

GALIETAKO GUDA

Sarrera, ekoizpena, itzulpena eta oharrak:

GUADALUPE LOPETEGI

Eusko Jaurlaritza
Euskal Herriko Unibertsitatea
Vitoria-Gasteiz

MCMXCIX

Bibliotheca scriptorum classicorum Vasconica bilduma antzinate klasikoan sortutako idazlanen edizio elebidunez osatzen da. Bi helburu nagusi ditu: batetik, euskal irakurleagoak aldi berean jatorrizko hizkuntzan eta euskaraz Europa osoak izan duen kultur oinarri garrantzitsuena irakurri ahal izatea; bestetik, hizkuntza klasikoen irakaskuntzak dituen premiei lanabes ezinbestekoenak —testuak— eskaintzea.

Liburuki bakoitzak, testu elebidunaz gain, idazlearen bizitza, nortasuna, lanak eta hauen ezaugarriak, hala nola testuaren transmisioa eta bizi-iraupena aztertzen dituen hitzaurrea du. Jatorrizko testua edizio onenetan oinarritzen da eta aldaera garrantzitsuenak jasotzen dituen aparatu kritikoaz horniturik dago; euskal itzulpena, zuzenean greko edo latinaren gainean eginda beti, testuaren irakurketa eta ulermena errazten dituzten kultura, historia, literatur historia eta filologiako oharrez lagundua dago.

GAIO JULIO ZESAR

GALIETAKO GUDA

Bildumaren arduradunak:

Gidor Bilbao
Joaquin Gorrotxategi
Iñigo Ruiz Arzalluz

ISBN: 84-8373-119-3

Legezko gordailua: BI - 419-99

© 1999 sarrera, itzulpen eta oharrena: Guadalupe Lopetegi

© 1999 bildumarena: Gidor Bilbao, Joaquin Gorrotxategi eta Iñigo Ruiz Arzalluz.

Eusko Jaurlaritzaren Kultura Saileko Euskararen Sustapenerako Zuzendaritzak diruz lagundu eta bultzaturiko bilduma.

BIBLIOTHECA SCRIPTORUM CLASSICORUM VASCONICA, II

GAIO JULIO ZESAR
GALIETAKO GUDA

Sarrera, itzulpena eta obarrak:
GUADALUPE LOPETEGI

Eusko Jaurlaritza
Euskal Herriko Unibertsitatea
Vitoria-Gasteiz

MCMXCIX

AURKIBIDEA

Sarrera	IX
I. Zesarren bizitza eta garaia. Gizartea, politika eta literatura.....	XI
II. Zesarren idazlanak	XV
III. Zesarren idaztankera	XXXVII
IV. Komentarioen idatzizko transmisioa .	LI
V. Testuaren ezarpena.....	LVII
VI. Bibliografia	LXIII
Laburpena.....	1
De bello Gallico / Galietako guda	7
Liber I / Lehenengo liburua	8-9
Liber II / Bigarren liburua	102-3
Liber III / Hirugarren liburua	152-3
Liber IV / Laugarren liburua	194-5
Liber V / Bosgarren liburua	246-7
Liber VI / Seigarren liburua.....	334-5
Liber VII / Zazpigarren liburua	398-9
Izendegia.....	533

SARRERA

I

ZESARREN BIZITZA ETA GARAIA. GIZARTEA, POLITIKA ETA LITERATURA

Zaila da hitz gutxitan hain ezaguna, aztertua eta kritikatuia izan den Zesar bezalako pertsonai baten bizitza laburtzea, are gehiago garai hartako politika eta bizitza publikoan hain murgilduta egon zen pertsonaia izanik. Halere, ondoko lefroetan haren bizitzaren eta, batez ere, eginkizun publiko eta ekarpen literarioaren alderdi nabarmenenak azpimarratzen saiatuko gara.

Egia da, Suetonio eta Plutarkoren biografiak kontserbatu zaizkigula baina bietan hasiera falta da eta hori dela eta, ez ditugu ondo ezagutzen Zesarren haurtzaroa eta gaztaroa.

J. Carcopinoren esanetan, Zesar 101. urteko uztailaren 13an jaio zen. Garai hartan Erromatar Errepublika bere azken uneak igarotzen ari zen, une zurrunbilatsu, ilun eta nahasiak, zalantzarik gabe. Konkista guda nagusienak bukatuta, Mediterraneo ertzeko lurralde gehienetan Erromatarren jабegoa sendotu ahala, botere nahiak eta ustelkeriak indarra hartu zuten buruzagi askoren baitan, eta, horrela, Senatuaren, Magistraturen eta Herri Batzarren arteko botere banaketak eta elkarkidetzak baliagarritasuna galdu eta eragin geroz eta gutxiago zuten. 91tik 88ra arteko epean gerra soziala deiturikoa bukatu zen eta Silaren diktaduraren ondo-

rioz, Senatuak eta nobleziak lehendakaritza berreskuratu zuten geroz eta indartsuago bilakatzen ari ziren beste gizarte taldeak baztertuz. Halere, Sila agintetik erretiratu eta gero, optimateen eta popularren arteko gatazka eta borrokek, indarberrituta, gogor astinduko dute bizitza politikoa eta popularren izenean zenbait pertsonai ospetsu boterea eskuratzen saiatuko da. Sertorioren errebolta Hispanian (77), Espartakoren matxinada gladiadore talde baten buru (73), ustelkeriazko epaiketak Verresen aurka (c. 70), Mitridatesen kontrako gerra (73-66) ... dira, besteak beste, garai istilutsu eta nahasi honetako gertaera ezagunenetariko batzuk.

Barne politikari bagagozkio, bi pertsonai aipatu behar ditugu bereziki: Ponpeio eta Zesar. Lehenengoa 72-62 hamarkadako buruzagi eta politikoa ospetsuenetako bat izan zen, berak, Erromatar Inperioaren Ekialdea politikoki antolatu ezezik, lehen aipatutako gatazka gehienak konpondu baitzuten. Baina 62tik aurrera beste pertsonai batzuek hartuko dute lehentasuna alderdi popularraren barruan: Katilina, Kraso eta Zesar izango dira botere esparru ahalik eta zabalena eskuratzen saiatuko direnak. Lehen Triunbiratuak (60) buruzagi boteretsuenen arteko oreka mantentzen lagunduko du Katilina noblearen azpikonjurazioa zapaldua izan ondoren (62) baina Zesarrek, Galietan lortutako garaipenen ondorioz, Errepublikako agintaritza bere osotasunean eskuratzeari ekingo dio. Horrela sortu zen gerra zibila Zesar eta bere suhi Ponpeioren artean (49-46), lehenengoak, Farsaliako batailaren ondoren irabaziko duen gerra. Halere, Zesarren behin-behineko diktadurak eta magistratura nagusi guztien eskuratzek ez du denbora luzez iraungo, 44. urteko martxoaren *idus* famatuetan hilko baitute Ponpeioren alderdiko jarraitzaileek. Hilketaren ondoren gerra zibila berpiztu-

ko da eta, pixkanaka Printzegoaren eraikitzaile izango den Oktavianoren figura indartuko.

Zesarren ingurugiro sozialaren ikuspegi labur hau marko orokortzat hartuta, bere bizitzako ekintza nabarmenenak aipatuko ditugu jarraian.

Aintzineko patriziar familia batean jaioa, Venus jainkosa eta Erromako lehen erregeekin lotura bilatzen saiatu zen bere botere inperialaren oinarria kondaira mitikoaren munduan errotuz. Ezagutzen ditugun datuetara jotzen badugu, oso aberatsa ez zen Juliotarren familiako zaldunen adarrekoa zen. Aita, dirudienez, 86an hil zen eta ama —M. Aurelio Kota senadorearen arreba— izan zen bere hezkuntzaz arduratu zena¹. Hamasei urte bete zituen arte M. Antonio Gnifo gramatikari ospetsua izan zuen maisu eta harekin jardun zuen, garaiko nobleen hezkuntzan ohizkoa zen bezala, Homero eta beste greziar nahiz latindar autore klasikoen testuak irakurtzen eta aztertzen. Ondorengo lerroetan bere literatur lan garrantzitsuenen azterketari ekingo diogu.

¹ Horrela kontatzen digu Tazitok, *Dialogus de oratoribus*, XXVIII, 6.

II

ZESARREN IDAZLANAK

1. De bello Gallico *eta* De bello civili-*ren sorrera-data, egitura eta antolaketa*

Gaur egun arte iraun duten Zesarren bi lan nagusiak *De bello Gallico* eta *De bello civili* dira, zazpi liburutan idatzia lehenengo, hirutan bigarrena. Bi kontakizun historiko hauei zor die Zesarrek bere ospe literarioa. A. Hus-ek esaten duen bezala², Suetonioren garaian gauzatu zen obra hauen banaketa hamar liburutan *Commentarii* izenpean bilduta. Badirudi Zesarren heriotza ondoren oraindik obra bakar baten moduan antolatua zeudela biak izenburu orokor eta bakar baten pean, hots, *C. Iulii Caesaris commentarii rerum gestarum*. Auto-reak bere obra erabat amaitzeko astirik izan ez zuenez, aipatutako hamar liburuez gain, *corpus Caesarianum* deituraz ezagutzen ditugun beste honako liburu hauek ere sartu ohi dira Zesarren idazlanen artean, jada 1469an argitaratutako *editio princeps*-aren izenburuan aditzera ematen den legez: *Caesaris commentarii. Item Auli Hirtii, aut Oppii, libri de bello Alexandrino, de bello Africo et de bello Hispano*.

² André, J.M.-Hus, A., *La historia en Roma*, Madril, 1983², 33.

Lau hauetako lehena Galietako Gudaren zortzigarren liburua da, *De bello Alexandrino*-rekin batera A. Hirtziok idatzia. Bertan egileak³ Zesarren Galietako agintaldiaren azken etapa deskribatzen du. Dirudienez, 44. urteko martxoko idusak eta 43. urteko apirila bitartean idatzi zituen Hirtziok VIII. liburua eta *De bello Alexandrino*⁴, hainbeste miresten zuen buruzagi eta letra gizonaren estiloa imitatzen saiatuz. Gainontzeko hiru obrak, Egipto, Afrika eta Hispaniako guda zibiletan borrokatu zuten erromatar buruzagiek idatzitako kontakizun laburrak dira eta ezin dira alderatu ere, estiloari dagokionean, Zesarren benetako Komentarioekin. Dena den, garaiko hizkuntza ez literarioa ezagutzeko iturri baliotsuak ditugu.

Bestalde, badakigu, jakin, Zesarren hizkuntza eta letren-ganako ardurua nabarmena izateaz gain, iritsi ez zaizkigun beste lanetan ere gauzatu zela. Suetoniok jakinarazten digunez, *De analogia* izeneko entseiu bat bi aletan idatzi zuen bere aurrekontsulatu garaian Alpetan zehar egindako ibilaldi batean⁵. Liburu honetan Zesar latindar hizkuntzaren erabilpenarekiko garbizale azaltzen zaigu garai hartako beste jorenen aurkako jarrera erakutsiz, Zizeronek gustuko zuen hiztegi aberats eta joriaren aldekoen aurka, esate baterako. *De analogia*-ren lehenengo liburuki irizpide oinarrizko bat ezartzen du: *tamquam scopulum sic fugias inauditum atque insolens*

³ Zesarren laguna eta kidea Galian, bere hango idazkariaren buru (A. Klotz, *Cäsarstudien*, Leipzig-Berlin, 1910, 149tik aurrera.) eta 43an kontsul izendatua. Aurretik pretore izana zen Galian 46an eta pretoreohia 45an. Diktadorea hil ondoren, Senatuaren alde jo zuen Antonioren aurka eta 43an hil zen Augusto izango zenaren aurka borrokatuz Modenan.

⁴ Hala dio L.A.Constans-ek Galietako Gudaren edizioan, I liburukia, XIX.

⁵ Suetonio, *Divus Iulius*, 56,5.

uerbum, hau da, «mariñelak itsas arkaitza bezala, bazter ezazu hitz arraro eta ez ohizkoa»⁶. Gainera garai beretsuan idatziko zituen Terentziori buruzko bertso batzuk (non haren hizkuntza garbia laudatzen zuen aldi berean bere indargabezia kritikatu) eta bestelako zenbait obra poetiko, hala nola, *Herkulesen laudorioa*, *Iter* —Hispanian barnako bidai baten kontakizuna—, *Edipo* —tragedia— eta amodiozko poemak. Azkenik, alor desberdinak landu zituen prosaz eta aniztasun horren froga lirateke, aipatutako *De analogia* kanpo, honako izenburu hauek: *De astris*, *Apophthegmata* (esannahi zorrotzeko esaeren bilduma) eta *Anticatones*.

De bello Gallico 58tik 52ra bitartean Zesarrek Galian burututako ekintza gogoangarrien kontakizuna da, zazpi liburutan, esan bezala, banatua. Lehenengoan 58. urteko helveziarren porrot eta Ariovisto germaniarrarena deskribatzen zaizkigu; bigarrenean galiar tribuen matxinada eta hauek nerviarrekin sinatutako elkertasuna; hirugarrenean, mendebaldeko Galian kokatuta zegoen veneziar herriaren errendizio; laugarrenean, germaniar herriek Rhina igarota burututako erasoaldiak eta Indutiomaro nahiz Ambiorix galiar buruzagien aurkako ekintzak; seigarrenean, Ambiorixen aurkako kanpainen jarraipena; zazpigarrenean, azkenik, Verzingetorixek antolatutako erreboltaren zapalkuntza eta Alesian 52. urtean galiarrek egindako errendizio.

Badakigu obra honen argitalpena Alesiako ekintzen ondoren 53. urtean gauzatu zela, Zesarrek neurri berezi gisan Senatuari luzatutako kontsulatu epearen luzapena eskatu

⁶ Aulo Gelio, *Noctes Atticae*, I, 10, 4.

ondoren. Giro honetan Komentarioen lehen helburua hiritarren aurrean Galiako gudan balentriaz aritu izan zen heroiaren duintasuna erakutsi eta neurri berezi haren aldeko iritzi baikorrak ugaltzea zen. Horretarako, konkista guda kontatzeaz gain, Zesarrek, geroago Tazitok *Agricola* obran Germaniarekin egingo zuen bezala, herrialde urrun eta ezezagunen deskribapen bitxietara joko du irakurlearengan jakinmina piztu eta mirespena sortarazteko.

Horrela gauzak, pentsatzekoa da Zesarrek arin bukatu zuela Galietako Gudaren kontakizuna. Oraindik orain ere Komentarioen egituratze prozesua eztabaidatzeke dagoen arazoa da, hots, obra guztia urte bakar batean eta erabat egina izan zen edo, aldiz, urtez urte idatzia, 51. urtean azken zuzenketa eta aldaketak egingo zirelarik. Azken hipotesi honen aldeko argumentu erabakiorrena liburu desberdinen artean aurkitutako kontraesanak dira. Adibidez, II, 28 pasartean, 57. urteko Sambrako bataila ostean Zesarrek dio Nerviarrei hiru senatore baino ez zaiela gelditu hasierako seirehunetatik eta hirurogei gizonezkoetik, bostehun. Hiru urte geroago, V, 39 pasartean Nerviarrek arriskuan jartzen dute Zizeronen kanpamendua eta Zesarrek dio Nerviarrek jendetza izugarria osatzen dutela; 52. urtean bestalde (VII, 5, 3), sei mila gizonezko bidaltzen dizkiote Vertzingetorixi armada laguntzaile gisan. Dena den, era honetako kontraesanak liburu bat beraren barnean ere aurki daitezke eta horrelako kasuetan ezinezkoa da testua garai desberdinetan idatzi izanaren hipotesia aitzakitzat ematea. Bestalde, liburu desberdinek ez dute bata bestearenganako menpekotasunik edukiaren aldetik, bakoitzak urte bateko ekintzak baitakarzki ondoren datozen eginkizunen aurre-aipamenik egin gabe.

Azkenik, hizkuntza eta estiloari bagagozkio, desberdintasunak nabarmenak dira, denbora pasa ahala, antza, nabarmenagoak: hitzen erabilera aldatuz doa, sintaxia ez da hain formala eta estereotipatua, estilo zuzenak maizago ordezkutzen du estilo ez zuzena eta digresio geografiko bat baino gehiago azaltzen zaigu.

Hala eta guztiz ere, aipatu berri ditugun arrazoiak erraz gezurta daitezke, kontraesanak aurkitzearen arrazoia, iturri moduan hartutako idatzizko nahiz ahozko materialei igotzi baitiezaiekegu. Gainera, liburu bakoitzean urtean urteko kontakizunak azaltzea, tradizio analistikoaren ildotik ibiltzea besterik ez da, erromatar historialari zenbaitetan (I. Livio eta Tazito kasu, analistikoak ez izan arren), ikus daitekeen bezala. Azkenik, nahiko zaila dirudi guda kanpainak egin ahala, ia aldi berean ekinaldi bakoitzaren kontakizuna idatziz ipini zatekeela uste izatea. Argumentu hauetaz gain Galiako Guda erabat idatzia izan zelako ustea indartzen duten arrazoiak daude, besteak beste, Hirtziok, VIII. liburuaren egileak, Zesarren idazteko erraztasun eta azkartasunari buruz esandako hitzak: *quam facile atque celeriter eos profecerit scimus* (BG, VIII, Praef., 5). Era berean, tarteka Zesarrek aipaturiko datu edo iritziren bat ondorengo urteetan gertatutakoaren arabera soilik uler daiteke. Esate baterako, I, 28, 5 pasartean Zesarrek dio boiotarrei lurra eman zizkiela eta heduarrek zituzten askatasun eta eskubide berdienez gozatzeko aukera. Kontuan izanik 52. urtearen hasieran boiotarrak oraindik heduarren zergapeko zirela, lur emate eta eskubide berdinketa urte horren bukaeran edo gertatu zirela pentsatu behar da, hain zuzen ere, heduarrek Vertzingetorixekin bat egin zutenean eta Boiotarren beharra izan zutenean.

Adibide honen tankerako beste batzuk kontuan harturik, L.A. Constans-ek beste ikerlari askorekin batera⁷, Zesarrek Galietako Guda 52. urteko udazkenean idatziko zukeela pentsatzen du, Vertzingetorixen errebolta menderatu ondoren eta Galiako konkista guda ia amaitutzat jotzen zuenean⁸. Une honetan Zesarri komenigarria irudituko zitzaion, antza, jendeari bere ekintzen berri ematea etsaiek esan eta igorri zitzaiketen esamesei aurrea hartu eta iristear zeuden hauteskundera begira, bere bigarren kontsulaturako bidea prestatzeko. Zizeronek *Ad familiares*, VIII, 1, 4 eta VII, 18, 1 pasarteetan adibidez, Zesarren kanpainei buruzko jendearen zurrumurrak eta etsaien maltzurkeriak nolakoak ziren azaltzen digu. Gauzak horrela, erraz uler daiteke zer nolako arrazoiek bultzatu zuten Zesar Komentario hauek idaztera. Bestalde, obra honen irakurlegoa ez zen historialari eta antzeko kultoen talde murriztua izango, egileak limurtu eta bereganatu nahi zuen herritar kopuru ahalik eta zabalena baizik.

Dena den, kontraesanen presentzia beste zenbait arrazoirekin batera (hala nola, Erromako gertakizun politikoei buruzko datuen azalpenak, estilo eta forma literarioaren aldaketa eta Galiaren ezagupen geroz eta sakonagoa) urtez urteko konposaketaren aldeko ustea defendatzeko ere erabil

⁷ Ikuspegi hau defendatzen dutenen artean Rambaud aipatu behar da; zehatzago esateko, 51-50ko neguan idatziko zituzkeen Zesarrek zazpi liburua bere ekintza politikoak eta ospe militarra goraiatzeko.

⁸ Are gehiago zehaztuz, L.A. Constans-ek 52. urteko urria, azaroa eta abendua aipatzen ditu ustezko data moduan: ondoren Biturigiarren eta Belovaziarren aurkako ekinaldiak burutu zituenez, Vertzingetorixen gain lortutako arrakastaren ondoren idatziko zituzkeen Zesarrek Komentarioak, hiru hilabetetan. Hain denbora laburrean egin izanak sortaraziko zukeen Hirtziorengan lehen aipaturiko Zesarrenganako mirespena (*Galietako Guda*-ren edizioa, *op. cit.*, XI).

daiteke. Horrela diote, besteak beste, Ebert-ek eta Barwick-ek, Adcock-ek bi hipotesi hauen bertsio bateratu eta eklektikoa defendatzen duen artean⁹.

Zesarren beste Komentarioa, *De bello Civili*, hiru liburuk osatzen dute. Lehenengo biek 49. urteko gertaeren kontaktuzuna dakarte, hirugarrenak 48.koa. Dena den, azken liburua amaitu gabe dago ez baititu urte horretako gertakizun guztiak biltzen eta lana ere, bere osotasunean ez da Galietako Guda bezain sakona eta zehatza. Suetoniok¹⁰ esaten digunez, Asinio Polionek aipatutako akats hauengatik kritikatu zuen obra hau urte batzuk geroago. Dirudienez, Zesarrek azkar eta arin idatziko zukeen Komentario hau gerra zibila bukatu ondoren baketu nahi zuen gizartearen aurrean bere ikuspegi interesatua justifikatzeko.

Bere beste obran ez bezala, erraza da kasu honetan Zesarren zehaztasun historikoa eta objetibotasuna neurtzea kontatutakoaren bestelako idatzizko testigantzak kontserbatu baitzaizkigu, bereziki Zizeronen eskutitzak. Esan daiteke, orokorrean, autorea objetiboa dela ekintzen azalpenetan, ez ordea pertsonai zenbaiten (Ponpeio, Labieno, Domizio Enobarbo, etab.) deskribapenetan. Forma eta estiloari dagokionez, obra honetan Galietako gudan azaltzen den literatur hizkuntza bera aurkitzen dugu. Dena den, bi komentarioetan aparteko zenbait pasarte aurki daiteke goi mailako literatur estiloan idatzita daudenak, hau da, diskurtso zuzena, gogoeta orokorrek, infinitibo histori-

⁹ Barwick, K., *Caesars Bellum Civile*, Berlin, 1951; Ebbert, Chr., *Ueber die Entstehung von Caesars Bellum Gallicum*, Nuremberg, 1909; Adcock, F.E., *Caesar as Man of Letters*, Cambridge, 1966, 3-5 eta 77-89.

¹⁰ Suetonio, *Divus Iulius*, 56, 4.

koak, hitz ordena berezia eta hiztegi aukeratua erabiliz idatzitakoak¹¹.

2. *Commentarii deituriko idatzij historikoak garai klasikoan: propaganda politikoa eta literatur generoak*

Zesarrek *Commentarii* izenpean bere bi obra ezagunenak burutu zituenean historiografia klasikoa ez zen oraindik Erroman bere gailurrera iritsi; literatur politikoa ordea, izugarri ugaldtu eta loratu zen Errepublikaren azken une zurrunbilatsu haietan. Aldi berean, liburuaren industria eta literatura idatziaren transmisioa garatu eta ugaldtu egin ziren. Zesar berak, adibidez, liburutegi publiko bat ireki zuen, eta Atikok, Zizeronen lagunak, kopiaketa tailer bat sortuko du argitarapenei bultzada garrantzitsua emanez. Horrelako ingurugiroan eztabaida politikoak izan zezakeen garrantzia susmatuz Zesarrek Senatuko bilkurak eta Herri Batzarretako erabakiak argitaratzeko agindua ematen du¹² eta propaganda publikoa egiteko bestelako bideei ateak zabaltzen, garaiko politiko ezagunenak bitarteko guzti hauek baliatuko direlarik: hileta laudorioak, diskurtso politikoak, epigrama eta bestelako poesia motak..., hitz batean, ahoz nahiz idatziz, prosaz edo bertsoz egin zitezkeen propaganda mota oro. Dena den, bi dira M. Rambauden ustetan, genero egokienak eta erabilienak propaganda politiko hori mamitzeko: eskutitza eta panfletoa¹³.

¹¹ Era honetako pasarte batzuk hauek dira *De bello Gallico*, 2, 26-52; 7, 44-52 eta 69-95; *De bello civili*, 2, 34-44 eta 3, 86-96.

¹² Suetonio, *op.cit.*, 20,1: *Iniitio honore primus omnium instituit, ut tam senatus quam populi diurna acta confierent et publicarentur.*

¹³ M. Rambaud, *L'art de la déformation historique dans les commentaires de César*, Paris, 1966², 95.

Eskutitzak egungo egunkariaren eginkizuna betetzen zuen eta, askotan, Erromako gertakizunen eta eztabaida politikoen berri emateko Probintzietan bitarteko egokiena zen. Zizeronen eskutitz asko dira, esate baterako, literatura mota horren eredu¹⁴, oso maiz eskutitza esparru pribatutik kanpo erabiltzen baitzen politika etsaien asmoak ezagutarazteko edo kritikatzeko. Lagun arteko idatziaren eta *libellus* edo panfleto politikoaren arteko muga ezin izaten zen askotan bereizi.

Zesarren garaiko panfletoei dagokienez, esan beharra dago ez zaigula ia arrastorik gelditzen adibide gutxi batzuk ezik, hala nola, Zizeronek Klodio eta Kurioren aurka egindako erasoak, Pisonena Zizeronen aurka, Katonen aldeko laudorioak eta hauek Hirtzio eta Zesarrengan sortarazitako kritika, etab.¹⁵ Polemikak eta elkarren arteko kritikak zein gogorak izan zitezkeen, berantagoak diren zenbait idazleri esker dakigu: hilketak leporatzea, intzestu edo homosexualitatea aurpegiratzea edo jada hilda zeudenen kontra aritzea ekintza normaltzat har daitezke¹⁶.

Giro honetan kokatu behar dira Zesarrek, bere jarraitzaile eta etsaien aurrean bere ekintza militarrik eta politikoak zuritzeko idatzi zituen *Comentarii* edo Memoriak, erregela erretoriko jakinak zituen azpigenero literario baten eredu bikainak.

¹⁴ Horrela, adibidez, Zizeronen *Epistulae ad Familiares*, VIII. liburua, Zelio eta Zizeronen arteko korrespondentzia dakarrena.

¹⁵ Ik. panfleto-idatzi hauen bilduma laburra, O.E. Schmidt, *Flugschriften aus der Zeit des ersten Triumvirats*, *NJA*, 1901, 620-633; azterketa bat da A. Kurfess, *Die invektivenpoesie des römischen Altertums, Labresbuch des philologisches Vereins*, XLII, Berlin, 1916.

¹⁶ Horrela adierazten zaigu Seneka Zaharra, *Controversiae*, hitzaurrea; Plinio Zaharra, *Naturalis Historia*, hitzaurrea; A. Gellio, *Noctes Atticae*, X, 26.

Comentarius, *comminisci* aditzetik eratorritako adjetiboa, oroitzapenak gordetzeko balio zuen liburu edo bilduma bati esaten zitzaion. Latinez *comentarii* izendatzen ziren, adibidez, ikasleen anotazioak, hizlari batek publikoki hitz egiteko erabiltzen zituen oharra, aintzineko famili nobleek beren arbasoen ekintzak gogoratzearen idatziz eginiko kronikak, errege eta apaiz nagusiek, merkataria nahiz lurjabeek eguneko salerosketa eta gorabeherekin betetzen zituzten liburuxkak, eta, orokorki, edonolako txosten pertsonalak¹⁷. Horrela, buruzagi baten anotazio, txosten eta artxibo partikularrak kontsidera genitzakeenak *Comentarii* delakoekin hertsiki lotuta zeudela pentsatu behar dugu, era hartako materialak baitziren, antza, obra historikoak idazteko historigileek erabilitako iturriak. Zesarrek *De Bello Gallico*, gerra zibila piztu baino zertxobait lehenago idatziko zukeen bere adorea eta indarra goraiatzeko asmoz, eta bere jarraitzaileen artean alderdi popularreko buru zenez, irudi idealizatu bat zabaltzeko: historiografia, patriotismoa eta kontzientzia nazionala indartzeko erabilia izan zen moduan, memoria hauek ere partidu desberdinetan barne-harremanak sendotzeko eta propaganda egiteko baliagarriak izan ziren.

¹⁷ *Comentarii* hitzaren esanahiaz ik., Ch. Daremberg-E. Saglio- E. Pottier, *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines*, Paris, 1877-1918, s.v.; Frese, R., *Beiträge zur Beurteilung der Sprache Caesars mit besonderer Berücksichtigung des Bellum Civile*, München, 1900, 10-11; askoz berriagoa eta gai honi buruzko bibliografia laburtu asmoz egina da, A. Hus, *La historiografía en Roma, op. cit.*; idazle zaharren artean interesgarria da Luziano, *Nola idatziz behar da Historia*. Bestalde, 'anotazio' esanahiarekin lotuta, Zizeronen zenbait pasartetan *comentarius* hitza 'artxibo' esanahiarekin aurkitzen dugu Zesarrez ari denean: Phil. I, 2 *Nilil tum, nisi quod erat notum omnibus*, in C. *Caesaris commentariis reperiebatur*, V, 11 *Decreta falsa vendebat, regna, civitates, immunitates, in aes accepta pecunia iubebat incidi. Haec se ex commentariis Caesaris, quorum ipse auctor erat, agere dicebat*, etab.

Bestalde, azpigenero honen ezaugarri formalak eta edukiak aztertu aurretik *Comentarii* delakoen garai hartako beste adibiderik ez dugula esan behar da. Zesarren obrez kanpo, kontserbatu zaigun idatzirik antzekoena, Zizeronek bere konsultuari buruz egindako kontakizuna da¹⁸.

Zesarren Komentarioen egitura mota, data, edukien egitasuna edo egiantzekotasuna eta bestelako zenbait arazo azaltzerakoan, idatzi mota honen sorreran eta izaeran eragirik izan zezaketen elementuak hartu behar ditugu kontuan. Elementu horietako bat *txostena* dei genezakeena da. Administrazioeko funtzionarioek edo Senatuaren menpe zeuden magistratuek noizbehinka txostenak eta agiriak aurkeztu behar izaten zituzten burututako edo burutzen ari ziren ekintza militarren kontu emanez. Horrelakoak egin izan zirela ziur dakigu¹⁹; hain zuzen ere, Probintziak kontrolatzeko Senatuak zeukan bitartetako bat zen. Hau horrela izanik, bidezkoa dirudi Komentarioak, aipatu bezalako txostenak oinarriztat harturik osatuak izan zirela pentsatzea. Suetonio berak jakinarazten digu Zesarrek Senatura igorritako eskutitzak oraindik irauten zutela bere garaian eta, formari zego-kionean, zenbait berrikuntza sartu izan zituela haietan, hala nola, orrialdeetan banatu eta *comentarius* baten kanpo itxura eman izana²⁰. Gainera, nahiz txostenak, berez, laburrak, behin-behinekoak eta ugariak izaten ziren, ekitaldi militar

¹⁸ Zizeron, *Epistulae ad Familiares*, V,12,10; *Epistulae ad Atticum*, I,19,10 eta II,1,2.

¹⁹ Ik. Zizeron, *Epistulae ad Familiares*, V, 7,1: *Ex litteris tuis quas publice misisti*; Suetonio, *Bellum Inguurthinum*, 82, 2; Tito Libiok ere maiz aipatzen ditu buruzagi eta senatuaren artean elkarri igorritako eskutitzak eta txostenak bigarren gerrate punikoan (adibidez, *Ab urbe condita*, 22,24; 26,7; 29, 17; 30,7; 35,9-10; 56,1; 57,1 e.a.).

²⁰ Suetonio, *Vitae Caesarum, Divus Iulius*, 56,6: *Epistulae quoque ad senatum exstant, quas primus videtur ad paginas etiam formam memorialis libelli convertisse*.

bati buruzko azken txostenak, orokorrakoak eta zehatzagoak izateaz gain, *comentarius* baten kokapen orokorra ere osa zezakeen; xehetasunak beste txosten eta eskutitzetan agertzen ziren, bereziki, eskutitz administratibo eta ofizialetan²¹.

Bestalde, txosten hauen ezaugarri formal nagusienak hauexek ditugu: esakunearen sinpletasuna eta denbora, leku nahiz kantitatezko datuen zehaztasuna —batez ere, gudaldi baten azken txostenean—, zerrendaketa eta justaposizioaren ugaritasuna, formula eta esamolde berezien erabilpena, etab. Txosten hauek aditzera ematen digutenez, erromatarren ohituren arabera ekintza militarrek irudikatu eta burutzerakoan zenbait eskakizun bete behar ziren: guda kontakizun bakoitza jasotako informazioaren azalpenekin hasi behar zuten idazleek, egiaztatutako informazioarekin (horregatik Zesarrek hain maiz aipatzen ditu *cognoni*, *certior factus* eta antzeko esamoldeak). Gero etsaiaren egitasmoei buruzko gogoeta eta norberaren indar militarren balorazioa letorke, faktore hauek baldintzatzen baitzuten azken erabakia. Azkenik, Zesarren ekintza militarrek urrats berdinez osatutako eskema monotono bat osatzen dute: ahalik eta azkarren iritsi etsaien kanpamenduaren ingurura egun bateko tartea utziz, aldeko baldintzak zituen leku batean kanpamendua ezarri, etsaien harreara eta mugimenduak aztertu, borroka egiteko aukera

²¹ Zesarren Komentarioetan maiz aipatzen dira era horretako mezuak *De Bello Gallico*-n, adibidez, II,1,1; V,10, 2-3; 11,2-4; 37,7; 40,1; 47, 4-5; 48,3. Erromatar armadak era guztietako xehetasunez hornitutako artxiiboak zeuzkan; horrelakoen eredu esanguratsuak ditugu Egipton aurkitutako papiroak, nahiz kronologikoki Zesarren garaikoak ez izan, berantagoak baizik (ik. daiteke gai honi buruz J. Lesquier, *L'armée romaine d'Égypte d'Auguste à Dioclétien. Mémoire de l'Institut français du Caire*, t. XII, 1918).

eskaini lekugune aproposen kontrola galdu gabe eta uko eginenez gero, kanpamendua blokeatu²².

Orain arte esandakoa laburtuz hauxe esan behar da, hots, Komentarioen egituraren txosten militarren aztarna aski nabarmena dela eta dokumentu horien ezaugarri eta edukiek baldintzatzen dutela, neurri handi batean, Zesarrek deskribatzen dituen ekintza, egoera eta datu asko, baita esamolde askoren erabilera ere. Ondoren Komentarioen egituraren antzeman daitezkeen elementuen eragina eta horiek josteko modu desberdinak aztertuko ditugu labur.

II.3. *De Bello Gallico*-ren ezaugarri formalak eta helburu politikoak: literatura propaganda politikoaren zerbitzupean

II.3.1. Obraren egituraketa eta edukien aurkezpena

Komentarioen egituraren hiru elementu mota aurki daitezke: legatuen txostenak, Zesarren eskutitzak edota hark Senatuari igorritako txostenen kontakizunak eta azken hauekin zerikusirik ez duten elementu literarioak, hala nola, hasiera eta bukaera formulak, deskribapenak, digresioak, etab. Hiru osagai hauek proportzio desberdina betetzen dute liburu bakoitzaren egituraren argumentu motaren arabera. Horrela, lehenengo bi liburuetan, armada bilduta dagoenez, deskribapenak eta antzeko elementuak dira nagusi. Txosten hitzaz izendatu ditugun dokumentuen erabilerak ezinbestekoa dirudi komentarioen antzeko kontakizun baten eraketan: Ze-

²² M. Rambaud, *op. cit.*, 95.

sarrek idazkari antzeko guda-lagunak izango zituzkeen dokumentu ofizialak biltzen eta egituratzen laguntzeko, baita diktatutakoak idazten laguntzeko ere. Plutarkoren²³ testigantza ontzat ematen badugu, Zesarrek beti eramango zuen idazkari lanetarako esklaboren bat eta halakoen gain zegokeen aditu talde bat. Hauetariko bat izango zen, adibidez, Aulo Hirtzio, Zesar bere buruzagiaren obra amaitu zuena haren hilketaren ondoren. Dena den, pentsatzekoa da ezin izango zuela Hirtziok hain epe laburrean era hartako lan bat erabat burutu. Komentarioetako beste liburuen egitura eta estiloa mantenduz, aurretik hori bera egiten ohituta egon ez bazen.

Bestalde, guda-txostenak literatur testuekin alderatuz gero, argi dago lehenengoen edukiak eta han hemenka entzundako zurrumurru nahiz ahozko informazioak laburbiltzen dituztela: II, 1 pasartean adibidez, Zesarrek Labienoren eskutitz batean esandakoak eta esamesen bitartez jasotako informazioak bateratzen ditu; antzeko laburpenak antzeman daitezke V, 1-2, V, 53 eta beste zenbait pasartetan²⁴. Zizeronek Senatura zuzendutako eskutitzak, aipatutako txosten eta informazioak igortzeko ohitura horren beste adibide bat ditugu. Laburtzeko joera honek esplikatuko litzuke kontakizunean zehar aurki daitezkeen daturik eza eta kontraesan bat baino gehiago²⁵. Argi ikus daiteke esandako hau datu

²³ Plutarko, *Caes.*, 22.

²⁴ M. Rambaud, *op. cit.*, 97.

²⁵ Labieno eta Indutiomaroren arteko borrokaren kontakizunean, adibidez, kanpamendua leku guztiz aproposan kokatuta zegoela esaten zaigu, ez ordea zein lekutan (V, 57); gauza bera egiten du Sabinorenarekin Normandian (III, 17 eta ondor.). Labienoren kanpainarekin jarraituz, kontraesan bat edo beste aurki daiteke; pasarte batean (V, 24,2) Labieno eta laugarren legioa Remiarren artean kokatzen ditu Zesarrek, Treberiarren mugan eta berehala (VI, 7,1) bere legioak negua Treberiarren artean igaro duela esaten digu. Era honetako datu ilun eta informazio osatu gabeak beste pasarte askotan aurkitu ohi dira.

topografiko eta kantitateen azalpenetan, galiar buruzagien izenen aipamenetan edota deskribapenetan. Azken kasu honetan, esate baterako, bi bide jarrai zitzakeen: laburki, orokorrean eta ofizialtasun kutsuz idatzi edo xehetasunez betetako idatzi bat egin propaganda helburua nabarmen azalduz. Askotan lehenengo bidetik joko du Zesarrek Komentarioetan; bigarrena, literarioagoa, zuhurtasunez erabiliko du. Nolanahi ere, eskutitzen edukiak, txostenak eta bestelako informazioak laburtzeko loturazko esamoldeak eta iragaite formulak aurkitzen ditugu kapituluaren hasieretan.

Formula hauek gehienetan leku edo denborazko datuak dira (*Dum haec ... geruntur in his locis; eodem fere tempore; his temporibus*, etab.). Ia beti buruzagiek eta menpekoek gidatutako ekitaldien artean erlazio kronologikoa markatzen du Zesarrek denborazko lokuzioak, ablatibo absolutuak edo antzeko egiturak erabiliz. Bestalde, txosten baten erabileraren ondoren nabarmena izaten da etena subjektu aldaketa bortitzen bitartez.

Halere, kapitulu hasieretako iragaite formulak baino zailagoak eta konplexuagoak dira edukien arteko loturak eta barne-erlazioak, hau da, gai berdinez ari diren pasarteei buruzko erreferentziak; hartarako esaldi parentetikoak darabilzki orokorrean Zesarrek, konparatiboak eta erlatibozkoak.

Elementu eta osagai desberdin hauei guztiei gehitzen zaizkien trantsizio eta lotura formulak azaleko sasi-batasun baten itxura sortarazten dute baina egitura mota honen akatsak eta kontraesanak maiz agertzen dira liburuetan zehar²⁶

²⁶ Oso komentatuak izan dira, besteak beste, Nerviarrei buruz aipatutako baieztapen kontrajarriak; BG II, 28, 1 pasartean herri hau suntsituta azaltzen da, aurrerago berriz inoiz baino indartsuago (BG V 39, 49, 56, etab.). Esplikazio posible bat hauxe litzateke: suntsipenaren inpresio pertsonala Zesarrena berarena litza-

eta, gehienak, estilo akatsak baino gehiago Komentarioak idazteko metodoak eta egitura motak sortarazitako ezaugarriak ditugu.

Orain arte hizpide izan ditugun txostenak informazio iturri soil bat baino ez ziratekeen izango Zesarrek maisukiro landu izan ez balitu propaganda helburu jakinak betetzeko. Horretarako, arte erretorikoak eskainitako bitarteko formalekin batera garrantzi handia dute gertakizunak aurkeztu eta bata bestearekin lotzeko teknikak. Aurkezpen modu berezien artean batzuk aipatuko ditut Rambaudek esandakoari jarraituz²⁷:

a) Ekintzen aurkezpen banatua edo berezia:

Zesarrek batzuetan, historialariaren ikuspuntu logikotik urrunduz, banandu egiten du gertakizunen jarraipen logikoa ondorio zehatz batzuen bila. Horrela Helveziarren migrazioa eta Ariovistoren konkisten arteko lotura ezabatu nahian, Zesarrek Ariovistoz hitz egiten digu Helveziarren ekintzetatik aparteko elementu bat bailitzan, azken herri honen irtenaldia isolatutako gertakizun baten moduan aurkeztuz. Banaketa kronologiko nahiz logikoa nabaria da baita Galian 54. urtean gertatutako errebolta eta erromatar armadaren erantzuna deskribatzerakoan, edota VII. liburuan, *Avaricum* hiriaren konkistaren kontakizunean. Harrera honekin autoreak Komentarioen irakurketa historikoa aurrez baldintzatzen du: «s'il a cherché à prévenir la reconstitution

teke eta beste baieztapenak Zesarren legatuenak, hau da, iritzi desberdinen azalpenak. Bestelako aipamen ilun asko, laburtutako txosten edo informazioetan desagertutako datu gabeziak esplikatuko luke.

²⁷ M. Rambaud, *op. cit.*, 110.

des faits par autrui, c'était pour imposer une impression, une vision conformes à ses intérêts»²⁸.

b) Bestalde, nahiz batzuen ustetan Zesarren estiloak, apaingarri literariorik gabekoa, «lehorra» eta objetiboa nahiz narratibo soila dirudien, ukaezinezkoa da narrazio arrazoitu bat aurkezten digula, ekintzen zergatiekin batera harrera desberdinen nondik norakoak ere azpimarratuz. Komentarioak demostrazio edo froga gisan eginak izan dira eta horretarako antzinateko historiografiak bereak zituen bi teknika erabiliko ditu Zesarrek bereziki: narrazio sasiobjetiboa eta arrazoitua, eta diskurtsoak.

Elementu hauen erabilpena Galietako Gudaren pasarte anitzetan antzeman daiteke, hala nola, helveziarren aurkako kanpainan, esate baterako. Kontakizun horretan honako eta-pa hauek jarraitzen ditu kapitulu desberdinetan zehar: helveziarren migrazioaren deskribapena (2-5 kap.), Geneva hiri inguruko gertaerak (6-8), helveziarrak sekuaniarren eta heduarren lurraldean barna (9-12) eta Divikoren enbaxada (13-14). Baina Rambaud-ek adierazten duen bezala Zizeronen aholku erretorikoak gogorazterakoan, egiantzeko ordena kronologiko baten erabilerak ez du edukiaren egitasuna bermatzen, hori ekintzen aukeraketa eta aurkezpen moduaren mende baitago. Horrela, lehenengo atalean migrazioaren arrazoiak azaltzen zaizkigu (errege izan nahi duen noble baten botere gosea, helveziarren guda zaletasuna, beren lurraldearen hedapenari buruzko iritzia...) eta, aldi berean, helveziarren erasoaren arriskua. Geroago Geneva inguruko gertakizunak datoz non 61. urteko erromatarren aurkako

²⁸ M. Rambaud, *op. cit.*, 111.

suntsipena gogorazten digun eta Helveziarren harreraren neurrigabekotasuna. Era berean, Erromatarrek beren Probinztiatik kanpo Helveziarren lurretan sartzeko justifikazioa behar zuten eta horretarako antzinateko historia aipatzeaz gain, datu geografikoak ere faltsutu egiten ditu.

Ekintzen zergatiak kontakizunean zehar ematerakoan garrantzi handikoak dira diskurtsoak, ekintza soilen gainetik euskarri ideologikoa eransten duten argumentatzeko bideak eskaintzen baitizkigute. Batzuetan ondoren deskribatuko den ekintza baten zergatiak adierazteko balio dute (adibidez, he- duarren, anbiarren eta alobrogeen kexuek Zesarren eraso egi- teko erabakia bultzatzen dute). Bestetan, etsaien asmo mal- tzurrak argitzeko edota, besterik gabe, soldaduen gogo bihotzak berotzeko, hitzen indarra arrazoi nagusia bilakatzen da (adibidez, Besançon-eko diskurtsoa I, 41,1 pasartean). Noizbehinka bi diskurtso aurkako eskaintzen zaizkigu bi al- derdietakoen arrazoiak eta helburuak azaltzearen. Kasu hor- riek erretorika eskoletan ikasten zituzten diskurtso demostra- tiboen eredu bikainak ditugu eta, bereziki, *suasoria* deituriko erretorika ariketetan ohizkoak ziren arrazonamenduenak. Bestalde, ikuspuntu desberdinak eta aurkakoak eskaintzeare- kin objetibotasun itxura ematea lortzen zuen Zesarrek, gehie- netan argumentu pareko eta simetrikoak garatuz (ik. adibidez, I, 31,4 eta I, 32,1 edo I, 31,5 eta I, 32,2).

d) Orain arte aipatutako teknikek burututako ekintzen arrazoiak eta frogak emateko balio izan badute, badaude, egon, beste zenbait prozedura Zesarren akats edo galerak ulertarazteko eta bere harreraren apologia egiteko egokiak direnak. Horietako bat pentsakizun eta esaera orokorren erabilera da, *amplificatio* deritzan figura erretorikoa lortzeko eta apaingarri dramatikoaz pasarte dotoretzeko egokia baita:

III, 18,6 (*quod fere libenter homines id quod uolunt credunt*), VI, 14,4 ; VII, 30,3 etab.

Ildo beretik, beste prozedura dramatiko bat, erromatar armadaren emaitza negatibo bat aurrez iragartzea da zenbait pentsakizun, kezka eta datu emanez geroago gertatuko dena aurreikusiz bezala. Horrela aurkeztuta, badirudi emaitza negatiboak ezinbestekoak izan direla, gerraren ondorio logikoak: adibidez, kapitulu bat hilik gertatu diren gizonen kopurua emanez bukatu bada, aurrez adierazi zaigu adore gutxiko soldaduak zirela edota esperientziarik gabekoak eta berriak guda kontuetan (VI, 40, 39-40). Era berean, ez da alferrikoa VI, 34 kapituluan eburoniarren bizimodu eta lurralde sakabanatuez eskaintzen zaigun deskribapena, datu horrek, hain zuzen ere, justifikatuko baitu Zesarren tropen suntsipena lur ezezagun haietan. Gauza bera esan beharko litzateke IV. liburuan aurki daitezkeen *esedarii* izeneko bretoniarren jardunbideari buruzko azalpenetaz: digresio hori Erromatarren zazpigarren legioak jasango duen porrota esplikatu asmoz eskaintzen zaigu. Kasu hauetan guztietan bestalde, kontakizunaren ordenak garrantzi handia du, beti «aitzakien azalpena + porrota» baita aurkitzen dugun eskema.

Tankera honetako adibideek eta beste askok hauxe frogatzen dute, Komentarioetan zehar eskaintzen diren herrien, leku geografikoen eta taktika militarren deskribapenak ez direla edonolako elementu literario eta dramatikoak, galera militar askoren ulermena prestatzeko argudio sasiobjetiboak baizik. Hiru taldetan banaturik aurkeztu ditugun prozedura edo literatur tekniken adibide konbinatuak Galietako Gudaren zenbait pasarte famatutan aurki daitezke, hala nola, Sambrako batailaren kontakizunean (II, 17-27) edo Britaniara egindako bi irtenaldietan (IV, 20-38 eta V, 1-23).

II.3. 2. *Persuadere* helburua lortzeko prozedura formalak

Orain arte Komentarioen edukien antolamenduz aritu gara, ideia eta argudioen egituraketaz eta, labur esateko, Zesarren propaganda eta helburu politikoak betetzeko baliagarriak diren aurkezpen teknikez. Halere, ez dira edukiak eta hauen antolamendua Zesarrek bere helburuak lortzeko darabilta bitarteko bakarrak. Gauza nabarmena da eta jada Zesarren garaian aski ezaguna Komentarioetan autoreak literatur estilo dotorea eta zaindua darabilela. Zizeronek berak²⁹ laudatzen zuen Zesarren dotoretasuna, apaingarri eta gehiegikeria formalik gabekoa, bere ustetan haren estiloak analisten lehortasuna eta hizlarien *amplificatio* teknikarenganako joerak biltzen baititu. Ildo honetatik Feller³⁰ bezalako ikerlari batzuek, prozedura formal guztiak historiografia estetiko baten eskakizuntzat jo izan dituzte, eskema literario hutsak kontsideratuz. Baina ez da guztia literatur estetika soil a ez baitzituzkeen bestela Zesarrek aukeratutako ekintzak eta edukiak aukeratuko. Aztertu beharreko alderdi garrantzitsu bat hauxe da, *persuadere* helburu nagusia eta propaganda egiteko asmoa kanpo, Zesarrek darabiltzatza prozedura formalak *delectare* eta *movere* helburuak lortzeko.

a) Prozedura horietako bat gizon kopuru eta kantitate neurri hiperbolikoen erabilpena dugu, errealtate historiko deformatua islatzen duten kantitateak baina ekintza militarrek handiesteko guztiz eragingarriak direnak. Nahiko gar-

²⁹ Zizeron, *Brutus*, 262 eta *De Oratore*, II, 54.

³⁰ Feller, *Caesars Kommentarien über den gallischen Krieg und die kunstmässige Geschichtschreibung* (diss.), Breslau, Noske, Borna, Leipzig, 1929.

bi antzematen da hori hilen zenbakiak ematerakoan. Ez da, ordea, hain erraza datu demografiko eta indar militarren benetako egoera ulertzea. Nolanahi ere, kantitateen gehiagotzea ez da gehiegizkoa izaten, horrek, maiz eginez gero, sinestgarritasuna kenduko bailioke kontakizunari. Askotan zehaztu gabeko zenbakiak ematen zaizkigu (Rhinaz bestaldera egindako lehen irtenaldian Zesarrek atzerarazten ditu bere tropak: *Quod ubi Caesar comperit, omnibus iis rebus confectis quarum rerum causa traducere exercitum constituerat, ut Germanis metum iniceret, ut Sugambros ulcisceretur...satis et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus* IV, 19,4. Bestetan, berriz, etsaien galerak aipatzerakoan handitasunezko indefinituak aipatzen dira (*magnus numerus hostium, maximus hostium numerus, multis interfectis*, etab.), bai arrakasta militarrek goraiatzeko, bai argudioak egiteko (adibidez, Ariovistoren aurkako diskurtsoa —I, 30,1— gehiegikeria batean oinarrituta dago, galiar ordezkari batzuk Galia osoko ordezkari gisa aurkezten baitira).

b) Hitz edo esakune baten errepikapena, ideia edo asmo zehatz bat azpimarratzeko erabiltzen den beste prozedura bat dugu nahiz batzuetan estilo akats bat kontsideratua izan den (I, 26, 1-5 edo VII, 14, 5-9 kapituluetan behin eta berriz aipatzen diren *proelio*, *pugnatum* edo *incendi* hitzak, esate baterako). Argi dago, ordea, prozedura estilistiko baten aurrean gaudela errepikapenaren ondorioz diskurtsoan ordena berezia suertatzen denean (adb. I, 40, 5; I, 72,3 edo V, 48, 2). Berziki garrantzitsua da teknika hau argudioak dituzten pasarteetan: esan izan da, esate baterako, lehenengo liburuaren erdiko kapituluetan Zesarrek era desberdinetan errepikatzen duela Galiako defendatzaile izateko bere asmoa. Maiz aipatzen du Zesarrek bere burua subjektu funtzioan eta, aldi berean, bere zeregina etengabe goraiatzeko.

Errepikapen mota berezi bat aurrez esandako zerbaiti egindako erreferentzia da; horrelakoetan ekintza ohoragarri bat edo modu berezian azpimarratu nahi den ideia gogora ekartzen dio autoreak irakurleari. Oso maiz agertzen da errepikapen mota hau kapitulu hasieretan loturazko esamoldeetan (*ut docuimus; ut supra demonstrauimus*, etab.).

d) Eduki baten garrantzia handiarazten duen beste teknika, esakunearen luzera areagotzea da. Esamolde bereziki luzeen erabilera ez da, besterik gabe, prozedura gramatikala: *ob eam causam* lokuzioak, adibidez, militar ekintza garrantzitsuen zergatiak sartzen ditu (III, 23, 7; V, 33,2, etab.) edo xehetasun etnografikoak (VI, 16,2), preposizio baliokidea (*propter*) neutroagoa delarik.

III

ZESARREN IDAZTANKERA

III.1. *Elegantia Caesaris*: Zesarren idaztankeraren ezaugarriak.

Idazle klasikoen artean Zesar eragingarrienetakoa izan da eskola mailan latindar hizkuntzaren eredu jator eta dotoretzat hartua izan baita aspalditik. Bestalde, betidanik mires-tu izan da Zesarrengan, darabilen hizkuntzaren zuzentasun eta oreka klasikoa, bere sinpletasun ulerkorra, estilo zehatz, xume eta dotorea, hitz batean, garaiko erromatar kultoen *urbanitas* deritzan latindar hizkeraren eredu bikaina eskaini izana. Halere, nahiz sinpletasun askotan aspergarriaz isurtzen den prosa izan berea —autore eskolastiko moduan erabilia izanagatik are gehiago azpimarratua izan den sinpletasuna, askoren ustetan—, ñabardura estilistikoaz eta anbiguitatez beteriko prosa dela Zesarrena esan behar da. Pascucciren³¹ ustetan, Zesarren estiloak laua, objetiboa eta lineala badirudi ere, arretaz aztertuz gero, literatur hizkuntza abileziaz manciatzen duen artista baten lana dela ohartzen gara. Erraztasun xume eta ulerkor baten itxura sortarazten duen azaleko uniformetasun monotonoa, morfologia eta

³¹ Pascucci, G., «Interpretazione linguistica e stilistica del Cesare autentico», *ANRW*, I, 3, 1973, 489.

lexikoaren erabileran nabarmentzen da eta autorearen garbi-zaletasun irizpide argi baten ondorio da.

Zesarren estilo ezaugarriei atxekiz, ezinbestekoa da ezau-garri pertsonalen azalpenarekin batera Komentarioetan aukeratu duen literatur generoaren eskakizun estilistikoak kon-tuan hartzea. Gorago aipatu ditugu *Annales* eta *Comentarii* deiturikoek amankomunean dituzten berezitasunak eta Ko-mentarioen ezaugarri bereziak benetako Historia baten oina-rrizko iturriak diren aldetik.

Komenigarria dirudi, ezer esaten hasi baino lehen, Zizeronek Zesarren Komentarioez aritzerakoan ematen duen iritzi kritikoa azaltzea: *nudi enim sunt, recti et venusti, omni ornatu oratio-nis tamquam veste detracta. Dum voluit* (sc. Caesar) *alios habere pa-rata, unde sumerent qui uellent scribere historiam, ineptis gratum fortas-se fecit, qui uolent illa calamistris inurere; sanos quidem homines a scribendo deterruit. Nihil est in historia pura et inlustri breuitate dul-cius*³². Hirtziok ere VIII. liburuaren hitzaurrean Zesarren esti-loaren dotoretasuna miresten du, esanez, historialariek mate-riala izan zezaten idatzi zituela Komentarioak Zesarrek baina lortu zuen estilo mailak ia ezinezkoa egiten ziela lan hori his-torialariei. Hitz gutxitan esateko, Zesarrek ez darabil *Historia* baten apaingarri dotorerik baina *Comentarius* xume bat idatzi arren, idatzi mota hau soberan gainditzen du estiloari dago-kionez: bere kontakizunak *comentarius* baten funtzioa betetzen badu ere, hori baino gehiago da. Zesarren sinpletasun doto-rea aukeratutako generoak baldintzatzen du neurri handi ba-tean baina bere talentuari zor zaio gainerakoa.

Beraz, literatur generoari dagokionez esan behar da Ze-sarren lana *annales-comentarii* deituriko idatziekin definitzen

³² Zizeron, *Brutus*, 262

duen historia motaren barruan sartzen dela. Zizeron dugu, berriz ere, horrelako idatzien ezaugarri estilistiko orokorrak azaltzen dituen: (...) *erat enim historia nihil aliud nisi annalium confectio... Hanc similitudinem scribendi multi secuti sunt, qui sine ullis ornamentis monumenta solum temporum, hominum, locorum gestarumque rerum reliquerunt*³³. P.T. Eden-ek dioen bezala, «These men were the continuators of an old tradition and Caesar was one of their number. This *similitudo scribendi* forms the basic layer of Caesar's style, this was his inheritance from annalist predecessors, and this makes his work a recognisable member of the *Annales-Commentarii* genre, or rather mixed breed»³⁴.

Dena den, zertan datza hain sarritan aipatutako Zesarren dotoretasuna? *Elegantia* deritzana, *Rhetorica ad Herennium*-en autore anonimoak dioenez, estilo landuak bete behar duen lehen kualitatea da eta bi elementutan banatzen da: *latinitas* eta *explanatio*. Lehenengoa hizkuntza garbi eta biziorik gabekoa erabiltzean datza, hau da, sintasi edota morfologia akatsik gabekoa (solezismo eta barbarismoetatik ihes eginez); bigarrena berriz, ulerkortasunean datza (*est quae reddit apertam et dilucidam orationem*) hartarako hitz ohizkoak (*usitata*), egunero-koak eta berezko esanahia dutenak erabili behar direlarik. Zesarrek kualitate orokor hauek betetzen ditu zenbait bide erabiliz:

a) Hitz kanpotarrak erabiltzeari uko egiten dio, latindar hizkuntzan ondo errotutako hitzak edota hizkera teknikoren batetik hartutakoak ez badira. Greziar maileguak oso tarteka

³³ Zizeron, *De Oratore*, II, 52, 3.

³⁴ Eden, P.T., «Caesar's style: inheritance *versus* intelligence», *ANRW*, I, 1973, 77.

erabiltzen ditu alor teknikoren batean ez bada: *hippotoxotae* (B.G., IV, 3, 4, 5); *circino* (B.G., I, 38, 4, Vitrubiok aipatua *De Architectura* liburuan, IX, 7, 2 eta X, 4, 1) eta beste zenbait, gehienak itsas tresna eta teknikekin erlazionatutakoak: *malacia* (B.G., III, 15, 3); *machinatione navali phalangis subiectis* (III, 2,10, 7); *remulco* (II, 23, 5 eta III, 40, 1); *salo nausiaque* (III, 28, 4); *scutulis* (III, 40, 2); *etesiiis* (III, 107, 1); *plateas* (I, 27, 3). Zeltiar hitzak sartzeko Zesarrek latindar sinonimoa gehitzen du orokorrean: *mataras ac tragulas* (I, 26, 3), *ambactos clientesque* (VI, 15, 2) edo erlatiboazko nahiz antzeko esamolde bat: *pontones, quod est genus nauium Gallicarum, Lissi relinquit* (III, 3, 29, 3); *cum DC devotis, quos illi soldurios appellant* (III, 22,1), etab. Teknika berdina darabil —hau da, latindar baliokide baten gehiketa— hitz bati balio metaforiko berezia ematen dionean: *opibus ac nervis* (I, 20, 2); *in extremis lingulis promunturiisque* (III, 12, 1); *cippos, lilium, stimulos* (VII, 73, 4-9). Ez da pentsatu behar, beraz, Zesarrek greziar kutsua duten egirurak erabiltzeko zaletasuna duenik nahiz tankera horretako esaldi isolaturen bat aurkitu. Adibide hauetan guztietan *interpretatio romana* deitua izan den teknikaz baliatzen da, hots, herrialde barbaroen giza erakunde politiko-erlijiosoei erromatar erakunde antzeko baten deitura ematea. Horretarako, hitz arrotzaren atzetik berehala erromatar baliokidea azaltzen du *-ac* nahiz *-que* enklitikoen aurretik edo bestela, erlatiboazko esaldi esplikatibo bat erabiliz: *circum se ambactos clientesque habet* (B.G., VI, 15, 2); *tanta subito malacia ac tranquillitas exstitit* (B.G., III, 15, 3); *qui summo magistratui praerat, quem vergobretum appellabant Haedui* (B.G., I, 16, 5). Adibide gehiago eskaini gabe esan daiteke Zesarren hizkuntzak *De Analogia* entseian autoreak berak azaldutako irizpidea betetzen duela zo-

rrotz: *tamquam scopolum, sic fugias inauditum atque insolens verbum*³⁵.

b) Familiarteko zenbait hitz baztertu egiten ditu Zesarrek: *metuere* edo *sinere* ordez, beti *timere*, *vereri* edo *pati*; *fluvius* eta *amnis* hitzen ordez *flumen*, *nudare* edo *privare* baina ez *orbare*. Harrigarriagoa dirudi zenbait juntagailu ez topatzea (*quamquam*, *quomodo*, *quando*, *quapropter*, *quia*, *ideo*, *donec*... hauen ordez, *etsi*, *quod*, *itaque* darabiltza). Bestalde, *sermo castrensium* delakotik eratorritako hitzak ekiditen ditu, bai irakurlegoaren gehiengoarentzat arrotzak gerta zitezkeelakoan, bai hizkuntza dotorea erabiltzeak halakoak baztertzea eskatzen zuelako. Honelako harrera batekin autoreak behin eta berriz literatur hizkuntzarekiko jarrera garbizalea azaltzen digu, hots, hiztegia nolanahi aberastearen aurkako jarrera, nahiz askotan ezinezkoa egiten zaigun aukeraketa bakoitzaren atzetik zein irizpide dagoen hausnartzea. Orokorrean, baztertutako hitzen atzetik herrikoiegiak diren esamolde edo hitzak ekiditeko joera nabari daiteke: *Quomodo*, *quando*, *quia* edo *quapropter* Plauto eta Terentzioren obretan edo Zizeronen eskutitzetan aurki ditzakegun hitzak dira. Beste zenbait hitz baztertu izanaren arrazoia —*ideo* edo *donec* juntagailuak, esate baterako—, Zesarrengan antzeman daitekeen beste joera batean bilatu beharko litzateke, hots, aukeratutako hitzak balioanitzak bihurtzeko asmoa. Halere, hizkera herrikoiak bereak dituen ezaugarriak ekiditeko nahia da joera nabarmenena hitz edo esapide jakin batzuk besteen gainetik aukeratzekoan. Horietako beste adibide bat dugu *haud* ezezko adberbioaren ordez *non* partikularenganako joera

³⁵ A. Gellio, *Noctes Atticae*, I, 10, 9.

(*haud scio* esamoldean izan ezik), hitz hori ez baitzen oso erabilia bere garaiko hiritar hizkeran. Era berean, *non* adberbioaz eraikitako *litotes* izeneko figura, baliokidea den adjektibo intentsiboa baino gustukoago du (*non mediocrem ... diligentiam*, III, 20,1; *praesidio ... non nimis firmo*, VII, 36, 6). Zenbait kasutan gainera, soilik literarioak diren esamoldeak darabiltza Zesarrek, hala nola, *appropinquare* aditza datiboaren laguntzaz preposiziozko egituraren ordeztuz, edo, partizipioa gehi aditza kopulatiboa, alderantzizko ordenaren ordeztuz.

Egia da, dena den, gustukoak dituela Zesarrek maiztasun aditzak, eguneroko hizkeraren ezaugarrietako bat kontsideratu ohi direnak: *sustentare*, *consuescere*, *ostentare* etab. (*quorum ... opibus, si qua bella inciderint, sustentare consuerint* BG, II, 14, 16; *ut complures dies frumento milites caruerint et pecore ex longinquioribus uicis adacto famem sustentarint* BG, VII, 17, 3)

d) Herrikoikerien aurkako jarrera honen eragina sintasian ere nabaria da, hizkuntza arruntarekin erlazionaturiko esamolde bat baino gehiago kanporatzen baititu Zesarrek. Joera hau *Guda Zibilean*, *Galieta*ko *Gudan* baino nabarmenagoa dela kontuan harturik, irizpide jakin baten isla dela pentsa daiteke. Halere, adibide oso jakinak eta murriztuak dira ikerlariek bildu dituztenak. W. Kroll-ek esamolde bat edo beste baino ez du aipatzen: *item ... pari intervallo* (I, 43, 2).

A. Klotz-ek ondorengo ezaugarri arruntak aipatzen ditu *Guda Zibilaren* edizioaren hitzaurrean: *dies* femeninoa denbora soilik adierazten duenean (*altera die* III, 19, 4; *quarta die* III, 77, 3); ablatiboaren erabilera lokatiboaren ordeztuz hirien leku izenekin (*Brundisio* III, 100, 2; *Corfinio* I, 34, 1); preposiziorik gabeko akusatiboa norabidea adierazteko, leku izenak ez diren kasuak barne (*Aegiptum* III, 106, 7); ezezko esaldietan ezezko nozioaren errepikapena (*Marcellus non pas-*

surum in praesentia negat I, 6, 4); *consecutio temporum* deritzanaren arauak ez betetzea (*legem promulgavit ut ... creditae pecuniae solvantur* III, 20, 5); pluralaren erabilera singularraren ordezenbait kasutan (*Caesaris beneficia mutaverat consuetudo qua offerrentur* II, 29, 3); pleonasmoko edo errepikapen orokorrak (*Inter bina castra Pompei atque Caesaris unum flumen tantum intererat Apsus* III, 19, 1); *per-* aurrizkiaz eraturtako adizki intentsiboaren erabilera (*vehementiusque peragitati* I, 80, 2; *perpessos* I, 84, 4; *et alibi; pergratum* I, 81, 1; *perdoluerunt* II, 15, 1; *peridoneus* II, 24, 2; *perexiguum* III, 42, 5 *et alibi*); azkenik, *male* adberbioaz osaturiko esamoldeak (*male habere* I, 63, 2; *male cecidisse* II, 15, 1).

Hizkuntzan oso errotuak dauden zenbait denborazko eta lekuzko esamolde konposatutan ordena parataktikoa mantentzen dute Zesarrek eta Zizeronek subordinazioaren gainetik: *postero die luce prima* B.G. V, 49, 5; *postridie eius diei mane* B.G. IV, 13, 4; *magni domum concursus ad Afranium ... fiebant* I, 53, 2.

Batzuetan *quod* juntagailu kausalak sartutako perpausetan ohizkoa litzatekeen modu indikatiboaren ordezen subjuntiboa darabil Zesarrek ‘esan’, ‘pentsatu’, ‘iruditu’ eta antzeko esanahia duten aditzekin: *Ab his primo Marsi dissentire incipiunt eamque oppidi partem quae munitissima videretur occupant* I, 20, 3 (*cf. extinctis rumoribus de auxiliis legionum quae cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur, multae longinquiores civitates ab Afranio desciscunt* I, 60, 5); *Sive spe salutis inducti, quod in tanta multitudinē dediticiorum suam fugam aut occultari aut omnino ignorari posse existimarent* I, 27, 4.

Zesarren estilo ezaugarri nabarmenetako bat zehaztasuna eta laburtasuna dira baina horiek lortzea ez zaio zenbaitetan batere erraza. Horrela, batzuetan genitibo batek adierazten

duen bi izenen arteko erlazioa errepikatu egiten du beste egitura pleonastiko baten bitartez: *tametsi pro veteribus Helvetiorum iniuriis populi Romani ab his poenas bello repetisset* (non ab his ez baita beharrezkoa). Zesarren joera garbizaleak hizkera arruntetik hartutako elementuen presentzia eragozten ez duen moduan, periodo luzeak egituratzerakoan ere uniformetasun falta nabaria da ezin baitu askotan luzera hori murriztu (adib. B.G., I, 1, 1 edo I, 2, 3).

III.2. Estilo analistikoaren eragina

Ezagarri orokor hauetaz gain, Komentarioetan aurki daitezkeen zenbait berezitasun estilistiko literatur generoak, hots, Historiaren maila literaria heldzen ez den azpigenero analistikoaren eskakizunek baldintzatuak direla esan behar da. Erabat nabarmenak egiten dira Historia eta *Annales* deituriko azpigenero historikoen arteko desberdintasun estilistikoak Klaudio Kuadrigario edo Kornelio Pisonen historietan, Liviok *Ab urbe condita*-n deskribatzen dituen pasarte parekoekin konparatzen ditugunean. Zesarren Komentarioei dagokienez, ugariagoak dira genero analistikoaren bereizgarriak *Galiako Gudaren* lehen sei liburuetan, zazpigarrenean eta *Guda Zibilean* baino: Zesarrek Historiaren estilo apaindurantz bideratu du bere idaztankera dotore eta landua. Halere, historialari analistikoekin amankomunean dituen ezaugarrien artean honako hauek aipa genitzake, besteak beste:

a) infinitiboa + *coepit* perifrasiarenganako joera infinitibo historikoaren orde, askotan esamolde pleonastikoak eratuz (*oppidani conspexerunt atque in spem auxilii venerunt, clamore sublato*

arma capere, portas claudere, murum complere coeperunt, VII, 12, 5; ik. baita III, 23, 2; IV, 27, 7; V, 43,1; VII, 17, 1 etab.) Egia da, bestalde, ikerlari bat baino gehiago estilo “akats” hau esanahiaren argitasunaren izenean justifikatzen saiatu dela. Hitz edo esaera jakinen errepikapenen adibide batzuk hauek dira: *Ad eas res conficiendas biennium sibi satis duxerunt in tertium annum projectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur* (I, 3.2-3); *Eodem fere tempore ... cum intellexeret in iis locis sibi bellum gerendum ubi paucis ante annis Lucius Valerius Praeconinus legatus exercitu pulso interfectus esset... non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intellegebat* (III, 20, 1); *ea qui conficeret, Gaium Trebonium legatum relinquit; ipse ut quam primum iter conficeret, Cenabum Carnutum proficiscitur* (VII, 11,3), etab. Batzuetan hitz jakin bat errepika daiteke baina aldi bakoitzean esanahi edo funtzio sintaktiko desberdina beteaz: *necessario angustius milites conlocavit* (V, 23,6) ... *quod eo anno frumentum in Gallia propter siccitates angustius pronenerat* (24,1); *sed ex propositis consiliis duobus explicitius uidebatur Ilerdam reuerti ... ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant* (I, 78,2), etab. Bereztasun estilistikoa kontsidera daitekeen ezaugarri hau beste idazleen obretan ere aurki genezake; dena den, ñabardura semantikoak erraz jaso daitezke testuinguruaren laguntzaz.

b) Sarritan, bestalde, ideia zehatz batzuek formula antzeko egitura sintaktikoak sortarazten dituzte, hain estereotipatuak ezen horietako baten agerpenak formula edo egitura horren beste atala baitakar berarekin: *dilectus habere* + hedadurazko ablatiboa, *arma conferri, iumenta produci, obsides dare iubere, subito eruptio fieri*, etab.

d) Bestalde, analistek, eta ildo beretik Zesarrek, darabil-tzan egitura paraktikoetan izenordain eta adberbio anaforiko ugari azaltzen da. Liviok eta Zizeronek ere, esate bate-

rako, egitura parataktikora jotzen dute, bereziki, kontakizun lau eta xumez idatzitako pasarteetan, hala nola, Zizeronen eskutitzetan.

e) Oso gustukoa dirudi Zesarren Komentarioetan analisten historietan ere ohizkoa den beste ezaugarri bat, hain zuzen ere, erlatibozko esaldietako aurrekariaren errepikapena: *Erant omnino itinera duo quibus itineribus domo exire possent* (I, 6, 1); *Diem dicunt qua die ad ripam Rhodani omnes conueniant* (I, 29, 4); *in castris Heluetiorum tabulae repertae sunt ... quibus in tabulis ... ratio confecta erat* (I, 29, 1). Era honetako esamoldeek Zuzenbidearen arloan erabilitako lege eta formula zaharrak gogorarazten dizkigute. Horrelakoetan, aurrekariaren errepikapena esplikatzen duen arrazoia, sinonimoen erabilera esplika dezakeenaren berdina da, hau da, zehaztasunaren bilaketa eta anbiguitatea baztertu nahia.

f) Zenbaitetan arkaismotzat hartu ohi diren egiturak dabilta Zesarrek baina nahita bilatutako estilo zaharkitu baten adierazgarri baino gehiago, hizkuntzaren aurreko etapetatik bizirik iraun duten aztarnak dira, hala nola, zeharkako estiloan batzuetan erabiltzen duen orainaldiko infinitiboa geroraldikoaren ordeztan (*Re nuntiata ad suos illi se, quae imperarentur, facere dixerunt*, II, 32, 3; VI, 29, 5; VII, 64, 3 etab.), pasarteren batean azaltzen den xede infinitiboa eta, tarteka baita, anakoluto antzeko subjektu aldaketa bortitza (azken ezaugarri hau halere, ez da batere ohizkoa Zesarrengan: *Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem, Diuiciaci fratrem, designari sentiebat, sed quod pluribus praesentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum retinet. Quaerit ex solo ea, quae in conuentu dixerat —Dumnorigem—. Dicit —Liscus— liberius atque audacius*, I, 18, 1).

Azkenik, estilo zaharkitu baten adierazpide diren zenbait ezaugarri aurki daitezke, analisten obretan topatu izan ez di-

renak. Horien artean, honako hauek azpimarratzen ditu P.T. Eden-ek³⁶:

—*Cum* juntagailuaren eta modu indikatiboaren bitartez eraikitzen diren esaldiak denbora nahiz zergatia adierazteko. *Galieta*ko *Guda*n hiru adibide aurkitu ohi dira, hirurak Galiarrei buruzko digresioan: *Cum Caesar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Haedui, alterius Sequani* (VI, 12,1); *Plerique cum aut aere alieno aut magnitudine tributorum aut iniuria... premuntur* (VI, 13,2); *differunt, quod suos liberos, nisi cum adoleverunt ut munus militiae sustinere possint, palam ad se adire non patiuntur* (VI, 18, 3).

—Genitiboaren zenbait erabilpen zaharkitu zeinetan kasu hau aditzaren mende azaltzen baita: *et aliae [sublicae] item supra pontem mediocri spatio, ut si arborum trunci siue trabes deiiciendi operis essent a barbaris missae, his defensoribus earum rerum vis minueretur neu ponti nocerent* (IV, 17, 10); *multitudine navium perterritae, quae cum annotinis privatisque, quas sui quisque commodi fecerat* (V, 8, 6).

g) Arkaismo eta latinaren aurreko etapetako hizkuntz az-tarnen presentziaz gain, Zesarren estiloaren beste ezaugarri azpimarragarri bat preposiziorik gabeko ablatiboaren erabilpen balioanitz da. Erabilpen honen maiztasunak Zesarren ablatiboarenganako zaletasuna adierazten digu eta kasu honek azaltzen duen funtzio aberastasuna. Denbora eta hedapena adierazteko, adibidez, Gramatika tradizionalak ongi bereizi ohi ditu ablatiboa eta akusatiboaren erabilpenak; halere, batari eta besteari atxeki dakioken balio erkiderik ere badago eta Zesarrek tarteko alor nahasi horretan ablatibora jotzen du testuinguruaren laguntzaz balio zehatza argitzen

³⁶ Eden, P.T., *op. cit.*, 91-92.

delarik. Hona hemen adibide batzuk denbora, lekua eta he-
dapena kontzeptuekin erlazionatuak: *cuius imperatoris ductu no-
vem annis rem publicam felicissime gesserint* (I, 7, 7); *cum esset pug-
natum continenter horis quinque* (I, 46, 1); *continuato nocte ac die
itinere* (III, 11, 1); *legionem ... passibus ducentis ab eo tumulo consti-
tuit* (I, 43, 2); *imperat ... ut ... omnibus locis pervagentur* (VII, 45,
1); *legionem unam eodem ingo mittit* (VII, 45, 5); *ab dextra parte
alio ascensu eodem tempore Haeduos mittit* (VII, 45, 10), etab. Pre-
posizioirik gabe azal daitezkeen beste funtzioen artean, «ad-
berbiala», «ablatibo-egilea» eta «xedezkoa» ere aipatu behar
dira. Ablatiboarekiko zaletasun honek tarteka kasu honekin
eraikitako esamolde luzeak sortarazten ditu: *latum ab X tribu-
nis plebis contradicentibus inimicis, Catone uero acerrime repugnante et
pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente, ut sui ratio absentis
haberetur, ipso consule Pompeio* (I, 32, 3); *summa difficulta rei fru-
mentariae adfecto exercitu tenuitate Boiorum, indiligentia Haeduorum,
incendiis aedificiorum, usque eo ut complures dies frumento milites car-
nerint et pecore ex longinquiribus vicis adacto extremam famem sus-
tentarint, nulla tamen vox est ab iis audita populi Romani maiestate
et superioribus victoriis indigna* (VII, 17, 3). Ablatibo absolutuak
ere askotan egitura subordinatu gisa erabiltzen ditu bestelako
esamolde laburragoen ordez: *si quos adversum proelium et fuga
Gallorum commoveret, hos si quaerent reperire posse diuturnitate be-
lli defatigatis Gallis Ariovistum ... desperantes iam de pugna et disper-
sos subito adortum magis ratione et consilio quam virtute vicisse* (I,
40,8); *quibus [navibus] effectis armatisque diebus XXX ... adductis
Massiliam his D. Brutum praeficit* (I, 36, 5). Orokorrean, ablati-
bo absolutuaren gehiegizko erabilpena datuen kokapen kro-
nologiko zehatza emateko ardurak esplikatu luke.

Zesarren estiloari buruzko azalpen hauek bukatzeko, lite-
ratur genero analistikoa gaingidituz gure autoreak egindako

ekarpen estilistiko berezienak aipatu behar dira, hauek baitira bere estilo eta idatz tankerari hainbestetan aipatutako dotoretasuna ematen diotenak, beste analista nahiz historialarien-gandik bereiztuz.

a) Zesarren lorpen estilistiko horietako bat periodo luzeak artistikoki antolatzeke erraztasuna da. Horrek azalduko lituzke diskurtso ez zuzenean erabilitako anafora, kiasmo edota hitz ordena bereziak *tricola* eta antzeko eraikuntzak eratuz: *Erat una cum ceteris Dumnorix Haeduis, de quo ante a nobis dictum est. Hunc secum habere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnae inter Gallos auctoritatis cognoverat* (V, 6, 1); *sed peius victoribus Sequanis quam Haeduis victis accidisce* (I, 31,10); *multae res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio, perfugae confirmatio, inopia cibariorum ... et quod fere libenter homines id quod volunt credunt* (III, 18, 6); *ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut paene in conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi eorum in servitute abduci, oppida expugnari non debuerint* (I, 11,3), etab.

Badaude beste zenbait pasarte bereziki aipagarriak direnak antolaketa sintaktikoarekin lotuta dauden figuren erabileragatik, hala nola, II, 27 kapitulua non kontaktzen zaigun Zesarren legio gustukoenaren etorrera edo V, 2, 16 (Marseillako inguraketa) edo II, 25, 1-2 (Nerviarren aurkako gudua). Balio literario berezia eta desberdina duten beste bi pasarte ere aipatzen ditu P.T. Eden-ek³⁷ beraietan Zesarrek erakusten duen maisutasun estiliskoagatik. Lehenengoa IV, 20 da, bereziki bigarren paragrafoa eta VI, 11-24, galiarrei

³⁷ Eden, P.T., *op. cit.*, 111-112.

eta germaniarrei buruzko *excursus*-a non anafora, kiasmoa, hitz ordena artistikoa eta antzeko errekurtsioak aurkitzen ditugun.

b) Bestalde, gure autoreak erakusten duen Historiarenganako joera geroz eta nabarmenagoa argi antzematen da esaera orokorren eta *oratio recta* deritzanaren erabilpen geroz eta ugariagoan (*nostri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriae accidere consuevit, acrius impugnare coeperunt* III, 26, 4; *quod plerumque iis accidere consuevit qui in ipso negotio consilium capere coguntur* V, 33,1; *omnes autem homines natura libertatis studio incendi et condicionem servitutis odisse* III, 10, 3 etab.); honekin batera, lehen hiru liburuetan hain sarritan aurkitzen den estilo ez zuzena, gutxituz doa laugarren liburutik aurrera eta hain da nabarmena bazterketa ezen ez baita ia estilo ez zuzenik agertzen VII. liburuan. Zesarren Komentarioetan betidanik azpimarratu izan diren objetibotasun eta alderdigabetasuna ez dira beti eta nolana mantentzen, behin baino gehiagotan azaltzen baitu bere etsaiarekiko jarrera ezkorra edota gogoeta ironikoren bat botatzen.

Azkenik, eta hitz gutxitan esateko, Komentario bietako liburuetan zehar autorea *narrator* soila izatetik *exornator* izatera heltzen dela esan genezake, analisten estilo lehorretik historialariengana gerturatuz.

IV

KOMENTARIOEN IDATZIZKO TRANSMISIOA

*Galieta*ko *Guda* dakarten eskuizkribuak izugarri ugariak dira. Hogeita hamairu bat daude, gutxienez, Vaticanoko liburutegian, hogeita bost bat Pariseko Biblioteka Nazionalean eta hamazazpi Florentzian. Esan daiteke gainera ez dagoela latindar eskuizkribu bildumarik Zesarren obraren bat ez duenik. Ondo frogatzen du datu honek zein preziatuak izan ziren Zesarren idatziak Erdi Aroan nahiz Errenazimenduan. Halere, eskuizkribu kopuru handi honen transmisioan nahasketa bat baino gehiago sortu zen egilearen izenarekin. Horrela, bostgarren mendez geroztik eta Orosiok³⁸ zabaldutako iritzi faltsu batengatik *Galieta*ko *Guda*ren zenbait pasarte Suetoniorenak zirela uste izan zen. Iritzi hau bera aurkitzen dugu Sidonio Apolinarren Eskutitzetan³⁹ eta hauetan oinarritzen diren zenbait eskuizkributan⁴⁰. Nahasketa honek ez zuen jarraipenik izan Erdi Aroan zehar, bai sortu, ordea, beste bat: eskuizkribu zenbaiten bukaeran azaltzen zen

³⁸ Orosio, VI, 7: *Hanc historiam Suetonis Tranquillus plenissime explicuit, cuius nos competentes portiunculās decerpimus.*

³⁹ Sidonio Apolinar, *Epistulae*, IX, 14.

⁴⁰ Zehazki esateko, familiako lehen azpifamiliako A eta B eskuizkribuak. Lehenengoan izenburuari esaldi hau gehitu ohi zaio gorriz: *incipit liber Suetoni*. Bigarrenak izenburu hau dakar: *Incipit liber Suetonii Tranquilli victoriarum Gai Iulii Caesaris multimodorum belli Gallici*. Bestalde, eskuizkribu batzuk, Florentziako Laur. 68,7 kasu, batera dakartzate *Komentarioak* eta Suetonioren *Zesarren Bizitzak*.

Komentarioen aztertzaile eta begiratzaile baten izena, *Iulius Celsus Constantinus*, benetako egiletzat hartua izan zen. Petrar-kak berak ere horrela uste izan zuen.

Orokorrean, *Galieta Guda* dakarten eskuizkribuak bi familia nagusitan banatu ohi dira, mila eta bostehun bat irakurketa desberdinek frogatzen dutenaren arabera. Bi eskuizkribu zaharrenak IX. mendekoak dira eta α familiakoak, idatzi kopuru ugariena helarazi digun familia eta humanistek beren kopietan oinarritzat hartu izan dutena. Bestalde, logikoa den bezala, eskuizkribuak berantagoak diren heinean gutxituz doaz bi familiak bereizten dituzten desberdintasunak kutsaketa deituriko fenomenoaren eraginez.

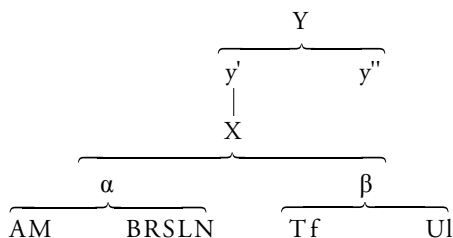
Bi familien arteko bereizketa hau ukazina bada ere, ez da hain erraza izan bataren eta bestearen baliagarritasuna neur-tzea, denbora luzez α familiakoak *integri* deituak izan baitira, besteak *interpolati* kontsideratuak izan diren artean. Dena den, R. Schneiderr-ek eta Meusel-ek frogatu zuten bi familietako eskuizkribuen fidagarritasuna parekoa zela⁴¹.

α eta β IX. mendean arketipo erkide batetik eratorritako familiak ditugu. α klaseko eskuizkribuek honako *scriptio* hau daramate liburu bakoitzaren bukaeran: *Iulius Celsus Constantinus v.c. legi* eta bigarren liburuaren bukaeran honetaz gain, *Flavius Licerius Firminus Lupicinus legi*. Azpianotazio hauek α klaseko eskuizkribuetan baino ez dira azaltzen; beste familiakoetan agertzen direnean, gehiketa baten ondorio dira. Bestalde, VIII. liburuan agertzen den azpianotazioak honela dio: *Celsus Constantinus legi tantum*. Datu honek adierazten du α familiako eskuizkribu onenek ez dakartela *Galieta Guda* besterik; gainontzeko Komentarioak β familiako eskuizkribuen bitartez iritsi zaizkigu. Bi

⁴¹ Bi ikerlari hauen lanak *Jahresbericht des philologische Vereins zu Berlin* aldizkarian azaldu ziren, 1885 urtean Schneider-ena eta 1894 urtean Meuselena.

Guduak dakarzkiten α klaseko hiru eskuizkribuek (SLN) β familiarekin erlazionaturiko azpitalde bat osatzen dute. Horrela gauzak, lehen familia *Julius Celsus Constantinus*-ek *Galieta-ko Gudaren* berrikuspena egin eta gero eratutako familia da eta gehiago ere esan genezake, VI. mendearen erdialdean izan zela erabat osatua, *Flavius Licerius Firminus* (Enodio Paris-eko apezpikuaren iloba eta *J. Celsus*-en ondoren bigarren aldiz Komentarioak berrikusten aritu zena) 521 urtean hil baitzen.

Bestalde, bostgarren mende hasiera baino lehen egina izan ez zen *J. Celsus*-en berrikusketa, lan-prozesu luze baten amaiera baino ez da. Bide luze horretan zenbait etapa bereiz daitezke. L.A. Constans-ek⁴² burututako azterketaren arabera bi familien abiapuntutzat hartu ohi den X arketipoa, hogei bat letrako 15/16 lerrotan idatzia izan zen; orrialde bakoitzak azkenik bi lerro-errenkada izango zituzkeen. Gainera, zenbait datuk X-en iturri izango zatekeen Y beste eskuizkribu bat izan zela pentsarazten diote L.A. Constans-i; β familiak hortaz Y-gandik hartutako irakurketak ere izango lituzke baina X-en bitartekotza zuzenetik eratorri gabekoak. Eskema bat erabiliz, hauxe litzateke, esandakoaren arabera, *Galieta-ko Guda* dakarten eskuizkribuen idatzizko transmisioa:

⁴² Constans, L.A., *Revue des Études Anciennes*, 1925, 279-296 eta *Revue de Philologie*, XLVIII, 131-139.

Gainontzeko latindar idazleen obrekin gertatu bezala, gramatikarien testuarekiko ardurak neurri handi batean baldintzatu du Zesarren *Galieta*ko *Gudaren* transmisioa beraien erudizio eta konjekturen eraginpean testua hobetzeko joerak aztarnak utzi baititu. Horren ondoan kopistek egindako akatsak ere kontuan hartu behar dira. Zalantzarik gabe, J. Celsus bezalako gramatikarien azterketak medio, irakurketa faltsu bat baino gehiago sortu zen, testuaren ulerkuntza eragozteko modukoak, baina egia da orobat lan horri esker kopisten akatsez areagotuko zatekeen testuaren ulertzeintasuna ekidin zela.

Alde batetik, *Galieta*ko *Gudaren* pasarte batzuk X deitu dugun arketipoa osatu aurretik testuaren barnean ez zeuden eta gerora tartekatuz joan ziren gehigarri zenbaiten testigantzak eskaintzen dizkigute. Pasarte horiek, α familiako eskuizkribuak zuzendutako iturri idatzi batetik eratorriak direla frogatzen digute. Hona hemen behin baino gehiagotan aipatu dugun L.A. Constans-ek aztertutako adibide pare bat. II, 8, 3 pasarteon β familiak *castigatus* irakurketa eskaintzen du, α familiak berriz, *castratus*. Badirudi *castratus*, ulergaitza zen *castigatus* partizipioaren esanahia argitzeko lerro artean sartutako glosa bat zela. Beste pasarte adierazgarri bat I, 38, 4 dugu. Bi familietako eskuizkribuek dakarten testua *flumen alduas dubis* da, esanahi iluna duen pasartea. Kasu honetan ere *alduas* tartekatua izan den glosa bat dugu. Irakurle edo aztertzaile batek *duas* idatziko zukeen testuaren alboetan *dubis* ordezkatzeko, *al. (aliter)* adberbioa aurretik ipinita. Laburdura eta ordezeko hitza testu originalean tartekatu zituzten *alduas* hitza osatuz.

Era honetako adibide eta pasarteon arabera esan daiteke α familiak oso osorik idazten dituela *nomina* eta *praenomina*

guztiak, bai eta zenbakien izenak ere. Halere, β familiak azaltzen duen laburduren erabilera Antzinateko ohituren adierazgarriagoa da. Honekin batera esan behar da β familiako irakurketa batzuk testu-iturritik gertuago daudela α klasekoak baino eta hori, antza, Y deitu dugun eskuizkribuaren laguntzaz berrikusia izan zirelako β familiakoak. Horrek, ordea, ez du esan nahi β klase honetako irakurketak α familiakoak baino fidagarriagoak direnik, eta hori azken klase hau ez delako hainbestetan berrikusia eta zuzendua izan.

V

TESTUAREN EZARPENA

Gorago aipatu dudan bezala itzulpen honetan eskaintzen dudan testua L.A. Constans-ek *Les Belles Lettres* bilduman eta ikerketa bat baino gehiago burutu ondoren ezarritakoa da. Bi familia nagusiek fidagarritasun maila berdintsua dutenez, biak hartu dira kontuan testuaren ezarpenerako. Halere, zalantzazko aukeraketa baten aurrean α klaseari eman zaio lehentasuna honek arketipoarekiko fideltasuna hobeto gorde duela pentsatu ohi delako.

Edizioa egiteko oinarritzat hartuak izan diren eskuizkribuak honako hauek dira:

α KLASEA

Lehenengo azpifamilia.

A= Bongarsianus. Amsterdam, 81, IX-X. mendeak.

M= Moysiaccensis. Paris, Bibl. Nat., lat. 5056. XII. mendea.

Bigarren azpifamilia.

B= Parisinus. Paris, Bibl. Nat., lat. 5763. IX-X. mendeak.

R= Romanus. Erroma, Bibl. Vat., 3864, X. mendea.

SARRERA

S= Ashburnhamianus. Florentzia, Bibl. Laur., Ashburn. r. 33. x. mendea.

L= Lovaniensis. Londres, Brit. Mus., Add. MSS.10084. xi. mendea.

N= Neapolitanus. Napoli, Bibl. Nat., IV, c.11. XII. mendea.

β KLASEA

Lehenengo azpifamilia.

T= Thuaneus. Paris, Bibl. Nat., lat. 5764. xi. mendea.

f = Vindobonensis. Viena, 95. XII mendea.

Bigarren azpifamilia.

U= Ursinianus. Erroma, Bibl. Vat., 3324. xi. mendea.

l = Riccardianus. Florentzia, Bibl. Laur., Riccard. 541. xi-xii. mendeak.

Eskuizkribu gehienak pertsonalki begiztatu eta aztertu ditu L.A. Constans-ek bere aurretikoek egindako edizio kritiko garrantzitsuenen laguntzaz A eskuizkribua oinarritzat hartuta⁴³. Bestalde, idatzizko tradizio nagusia kaltetuta egoteagatik irakurgaitz ziren pasartetan eskuizkribu beranten testigantza erabili du.

Eskuizkribu bakar bat izendatzerakoan, bakar horri dagokion laburdura ematen dugu; irakurketa, aldiz, bi eskuiz-

⁴³ Edizio kritiko nagusiak W. Holderrek (1882) eta Meusel (1894)ek egindakoak dira. Ik. aurrerago bibliografia oinarritzakoan.

kribu edo gehiagok badakarte, beroiek izendatzeko *dett.* (*deteriores*) laburdura darabilgu. Eskuizkribu beranten artean baliagarrienak honako hauek dira:

1. Paris 6106. Paris, Bibl. Nat., lat. 6106. Eskuizkribu hau (*ladrensis* deiturikoa) 1435 urtean kopiatua izan zen eta α taldeko bigarren familian kokatu behar da nahiz LN-rekin ere harreman ugari dituen.

2. Laur. 68,7. Florentzia, Bibl. Laur., 68,7 XI. mendea. Hau ere α taldearen barruan sartu beharko litzateke, bigarren familian; B² eta Srekin hertsiki lotuta dago.

3. Barb. 148 Erroma, Bibl. Vat., Barberini 148. XIV. mendea. B²tik eratorria da baina α taldeko bigarren familia aurrean izanik berrikusia.

4. Vat. 1830. Erroma, Bibl. Vat., 1830, xv. mendea. R-rekin lotuta dago.

Dena den, aparatu kritikoan sartu ditugun irakurketak, oinarrizko hamaika eskuizkribuek dakartzaten guztien artean esanguratsuenak iruditu zaizkigunak baino ez dira. Irakurketa baten atzetik *codd.* laburdura gehitzen bada, eskuizkribu guztiek amankomunean dutela adierazi nahi dugu. Gauza berdina esan nahi dugu irakurketa baten atzetik bi puntu eta edizioen bat aipatzen denean. Eskuizkribu bat edo bi azalduz gero, aukeratutako irakurketa ia guztiek amankomunean dutela ulertu behar da. Azkenik, laburduren gaineko aldean erantsitako zenbaki altxatuak eskuizkribu horrek jasandako berrikusketak adierazten ditu; eranskina m letra bada, berriaz, testuaren bazterrean azalduzko zerbaite dela esan nahi da. Gainera, L.A. Constans-en irizpidea jarraituz ez dugu ia konjekturarik sartu aparatu kritikoaren irakurketa errazagoa egitearren.

Bukatzeko, Zesarren testua ezartzeak planteatzen dituen arazo morfologikoen aipamen labur bat ere egin behar dugu eta hori, autoreak berak alor gramatikalean izan zituen kez-
kak aski ezagunak zaizkigulako Antzinateko zenbait autorek jakinarazi digutenaren arabera⁴⁴. Egokiera hori kontuan harturik editore onenetako batzuk konjektura ugari egiten saiatu dira baina zuhurragoa iruditzen zaigu kasu honetan Constans-en irizpidea, hots, idatzizko tradizioak argi egiaz-
tatutako irakurketetara atxeki eta bi talde nagusien artean desadostasunik egonez gero, α taldeari lehentasuna ematea. Horrela, esate baterako, *a* eta *ab* edota *e* eta *ex* preposizioen aldaerak ez ditugu bateratu. Gauza bera esan beharko genu-
ke aurrizkien asimilazioari buruz: idatzizko tradizioak esan-
dakoa aintzakotzat hartuta, *coniciebant* Y, 26,3/ *coicere* VII,72,2 aurkitzen dugu edota *adtribuant* IV, 7,4/ *attribuerat* VII, 24,1, besteak beste. Era berean, nahiz jakin, Aulo Ge-
lioren esanetan, Zesarrek gustukoak zituela, adibidez, *-u* eta *-e* bukaerak laugarren eta bostgarren deklinabideetako dati-
boak eratzeko, eskuizkribuen lekukotasunak ohizko bukae-
ren alde jotzen du eta, hori dela eta, *-ui* nahiz *-ei* aukeratu ditugu pasarte gehienetan.

Ondoren, Komentarioen edizio inportanteenak eta biblio-
grafia aukeratu bat eskaintzen ditugu. Esan beharra dago, au-
keraketa derrigorrezkoa egiten dela izugarri ugaria baita Zesar
eta Komentarioei buruz idatzitako lanen zerrenda. Ikerlanen
artean, hizkuntza nahiz estiloarekin zerikusirik duten lanak
jaso ditugu, batez ere.

⁴⁴ Suetonio eta Aulo Geliok ari gara, batez ere; lehenengoak, Zesarren bizitzaren kontakizunean ematen dizkigu haren kezka linguistikoen berri (56, 5) eta bigarrenak *Gau Atikoak* deituriko entziklopedian (I, 10,9).

TESTUAREN EZARPENA

Azkenik, aipatutako testuaren ezarpenari eta bibliografiari buruzko azalpenekin batera, euskal itzulpen honi buruzko ohar pare bat ere eman nahi ditut.

Lehenengoz esan behar dut ez dudala Galietako Gudaren beste euskal itzulpenik ezagutzen. Horrela, L.A. Constans-en frantsesezkoa eta V. García Yebra-H. Escolarren gaztelaniazkoa hartu ditugu erreferentzi gisa.

Bestalde, izen bereziak transkribatzerakoan, Euskaltzaindiak Antzinate Klasikoko pertsonaia historiko erabilieneen izen zerrenda ematerakoan (Bilbon, 1997ko azaroaren 3an hartutako erabakiak) azaltzen duen joera jarraitu dugu sarrera gisakoan; ez ordea itzulpenean, Euskaltzaindiaren araua argitaratu baino lehenago paraturikoa baita.

VI

BIBLIOGRAFIA

EDIZIOAK

- Caesar, *Bellum Gallicum*, A. Klotz ed., Bibl. Teubneriana, Leipzig, 1952; O. Seel ed., 1961, 1968²; W. Hering ed., 1987.
- César, *Guerre des Gaules*, L.A. Constans, Les Belles Lettres, Paris, 1984¹² (or. 1.926).

KOMENTARIOAK ETA LEXIKOAK

- César, *De bello gallico*, index verborum, R. Lecrompe ed., Hildesheim, 1968.
- Kraner, F.- Dittenberger W.- Meusel, H., *Bellum Gallicum*, I-III, Berlin, Weidmann, 1961-1962¹ (eranskina, Oppermann, H., «Nachwort und bibliographische Nachträge», I, 463-536; II, 657-698; III, 224-239. Banakako liburuen komentarioa, Rambaud, M., II-III, Puf, Paris, 1965; IV, *ib.* 1967; V, *ib.* 1974).
- Lexicon Caesarianum*, Meusel, H. ed., I; II, 1; II, 2, Berlin, 1958 (or. 1.887-1.893).

BIBLIOGRAFIA AUKERATUA

- Zesarren bizitza eta obrari buruzko lan orokorrak.
- Adcock, F.E., *Caesar as a Man of Letters*, Cambridge, 1956.

- Canali, L., *Personalità e stile di Cesare*, Roma, 1966².
- Canali, L., *Giulio Cesare*, Roma, 1977.
- Carcopino, J., *Cesare*, Milano, 1979.
- Drumann, W.-Gröbe, P., *Geschichte Roms in seinem Übergange von der republikanischen zur monarchischen Verfassung oder Pompeius, Caesar, Cicero und ihre Zeitgenossen nach Geschlechtern und mit genealogischen Tabellen*, III, Leipzig, 1906².
- Gelzer, M., *Caesar. Der Politiker und der Staatsmann*, Wiesbaden, 1960².
- Gesche, H., *Caesar*, Darmstadt, 1976.
- Kahn Arthur, D., *The education of Julius Caesar. A biography, a reconstruction*, New York, 1986.
- Klotz, A.-Seel, O., *Caesarstudien*, Leipzig-Berlin, 1910; Stuttgart, 1967.
- Knoche, U., «Caesars Comentariorum. Ihr Gegenstand und ihre Absicht», *Gymnasium*, LVIII, 1951, 139-160.
- Lossmann, F., *Cicero und Caesar im Jahre 54*, Wiesbaden, 1962.
- Mutschler, F.H., *Erzählstil und Propaganda in Caesars Kommentarien*, Heidelberg, 1975.
- Oppermann, H., *Caesar. Der Schriftsteller und sein Werk*, Leipzig-Berlin, 1933.
- Raditsa, L., «Julius Caesar and his Writings», *ANRW*, I 3, 1973, 417-456.
- Rasmussen, D., *Caesar*, Darmstadt, 1980³.
- Richter, W., *Caesar als Darsteller seiner Taten*, Heidelberg, 1977.
- Treu, M., «Zur clementia Caesaris», *MH*, V, 1948, 197-217.
- Yavetz, Z., *Julius Caesar and his public image*, New York, Cornell Univ. Press, 1983.
- Zesar idazlea. Estiloa eta hizkuntza.
- Deichgraeber, K., «Elegantia Caesaris. Zu Caesars Reden und Comentariorum», *Gymnasium*, 57, 1950, 112-123.
- Canali, L., *Personalità e stile di Cesare*, Roma, 1963.

BIBLIOGRAFIA

- Cipriani, *Cesare e la retorica dell'assedio*, Amsterdam, 1987.
- Collins, J.H., *Propaganda, Ethics and Psychological Assumptions in Caesar's Writing*, Frankfurt, 1952.
- Eden, P.T., «Caesar's style. Inheritance versus intelligence», *Glotta*, 40, 1962, 74-117.
- Fraenkel, E., «Eine Form römischen Kriegsbulletin», *Eranos*, LIX, 1962, 74-117.
- Gottorf, H.C., «Towards a Practical Criticism of Caesar's Prose Style», *ICS*, IX, 1984, 1-18.
- La Penna, A., «Tendenze e arte del bellum civile di Cesare», *Maia*, 5, 1952, 191-233.
- Martin, H., «The image of Caesar in Bellum Gallicum», I, *CJ*, 61, 1965, 63-67.
- Murphy, C.T., «The use of speeches in Caesar's Gallic War», *CJ*, 45, 1949/50, 120-127.
- Opelt, T., «Töten und Sterben in Caesars Sprache», *Glotta*, LVIII, 1980, 103-119.
- Panhuis, D., «Word-order, Genre, Adstratum. The place of the Verb in Caesar's Toographical Excurses», *Glotta*, LIX, 1981, 295-308.
- Pascucci, G., «I mezzi espressivi e stilistici di Cesare nel processo di deformazione storica dei *Commentarii*», *SCO*, 6, 11957, 134-174.
- Pascucci, G., «Interpretazione linguistica e stilistica del Cesare autentico» *ANRW*, I 3 (1973), 488-522.
- Pelling, C.B.R., «Caesar's Battle-Descriptions and the Defeat of Ariovistus», *Latomus*, XL, 1981, 741-766.
- Perrotta, G., «Cesare scrittore», *Maia*, I, 1948, 5-32.
- Rambaud, M., *L'art de la déformation historique dans les Commentaires de César*, Paris, 1966².
- Rasmussen, D., *Caesars Commentarii, Stil und Stilwandel am Beispiel der direkten Rede*, Göttingen, 1963.
- Segura Ramos, B.- Arias Abellán, Carmen, «El campo semántico de visión y conocimiento en la Guerra de las Galias», *Habis*, XVII, 1986, 129-163.

- Siedler, Ch.W., «Rhetorical devices in Caesar's Commentaries», *CW*, 50, 1956, 28-31.
- Stevens, C.E., «The *Bellum Gallicum* as a work of propaganda», *Latomus*, 11, 1952, 3-18 eta 165-179.
- Sznajder, L., «Un procédé d'art chez César. Les complétives paratactique», *Études de linguistique offertes à G. Serbat*, 293-306.
- Wyss, E., *Stilistische Untersuchungen zur Darstellung und Ereignissen in Caesars 'Bellum Gallicum'* Bern, 1930.

Zesar eta erromatar literatura.

- Arnaldi, Fr., «Cesare storico», *Cesare nel bimillenario della morte*, Roma, 1956, 51-66.
- Bömer, F., «Der commentarius. Zur Vorgeschichte und literarischen Form der Schriften Caesars», *Hermes*, LXXXI, 1953, 210-250.
- Dorey, T.A., *The Latin historians*, London, 1966, 65-84.
- Gelzer, M., *Cicero und Caesar*, Wiesbaden, 1968.
- Laistner, M.L.W., *The greater roman historians*, Berkeley, 1947.

LABURPENA

LEHEN LIBURUA
(K.a. 58).

Galietao Gudaren lehen liburua Galiako herrialdeen deskribapenarekin hasten da. Aipatutako herrialdeen artean, Helveziarren buruzagia den Orgetorixen handinahia eta helveziar lurraldea zabaltzeko dituen egitasmoak azaltzen dizkigu autoreak. Horrela, Helveziarrak, Sekuaniarren eta Heduarren lurretan barna abiatuko dira azken hauen buru den Dumnorixekin ados jarri ondoren. Zesarrek neurriak hartuko ditu eta Labieno bere ordezkariarekin batera Bibrakteko guduan garaituko ditu Helveziarrak beren lurraldera itzularaziz.

Bestalde, Galiarrek laguntza eskatzen diote Zesarri Germaniarren buruzagi den Ariobistori aurre egiteko. Zesarrek, elkarrizketa bidez akordio bat lortzeko ahaleginak alferrikoak direla ikusita, borroka prestatzen du eta garaipena lortu ondoren, neguko kanpamendura gidatzen ditu tropak.

BIGARREN LIBURUA
(K.a. 57).

Honanzko Galian dagoela, Zesarri belgiar lurraldean matxinada prestaketetan ari direlako berriak heltzen zaizkio eta errebolta posible haren zergatiak aztertuta (bertako nobleen handinahia eta Germaniarren nahiz Erromatarren menpetasunarekiko beldurra), berri gehiago lortzen saiatzen da iguruko Remiarrekin hitzarmenduta. Aisne-n burutuko

LABURPENA

da gudua Belgiarren eta hauen aliatuen aurka. Ondoren, Nerbiarren lurraldetik igaro eta hauek ere Sambrako batailari garaitzen ditu eta Ozeano ertzeko herriak menderatzen. Aurreko liburuaren bukaeran bezala, ekitaldi militarrek bukatutakoan, neguko kanpamendura itzultzen da.

HIRUGARREN LIBURUA (K.a. 57.aren bukaeratik K.a. 56.era).

Galiatik irtetzerakoan Alpeetako bideak erromatar merkatarientzat leku seguruagoak egitearren, Zesarrek Galba legatua bidaltzen du lurralde hura begiztatu, legioren bat bertan kokatu eta beharrezkoa izanez gero borroka antolatzera. Hango herri batzuen aurka aritu eta gero, bereziki Seduniarren aurka, bere asmoa lortzen du. Belgiarrak, Germaniarrak eta Seduniarrak garaitu ondoren Galia baketuta zegoela pentsatuz, Zesar Ilirikora abiatzen da hango egoera berrikustera. Une horretan, ordea, gerra sortzen da bat-batean Galian: Andetan, Kraso gaztearen agintepean kokatuta zegoen zazpigarren legioa, gari gabeziak bultzatuta alboko lurretara abiatzen da eta Beneziarrekin topo egiten, kostaldeko biztanle boteretsuenekin. Hauen aurka borrokatzeko itsas-armada prestatzeari ekiten dio Zesarrek eta, artean, Galian barna tropak banatzeari herrialde desberdinak kontrolpean edukitzeko (Labienu Treberiarrengana eta Rhin inguruko Germaniarrengana, Kraso Akitania aldera eta K. Titurio Sabino Alpeetara bidaltzen ditu). Zesarrek berak Beneziarren aurkako itsas-borroka prestatzeari ekiten dio. Beneziarrak garaitzeaz gain, gainontzeko galiar alderdien kontrola ere berreskuratu du eta udara bukatzeaz dagoela, Moriniarren eta Menapiarren aurka —baketu gabeko herrialde bakarrak— zuzenduko da. Azkenik, borrokarako dena prestatuta, eguraldi txarraren

LAUGARREN LIBURUA

eraginez etsaien tropak basoetan ezkutatuko dira eta Zesarrek lurralde hartan kokatuko du neguko kanpamendua.

LAUGARREN LIBURUA

(K.a. 55).

Germaniar zenbait herri (Usipetiarrak eta Tenkteriarrak) Rhina zeharkatuta Galiara zuzentzen dira. Germaniarrak enbaxada bat Zesarrengana bidali ondoren, su etena erabakitzen dute bi alderdiek. Halere, Germaniarrek ez dute emandako hitza betetzen eta gerra sortuko da. Zesarrek, garaipena lortuta, Galiara itzuli eta Britaniarantz espedizio bat prestatuko du. Haien gain garaipena lortuta, Galiara itzuli, Moriniarren eta Menapiarren erasoaldi berri bati aurre egin eta azkenik, ekitaldi arrakastatsu hauek guztiak bukatuta, Belgiarren lurretara zuzenduko ditu tropak negua igarotzera.

BOSTGARREN LIBURUA

(K.a. 55. urtea).

Zesarrek 54.ean Britaniara egindako espedizioa kontatzen zaigu. Horretarako, itsasuntziak egiteko eta tropak biltzeko agindua ematen du Galian. Dena den, aurretik Treberiarren eta Heduarren lurraldetara abiatzen da matxinada susmoak direla eta. Lehenengoan artean Zingetorix eta Indutiomaro buruzagien arteko lehia bere probetxurako erabiliko du lehenengo bereganatu eta Heduarrek haren menpe utzita. Bestalde, Dumnorix heduarra ere Galian Zesarren aurkako matxinada antolatzen ahalegintzen da baina Zesarren soldaduek eraillko dute. Azkenean, Galian Labieno utzita Britaniara abiatzen da, Kasibelaunoren aurka burrukatu eta gero lurralde hura ere menperatzea lortzen du eta negua iristear dagoenez

LABURPENA

Galiara itzultzen da. Hemen egoera ez da lasaia: Eburoniarren, Nerbiarren eta azkenik Trebariarren aurka aritu beharko du. Azken hauen buruzagia zen Indutiomaro erail ondoren nahiko baketuta uzten du galiar lurraldea.

SEIGARREN LIBURUA (K.a. 53).

Galiarrak bigarren errebolta orokorra prestatzen ari direlakoan, Zesarrek bere armada indarberritzen du, eta Nerbiarren, Senoniarren nahiz Menapiarren lurretan zenbait matxinada zapaldu ondoren, Germaniara abiatzen da. Liburu honetan herrialde honen deskribapena eta Germaniarren buruzagi zen Anbiorixen aurkako burrukaldiak kontatzen zaizkigu. Herri hau suntsituta, liburuaren amaieran Zesar Galiako negu kanpamendura bueltatzen dela esaten zaigu.

ZAZPIGARREN LIBURUA (K.a. 52).

Azken liburu honek Galietako “bigarren konkista gerra” dakarkigu. Zesar Italian dagoelarik, galiar zenbait herri errebolta orokor bat antolatzen hasten dira. Arbarniarrek, Zesar urrun zegoenez, Zenaboko hiria suntsitzen dute eta haien eredia jarraituz beste galiar herrialdeak ere askatasuna berreskuratzeko itsaropenez altxatzen dira Berzingetorix arbarniarra buruzagitzat hartuta. Erromatarrek, nahiz Galiarrak kementsu defendatzen dituzten beren buruak Abarikon eta geroago Gergobian, Lutezian eta Alesian, germaniar zaldunak etorrazazi ondoren, garaitu egiten dituzte. Burrukaldi erabakiorra Alesiakoa da: haren ondorioz Berzingetorix errenditu egiten da, baita Heduarrek eta Arbarniarrak ere. Guda hauek guztiak amaituta, Zesar neguko kanpamendura itzultzen da Bibraktera.

DE BELLO GALLICO

GALIETAKO GUDA

LIBER I

I. 1 Gallia est omnis diuisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. 2 Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit. 3 Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate prouinciae longissime absunt, minimeque ad eos mercatores saepe commeant atque ea quae ad effeminandos animos pertinent important, proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. 4 Qua de causa Heluetiū quoque reliquos Gallos uirtute praecedunt, quod fere cotidianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. 5 Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano, continetur Garunna flumine, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam ab Sequanis et Heluetiis flumen Rhenum; uergit ad septentriones. 6 Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur, pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni, spectant in septentrionem et orientem solem. 7 Aquitania a

I. *Capita I-XXX usque ad bello heluetiorum in S desunt. Cap. I-VI, 3 usque ad bono animo in L a manu recentiori suppleta sunt, folio primo exciso.* || 2 garunna BR β: -mna Am, N || 4 heluetiū: -itiū A -iciū M [*fere constanter*] || 5-7 eorum una... et septentriones: *del. Bacher* || oceano *Aldus*: -um *codd.* || septentrionem: -es *Aldus* || 7 garunna: -mna T || est α: *om.* β.

LEHENGO LIBURUA

I. 1. Galia osoa hiru zatitan banatuta dago¹; hauetako batean Belgiarrak bizi dira, bestean Akitaniarrak, hirugarrenean berriz, beraien hizkuntzaz Zeltiarrak, geureaz Galiarrak deitzen direnak. 2. Hauek guztiek hizkuntza, erakunde eta lege desberdinak dituzte. Galiarrak, Garona ibaiak banatzen ditu Akitaniarrendik, Marne eta Senak, berriz, Belgiarrendik. 3. Belgiarrak dira hauen guztien artean indartsuenak, gure Probintziako bizimodu eta gizabidetik oso urrun daudelako, oso gutxitan iristen direlako haiengana merkatariak eta horregatik, bakanki erosten dizkietelako izaera fintzeko komenigarriak diren gauzak; gainera, Rhinaz bestalde bizi diren Germaniarrendik gertu daude eta etengabe borrokatzen dute haiekin. 4. Arrazoi honengatik, Helveziarrak ere gainontzeko Galiarrak baino ausartagoak dira, ia egunero egiten baitute borroka Germaniarrekin, bai hauek beren mugetatik aldunduarazteko, bai Germaniarrei euren lurretan gerra egiteko. 5. Galiarrek, esan dugun bezala, hartua zuten lurraldearen alderdi bat, Rodano ibaian hasten da eta Garona nahiz Ozeano ibaiek eta Belgiarren lurrek inguratzen dute. Sekuaniarren eta Helveziarren aldetik berriz, Rhineraino iristen da eta iparralderantz zabaltzen. 6. Belgiar lurraldea Galiaren² azken mugetan hasten da eta Rhinaren beheko aldera hedatzen; ipar-ekialdean kokatuta dago. 7. Akitania,

¹ *Gallia* deituriko lurraldean, ez da erromatarrek konkistatu eta jada probintzia egina zuten hego-ekialdea sartzen, hau da, *Gallia Narbonensis* deiturikoa.

² Hemen *Gallia* izenak ez du Galia osoa adierazten, kapituluaren hasieran bezala, Zeltiarren lurraldea baizik, Akitaniarrak eta Belgiarrak kanpo. Esanahi berdinez aurkitzen dugu hitza ondoko pasarte hauetan ere: I, 44; II, 3; III, 11.

Garunna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani quae est ad Hispaniam pertinet; spectat inter occasum solis et septentriones.

II. 1 Apud Heluetios longe nobilissimus fuit et ditissimus Orgetorix. Is M. Messala [et P.] M. Pisone consulibus, regni cupiditate inductus coniurationem nobilitatis fecit et ciuitati persuasit ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: 2 perfacile esse, cum uirtute omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri. 3 Id hoc facilius eis persuasit, quod undique loci natura Heluetii continentur: una ex parte flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Heluetium a Germanis dividit; altera ex parte, monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos et Heluetios; tertia lacu Lemano et flumine Rhodano, qui prouinciam nostram ab Heluetiis dividit. 4 His rebus fiebat ut et minus late uagarentur et minus facile finitimis bellum inferre possent; qua ex parte homines bellandi cupidi magno dolore adficiebantur. 5 Pro multitudine autem hominum et pro gloria belli atque fortitudinis angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem milia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

II. 1 et p: *del. Max Bonnet* || 3 eis: iis *Spillmann* || 3-4 una ex. adficiebantur: *del. Lange*.

Garona ibaitik Pirinear mendikatera eta Hispaniarantz luzatzen den Ozeanoraino hedatzen da; ipar-mendebaldean kokatuta dago³.

II. 1. Helveziarren artean nobleena eta aberatsena, askozaz, Orgetorix izan zen. Honek, M. Messala eta M. Pison kontsulak zirelarik⁴, erresuma eskuratzeko irrikak bultzatuta, nobleziaren zimarku bat antolatu zuen eta hiritarrak limurtu, euren mugetatik tropa guztiekin irten zitezen. 2. Esan zien oso erraza zela beraientzat, beste guztiak baino ausartago zirenez, Galia guztiko agintea eskuratzea. 3. Erraz sinestarazi zien hura arrazoi honengatik, hots, lekuko naturak alde guztietatik inguratuta zeuzkalako Helveziarrak: alde batetik, Helveziarren lurraldea Germaniarrengandik banatzen duen Rhin⁵ ibai guztiz zabal eta sakonak; bestetik, Sekuaniarren eta Helveziarren artean dagoen Iura mendi izugarri altuak; gainera, Lemano lakuak eta gure probintzia Helveziarrengandik banatzen duen Rodano ibaiak. 4. Egoera hartan hauxe gertatzen zitzairen, ez zeukatela aukeran hedatzerik ez eta inguruko ei erosotasunez gerra egiterik ere. Arrazoi honengatik, gudukatzeko irrikitan zeuden gizonak bihotzminak nahigabetzen zituen. 5. Bestalde, Helveziarrek, osatzen zuten jendetza eta zeukaten ausardia nahiz ospe militarra⁶ kontuan harturik, lurralde meharra zutela pentsatzen zuten, hots, 240 mila⁷ pausu luzeran, 180 zabaleran.

³ Zalantzarik gabe, datu hau okerra da baina kontuan hartu behar da datu geografikoak ematerakoan oker ugari aurkitzen dela obra guztian zehar, oker hauek Komentarioen itxurazko objetibotasunaren aurkako argumentu gisa erabiliak izan direlarik (ik. sarrera).

⁴ K.a. 61. urtea.

⁵ *flumine Rheno... qui*: erlatiboazko izenordea ez dago izen arruntarekin komunztuta (*flumen* neutroa baita), *Rheno*-rekin baizik.

⁶ *gloria belli atque fortitudinis: bendiadis* deituriko figura estilistikoa.

⁷ Erromatar miliak 1.478,50 m. ditu, beraz, hemen azaltzen zaizkigun neurrien baliokidetasunak metrotan hauek dira: 355 km. luzeran, 266 km. zabaleran.

III. 1 His rebus adducti et auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea quae ad proficiscendum pertinerent comparare, iumentorum et carrorum quam maximum numerum coemere, sementes quam maximum numerum facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret, cum proximis ciuitatibus pacem et amicitiam confirmare. 2 Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt: in tertium annum profectionem lege confirmant. 3 Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is sibi legationem ad ciuitates suscepit. 4 In eo itinere persuadet Castico, Catamantaloedis filio, Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat et a senatu populi Romani amicus appellatus erat, ut regnum in ciuitate sua occuparet, quod pater ante habuerat; 5 itemque Dumnorigi Haeduo, fratri Diuiciaci, qui eo tempore principatum in ciuitate obtinuerat ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur persuadet eique filiam suam in matrimonium dat. 6 Perfacile factu esse illis probat conata perficere, propterea quod ipse suae ciuitatis imperium obtenturus esset: 7 non esse dubium quin totius Galliae plurimum Heluetii possent; se suis copiis suoque exercitu illis regna conciliaturum confirmat. 8 Hac oratione adducti inter se fidem et ius iurandum dant et, regno occupato per tres potentissimos ac firmissimos populos, totius Galliae sese potiri posse sperant.

IV. 1 Ea res est Heluetiis per indicium enuntiata. Moribus suis Orgetorigem ex uinculis causam dicere coegerunt;

III. 3 ad eas res conficiendas: *del. Gruter* || deligitur. is: *del. Gruter*; <dux> ante deligitur *add. Schiller* || sibi: ubi B² *del. Müller* || suscepit: -ipit *Davies* || catamantaloedis: -hedis AM || 4 habuerat: -it *Mensel*; quod... habuerat *del. Kraffert* || 5 diuiciaci AM: *de uariis huius uerbi scripturis* [diuic- deuic- diuit- deuit-] *uide Mensel, Lex. Caes.*

IV. 1 uinculis RN β; uinclis AM, B.

III. 1. Arrazoi hauek bultzatuta eta Orgetorixen aginpi-deak eraginda, alde egiteko beharrezkoa zena prestatzea erabaki zuten, ahal zituzten asto eta gurdi guztiak erostea, ahal bezainbat alor ereitea bidean nahiko gari izateko eta inguruetako herrieekin bakea eta adiskidetasuna sinatzea. 2. Gauza hauek egiteko bi urteko epea nahikoa izango zutela pentsatu zuten: hirugarren urterako finkatzen dute irteera lege bidez. 3. Prestakizunak burutzeko Orgetorix izan zen aukeratua. Bera arduratu zen hirietara bidali beharreko enbaxadez. 4. Ibilaldi hartan zehar Kastiko sekuaniarra, Katamantaledoren semea (noren aitak Sekuaniarren gain erregetza urte askoz eduki baitzuen, ondoren erromatarrek «lagun» izendatu zutelarik), konbentzitu zuen bere herrian aitak lehenago edukitako erregetza har zezan. 5. Era berean, Dumnorix heduarra, Dibiziakoren anaia, garai hartan bere herriko lehendakari zena eta plebeak bereziki maite zuena, ekinaldi berean ahalegindu zedin limurtzen du eta bere alaba emaztetzat ematen dio. 6. Ekintza hura burutzea oso erraza zela frogatu zien, berak bere herriko agintaritzaren lortzeko asmoa baitzuen; 7. esan zien, Helveziarrak zirela, zalantzarik gabe, botere-suenak Galia guztian; berak, bere baliabide eta armadaren laguntzaz erreinua beraien eskuetan jarriko diela segurtatzen die. 8. Hitz hauekin konbentzitututa, leialtasuna agintzen diote batak besteari zin eginez eta, erregetza eskuratuta, hiru herri boteretsu eta indartsuenak direnez, Galia osoaz jabetu⁸ ahal izatea espero dute.

IV. 1. Ekintza hauek Helveziarrei iragartzen zaizkie salaketa bidez. Beren ohituren arabera Orgetorix katez lotuta

⁸ *totius Galliae... potiri: potior* aditza ablatiboarekin nahiz genitiboarekin erabiltzen du Zesarrek.

damnatum poenam sequi oportebat ut igni cremaretur. 2 Die constituta causae dictionis Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum milia decem, undique coegit et omnes clientes obaeratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit; per eos, ne causam diceret, se eripuit. 3 Cum ciuitas ob eam rem incitata armis ius suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogere, Orgetorix mortuus est; 4 neque abest suspicio, ut Heluetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciuerit.

V. 1 Post eius mortem nihilo minus Heluetii id quod constituerant facere conantur, ut e finibus suis exeant. 2 Ubi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, uicos ad quadringentos, reliqua priuata aedificia incendunt, 3 frumentum omne, praeterquam quod secum portaturi erant, comburunt, ut domum reditionis spe sublata paratiores ad omnia pericula subeunda essent; trium mensum molita cibaria sibi quemque domo efferre iubent. 4 Persuadent Rauracis et Tulingis et Latobicis finitimis suis uti eodem usu consilio, oppidis suis uicisque exustis, una cum iis proficiscantur, Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant et in agrum Noricum transierant Noreiamque oppugnant, receptos ad se socios sibi adsciscunt.

V. 3 praeterquam α: praeter β || mensuan α: -ium B^m R² β || 4 tulingus AM², B¹ RN: -guis M¹, B² β || latobicis B: -cibis R -uicis A (M) -cucis β -brigris *Vasosam* [cf. 28, 3 et 29, 2] || finitimis suis AM: finitimis BRN β || iis *Mamutius*: his *codd.* || oppugnant: -abant *Kraeffert*.

bere auzia defendatzera behartzen dute; kondenatzen bazuten zigor hau jasan beharko zuen, hots, sutan errea izatea. 2. Epaiketa eguna finkatu ondoren, Orgetorixek auzitegira eraman zituen alde guztietatik bilduta bere ahaide denak (hamar bat mila lagun), eta, kliente nahiz zordun guztiak ere, asko zituenez, hara eraman zituen. Haiei esker epaiketaz libratu zen. 3. Herria, portaera honekin haserretuta bere eskubidea armen bidez betetzen saiatu zelarik, agintariak landetatik izugarrizko jendetza biltzen ari ziren bitartean Orgetorix hil egin zuten. 4. Eta ez da falta —Helveziarrek hala uste dute—, Orgetorixek bere burua hil zuelako susmorik.

V. 1. Dena den, hura hil eta gero, Helveziarrak erabakitakoa egiten saiatzen dira, hau da, beren mugetatik irtetzen. 2. Ekinaldi hartarako prest zeudela iruditu zitzaientean, beren hiri gogortu guztiei —hamabi bat—, herrixkei —laurehun gutxi gora behera—, eta gainontzeko eraikuntza pribatuei su ematen diete; 3. gari guztia ere, beraiekin eraman behar zutena ezik, kixkaltzen dute, horrela, etxera itzultzeko itxaropena galduta, era guztietako arriskuak jasateko pretago egon zitezten. Bakoitzak etxetik hiru hilabetetarako irina eraman dezala agintzen dute. 4. Beren mugakide ziren Rauraziar, Tulingiar eta Latobiziarrek⁹ konbentzitzen dituzte, egitasmo berdina onartuta, euren hiri gogortuak eta herrixka guztiak erre eta beraiekin batera abia daitezen, eta Boiotarrak¹⁰, Rhinaz bestalde bizi zirenak eta noriziar lurraldera igarota Noreia erasotu izan zutenak, elkartekide gisan onartuta beraiekin hartzen dituzte.

⁹ Rauraziarren hiriburua, *Augusta Rauracorum*, egungo *Augst* hiriarekin identifikatu behar da. Tulingiarren eta Latobiziarren kokagunea ez dugu ezagutzen.

¹⁰ Boiotarrak Danubioren iparraldean kokatutako zeltiar herri bat dira; Italiatik joanak omen ziren erromatarren agintaritzatik askatu nahian; dirudienez, Daziako hiriburua zen *Noricum* erasotu zuten baina beren asmoa lortu gabe.

VI. 1 Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum et difficile, inter montem Iuram et flumen Rhodanum, uix qua singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent; 2 alterum per prouinciam nostram, multo facilius atque expeditius, propterea quod inter fines Heluetiorum et Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit, isque non nullis locis uado transitur. 3 Extremum oppidum Allobrogum est proximumque Heluetiorum finibus Genua. Ex eo oppido pons ad Heluetios pertinet. Allobrogibus sese uel persuasuros, quod nondum bono animo in populum Romanum uiderentur, existimabant, uel ui coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. 4 Omnibus rebus ad profectionem comparatis diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conueniant. Is dies erat a. d. V. kal. Apr. L. Pisone A. Gabinio consulibus.

VII. 1 Caesari cum id nuntiatum esset, eos per prouinciam iter facere conari, maturat ab urbe proficisci et quam maximis potest itineribus in Galliam ulteriorem contendit et ad Genuam peruenit. 2 Prouinciae toti quam maximum potest militum numerum imperat (erat omnino in Gallia ulte-

VI. 2 per: iter per AM || pacati AM, B, T; pacti RNB^m, U1 || 3 genua *codd. constant:* genaue *Mommsen.*

VI. 1. Bi bide baino ez zeuden aberritik irten ahal izateko: bata, Sekuaniarren lurretatik barna, estua eta zaila, Iura mendiaren eta Rodano ibaiaren artetik, nondik gurdiak, banaka igarota ere, zailtasunez mugi baitzitezkeen; gainera, mendi¹¹ altu bat altxatzen zen, hain altua ezen gizon gutxi batzuk oztopa baitzezaketen pasabidea. 2. Bestea, gure Probintzian barna, askoz zabalagoa eta garbiagoa zen, duela gutxi baketuak izan ziren Helveziarren eta Alobrogiarren¹² lurraldeen artean Rodanoa pasatzen zelako eta hau, zenbait lekugunetan iragankorra zelako. 3. Alobrogiarren azken hiri gogortua eta Helveziarrendik gertuen dagoena, Genua da. Hiri gogortu honetatik Helveziarregana zubi bat luzatzen da. Helveziarrek pentsatzen zuten Alobrogiarrek limurtu beharko zituztela (ez baitzituen oraindik begi onez ikusten Erromatar herriak), edo bestela, indarrez behartu beren mugetatik igartzeko baimena lortzearren. 4. Irteerarako gauza guztiak prestatu ondoren, egun bat ezartzen dute, non Rodano urertzean guztiak bilduko ziren. Egun hau L. Pison eta A. Gabinioren kontsulatuko martxoaren 28a zen¹³.

VII. 1. Zesar, berri hura iragarri zitzaionean, hau da, Helveziarrak gure Probintziatik barna pasatzeko ahaleginak egiten ari zirela, hiritik arin irten eta ahalik eta azkarren Haranzko Galiara abiatzen da eta Genuara iristen. 2. Soldadu kopuru ahalik eta handiena biltzeko eskaera luzatzen du probintzia osoan —legio bakar bat baino ez zegoen Ha-

¹¹ *Grand Credo* deituriko mendia da (1624 m).

¹² Alobrogak Saboyako herrialde bat ziren, eta Vienna beren hiriburua. Erromatarrek menderatu eta Gallia Narbonense probintziako partaide egin zituzten; 61. urtean maxinatua egin ziren Katagnatoren gidaritzapean baino hurrengo urtean C. Pomptino pretorearen eskutik baketuak izan ziren.

¹³ 58. urteko martxoaren 28a.

riore legio una), pontem qui erat ad Genuam iubet rescindi. 3 Ubi de eius aduentu Heluetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos ciuitatis, cuius legationis Nammeius et Verucloetius principem locum obtinebant, qui dicerent sibi esse in animo sine ullo maleficio iter per prouinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare ut eius uoluntate id sibi facere liceat. 4 Caesar, quod memoria tenebat L. Cassium consulem occisum exercitumque eius ab Heluetiis pulsum et sub iugum missum, concedendum non putabat; 5 neque homines inimico animo data facultate per prouinciam itineris faciendi temperaturos ab iniuria et maleficio existimabat. 6 Tamen, ut spatium intercedere posset dum milites quos imperauerat conuenirent, legatis respondit diem se ad deliberandum sumpturum: si quid uellent, ad Id. April. reuerterentur.

VIII. 1 Interea ea legione quam secum habebat militibusque qui ex prouincia conuenerant, a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum infuit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetiis diuidit, milia passuum decem nouem murum in altitudinem pedum sedecim fossamque perducit. 2 Eo opere perfecto praesidia disponit, castella communit, quo facilius, si se inuito transire conarentur, prohibere possit. 3 Ubi ea dies, quam constituerat cum legatis uenit et legati ad eum reuerterunt, negat se more et

VII. 3 nammeius: nammeus L nameius U/ || uerucloetius α : uerudoetius β || 3 principem Tf: -um α U/ || ab principum usque ad haec cum (20, 5) lacunam praebet B, quatuor excisis foliis || 4 iugum α T: -o f, U/ || 5 faciendi: -endi Λ^2 , U.

VIII. 1 decem nouem: XVIII *Mensel* || 2 possit α T: -et R^2 , U/.

ranzko Galian—, eta Genuarako zubia mozteko agintzen. 3. Helveziarrek haren etorreraren berri izan zutenean, ordezkari gisa hiriko nobleenak bidaltzen dizkiote, Nammeio eta Beruklezio haien buru zirelarik, Zesarri beraien asmoa Probintziatik barna bidaiia inolako kalterik gabe egitea zela adieraz ziezaioten¹⁴, ez baitzuten beste biderik: arren eskatu zioten bere baietza hura egin ahal izateko. 4. Zesarrek, ez zukeela baimenik eman behar pentsatzen zuen, gogoan baitzeukan L. Kasio¹⁵ kontsularen heriotza eta haren ejerzitua, Helveziarrek garaitu eta uztarripetik igaroarazi zutena; 5. gainera ez zuen uste izaera maltzurereko gizonek, Probintziatik barna igarotzeko aukera izanez gero, irainak eta txarkeriak egiteari uko egingo ziotenik. 6. Dena den, agindutako soldaduak iritsi artean denboraldi bat tartekatzearren ordezkarietara erantzun zien epe bat hartuko zuela eztabaidatzeko; nahi bazuten apirilko *idus*-etan¹⁶ itzultzeko berriro.

VIII. 1. Bitartean, berarekin zegoen legioarekin eta Probintziatik bildutako soldaduekin, Rodanon ibairatzen den Lemano lakutik Sekuaniarren mugak Helveziarrengandik banatzen dituen Iura mendiraino, mila pausutako altuera eta hamasei oinetako luzera zuen pareta altxatzen du eta hari zegokion zuloa egiten. 2. Eraikuntza hura bukatuta, babes-goarnizioak ezarri zituen eta gotorlekuak harresiz inguratu, horrela, berak nahigabe pasatzen ahalegintzen baziren pasabidea eragotzi ahal izateko. 3. Mezulariekin erabakitako eguna iritsi eta haiek beregana berriro itzuli zirenean esan zien

¹⁴ *Qui diverent*: balio finala duen erlatibozko esaldia.

¹⁵ L. Kasio, Mariorekin batera 107. urtean kontsul izandakoa, Helveziarren aurka borrokatuz Ozeanoraino iritsi zen (Orosio, V, 15, 23).

¹⁶ Erromatar egutegian *Idus*-ak hileko 13. edo 15. egunak ziren urteko hilaren arabera; apirilko *Idus*-ak, hil honetako 13. eguna ziren.

exemplo populi Romani posse iter ulli per prouinciam dare, et, si uim facere conentur, prohibitorum ostendit. 4 Heluetii ea spe deieci, nauibus iunctis ratibusque compluribus factis, alii uadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, non numquam interdium, saepius noctu, si percurrere possent conati, operis munitione et militum concursu et telis repulsi, hoc conatu destiterunt.

IX. 1 Relinquebatur una per Sequanos uia, qua Sequanis inuitis propter angustias ire non poterant. 2 His cum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Haeduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis impetrarent. 3 Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat et Heluetiis erat amicus, quod ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, et cupiditate regni adductus nouis rebus studebat et quam plurimas ciuitates suo beneficio habere obstrictas uolebat. 4 Itaque rem suscipit et a Sequanis impetrat ut per fines suos Heluetios ire patiantur, obsidesque uti inter sese dent perficit: Sequani, ne itinere Heluetios prohibeant, Heluetii, ut sine maleficio et iniuria transeant.

IX. 2 possent ^P *dett.*: poterant *nett.* || 4 sese: se AM || perficit AM, *f*: -cit RNLN β.

berak, Erromatar herriaren ohitura eta usadioa jarraituz, ezin ziezaiokeela inori Probintziatik pasatzeko baimenik eman, eta indarrean ahalegintzen baziren, bidea eragotzi egingo ziela esan zien. 4. Helveziarrek, itxaropena galdu ondoren, batetik ontziak bata bestearekin lotu eta almadia anitz eginez, bestetik sakonera txikiagokoa zen Rodanoko uberetan barna, tarteka egunez baina gehienetan gauetz, harresitik sar ote zitezkeen ahaleginduz, uko egin zioten ekinaldiari, gotorlekuaren tinkotasunak eta soldaduen etengabeko erasoek nahiz geziek atzeratuta.

IX. 1. Bide bat baino ez zitzairen geratzen Sekuaniarren lurretan barna zein, haizpitarteak zirela eta, ezin baitzuten igaro Sekuaniarrek nahita ez bazen. 2. Nola euren kabuz ezin izan zituzten haiek limurtu, Dumnorix¹⁷ heduarrarengana ordezkariak bidali zituzten, haren bitartekotza medio, Sekuaniarren baimena lortzeko asmoz. 3. Dumnorixek aginpide handia zuen Sekuaniarren artean egin izan zizkien mesedeengatik eta haiei erakutsitako eskuzabaltasunagatik; bestalde, Helveziarren laguna ere bazen, herrialde hartatik hartua baitzuen emaztetzat Orgetorixen alaba; Dumnorix, erresumaren irrikak bultzatuta iraultzak antolatzen ahalegintzen zen eta hiri kopuru ahalik eta handiena eduki nahi izan zuen bere mende mesedeak eginez. 4. Horrela, bere esku hartu zuen agintea eta Sekuaniarrek Helveziarrei beren lurretatik pasatzeko baimena eman ziezaien eta batak besteari bahituak eman ziezaioten lortu zuen; era honetan, Sekuaniarrek Helveziarrei biderik ez zieten eragotzi eta Helveziarrek Sekuaniarrei maltzurkeria eta laidorik egin gabe zeharkatu zuten bidea.

¹⁷ Kapitulu honetan esaten zaigun bezala, Dumnorix buruzagi heduarra zen, baina, aldi berean, Sekuaniarren laguna eta Erromatarren etsai amorratua. Dibiziako bere anaia aldiz, Erromatarren aldekoa zen.

X. 1 Caesari renuntiatur Heluetiis esse in animo per agrum Sequanorum et Haeduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt, quae ciuitas est in prouincia. 2 Id si fieret, intellegebat magno cum periculo prouinciae futurum ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. 3 Ob eas causas ei munitioni quam fecerat T. Labienum legatum praefecit; ipse in Italiam magnis itineribus contendit duasque legiones conscribit et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit et, qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. 4 Ibi Ceutrones et Graioceli et Caturiges locis superioribus occupatis itinere exercitum prohibere conantur. 5 Compluribus his proeliis pulsus ab Ocelo, quod est citerioris prouinciae extremum, in fines Vocontiorum ulterioris prouinciae die septimo peruenit; inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusiauos exercitum ducit. Hi sunt extra prouinciam trans Rhodanum primi.

X. 1 renuntiatur AM, LN: -antur R β nuntiatur *Lipsius* || 3 praefecit: -icit *Mensel* || circum: -ca *Tf.*

X. 1. Zesarri berriro iragarri zioten Helveziarren asmoa, Sekuaniarren eta Heduarren lurretan barna gure Probintziako Tolosarren¹⁸ mugetatik oso urrun ez dagoen Santoniarren¹⁹ lurralderantz bidea egitea zela. 2. Hura hala gertatzen bazen, Zesar konturatzen zen Probintziarentzat oso arriskutsua izango zela gizon borrokazale eta Erromatar Herriaren etsai zirenak mugetan edukitzea, gariz betetako zabaldegi haietan. 3. Horregatik, eraikita zeukan gotorlekuaren buru T. Labieno utzi zuen eta bera Italiara zuzendu zen abiada bizian eta, bi legio zerrendaratuta, Akilcia inguruan negua pasatzen ari ziren hiru legioak neguko kanpamendutik aterarazita, Alpeak bide motzenetik zeharkatu ondoren, Haranzko Galiara joaten da bost legio haiekin. 4. Han, bai Zeutroiak baita Graiozeliarrak eta Katurigiarrak²⁰ ere, mendi mutur altuenak hartuta, bidean armadari oztopo egiten ahalegintzen dira. 5. Borrokaldi anitzetan haiek garaituta, Zesar, Honanzko Probintziaren azken muturrean zegoen Ozelotik²¹ Haranzko Probintzian dauden Bokonziarren²² lurretara zazpigarren egunean iristen da; handik Alobrogiarren²³ mugetarantz eta Alobrogiarren lurretatik Segusiabiarrengana²⁴ gidatu zuen ejerzitua. Hau da Probintziatik kanpo Rodanoz bestaldeko lehen herria.

¹⁸ *Galia Narbonensis* deituriko erromatar Probintzian bizi zen herria; beren hiriburua Tolosa zen.

¹⁹ Zeltiar Galiako hego-mendebaldean bizi zen itsasertzeko herria, *Bordele*-ko iparraldean kokatua.

²⁰ Alpeetako menditar tribuak dira: Zeutroiak *Saboya* beheko *Isère* haranean bizi ziren; Graiozeliarrak, *Mont-Cenis* inguruan eta Katurigiarrak, *Durance* ibaiaren haranean, Goi Alpeetan.

²¹ Dirudienez, *Avigliana*, *Dora Riparia* ibai inguruan, Piamonteko italiar lurraldean.

²² Galia Narbonenseko herri bat.

²³ Galia Narbonenseko beste herri bat, egungo Saboyan.

²⁴ Lyon-go mendebaldean kokatuta dagoen herria (zeltiar Galian).

XI. 1 Heluetii iam per angustias et fines Sequanorum suas copias traduxerant et in Haeduorum fines peruenerant eorumque agros populabantur. 2 Haedui, cum se suaque ab iis defendere non possent, legatos ad Caesarem mittunt rogatum auxilium: 3 ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut paene in conspectu exercitus nostri agri uastari, liberi eorum in seruitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. 4 Eodem tempore [Haedui] Ambarri, necessarii et consanguinei, Caesarem certiores faciunt sese depopulatis agris non facile ab oppidis uim hostium prohibere. 5 Item Allobroges, qui trans Rhodanum uicos possessionesque habebant, fuga se ad Caesarem recipiunt et demonstrant sibi praeter agri solum nihil esse reliqui. 6 Quibus rebus adductus Caesar non exspectandum sibi statuit dum omnibus fortunis sociorum consumptis in Santonos Heluetii peruenerent.

XI. 1. Helveziarrek, Sekuaniarren zintzur eta lurretatik barna beren tropak pasarazi ondoren, Heduarren mugetara iritsi eta haien alorrak eraso zituzten. 2. Heduarrek, beren buruak eta ondasunak haiengandik babestu ezinik, ordezkariak bidaltzen dituzte Zesarrengana laguntza eske: 3. esaten diote Erromatar Herriaren aurrean beti hain zintzo jokatu eta gero, ez dutela merezi ia-ia erromatar ejerzituaren begibistan, beraien alorrak suntsituak, seme-alabak esklabo bihurtuak eta hiri fortifikatuak erasotuak ikusterik. 4. Aldi berean, heduar Anbarriarrek²⁵ —Heduarren lagun eta ahai-deak— Zesarri jakinarazten diote soroak erasotuak izan ondoren, ezin izango zutela erraz²⁶ eragotzi etsaien oldarketa. 5. Era berean, Rodanoaren bestaldean herrixkak eta ondasunak zituzten Alobrogia-errek, Zesarren babespean bildu eta adierazten diote, ez zaiela beren oin azpiko lurra besterik geratzen. 6. Gertakizun hauek bultzatuta, Zesarrek erabakitzen du Helveziarrak, erkideen ondasunak suntsituak izan ondoren, Santoniarren lurretara iritsi zain ez duela egon behar.

²⁵ Herri honen izenaren etimologia kontuan harturik, pentsa daiteke *Arar* edo egungo *Sâone* ibaiaren bi ertzetan bizi zirela.

²⁶ *non facile*: litotesa.

XII. 1 Flumen est Arar, quod per fines Haeduorum et Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita ut oculis in utram partem fluat iudicari non possit. Id Heluetii ratibus ac lintribus iunctis transibant. 2 Ubi per exploratores Caesar certior factus est tres iam partes copiarum Heluetios id flumen traduxisse, quartam fere partem citra flumen Ararim reliquam esse, de tertia uigilia cum legionibus tribus e castris profectus, ad eam partem peruenit quae nondum flumen transierat. 3 Eos impeditos et inopinantes adgressus magnam partem eorum concidit; reliqui sese fugae mandarunt atque in proximas siluas abdiderunt. 4 Is pagus appellabatur Tigurinus: nam omnis ciuitas Heluetia in quattuor pagos diuisa est. 5 Hic pagus unus cum domo exisset patrum nostrorum memoria L. Cassium consulem interfecerat et eius exercitum sub iugum miserat. 6 Ita siue casu siue consilio deorum immortalium, quae pars ciuitatis Heluetiae insignem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps poenas persoluit. 7 Qua in re Caesar non solum publicas, sed etiam priuatas iniurias ultus est, quod eius soceri L. Pisonis auum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem proelio quo Cassium interfecerant.

XII. 2 fere α : uero β || 3 partem eorum α U: eorum partem Tf || sese α U: se Tf || proximas siluas α : siluas proximas t/ proximis siluis U/ || pagos α U: partes uel pagos Tf || 4 est diuisa Tf || 5 immortalium deorum Tf.

XII. 1. Arar ibaia, Heduarren eta Sekuaniarren lurretan barna Rodanon ibairatzen dena, pentsaezinezko gelditasunez ixurtzen da, hain geldik ezen begiek ezin baitute atzeman ere zein alderditara hedatzen den. Helveziarrek txalupak eta alma-diak bateratuz zeharkatzen dute hura. 2. Zesarrek ikerlarien bitartez Helveziarrek beren tropen hirurdena ibaiaren beste aldera igaroarazi zutela jakin zuenean eta ia laurden bat Arar ibaiaren honanzko aldean utzi, bera, hirugarren beilaldian²⁷ hiru legiorekin kanpamendutik irten eta ibaia oraindik zeharkatu ez zuen laurdenarengana zuzendu zen. 3. Ustekabean eta ekipaiak eragotzita harrapatu zituelarik, haietako asko hil zituen; gainontzekoak, ihesari ekin eta inguruko oihanetan gorde ziren. 4. Auzo²⁸ hura Tiguriarra deiturikoa zen, helveziar herria lau auzotan banatuta baitzegoen. 5. Auzo hura izan zen, hain zuzen ere, gure arbasoen garaian bere lurraldetik irtenda, L. Kasio kontsula hil eta haren ejerzitua uztarripera bidali zuena. 6. Horrela, bai halabeharrez, bai jaingo hilezkorren borondatez, Erromatar Herriari suntsipen famatu hura jasanarazi zion helveziar auzo hura izan zen zigorra hartu zuen lehena. 7. Ekinaldi hartan Zesarrek Estatuari egindako irain publikoaz gain, mendeku pertsonala ere hartu zuen, L. Pison bere aitagarrebaren aitona²⁹, hau da L. Pison enbaxadorea, Tiguriniarrek hil baitzuten Kasio hilik gertatu zen erasoaldi berean.

²⁷ Erromatarren artean, gaua soldaduen bizimoduan ohizkoak ziren zaintzak eta ordezkaketak kontuan harturik banatzen zen; hortik *vigilia* hitza gauaren zatiak izendatzeko; lau ziren zati hauek eta bakoitzaren luzera urte sasoiaren arabera aldatzen zen. Hiru ordu-tako lau unetan banatzen zuten gaua *tertia vigilia* gau erdiari dagokiolarik.

²⁸ *Pagus*-a egungo auzo baten antzeko herrixka da: antolamendu administratibo eta militar autonomoak zituen.

²⁹ Zesar Kalpurniarekin ezkontuta zegoen, 58. urteko kontsularen alabarekin, hain zuzen ere.

XIII. 1 Hoc proelio facto, reliquas copias Heluetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat atque ita exercitum traducit. 2 Heluetii, repentino eius aduentu commoti, cum id quod ipsi diebus XX aegerrime confece- rant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse intellexerent, legatos ad eum mittunt; cuius legationis Diuico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Heluetiorum fuerat. 3 Is ita cum Caesare egit: Si pacem populus Romanus cum Heluetiis face- ret, in eam partem ituros atque ibi futuros Heluetios ubi Caesar constituisset atque esse uoluisset: 4 sin bello persequi perseueraret, reminisceretur et ueteris incommodi populi Romani et pristinae uirtutis Heluetiorum. 5 Quod improuiso unum pagum adortus esset, cum ii qui flumen transissent suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem aut suae magnopere uirtuti tribueret aut ipsos despiceret. 6 Se ita a patribus maioribusque suis didicisse, ut magis uirtute quam dolo contenderent aut insidiis niterentur. 7 Quare ne com- mitteret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate populi Romani et internecone exercitus nomen caperet aut memo- riam proderet.

XIV. 1 His Caesar ita respondit: eo sibi minus dubitatio- nis dari, quod eas res quas legati Heluetii commemorassent memoria teneret, atque eo grauius ferre, quo minus merito

XIII. 1 arare; -i T. || 3 egit Tj: egit. legati ab heleutiis ad caesarem missi pa- cem petitem. cum denuntiatione terroris α UJ [in M *secunda manu scriptum; legitur*: titulus est: legati ab heluiciis *etc.*] || 5 esset: fudisset Gertz || 6 quam dolo con- tenderent: contenderent quam dolo Dinter contenderent del. Gruter dolo contende- rent aut del. Mommsen || aut insidiis niterentur: del. Gertz || 7 constitissent α : -uis- sent M¹, R¹ β .

XIII. 1. Erasoaldi hura bukatuta, Helveziarren gainontze-ko tropak harrapatu ahal izateko, Arar ibaian zubi bat egiteko agindua ematen du Zesarrek eta handik armada igaroarazten. 2. Helveziarrek, haren bat-bateko etorrerak hunkituta, beraiek hogeit egunetan nekez egindakoa —hots³⁰, ibaia zeharkatzea— Zesarrek egun bakar batean burutu zuela ikusirik, ordezkariak bidaltzen dizkiote; haien buru Dibiko noblea zen, Kasiorren kontrako gerran Helveziarren gidari izandakoa. 3. Honek honela hitz egin zion Zesarri: esan zion Erromatar Herriak Helveziarrekin bakea sinatuz gero Helveziarrak Zesarrek nahi zuen eta agintzen zuen lekuan finkatu eta han egongo zirela; 4. baina, gerra egiten jarraituz gero, gogoratzeko, bai Erromatar Herriak aspaldian jasandako iraina, bai Helveziarren betidaniko adorea. 5. Bat-batean auzo bat erasotu izanagatik, ibaia zeharkatu zutenek beretarrei laguntza ematerik izan ez zutelako, horregatik ez zuela erromatar adorea handitsi eta beraiena arbuia behar. 6. Beraiek horrela ikasi zutelaren beren guraso eta arbasoengandik, hots, norbere adoreaz eta ez iruzur nahiz azpijokuez baliatuz borroka egiten. 7. Beraz, kontuz ibiltzeko, egonlekutzat aukeratutako lekuak, Erromatar Herriari eta ejerzituari egindako suntsipenagatik fama hartzerik eta ekintza haren oroigarria gordetzerik nahi ez bazuen.

XIV. 1. Zesarrek haiei erantzun zien esanez, berak ez zuela inolako zalantzarik, ondo oroitzen baitzen Helveziar ordezkariak esandakoez. Esan zien gainera oroitzapen

³⁰ *ut flumen transirent: ut esplikatiboa.*

populi Romani accidissent: 2 qui si alicuius iniuriae sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cauere; sed eo deceptum, quod neque commissum a se intellegeret quare timeret, neque sine causa timendum putaret. 3 Quod si ueteris contumeliae obliuisci uellet, num etiam recentium iniuriarum, quod eo inuito iter per prouinciam per uim temptassent, quod Haeduos, quod Ambarros, quod Allobroges uexassent, memoriam deponere pertinere? 4 Quod sua uictoria tam insolenter gloriarentur quodque tam diu se impune iniurias tulisse admirarentur, eodem pertinere. 5 Consuessse enim deos immortales, quo grauius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci uelint, his secundiore interdu res et diuturniorem impunitatem concedere. 6 Cum ea ita sint, tamen, si obsides ab iis sibi dentur, uti ea quae polliceantur facturos intellegat, et si Haeduis de iniuriis quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satis faciant, sese cum eis pacem esse facturum. 7 Diuico respondit: ita Heluetios a maioribus suis institutos esse uti obsides accipere, non dare, consuerint: eius rei populum Romanum esse testem. Hoc responso dato discessit.

XV. 1 Postero die castra ex eo loco mouent. Idem facit Caesar equitatumque omnem, ad numerum quattuor milium, quem ex omni prouincia et Haeduis atque eorum

XIV. 1 accidissent AM: -et *cell.* || 3 quod si: qui si U || 3 allobrogas A, RLN: -os M -es β || memoriam AM: -a *cell.* || posse RLN β : -et AM, f || 4 iniurias: *del. Mommsen* || tulisse: int- *Prammer* || 5 his: iis AM || 6 ab iis sibi AM, R, U: ab his sibi Tf, l sibi ab iis LN || cum iis: cum his Tf.

haiek min handia ematen ziotela, are gehiago, Erromatar Herriak merezi izan gabe gertatuak zirelako, 2. izan ere, txarkeriaren bat egin izanaz jabetu izan bazen, zailtasunik gabe neurriak hartu izango baitzituzkeen; aldiz, ustekabeen harrapatua izan zen arrazoi honengatik, ez zuelako pentsatzen beldurrez egoteko ezer egin izan zuenik, eta, bere us-tetan, arrazoirik gabe ez zelako beldurrik eduki behar. 3. Dena den, esan zien, irain zaharrak ahaztu nahi izanda ere, ahantz al zitzakeen berriak, hots, bere borondatearen aurka, indarrean Probintzian barna igaroten ahalegindu izana, edota Heduarrek, Ambariarrak eta Alobrogia-rrak iraindu izana? 4. Gainera, Helveziarrak beren arrakastaz hain handikiro harropuzteak eta hain denbora luzez zigorrik jasan gabe txarkeriatan aritu izanagatik harritzeak, gauza bat bera adierazten zioten. 5. Esan zien baita Jainko hilezko-rrak ohi zutela, egindako bidegabekeriengatik zigortu nahi zituzten gizonen, tarteka aldeko zortea eta epe luzeko zigorrik-eza ematea, gizon horiek patuaren aldakortasunaz bizi-kiago nahigabetu zitezten. 6. Hau horrela izanik ere, dena den, Helveziarrek berari, hots, Zesarri, bahituak ematen bazizkieten, agindutakoa beteko zutela pentsatuko zukeela eta, bai Heduarrei eta hauen elkarkideei, bai Alobrogia-rrari egindako irainak ordaintzen bazizkieten, berak bakea sinatuko zukeela Helveziarrekin. 7. Dibikok erantzun zion esanez Helveziarrek beren arbasoengandik jasotako ohitura hau zela, alegia, bahituak hartzea, ez ematea; ohitura haren lekuko Erromatar herria zela. Horrela erantzunda, alde egin zuen.

XV. 1. Hurrengo egunean kanpamendua altxatzen dute leku hartatik. Gauza bera egiten du Zesarrek eta Probintzia guztian nahiz Heduarren eta hauen erkideen artean bilduta-

sociis coactum habebat, praemittit, qui uideant quas in partes hostes iter faciant. 2 Qui cupidius nouissimum agmen insecuti alieno loco cum equitatu Heluetiorum proelium committunt, et pauci de nostris cadunt. 3 Quo proelio sublato Heluetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere non nunquam et nouissimo agmine proelio nostros lacessere coeperunt. 4 Caesar suos a proelio continebat ac satis habebat in praesentia hostem rapinis, pabulationibus populationibusque prohibere. 5 Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter nouissimum hostium agmen et nostrum primum non amplius quinque aut sex milibus passuum interesset.

XVI. 1 Interim cotidie Caesar Haeduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare. 2 Nam propter frigora, quod Gallia sub septentrionibus, ut ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat: 3 eo autem frumento, quod flumine Arare nauibus subuexerat, propterea minus uti poterat quod iter ab Arare Heluetii auerterant, a quibus discedere nolebat. 4 Diem ex die ducere Haedui: conferri, comportari, adesse dicere. 5 Ubi se diutius duci intellexit et diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret, conuocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Diuiciaco et Lisco, qui summo magistratui praeerat, quem Vergobretum

XV. 1 iter hostes LN || 4 a proelio suos Tf || pabulationibus: *om. Laur, 68, 7, del. Aldus* || 5 uti: ut Tf.

XVI. 2 quod gallia... posita est: *del. Schiller* || 3 arare [*bis*]: -i T || 5 praecerat *Nicaise: -ant codd.*

ko zalduneria guztia —lau mila gizon inguru— aurretik bidaltzen du, etsaiak zein alderditara bideratu ziren ikus zezaten. 2. Zaldunek, atze-goardiari sutsuki jarraitu ondoren helveziar zalduneriarekin borrokatzen dute leku desegoki batean eta gutarretako gutxi batzuk hiltzen dira. 3. Helveziarrek, erasoaldi honekin puztuta, —bostehun soldadurekin halako zaldun talde handiari aurre egin baitzioten— pixkanaka ausardia handiagoz jokatzeko hasi ziren eta beren atze-goardiarekin geureak eraso egitera bultzatzen. 4. Zesar bere gizonak borrokatik kanpo edukitzen saiatzen zen eta momentuz nahikoa lan zuen etsaien harrapakeriak, hornigaien lapurreta eta suntsiketa eragoztearekin. 5. Horrela, hamabost egunez gutxi gora behera ibili ziren, etsaien atze-goardiaren eta geure aurre-goardiaren artean bost edo sei mila pausu baino gehiagoko tarterik utzi gabe.

XVI. 1. Bitartean Zesarrek, publikoki agindu zioten garia eskatzen zien egunero Heduarrei. 2. Hain zuten ere, hartzaren ondorioz, —Galia, lehen esan bezala, iparraldean kokatuta izaki— alorretako garia ez zegoen oraindik heldua eta ez zuten behar adina belar ezta bazkatzeko ere. 3. Bestalde, Arar ibaian barna ontzietan ekarritako gariak ezin zen baliatu Helveziarrek ibai honetatik aldendu egin baitziren eta Zesarrek ez baitzuen haiengandik urruntzerik nahi. 4. Heduarrek egunetik egunera luzatzen zuten epea: esaten zioten garia biltzen ari zirela, bidean zetorrela, iristear zegoela. 5. Zesar, denbora pasa zebiltzala eta soldaduei garia banatzeko eguna gainean zegoela konturatu zenean, heduar nobleak deitu eta gogor salatzen ditu (haietako asko baitzeuden kanpamenduan, besteak beste, Dibiziako eta Lisko, azken hau

appellant Haedui, qui creatur annuus et uitae necisque in suos habet potestatem, 6 grauius eos accusat quod, cum neque emi neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus ab iis non subleuetur, praesertim cum magna ex parte eorum precibus adductus bellum susceperit; multo etiam grauius quod sit destitutus queritur.

XVII. 1 Tum demum Liscus, oratione Caesaris adductus, quod antea tacuerat proponit: esse non nullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum ualeat, qui priuatim plus possint quam ipsi magistratus. 2 Hos seditiosa atque improba oratione multitudinem deterrere ne frumentum conferant quod debeant: 3 praestare, si iam principatum Galliae obtinere non possint, Gallorum quam Romanorum imperia perferre; neque dubitare [debeant] quin, si Heluetios superauerint Romani, una cum reliqua Haeduis libertatem sint erepturi. 4 Ab isdem nostra consilia quaeque in castris gerantur hostibus enuntiari: hos a se coereri non posse.

6 posset: -it *Mensel* || iis RLN, U: his AM. Tj, l || multo etiam... queritur: *del. Koch*.

XVII. 1 possint AM, LN: -ent *cett.* || 2 debeant: praestare *Heller*: praestare debeant *codd.* || 3 possint *Hotman*: -end *codd.* || perferre α Ul: praeferre Tj || 4 dubitare: -i *Iurinius* || debeant: *del. Daehne* debere *Clarke*

magistratu gorenena³¹, Heduarren artean *bergobreto*³² deituraz izendatua, urte bateko agintea zuena eta bizitza nahiz heriotza emateko boterea); 6. esaten die, garia erostea edota sorroetatik biltzea ezinezkoa zen une hartan, egoera hain larria izanik eta etsaiak hain gertu egonik, ez zuela haiengandik laguntzarik jaso, nahiz, neurri handi batean, haien erregeek bultzatuta ekin izan zion gerra hari; halere, gehien nahigabetzen zuena, bera engainatzen saiatu izana zela.

XVII. 1. Azkenean, Liskok, Zesarren hitzek bultzatuta, ordurarte isildutakoa azaltzen dio: esaten dio bazeudela zenbait pertsona plebearen gain izugarritzko eragina zutenak, hainbestearinokoa ezen kargudunek beraiek baino aginpide handiagoa baitzuten nahiz hiritar partikularrak baino ez izan³³. 2. Haiek gezurrezko hitz maltzurrez jendea beldurrazten zutela eman behar zuten garirik bil ez zezaten, 3. esanez, Galiako agintaritza lortzen ez bazuten hobe zela Galia-
rren uztarripean egotea Erromatarrenean baino; zalantzarik gabe, 4. Erromatarrek Helveziarrak garaitzen bazituzten, Heduarrei ere, gainontzekoei bezala, askatasuna kenduko

³¹ Kodizeetan pluralean agertzen da aditza erlatibozko esaldi honetan *qui summo magistratui praeerat* eta honek esan nahiko luke Dibiziako eta Lisko bergobretak zirela biak, baina guk Nicais-ek emandako irakurketa onartu dugu, hots, *praeerat*, eta hori, aurreragoko pasarte batean (VII, 32, 3) magistratura honi buruz esaten dena kontuan harturik, hots, *bergobreta* bakar bat zegoela Heduarren artean. Aurkituak izan diren inskripzio eta medaila batzuetan ere honela deituriko magistratu bat aipatzen da Santoniarren eta Lexobiarren artean.

³² Hitz honek magistratu zibila izendatzen du, latinez *index* eta textu berantetan *institia* hitzaren bidez adierazten dena, hain zuzen ere.

³³ Galia herrialde desberdinetan plebeak ez zuen eskubidedun klase politikorik osatzen, ez zuen ordezkari politikorik, ez eta batzarrak eginez erabakiak hartzeko aukerik. Horrela, bizitza publikoan parte hartzeko ia aukera bakarra *kliventela* izeneko instituzioa zen: noble eta boteredunek plebeio taldeak biltzen zituzten beren agintean haien lana eta laguntzaren ordez babesa eskaintzen zieten. Pasarte honetan horrelako noble boteretsuez ari da Zesar.

5 Quin etiam quod necessariam rem coactus Caesari enuntiarit, intellegere sese quanto id cum periculo fecerit, et ob eam causam quam diu potuerit tacuisse.

XVIII. 1 Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem, Diuiciaci fratrem, designari sentiebat, sed, quod pluribus praesentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum retinet. 2 Quaerit ex solo ea quae in conuentu dixerat. Dicit liberius atque audacius. Eadem secreto ab aliis quaerit; reperit esse uera. 3 Ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum nouarum. Complures annos portoria reliquaue omnia Haeduorum uectigalia paruo pretio redempta habere, propterea quod illo licente contra liceri audeat nemo. 4 His rebus et suam rem familiarem auxisse et facultates ad largiendum magnas comparasse; 5 magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere et circum se habere, 6 neque solum domi, sed etiam apud finitimas ciuitates largiter posse, atque huius potentiae causa matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo ac potentissimo conlocasse; 7 ipsum ex Heluetiis uxorem habere, sororem ex matre et propinquas suas nuptum in alias ciuitates conlocasse. 8 Fauere et cupere Heluetiis propter eam adfinitatem, odisse etiam suo nomine Caesarem et Romanos, quod eorum

5 isdem *Spillmann*: iisdem RNL, T, U; hisdem AM, / eisdem *f* || 6 necessariam: - (i) o LN *Paris. 6106* || rem: re *Paris 6106* || ide cum: om LN.

XVIII. 2 reperit AM, LN, *f*: repperit R, T, U / || 3 licente α : dicente β || liceri *Al-dus*: -e α dicere β || 6 biturigibus *f*, *dett.*: unitur- α T bitor- U uitor- /

zietela. 5. Gaizkile haiek beraiek zirela gure egitasmoak eta kanpamenduan esandakoak etsaiei jakinarazten zizkietenak: berak ezin zituela haiek geldiarazi. 6. Are gehiago, egoera larri hura Zesarri behartuta iragarri izanari zegokionez, esan zion konturatzen zela hura egitea oso arriskugarria zela bere buruarantz eta horregatik isilik egon zela ahal izan zuen bitartean.

XVIII. 1. Zesar ohartzen zen Lisko hitz haiekin Dibiziakoren anai Dumnorixez ari zela; baina gauza haietaz hainbesteren aurrean jardun nahi ez zuenez, berehala batzarrari amaiera eman zion Lisko geldiaraziz. 2. Hari, bakarka, bileran esandakoari buruzko galderak egiten dizkio. Liskok askatasun eta ausardia handiagoz hitz egiten du. Zesarrek, isilpean, galdera berdinak egiten dizkie besteei; konturatzen da guztia egia dela, 3. hau da, Dumnorix ausardia handikoa zela, plebearen oniritzia irabazi izan zuela bere eskuzabaltasunagatik eta iraultzazalea zela. Urte batzuk lehenago oso diru gutxirekin alokatu izan zituela pasabideetako eta Heduarren gainontzeko zergak, zeren, Dumnorixek diru eskaintza bat eginez gero, inor ez baitzen ausartzen gehiagoka egitera. 4. Halako gauzekin bere ondarea handitu zuela eta eskuzabala izateko baliabide ugari bildu; 5. zaldun tropa handi bat bere dirutik mantentzen zuela erregulariki eta bere inguruan edukitzen, 6. eta bere herrian ezezik mugetako hiriburuetan ere botere zabala zuela, eta horregatik, bere ama klase altueneko biturigiari noble aberats batekin ezkondu zuela; 7. berak ere helveziarra zuela emaztea eta amaren aldetik zuen arreba bat eta bere ahaideak atzerriko herrietara ezkontarazi zituela. 8. Ahaidetasun harreman hau zela eta, laguntzen ziela Helveziarrei eta ondo etortzen zela haiekin; aldiz, bereziki gorrotatzen zituela Zesar eta Erromatarrek, hauen etorrerarekin gutxitu egin baitzen bere boterea eta Dibiziako bere anaiari antzinako ahalmen eta

aduentu potentia eius deminuta et Diuiciacus frater in antiquum locum gratiae atque honoris sit restitutus. 9 Si quid accidat Romanis, summam in spem per Heluetios regni obtinendi uenire; imperio populi Romani non modo de regno, sed etiam de ea quam habeat gratia desperare. 10 Reperiebat etiam in quaerendo Caesar, quod proelium equestre aduersum paucis ante diebus esset factum, initium eius fugae factum a Dumnorige atque eius equitibus (nam equitatu quam auxilio Caesari Haedui miserant, Dumnorix praeerat); eorum fuga reliquum esse equitatum perterritum.

XIX. 1 Quibus rebus cognitis, cum ad has suspiciones certissimae res accederent, quod per fines Sequanorum Heluetios traduxisset, quod obsides inter eos dandos curasset, quod ea omnia non modo iniussu suo et ciuitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quod a magistratu Haeduorum accusaretur, satis esse causae arbitratur quare in eum aut ipse animaduerteret aut ciuitatem animaduertere iuberet. 2 His omnibus rebus unum repugnabat, quod Diuiciaci fratris summum in populum Romanum studium, summam in se uoluntatem, egregiam fidem, iustitiam, temperantiam cognouerat: nam ne supplicio Diuiciaci animum offenderet uerebatur. 3 Itaque priusquam quicquam conaretur Diuiciacum ad se uocari iubet et cotidianis interpretibus remotis per C. Valerium Troucillum, principem Galliae prouinciae, familiarem suum, cui summam omnium rerum fidem habebat, cum eo conloquitur: 4 simul commonefacit quae ipso praesente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, et

10 in quaerendo: inquirendo LN, Tf.

XIX. 2 fratris diuiciaci LN || populum. r. AM: populim *cott.* || 3 troucillum *Holder:* trauc- A², Tf/trauc- α Uf procillum *Manutius* || 4 gallorum: *del. Mensel.*

ohorea itzuli baitzizkioten. 9. Erromatarrei zerbait gertatuz gero Helveziarren bitartez erregetza eskuratzeko itxaropen handia zuela; Erromatar Herriaren boterepean ordea, ez bakarrik erreinua, baita zeukan eragina ere galtzeko arriskuan zegoela. 10. Zesarrek, galdezka, honako hau ere jakin zuen, hots, egun batzuk lehenago zoritxarrekoa suertatu zitzairen zaldizko erasoaldian Dumnorixek eta bere zaldunek eman ziotela hasiera ihesaldiari —Dumnorix baitzen Zesarri laguntzeko Heduarrek bidalitako zalduneriaren buru—; gainontzeko zaldunak haien ihesarekin zeharo ikaratu zirela.

XIX. 1. Gertaera hauek guztiak ezagututa, eta froga ziu-rrek susmo hauek baieztatzen zituztenez, hots, Dumnorixek Sekuaniarren lurretatik Helveziarrak igaroarazi zituela, elkarri bahituak emateaz arduratu zela, hura guztia, ez soilik Zesarren baimenik gabe, gainera bere herritarrek ere jakin gabe egin zuela, eta Heduarren magistratu gorenak salatzen zuela, Zesarri iruditu zitzaion arrazoi nahiko pisutsuak zeudela bera haren aurka altxatzeko edo herriari hori agintzeko. 2. Arrazoi hauek guztiak aztertuta, batek bakarrik geldiarazten zuen Zesar, Dumnorixen anai Dibiziakoren Erromatar Herriarenganako adiskidetasun estua, bereganako lagunkidetasun handia, leialtasun sendoa, zuzentasuna eta zuhurtasuna frogatu izanak; izan ere, beldur zen Dumnorixen zigorrarekin Dibiziako minduko ote zuen. 3. Horrela, ezer egiten ahalegindu baino lehen, Dibiziako beregana deitzeko agintzen du eta ohizko bi-tartekariak urruti egonik, Balerio Truzilo galiar noblearen bitartez —bere senitartekoa eta guztiz fidagarria iruditzen zitzaion gizona— hitz egiten du harekin; 4. era berean, bera bertan egonik Galiarren batzarrean Dumnorixi buruz esandakoa jakinarazten dio eta bakoitzak hari buruz bere aurrean azaldutakoa adierazten; Zesarrek Dibiziakori erregutzen eta eskatzen dio

ostendit quae separatim quisque de eo apud se dixerit: 5 petit atque hortatur ut sine eius offensione animi uel ipsi de eo causa cognita statuatur uel ciuitatem statuere iubeat.

XX. 1 Diuiciacus multis cum lacrimis Caesarem complexus obsecrare coepit ne quid grauius in fratrem statueret: 2 scire se illa esse uera, nec quemquam ex eo plus quam se doloris capere, propterea quod, cum ipse gratia plurimum domi atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adulescentiam posset, per se creuisset; 3 quibus opibus ac neruis non solum ad minuendam gratiam, sed paene ad perniciem suam uteretur. Sese tamen et amore fraterno et existimatione uulgi commoueri. 4 Quod si quid ei a Caesare grauius accidisset, cum ipse eum locum amicitiae apud eum teneret, neminem existimaturum non sua uoluntate factum; qua ex re futurum uti totius Galliae animi a se auerterentur. 5 Haec cum pluribus uerbis flens a Caesare peteret, Caesar eius dextram prendit; consolatus rogat finem orandi faciat; tanti eius apud se gratiam esse ostendit, uti et rei publicae iniuriam et suum dolorem eius uoluntati ac precibus condonet. 6 Dumnorigem ad se uocat, fratrem adhibet; quae in eo reprehendat ostendit; quae ipse intellegat, quae ciuitas queratur proponit; monet ut in reliquum tempus omnes suspiciones uitet; praeterita se Diuiciaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut quae agat, quibuscum loquatur scire possit.

XX. 2 uera esse *Tf, l* || nec: neque *Nonak* || plurimum gratia LN || 4 uti α : ut β || 5 faciat finem orandi LN || 6 reprehendat AM, B: -it RLN β .

haserterik gabe onar dezala, berak arazoa aztertu ondoren erabaki bat hartzea edota herriari erabaki bat har dezan agintzea.

XX. 1. Dibiziako, malkoak zerizkiola Zesar besarkatuz, bere anaiaren aurka zigor gogorregerik ez agintzeko erreguka hasi zitzaion: 2. esaten dio berak bazekiela gauza haiek guztiak egia zirela eta ez zuela inork berak baino gehiago sofritzen gauza haiekin, zeren, berak herrian eta Galia osoan eragin handia zuen bitartean, anaia, gaztea izateagatik botere txikia izaki, berari esker hobetu baitzen eta orain baliakizun 3. eta botere haietaz baliatzen baitzen, ez bakarrik bere eragina gutxitzeko baita bera zapaltzeko ere³⁴. Bera, ordea, anaitasunak eta herritarren anaia-erikiko oniritziak hunkitzen zutela. 4. Eta Zesarren aginduz hari zer edo zer larririk gertatuz gero, bera Zesarren hain laguna zenez, inork ez zukeela pentsatuko hura bere baimenik gabe egin izan zenik eta ondorioz zera gertatuko zela, Galia guztiko jendea beregandik aldentuko zela. 5. Eskaera hauek malkoak isuriz eskatzen zizkionez, Zesarrek eskua hartu eta hura kontsolatu nahian erregutzeari uzteko eskatzen dio; hain aintzakotzat zeukala elkarren arteko adiskidetasuna ezen, Estatuaren aurkako laidoa nahiz berari egindako mina, Dibiziakoren desio eta eskaerei zor zien begiruneagatik barkatuko baitzuten. 6. Dumnorix beregana deitzen du, baita honen anaia ere. Dumnorixi, aurpegiatzen zaiona azaltzen dio. Zesarrek, berak dakiena nahiz herriaren salaketak jakinarazten dizkio eta aurrerantzean susmo txar guztietatik baztertzeko aholkua ematen; bere anai Dibizikori zor dion begiruneagatik gertatutako guztia barkatzen diola esaten dio. Zelatariak jartzen dizkio Dumnorixi, zer egiten duen, norekin hitz egiten duen jakin ahal izateko.

³⁴ Maiz aurkitzen ditugu Galian kasu honen antzeko beste adibideak, hau da, politika medio zatikatu edo haserretutako familiakideak: ik. V, 56, VII, 4 eta VI, 11: *paene etiam in singulis domibus factiones sunt*.

XXI. 1 Eodem die ab exploratoribus certior factus hostes sub monte consedissee milia passuum ab ipsius castris octo, qualis esset natura montis et qualis in circuitu ascensus qui cognoscerent misit. Renuntiatum est facilem esse. 2 De tertia uigilia T. Labienum, legatum pro praetore, cum duabus legionibus et iis ducibus qui iter cognouerant, summum iugum montis ascendere iubet; quid sui consilii sit ostendit. 3 Ipse de quarta uigilia eodem itinere quo hostes ierant ad eos contendit equitatumque omnem ante se gratia. 4 P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur et in exercitu L. Sullae et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus praemittitur.

XXII. 1 Prima luce, cum summus mons a [Lucio] Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset, neque, ut postea ex captiuis comperit, aut ipsius aduentus aut Labieni cognitus esset, 2 Considius equo admisso ad eum accurrit; dicit montem quem a Labieno occupari uoluerit ab hostibus teneri; id se a Gallicis armis atque insignibus cognouisse. 3 Caesar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei praeceptum a Caesare ne proelium committeret, nisi ipsius copiae prope hostium castra uisae essent,

XXI. 1 qualis in AM, B², T^f: quales in B¹ RLN, U (l) || cognoscerent N² Paris. 6106, Aldus: -et nett. || 2 iis ed. pr.: his codd. || iubet ascendere T^f || 4 p. AM: om. cett.

XXII. 1 lucio: del. Nipperdey || 2 a gallicis: galicis M, LN

XXI. 1. Egun berean ikerlarien bitartez³⁵ etsaiak mendi azpian, Zesarren kanpamendutik 8.000 mila pausutara kokaturik zeudela jakin ondoren, mendiaren natura eta ingurune osoan igoera nolakoa zen aztertzeraz bidali zituen. Itzuli ziren erraza zela esanez. 2. Gauerdi inguruan Tito Labieno legatu pretoreordeari³⁶, bi legiorekin eta bidea aztertu zuten gidariek mendi gailurrera igotzeko agintzen dio; bere asmoa zein den azaltzen dio. 3. Bera bestalde, hiru ordu beranduago, etsaiak hartutako bide beretik haiengana abiatzen da eta zalduneria guztia aurretik bidaltzen du. 4. P. Konsidio, guda gauzetan oso adituzat zeukatena eta L. Silaren armadan eta geroago M. Krasorenean egondakoa³⁷, aurretik ikerlariekin bidaltzen du.

XXII. 1. Egunsentian, Tito Labieno mendi gailurrera iritsi eta Zesar bera, berriz, etsaien kanpamendutik 1.500 pausutara baino ez zegoelarik, eta, gero gatibuen bitartez jakin zuen bezala, etsaiak ez bere etorreraren, ez Labienorenaren berri oraindik ez zutenez, 2. Konsidio arrapaladan joaten da Zesarrengana; esaten dio, Labienok hartu nahi zuen mendia etsaien esku zegoela; berak hura galiar arma eta ezaugarriak³⁸ ikusita ondorioztatu zuela. 3. Zesarrek bere tropak inguruko mendixka batera gidatzen ditu isilpean eta eraso-eran antolatzen. Labienok, Zesarrek erasoari ez ekiteko agindua eman zionez bere tropak etsaien kanpamendu inguruan begiztatzen ez zituen bitartean etsaien aurkako erasoaldia leku guztietatik aldi berean egina izan zedin,

³⁵ Zaintza eta ikerketa lana egiten zuten soldadu taldeak ziren.

³⁶ *Legatum pro praetore* deituraz pretore kargua izana zuen enbaxadore edo legatua adierazten da.

³⁷ Espartakoren aurkako gerran. Dirudienez, P. Konsidio ehuntari bat zen.

³⁸ Badirudi Galiarren ezkutu eta adardun kaskoak oso bereziak zirela; adar hauek eta kaskoen bestelako apaingarriak dira Zesarrek *insignia* deiturikoak.

ut undique uno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato nostros exspectabat proelio que abstinebat. 4 Multo denique die per exploratores Caesar cognouit et montem a suis teneri et Heluetios castra mouisse et Considium timore perterritum, quod non uidisset, pro uiso sibi renuntiasse. 5 Eo die quo consuemat interuallo hostes sequitur et milia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

XXIII. 1 Postridie eius diei, quod omnino biduum supererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret, et quod a Bibracte, oppido Haeduorum longe maximo et copiosissimo, non amplius milibus passuum XVIII aberat, rei frumentariae prospiciendum existimauit: iter ab Heluetiis auertit ac Bibracte ire contendit. 2 Ea res per fugitios L. Aemilii, decurionis equitum Gallorum, hostibus nuntiatur. 3 Heluetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere a se existimarent, eo magis quod pridie superioribus locis occupatis proelium non commisissent, siue eo quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio atque itinere conuerso nostros a nouissimo agmine insequi ac lacessere coeperunt.

XXIV. 1 Postquam id animum aduertit, copias suas Caesar in proximum collem subducit equitatumque, qui sustineret hostium impetum misit. 2 Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quattuor ueteranarum, ita uti supra se in summo iugo duas legiones quas in Gallia

5 consuemat α T¹: -cuerat β .

XXIII. 1 existimauit: -ans *Iurinius*.

XXIV. 1 subducit: -xit *Mensel* || 2 ueteranarum *Vettori*: -orum *codd.* || se RLNB² β : sed AM, B¹; ita uti supra se *del. whitte*

mendia hartuta, geure tropak itxaroten gelditu zen eta borrokatzeari uko egin zion. 4. Azkenik, egunaren bukaeran Zesarrek ikerlarien bitartez jakin zuen bere soldaduek hartua zutela mendia, Helveziarrek kanpamendua altxatu zutelara eta Konsidiok, beldurrak izututa, ikusi gabekoa ikusiztat emanik iragarri zuela hura. Egun hartan ohi zuen tartea utziz etsaien atzetik joan zen eta bere kanpamendua haienetik 3.000 pausutara kokatu zuen.

XXIII. 1. Biharamunean, armadari garia banatu behar zitzaien egunerako bi egun baino geratzen ez zirenez, eta Bibrakte, Heduarren hiririk populatuena, 18.000 pausutara baino ez zegoelarik, gari-horniketaz arduratu behar zukeela pentsatu zuen: Helveziarren bidetik aldendu eta Bibrakterantz abiatu zen. 2. Ekintza hau galiar zaldunen dekuriok zuten L. Emilioren iheslariek etsaiei iragarri zieten. 3. Helveziarrek, bai beldurrak izututa Erromatarrek beraiengandik alde egin zutelara pentsatzen zutelako, are gehiago ikusirik bezperan leku altuenak hartu ondoren erasotzeari uko egin ziotela, bai Erromatarrei gari-horniketa eragotzi ziezaioketela pentsatuz, beren egitasmoa aldatu eta bidean atzera eginda, atze-goardiari jazarrika eta zirikatzen hasi ziren.

XXIV. 1. Egoera hartaz jabetuta, Zesarrek inguruko mendixka batetara gidatu zituen bere tropak eta zalduneria bidali zuen etsaien erasoaldiari aurre egin ziezaion. 2. Berak bitartean mendixkaren erdigunean eraso-eran antolatu zituen soldadu zaharrenen lau legioak hiru errenkadatan³⁹; era honetan, bere gaineko aldean, mendi-gailurrean, Honanzko Galian

³⁹ Lau legioak 7.a, 8.a, 9.a eta 10.a ziren. *Acies triplex* deituriko eraso-antolaketa Zesarrek gehien erabiltzen duena da: legio bakoitzeko lau kohorte lehenengo errenkadan, hiru bigarrenan eta beste hiru hirugarrenean; paraleloki kokatzen ziren, errenkada bateko gizonak aurrekoaren gizonen arteko hutsuneei zegokiari.

citeriore proxime conscripserat et omnia auxilia conlocaret ac totum montem hominibus completeret; 3 interea sarcinas in unum locum conferri et eum ab his qui in superiore acie constiterant muniri iussit. 4 Heluetii cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt; 5 ipsi confertissima acie reiecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt.

XXV. 1 Caesar primum suo, deinde omnium ex conspectu remotis equis, ut aequato omnium periculo spem fugae tolleret, cohortatus suos proelium commisit. 2 Milites e loco superiore pilis missis facile hostium phalangem perfrerunt. Ea disiecta gladiis dstrictis in eos impetum fecerunt. 3 Gallis magno ad pugnam erat impedimento quod, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et conligatis, cum ferrum se inflexisset, neque euellere neque sinistra impedita satis commode pugnare poterant, 4 multi ut diu iactato brachio praeoptarent scuta e manu emittere et nudo corpore pugnare. 5 Tandem uulneribus defessi et pedem referre et, quod mons suberat circiter mille passuum, eo se recipere coeperunt. 6 Capto monte et succedentibus nostris Boii et Tulingi, qui hominum milibus circiter XV agmen hostium claudebant et nouissimis praesidio erant, ex itinere nostros latere aperto adgressi circumuenire et id

conlocaret *Graenius*: -ari *codd.* || completeret *Graenius*: compleri et *codd.* [*totius huius loci ab ita uti supra se permultas emendationes proposuerunt edd.: quas uide in Tab. conect. apud Meusel, Lex. Caes.; adde Klotz: ...conlocauit, ita uti supra se totum montem hominibus completeret; impedimenta sarcinas <que>...*] || 3 his *codd.*: iis *Friggell.*

XXV. 3 inflexisset *ed. pr.*: inflix- *codd.* || 4 brachio: brachio *edd.* || scuta e AM: scute [-ae] B¹ scutum *ceff.* || 5 passuum: <spatio> *add. Dinter* || 6 boii: boi *Müller* || latere: <ab> latere *Meusel* || circumuenire M, U¹: -enere *ceff.*

osatutako bi legioak⁴⁰ eta laguntza-tropa guztiak kokatu zituen mendi gutzia soldaduz bete zuelarik. 3. Bitartean, tresneria leku bakar batean bildu eta goreneko errenkadan zeudenek hura babes dezatela agintzen du. 4. Helveziarrek, beren gurdiekin haiek jazarri ondoren beren tresneria leku bakar batera eraman zuten; 5. beraiek berriz, fronte tinko-tinkoa osatuta gure zalduneria atzerarazi eta aurreko errenkadara aurreratu zitzaizkigun.

XXV. 1. Zesarrek, lehenik bere zaldia, gero guztienak begi-bistatik aldendu ondoren, denen arriskua parekatuz ihes egiteko itxaropena kentzearren, bere gizonak gogoberotu eta erasoaldiari ekin zion. 2. Soldaduek, leku altuenetik geziak jaurtikiz erraz sakabanatu zuten etsaien falangea. Hura deseginda, ezpatak zorrotik atera eta haien aurka eraso egin zuten. 3. Galiarrei izugarri oztopatzen zien borroka egiterakoan, gezien kolpe bakar batez beraien ezkutu anitz trabatu⁴¹ eta burdina tolestu ezin zelarik burdina atera ezin izateak, eta, ezkerreko besoa libre ez zutenez, erosotasunez aritu ezinak; 4. horrela, askok, denbora luzez besoa astindu ondoren, nahiago zuten ezkutua besotik atera eta babesik gabe borrokatu. 5. Azkenik, zauriekin nekatuta, atzera egin hasi ziren eta mila pausutara gutxi gora behera mendi bat zegoenez, harantz aldentzen. 6. Mendia hartu ondoren, geureak gerturatzen ari baitziren, etsaien armada inguratzen eta atze-goardia babesten zuten Boiotarrak eta Tulingiarrak —15.000 gizon inguru—, bidetik geureak inguratzen hasi

⁴⁰ 11. eta 12. legioak.

⁴¹ Galiarrek eta Germaniarrek, falangea osatzen zutenean, bata bestearen kontra ipintzen zituzten lehenengo errenkadako ezkutuak (cf. T. Libio, *Ab urbe condita*, X, 29, 6).

conspicati Heluetii, qui in montem sese receperant rursus instare et proelium redintegrare coeperunt. 7 Romani conuersa signa bipertito intulerunt: prima et secunda acies, ut uictis ac submotis resisteret, tertia, ut uenientes sustineret.

XXVI. 1 Ita ancipiti proelio diu atque acriter pugnatum est. Diutius cum sustinere nostrorum impetus non possent, alteri se, ut coeperant, in montem receperunt, alteri ad impedimenta et carros suos se contulerunt. 2 Nam hoc toto proelio, cum ab hora septima ad uesperum pugnatum sit, auersum hostem uidere nemo potuit. 3 Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est, propterea quod pro uallo carros obiecerant et eo loco superiore in nostros uenientes tela coniciebant, et non nulli inter carros rotasque mataras ac tragulas subiciebant nostrosque uulnerabant. 4 Diu cum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia atque unus e filiis captus est. 5 Ex eo proelio circiter hominum milia CXXX super fuerunt eaque tota nocte continenter ierunt; nullam partem noctis itinere intermisso in fines Lingonum die quarto peruenerunt, cum et propter uulnera militum et propter sepulturam occisorum nostri triduum morati eos sequi non potuissent. 6 Caesar ad Lingonas litteras nuntiosque misit, ne

7 couersa: *om.* LN *del. Mommsen.*

XXVI. 2 auersum A², B², F², U²: aduersum *codd.* || 3 rotasque: raedasque *Meiser* || 4 filia AM, BLNR²: -iae β -ior R¹ || 5 nullam... intermisso: *del. Morus* || lingonum: linguonum R¹B², T || quarto: -a AM. || 5 nostri AM, BLNR²: nisi R¹ β || triduum morati: *del. Kramer.*

ziren eskuineko saihetsetik⁴²; mendira alde egin izan zuten Helveziarrak, berriz, hura ikusita, berriro erasoka eta borroka berpizten hasi ziren. 7. Erromatarrek, gudoihalak bueltatuta, bi frontetatik ekin zioten borrokari: horrela, lehenengo eta bigarren errenkadek garaituei eta atzera botatakoei aurre egingo zieten, hirugarrenekoek, berriz, indar betean zetozenei.

XXVI. 1. Bi alderdiak aritu ziren borrokan luzaro eta gogor. Geuretarren erasoaldiari denbora luzez aurre ezin eginik, batzuk, lehenago egiten hasiak ziren bezala, mendirantz abiatu ziren, bestiak, tresneria eta gurdiak zeuden lekura. 2. Hain zuzen ere, erasoaldi osoan zehar, eguerdi-ostean⁴³ hasi eta ilunabarra arte borrokatu baitzuten, inork ezin izan zion etsaiari bizkarrik ikusi. 3. Gau iluna egin arte, tresneriaren inguruan borrokatu zuten, gurdiak parapeto gisa ipini baitzituzten eta leku altuenetik geuregana etorririk geziak jaurtikitzen zituzten, eta batzuk, gurdien eta gurgipilen artetik pikak eta lantzak botatzen geureak zaurituz. 4. Denbora luzez borrokatu eta gero, geureak tresneriaz eta kanpamenduaz jabetu ziren. Han Orgetorixen alaba eta seme bat harrapatu zituzten. 5. Erasoaldi hartatik 130.000 gizon gutxi gora behera salbatu ziren eta gau osoa eman zuten oinez. Ibilaldian une batez ere gelditu gabe, Lingoniarren lurraldera iritsi ziren laugarren egunean; geure soldaduek ezin izan zituzten harrapatu, soldaduen zauriak eta hildakoen lurperatzea zela eta, hiru egunez geldituta egon baitziren. 6. Zesarrek eskutitz bat eta mezulariak bidali zituen

⁴² *Latus apertum* hitzek Zesarren ahotan, ezkutuez babestua ez dagoen alderdia izendatzen dute beti, hau da, eskuin aldean.

⁴³ Eguna hamabi *horae* edo zatitan banatuta zegoen, egunargi zenetik eguzkia sartu arte; hemen uda garaia denez gero, zazpigarren ordua eguerdi eta ordubeta artean kokatu beharko litzateke.

eos frumento neue alia re iuarent: qui si iuissent, se eodem loco quo Heluetios habiturum. Ipse triduo intermisso cum omnibus copiis eos sequi coepit.

XXVII. 1 Heluetii omnium rerum inopia adducti legatos de deditione ad eum miserunt. 2 Qui cum eum in itinere conuenissent seque ad pedes proiecissent suppliciterque locuti flentes pacem petissent, atque eos in loco quo tum essent suum aduentum exspectare iussisset, paruerunt. 3 Eo postquam Caesar peruenit, obsides, arma, seruos qui ad eos perfugissent, poposcit. 4 Dum ea conquiruntur et conferuntur nocte intermissa, circiter hominum milia VI eius pagi qui Verbigenus appellatur, siue timore perterriti, ne armis traditis supplicio adficerentur, siue spe salutis inducti quod in tanta multitudine dediticiorum suam fugam aut occultari aut omnino ignorari posse existimarent, prima nocte e castris Heluetiorum egressi ad Rhenum fines que Germanorum conuenerunt.

XXVIII. 1 Quod ubi Caesar rescit, quorum per fines ierant, his uti conquirerent et reducerent, si sibi purgati esse uellent, imperauit: 2 reductos in hostium numero habuit; reliquos omnes obsidibus, armis, perfugis traditis in deditionem accepit. 3 Heluetios, Tulingos, Latobicos in fines suos, unde erant profecti, reuerti iussit et, quod omnibus fructibus amissis domi nihil erat quo famem tolerarent, Allobrogibus imperauit ut iis frumenti copiam facerent; ipsos oppida uicosque quos incenderant restituere iussit. 4 Id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum unde Heluetii discesserant uacare, ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans

XXVII. 2 tum: tunc LN, Tf || 4 nocte intermissa: *del. Mensel.*

XXVIII. 1 his: iis AM || 3 latobicos B^m: -uicos A^m -brigos *codd.*

Lingotarrengana, etsaiei garirik edo bestelako laguntzarik ez bidaltzeko aginduz. Laguntzen bazieten, berak Helveziarrenantzera etsai kontsideratuko zituzkeela. Bera berriz, hiru egun igarota, tropa guztiekin haiei jarraitzen hasi zen.

XXVII. 1. Helveziarrek, gabezia larrienak bultzatuta, mezulariak bidali zituzten Zesarrengana errendizioaz hitz egiteko. 2. Hauek, Zesar bidean topatu eta oinetara erorita malkotan arren bakea eskatzen hasi zitzaizkionean eta, Zesarrek, agindutako lekuan bere etorrera itxaroteko agindu, obeditu egin zioten. 3. Zesarrek, hara iritsi ondoren, bahituak, armak eta haiengana ihes egindako esklaboak eskatu zizkien. 4. Agindutakoak presatu eta bete bitartean gau iluna egin zelarik, Verbigenus deritzan auzoko 6.000 gizon inguru, armak entregatu ondoren, bai erahilak izan zitezkeelako beldurrak izututa, bai salbamenaren itxaropenak bultzatuta, hainbeste gatiburen artean beren ihesaldia ezkutatua edo gutxienez atzemangabea gera zitekeela pentsatuz, gaua hasi berrian Helveziarren kanpamendutik irten eta Rhin ibairantz, Germaniarren lurraldera zuzendu ziren.

XXVIII. 1. Zesarrek hura jakin orduko, zeharkatu zituen lurraldeetakoei agindu zien Berbogeniarrak bilatu eta itzulazteko bere aurrean euren buruak zuritu nahi bazituzten: 2. itzulitakoak etsaiak bailira hartu zituen, gainontzeko guztiak berriz, bahituak, armak eta gatibu ihesleak emanak jaso ondoren, menpeko gisa hartu zituen. 3. Helveziarrak, Tulingiarrak eta Latobiziarrak, utziak zituzten lurraldeetara itzul zitezela agindu zuen eta, fruitu guztiak galduta gosea asetzeko aberrian ezer ez zutenez, Alobrogiarrei gari ugarirekin haiek hornitzeko agindu zien; beraiei bestalde, hiri fortifikatuak eta kixkalitako auzoak berreraikitzeke agindu zien. 4. Hau arrazoi batengatik egin zuen gehienbat, hots, helveziarrek utzitako lurraldea jenderik gabe gelditzerik ez zuelako nahi,

Rhenum incolunt, e suis finibus in Heluetiorum fines transirent et finitimi Galliae prouinciae Allobrogibusque essent. 5 Boios petentibus Haeduis, quod egregia uirtute erant cogniti, ut in finibus suis conlocarent concessit; quibus illi agros dederunt quosque postea in parem iuris libertatisque conditionem atque ipsi erant receperunt.

XXIX. 1 In castris Heluetiorum tabulae repertae sunt literis Graecis confectae et ad Caesarem relatae, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum qui arma ferre possent, et .separatim pueri, senes mulieresque. 2 Quarum omnium rerum summa erat capitum Heluetiorum milia CCLXIII, Tulingorum milia XXXVI, Latobicorum XIV, Rauracorum XXIII, Boiorum XXXII; ex his qui arma ferre possent ad milia nonaginta duo. 3 Summa omnium fuerunt ad milia CCCLXVIII. Eorum qui domum redierunt, censu habito, ut Caesar imperauerat, repertus est numerus milium C et X.

XXX. 1 Bello Heluetiorum confecto, totius fere Galliae legati principes ciuitatum ad Caesarem gratulatum conueniunt: 2 intellegere sese, tametsi pro ueteribus Heluetiorum iniuriis populi Romani ab his poenas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terrae Galliae quam populi Romani accidisse, 3 propterea quod eo consilio florentissimis rebus domos suas Heluetii reliquissent, uti toti Galliae bellum inferrent imperioque potirentur locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum iudicassent, reliquasque ciuitates stipendiarias haberent. 4 Petierunt uti sibi concilium totius

XXX. 2 tametsi AM, L (?), Tj: iam et si BRNSN, Uj || populi romani A, RS, Uj: p. r. *ceit.* populus romanus Aldus || 3 ex omni gallia: *del. Gertz.*

beldur baitzen Rhinaz bestalde bizi ziren Germaniarrak, beren lurretatik irten eta, lur haien emankortasunak erakarrita, Helveziar lurraldera ez ote ziren etorriko eta Alobrogiarren nahiz galiar probintziaren mugakide izango. 5. Beren adore ahaltsuari esker ezagunak ziren Boiotarrak beren lurraldean kokatu ahal izateko baimena eman zien hori eskatzen zuten Heduarrei; haiei lurrak eman zizkieten Heduarrek eta geroago beraiek zituzten eskubide eta askatasun-baldintza parekoak.

XXIX. 1. Helveziarren kanpamenduan grekeraz idatzi eta Zesarri zuzendutako taulatxoak aurkitu zituzten non zerrendatuta baitzeuden armak emateko gai izanik aberria utzi zutenen izenak eta, aparte, umeenak eta zaharrenak nahiz emakumeenak. 2. Zerrendatu guztien bilduma 263.000 Helveziarrek, 36.000 Tulingiarrek, 14.000 Latobiziarrek, 23.000 Rauraziarrek osatzen zuten; hauetatik armak emateko gai zirenak 92.000 ziren: 3. guztira, 368.000 pertsona. Errol-da egin ondoren Zesarren aginduz, etxera itzuli zirenak 110.000 izan ziren.

XXX. 1. Helveziarren aurkako gerra bukatuta, ia Galia guztiko agintariak etorri ziren ordezkari gisa Zesar zoriontzera: 2. esan zioten, Erromatar herriak Helveziarrendandik jasotako irain zaharrak gerra-zigorren bidez mendekatu nahi izan bazituen ere, dena den, beraien ustetan, ekintza hark Galiar herriari adina probetxu ekarri ziola Erromatar herriari, 3. Helveziarrek oparotasun handieneko garaian utzi izan baitzituzten beren etxeak honetarako, alegia, Galia osoari gerra egin eta botereaz jabetzeko, lurralde bat, hainbesteren artean —Galía osoan egokiena eta emankorra zeritzotena—, bizilekutzat aukeratzeko eta gainontzeko hiriak zergapean hartzeko. 4. Eskatu zioten Galia guztiko ba-

Galliae in diem certam indicere idque Caesaris uoluntate facere liceret: sese habere quasdam res, quas ex communi consensu ab eo petere uellent. 5 Ea re permissa, diem concilio constituerunt et iure iurando ne quis enuntiaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt.

XXXI. 1 Eo concilio dimisso, idem principes ciuitatum qui ante fuerant ad Caesarem reuerterunt petieruntque uti sibi secreto in occulto de sua omniumque salute cum eo agere liceret. 2 Ea re impetrata sese omnes flentes Caesari ad pedes proiecerunt: non minus se id contendere et laborare, ne ea quae dixissent enuntiarentur, quam uti ea quae uellent impetrarent, propterea quod, si enuntiatum esset, summum in cruciatum se uenturos uiderent. 3 Locutus est pro his Diuiciacus Haeduus: Galliae totius factiones esse duas; harum alterius principatum tenere Haeduos, alterius Aruernos. 4 Hi cum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse uti ab Aruernis Sequanisque Germani mercede arcesserentur. 5 Horum primo circiter milia XV Rhenum transisse: posteaquam agros et cultum

XXXI. 1 qui ante fuerant: *del. Ciacconius* qui ante *Scaliger* qui ante adfuerant *Gert* || in occulto: *del. ed. pr.* || 3 totius galliae *Tf. l.*

tzarra⁴⁴ egun jakin batean ezartzeko bere nahiaren arabera: beraiek zenbait eskari egin nahi zizkiotela beraien artean ados jarri ondoren. 5. Eskatutakoa lortuta, batzarra ospatzeko eguna ezartzen dute eta zin egiten diote elkarri ez diotela inori esandakorik aditzera emango beraiek, ados jarrita, aukeratutako haiek salbu.

XXXI. 1. Batzar hau bukatuta, lehen Zesarren aurrean egondako herri-agintari berberak Zesarrengana itzuli ziren berriro eta beraien salbamenari buruz isilpean eta ezkutuan hitz egiteko baimena eskatu zioten. 2. Hura lortuta, guztiak, negarrez Zesarren oinetara makurtu ziren esanez, nahi zutena lortzea bezainbat axola eta inporta zitzaizela han esandakoetatik ezer ezagutzera ez ematea, gauza haiek iragarritz gero, oinaze gogorrek jasango zituzketela uste baitzuten. 3. Dibiziako heduarrek hitz egin zuen haien izenean: Galia guztian bi alderdi zeudela, adierazi zion Zesarri. Haietako baten nagusigoa Heduarrek zutela, bestearna Arberniarrek⁴⁵. 4. Bi talde hauek hainbeste urtez beraien artean nagusigoa lortzeko borrokatu ondoren, hauxe gertatu zela, hots, Arberniarrek eta Sekuaniarrek Germaniarrei dei egin zietela diruaren truke borroka zezaten. 5. Hasieran, haietako 15.000 mila inguru etorri zirela Rhin ibaia zeharkatuz; baina gero,

⁴⁴ Ez dakigu ziur batzar orokor hau 58. urtean ospatu zen lehenengo aldiz edo Galiarrek tarteka biltzeko ohitura zuten; nolana ere, Zesarri baimena eskatu behar zioten altxamenduren bat burutuko zutelako susmorik harengan ez sortzearren.

⁴⁵ Bi herri hauen arteko lehia, bai ekonomia, bai politika arloan, oso zaharra zen. K.a. 80. urtean, gutxi gora behera, Berzingetorixen aita izan zen Zeltulos aintzinar izandako erresuma berreraikitzen saiatu zen. Haren heriotzaz geroztik, bi herrien arteko lehia areagotu egin zen eta Sekuaniarrek, Heduarren etsaiak, Arberniarrekin bat egin zuten; gainera, azken hauek Germaniarrak etorrarazi zituzten Galia Heduarren aurka borrokatzeko.

et copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent, tractos plures: nunc esse in Gallia ad centum et XX milium numerum. 6 Cum his Haeduos eorumque clientes semel atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem equitatum amisisse. 7 Quibus proeliis calamitatibusque fractos, qui et sua uirtute et populi Romano hospitio atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos ciuitatis et iure iurando ciuitatem obstringere sese neque obsides repetituros neque auxilium a populo Romano imploratuos neque recusatuos quo minus perpetuo sub illorum ditione atque imperio essent. 8 Unum se esse ex omni ciuitate Haeduorum qui adduci non potuerit ut iuraret aut liberos suos obsides daret. 9 Ob eam rem se ex ciuitate profugisse et Romam ad senatum uenisse auxilium postulatum, quod solus neque iure iurando neque obsidibus teneretur. 10 Sed peius uictoribus Sequanis quam Haeduis uictis accidisse, propterea quod Ariouistus, rex Germanorum, in eorum finibus consedisset tertiam que partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliae, occupauisset et nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quod paucis mensibus ante Harudum milia hominum XXIV ad eum uenissent, quibus

10 uenissent ad eum U/.

gizon anker eta basati haiek galiar lur, bizimodu eta oparotasunera zaletu ondoren, germaniar gehiago etorrarazi zituztela: momentu hartan 120.000 inguru zeudela Galian. 6. Heduarren eta hauen klienteen aurka behin eta berriz borrokatu izan zutela armekin; baina garaituak izanik, hondamendi handia pairatu izan zutela, noblezia dena, senatu osoa, zalduneria guztia galduz. 7. Gudu eta hondamendi hauek jota, beraiek, hau da, lehen Galian botere handiena izan zutenak beren adoreagatik eta Erromatar herriaren abegitasun eta adiskidetasunari esker, orain hiriko nobleenak Sekuaniarrei ematera eta zin egin nahiz hitz ematera behartuak izan zirela (hots, ez zituztela bahituak berriro bereganatuko ez eta Erromatar herriari laguntzarik eskatuko ere eta ez ziotela haien esanen mende eta boterepean egoteari uko egingo). 8. Bera izan zela Heduar herri guztian zin egingo eta seme alabak bahitu gisa ematera behartu ezin izan zuten bakarra. 9. Horregatik bera, bere herritik ihes eginda Erromara etorri zela⁴⁶ Senatuaren aurrean laguntza eskatzea, bera baitzen, hain zuzen ere, zinez edota bahituen bitartez behartuta ez zegoen bakarra. 10. Hala eta guztiz ere, okerrago suertatu zirela gauzak garaile ziren Sekuaniarrentzat garaituak izan ziren Heduarrentzat baino, Ariobistok, Germaniarren buruzagiak, Heduar lurretan finkatu eta Galia guztiko hoberena zen Sekuaniar lurraldearen herena hartua baitzuen; orain, ordea, beste heren bat uzteko agindu zien eta hori hilabete gutxi batzuk lehenago 24.000 Harudiar Ariobistorengana etorri zirelako eta haientzat toki eta egon-

⁴⁶ Badirudi orduan Dibiziako heduarra Zizeronen gonbidatua izan zela eta galiar erlijioaz, besteak beste, mintzatu zitzaiola (*Zizeron, De divinitate*, I, 41, 90).

locus ac sedes pararentur. 11 Futurum esse paucis annis uti omnes ex Galliae finibus pellerentur atque omnes Germani Rhenum transirent; neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem uictus cum illa comparandam. 12 Ariouistum autem, ut semel Gallorum copias proelio uicerit, quod proelium factum sit Admagetobrigae, superbe et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere et in eos omnia exempla cruciatusque edere, si qua res non ad nutum aut ad uoluntatem facta sit. 13 Hominem esse barbarum, iracundum, temerarium; non posse eius imperia diutius sustinere. 14 Nisi Gallis idem esse faciendum quod Heluetii fecerint, ut domo emigrent, aliud domicilium, alias sedes remotas a Germanis petant fortunam, quaecumque accadat, experiantur. 15 Haec si enuntiata Ariouisto sint, non dubitare quin de omnibus obsidibus qui apud eum sint grauissimum supplicium sumat. 16 Caesarem uel auctoritate sua atque exercitus uel recenti uictoria uel nomine populi Romani detertere posse ne maior multitudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliamque omnem ab Ariouisti iniuria posse defendere.

12 a(d)magetobrige AM: admagetobriae BRS, T, (U)/admagetibiae LN ad magetobriam ^f admagetobrigam *Marianus* || 13 posse <se> *Orudendorp* || sustinere: -eri SB² [e in B^m *restitutum* 14 nisi si α: nisi β || 15 sint AM, LNB², T: sunt B¹ RS, U/ || 16 traducatur: red- RLN¹, U/

lekuak prestatzen ari zirelako⁴⁷. 11. Urte gutxi barru zera gertatuko zela, alegia, Galiar guztiak beren lurraldetik kanporatuko zituztela eta Germaniar guztiak Rhin ibaia zeharkatuko zutela. Izan ere, ezin zen Galiarren lurraldea Germaniarrenarekin konparatu, ez eta haien bizimodua hauenarekin ere. 12. Esan zion baita Zesarri, Ariobistok Admagetobrigako⁴⁸ guduan galiar tropei irabazi eta gero, handikiro eta gogorkeriaz agintzen zuela, nobleenen seme-alabak bahitu gisa eskatzen zituela eta haien aurka era guztietako zigor eta oinazeak asmatzen, gauzaren bat berak agindu eta nahi bezala egiten ez bazen. 13. Ariobisto gizon basatia, odolberoa, ausartegia zela; ezin zutela denbora gehiagoz haren zapalkuntzarik jasan. 14. Ez bazuten nolabaiteko laguntzarik aurkitzen Zesarrengan eta Erromatar Herriarengan, Galiar guztiak Helveziarrek egindako gauza bera egin beharko zutela, hots, aberritik irten, beste bizileku bat, Germaniarrengandik urrun dauden lurretan bilatu eta zoriaren gorabehera aurre egin⁴⁹. 15. Esandako hauek guztiak Ariobistori iragartzen bazitzaizkion, zalantzarik gabe, bere mende zituen bahitu guztiak zigor gogorrenak jasanaraziko zizkiela. 16. Zesarrek, zeukan aginpideagatik, ejerzituak lortu berria zuen arrakastagatik eta Erromatar herriaren ospeagatik, beldurrarazi zezakeela Ariobisto Germaniar gehiagok Rhin ibaia zeharka ez zezan, eta Galia osoa haren irainetatik defenda zezakeela.

⁴⁷ Harudiarrak germaniar herri bat ziren, dirudienez Zinbriarren ondorengoak eta egungo Hanburgo aldean bizi zirenak.

⁴⁸ Admagetobriga kokagune ezjakineko leku bat da baina, badirudi, Alsazian kokatu beharko litzatekeela (Zizeronek bere eskutitz batean aipatzen du bataila hau, *Epistulae ad Atticum*, I, 19,2).

⁴⁹ Helveziarrek, dirudienez, Suebiarren erasopean utzi behar izan zuten beren lurraldea baina Zesarrek ez du horrelakorik aipatzen, ez hemen, ez eta lehenengo liburu honetako 2-5 eta 30 kapitulotan ere; beste pasartetan bezala, Zesarrek bere jokabidea zuzitzeko eta Heduarrek etsaitzat hartu izana ez leporatzeko egiten duela dirudi.

XXXII. 1 Hac oratione ab Diuiciaco habita omnes qui aderant magno fletu auxilium a Caesare petere coeperunt. 2 Animaduertit Caesar unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere quas ceteri facerent, sed tristes capite demisso terram intueri. Eius rei quae causa esset miratus ex ipsis quaesiiit. 3 Nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. Cum ab his saepius quaereret neque ullam omnino uocem exprimere posset, idem Diuiciacus Haedus respondit: 4 hoc esse miseriorem et grauiorem fortunam Sequanorum quam reliquorum, quod soli ne in occulto quidem queri neque auxilium implorare auderent absentisque Ariouisti crudelitatem, uelut si coram adesset, horrerent, 5 propterea quod reliquis tamen fugae facultas daretur, Sequanis uero, qui intra fines suos Ariouistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi.

XXXIII. 1 His rebus cognitis, Caesar Gallorum animos uerbis confirmauit pollicitusque est sibi eam rem curae futuram: magnam se habere spem et beneficio suo et auctoritate adductum Ariouistum finem iniuriis facturum. 2 Hac oratione habita concilium dimisit. Et secundum ea multae

XXXII. 2 unos *del.*: unus *uett.* || 3 permanere M, B¹⁻³ RSLN, U: permansere A, B², T^f, I || 5 tamen RS LN¹: tam B¹ tantum AM, B² β tuta N².

XXXIII. 2 et secundum: et *del. Meusel* || in di(c)ione AM, BRS: in deditioe β in *om.* LN¹ *del. Meusel.*

XXXII. 1. Dibiziakok hitzaldi hau bukatu orduko, han zeuden guztiak negar batean Zesarri laguntza eske hasi zitzaizkion. 2. Zesar ohartu zen, Sekuaniarrak zirela guztien artean besteek egindakoa egiten ez zuten bakarrak, eta goibel, burua makurtuta, lurrera begiratzen zutela. 3. Harrituta, jarra haren zergatia galdetu zien zuzenki. Sekuaniarrek ez zioten ezer erantzuten eta goibeltasun berdinez isilik irauten zuten. Behin eta berriz galdetu eta hitz bakar bat ere atera ezin izan zenez, Dibiziako heduarrak berak erantzun zion esanez, 4. Sekuaniarren zortea gainontzekoena baino errukigarri eta larrigoa zela arrazoi honengatik, hots, beraiek ez kexatzera, ez eta isilpean laguntza eskatzera ere ausartzen ez ziren bakarrak zirelako, eta Ariobistoren gogorkeriari, nahiz hura han ez egon, han balego bezala beldur ziotelako. 5. Eta hura guztia arrazoi honengatik, hots, beste guztiek gutxienez ihes egiteko aukera zutelako baina Sekuaniarrek, Ariobisto beraien lurretan hartu izan zutelarik eta beren hiri gogortu guztiak⁵⁰ haren mende egonik, era guztietako oinazeak jasan beharko zituztelako.

XXXIII. 1. Gauza haiek jakinda, Zesarrek Galiarren gogo-bihotzak berotu zituen bere hitzekin eta bera arduratu zela arazo hartaz zin egin zien: berak behintzat, Ariobistok laido egiteari uko egingo ziolako itxaropen handia zuela beregandik jasotako faboreek eta bere aginpideak behartuta baitzeukaten. 2. Hitz hauek esanda, batzarra amaitu

⁵⁰ Baieztapen hau Zesarrek maiz botatzen dituen gehiegikerietako bat dugu, Ariobisto ez baitzen heduar hiri eta lur guztien jabe (adibidez, I, 38 kapituloan aipatzen duen Besançon): soldadu eta gerra tresnen kopuruak edota etsaien buruzagiek egindakoak aipatzerakoan gehiegikerien erabilpena, itxurazko egiantzekotasun historikoa eta bere aldeko propaganda egiteko Zesarrek erabiltzen duen errekurto bat da.

res eum hortabantur quare sibi eam rem cogitandam et suscipiendam putaret, in primis quod Haeduos, fratres consanguineosque saepe numero a senatu appellatos, in seruitute atque in ditione uidebat Germanorum teneri eorumque obsoles esse apud Ariouistum ac Sequanos intellegebat; quod in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi et rei publicae esse arbitrabatur. 3 Paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire et in Galliam magnam eorum multitudinem uenire populo Romano periculosum uidebat; 4 neque sibi homines feroces ac barbaros temperaturos existimabat quin, cum omnem Galliam occupauissent, ut ante Cimbrum Teutonique fecissent, in prouinciam exirent atque inde in Italiam contenderent, praesertim cum Sequanos a prouincia nostra Rhodanus diuideret; quibus rebus quam maturime occurrendum putabat. 5 Ipse autem Ariouistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiā sumpserat, ut ferendus non uideretur.

XXXIV. 1 Quam ob rem placuit ei ut ad Ariouistum legatos mitteret, qui ab eo postularent uti aliquem locum medium utriusque conloquio deligeret: uelle se de re publica et summis utriusque rebus cum eo agere. 2 Ei legatione Ariouistus respondit: si quid ipsi a Caesare opus esset, sese ad eum uenturum fuisse; si quid ille se uelit, illum ad se uenire oportere. 3 Praeterea se neque sine exercitu in eas partes Galliae uenire audere quas Caesar possideret, neque

4 temperaturos *dett.*: obtemp- *uett.* || praesertim... diuideret: *del. Bentley.*

XXXIV. 1 utriusque: utrisque *Ciacconius* || 3 molimento *Faernus*: emolu- M², LN² emulu- M¹ emulo-A, BRS.

zuen. Eta arazo hari zegokionez, arrazoi askok bultzatzen zuten eginbehar hura aztertu eta bere gain hartu behar zukeela pentsatzera; lehenik eta behin, Heduarra, Senatuak askotan Anai eta Ahaide izendatutakoak, Germaniarren esanetara makurtuta ikusteak eta beraien bahituak Ariobistoren eta Sekuaniarren esku zeudela jakiteak; izan ere, hau guztia, Erromatar Estatu ahaltsuaren baitan gertakizun lotsagarria zela pentsatzen zuen, bai berarentzat, baita Errepublikarentzat ere. 3. Bestalde, arrisksua zeritzon Erromatar herriarentzat hainbeste Germaniarrek, poliki-poliki Rhin ibaia zeharkatu eta Galiarantz etortzeko ohitura hartzea. 4. Eta ez zuen uste halako gizon basati eta ankerrek, Galia osoa okupatu ondoren, Probintziara iritsi eta handik Italiarantz abitzeari uko egingo ziotenik, lehenago Zinbriarrek eta Teutoniarrak⁵¹ egin izan zuten bezala, are gehiago jakinik Rodano ibaiak soilik banatzen zituela Sekuaniarrek geure Probintziatik; gertakizun hauetaz ahalik eta azkarren arduratu behar zukeela pentsatzen zuen. 5. Bestalde, Ariobisto berak halako harrokeria eta handitasunaz jokatzeko jasan ezinezkoa egiten baitzitzaion Zesarri.

XXXIV. 1. Horregatik ongi iruditu zitzaion Ariobistori mezulariak bidaltzea, bi alderdientzat erdibidean zegoen elkarrikketa-leku bat aukeratzeko eska ziezaioten: berak arazo politikoak eta garrantzi handiko gaiak nahi zituela harekin eztabaidatu. 2. Ariobistok mezulariei erantzun zien esanez, berak Zesarri zer bait eskatu nahi izan bazion, bere kabuz joan izango zela harengana; horrela, Zesarrek zer bait nahi baldin bazuen, berak etorri beharko zuela beregana. 3. Gainera bera ez zela ausartzen ejerziturik gabe Zesarrenak ziren Galiako

⁵¹ K.a., 113-101 urteetan Zinbriarrek eta Teutoniarrak Erromatarren aurkako erasoaldiak burutu zituzten eta Mario buruzagiaren garaipenarekin amaitu.

exercitum sine magno comœatu atque molimento in unum locum contrahere posse. 4 Sibi autem mirum uideri quid in sua Gallia, quam bello uicisset, aut Caesari aut omnino populo Romano negotii esset.

XXXV. 1 His responsis ad Caesarem relatis, iterum ad eum Caesar legatos cum his mandatis mittit: 2 quoniam tanto suo populoque Romani beneficio adfectus, cum in consularu suo rex atque amicus a senatu appellatus esset, hanc sibi populoque Romano gratiam referret ut in conloquium uenire inuitatus grauarietur neque de communi re dicendum sibi et cognoscendum putaret, haec esse quae ab eo postularet: 3 primum ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traduceret; deinde obsides quos haberet ab Haeduis redderet Sequanisque permetteret ut quos illi haberent uoluntate eius reddere illis liceret; neue Haeduos iniuria lacesseret, neue his sociisque eorum bellum inferret. 4 Si id ita fecisset, sibi populoque Romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram; si non impetraret, sese, quoniam M. Messala M. Pisone consulibus senatus censuisset uti, quicumque Galliam prouinciam obtineret, quod commodo rei publicae facere posset, Haeduos ceterosque amicos populi Romani defenderet, se Haeduos iniurias non neglecturum.

XXXV. 1 responsis: legatis M || relatis *det.*: legatis *plerique* responsis M reuersis *P'* legatis redeuntibus N² || dicendum: descendum *Faermus* || 4 si id: id *del. Oudendorp* || m. pisone *Glandorp*: l. [uel] lucio] pisone *codd.* || se: *del. Vascosan.*

alderdietara joaten eta ezin zuela prestakizun eta gastu handirik gabe leku bakar batean ejerzitua bildu. 4. Dena den, harrigarria iruditzen zitzaiola gudan irabazia zuen bere galiar lurraldean Zesarrek eta Erromatar Herriak zuten interesa.

XXXV. 1. Erantzun hura jaso ondoren, Zesarrek berriro mezulariak bidali zituen harengana agindu honekin: 2. alegia, bera kontsula izan zen garaian bere mesedeak eta Erromatar herriarenak jaso eta Senatuak Errege eta Adiskide izendatua izan arren, orain berari eta Erromatar herriari esker txarreko erantzun hura ematen zionez elkarriketarako gonbidapena ezeztatuaz eta pentsatuaz amankomuneko arazoetan berak ez zukeela ezertaz hitz egin eta berririk jaso behar, baldintza hauek eskatzen zizkiola: 3. aurrenik, ez etorrarazteko gizon gehiago Rhinean zehar Galiarantz; bigarrenez, Heduarrek berari emandako bahituak itzultzeko eta Sekuaniarrei baimena emateko, beraiek zituztenak Heduarrei itzuli ahal izateko; ez laidotzeko gehiago Heduarrek eta hauen nahiz hauen elkarkiddeen aurka ez egiteko gerrarik. 4. Gauzak horrela egiten bazituen, berak eta Erromatar herriak betirako izango ziotela esker on eta adiskidetasuna. Jaramonik egiten ez bazuen ordea, M. Mesala eta M. Pisonen kontsulatu urtean Senatuak hauxe erabaki zuenez⁵², hots, Galia Probintziaren agintea eskuratzen zuen edonork Heduarrek eta Erromatar herriaren gainontzeko lagunak defendatu behar zituela Errepublikaren onerako zen neurrian, berak ez zituela Heduarrei eginiko irainak ahaztuko.

⁵² Erromatar Senatuak hartutako erabaki honetaz Dio Kasio historialariak ere aipamenik egiten du (*Historia Romana*, XXXVIII, 34, 3) Zesarren kontrako iritzia azalduz: bere ustetan, Erromatar Herriak sinatuta zeuzkan adiskidetasun harremanak ez ditu aintzakotzat hartzen Zesarrek, Galiako gerrak irabazteak botere gehiago ekar baitiezaiokeen. Horrela, pasarte honetan ere Zesar gerra justifikatzeko arrazoi baten bila ibiliko litzateke.

XXXVI. 1 Ad haec Ariouistus respondet: Ius esse belli ut qui uicissent iis quos uicissent quem ad modum uellent imperarent: item populum Romanum uictis non ad alterius praescriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse. 2 Si ipse populo Romano non praescriberet quem ad modum suo iure uteretur, non oportere se a populo Romano in suo iure impediri. 3 Haeduos sibi, quoniam fortunam temptassent et armis congressi ac superati essent, stipendarios esse factos. 4 Magnam Caesarem iniuriam facere, qui suo aduentu uectigalia sibi deteriora faceret. 5 Haeduis se obsides redditurum non esse, neque his neque eorum sociis iniuria bellum inlaturum, si in eo manerent quod conuenisset, stipendiumque quotannis penderent; si id non fecissent, longe his fratrum nomen populi Romani afuturum. 6 Quod sibi Caesar denuntiaret, se Haeduorum iniurias non neglecturum, neminem secum sine sua pernicie contendisse. 7 Cum uellet, congregaretur: intellecturum quid inuicti Germani, exercitacissimi in armis, qui inter annos XIV tectum non subissent, uirtute possent.

XXXVII. 1 Haec eodem tempore Caesari mandata referebantur et legati ab Haeduis et a Treueris ueniebant: 2 Haedui questum quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur: sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariouisti redimere potuisse;

XXXVI. 1 iis *dett.*, *ed. pr.*: his *uett.* || item *ed. pr.*: idem M¹, BSLN, T id est A, R, M², U¹ ideo F || 2 sese AM: se *cett.* || 5 iniuria αF: -iis β || conuenisset: -ent A¹ M², f || his: iis *ed. pr.* || 7 inter: intra B², f.

XXXVII. 1 treueris AM, Tj; U²: -iris BRSLN, U¹ / || 2 harudes: ar- M¹ f || potuisse AM, B¹ L: -ent RB² N, T, U possent l.

XXXVI. 1. Honela erantzun zion Ariobistok: guda esku-bide bat zela garaile zirenek garaitutakoen gain nahi zuten moduan agintzea; Erromatar Herriak ere, ez besteen esanetara, bere erara baizik agindu izan ohi zuela. 2. Berak Erromatar Herriari bere eskubidea nola erabili agintzen ez zionez, Erromatar Herriak ere ez liokeela berari eragozpenik jarri behar. 3. Berak Heduarrek menpeko egin zituela zorzea tentatu eta borrokatu ondoren garaiak izan zirelako. 4. Zesarrek kalte handia egiten ziola bere etorrerarekin, zergak gutxiarazten baitzizkion. 5. Berak ez ziola bahiturik Heduarrei itzuliko eta ez ziola gerrari ekingo bidegabekeriaz jokatu, ez Erromatarren aurka, ez eta haien alderdikideen aurka ere, erabakitakoari eusten bazioten behintzat eta urtero zerga ordaintzen bazuten; horrela egiten ez bazuten, Erromatar Herriarekiko Anaitasun elkargoa⁵³ ez zutela ezertarako izango. 6. Zesarrek botatako mehatxuari zegokionez (hau da, ez zituela Heduarren irainak ahaztuko), inork ez zuela bere kontra borrokatu hondamendirik jasan gabe erantzun zion. 7. Nahi baldin bazuen, bilduko zirela: konturatuko zela oraindik garaitu gabeak ziren Germaniarrek, armetan hain trebeak eta hamalau urtez aterperik gabe bizi izandakoak zein adoretuak ziren.

XXXVII. 1. Zesarri erantzun hura iragartzen ari zitzaizkionean, Heduarrek eta Treberiarrek bidalitako ordezkariak iritsi ziren: 2. Heduarrek, arestian Galiara eramanak izan ziren Harudiarrak haien lurraldea suntsitzen ari zirelako kexatzera;

⁵³ Gorago, 33, 2 pasartean, *fratres consanguineosque* deituraz izendatzen ditu Heduarrek. Beste literatur iturrietan ere izendapen berdina azaltzen dela kontuan hartuz (Ziz., *Ad Atticum*, I, 19, 2 eta *Ad Familiares*, VII, 10, 4; Tazito, *Annales*, XI, 25) eta Suetoniok ematen digun azalpenaren arabera (alegia, Heduarrek direla Troiarrekin batera Erromatarrek *consanguinei* deitzen dituzten bakarrak), jatorri erkide bat atxekitzen zien kondaira edo tradiziozko izango zela garai hartan pentsa daiteke.

3 Treueri autem, pagos centum Sueborum ad ripas Rheni consedissee, qui Rhenum transire conarentur; his praeesse Nasuam et Cimberium fratres. 4 Quibus rebus Caesar uehementer commotus maturandum sibi existimauit, ne, si noua manus Sueborum cum ueteribus copiis Ariouisti sese coniunxisset minus facile resisti posse. 5 Itaque, re frumentaria quam celerrime potuit comparata, magnis itineribus ad Ariouistum contendit.

XXXVIII. 1 Cum tridui uiam procesisset, nuntiatum est ei Ariouistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesonionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere, triduique uiam a suis finibus profecisse. 2 Id ne accideret, magnopere sibi praecauendum Caesar existimabat. 3 Namque omnium rerum quae ad bellum usui erant summa erat in eo oppido facultas, 4 idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quod flumen [alduas] Dubis ut circino circumductum paene totum oppidum cingit; 5 reliquum spatium quod est non amplius pedum mille sexcentorum, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices montis ex utraque parte ripae fluminis contingant. 6 Hunc murus circumdans arcem efficit et cum oppido coniungit. 7 Huc Caesar magnis nocturnis diurnisque itineribus contendit occupatoque oppido ibi praesidium conlocat.

3 treueri α T¹ / U²: iri B² R², T², U¹ / || sueborum *Mommsen* [cf. *Mon. Ancy.*, 6, 3]: sueu- *codd.* || cimberium: cymb- T, U / || 4 sueborum: sueu- *codd.* || 5 itaque α T²: *om.* β .

XXXVIII. 1 triduique... profecisse: *del. Kruffert* || a suis α : suis β || profecisse α : processisse β || 3 facultas *ed.* 1473: difficultas *codd.* || 4 idque: idemque *Paul* || daret α : -ent β || dubis *H. de Valois*: alduas dubis *codd.* || 5 est non α : non est β || MDC *Napoléon*; se(x)centorum *uel* DC *codd.* || montis α : eius montis β || ripae... contingant: ripa... contingat T¹ f.

esaten zioten beraiek, nahiz bahituak eman, ezin izan zutela Ariobistorekin bakerik egin; 3. Treberiarrek berriz, Suebiar ehun leinu Rhin ibaiaren urertzean kokatu eta ibaia zeharkatzeko ahaleginak egiten ari zirela zioten; haien buru Nasua eta Zinberio anaiak zeudela. 4. Zesarrek, gertakizun hauekin larriki hunkituta, azkar mugitu beharko zuela pentsatu zuen, beldur baitzen, suebiar jendetza hari, Ariobistoren tropa zaharrekin biltzen bazen, ezinean aurre egin beharko ote zion. 5. Horrela, ahal bezain laster garia prestatuta, abiada bizian Ariobistorengana zuzendu zen.

XXXVIII. 1. Hiru egunez ibili ondoren, Zesarri iragarri zioten Ariobisto bere tropa guztiakin Sekuaniarren hiririk handiena zen Vesontio okupatzera zihoala eta bazirela hiru egun bere mugetatik irten zela. 2. Hura gerta ez zedin neurri larriak hartu beharko zituela pentsatzen zuen Zesarrek. 3. Hain zuzen ere, gerrarako egokiak ziren era guztietako baliakizunak gainezka aurki zitezkeen hiri fortifikatu hartan 4. eta, gainera, hain sendo babesten zuen naturak leku hura ezen gerra egiteko aukera ederra ematen baitzuen, Dubis ibaiak konpas batez biribilduta bezala inguratzen zuelako ia hiri fortifikatu guztia; gainontzeko lurrak, 1.600 oin baino gutxiagoko zabalera dutenak 5. eta ibaiak inguratzen ez dituenak, altuera handiko mendi batek babesten ditu, eta, nola babestu, ezen ibai ertzek bi saihetsetatik bustitzen baititu mendiaren enborrak. 6. Inguruan altxatzen den harresi batek gotorleku bihurtzen du mendi hau⁵⁴ eta hiri fortifikatua-rekin batzen. 7. Harantz zuzentzen da Zesar abiada bizian, gauzez eta egunez, eta hiri fortifikatua hartuta, babes tropak kokatzen ditu han.

⁵⁴ Mendi hau *Mont des Buis* da, egungo *Besançon* hiritik atzeman daitekeena.

XXXIX. 1 Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariae commeatusque causa moratur, ex percontatione nostrorum uocibusque Gallorum ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibile uirtute atque exercitatione in armis esse praedicabant (saepe numero sese cum his congressus ne uultum quidem atque aciem oculorum dicebant ferre potuisse), tantus subito timor omnem exercitum occupauit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. 2 Hic primum ortus est a tribunis militum, praefectis reliquisque, qui ex urbe amicitiae causa Caesarem secuti non magnum in re militari usum habebant: 3 quorum alius alia causa inlata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat ut eius uoluntate discedere liceret; non nulli pudore adducti, ut timoris suspicionem uitarent, remanebant. 4 Hi neque uultum fingere neque interdum lacrimas tenere poterant; abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. 5 Vulgo totis castris testamenta obsignabantur. Horum uocibus ac timore paulatim etiam ii qui magnam in castris usum habebant, milites centurionesque quique equitatu praecerant, perturbabantur. 6 Qui se ex his minus timidos existimari uolebant, non se hostem uereri, sed angustias itineris et magnitudinem siluarum quae intercederent inter ipsos atque Ariouistum,

XXXIX. 1 dun α : cum β || 2 a α : ab Tf, U || non magnum RSLN: non magnum periculum miserabantur B¹ [quod non magnum *add.* B²] magnum periculum miserabantur quod non magnum AM β [cf. R. E. A., 1925, p. 281-282] || 4 miserabantur: -ebantur A¹, Tf || 5 uulgo... obsignabantur: *del. Paul* || ii *ed. pr.*: hi *codd.* || quique β : ut quisque α || 6 magnitudinem α : et magnitudinem β || quae intercederent inter ipsos atque ariouistum α : quae inter eos atque ariouistum intercederent β .

XXXIX. 1. Garia eta bestelako elikagaiak eskuratzeko Vesontio inguruan egun gutxi batzuk igarotzen zituzten birtartean, geuretarren galderak eta Galiarren nahiz merkatarien zurrumurruak zirela bide (azken hauek zera baitzioten, alegia, Germaniarrak gorputzez izugarri altuak, ausardia harriarrikoak eta armak erabiltzen oso trebeak zirela; esaten zuten baita beraiek haien aurka sarritan irten izan zirelarik, ez haien mutur beltza ez eta begirada iluna ere, ezin jasan izan zituztela), hainbestearainoko beldurra sortu zen bat-batean armada guztiaren baitan ezen guztien buru-bihotzak astindu baitzituen biziro. 2. Beldur hau sortu zen lehendabiziko guda-tribuno, prefektu eta, adiskidetasunaren izenean, Erroma utzi, Zesarri jarraitu eta gerra kontuetan ohitura handirik ez zutenengan⁵⁵. 3. Hauek, bakoitzak arrazoi desberdin bat aipatuz handik joatea beharrezkoa zela justifikatzeko, alde egiteko baimena eskatzen zioten; batzuk, lotsak bultzatuta, beldurrez zeudelako susmoa baztertzearren irauten zuten. 4. Hauek ordea, ezin zuten zeukaten beldurra aurpegitik ezkutatu ez eta, tarteka, malkoei eutsi ere; dendentan sartuta, beren patuaz kexatzen eta beren familikideekin batera gainean zuten arriskuaz dolumintzen ziren. 5. Kanpamendu guztian testamentuak sinatzen zituzten publikoki. Beldur eta zurrumurru guztien erdian, pixkanaka, guda gautzetan oso iaioak zirenak ere, soldadu, ehuntari eta zaldunen buru zirenak, larritzen hasi ziren. 6. Beren buruak hain beldurtizat hartzerik nahi ez zutenek hauxe zioten, hots, ez zirela etsaiaren beldur, bideko zintzur nahiz Aribisto eta

⁵⁵ Dio Kasiok dioenez (*Historia Romana*, XXXVIII, 35, 2) buruzagi hauek kexu ziren beraien ustetan Zesarrek, bere handinahiatik eraman zituelako egoera hartara.

aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebant. 7 Non nulli etiam Caesari nuntiarant, cum castra moueri ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites neque propter timorem signa laturos.

XL. 1 Haec cum animaduertisset, conuocato consilio omniumque ordinum ad id consilium adhibitis centurionibus uehementer eos incusauit: primum, quod aut quam in partem aut quo consilio ducerentur sibi quaerendum aut cogitandum putarent. 2 Ariouistum se consule cupidissime populi Romani amicitiam adpetisse: cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum iudicaret? 3 Sibi quidem persuaderi cognitis suis postulatis atque aequitate conditionum perspecta eum neque suam neque populi Romani gratiam repudiaturum. 4 Quod si furore atque amicitia impulsus bellum intulisset, quid tandem uererentur? aut cur de sua uirtute aut de ipsius diligentia desperarent? 5 Factum eius hostis periculum patrum nostrorum memoria, cum Cimbris et Teutonis a Caio Mario pulsus non minorem laudem exercitus quam ipse imperator meritis uidebatur; factum etiam nuper in Italia seruili tumultu, quos tamen aliquid usus ac disciplina quam a nobis accepissent subleuarent. 6 Ex quo iudicari posse quantum haberet in se boni constantia, propterea quod quos aliquamdiu inermes sine causa ti-

7 nuntiarant α : renuntiabant β nuntiabant *Paris. 6106, ed. pr.*

XL. 1 consilio α : concilio β || 3 condicionum α : (et) condi(c)ione β || 3 romani α : *om.* β || 5 meritis: esse *add. LN* || italia α *f*: -am T, U/ || quam β : quae α || 6 posse *Vaticanus*: posset *cod.* || inermes β : -os α .

beraien arteko bidean zeuden baso zabalen⁵⁶ edota garia erosotasunez eraman ezin izatearen beldur baizik. 7. Are gehiago, batzuk Zesarri esana zioten, kanpamendua altxatu eta ikurrinak eramateko agintzen zuenean, soldaduak ez zirela haren esanetara etorriko ez eta borrokara abiatuko ere beldur-rraren beldurrez.

XL. 1. Egoera hartaz jabetuta, batzarra bildu eta kohorte guztietako chuntariak bilera hartara deitu ondoren, gogor salatu zituen: lehenik, nora jo edota zer erabaki hartu, be-raick asmatu edo pentsatu behar zutela uste izanagatik; 2. esan zien, bera kontsula zelarik, Ariobistok biziki irabazi izan nahi zuela Erromatar Herriaren adiskidetasuna. Zergatik pentsatu orduan hark hain kementsu emandako hitzari uko egingo zionik? 3. Berak zihurtzat jotzen zuela Ariobistok, bere eskaerak aztertutakoan eta baldintzen zuzentasunaz ohartzean, ez bere babesa ez eta erromatar herriarena ere ez zituela gaitzetsiko. 4. Eta, haserrealdi eta erokeriak jota gerrari ekiten bazion, zeren beldur ziren? eta zergatik galdu behar zuten beren adorea edo Zesarren bizkortasunean konfidantza? 5. Esan zien etsai haren arriskugarritasuna frogatua izan zela arbasoen garaian, hots, Mariok Zinbriarrak eta Teutoniarrak garaitu ondoren, armadak buruzagiak adinako goraipamena merezi zuela ikusi zenean; frogatua izan zela baita arestian Italian, esklaboen matxinadan, hauek Erromatarrengandik ikasitako iaioetasun eta disziplina lagungarri izan zituztenean. 6. Ekintza hauetatik ondoriozta zitekeela nolako indarra⁵⁷ zuen ez etsitzeak, zeren hasieran armarik gabe ere beldurrarazi gintuzten haiek berak gero garaitu

⁵⁶ *Belfort*-era igotzeko igaro behar zen *Dombs*-eko bailara hertsia.

⁵⁷ *quantum... boni*: genitibo partitiboa.

muissent, hos postea armatos ac uictores superassent. 7 Denique hos esse eosdem quibuscum saepe numero Heluetii congressi non solum in suis, sed etiam in illorum finibus plerumque superarint, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. 8 Si quos aduersum proelium et fuga Gallorum commoueret, hos, si quaerent, reperire posse diuturnitate belli defatigatis Gallis Ariouistum, cum multos menses castris se ac paludibus tenuisset neque sui potestatem fecisset, desperantes iam de pugna et dispersos subito adortum, magis ratione et consilio quam uirtute uicisse. 9 Cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset, hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. 10 Qui suum timorem in rei frumentariae simulationem angustiasque itineris conferrent, facere arroganter, cum aut de officio imperatoris desperare aut praescribere uiderentur. 11 Haec sibi esse curae: frumentum Sequanorum, Leucos, Lingones subministrare, iamque esse in agris frumenta matura; de itinere ipsos breui tempore iudicatuos. 12 Quod non fore dicto audientes milites neque signa laturo dicantur, nihil se ea re commoueri: scire enim, quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit, aut male re gesta fortunam defuisse aut aliquo facinore comperto auaritiam

7 eosdem α : eosdem germanos B², T^f germanos IU^l || quibuscum α : cum quibus β || suis α : suis sedibus β || illorum α : suis β || superarint α : -assent β || 8 hos β : hoc α || re(p)perire B², T^f: -iri α U^l || defatigatis: defet- AB¹ defit- R || 9 hac *Alidus*: ac *codd.* || 10 suum: sui M suum quidem T || simulationem α β : -eB², T^f, U^l [in rem frumentariam simulatione *Kibbler*] || 10 itineris α : -um β || conferrent U^l, β : -et α T^f || uiderentur α : auferent β [desperarent aut praescribere auferent *Ramorino*; desperare uiderentur aut praescribere auferent *Mommsen*] || 11 lingones α : ling(u)onas β || tempore breui T^f || 12 audientes: audientes <milites> *Oudendorp* || conuictam *ed. pr.*: conuinctam M. LN conuinctam *cett.*

baikenituen nahiz armatuak egon eta garaile izan. 7. Azkenik, haiek berak zirela sarritan Helveziarrek, beren lurraldean nahiz haienean borrokatu eta gehienetan garaitu izan zituztenak, baina gure ejerzituaren pareko izatea ezin lortu izan zutenak. 8. Galiarren zoritxarrak eta ihesaldiak batzuk hunkitu bazituen ere, haiek, hartaz pentsatzen bazuten honetaz ohar zitezkeela, hots, Ariobistok (hilabete asko kanpamendu eta padura artean eman ondoren erasoaldirik egin gabe), Galiarrak, gerraren iraupenarekin nekatuta, borrokatzeaz etsita eta sakabanatuta zeudenean garaitu zituela, bat-batean erasotuz eta bere prestutasuna nahiz azpikeriari esker, ez bere kemenagatik. 9. Ariobisto berak ere ez zuela espero gure ejerzitua garaitua izan zitekeenik gizon basati eta ezjakinen aurka erabilitako guda-sistemarekin. 10. Beren beldurraren aitzakitzat gari-horniketa eta bidearen haizpitarteak aipatzen zituztenek, harrokeriz jokutzen zutela, hain zuzen ere, buruzagiaren aginpidearekiko mesfidantza edota hari agindu nahia agerian uzten baitzuten. 11. Zesarrek esan zien honako gauza hauek kezkatzen zutela bera: Sekuaniarrek, Leuziarrak eta Lingoniarrek⁵⁸ hornitzen zituztela gariz eta garia jada heldua zegoela alorretan; berehala ohartuko zirela hartaz bidean. 12. Bera ez zegoela batere kezkatuta soldaduek Zesarren esanetara ez zirela etorriko eta ez zutela aurrera egingo esan izanagatik, bai baitzekien berak armadaren esanetara etorri ez ziren buruzagiak, edo gaizki jokatu izanagatik zorteak eskutik utzi izan zituela edo egindako bidegabekeriren bat ezagutzera eman ondoren, beren dirugo-

⁵⁸ Leuziarrak Toul-eko herrialdean bizi ziren, Galiako ipar-ekialdean, Mosela ibai ertzean; Lingoniarrek beherago, Langres inguruan.

esse conuictam: 13 suam innocentiam perpetua uita, felicitatem Heluetiorum bello esse perspectam. 14 Itaque se, quod in longiorem diem conlaturus fuisset, repraesentaturum et proxima nocte de quarta uigilia castra moturum, ut quam primum intellegere posset utrum apud eos pudor atque officium an timor ualeret. 15 Quod si praeterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibi que eam praetoriam cohortem futuram. Huic legioni Caesar et indulserat praecipue et propter uirtutem confidebat maxime.

XLI. 1 Hac oratione habita mirum in modum conuersae sunt omnium mentes, summaque alacritas et cupiditas belli gerendi innata est, 2 princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset, seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmauit. 3 Deinde reliquae legiones cum tribunis militum et primorum ordinum centurionibus egerunt uti Caesaris satis facerent; se neque umquam dubitasse neque timuisse neque de summa belli suum iudicium, sed imperatoris esse existimauisse. 4 Eorum satisfactione accepta et itinere exposito per Diuiciacum, quod ex Gallis ei maximam fidem habebat, ut milium amplius quadraginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta uigilia, ut dixerat, profectus

13 suam... perspectam: *om.* M || perpetua uita, felicitatem *R. Estienne*: perpetua uitae felicitate α T; perpetuam uitae felicitatem U/ || 14 fuisset α : esset β || repraesentaturum α : esse *add.* β || ualeret α : plus ualeret B² N² β || 15 huic legioni caesar et α : huic caesar legioni β [huic... maxime *del. Gruepe*].

XLI. 1 innata: *inlata J. Lange iniecta Menge* || 3 cum tribunis... centurionibus α : per tribunos... centuriones β || uti α : uti per eos β || neque umquam β : nec umquam α || esse: *om.* AM || 4 gallis *Ciacconius*: aliis *codd.*

sea agerian geratu zela. 13. Bere errugabetasuna bizitza guztian zehar frogatu izan zuela, bere zorte ona berriz, Helveziarren aurkako gerran. 14. Horrela gauzak, gerorako atzeratuko zuena aurreratu egingo zuela eta hurrengo gauean eguna argitzerakoan kanpamendua altxatuko zuela lehenbailehen haiengan zer zen nagusi egiaztatu ahal izateko, eginbeharraren onuragarritasuna edo beldurra. 15. Eta, inork jarraitzen ez bazion ere, halere hamargarren legioarekin bakarrik joango zela (legio harengan konfidantza osoa baitzuen) eta hura izango zela berarentzat pretoriar kohorte⁵⁹. Zesarrek bereziki laudatzen zuen legio hau eta gainera zuen kemenagatik konfidantza osoa zuen harengan.

XLI. 1. Hitzaldi honen ondoren, harritzeko moduan aldatu ziren guztien asmoak eta izugarrizko poza, baita gerra egiteko gogo beroa ere sortu ziren denengan. 2. Hamargarren legioa izan zen soldadu tribunoen bitartez Zesarri eskerrak eman zion lehena hari buruzko iritzi ezin hobea azaldu zuelako; gainera, gerra egiteko prestatuena zela baieztatu zuen. 3. Ondoren gaintzeko legioak soldadu tribunoekin eta lehen ordenetako ehuntariekin hitz egin zuten Zesarren aurrean beren buruak zuritzeko asmoz. Esan zioten beraiek ez zutela inolako zalantzarik izan ez eta beldurrik ere, eta ez zutela pentsatu ere egin gerraren gidaritza nagusia beraiena zenik eta ez Zesarrena. 4. Haien aitzakiak onartu eta ibilbidea Dibiziakoren aholkuen arabera aukeratuta (Galiarren artean hark konfidantza osoa merezi baitzion), berrogeita hamar mila pausu baino gehiagoko inguraketa eginez leku zabaletan barna armada gidatzeagatik,

⁵⁹ Pretoriar kohorteja jeneralaren goardia pertsonala zen eta konfidantzazko legioariak osatzen zuten.

est. 5 Septimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est Ariouisti copias a nostris milibus passuum quattuor et XX abesse.

XLII. 1 Cognito Caesaris aduentu, Ariouistus legatos ad eum mittit: quod antea de conloquio postulasset, id per se facere licere, quoniam propius accessisset, seque id sine periculo facere posse existimare. 2 Non respuit condicionem Caesar iamque eum ad sanitatem reuerti arbitrabatur, cum id quod antea petenti denegasset ultro polliceretur, 3 magnamque in spem ueniebat pro suis tantis populique Romani in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore uti pertinacia desisteret. Dies conloquio dictus est ex eo die quintus. 4 Interim saepe ultro citroque cum legati inter eos mitterentur, Ariouistus postulauit ne quem peditem ad conloquium Caesar adduceret: uereri se ne per insidias ab eo circumueniretur: uterque cum equitatu ueniret; alia ratione sese non esse uenturum. 5 Caesar, quod neque conloquium interposita causa tolli uolebat neque salutem suam Gallorum equitatu committere audebat, commodissimum esse statuit omnibus equis Gallis equitibus detractis eo legionarios milites legionis decimae, cui quam maxime confidebat, imponere, ut praesidium quam amicissimum, si quid opus facto esset,

5 milibus: milia *Mensel*.

XLII. 1 aduentu caesaris Tj; U || existimare α: -et β || 3 cognitis suis postulatis: *del. Müller* || 4 cum legati ultro citroque β || 4 sese α: se U/om. Tj || 5 equitatu: equitibus LN || legionarios eo β || cui... confidebat: *del. Paul* || quam maxime SLN, M², B², R² β: quod maxime AM¹, B¹, R¹ maxime *Clarke* || facto α Tj: -i Ul.

egunsentian⁶⁰, esan bezala, abiatu zen. 5. Zazpigarren egunean, ibilaldia gelditu gabe burutu ondoren, ikertzaileek jakinarazi zioten Ariobistoren tropak guregandik hogeita lau mila pausuko bidean zeudela.

XLII. 1. Zesarren etorreraren berri izan ondoren, Ariobistok ordezkariak bidali zituen harengana: haien bidez jakinarazi zion bere baimena ematen ziola aurreko topaketan elkarrizketari buruz eskatutakoa bete zedin, Zesar etorri zenez, hura arriskurik gabe egin zitekeela uste baitzuen. 2. Zesarrek ez zion ezetzik esan eta hura jada bere onera heltzen ari zela pentsatu zuen, lehen eskainitakoa arbuiazu ondoren orain bere kabuz eskaintzen baitzion. 3. Gainera, bai beregandik, bai Erromatar Herriarengandik jasotako ondasunenganako esker onez, bere proposamenak ezagutu ondoren setakeria alde batera utziko zuelako itzaropena sortu zitzaion Zesarri. Elkarrizketarako data handik bost egunetara ezarri zuten. 4. Bitartean batak besteari legatuak sarritan bidaltzen zizkiotenez, Ariobistok eskatu zion Zesarri oinezko soldadu bat bakarrik ere ez eramateko elkarrizketara: beldur zen Zesarrek ez ote zuen iruzur eginez engainatuko; biak zalduneriak lagunduta etorri beharko zutela, bestela baren, bera ez zela etorriko. 5. Zesarrek aitzakiaren batengatik elkarrizketa pikutara joaterik nahi ez zuenez eta galiar zalduneriaren eskuetan bere burua uztera ausartzen ez zenez, erabaki zuen hauxe zela egokiena, galiar zaldun guztiak zaldietatik jeitsarazita, guztiz fidagarrizat zeukan hamargarren legioko soldadu eta legionariak haietan eserraraztea, horrela, behar izanez gero, babesle ahalik eta lagungarrienak izan

⁶⁰ Gauerdia bigarren *vigilia* edo gau-beilaren bukaera markatzen zuen.

haberet. 6 Quod cum fieret, non inridicule quidam ex militibus decimae legionis dixit: plus quam pollicitus esset, Caesarem ei facere: pollicitum se in cohortis praetoriae loco decimam legionem habiturum, ad equum rescribere.

XLIII. 1 Planities erat magna et in ea tumulus terrenus satis grandis. Hic locus aequo fere spatio ab castris Ariouisti et Caesaris aberat. Eo, ut erat ante dictum, ad conloquium uenerunt. 2 Legionem Caesar, quam equis uexerat, passibus ducentis ab eo tumulo constituit. Item equites Ariouisti pari interuallo constiterunt. 3 Ariouistus ex equis ut conloquerentur et praeter se denos ut ad conloquium adducerent postulauit. 4 Ubi eo uentum est, Caesar initio orationis sua senatusque in eum beneficia commemorauit, quod rex appellatus esset a senatu, quod amicus, quod munera amplissime missa; quam rem et paucis contigisse et pro magnis hominum officiis consuesse tribui docebat; 5 illum, cum neque aditum neque causam postulandi iustam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac senatus ea praemia consecutum. 6 Docebat etiam quam ueteres quamque iustae causae necessitudinis ipsis cum Haeduis intercederent, 7 quae senatus consulta quotiens quamque honorifica in eos facta essent, ut omni tempore totius Galliae principatum Haedui tenuissent, prius etiam quam nostram amicitiam

6 ei α : om. β || se in cohortis α : esse in cohortis se β .

XLIII. 1 (a)equo fere spatium α T: aequum fere spatium f , U¹ || ab α : a β || anouisti et caesaris α : utriusque β || 2 uexerat α : deuexerat β || item: *del. Mensel* || 3 ut ex equis β || ut ad α : ad β || adducerent β : -et α || 4 ubi α : ut β || commemorauit α : praedicaui β || amplissime α : tam amplissima β || pro magnis α : a romanis pro maximis β || 5 cum α : quando β || 6 docebat α : ducebat T, U^m referebat f , U¹/ referebat ut dicebat B^m || 7 facta in eos LN.

zitzan. 6. Hau egiten zen bitartean, hamargarren legioko soldadu batek, xeblekeriaz, Zesarrek agindutakoa baino gehiago egin ziela esan zuen: hamargarren legioko soldaduak pretoriarrak egingo zituela hitz eman zuela eta orain zaldunen pareko zirela⁶¹.

XLIII. 1. Zesarren eta Ariobistoren kanpamenduen artean zabalera handi bat zegoen eta bertan nahiko altua zen mendixka bat. Mendixka hau bi kanpamenduetatik erdibidean kokatuta zegoen. Han bildu ziren, esan bezala, elkarrizketatzeko. 2. Zesarrek zaldizko legioa mendixka hartatik berrehun pausutara finkatu zuen. Era berean Ariobistoren zaldunak tarte berdinerako kokatu ziren. 3. Ariobistok zaldi gainetik hitz egitea eta beren buruak ezezik, bakoitzak hamarna gizon elkarrizketara eraman ahal izatea eskatu zuen. 4. Hara iritsi zirenean, Zesarrek bere hitzaldiaren hasieran, beraren eta Senatuaren Ariobistorenganako begirunea gogoratu zituen: esan zion Senatuak «Errege» lehendabizi, «Lagun» gero izendatu zuela, opari ugari eskaintzeaz gain. Ohore haiek gutxiri eskaini izan zitzaizkiola eta ekintza garrantzitsuen truke ematen zirela. 5. Ariobistok, ez arrazoirik, ez benetako merezimendurik eduki gabe, Zesarren eta Senatuaren onginahiari eta eskuzabaltasunari esker lortu zuela hura. 6. Adierazi zion baita zein zaharra eta legezkoa zen beraien eta Heduarren arteko ahaidetasuna, 7. zenbat senatu-agiri eta zein ohoragariak zuzendu zitzaizkien, nola betidanik Heduarrek⁶² Galia guztiko lehendakaritza eduki zuten Erromatarren Laguntasuna

⁶¹ Hitz joku bat dago latinezko esaldian: *ad equum rescribere* esamoldeak bi esanahi har baititzake, batetik, «zaldunerian sar arazi», bestetik, «zaldunen gizarte ordenean onartua izan».

⁶² Gehiegikeri bat dugu baieztapen hau, Heduarrek Arberniarren laguntza behar izan baitzuten.

adpetissent. 8 Populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores uelit esse: quod uero ad amicitiam populi Romani attulissent, id iis eripi quis pati posset? 9 Postulauit deinde eadem quae legatis in mandauit dederat: ne aut Haeduis aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet; si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos amplius Rhenum transire pateretur.

XLIV. 1 Ariouistus ad postulata Caesaris pauca respondit, de suis uirtutibus multa praedicauit: 2 transisse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum et arcessitum a Gallis; non sine magna spe magnisque praemiis domum propinquosque reliquisse; sedes habere in Gallia ab ipsis concessas, obsides ipsorum uoluntate datos; stipendium capere iure belli, quod uictores uictis imponere consuerint. 3 Non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliae ciuitates ad se oppugnandum uenisse ac contra se castra habuisse; eas omnes copias a se uno proelio pulsas ac superatas esse. 4 Si iterum experiri uelint, se iterum paratum esse decertare; si pace uti uelint, iniquum esse de stipendio recusare quod sua uoluntate ad id tempus pependerit. 5 Amicitiam populi Romani sibi ornamento et praesidio, non detrimento esse oportere, idque se hac spe petisse. Si per populum Romanum stipendium remittatur et dediticii subtrahantur non minus libenter sese recusa-

8 sui β : suis α || auctiores AM, B²N², T_f, U: auctos RSLN¹, B² auctores B¹ altiōres / || uelit: uellet *Meusel* || iis B², T¹, U: his *al'is* T² || 9 deinde B²N², T_f, U: *om. al.*

XLIV. 2 rhenum α : *om.* β || sese α : se U / *om.* T_f, LN¹ || arcessitum *edd.*: accersitum *codd.* || 8 eas omnes: eas omnis B² || oppugnandum α : exp- β || uno a se β . || 3 pulsas [*om.* LN¹] α : fusas β || ac: *om.* L. || 4 uelint α : uellent β || iterum paratum esse α : paratum β || pace uti uelint α : pacem mallent β || pependerit α : dep- β || 5 idque: atque *Menge* || se hac AM, T_f, U: se ac (?) B¹ se ea RSLNB² hac se / || libenter sese α : se libenter β .

lortu aurretik ere. 8. Erromatar Herriak ohi zuela honako hau, alegia, bere kide eta lagunak galerarik jasan gabe ezezik, botere, duintasun eta ohorez handiagotuta ikusi nahi izatea. Beraz, nork onartuko zukeen Erromatar Herriaren Laguntasunaren izenean eskuratutakoa kentzerik? 9. Azkenik legatuekin agindutakoa bera eskatu zion: alegia, ez Heduarrei, ez eta haien kideei ere, ez egiteko gerrarik; bahituak itzultzeko; Germaniarrak bere lurraldera itzularazi ezin bazituen, gutxienez, Germaniar gehiagok Rhin ibaia zeharkatzerik ez onartzeko.

XLIV. 1. Ariobistok hitz gutxitan erantzun zien Zesarren proposamenei; bere merezimenduez, ordea, luze aritu zen: 2. esan zion berak ez zuela Rhin ibaia bere borondatez zeharkatu, Galiarrek eskatu eta erregutu izan ziotelako bai-zik; ez zituela bere aberria eta ahaideak utzi ondasun ugari lortzeko itxaropenik gabe; bazituela lurra Galian Galiarrek beraiek emanak eta bahituak haiek beraiek beren kabuz eskainiak; gerra eskubidearen izenean garaileek garaitutakoei ezartzen ohi dieten zerga jasotzen zuela berak. 3. Berak ez ziela Galiarrei gerrarik egin, Galiarrek berari baizik; Galiako herri guztiak bera erasotzera etorri zirela eta bere aurka altxatu zituztela kanpamenduak baina berak erasoaldi bakar batez atzerarazi eta garaitu zituela tropa guztiak. 4. Eta berriro probatu nahi bazuten, bera borrokatzeko prest zegoe-la; bakeaz gozatu nahi bazuten, ez zela zuzena ordurarte gogo onez ordaindu izan zuten zergari uko egitea. 5. Erromatar Herriaren Laguntasunak bere onurarako behar zuela izan, ez kaltetako, eta asmo horrekin eskatu izan zuela berak. Baina Erromatar Herriaren bitartez zergak murrizten eta menpekoen kopurua gutxitzen bazitzaizkion, eskatu izan zueneko gogo on berdina uko egingo ziola Erromatar

turum populi Romani amicitiam quam adpetierit. 6 Quod multitudinem Germanorum in Galliam traducat, id se sui muniendi, non Galliae impugnandae causa facere: eius rei testimonium esse quod, nisi rogatus, non uenerit, et quod bellum non intulerit, sed defenderit. 7 Se prius in Galliam uenisse quam populum Romanum. Nunquam ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliae prouinciae finibus egressum. 8 Quid sibi uellet, cur in suas possessiones ueniret? Prouinciam suam hanc esse Galliam, sicut illam nostram. Ut ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic item nos esse iniquos, quod in suo iure se interpellaremus. 9 Quod fratres Haeduos appellatos diceret, non se tam barbarum neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret neque bello Allobrogum proximo Haeduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentionibus quas Haedui secum et cum Sequanis habuissent auxilio populi Romani usos esse. 10 Debere se suspicari simulata Caesarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere. 11 Qui nisi decedat atque exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed hoste habiturum. 12 Quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus principibusque populi Romani gratum esse facturum (id se ab ipsis per eorum nuntios conpertum habere), quorum omnium gratiam atque amicitiam eius morte redi-

6 suis α Tf: suos Ul || impugnandae α : opp- β || testimonium α : -o β || 7 finibus α : -es β || egressum α : ingr- β [Galliae fines ingressum *Klotz*] || 8 esse hanc β || sicut α : ut β || 9 fratres α : a se β a senatu R. *Estienne* || appellatos α : amicos app- Tf, N² app- amicos Ul || tam barbarum se LN || ipsos SN², Tf: -is *att.* || 10 quod exercitum: quem ex- *Wesenberg* quod exercituum *Paul* || 11 hoste α : pro hoste β || 12 sese α : se Tf, U *om. l.*

Herriaren Laguntasunari. 6. Eta germaniar taldeak Galiara ekartzeari zegokionez, esan zion hura bere burua babesteko, ez Galia erasotzeko egiten zuela; esandako honen froga hauxe zela: bera Zesarrek eskatuta etorri izan zela, ez bestela, eta ez zuela eraso-gerrarik egin, defentsazkoa baizik. 7. Bera Erromatar Herria baino lehenago etorria zela Galiara. Ordurarte, erromatar armadak ez zituela inoiz galiar Probintziako mugak igaro. 8. Zer nahi zuen? Zergatik zetorren bere lurretara? Zesarren Probintzia Honanzko Galia zela, Haranzkoa berea zen bezala. Berak gure mugak erasotzea onartezina litzatekeen bezala, era berean ez zela bidezkoa guk haren eskubideak oztopatzea. 9. Heduarrek «Anai» izendatzeari zegokionez berriz, bera ez zela hain kanpotar eta ezjakina eta bazekiela, jakin, Alobrogiarren⁶³ aurkako azken gerran Heduarrek ez zitelera Erromatarrei lagundu, eta haiek berarekin eta Sekuaniarrekin izandako gatasketan, ez zirela Erromatar Herriaren laguntzaz baliatu. 10. Berak hartatik zera susmatu behar zuela, hots, Zesarrek adiskidetasunaren aitzakiarekin Galian zeukan armada, bera zapaldu asmoz zeukala han. 11. Eta ez bazen aldentzen eta armada bere lurretatik erretiratzen, berak Zesar, laguntzat ez, etsaitzat baizik hartuko zuela. 12. Eta berak Zesar hiltzen bazuen, erromatar noble eta agintari askorentzat ekintza pozgarri bat egingo zukeela (berak hori noble haiek beraiek mezularien bitartez esanda zekiela), eta haien oniritzia eta

⁶³ 61. urtean burututako matxinadaz ari da hemen Ariobisto; hurrengo urtean K. Pomptino pretoreak baketu zituen.

mere posset. 13 Quod si discessisset et liberam possessionem Galliae sibi tradidisset, magno se illum praemio remuneraturum et quaecumque bella geri uellet sine ullo eius labore et periculo confecturum.

XLV. 1 Multa ab Caesare in eam sententiam dicta sunt quare negotio desistere non posset: neque suam neque populi Romani consuetudinem pati uti optime merentes socios desereret, neque se iudicare Galliam potius esse Ariouistum quam populi Romani. 2 Bello superatos esse Aruernos et Rutenos ab Q. Fabio Maximo, quibus populus Romanus ignouisset neque in prouinciam redegisset neque stipendium imposuisset. 3 Quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi Romani iustissimum esse in Gallia imperium; si iudicium senatus obseruari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello uictam suis legibus uti uoluisset.

XLVI. 1 Dum haec in conloquio geruntur, Caesari nuntiatum est equites Ariouisti propius tumulum accedere et ad nostros adequitare, lapides telaque in nostros conicere. 2 Caesar loquendi finem fecit seque ad suos recepit suisque imperauit ne quod omnino telum in hostes reicerent.

13 discessisset α : decessisset β || sibi possessionem galliae LN || ullo eius: eius U ullo l.

XLV. 1 ab α : a β || posset β : posset et α || uti AM, BRNL²: ut SL¹ β || merentes α : meritos β || 2 ab: a *edd. pr.* || maximo: -umo B¹R || neque in prouinciam redegisset: *del. Meusel* || antiquissimum α : antiquissimum esse in gallia imperium β || 3 quodque AM, B¹⁻³ β : quoque RSLN B² || spectari: -e AM || esse in gallia imperium α : *om.* β .

XLVI. 1 ad nostros α : nostros β || 2 fecit LNB² β : facit AM, B¹ RS.

adiskidetasuna heriotza haren truke lortuko. 13. Baina erretiratzen bazen eta Galiako jabegoa berari askatasunez uzten bazion, berak hori opari bikain baten bitartez ordainduko ziokeela, eta burutu asmo zuen edozein gerra, arrisku eta zailtasunik gabe egin ahal izango zukeela.

XLV. 1. Zesarrek arrazoi asko aipatu zituen bere ekinaldia bertan behera utzi ezinaren zergatiak adierazteko: esan zion, ez bere pentsamoldeak ez eta Erromatar Herriarenak ere, ez zutela onartzen hainbeste on merezi zuten lagunkideak eskutik uzterik eta ez zuela uste Galia Erromatar Herriarena baino lehen Ariobistorena izan zenik. 2. Gerran Arberniarrak eta Ruteniarrak garaitu zituela K. Fabio Maximok⁶⁴, eta hala eta guztiz ere Erromatar Herriak barkatu egin izan ziela eta ez zizutela Probintzia bilakatu ez eta zergapeko egin ere. 3. Eta aintzintasunari begiratu behar bazitzaion, Erromatar Herriaren agintaritza Galian guztiz bidezkoa zela; bestalde, Senatuak esandakoari atxeki behar izanez gero, Galiak aske izan behar zuela, zeren, nahiz gerran galtzaile gertatu, bere legeen arabera joka zezala nahi izan baitzuen Senatuak.

XLVI. 1. Gauza hauek eztabaidatzen zituzten bitartean, Ariobistoren zaldunak mendixkara gerturatzen ari zirela, geurarrangana zaldiz zetoze eta harriak nahiz geziak gure kontra jaurtikitzen ari zirela iragarri zioten Zesarri. 2. Zesarrek elkarrizketa bukatu, beretarrengana joan eta etsaien aurka gezi

⁶⁴ K. Fabio Maximok, 121. urteko kontsulak garaipen handia lortu zuen urte horretan Arberniarren gain, Rhône ibai ertzean burututako borrokan. Halere Fastoek —urteko garaipenak eta bestelako gertakizun garrantzitsuak jasotzen zituzten egutegiak— Domizio Ahenobarbo, 122. urteko kontsulari atxekitzen diote Arberniarren gain lortutako garaipena. Egia esan, historialariak ere ez datoz bat buruzagi hauek Arberniarren, Alobrogarren eta Ruteniarren gain lortutako garaipenak zehazterakoan.

3 Nam etsi sine ullo periculo legionis delectae cum equitatu proelium fore uidebat, tamen committendum non putabat ut pulsus hostibus dici posset eos ab se per fidem in conloquio circumuentos. 4 Postea quam in uulgus militum elatum est qua adrogantia in conloquio Ariouistus usus omni Gallia Romanis interdixisset, impetumque in nostros eius equites ut fecissent, ea que res conloquium diremisset, multo maior alacritas studiumque pugnandi maius exercitui iniectum est.

XLVII. 1 Biduo post Ariouistus ad Caesarem legatos mittit: velle se de his rebus quae inter eos agi coeptae neque perfectae essent agere cum eo: uti aut iterum conloquio diem constitueret aut, si id minus uellet, e suis legatis aliquem ad se mitteret. 2 Conloquendi Caesari causa uisa non est, et eo magis quod pridie eius diei Germani retineri non potuerant quin in nostros tela conicerent. 3 Legatum e suis sese magno cum periculo ad eum missurum et hominibus feris obiecturum existimabat. 4 Commodissimum uisum est C. Valerium Procillum, C. Valeri Caburi filium, summa uirtute et humanitate adulescentem, cuius pater a C. Valerio Flavio ciuitate donatus erat, et propter fidem et propter linguae Gallicae scientiam, qua multa iam Ariouistus longinqua consuetudine utebatur, et quod in eo peccandi Germanis

3 ullo periculo AM, BRS: periculo LN periculo ullo β || cum α : commissum cum B² N² β || ab α : a β || per fidem: perfide S², U² perfidia / || 4 militum: equitum U || <ut> add. Constans, *cf. R. E. A.*, 1925, p. 289 || diremisset β : ut d- α .

XLVII. 1 mittit α : *l*: misit T^f, U || iis U: his *cell.* || e suis α : ex suis β || legatis: -um Davies, *del. Bentley* || aliquem: *om.* LN || 2 causa caesari U/ || potuerant Lipsius: poterant *codd.* potuerint ^P Vasconan || tela in nostros β || 3 legatum: um *in rasura* M, *fortasse pro is* || e suis α : ex suis β *del. Vieillard* || 4 gaium ualerium α : ual [uel uL] B^m β || c. ualerii A, S: conualeri(?) M. B¹RLN¹ c. ualeri B², T^f, U^P celsi ualerii / || et propter... utebatur α : quorum amicitia iam ariouistus [ariouistus iam T¹/] longinqua consuetudine utebatur et propter fidem et propter linguae gallicae scientiam β .

bat bakarrik ere ez botatzeko agindu zien. 3. Hain zuzen ere, nahiz bere legio aukeratuak batere arriskurik gabe etsaien zalduneriaren aurka borroka zezakeela ikusten zuen, dena den, Zesarrek pentsatzen zuen honako hau ekidin beharko zuela, alegia, etsaiek, garaituta, Zesarrek elkarrizketarako epean emandako hitzaz baliatuz engainatu zituela esan zezatela. 4. Soldaduen artean zabaldu zenean nolako harrokeriaz mintzatu zen Ariobisto Erromatarrei Galian sartzea debekatuz eta nola honen zaldunek gure aurka eraso egin zuten ekintza harekin elkarrizketari amaiera emanez, ausardia handiagoa eta borrokatzeko gogo biziagoa piztu ziren armadarengan.

LXVII. 1. Bi egun geroago Ariobistok mezulariak bidali zituen Zesarrengana, esanez, elkarren artean eztabaidatzen hasi eta bukatu gabe utzi zituzten gauzez hitz egin nahi zuela berarekin; elkarrizketa berri baterako eguna ezarri edo, nahia-go bazuen, ordezkariaren bat beregana bidaltzeko. 2. Zesarrek ez zuen ikusten beste elkarrizketa baterako arrazoirik, are gutxiago kontuan izanik bezperan ezin eragotzi izan zuela Germaniarrek bere soldaduen kontra geziak jaurtiki izana. 3. Pentsatzen zuen oso arriskutsua izango zela ordezkariaren bat harengana bidali eta gizon basatien esku uztea. 4. Hartarako egokiena K. Balerio Prozilo⁶⁵ iruditu zitzaion, K. Kaburioren semea, bertute eta gizatasun handiko gaztea, noren aitari K. Balerio Flakok⁶⁶ hiritartasun erromatarra eman baitzion bere leialtasunagatik eta galiar hizkuntza jakiteagatik, (hizkuntza

⁶⁵ Ez da nahastu behar Balerio Prozilo hau I, 19 kapituluan izen berdintsuaz deitzen denarekin (*C. Valerius Tronillus*). Badirudi, bestalde, VII, 65 pasartearen honen anai bat aipatzen dela, hots, *C. Valerius Domnotaurus*, eta bertan esaten denaren arabera, Helbier famili ospetsu bateko kide ziren.

⁶⁶ *C. Valerius Flaccus* Galia Narbonenseko gobernadore izan zen 83. urtean; honek, jada 101 urtean, Zimbriarren aurkako gerran Mariok lehenengo aldiz, eta ondoren beste

causa non esset, ad eum mittere, et una M. Metium, qui hospitio Ariobisti utebatur. 5 His mandauit ut quae diceret Ariouistus cognoscerent et ad se referrent. 6 Quos cum apud se in castris Ariouistus conspexisset, exercitu suo praesente conclamauit: Quid ad se uenirent? an speculandi causa? Conantes dicere prohibuit et in catenas coniecit.

XLVIII.1 Eodem die castra promouit et milibus passuum sex a Caesaris castris sub monte consedit. 2 Postridie eius diei praeter castra Caesaris suas copias traduxit et milibus passuum duobus ultra eum castra fecit eo consilio uti frumento commeatuque, qui ex Sequanis et Haeduis supportaretur, Caesarem intercluderet. 3 Ex eo die dies continuos quinque Caesar pro castris suas copias produxit et aciem instructam habuit, ut, si uellet. 4 Ariouistus proelio contendere, ei potestas non deesset. Ariouistus his omnibus diebus exercitum castris continuit, equestri proelio cotidie contendit. Genus hoc erat pugnae quo se Germani exercuerant. 5 Equitum milia erant sex, totidem numero pedites uelocissimi ac fortissimi, quos ex omni copia singuli singulos suae salutis causa delegerant: cum his in proeliis uersa

4 una β : *om.* α || m(arcum) metium R², f, U: m. metium B^m/ metium T¹ marium titium α T2 || utebatur α : usus erat β || 6 apud se α : *om.* β || ariouistus in castris l || conantes: -is B², T, U^l.

XLVIII. 2 qui α : quod β || 3 pro castris: *om.* LN¹ || 4 diebus omnibus T^l || continuit: -ens T || 5: erant vi milia T^l || numero totidem l || salutis suae β .

hartaz egoki mintzatzen baitzen Ariobisto denbora luzez jasotako praktikari esker), eta baita Germaniarrek hura iraintzeko arrazoirik ez zutelako ere. Harekin batera M. Mezio, Ariobistorekin abegitasun-harremanez lotuta zegoen kanpotarra. 5. Haiei agindu zien Ariobistok esandakoen berri jasotzeko eta beregana itzultzeko. 6. Ariobistok haiek kanpamenduan beregandik gertu ikusi zituenean, hauxe oihukatu zien armadaren aurrean, ia ikertzera edo zertara etorri ziren beregana. Eta hitz egiten hasi orduko, hizketa eragotzi zien eta kateaz lotu zituen.

XLVIII. 1. Egun hartan bertan aurrerago mugiarazi zuen kanpamendua eta Zesarren kanpamendutik sei mila pausutara mendi magalean ezarri. 2. Biharamunean Zesarren kanpamenduaren aurretik pasarazi zituen bere tropak eta haren atzetik bi mila pausutara ipini zuen kanpamendua, Sekuaniarrek eta Heduarrak bidalitako gari eta hornigaiez Zesar oztopatuzeko asmoz. 3. Hurrengo bost egunetan Zesarrek kanpamendu aurrera irtenarazi zituen tropak eta eraso-eran antolatu, horrela Ariobistori, borrokatu nahi izanez gero, aukerarik falta ez zekion. 4. Ariobistok egun haietan guztietan armada kanpamenduan egonarazi zuen, zaldizko erasoak egunero eginez. Germaniarrek iaioitasunez menperatzen zuten borroka mota zen hura⁶⁷. 5. Sei mila zaldun zituzten, beste hainbeste oinezko, guztiz indartsu eta azkarrak, zaldunek —bakoitzak bana— tropa guztiaren artetik beren buruak babesteko aukeratuak;

buruzagiek egin ohi zutenari jarraipena emanez, hiritartasun eskubideak eskaintzeari ekin zion Erromatarren alde burututako ekintzak saritzeko. Erromatar hiritar berriek ohiko hiru-izeneko deitura hartzen zuten, *praenomen* eta *nomen* (izena eta familiko deitura) delakoak eskubide emalearen izen-deituratik hartzen zituztelarik.

⁶⁷ Germaniarrek hainbesterainoko iaioitasunez menperatzen zuten borroka mota hau (hala adierazten digu Tazitok ere, *Germania*, VI, 4), ez zen beraien artean sortua; Berzingetorixek ere behin baino gehiagotan erabiltzen du Zesarren aurka (VII, 18, 36 eta 80); era berean, Iberiarrek, Numidiarrek, Greziarrek eta Mazedoniarrek. Zesarrek ere, Germaniarrez osatutako laguntza-tropean artean erabiliko du (VII, 65).

bantur. 6 Ad eos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant, si qui graviore vulnere accepto equo ceciderat, circumsistebant; 7 si quo erat longius prodeundum aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut iubis equorum subleuati cursum adaequarent.

XLIX. 1 Ubi eum castris se tenere Caesar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus sexcentos ab his, castris idoneum locum delegit acieque triplici instructa ad eum locum uenit. 2 Primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. 3 Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat. Eo circiter hominum numero sedecim milia expedita cum omni equitatu Ariouistus misit, quae copiae nostros terrerent et munitione prohiberent. 4 Nihilo setius Caesar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere iussit. 5 Munitis castris, duas ibi legiones reliquit et partem auxiliorum, quattuor reliquas in castra maiora reduxit.

L. 1 Proximo die instituto suo Caesar e castris utrisque copias eduxit paulumque a maioribus castris progressus aciem instruxit, hostibus pugnandi potestatem fecit.

7 celeritas horum exercitatione β || subleuati equorum *Mensel.*

XLIX. 1 se α : se β || 2 esse α : sese tenere β || 3 hic α : is β || hic locus... aberat: *del. Lange* || numero α : *om.* β || sedecim [*uel xvi*] milia α Tf: mil. XVI U/ || terrerent AM, BRS perter- β deter- LN || 5 legiones ibi β || reliquas α : reliquas legiones β .

L. 1 e α : ex β || paulumque α U/: paululumque Tf || a maioribus castris α : a maioribus β || hostibus a: hostibusque β .

6. haien ondoan borrokatzen zuten eta haiengana biltzen ziren zaldunak; haiek ziren laguntzen zietenak nolabaiteko larritasunik gertatzen bazen. Norbait, zauri larriak jasan ondoren zaldi gainetik erortzen bazen, inguratu eta babesten zuten; 7. nahiko urrun zegoen lekuren batera joan behar bazuten edo bat-batean atzertatu, hainbesterainokoa zen hartan arituz lortutako trebetasuna ezen, zaldiei zurdatik helduta, haien abiadura hartzen baitzuten.

XLIX. 1. Zesarrek Ariobistok kanpamenduan irauten zuela ikusi zuenean, gari-hornidura denbora gehiagoz eragotzi ez ziezaioten, Germaniarrek hartua zuten lekutik 600 bat pausu harantzago leku egoki bat aukeratu zuen kanpamenduarentzat eta tropak eraso-eran hiru errenkadatan antolatuta⁶⁸, leku hartara abiatu zen. 2. Lehenengo eta bigarren errenkadei armak hartuta irauteko agindu zien, hirugarrenari berriz, kanpamendua babesteko. 3. Leku hura, esan bezala, etsaiengandik seirehun bat pausuko bidean zegoen. Ariobistok hara zamarik gabeko hamasei mila soldadu inguru zalduneria guztiarekin batera bidali zituen, geure tropak izutu eta gotortze-lanak eragoztearren. 4. Halere, Zesarrek, erabaki bezala, bi lehenengo errenkadei etsaiari aurre egiteko eta hirugarrenari gotortze-lanak amaitzeko agindu zien. 5. Behin kanpamendua indartu eta gero, bi legio eta laguntza-tropa batzuk utzi zituen han, gainontzeko lauekin kanpamendu nagusira itzuli zelarik.

L. 1. Biharamunean Zesarrek, bere ohitura jarraituz, bi kanpamenduetatik irtenarazi zituen tropak, eta kanpamendu nagusitik zertxobait aurreratuta, armada eraso-eran antolatu

⁶⁸ Latinak izen desberdinak zituen 'armada' kontzeptuarentzat borroka nahiz bake egoeraren arabera egiten zituen mugimenduak eta antolaketa desberdinak zirela eta. *Acie triplici* esapideak, tropak eraso egiteko antolatuta zeudela adierazten du. Ohizkoena, soldadu talde (*triarii* edo beteranoak, *principes* eta *hastati*) desberdinak hiru errenkadatan sailkatzea zen.

2 Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariouistus partem suarum copiarum, quae castra minora oppugnanaret, misit. Acriter utrimque usque ad uesperum pugnatum est. 3 Solis occasu suas copias Ariouistus multis et inlatis et acceptis uulneribus in castra reduxit. 4 Cum ex captiuis quaereret Caesar quam ob rem Ariouistus proelio non decerneret, hanc reperiebat causam, quod apud Germanos ea consuetudo esset ut matres familiae eorum sortibus et uaticinationibus declararent utrum proelium committi ex usu esset, necne; 5 eas ita dicere: non esse fas Germanos superare, si ante nouam lunam contendissent.

LI. 1 Postridie eius diei Caesar praesidium utrisque castris quod satis esse uisum est reliquit, omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit, quod minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero ualebat, ut ad speciem alariis uteretur; ipse triplici instructa acie usque ad castra hostium accessit. 2 Tum

2 meridiem: -e *Müller* || quae α : ut β || oppugnanaret α : ent β || 8 et inlatis α : inlatis β || 4 causam rep(p)eriebat β || ea α : om β || et uaticinationibus α : uaticinationibusque β || 5 nouam A, B¹RSLN: nonam M, B² β [*post* lunam U].

LI. 1 praesidium α : -o β || omnis alarios [hal. AM alacr- S] α : alarios omnes β || quod *Manutius*: quo *codd.* [quod *in S scriptum esse falso aiunt edd. non nulli, auctore Meusel*] || accessit: processit *l.*

zuen etsaiei borrokatzeko aukera emanaz. 2. Ikusi zuenean haiek, ez eta horrela ere, ez zutela pausu bakar bat ere aurrea egiten, eguerdi inguruan armada kanpamendura itzularazi zuen. Orduan, azkenean, Ariobistok tropa batzuk bidali zituen kanpamendu txikiena erasotzera. Bi alderdiek gogor borrokatu zuten ilunabarra arte. 3. Eguzkia sartu zenean Ariobistok bere tropak, zauri ugari jasan ondoren, kanpamendura itzularazi zituen. 4. Zesarrek gatibuei galdetu zienean zergatik Ariobistok ez zion borrokari ekiten, hauxe jakin zuen: Germaniarren artean ohizkoa zela familietako amek⁶⁹ Zortea⁷⁰ eta iragarkiak⁷¹ irakurriz, borrokari ekitea komenigarria zen ala ez adieraztea; 5. eta hauek hauxe esan omen zieten: ezin izango zutela Germaniarrek borrokan garaitu ilargia berri bano hasten baziren.

LI. 1. Biharamunean Zesarrek, nahikoa zeritzon babesgoarnizioa utzi zuen bi kanpamenduetan eta laguntza-tropa guztiak etsaiaren begi-bistan kanpamendu txikienaren aurrean kokatu zituen, itxuraz laguntza-talde⁷² hauetaz baliatzeko asmoz, etsaien soldadu kopuruarekin konparatuta, txikia baitzen bere legionari taldea. Bera, soldaduak eraso-eran hiru errenkadatan antolatuta, etsaien kanpamendura joan zen. 2. Azkenik,

⁶⁹ Tazitok adibidez, ez du emakume guztietara zabaltzen ohitura hau: *plerasque feminarum fatidicas* (*Historiae*, IV, 61).

⁷⁰ Zortearen irakurketa edo interpretazioa Germaniarren artean egur zatia erabiliz egiten omen zen: zati bakoitza zeinu batez markatu ondoren, guztiak zapi zuri baten gainean nahasten ziren, hiru aukeratzin eta haiek zeramatzen zeinuen «irakurketa» egiten (Tazito, *Germania*, 10).

⁷¹ Plutarkok dioenez (*Vita Caesaris*, 19, 4), iragarkien interpretazioa ibaietako ur-zurrunbiloak eta korrontek aztertuz edota soinuak entzunez egiten zuten.

⁷² *Alarii* hitza laguntza tropak izendatzeko erabiltzen da: deitura hau Erromatar armadaren antolakuntzatik dator, hain zuzen ere, armadaren muina legioak zirenez, martxan zihozenean erdi-erdian, laguntza tropen babespean mugitzen ziren, azken hauek soldadu errenkaden *alae* edo kanpokaldeko saihetsak osatzen zituztelarik.

demum necessario Germani suas copias castris eduxerunt generatimque constituerunt paribus interuallis, Harudes, Marcomanos, Tribocos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suebos, omnemque aciem suam redis et carris circumdederunt, ne qua spes in fuga relinqueretur. 3 Eo mulieres imposuerunt, quae in proelium proficiscentes passis manibus flentes implorabant ne se in seruitutem traderent.

LII. 1 Caesar singulis legionibus singulos legatos et quaestorem praefecit, uti eos testes suae quisque uirtutis haberet; 2 ipse a dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium esse animaduertat, proelium commisit. 3 Ita nostri acriter in hostes signo dato impetum fecerunt, itaque hostes repente celeriterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes coniciendi non daretur. 4 Relictis pilis comminus gladiis pugnatum est. At Germani celeriter ex consuetudine sua phalange facta impetus gladiatorum exceperunt. 5 Reperti sunt complures nostri milites qui in phalangas insilerent et scuta manibus reuellerent et desuper uulnerarent. 6 Cum hostium acies a sinistro cornu pulsa atque in fugam coniecta esset, a dextro cornu uehementer multitudine suo-

2 demum α : uero β || constituerunt [constiter- LN] α : instituer- β || paribus α : paribusque β || harudes α : arudes β Orosius || marcomanos AM, B¹ N -anus R¹ -annos SLB² R² β -anes Orosius [o in rasura B, uerisimiliter pro e] || tribocos B² β Orosius [cf. *infra* IV, 10, 3]: -es α || suebos AM, BRLN: -uos S β . || redis α : T¹: rhedis U/ || 3 ind α : ad β || proficiscentes α : f: proficiscentes milites B² N², T, U/ || manibus: crinibus LN *del.*

LII. 1 uti α : ut β || 2 partem eam β || animaduertat α : animum aduertat U/ animo aduertat T¹ || 3 ita: <et> ita *Meusel* || in hostes acriter β || in hostes pila β || 4 relictis β : relictis α proiectis *Müller* || 5 milites α : om. β || phalangas AM, B¹ RS: -es LN -a U² -am uel a B², T¹, U¹ -e l || et scuta α : scuta β || 6 a sinistro α : sinistro β || conuersa α : coniecta β .

Germaniarrek, halabeharrez, beren tropak kanpamendutik irtenarazi zituzten eta jatorriaren arabera antolatu bitarte berdinak utzirik: Harudiarrak, Markomaniarrak, Triboziarrak, Bangioniarrak, Nemeziarrak, Sedusiarrak eta Suebiarrak; eta eraso-eran antolatutako beraien armada guztia gurdixka eta orgekin inguratu zuten ihes egiteko inolako itxaropenik gera ez zedin. 3. Ibilgailuen gainean emakumeak jarri zituzten zeinek eskuak luzatuta negarrez erregutzen baitzieten borrokatzera zihozenei esanez Erromatarren mende ez uzteko.

LII. 1. Zesarrek legio bakoitzeko buru bere legatuak⁷³ eta kuestorea izendatu zituen, soldadu bakoitzak haiek bere adorea lekukotzat eduki zitzaizkien. 2. Berak eskuineko aldeetik ekin zion borrokari etsaien alderdi hura ahulena zela atzeman zuelako. 3. Horrela geurek, seinalea emanda, gogor erasotu zuten etsaia eta hauek hain azkar eta bat-batean aurreratu ziren ezen jaurtigaiak etsaien aurka jaurtitzeko ere betarik ez baitzuten hartu. 4. Jaurtigaiak utzita, buruz buru borrokatu zuten baina Germaniarrek, ohi zuten bezala falangea berehala eratuta, ezpaten kolpeei aurre egin zieten. 5. Gure arteko soldadu asko aurki zitekeen falangeen gainean oldartuta, ezkutuak eskuetatik kendu eta goitik behera etsaia zauritzeko prest. 6. Etsaien ezkerraldeko tropek garaiak izan ondoren ihesari ematen zioten bitartean, eskuinekoek —asko baitziren— gure soldaduak gogor hertsatzen

⁷³ *Legati* deiturikoak kontsulordearen laguntzaileak ziren, lehenago kuestore edo pretore izandakoak: Senatuak izendatzen zituen *legati* deituraz kasu bakoitzean zegoen buruzagiaren onarpenaz.

rum nostram aciem premebant. 7 Id cum animaduertisset Publius Crassus adulescens, qui equitatu praerat, quod expeditior erat quam ii qui inter aciem uersabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit.

LIII. 1 Ita proelium restitutum est, atque omnes hostes terga uerterunt neque prius fugere destiterunt quam ad flumen Rhenum milia passuum ex eo loco circiter quinque peruenerunt. 2 Ibi perpauci aut uiribus confisi tranare contenderunt aut lintribus inuentis sibi salutem reppererunt; 3 in his fuit Ariouistus, qui nauiculam deligatam ad ripam nactus ea profugit; reliquos omnes equitatu consecuti nostri interfecerunt. 4 Duae fuerunt Ariouisti uxores, una Sueba natione, quam domo secum duxerat, altera Norica, regis Voccionis soror, quam in Gallia duxerat a fratre missam: utraque in ea fuga periit; duae filiae: harum altera occisa, altera capta est. 5 C. Valerius Proculus, cum a custodibus in fuga trinis catenis uinctus traheretur, in ipsum Caesarem hostes equitatu persequentem incidit. 6 Quae quidem res Caesari non minorem quam ipsa uictoria uoluptatem attulit, quod hominem honestissimum prouinciae Galliae, suum familiarem et hospitem, ereptum e manibus hostium sibi restitutum uidebat, neque eius calamitate de tanta uoluntate et gratulatione quicquam fortuna deminuerat.

7 ii *ed. pr.*: hi *codd.* || inter α : intra β || tertiam aciem α : tertiam partem β .

LIII. 1 neque α : nec β || quinque [V β] *codd.*: quinquaginta *edd. non nulli, auctoribus* Oros., VI, 7, 10 *et* Plut., *Caes.*, 19, 5 || peruenerunt NB² β : -erint AM, B¹ RSL -irent T² || 2 tranare α : tra(ns)natare β || salutem sibi LBN || reppererunt: pepererunt *Heinsius* || 3 equitatu consecuti α : consecuti equites β || 4 sueba *edd.*: sueua *codd.* || domo α : a domo β || duxerat α : edux- B², TU addux- *f. l* || norica α : -i β || uoccionis M, B¹ RLEN, U^z: uoctionis A, T^z/boccionis SB² || utraque... periit β : utraque... perierunt α || harum α : earum β || 5 hostis AM, BRS: -es LN -ium β || equitatu RSLN: -um AM, B β || persequentem α : inseq- β || 6 e manibus α : ex man- β || uidebat β : -erat α || deminuerat AM β : dimin- BRSLN.

zituzten. 7. Zalduneriaren buru zen Publio Kraso gazteak, hartaz konturatuta, —bera borrokan ari zirenak baino askeago baitzegoen—, hirugarren soldadu errenkada bidali zuen arriskuan zeuden geuretakoei laguntzera.

LIII. 1. Horrela, borroka berriro suspertu zen eta etsai guztiek bizkar eman ziguten etengabe ihes eginez leku hartatik bost bat mila pausutara zegoen Rhin ibaira iritsi arte. 2. Han batzuk, beren indarrak fidatuta ibaia igeri zeharkatzeari ekin zioten, edota, txalupak topatuta, haietan aurkitu zuten beren salbamena. 3. Hauen artean zegoen Ariobisto, zeinak txalupa bat ibai ertzean lotuta aurkitu ondoren ihes egin baitzuen. Geureek gainontzeko guztiak hil zituzten zalduneriak harrapatuta. 4. Bi ziren Ariobistoren emazte izandakoak⁷⁴, bata suebiarra, jaioterritik berarekin ekarri zuena, bestea noriziarra, Bozio erregearen arreba, nebak bidalita Galian emaztetzat hartu izan zuena. Biak hil ziren ihesaldi hartan. Bi alaba zituen: haietako bat erahila izan zen, bestea harrapatua. 5. Balerio Prozilok, goardiek beren ihesaldian hiru katez loturik zeramatelarik, Zesarrekin topo egin zuen zalduneriak etsaiak jazartzen ari zenean. 6. Gertakizun honek garaipenak berak bezainbat poztu zuen Zesar, Galiar probintziako gizonik ohoragarriena, bere lagun eta adiskidea, etsaien eskuetatik aske eta berriro bere ondoan baitzeukan eta Zorteak ez baitzion, lagunaren zorigaitzarekin, garaipenaren poza eta zorion handia gutxi-

⁷⁴ Poligamia eta monogamiari buruz Tazitok zera jakinarazten digu, alegia, Germaniarren ohitura mirezgarria zela arlo honetan, herrialde barbaroen artean, emazte bakar bat baimentzen zuten bakarrak baitziren, salbuespen gutxi batzuekin. Zenbait kasutan emazte bat baino gehiago edukitzea onartzen zuten baina arrazoi politikoak izaten ziren zergatia (*Germania*, 17, 5).

7 Is se praesente de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reseruetur: sortium beneficio se esse incolumem. Item Marcus Metius repertus et ad eum reductus est.

LIV. 1 Hoc proelio trans Rhenum nuntiato, Suebi, qui ad ripas Rheni uenerant, domum reuerti coeperunt; quos, ubi qui proximi Rhenum incolunt, perterritos senserunt, insecuti magnum ex iis numerum occiderunt. 2 Caesar una aestate duobus maximis bellis confectis, maturius paulo quam tempus anni postulabat in hiberna in Sequanos exercitum deduxit; hibernis Labienus praeposuit; ipse in citeriorem Galliam ad conuentus agendos profectus est.

7 is α : hic β || ter sortibus B² N² β : tergoribus AM, B² RSLN¹ terroribus B¹ || esse se LN.

LIV. 1 suebi M¹, BRLN: sueui AM², S β || [hubi M¹] *codd.*: Vb *Rbenanus* || senserunt: *del. Rbenanus* || ex his magnum β .

tu⁷⁵. 7. Prozilok zioen hiru⁷⁶ aldiz eztabaidatu zutela bere aurrean bere zortea, alegia, berehala sutan kixkalita hilko ote zuten edota beste baterako utziko; zorteari esker zegoela salbu. 8. Era berean Marko Mezio aurkitu eta Zesarrengana itzularazi zuten.

LIV. 1. Erasoaldi hau Rhinaz bestalde iragarria izan zenean, Suebiarrak, ibai ertzetara iritsi ondoren, etxera itzultzzen hasi ziren; Rhin inguruan bizi zirenek, hauek izututa ikusi zituztenean, jazarri zituzten eta asko hil. 2. Zesarrek, udara bakar batean bi guda nagusi burutu ondoren, urte sasoi hartan ohi zen baino zertxobait lehenago armada neguko kanpamendura gidatu zuen, Sekuaniarren lurraldera. 3. Labieno ipini zuen haren buru. Bera berriz, Honanzko Galia abiatu zen batzarrak antolatzerara.

⁷⁵ Esan behar da pasarte hau dela Zesarren sentimendu pertsonala azaltzen duen gutxietako bat, gehienetan sasi-objetibotasun hotza, egiantzekoa baita nagusi kontakizunean.

⁷⁶ «Hiru» zenbakiak, gorago azaldu dugun bezala, esanahi berezia zuen Germaniarren artean.

LIBER II

I. 1 Cum esset Caesar in Citeriore Gallia legionesque essent conlocatae in hibernis, ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumores adferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat omnes Belgas, quam tertiam esse Galliae partem dixeramus, contra populum Romanum coniurare obsidesque inter se dare. 2 Coniurandi has esse causas: primum, quod uererentur ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur; 3 deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim qui, ut Germanos diutius in Gallia uersari noluerant, ita populi Romani exercitum hiemare atque inueterascere in Gallia moleste ferebant, partim qui mobilitate et leuitate animi nouis imperiis studebant; 4 ab nonnullis etiam, quod in Gallia a potentioribus atque iis qui ad conducendos homines facultates habebant uulgo regna occupabantur, qui minus facile eam rem imperio nostro consequi poterant.

II. 1 His nuntiis litterisque commotus, Caesar duas legiones in citeriore Gallia nouas conscripsit et, inita aestate, in ulteriorem Galliam qui deduceret Q. Pedium legatum misit. 2 Ipse, cum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum uenit. 3 Dat negotium Senonibus reliquisque Gallis qui finitimi Belgis erant uti ea quae apud eos gerantur cognos-

I. 1 <legionesque essent conlocatae> *add. Klotz* || in hibernis: hibernis *f. Ul, del. Goerlitz* [cf. R. E. A., 1925, p. 292] || supra: AM, BRS: superius LN *om. β* || quam... dixeramus: *del. Schiller* || 2 causas esse *Tf* || 3 ut M, S: *om. cett.* || noluerant *α*: nollent *β* || 4 ab non nullis... occupabantur: *del. Nitsche* || *iis ed. pr.*: his *codd.* || imperio AM¹, SN *β*: in imperio M², BRL.

II. 1 inita *α*: ineunte *β* || ulteriorem: *β* inter- *α*.

BIGARREN LIBURUA

I. 1. Zesarri, bera Honanzko Galian zegoelarik eta legioak, lehen esan dugun bezala, neguko kanpamenduan, zurrumurru ugari iristen zitzaion eta Labienok idatzitako eskutitzaren bitartez ziurtasunez jakin ahal izan zuen, Belgiarrak (zeinak, esan dugunez, Galia osoaren heren bat ziren), azpikonjurazio bat prestatzen ari zirela bahituak batubesteari emanaz. 2. Azpijoku honen arrazoiak hauek omen ziren: lehena, Galia guztia baketua izan ondoren, gure ejerzitua haien kontra gida genezakeelako beldurra. 3. Bigarrena, zenbait Galiar haiengana zuzendu izana: batzuk, Germaniarrak denbora luzez Galian egoterik nahi izan ez zuten bezala, Erromatar armadak Galian negua pasa eta bertan irautea jasan ezin zutenak; 4. beste batzuk, izaera aldakor eta berrizalea izanik, agintaritza berri baten aldekoak zirenak; beste zenbait azkenik (Galian, orokorki, boteretsuek eta gizonak diruz erosteko ahalmena zutenek eskuratzen baitziztuzten erresumak), gure agintepean botere hura zailtasunez eskura zezaketanak.

II. 1. Iragarki eta eskutitz hauek bultzatuta, Zesarrek beste bi legio osatu zituen Honanzko Galian¹ eta, udararen hasieran, K. Pedio legatua bidali zuen Haranzko Galiara haiek gida zitzan. 2. Bera berriz, elikagai nahiko eskuratu orduko, armadarengana zuzendu zen. 3. Senoniar eta Belgiarren mugakide ziren gainontzeko Galiarrei zeregin hau ematen die, Belgiarren artean gertatutakoen berri jaso eta

¹ Senatuak lau legio emanak zizkion Zesarri; 58. urterarte bi deitu izan zituen (hamaikagarrena eta hamabigarrena, hain zuzen ere) eta une honetan beste biak osatzen ditu (hamahirugarrena eta hamalauagarrena): guztira, 54. urterarte, Zesarren armada zortzi legioek osatuko dute.

cant seque de his rebus certiozem faciant. 4 Hi constanter omnes nuntiauerunt manus cogi, exercitum in unum locum conduci. 5 Tum uero dubitandum non existimauit quin ad eos proficisceretur. 6 Re frumentaria comparata, castra mouet diebusque circiter quindecim ad fines Belgarum peruenit.

III. 1 Eo cum de improviso celeriusque omni opinione uenisset, Remi, qui proximi Galliae ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium et Andocumborium, primos ciuitatis, miserunt, 2 qui dicerent se suaque omnia in fidem atque in potestatem populi Romani permittere, neque se cum Belgis reliquis consensisse neque contra populum Romanum coniurasse, 3 paratosque esse et obsides dare et imperata facere et oppidis recipere et frumento ceterisque rebus iuuare; 4 reliquos omnes Belgas in armis esse. Germanosque qui cis Rhenum incolant sese cum his coniunxisse, 5 tantumque esse eorum omnium furorem ut ne Suessiones quidem, fratres consanguineosque suos, qui eodem iure et isdem legibus utantur, unum imperium unumque magistratum cum ipsis habeant, detertere potuerint quin cum his consentirent.

IV. 1 Cum ab his quaereret quae ciuitates quantaque in armis essent et quid in bello possent, sic reperiebat: plerisque Belgas esse ortos ab Germanis Rhenumque antiquitus traductos propter loci fertilitatem ibi consedissee, Gallosque

4 exercitum α : -us β || 5 ad eos α : ad eos XII. die β || 6 comparata α : prouisa β || diebusque α : et diebus β || XV: V *Jullian.*

III. 1 omni: -ium *Flodoard* || iccium B² (*cf.* II, 6, 4 et 7, 1): siccium *codd.* || andocumborium α U¹: andebrogium B², T^f, U^m andecombogium *Holder* || ciuitatis α : ciuitatis suae β || 2 qui dicerent α : *om.* β || in potestatem AM, BRLN: potestatem S β || reliquis belgis β || coniurasse α : omnino coniur- β || 4 cis rhenum: ripas rheni β || incolant α : -unt β || 5 et isdem α : eisdem β . || imperium unumque α : *om.* β || ipsis α : illis β || his: iis B², U.

IV. 1 his: iis *ed., pr.* || ab germanis α : a germ- β .

berari jakinaraztea. 4. Denek aho batez iragarri zioten gudari bilketak egiten ari zirela eta ejerzitua leku bakar batean biltzen. 5. Orduan pentsatu zuen haien aurka abiatzeko ez zuela zalantzarik eduki behar. 6. Gari-horniketa prestatuta, kanpamendua altxatu eta hamabost egunetan gutxi gora behera Belgiarren mugetara iritsi zen.

III. 1. Zesar bat-batean eta inork uste baino lehen hara iritsi izan zelarik, Remiarrek² (Galiatik gertuen dagoen belgiar herria), Izio eta Andokunborio, hiriko nobleenak, ordezkari gisa harengana bidali zituzten, 2. beren buruak eta zeukaten guztia Erromatar Herriaren babesean eta boterepean ipintzen zituztela esan ziezaioten; beraiek ez zutela elkar hartu gainontzeko Belgiarrekin, ez eta Erromatar Herriaren kontrako azpijokurik prestatu ere 3. eta, gainera, bahituak emateko, aginduak betetzeko, hiri gotortuetan Zesar onartzeko eta, gari nahiz bestelako elikagaiez hornitzeko prest zeudela. 4. Esan zioten baita gainontzeko Belgiarrak armetan zeudela, Rhinetik honanzko Germaniarrek haiekin bat egin zutela 5. eta hainbestearainokoa zela hauen guztien etsaigoa ezen ezin izan baitzuten eragotzi Suesoniarrak ere haiengana biltzerik; hauek beren anaiak eta odol berekoak ziren, lege eta ohitura berberak, agintaritza militarra eta herri-magistratura amankomunean zituztenak.

IV. 1. Haiei galdetu ondoren zein hiri eta zenbat ziren armetan altxatutakoak, eta zenbaterainoko boterea zuten borrokarako, hauxe jakin ahal izan zuen: Belgiar gehienak Germaniarren ondorengoak zirela, aspaldi Rhin ibaia zeharkatuta, lekuaren joritasunagatik kokatu izan zirela han; leku

² Galiako ipar-ekialdean kokatuta dagoen herria, Marne ibai ertzean zehar, Oise ibaiaren sorlekuraino.

qui ea loca incolerent expulisse, 2 solosque esse qui, patrum nostrorum memoria omni Gallia uexata, Teutonos Cimbroscque intra fines suos ingredi prohibuerint; 3 qua ex re fieri uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem magnosque spiritus in re militari sumerent. 4 De numero eorum omnia se habere explorata Remi dicebant, propterea quod, propinquitatibus adfinitatibusque coniuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit cognouerint. 5 Plurimum inter eos Bello-uacos et uirtute et auctoritate et hominum numero ualere: hos posse conficere armata milia centum, pollicitos ex eo numero electa sexaginta, totiusque belli imperium sibi postulare. 6 Sussionsiones suos esse finitimos; fines latissimos feracissimosque agros possidere. 7 Apud eos fuisse regem nostra etiam; memoria Diuiciacum, totius Galliae potentissimum, qui cum magnae partis harum regionum tum etiam; Britanniae imperium obtinuerit: nunc esse regem Galbam: ad hunc, propter iustitiam prudentiamque suam, totius belli summam omnium uoluntate deferri; oppida habere numero XII, polliceri milia armata quinquaginta; 8 totidem Neruios, qui maxime feri inter ipsos habeantur longissimeque absint; 9 quindecim milia Atrebates, Ambianos decem milia, Morinos XXV milia, Menapios VII milia, Caletos X milia, Velio-

2 suos fines β || prohibuerint α : -issent β || 4 sit cognouerint α : esset cognouerant β || 5 bellouacos α : -gos β [*ferre semper*] || hos α : eos β || electa α : lecta β || sexaginta α : milia LX β || totiusque: *om.* T¹ || 6 fines β : *om.* α || possidere agros T^f || 7 diuiciacum *ex reliquis locis* [*cf. Meusel, Lex., Caes.*]: deuic- AM, BRLN diuit-S β [deuit- T¹] || regionum harum β . || summam [-a l] totius belli β : suam totius belli summam α || 8 habeantur α : habebantur β || longissimeque LN β : -ique S -oque AM, BR || 9 VII milia α : VIII U/VIII T^f/Orosius || caletos X milia: *om.* S *post* totidem LN.

hartan bizi ziren Galiarrak egotzi zituztela 2. eta geure arbasoen garaian Galia guztia eraso zuten Teutoniarreri eta Zinbriarrei beren mugetara sartzea eragotzi izan zieten bakarrak zirela. Hura guztia zela eta, 3. hauxe gertatu zela, hots, ekinaldi haien entzuteari esker izugarritzko aginpidea eta sekulako hantustea bereganatu zituztela guda-tekniken arloan. 4. Belgiar kopuruari zegokionez, Remiarrek zioten ondo ezagutzen zutela egoera, haien auzokide eta ahaide izanik bai baitzekiten zentzat gizonetzko hitz eman zuen auzo bakoitzak gerra hartarako Belgiarren batzar orokorrean. 5. Haien artean Belobaziarrak³ zirela indartsuenak beren adore, aginpide eta gizon kopurua-rengatik; hauek ehun mila soldadu armatu bil zituzaketela, haie-tatik hirurogei mila aukeratutako hitz emanak zituztela eta gerraren agintaritza nagusia eskatzen zutela. 6. Suesoniarrek⁴, beraien auzokideak zirela eta lurralde zabal eta basatia zeukate-la. 7. Haien artean errege izan zela oraindik gure garaian Di-biziako, Galia guztiko gizon boteretsuena, nazio hartako lur gehienak nahiz Britaniako agintaritza lortu izan zituena; mo-mentu hartan Galba zela erregea; haren esku utzi zituztela ge-rrate hartako gora-behera guztiak bere zuzentasuna eta zuhur-tasunarekin fidatuta⁵. Hamabi hiri gotortu zituztela, eta berrogeita hamar mila gizon hitz emanak, 8. beste hainbeste Nerbiarrek, zeinak haien arteko basatienak kontsideratuak izateaz gain, oso urrun bizi baitziren. 9. Atrebaziarrek hamabost mila, Anbianiarrek hamar mila, Moriniarrek hogeita bost

³ Beauvais-ko herrialdean bizi ziren, Sena eta Oise-ren urertzetan.

⁴ Soissonais-ko alderdikoa, Aisne ibai ondoan bizi zirenak eta menpeko herri as-koren gain nagusigoa zutenak, *latissimos* adjetiboak adierazten duen bezala.

⁵ Zesarrek gorago esan berri digu Belobaziarrek eskatua zutela gerraren aginta-ritza nagusia: kontraesan argia dago bi pasarte hauen artean.

casces et Viromanduos totidem, Atuatuco decem et nouem milia, 10 Condruſoſ, Eburoneſ, Caeroeſoſ, Paemanoneſ, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL milia.

V. 1 Caefar, Remoſ cohortatuſ liberaliterque oratione proſecutuſ, omnem ſenatuſ ad ſe conuenire principumque liberoſ obſideſ ad ſe adduci iuſſit. Quae omnia ab hiſ diligenter ad diem facta ſunt. 2 Ipſe, Diuiciacuſ Haeduuſ magnopere cohortatuſ, docet quantopere rei publicae communisque ſalutiſ interſit manuſ hoſtium diſtineri, ne cum tanta multitudiſe uno tempore confligendum ſit. 3 Id fieri poſſe, ſi ſuaſ copiae Haedui in fineſ Bellovacorum introduxerint et eorum agroſ populari coeperint. Hiſ mandatiſ eum ab ſe dimittit. 4 Poſtquam omneſ Belgarum copiae in unum locum coactae ad ſe uenire uidit neque iam longe abeſſe ab iſiſ quoeſ miſerat exploratoribuſ et ab Remiſ cognouit, flumen Axonam, quod eſt in extremiſ Remorum finibuſ, exercituſ traducere maturauit atque ibi caſtra poſuit. 5 Quae reſ et latuſ unum caſtrorum ripiſ flumiſiſ muniebat et poſt eum quae eſſent tuta ab hoſtibuſ reddebat et commeatuſ ab Remiſ reliquiſque ciuitatibuſ ut ſine periculo ad eum portari

9 ueliocacceſ *edd.* [*cf.* VII, 75, 3]: ueloc- *codd.* || uiromanduoſ *edd.* [*cf.* 16, 2 et 23, 3: *d'Arboiſ de Jubainville, Les nomſ gauloiſ*, p. 134 ſq. || uer- *codd.* || atuatucoſ B², f², U: catuatoſ A, BRS catuacoſ LN catuanoſ M aduatucoſ T^f || xviii β: decem & viii [uel decem et nouem uel x et viii] milia α || 10 condruſoſ β [*cf.* IV, 6, 4 et VI, 32, 1]: -uoſoſ [-oſoſ A¹ -uoſoſ S] α || caeroeſoſ α: c(a)eroſoſ β *Oroſiſ* || p(a)emanoneſ α: caemanoneſ B² β *Oroſiſ* ad XL milia: <ſe poſſe armare> XL milia *Gertz*:

V. 2 magnopere: magno opere B², f², U || 4 mandatiſ: <datiſ> mandatiſ *Schneider* || ab ſe BRSLN: ad ſe AM¹ a ſe M² β. || 4 uidit: *del. Vascosan* || iſiſ *ed. pr.*: hiſ *codd.* || finibuſ remorum AM || 5 eſſent α: erant β || portari: ſuportari *Niſche* || poſſet α: -ent β.

mila, Menapiarrek zazpi mila, Kaleziarrek hamar mila, Belio-kaziarrek eta Biromanduarrek beste hainbeste, Atuatuziarrek hemeretzi mila; 10. Kondruziarrek, Eburoniarrek, Zerezia-rrek, Pemaniarrek⁶, izen bakar batez Germaniarrak izenda-tzen direnak, hamar mila inguru, Remiarren⁷ ustetan.

V. 1. Zesarrek, Remiarrei adore eman eta lagunkiro hitz egin ondoren, senatu guztia beregana biltzeko eta nobleen semeak bahitu gisa berari ekartzeko agindu zien. Gauza hauek guztiak zuzen eta emandako epean bete zituzten. 2. Zesarrek berak, Dibiziako heduarra bereziki zuritu nahian adierazten dio zein ongarria zatekeen Erromarentzat eta guztien salbamenarentzat etsaien guda-taldeak sakabanatzea hainbeste soldaduren aurka aldi berean borrokatu behar ez izateko; 3. hura lor zitekeela, Heduarrek, beren tropak Hel-veziarren mugetan sartzen eta haien alorrak erasotzen has-ten baziren. Agindu hauek emanda, agur esan zion. 4. Leku bakar batean bilduta zeuden Belgiar tropa guztiak beregana zetozela ikusirik, eta, bidaliak zituen ikerlariak nahiz Remia-rrek esandakoaren arabera, oso urrun ez zeudela jakin on-doren, armadak remiar lurraldearen mugan dagoen Axona ibaia lehenbailehen zeharka zezan ahalegindu zen, eta han kokatu zuen kanpamendua. 5. Maniobra honekin kanpa-menduaren alderdi bat ibaiaren urbazterrekin babesten zuen eta bere atzetik gera zitezkeen gauza guztiak etsaiarengandik libre uzten, eta, Remiarrei nahiz gainontzeko herriei agindu-tako hornigaiak arriskurik gabe ekar ziezaioten aukera

⁶ Herri hauen eta aurrerago aipatzen diren beste zenbaiten kokagunea argitzeko pertsona eta leku izenen aurkibidea ikus.

⁷ *Condrosos, Eburones ... polliceri* infinitiboaren subjektuak dira, *arbitrari*-rena berriz inplizitua den *Remos* edo *se* izenordain bihurkaria.

posset efficiebat. 6 In eo flumine pons erat. Ibi praesidium ponit et in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum sex cohortibus relinquit; castra in altitudinem pedum duodecim uallo fossaque duodeuiginti pedum muniri iubet.

VI. 1 Ab his castris oppidum Remorum, nomine Bibrax, aberat milia passuum octo. Id ex itinere magno impetu Belgae oppugnare coeperunt. Aegre eo die sustentatum est. 2 Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio est haec. Ubi, circumiecta multitudine hominum totis moenibus undique in murum lapides iaci coepti sunt murusque defensoribus nudatus est, testudine facta, portas succendunt murumque subruunt. 3 Quod tum facile fiebat. Nam, cum tanta multitudo lapides ac tela coicerent, in muro consistendi potestas erat nulli. 4 Cum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Remus, summa nobilitate et gratia inter suos, qui tum oppido praefuerat, unus ex eis qui legati de pace ad Caesarem uenerant, nuntium ad eum mittit: nisi subsidium sibi submittatur, sese diutius sustinere non posse.

VII. 1 Eo de media nocte Caesar, isdem ducibus usus qui nuntii ab Iccio uenerant, Numidas et Cretas sagittarios et funditores Baleares subsidio oppidanis mittit; 2 quorum

6 q(uintum) α : om. β || relinquit A, B¹ RLN: -iquit SB² β -iquid M || altitudinem *Aldus*: -e *codd.* || muniri A: -e *cett.*

VI. 1 his α : ipsis B || gallorum... erat nulli: *del. Lange* || eadem: *del. Flodoard* || 2 est haec ubi *Flodoard*: est. haec ubi BRSLN est. ac ubi AM est. at ubi β est. ubi *Gruter* || portas: *del. Kraner* || succendunt: -edunt *Kraner* || 3 fiebat facile Tf || nam cum α : namque β || co(n)ice- rent [-unt R coniecerunt LN] α : co(n)ic(i)ebant ut β || erat α : esset β || 4 praefuerat: praecerat *dett., Meusel* || unum: unus *Flodoard* || iis U: his *cett.* || nuntium: -os *Aldus* || submittatur α : mittatur β .

VII. 1 iccio B² R² SLN: icco A¹ M, B¹ R¹ ictio A², U/iaio Tf || baleares α : balearesque β .

ematen. 6. Ibai hartan zubi bat zegoen; bertan ipini zuen kanpamendua eta ibaiaren beste aldean Kinto Titurio ordezkaria bost kohorterekin utzi zuen. Kanpamendua babesteko agindua ematen du hamahiru oinetako parapeto batez eta hemezortzi oinetako zulo⁸ batez.

VI. 1. Kanpamendu honetatik Bibrakte⁹ izeneko remiar hiri fortifikatura 8000 pausuko bidean zegoen. Belgiarrak indar handiz hura erasotzen hasi ziren bidetik. 2. Galiarren eta Belgiarren eraso egiteko modua berdina da. Soldadu multzo handi bat harresi guztiaren biran kokatuta, alde guztietatik paretaren kontra harriak jaurtikitzen hasten dira eta harresia babesik gabe gelditzen denean, dortokarena eginez, ateei su eman eta harresia azpitik zulatzen dute. 3. Teknika hau erabilteza egokiera hartan erraza egiten zitzairen, zerren, halako gizon mordoa harriak eta geziak jaurtikitzen ari zelarik¹⁰, inork ezin baitzuen harresian iraun. 4. Gauak erasoaldiari amaiera eman ziolarik, une hartan hiri gotortuaren buru zen Izio Remok, —beretarren artean ospe eta noblezia goreneko gizona eta Zesarrengana bakeaz jarduteko etorri izan zenetako bat—, mezu bat bidaltzen dio esanez, laguntzarik bidaltzen ez badiote, ezingo duela gehiago iraun.

VII. 1. Gau erdian, Zesarrek, Iziok emandako berriekin etorri ziren mezulariak berak gidaritzat hartuta, Numidiar

⁸ Hainbeste aldiz eztabaidatua izan den Zesarren sasi-objetibotasunaren eta egiantzekotasunaren euskarri gisa edo, esan behar da zulo hauek aurkitzeko ahaleginik egin izan dela pasa den mendean, eta baita aurkitu ere!; kasu honetan bezala, aipatzen diren beste lekugune eta datu geografikoak aurkitu eta horrela kontakizunaren egitasuna frogatzeko ahalegin ugari egin da, batez ere, XIX. mendeko positibismoaren jarraitzaileen eskutik. Halere, ez dugu hemen horrelako ikerkuntzen berririk emango, ez baitira kontakizunaren mamia hobe ulertzeko beharrezkoak.

⁹ Badirudi, egungo Beauvieux edo Vieux-Laon dela.

¹⁰ *multitudo ... conicerent*: silepsisa edo esanahiaren arabera egindako komunztadura.

aduentu et Remis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, et hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. 3 Itaque, paulisper apud oppidum morati agrosque Remorum depopulati, omnibus uicis aedificiisque quo adire potuerant incensis, ad castra Caesaris omnibus copiis contenderunt et ab milibus passuum minus duobus castra posuerunt; 4 quae castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius milibus passuum octo in latitudinem patebant.

VIII. 1 Caesar primo, et propter multitudinem hostium et propter opinionem uirtutis, proelio supersedere statuit; 2 cotidie tamen equestribus proeliis quid hostis uirtute posset et quid nostri auderent periclitabatur. 3 Ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno atque idoneo, quod is collis ubi castra posita erant, paululum ex planitie editus, tantum aduersus in latitudinem patebat quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris deiectus habebat et, in frontem leniter fastigatus, paulatim ad planitiem redibat, ab utroque latere eius collis transuersam fossam obduxit circiter passuum CD 4 et ad extremas fossas castella

3 quo β : quos AM, BS quod R quot LN, ρ || potuerant α : poterant β || ab α Tf : a B², U/ || 4 fumo α : ex fumo β .

VIII. 1 opinionem eximiam Tf || 2 posset uirtute Tf || periclitabatur α : sollicitationibus exquirebat β || 3 intellexit inferiores Tf || paululum α Tf : paulum U/ || occupare α : tenere β || 3 in frontem α : frontem β in fronte ρ , *Paris. 6106, ed. pr.* || fastigatus *Aldus*: castigatus castratus α castigatus β || redibat β : -iebat α || abduxit α : duxit β .

eta Kreziar gezilariak eta Balearretako harrijaurtikilariak¹¹ bidaltzen dizkie hiri barrukoei laguntza gisa. 2. Haien etorrerarekin Remiarrei, babesa izango zutelako itxaropenaz, borrokatzeko gogoia berpiztu zitzaaien eta arrazoi berdinagatik, etsaiei, hiri fortifikatuaz jabetzeko itxaropena itzali. 3. Horrela, hiri fortifikatuaren inguruan iraun eta Remiarren so-roak eraso ondoren, harrapatu ahal izan zituzten lekuetako auzo eta eraikuntza orori su emanda, Zesarren kanpamendura abiatu ziren tropa guztiekin eta bi mila pausu baino gutxiagoko tartea utzita ezarri zuten kanpamendua, 4. zortzi mila pausu baino gehiagoko zabaleran hedatzen zen kanpamendua, keak eta sutargiek adierazitakoaren arabera.

VIII. 1. Zesarrek hasiera batean, bai etsaien kopuru handia, bai haien adorearen ospea kontuan hartuta, erasoaldiari uko egitea erabaki zuen. 2. Halere, egunero zaldizko erasoaldietan zenbaterainokoa zen etsaien adorea eta nolakoa geureen ausardia frogatzen saiatzen zen. 3. Geureak gutxiago ez zirela ikusi zuenean, eta tropak eraso-eran antolatzeko kanpamendu aurreko zabalera toki egoki eta aproposa zenez (kanpamendua haranetik zertxobait altxatzen zen mendixka batean kokatuta baitzegoen; honek armadak eraso-eran bete zezakeen adinako zabalera hartzen zuen etsaiari begira, bi aldeetan zintzurak zituelarik eta, aurrekaldean berriz, oso altua ez zen lur-mutur bat pixkanaka haranera makurtzen zena), mendixkaren bi alderditan zulo bat ireki zuen aldez-alde, 400 pausutakoa gutxi gora

¹¹ Numidiarrak zaldun gisa, batez ere, erabiltzen zituzten; Zesarrek, ordea, Galietako Gudan infanteriako soldaduak bailira aipatzen ditu (hala nola: II, 10 eta 24). Bestalde, gezilariak eta harrijaurtikilariak sorterriaren izenarekin batera aipatzen ditu hemen Zesarrek. Ez du horrela egiten, ordea, gainontzeko pasarteetan (II, 10, 19 eta 24).

constituit ibique tormenta conlocavit, ne, cum aciem instruxisset, hostes, quod tantum multitudine poterant, ab lateribus pugnantes suos circumuenire possent. 5 Hoc facto, duabus legionibus quas proxime conscripserat in castris relictis, ut, si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant.

IX. 1 Palus erat non magna inter nostrum atque hostium exercitum. Hanc si nostri transirent hostes exspectabant; nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos adgrederentur, parati in armis erant. 2 Interim proelio equestri inter duas acies contendebatur. Ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum proelio nostris, Caesar suos in castra reduxit. 3 Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. 4 Ibi, uadis repertis, partem suarum copiarum traducere conatisunt eo consilio ut, si possent, castellum cui praeerat Q. Titurius legatus expugnarent pontemque interscinderent; 5 si minus potuissent, agros Romanorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatuque nostros prohiberent.

X. 1 Caesar, certior factus ab Titurio, omnem equitatum et leuis armaturae Numidas, funditores sagittariosque pontem traducit atque ad eos contendit. 2 Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri in flumine adgressi, magnum eorum numerum occiderunt; 3 per eorum corpora

4 suos pugnantes LBN || 5 item α : item et β || instruxerant: -erunt *ed. pr.*

IX. 4 copiarum suarum β || traducere β : traducere α || 5 si: sin L || potuissent: possent LN.

X. 1 Caesar N², P^o: *post certior f^o, om. cett.* || pontem: -e *Schneider.*

behera, 4. eta zuloaren muturretan gotorlekuak eraiki zituen eta bertan gerra-makinak kokatu, beldur baitzen, etsaiak, hainbeste izanik, berak tropak eraso-eran antolatu bitartean eta hauek borrokan ari zirela, ez ote zituzten inguratuko saihetsetatik sartuta. 5. Hau egin eta gero, osatu berriak zituen bi legioak kanpamenduan utzita, behar izanez gero babes-laguntza moduan erabili ahal izateko, gainontzeko sei legioak kanpamendu aurrean eraso-eran lerrokatu zituen. Etsaiak era berean kanpamendutik aterarazitako tropak prestatu zituzten.

IX. 1. Gure ejerzituaren eta etsaiarenaren artean oso handia ez zen zingira bat zegoen. Geureek hura zeharkatuko ote zuten zain zeuden etsaiak. Geureek ordea, armak prest zituzten, haiek zama soinean zutela zeharkatzen hasiz gero, eraso egiteko. 2. Bitartean zaldizko borrokan aritu ziren bi ejerzituak. Ez batzuek, ez besteek, zeharkatzen hasteko asmorik agertzen ez zutenez, eta zaldizko borroka geure aldekoa suertatu zelarik, Zesarrek bere soldaduak kanpamendura bildu zituen. 3. Etsaiak, berehala, leku hartatik gure kanpamenduren atzeko aldetik, esan bezala, pasatzen zen Axona ibairantz abiatu ziren. 4. Han uberak aurkituta, beren soldadu batzuk igaroarazten ahalegindu ziren asmo honekin, hots, ahal izanez gero, K. Titurio legatuak bere esku zuen gaztelua erasotu eta zubia mozteko, 5. edo, gutxienez, guretzat gerra egiteko oso beharrezkoak ziren Remiarren lurra erasotu eta guretarren horniketa eragozteko.

X. 1. Zesarrek Titurioren ahoz gauza hauen berri izan ondoren, Numidiar zalduneriari eta zama arineko tropei, harrijaurtikilari eta gezilariei, zubia igaroarazten die eta haiengana abiatzen da. 2. Leku hartan gogor borrokatzen dute. Geurek, ibaian sartuta, etsai asko erasotu eta hil zituzten zamak eragotzita zetoze; 3. gelditu zirenak gorpuen

reliquos audacissime transire conantes multitudine telorum reppulerunt; primos qui transierant, equitatu circumuentos, interfecerunt. 4 Hostes ubi et de expugnando oppido et de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa uiderunt, atque ipsos res frumentaria deficere coepit, concilio conuocato, constituerunt optimum esse domum suam quemque reuerti, et, quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique conuenirent, ut potius in suis quam in alienis finibus decertarent et domesticis copiis rei frumentariae uterentur. 5 Ad eam sententiam cum reliquis causis haec quoque ratio eos deduxit, quod Diuiciacum atque Haeduos finibus Bellouacorum adpropinquare cognouerant. His persuaderi ut diutius morarentur neque suis auxilium ferrent non poterat.

XI. 1 Ea re constituta, secunda uigilia magno cum strepitu ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine neque imperio cum sibi quisque primum itineris locum peteret et domum peruenire properaret, fecerunt ut consimilis fugae profectio uideretur. 2 Hac re statim Caesar per speculatores cognita, insidias ueritus, quod qua de causa discederent nondum perspexerat, exercitum equitatumque castris conti-

3 primos α : primosque β || 4 se α U: sese Tf || concilio L¹, f, *cod. Vratiskan*. I concilio *celt.* || undique α Tf: utique U || conuenirent: -e R. *Estienne* || 5 diuiciacum: quoque *add.* β .

artetik ausarki pasatzen ahalegintzen ari zirela gezi pila batez atzera bota zituzten. Ibaia zeharkatu zuten lehenak, zalduneriak inguratu eta hil zituen. 4. Etsaiek, hiri fortifikatua erasotzeko nahiz ibaia zeharkatzeko itxaropen oro galdua zutela¹² ulertu zutenean, ikusirik, gainera, geureak ez zihozela leku desegokiago batera borrokatzera eta beraiek elikagai-eza jasaten hasiak zirela, batzarra bildu eta erabaki zuten, onena, bakoitza bere etxera itzultzea zela¹³ eta Erromatar ejerzituak lehenengo erasotu izan zituen lurraldeetara alde guztietatik joatea haiek defendatzera; horrela, beren lurretan besteenetan baino hobeto borrokatuko zuten eta hango elikagai oparoez baliatuko ziren. 5. Beste arrazoiekin batera, honako honek ere bultzatu zituen etsaiak erabaki hartara, hots, Dibiziako eta Heduarra Belobaziarren lurretara gerturatzeko ari zirela jakiteak; ezinezkoa zen azken hauek konbentzitzea, beretarrei laguntzarik eman gabe denbora gehiagoz iraun zezaten.

XI. 1. Erabaki hau hartuta, gauerdia inguruan zalaparta eta iskanbila ugari eginez kanpamendutik irten ziren nahasian eta ordenurik gabe, eta nola bakoitza bata besteari aurrea harapatzen eta etxera lehenbailehen iristen saiatzen zen, irtenaldiak ihesaldi baten itxura hartzea lortu zuten. 2. Zesarrek, zelatarien bitartez gauza hauen berri izan ondoren, zirien beldur, oinezkoen tropak¹⁴ eta zalduneria¹⁵ kanpamenduan geldiarazi zituen ez baitzuen jakiterik izan orain-

¹² *spem se sefellisse*: *spem* infinitiboaren subjektua da eta *se* objektua.

¹³ *optimum esse ... quemque reverti*: *esse* infinitiboaren subjektua beste infinitibozko egitura da (*quemque reverti*).

¹⁴ *exercitum*: Zesarrek batzutan *exercitum* hitza erabiltzen du oinezko tropak soilik izendatzeko.

¹⁵ Sarritan Zesarrek *exercitus* hitza, infanteria soilik (zalduneriagandik berezita) izendatzeko erabiltzen du: I, 48; IV, 11; VI, 41; VII, 56, 61 eta 80.

nuit. 3 Prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui nouissimum agmen moraretur, praemisit. His Q. Pedium et L. Aurunculeium Cottam legatos praefecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iussit. 4 Hi, nouissimos adorti et multa milia passuum persecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt, cum ab extremo agmine, ad quos uentum erat, consisterent fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent, 5 priores, quod abesse a periculo uiderentur neque ulla necessitate neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi praesidium ponerent. 6 Ita, sine ullo periculo, tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt quantum fuit diei spatium, sub occasumque solis destiterunt seque in castra, ut erat imperatum, receperunt.

XII. 1 Postridie eius diei caesar, priusquam se hostes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit et magno itinere confecto ad oppidum Nouiodunum peruenit. 2 Id ex itinere oppugnare conatus, quod uacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossae murique altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. 3 Castris munitis, uineas

XI. 3 his α : eique β || Q. a Ul: om. T¹ ff (?) || L. α Ul: om. Tf || T α : om. β || 4 hi... conciderunt: del. Mensel || agmine: ordine LN || 5 ponerent: -ebant Mensel || omnes: omne Macdonnan || praesidium sibi LN || 6 interfecerunt α : -e β || occasumque α : occasu β occasum Mensel || destiterunt α : sequi destiterunt β .

XII. 1 hostes se β || terrore α : pauore β || confecto: del. Nipperdey confestim Haellingske || peruenit constans: contendit codd. consedit Gertz || 2 ab α : a β .

dik zergatik alde egin zuten. 3. Egunsentian, ikertzaileek irtenaldia egiaztatu zutenean, aurretik bidali zuen zalduneria etsaien atze-goardia oztopa zezan. K. Pedio eta L. Aurunkuleio Kotta haien ordezkari izendatu zituen eta T. Labienori atzetik hiru legiorekin jarraitzeko agindu zion. 4. Hauek, atze-goardia erasotu eta milaka batzuk haien atzetik egin ondoren ihesean zihoazenetako asko erahil zituzten, mutur-muturrekoek (hauengana ere iritsi baitziren), gogor eutsi eta gure soldaduen erasoaldiari aurre egiten zioten artean. 5. Bestalde, aurrekoek, beren burua arriskutik libre ikusten zutelako edo, inolako eginbeharrek nahiz aginduk behartzen ez zituelako, ahots-zarata entzutearekin batera soldadue-rrenkada guztiak sakabanatuta, ihesari ekin zioten babes bila. 6. Horrela, geureak, egun-argia zen artean ahal bezainbat gizon erahilda batere arriskurik gabe, gaua iritsi zenean bukatu zuten hilketa eta kanpamendura itzuli ziren, agindu zitzaizen bezala.

XII. 1. Biharamunean, Zesarrek, etsaiek ihesaldiak sortutako izua¹⁶ galdu baino lehen, Remiarrengandik gertu zeuden Suesionarren lurretara gidatu zuen ejerzitua eta ibilaldi luze baten ondoren, Nobioduno¹⁷ hiri gotortura iritsi zen. 2. Bidetik hura erasotzen ahalegindu ondoren (babeslerik gabe zegoela esaten baitzen), lubetaren zabalera eta harresiaren luzeragatik ezin izan zuen hura erasotu nahiz bertan zaindari gutxi egon. 3. Kanpamendua gotortuta, manteleteak jasotzen eta erasoaldi-

¹⁶ *terrore ac fuga*: hendiadisa.

¹⁷ *Noviodunum* izen zeltiarra dugu, «Tri berri» hitzaz itzuli genezakeena; oso zabaldua dago izen hau, bai Galian, bai handik kanpo, zeltiar enborraz, nahiz latindarraz. Zesarrek berak izen hau duten hiru hiri desberdin aipatzen ditu (beste latindar *Noviodunum Biturigum*, VII, 12 eta *Noviodunum Haeduorum*, VII, 55 dira): kasu honetan, Galiako ipar-mendebaldeko hiri bat dugu, egungo Soissons-etik gertu dagoena.

agere quaeque ad oppugnandum usui erant comparare coepit. 4 Interim omnis ex fuga Suessionum multitudo in oppidum proxima nocte conuenit. 5 Celeriter uineis ad oppidum actis, aggere iacto turribusque constitutis, magnitudine operum, quae neque uiderant ante Galli neque audierant, et celeritate Romanorum permoti, legatos ad Caesarem de deditione mittunt et, petentibus Remis ut conseruarentur, impetrant.

XIII. 1 Caesar, obsidibus acceptis primis ciuitatis atque ipsius Galbae regis duobus filiis armisque omnibus ex oppido traditis, in deditionem Suessiones accepit exercitumque in Bellouacos ducit. 2 Qui, cum se suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppido Caesar cum exercitu circiter milia passuum quinque abesset, omnes maiores natu, ex oppido egressi, manus ad Caesarem tendere et uoce significare coeperunt sese in eius fidem ac potestatem uenire neque contra populum Romanum armis contendere. 3 Item, cum ad oppidum accessisset castraque ibi poneret, pueri mulieresque ex muro passis manibus, suo more, pacem ab Romani petierunt.

XIV. 1 Pro his Diuiciacus (nam post discessum Belgarum, dimissis Haeduorum copiis, ad eum reuerterat) facit uerba: 2 Bellouacos omni tempore in fide atque amicitia ciuitatis Haeduae fuisse; 3 impulsos ab suis principibus, qui dicerent Haeduos, a Caesare in seruitutem redactos, omnes

XIII. 1 accepit: accipit *Vascosan* || 2 milia *f*, *U*: milibus *T om. α* || neque *α*: nec *β*.

XIV. 2 haeduae ciuitatis *β* || 3 a [ab *L*] caesare *SLNB² β*: ad caesarem *AM*, *B¹* *R* || omnes redactos *β*.

rako beharrezkoa zen guztia prestatzen hasi zen. 4. Bitartean, iheska zetozen Suesioniar guztiak hiri fortifikatura iritsi ziren hurrengo gauean. 5. Berehala manteleteak¹⁸ hiri gotortuaren inguruan jaso, lubeta ireki eta dorreak altxatuta, Galiarrek, ordurarte inoiz entzun eta ikusi ez bezalako lan harrigarri haiek eta Erromatarren azkartasunak txundituta, ordezkariak bidali zituzten Zesarrengana errendizioa eskatzera eta, Remiarren bitartekotza medio, haren barkamena lortzen dute.

XIII. 1. Zesarrek, bahitu moduan hiriko nobleenak eta Galba erregea beraren bi semeak onartuta, hiri gotortuko arma guztiak eman zizkiotenean, Suesionarren errendizi onartu zuen eta ejerzitua Belobaziarrengana gidatu. 2. Hauek, Bratupanziarren hiri gotortuan beren gauza guztiekin bilduta zeudelarik, hiri hartatik Zesar eta bere ejerzitua bost mila pausutara gutxi gora behera zeudenean, adineko guztiak, hiritik irtenda, Zesarri eskuak luzatu eta azalpenak ematen hasi zitzaizkion, esanez, haren hitz eta esanetara makurtzen zirela eta ez zutela Erromatar Herriaren aurka armekin borrokatuko. 3. Era berean, hiri gotortura iritsi eta bertan kanpamendua ezarri zuenean, haurrak eta emakumeak Erromatarrei bakea eskatzen hasi zitzaizkien harresitik eskuak luzatuz ohi zuten moduan.

XIV. 1. Dibiziakok (Belgiarren itzuleraren ondoren, He duar tropak lizentziatuta Zesarrengana itzulia baitzen) haien alde hitz egin zuen, 2. esanez Belobaziarrek betidanik He duar herriarenganako leialtasuna eta adiskidetasuna gorde izan zituztela; 3. beren agintariek bultzatuta, (zeinek, He duarrek Zesarren esklabotzapean era guztietako ezduintasun

¹⁸ *Manteleteak* egurrezko barrakoiak ziren, batzutan larruz estaliak eta biribilen gainean ipinita eraman eta mugitzen zituztenak; gerra-makina hauek lubetak egiten ari ziren soldaduak babesteko erabiltzen ziren; eta lubetak, pixkanaka etsaiarengana aurreratu altxatzen zirenez, manteleteak ere mugitu eta haien gainean ezartzen zituzten.

indignitates contumeliasque perferre, et ab Haeduis defecisse et populo Romano bellum intulisse. 4 Qui eius consilii principes fuissent, quod intellexerent quantam calamitatem ciuitati intulissent, in Britanniam profugisse. 5 Petere non solum Bellouacos, sed etiam pro his Haeduos, ut sua clementia ac mansuetudine in eos utatur. 6 Quod si fecerit, Haeduum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum, quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consuerint.

XV. 1 Caesar honoris Diuiciaci atque Haeduum causa sese eos in fidem recepturum et conseruaturum dixit; quod erat ciuitas magna inter Belgas auctoritate atque hominum multitudine praestabat, sexcentos obsides poposcit. 2 His traditis omnibusque armis ex oppido conlatis, ab eo loco in fines Ambianorum peruenit, qui se suaque omnia sine mora dediderunt. 3 Eorum fines Neruii attingebant; quorum de natura moribusque Caesar cum quaereret, sic reperiebat: 4 nullum aditum esse ad eos mercatoribus; nihil pati uini reliquiarumque rerum ad luxuriam pertinentium inferri, quod iis rebus relanguescere animos et remitti uirtutem existimarent; 5 esse homines feroces magnaue uirtutis; increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui se populo Romano dedidissent patriamque uirtutem proiecissent; 6 confirmare sese neque legatos missuros neque ullam condicionem pacis accepturos.

4 eius α : huius β || 5 his AM β : iis BRSLVN || sua α : om. β .

XV. 1 quod α : et quod β || inter: et inter LN || hominum α : omnes β || 2 omnibusque α : et β || conlatis: conlocatis RLN, U || ambianorum M, LNB² β : ambion- A, B¹ RS || 3 caesar α : om. β || 4 esse aditum L¹ β || eos α : hos β || ad luxuriam pertinentium β : om. α || iis α : his β || eorum: uirorum *Eberg, del. Marus* || et remitti uirtutem α : uirtutemque remitti β || 5 magnaueque α : magna β || dedidissent *f. / U²* dededissent T dedissent α U¹ || patriamque α : et patriam β || 6 sese α U: se T*f.*

eta irainak jasan ohi zituztela esaten baitzieten), Heduarren-gandik urrundu izan zirela eta Erromatar Herriaren aurka gerra egin. 4. Erabaki haren bultzatzaile izandakoek herriari zenbat kalte egin zioten ikusita, Britaniara ihes egin zutela¹⁹. 5. Orain ez ziotela Belobaziarrek soil-soilik erregutzen, Heduarrek ere haien alde eskatzen ziotela, Zesarrek bere ohizko bihozberatasun eta onberatasuna haiekiko ere ager zezan. 6. Horrela egiten bazuen, Heduarren aginpidea (zeinen laguntza eta ondasunez baliatzen baitzen gerraren bat sortzen zenean) Belgiar guztien artean zabalduko zuela.

XV. 1. Zesarrek, Dibiziakori eta Heduarrei zien begiruneagatik, haiek bere babespean onartu eta edukiko zituela esan zuen; bestalde, herri hark Belgiarren artean aginpide handia zuelako eta herritar kopuru oso bikaina, 600 bahitu eskatu zituzkien. 2. Haiek entregatuta, hiri gotortutik armak atera zituztenean, leku hartatik Anbianiarren lurretara iritsi zen; hauek berehala eskaini zizkioten beren burua eta ondasun guztiak. 3. Beren lurraldeak Nerbiarrenak ukitzen zituen. Zesarrek Anbianiarren izaera eta ohiturez galdezka aritu ondoren, hauxe jakin zuen: 4. merkatariek ez zutela haiengana inguratzeko aukerarik; ezin zutela inolaz ere jasan, ez ardorik ez eta bizimodu eroso bati dagozkion gainontzeko gauza guztiak erosterik²⁰, halakoek espiritua ahuldu eta adorea gutxien dutela uste baitzuten; 5. gizon basati eta adoretsuak zirela, eta gainontzeko Belgiarrak iraintzen zituztela, Erromatar herriari beren buruak eskaini eta beren aberriaren adorea baztertu izana aurpegirotuz; 6. baieztatu zioten beraiek ez zutela ordezkorik bidaliko eta ez zutela onartuko inolako bake-baldintzarik.

¹⁹ Belgiar herriek harreman sendoak zituzten Britoniarrekin (ik. gorago IV kapitulu).

²⁰ *nihil pati vini...infernī = non pati vinum neque reliquas res ad luxuriam pertinentes inferri.*

XVI. 1 Cum per eorum fines triduum iter fecisset, inueniebat ex captiuis Sabim flumen ab castris suis non amplius milia passuum decem abesse: 2 trans id flumen omnes Neruios consedissee aduentumque ibi Romanorum expectare una cum Atrebatibus et Viromanduis, finitimis suis 3 (nam his utrisque persuaserant uti eandem belli fortunam experirentur); 4 expectari etiam ab his Atuatucorum copias atque esse in itinere; 5 mulieres quique per aetatem ad pugnam inutiles uiderentur in eum locum coniecisse quo propter paludes exercitui aditus non esset.

XVII. 1 His rebus cognitis, exploratores centurionesque praemittit, qui locum idoneum castris deligant. 2 Cum ex dediticiis Belgis reliquisque Gallis complures, Caesarem secuti, una iter facerent, quidam ex his, ut postea ex captiuis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Neruios peruenerunt atque his demonstrarunt inter singulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quicquam negotiū, cum prima legio in castra uenisset reliquaeque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri; 3 quae pulsa impedimentisque direptis, futurum ut reliquae contra consistere non auderent. 4 Adiuuabat etiam eorum consilium qui rem deferebant quod Neruii antiquitus, cum equitatu nihil possent (neque enim ad hoc tempus ei rei stu-

XVI. 1 triduum α : -o β . || captiuis α : eorum *add.* β || sabim α : *l*: sabin U sabini *Tf* || ab α : a β || milia α : mil. *U*/mile *Tf*/milibus *Mensel* || passuum α *U*: passus *Tf*(?) || 2 romanorum ibi *Tf* || atrebatibus β : atr(e)batis α || uiromanduis β : uer- α || 4 his: iis *ed. pr.* || atuatucorum *Tf*², *U*: ad- α *f* || 5 inutiles α : esse *add.* β || *paludes* SLN β : -is AM, BR.

XVII. 1 castris idoneum β || 2 ex his AM, *YTf*, *l*: ex iis BRSLN, U || prima α : -um B || 4 adiuuabat β : -ant α || deferebant LNB² R², *f*, *U*: differebant AM. B² R¹ S, T differebat B¹ deferebat B⁴ || cum β : *om.* α .

XVI. 1. Anbioniarren lurretan barna hiru egunez ibili ondoren, gatibuen ahoz jakin ahal izan zuen Sabim ibaiaren eta bere kanpamenduaren artean ez zegoela hamar mila pausu baino gehiagoko bitarterik: 2. ibai honen beste aldean zeudela kokatuta Nerbiar guztiak, han Erromatarren etorrera itxaroten zutelarik beren mugakide ziren Atrebaziar eta Biromandiarrekin batera, 3. bi herri hauek limurtu baitzituzten gudu berean parte har zezaten; 4. Atuatuziarren tropak ere espero zituztela eta, jada bidean zetozela; 5. emakumeak eta beren adinagatik borrokarako gai ez ziruditenak, zingirak zeudelako armadarentzat sarbiderik ez zegoen leku batean bildu izan zituztela.

XVII. 1. Berri hauek ezagutu ondoren, ikertzaile eta ehuntariak bidaltzen ditu aurretik kanpamenduarentzat leku apropos bat aukeratzera. 2. Belgiar eta beste galiar bahitu askok Zesarren atzetik aldi berean bidea egin zutelarik, batzuk, geroago gatibuek jakinarazi zigutenaren arabera, gure armadak martxan zeraman antolaketa egun haietan behatuta, gaeuz Nerbiarregana iritsi ziren eta hauei jakinarazi, legio bakoitzaren ondoren ekipai-zama handiak zeudela eta ez litzatekeela batere zaila, lehenengo legioa kanpamendura iritsitakoan eta gainontzekoak dexente urrun egonik, zama-pean eragotzita zetorrena erasotzea. 3. Hura garaitu eta zama harrapatuz gero, zera gertatuko litzatekeela, hots, gainontzekoak ez liratekeela aurre egitera ausartuko. 4. Bestalde, berri-emaile hauen egitasmoak bere alde zuen egokiera hau, hots, Nerbiarrek, aspaldidanik zaldun-troparik ez zutenez (oraindik orain ez baitira haien zale eta, baliabiderik

dent, sed, quicquid possunt, pedestribus ualent copiis), quo facilius finitimorum equitatum, si praedandi causa ad eos uenissent, impedirent, teneris arboribus incisis atque inflexis crebrisque in latitudinem ramis enatis et rubis sentibusque interiectis, effecerant ut instar muri hae saepes munimenta praeberent, quo non modo non intrari, sed ne perspicere quidem posset. 5 His rebus cum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nerui existimauerunt.

XVIII. 1 Loci natura erat haec, quem locum nostri castris delegerant. Collis ab summo aequaliter decliuus ad flumen Sabim, quod supra nominauimus, uergebat. 2 Ab eo flumine pari accliuitate collis nascebatur, aduersus huic et contrarius, passus circiter ducentos infimus apertus, ab superiore parte siluestris, ut non facile introrsus perspicere posset. 3 Intra eas siluas hostes in occulto sese continebant; in aperto loco, secundum flumen, paucae stationes equitum uidebantur. Fluminis erat altitudo pedum circiter trium.

XIX. 1 Caesar, equitatu praemisso, subsequebatur omnibus copiis: sed ratio ordoque agminis aliter se habebat ac Belgae ad Neruios detulerant. 2 Nam quod ad hostes adpropinquabat, consuetudine sua Caesar sex legiones expeditas ducebat; 3 post eas totius exercitus impedimenta collocarat; inde duae legiones quae proxime conscriptae erant

4 uenissent: -et *Aldus* || inflexis crebisque β : *om.* α || enatis α : *om.* β || munimenta M^2 , LN: -is AM^1 , BRS, -um Tf , / munimenta iis *Roesch, del. Madrig* || quo α U : quod Tf || non modo non: non modo LN, T^2 , P || posset β : -it α || 5 sibi β : *om.* α || existimauerunt β : *extim.* α [*cf. R. E. A., 1925, p. 285*].

XVIII. 1 locum: *om.* LN || castris nostri LN || 2 accliuitate α : decliu- β || infimus: ab infimo *Klotz* || ab α : a β || posset M , LNB² R² β : -it Λ , B¹ R¹ S || circiter pedum β .

XIX. 2 quod hostis α : quoad hostis [hostes T^1 , U^1] β quod hostibus *Frigell* quod hosti *Faernus* quod ad hostis *Davies* || 3 collocarat: -auerat *Mensel*.

baldin badute, oinezko tropei zor diete), mugakideen zalduneriari errazago aurre egin ahal izateko beraiengana harrapakinen bila etortzen baziren, teknika hau asmatu izana: zuhaitz berriak moztuz eta tolestaturaz, hauen zabaleran hazitako adarrekin nahiz tarteko iratze eta arantza ugariekin harrarsi antzeko babesak lortzea, eta nolako babesak gainera, ezin baitzen kanpotik barrura sartu, ez eta bestaldeko deus atzeman ere. 5. Oztopo hauekin gure ejerzituaren ibilbidea eragotzia egonik, Nerbiarrek pentsatu zuten ez zuketela emandako aholkurik gutxietsi behar.

XVIII. 1. Geurek kanpamenduarentzat aukeratu zuten lekuko natura honelakoa zen: mendixka bat, goiko aldetik lehen aipatutako Sabim ibairaino beheraldi lauaz makurtzen zen. 2. Makurrera berdintsuko beste mendixka bat altxatzen zen ibai honen beste ertzean, lehenengoaren aurrez--aurre, berrehun pausutako ingurunean, gutxi gora behera, magala belarrik gabekoa eta gaina basoz beteta zituelarik, hain betea ezen barruan ezin baitzen ezer antzeman erraztasunez. 3. Baso haien artean estalita zeuden etsaiak. Basorik gabeko leku irekian, berriz, ibai ertzean zehar, zaldun talde batzuk ikusten ziren. Ibaiak hiru oinetako sakonera zuen gutxi gora behera.

XIX. 1. Zesar, aurretik zalduneria bidalita, tropa guztiekin atzetik zihoan; baina tropen antolaketa eta mugimenduak Belgiarrek Nerbiarrei azaldu ez zieten beste era batera moldatu zituen Zesarrek. 2. Izan ere, etsaiarengana inguratu ahala, zamarik gabeko sei legio ipiniak zituen ohi zuen eran; 3. haien atzetik armada guztiaren tresneria zeukan kokatuta; azkenik, berriki osatuak izan ziren bi legioek hersten zu-

totum agmen claudebant praesidioque impedimentis erant. 4 Equites nostri cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi cum hostium equitatu proelium commiserunt. 5 Cum se illi identidem in siluas ad suos reciperent, ac rursus ex silua in nostros impetum facerent, neque nostri longius quam quem ad finem porrecta [ac] loca aperta pertinebant, cedentis insequi auderent, interim legiones sex quae primae uenerant, opere dimenso, castra munire coeperunt. 6 Vbi prima impedimenta nostri exercitus ab eis qui in siluis abditi latebant uisa sunt, quod tempus inter eos committendi proelii conuenerat, ut intra siluas aciem ordinesque constituerant atque ipsi sese ita confirmauerant, subito omnibus copiis prouolauerunt impetumque in nostros equites fecerunt. 7 His facile pulsus ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt, ut paene uno tempore et ad siluas et in flumine et iam in manibus nostris hostes uiderentur. 8 Eadem autem celeritate aduerso colle ad nostra castra atque eos qui in opere occupati erant contenderunt.

XX. 1 Caesari omnia uno tempore erant agenda: uexillum proponendum, quod erat insigne cum ad arma concurrere oporteret; signum tuba dandum; ab opere reuocandi milites; qui paulo longius aggeris petendi causa processerant, arcessendi; acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum. Quarum rerum magnam partem 2 temporis breuitas et successus hostium impediabat. 3 His difficultatibus duae

5 silua α : l(a)eua β || porrecta: prospectus *Schlee* || ac: *del. Mors* || sex α : *om.* β || primae α : ante β || dimenso α : dimisso β || 6 iis BRSLN: his AM β || siluis α : -a β || conuenerat AM², LN, T¹; U² \mathcal{P} : -ant M¹, BSRS, U¹ \mathcal{P} || ut α : ita ut β || ordinesque: ordinemque LN || constituerant β : ita const- α : || sese α se β || ita *transposuit* Constans || 7 proturbatis α : pert- β || et ad α : ad β || iam α : *om.* β .

XX. 1 quod... dandum: *del. Aldus nepos* || instruenda acies β || 2 temporis α : -um β || successus α : incursum β .

ten soldadu errenkada eta tresneria babesten. 4. Gure zaldunek, harrijaurtikilari eta gezilariekin batera ibaia zeharkatu ondoren, borrokari ekin zioten etsaien zalduneriaren aurka. 5. Hauek tarteka basoan murgiltzen ziren beretarren artean eta beste batzuetan basotik irtenda gureen kontra eraso egingen, eta nola gureak, soro irekiak hedatzen ziren mugetaraino baino ez ziren ausartzen ihes zihoazenen atzetik, bitarte horretan, lehendabizi iritsitako sei legioak, lekua neurtuta, kanpamendua gotortzen hasi ziren. 6. Basoan ezkutatuta zeudenak, gure armadaren lehen tresneri zamak antzeman orduko, une hartantxe erasoari ekitea erabakia zeukatenez beraien artean eta, nola, bestalde, soldadu errenkadak eraso-eran antolatua zituzten baso barnean beren buruak segurtatzeko asmoz, bat-batean tropa guztiekin arrapaladan ibairantz jeitsi ziren eta geure zalduneria eraso zuten. 7. Hauek, berehala zaurituta eta nahaspilatuta, ikaragarritzko abiadan lasterka egin zuten ibairaino, hain azkar non une berean basoan eta ibaian eta gure artean baitziruditen. 8. Azkenik, azkartasun berdinez menditik gora gure kanpamendurantz igo eta han harresian lanean ari zirenengana abiatu ziren.

XX. 1. Zesarrek aldi berean egin behar zuen dena: ikurrina zabaldu behar zuen, armak hartu behar zirelako seinale baitzen, turutarekin eraso zeinua eman, lanean ari ziren soldaduei deitu, lubeta altxatzeko beharrezkoaren bila urrutiratu zirenei dei egin, soldadu errenkadak antolatu, soldaduei hots egin, seinalea eman. 2. Denbora faltak eta etengabe heltzen ari ziren etsaiek eginbehar gehienak eragozten zituzten. 3. Zailtasun

res erant subsidio: scientia atque usus militum, quod superioribus proeliis exercitati, quid fieri oporteret non minus commode ipsi sibi praescribere quam ab aliis doceri poterant, et quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Caesar discedere, nisi munitis castris, uetuerat. 4 Hi, propter propinquitatem et celeritatem hostium, nihil iam Caesaris imperium exspectabant, sed per se quae uidebantur administrabant.

XXI. 1 Caesar, necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites quam in partem fors obtulit decurrit et ad legionem decimam deuenit. 2 Milites non longiore oratione cohortatus quam uti suae pristinae uirtutis memoriam retinerent neu perturbarentur animo hostiumque impetum fortiter sustinerent, 3 quod non longius hostes aberant quam quo telum adigi posset, proelii committendi signum dedit. 4 Atque in alteram partem, item cohortandi causa, profectus, pugnantibus occurrit. 5 Temporis tanta fuit exiguitas hostiumque tam paratus ad dimicandum animus ut non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas scutisque tegimenta detrahenda tempus defuerit. 6 Quam quisque ab opere in partem casu deuenit quaeque prima signa conspexit, ad haec constitit, ne in quaerendis suis pugnandi tempus dimitteret.

3 sibi α : sibi magis β || 4 celeritatem et propinquitatem β || exspectabant α : spect- β .

XXI. 1 in: *del. Kramer* || decurrit α : decurrit β || 2 cohortatus α : est coh- β || 3 adigi *Ciacconius*: adici α abici β || 5 induendas LNR², T²: inducendas *ett.* || detrudenda AM, SLNR²: detruenda BR¹ detrahenda β || 6 quisque α : quisquam β || signa prima β || in quaerendis suis α : inquirendo suos β || tempus pugnandi β .

hauen artean bi gauza zituen Zesarrek aldeko: batetik, soldaduen iaioetasuna eta ohitura, izan ere, lehenago burututako borroketan jardunda egonik, beren kabuz, besteen aholkuz bezain ondo erabaki baitzezaketen zer egin behar zen; bestetik, Zesarrek legatu bakoitzari, zegokion legiotik eta harresitik kanpamendua gotortu aurretik aldentzea eragotzi izana. 4. Legatuek, etsaien gertutasuna eta azkartasuna zirela eta, ez zuten Zesarren inolako agindurik itxaroten, ongi zeritzotena erabakitzen baizik.

XXI. 1. Zesar, agindu beharrezkoenak eman ondoren, soldaduak hitzez berotzera abiatu zen arin halabeharrak bultzatzen zuen lekuetara eta hamargarren legioarengana heldu zen. 2. Soldaduei, luzaro hizketan aritu gabe²¹, beren betiko adorea oroitzeke, ez larritzeko eta erasoari gogor eusteko aholkatu zien. 3. Bestalde, jaurtikitako gezi batek utzitako bideak baino aldentzen ez zituenez etsaiarengandik, erasoari ekiteko seinalea eman zuen. 4. Eta, soldaduen adorea zuzpertz asmoz berriro beste alderdi batera joan zelarik, borrokan buru-belarri aurkitu zituen. 5. Hain eskasa izan zen denbora gauza guztietarako eta hain prestua etsaien adorea borrokarako ezen ez baitzuten astirik izan, ez guda-ikurrak²² soinean egokitzeko, ez eta buru-babesak jantzi eta erredolak zorroetatik ateratzeko ere. 6. Lana utzita, Halabeharrak aurrean jarritako lekuan eta lehen begiradan atzemandako zutoihalaren alboan gelditu ziren denak, borrokaldian bakoitzari zegokion lekua bilatzen denborarik ez galtzarren.

²¹ Pasarte honetan, beste zenbaitetan bezala, argi atzeman daiteke *cohortatio* deituriko «adore-emate» diskurtsuak Erromatar armadan zuen garrantzia, beraren bitartez buruzagiak borrokaren gorabeherak eta, azken finean, emaitza, guztiz baldintza baitzezakeen.

²² Zesarrek *insignia* deituriko «ikurrak» buru-babesen tontor apainduak dira gehienetan baina, batzuetan, pasarte honetan bezala, ez dago argi bestelako apaingarriak ere izan daitezkeen; *galea*, bestalde, legionariaren buru-babesa zen, zaldunena baino arinagoa; *scutum*, lauki zuzen baten forma zuen erredola, egurrezkoa eta larruz estalia, aurreko aldetik konbexua, eta erdi-erdian burni apainduzko pieza bat zuena (*umbo*).

XXII. 1 Instructo exercitu, magis ut loci natura deiectus-
que collis et necessitas temporis quam ut rei militaris ratio
atque ordo postulabat, cum diuersis legionibus aliae alia in
parte hostibus resisterent, saepibusque densissimis, ut ante
demonstrauimus, interiectis, prospectus impediretur, neque
certa subsidia conlocari neque quid in quaque parte opus
esset prouideri neque ab uno omnia imperia administrari
poterant. 2 Itaque, in tanta rerum iniquitate, fortunae quo-
que euentus uarii sequebantur.

XXIII. 1 Legionis nonae et decimae milites, ut in sinis-
tra acie constiterant, pilis emissis, cursu ac lassitudine exa-
nimatos uulneribusque confectos Atrebates (nam his ea
pars obuenerat) celeriter ex loco superiore in flumen com-
pulerunt et transire conantes insecuti gladiis magnam par-
tem eorum impeditam interfecerunt. 2 Ipsi transire flumen
non dubitauerunt et in locum iniquum progressi rursus re-
sistentes hostes redintegrato proelio in fugam confecerunt.
3 Item alia in parte diuersae duae legiones, undecima et oc-
taua, profligatis Viromanduis, quibuscum erant congressi,
ex loco superiore, in ipsis fluminis ripis proeliabantur. 4 At
totis fere a fronte et ab sinistra parte nudatis castris, cum in
dextro cornu legio duodecima et non magno ab ea interua-
llo septima constitisset, omnes Neruii, confertissimo agmi-
ne, duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad
eum locum contenderunt; 5 quorum pars aperto latere

XXII. 1 deiectusque *ed. pr.*: delectusque *codd.* delectusque collis *del. Mommsen* || rei:
re A¹ || diuersis legionibus: diuersae legiones *Ciacconi*.

XXIII. 1 acie α Tf: -ei Uf || uulneribusque α: uulneribus β || his AM: iis *ett.* || 2
resistentis α: regressos ac resistentes β || co(n)iecerunt α: dederunt β || 3 congressi:
-ae *Meusel* || 4 at totis β: a(t)tonitis α || fere α: fere castris β || ab α: a β || castris α:
om. β || cum β: quo [*fuert in archetypo*: quom] A, BRSLN quod M || ab ea α: ea f, Ul *om.*
T. || 5 aperto: <ab> aperto *Meusel*.

XXII. 1. Ejerzitua antolatuta, ez arau eta teknika militarren arabera, lekuaren izaerak, mendixkaren jeitsierak eta denbora faltak eskatu bezala baizik eta, nola, bestalde, legioek han eta hemen etsaiei aurre egiten zieten eta mendi barneko hesien itxitasunak, lehen esan bezala, elkar ikustea eragozten zuen, ezinezkoa zitzaien soldaduei bakarka aldi berean beharrezko erresebak ipintzea, lekuan lekuko beharrei erantzutea eta aginduak alde guztietara banatzea. 2. Horrela, egoera hain desorekatua izanik, zortearen gora-beherak ere aldatuz zihoazen.

XXIII. 1. Bederatzigarren eta hamargarren legioetako soldaduek ezker aldeko errenkadetan kokatuta zeudenez, geziak jaurtikiz, lasterketaren nekeaz arnasarik gabe eta zauriz beteta zeuden Atrebaziarrak (hauei alderdi hura suertatu baitzitzaien) leku altuenetik ibairantz bota zituzten eta ibaia zeharkatzeko ahaleginak egiten ari zirelarik, geureek, ezpatekin atzetik jazarritz, haietariko asko hil zituzten. 2. Geureek berriz, bi aldiz pentsatu gabe zeharkatu zuten ibaia eta leku desegoki batera helduta, berriro etsaiek aurre egin zitelarik, haiekin borrokatu eta ihesera bultzatu zituzten. 3. Era berean, beste alderdi bateko bi legio, hamaikagarrena eta zortzigarrena, Biromanduiarren kontra borrokatu eta garaitu ondoren, goitik behera jeitsi eta ibai ertzean bertan aritu ziren borrokan. 4. Halere, ia kanpamendu guztia aurreko aldeetik eta ezkerrekotik babesik gabe geratu zenez, eskuinaldean hamargarren legioa kokatuta zegoenez eta honengandik ez oso urrun zazpigarrena, Nerbiar guztiak²³, errenkada itxi-itxiak osatuz eta aginte gorena zuen Boduognato gidari zutela, leku hartara abiatu ziren. 5. Haietako talde bat babesik

²³ II, 8 pasartean adierazten denez, Nerbiarrek 50.000 gizon hitz emanak zizkieten Erromatarrei; 28. kapituluaren berriz, 60.000 mila aipatzen dira.

legiones circumuenire, pars summum castrorum locum petere coepit.

XXIV. 1 Eodem tempore equites nostri leuisque armaturae pedites qui cum iis una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra reciperent, aduersis hostibus occurrebant ac rursus aliam in partem fugam petebant, 2 et calones, qui ab decumana porta ac summo iugo collis nostros uictores flumen transisse conspexerant, praedandi causa egressi, cum respexissent et hostes in nostris uersari uidissent, praecipites fugae sese mandabant. 3 Simul eorum qui cum impedimentis ueniebant clamor fremitusque oriebatur, aliique aliam in partem perterriti ferebantur. 4 Quibus omnibus rebus permoti, equites Treueri, quorum inter Gallos uirtutis opinio est singularis, qui auxilii causa ab ciuitate ad Caesarem missi uenerant, cum multitudine hostium castra compleri nostra, legiones premi et paene circumuentas teneri, calones, equites, funditores, Numidas diuersos dissipatosque in omnes partes fugere uidissent, desperatis nostris rebus, domum contenderunt; 5 Romanos pulsos superatosque, castris impedimentisque eorum hostes positos ciuitati renuntiauerunt.

XXIV. 1 qui α U: quique Tf || iis α : his β || in aliam LN || 2 ab β : om. α || ac α : et β || transisse α : -ire β || sese fugae LN || 4 treueri: -iri R¹, T, U || opinio est uirtutis β || ab α : a β || missi ad caesarem β || compleri S: compleri, nostras AM² [nostros M¹], BRN nostra compleri β || diuersos: dispersos *Kraffert* || rebus α : om. β .

gabeko aldetik legioak inguratzen hasi zen, beste bat kanpamenduaren leku altuenera igotzen.

XXIV. 1. Aldi berean geure zaldunek eta haiekin batera egondako oinezko soldadu arinek —hain zuzen ere, etsaien lehen erasoaldian garaituak izan zirela esan dugun haiek—, kanpamendura itzultzerakoan etsaiekin topo egiten zuten eta berriro beste alde batera ihes egiten; 2. kaloiek²⁴ deku-maniar atetik²⁵, mendixkaren tontorretik geure soldaduak, garaile gisa, ibaia zeharkatzen ikusi zituzten eta, altxorra eskuratzeko asmoz irtenda, atzera begiratu eta etsaiak gure kanpamenduan zeudela ikusita, arrapaladan ihesari ekin zioten. 3. Aldi berean tresneriarekin zetozenen oihu eta zaratak zabaltzen ari ziren, eta denak, bakoitza bere aldetik, izututa, sakabanatzen hasi ziren. 4. Gertakizun hauek guztiek bulztatuta, Treberiar zaldunek, (Galiarren artean adoretzu fama berezia zutenak eta laguntza emateko beren lurraldetik bidalita Zesarrengana etorri izan zirenak), gure kanpamendua etsaiez betea zegoela ikusi zutenean, legioak estututa eta ia inguratuak aurkitzen zirela eta kaloiek, zaldunek, harrijaurtikilariek eta Numidiarrek, han-hemenka sakabanatuta, alde guztietara ihes egiten zutela, gureen egoera galdutzat emanik beren hirira alde egin zuten. 5. Han hiritarrei jakinarazi zieten etsaiek Erromatarrak zapaldu eta garaitu izan zituztela eta haien kanpamenduaz eta tresneriaz jabetu izan zirela.

²⁴ *Calones* hitzaz izendatutakoak ofizialen eta soldaduen esklaboak ziren.

²⁵ Erromatar kanpamenduak zituen sarbideen artean, *porta decumana* etsaiaren beste aldean irekitzen zen ateari deritzaio, kanpamendua kokatuta zegoen lekuko alderdirik altuenean; bide luze batek batzen zuen ate hau *pretoriana* deiturikoarekin, hau da, etsaiaren aurrean zegoenarekin.

XXV. 1 Caesar ab decimae legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri signisque in unum locum conlatis, duodecimae legionis confertos milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento uidit, quartae cohortis omnibus centurionibus occisis signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut uulneratis aut occisis, in his primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo uiro, multis grauibusque uulneribus confecto, ut iam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores et nonnullos ab nouissimis desertos proelio excedere ac tela uitare, hostes neque a fronte, ex inferiore loco subeuntes, intermittere et ab utroque latere instare et rem esse in angusto uidit, neque ullum esse subsidium quod submitti posset, 2 scuto ab nouissimis uni militi detracto, quod ipse eo sine scuto uenerat, in primam aciem processit, centurionibusque nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites, signa inferre et manipulos laxare iussit quo facilius gladiis uti possent. 3 Cuius aduentu spe inlata militibus ac redintegrato animo, cum pro se quisque in conspectu imperatoris, etiam in extremis suis rebus operam nauare cuperet, paululum hostium impetus tardatus est.

XXV. 1 milites confertos LN || impedimento esse LN || uidit: *del. Aldus* || signiferoque α : signifero β || primipilo α : primo pilo β || baculo α : paccio Tf, U paccio l || ab nouissimis α : a nou- β e nou- *Lipsius* || desertos: -o Λ *del. Apitz* desertores *Herzog* deserto <loco> *Klussmann* || excedere ac: excedere <acie> ac *Oudendorp* || a fronte α : fronte β || esse α : *om.* β || 2 ab nouissimis uni: *del. Hoffmann* uni *del. Vielhaber* || 3 cuius α ϵ : huius Tf, U || extremis α : in extr- β || cuperet α : -ent β || paulum α U: paululum Tf

XXV. 1. Zesarrek, hamargarren legioari adore eman eta eskuineko aldera abiatuta, bere soldaduak larri zeudela ikusi zuen eta, zutoihalak pilatuta egonik, hamabigarren legioko soldaduek elkarren arteko gertutasunagatik batak besteari oztopo egiten ziola, laugarren kohorteko ehuntari guztiak hilda zeudela eta haiekin ikurrina-eramailea, zutoihala galdu eta gainontzeko kohortetako ia ehuntari guztiak zaurituta edo hilik, (haien artean P. Sextio Bakulo primipiloa²⁶, gizon guztiz adoretua, zauri anitzez larriki ezindua, hain larri ezen ezin baitzion ia bere buruari zutik ere eutsi); ikusi zuenean, gainera, gainontzekoak makalagoak zirela eta batzuk, atze-goardikoek eskutik utzita, borrokari hanka egin eta gezietatik aldentzen ari zirela, etsaiek ez ziotela uzten behetik gorantz igotzeari eta bi sahietsetatik zirikatzen zituztela eta egoera larria zela la-guntzarik bidaltzea ezinezkoa zelarik, 2. Zesarrek, atze-goardiko soldadu bati erredola kenduta —gabe etorria baitzen—, lehendabiziko soldadu errenkadara aurreratu eta ehuntariei izenez deituta, gainontzeko soldaduei adore eman zien. Agindu zien ikurrinak etsaien kontra zuzentzeko eta manipuloak irekitzeko, ezpatak errazago erabil zituzten. 3. Zesarren etorrerarekin soldaduak itxaropenez bete eta adorea berreskuratuta, buruzagiaren aurrean bakoitzak bere zeregina bete nahi zuenez nahiz beren buruak arriskatu, indargabetu egin zen zertxobait etsaien erasoaldia.

²⁶ Primipiloa, lehen kohorteko lehen manipuloa osatzen zuten ehunkadetatik lehenengoaren ehuntaria zen eta gradu berezia zuen beste ofizialen artean. P. Sextio Bakulo esperientzi luzeko ehuntariaren eredu bat dugu eta aurrerago ere egiten ditu Zesarrek honi buruzko aipamen batzuk(III, 5 eta VI, 38).

XXVI. 1 Caesar cum septimam legionem quae iuxta constiterat item urgeri ab hoste uidisset, tribunos militum monuit ut paulatim sese legiones coniungerent et conuersa signa in hostes inferrent. 2 Quo facto cum alius alii subsidium ferret, neque timerent ne auersi ab hoste circumuenirentur, audacius resistere ac fortius pugnare coeperunt. 3 Interim milites legionum duarum quae in nouissimo agmine praesidio impedimentis fuerant proelio nuntiato cursu incitato in summo colle ab hostibus conspiciebantur, et 4 T. Labienus castris hostium potitus et ex loco superiore quae res in nostris castris gererentur conspicatus decimam legionem subsidio nostris misit. 5 Qui cum ex equitum et calonum fuga quo in loco res esset quantoque in periculo et castra et legiones et imperator uersaretur cognouissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt.

XXVII. 1 Horum aduentu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri etiam qui uulneribus confecti procubuissent scutis innixi proelium redintegrarent, calones perterritos hostes conspicati etiam inermes armatis occurrerent, 2 equites uero, ut turpitudinem fugae uirtute delerent, omnibus in locis pugnae se legionariis militibus praeferrerent. 3 At hostes, etiam in extrema spe salutis, tantam uirtutem praestiterunt ut, cum primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent atque ex eorum corporibus pugnarent: 4 his deiectis et coaceruatis cadaueribus, qui superessent, ut ex tumulo, tela in nostros conicerent et pila intercepta remitte-

XXVI. 2 alius α : -iis β || ferret α : -ent β || auersi α : f: adu- T, U/ || 4 t(itus) α T/ om. U/ || castris nostris T, U/ || gererentur: -etur LN.

XXVII. 1 calones β : tum cal- α || occurrerent β : -erunt α || 2 pugn(a)e β : pugnant [-abant LN] quo α pugnando *Weissenborn* pugnandi studio *Metzger, del. Nipperdey* || 3 cecidissent α : om. β || 4 et pila α : pilaque β .

XXVI. 1. Zesarrek, gertu aurkitzen zen zazpigarren legioa etsaiek hertsatzen zutela ikusi ondoren, tribuno militarrei²⁷ bi legioak pixkanaka hurbilarazteko eta etsaiei eraso egiteko aholkatu zien. 2. Horrela, soldaduek elkarriz laguntzen ziotenez eta etsaiek atzetik inguratzeko beldurrik ez zutenez, auzariago aurre egiten eta gogor borrokatzen hasi ziren. 3. Bitartean tresneria zaintzeko atze-goardian egonak ziren bi legioetako soldaduak, erasoaren iragarpenarekin batera pausua azkarragotuz, mendixkaren gailurrean zekuskiten jada etsaiek 4. eta T. Labienok, etsaien kanpamenduaz jabetu eta leku altuenetik gure kanpamenduan gertatutakoak ikusita, hainmargarren legioa bidali zuen gureei laguntzera. 5. Hauek zaldun eta kaloien ihesari esker, egoera zertan zegoen eta kanpamendua, legioak nahiz buruzagia nolako arriskuan aurkitzen ziren ohartuta, ahalik eta arinen abiatu ziren.

XXVII. 1. Haien etorrerak hainbeste aldatu zuen egoera ezen, geure soldaduek, baita zauriz beteta eroritakoek ere, ezkutuei eutsiz, borrokari ekin baitzioten berriro. Kaloiak, etsaiek izututa zeudela ohartuta, armatutakoen gainera oldartu ziren nahiz beraiek armarik ez izan. 2. Zaldunak berriz, ihesaren lotsa euren kemenarekin ahaztu nahian, legioetako soldaduen aurretik sartzen ziren borroka-gune guztietan. 3. Baina etsaiek, salbatzeko itzaropena ia galdua izanik ere, hainbesterainoko ausardia azaldu zuten ezen, lehenengoak erori ahala, hildakoen gertu zeudenek borrokan jarraitzen baitzuten gorpuen gainetik, 4. eta haiek ere garaituak suertatzen baziren, bizirik zirautenek gorpu haiek pilatuta parape-totzat hartu eta geziak jaurtikitzen baitzituzten geure soldaduen kontra eta geureek botatakoak berriro jaurtikitzen.

²⁷ Legio bakoitzeko sei tribuno izaten ziren.

rent: 5 ut non nequiquam tantae uirtutis homines iudicari deberet ausos esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum; quae facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

XXVIII. 1 Hoc proelio facto et prope ad interneccionem gente ac nomine Neruiorum redacto, maiores natu, quos una cum pueris mulieribusque in aestuaria ac paludes coniectos dixeramus, hac pugna nuntiata, cum uictoribus nihil impeditum, uictis nihil tutum arbitrarentur, 2 omnium qui superebant consensu legatos ad Caesarem miserunt seque ei dederunt, et, in commemoranda ciuitatis calamitate, ex sexcentis ad tres senatores, ex hominum milibus LX uix ad quingentos, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. 3 Quos Caesar, ut in miseros et supplices usus misericordia uideretur, diligentissime conseruauit suisque finibus atque oppidis uti iussit et finitimis imperauit ut ab iniuria et maleficio se suosque prohiberent.

5 deberet B² *Altus*: -ent *codd.* || ausos esse α: ausi quod essent / aut si quod essent T¹, U¹ / || magnitudo α: -ine β || redegerat: -ant B², T¹ redigerent *f.*

XXVIII. 1 coniectos *Glandorp*: collectos *codd.* || hac pugna nuntiata: *del. Kruffert* || 2 dederunt: dederunt S, T¹, U¹.

5. Horrela, ez genuke pentsatu behar hainbesterainoko ausardia ikusita, halako gizon adoretuak hain ibai zabala zeharkatzen ahalegindu izan baziren, hain urbazter altuak igotzen eta halako leku desegokitan irauten, alferrik aritu izan zirenik; haien adore harrigarriak erraza bihur baitzezakeen gauzarik zailena ere²⁸.

XXVIII. 1. Borroka hau bukatu eta Nerbiar herriaren ize-na²⁹ ia guztiz suntsitu ondoren, adinekoek, emakume eta umeekin batera, ibai-ondo eta zingira inguruetan bilduak izan zirenak, esan bezala, hondamendi honen berri izan zutenean, garaileentzat ezer ezinezkorik, garaituentzak aldiz ezer ziurrik ez zegoela pentsatuz, 2. bizirik gelditu ziren guztien adostasunez ordezkariak bidali zituzten Zesarrengana eta errendizioa eskaini zioten. Beren herriaren hondamendia azaltzerakoan, seirehun senadoretatik, hiru, eta, armak eramateko gai ziren hirurogei mila gizonetatik, bostehun besterik ez zirela gelditu azaldu zioten³⁰. 3. Zesarrek, errukior eta eskaleekiko bihozbera azaldu nahian, ardura handienaz babestu zituen haien lur eta hiri fortifikatuak, erabil zitatzela eskatu zien eta auzokideei agindu, irain eta txarkeririk ez egiteko, ez berari, ez eta berak babestutakoei.

²⁸ Nahiko arraroa da era honetako etsaiaren laudorioa Zesarren ahotik entzutea. Alde batetik, leporatu izan zaion objetibotasun faltaren aurkako adibide gisa kontsidera daiteke pasarte hau, baina, kontuan hartu behar da baita, adore harrigarri horren goratzarreak Erromatarren egoera zaila eta honen aurrean azalduko jarrera zuritze-ko nahiz nabarmentzeko teknika bat ere izan daitezkeela

²⁹ *gente ac nomine*: hendiadisa

³⁰ Baieztapen eta zenbaki hauei buruz zera esan behar da, alegia, hemen esaten dena ez datorrela bat beste pasarteetan Nerbiarren gizon eta ondasun kopuru garrantzitsuari buruz esandakoarekin (ik. V, 39-42 eta VII, 75). *Galietakoko guda* aldi desberdinetan idatzia izan dela defendatzen dutenek era honetako kontraesanak aurkezten dituzte frogatuz baina, egiaz, ez dira batere erabakiorrak: liburu bat beraren barruan ere bai baitaude honelako kontraesanak.

XXIX. 1 Atuatuci, de quibus supra scripsimus, cum omnibus copiis auxilio Neruiis uenirent, hac pugna nuntiata ex itinere domum reuerterunt; 2 cunctis oppidis castellisque desertis sua omnia in unum oppidum egregie natura munitum contulerunt 3 Quod cum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectusque haberet, una ex parte leniter adcliuis aditus in altitudinem non amplius CC pedum relinquebatur; quem locum duplici altissimo muro munierant: tum magni ponderis saxa et praeacutas trabes in muro conlocabant. 4 Ipsi erant ex Cimbris teutonisque prognati, qui, cum iter in prouinciam nostram atque Italiam facerent, iis impedimentis quae secum agere ac portare non poterant citra flumen Rhenum depositis, custodiam ex suis ac praesidium sex milia hominum una reliquerunt. 5 Hi post eorum obitum multos annos a finitimis exagitati, cum alias bellum inferrent, alias inlatum defenderent, consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt.

XXX. 1 Ac primo aduentu exercitus nostri crebras ex oppido excursiones faciebant paruulisque proeliis cum nostris contendebant. 2 Postea, uallo pedum in circuitu XV milium crebrisque castellis circummuniti, oppido sese conti-

XXIX. 1 scripsimus α : diximus β || 3 partibus in circuitu LN || despectusque *codd.*: deiectusque *Iurinius* || latitudinem β : altit- α || ducentorum pedum α : pedum CC [cc. T, U] β || munierant α : -ant β || conlocabant α : collocauerunt T¹ conlocarunt U/ collocarant / collocauerant T² || 4 prognati α T, U^m: procreati *f*, U¹ *l* || in α : per β . || 4 iis: his A, *f*, *l* || custodiam α : -ae β || ex suis: *del. Mensel* || praesidium [-a M] α : -o β || reliquerunt: -ant *ed. pr.* || 5 delegerunt: -ant R. *Estienne*.

XXX. 2 pedum α : p XII β || crebrisque α : crebis β || sese: se AM.

XXIX. 1. Atuatuziarrek, gorago aipatu ditugunak, tropa guztiakin Nerbiarrei laguntzera zetozelarik borrokaren emaitza ezagutu ondoren etxeranzko bidea hartu zuten. 2. Hiri fortifikatu eta gaztelu denak hustu ondoren, beren ondasun guztiak naturak bereziki babesten zuen hiri gotortu batera eramane zituzten. 3. Hiri honek bira guztian malkor izugarri altuak eta sakanak zituenez, alderdi batetik baino ez zuen jaitziera lauko etorbide bat, berrehun oin baino gehiagoko zabalerarik ez zuena; leku hau altuera ikaragarriko harresi bikoitz batez gotortua zeukaten; une hartan gainera, pisu handiko harriak eta taket zorrotzak ipintzen ari ziren harresi gainean. 4. Atuatuziarrak bestalde, Zinbriarren eta Teutoniarraren ondorengoak ziren, hots, gure probintziatik eta Italiatik igarotzerakoan, tresneria beraiekin hartu eta eramane ezinean Rhin ibaiaren honantzko aldean utzita, beren ondasunak zaindu eta babesteko sei mila gizon utzi izan zituztenak. 5. Hauek, beren herria suntsitua izan ondoren³¹, beren mugakidekin denbora luzez gatazkak izan zituzten (batzuetan haiek erasoz, bestetan haien guda-jasei aurre eginez), baina guztien adostasunez bakea hitzarmenduta toki hau aukeratu zuten bizilekutzat.

XXX. 1. Horrela gauzak, gure ejerzitua iritsi orduko hiri gotortutik sarri irtetzen hasi ziren eta gure soldaduen aurka guduxkak egiten. 2. Gero, hamabost mila pausutako luebana eta gaztelu ugariarekin bira guztian inguratu genituenean³²,

³¹ *obitum*: gizabanakoen heriotza adierazteko erabiltzen da normalean, hemen ordea, herri batena.

³² Hamabost mila oin, hiru mila pausu ziren gutxi gora behera, hau da, lau kilometro eta erdi inguru. Honelako luzera batentzat oinak eta ez pausuak erabiltzea salbuespena da. Eskuizkribuek ematen diguten testua ere ez da segurua puntu honetan.

nebant. 3 Vbi, uineis actis, aggere exstructo, turrim procul constitui uiderunt, primum inridere ex muro atque increpitare uocibus, quod tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur: 4 quibusnam manibus aut quibus uiribus, praesertim homines tantulae staturae (nam plerumque omnibus Gallis prae magnitudine corporum suorum breuitas nostra contemptui est), tanti oneris turrim in muro sese conlocare confiderent?

XXXI. 1 Vbi uero moueri et adpropinquare moenibus uiderunt, noua atque inusitata specie commoti legatos ad Caesarem de pace miserunt, qui ad hunc modum locuti, 2 non existimare Romanos sine ope diuina bellum gerere, qui tantae altitudinis machinationes tanta celeritate promouere possent; 3 se suaque omnia eorum potestati permittere dixerunt. 4 Vnum petere ac deprecari: si forte pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audirent, statuisset Atuatucos esse conseruandos, ne se in armis despoliaret. 5 Sibi omnes fere finitimos esse inimicos ac suae uirtuti inuidere; a quibus se defendere traditis armis non possent. 6 Sibi praestare, si in eum casum deducerentur, quamuis fortunam a populo Romano pati, quam ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuissent.

3 turrim α : -em β || constitui procul N L² [procul om. L¹] || ab α : a β || instrueretur α : institueretur β || 4 homines praesertim β || omnibus: hominibus *Lipsius* || turrim α : -em β || muro M¹ β : -os α moturos *Dölner* || sese: se <pos> se *Klotz* || conlocare: del. *Dölner*.

XXXI. 1 moenibus α : muris β || 2 existimare α : se ex- β || diuina α : deorum β || promouere: et ex propinquitate pugnare *add.* β || 4 atuatucos β : aduat- α || 6 his a *l*: iis U aliis *Tf* || cruciatum α : -us β .

hiri gotortuan gelditu ziren. 3. Manteleteak aurreratu eta lubeta pilatuta urrunean dorre bat altxatzen ari ginela ikusi zutenean, lehendabizi harresi barrutik farrez eta ozenki iseka hasi zitzaizkigun hain urrunean halako tresneri handia altxatu izanagatik: 4. zera zioten, alegia, zer nolako eskuak eta zenbaterainoko indarra ote genuen dorrea harresira inguratu ahal izateko, are gehiago hain altuera txikiko gizonak izanik (izan ere, Galiar guztiak beren gorputzen neurriekin konparatuta, geureen txikitasuna gutxiesten baitute).

XXXI. 1. Dorrea mugitzen eta harresira inguratzen ari zela ikusi zutenean, ikuskizun berri eta ez ohizko hark izututa, ordezkariak bidali zituzten Zesarrengana bakea eskatzera. 2. Hauek era honetan hitz egin zioten, hots, ez zutela uste Erromatarrek, hain altuera handiko tresnak halako azkartasunez mugiarazi zitzaizketenez, jainkoen laguntzarik gabe gudan ari zirenik; 3. beren buruak eta beren ondasun guztiak Zesarren agintepean uzten zituztela. 4. Gauza bakar bat eskatzen eta erregutzen ziotela, alegia, besteen ahotan entzuna zuten bihozberatasun eta errukia azalduz Atuatuziarrei barkatu behar ziela erabakitzen bazuen, ez armarik kentzeko; 5. ia auzokide guztiak etsai zituztela, beraien adorea bekaizten zutela eta ezingo zutela beren bururik babestu armak ematen bazizkioten. 6. Egoera hartara makurtu behar izanez gero, nahiago zutela Erromatar herriaren eskutik edozein zoritxar jasan, mendeko izan ohi zituztenen eskue-tan oinazez hil baino.

XXXII. 1 Ad haec Caesar respondit: Se magis consuetudine sua quam merito eorum ciuitatem conseruaturum, si priusquam murum aries attigisset se dedidissent; 2 sed deditio-
 tionis nullam esse condicionem, nisi armis traditis. Se id quod in Neruiis fecisset facturum, finitimisque imperaturum ne quam dediticiis populi Romani iniuriam inferrent. 3 Re nuntiata ad suos, quae imperarentur facere dixerunt. 4 Armorum magna multitudine de muro in fossam quae erat ante oppidum iacta, sic ut prope summam muri aggerisque altitudinem acerui armorum adaequarent, et tamen circiter parte tertia, ut postea perspectum est, celata atque in oppido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt usi.

XXXIII. 1 Sub uesperum Caesar portas claudi militesque ex oppido exire iussit, ne quam noctu oppidani ab militibus iniuriam acciperent. 2 Illi, ante inito, ut intellectum est, consilio, quod deditio-
 ne facta nostros praesidia deducturos aut denique indiligentius seruaturus crediderant, partim cum his quae retinuerant et celauerant armis, partim scutis ex cortice factis aut uiminibus intextis, quae subito, ut temporis exiguitas postulabat, pellibus induxerant, tertia uigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones ascensus uidebatur omnibus copiis repentino ex oppido eruptionem fecer-

XXXII. 1 ad haec α : quibus ad haec α || consuetudine: mansuetudine *Hartz* || dedidissent AM, LN β : dedidissent BRS || 2 neruiis α : -os β || 3 re nuntiata: <re> renuntiata *Paul* || quae α : illi se quae β || 4 summam β : -a α || adaequarent α : ae-
 quarent β || perspectum α : compertum β || eo α : ea β .

XXXIII. 1 uesperum α : -e β || ab α : ab || 2 deducturos α : non inducturos β || indiligentius α : indulgentius β cum iis *Vascosan*: cum his *codd.* sumptis *Hug* || intextis: contextis *Nitsche* || qua... uidebatur: *del. Meusel* || repentino AM, BRLN: -tinam S -te β .

XXXII. 1. Hitz haiei Zesarrek erantzun zien esanez arietea³³ harresira heldu baino lehen errenditzen baziren, bizia barkatzeko asmoa zuela eta hori, bere ohiturari eustearren, ez merezi zutelako; 2. halere, armarik entregatu gabe ez zuela inolako errendiziorik onartuko; Nerbiarren artean egindakoa bera egingo zuela eta auzokideei, Erromatar Herriaren mendekoei kalterik ez egiteko agindua emango ziela. 3. Atuatuziarrak, proposamen hau beretarrei iragarrita, esandakoa egitea erabaki zuten. 4. Arma pilo bat harresitik luebanera botata, (hainbeste, izan ere, ezen arma mordoa ia harresiaren eta luebanaren altuerara iristen baitzen, eta hori nahiz geroago ikusi izan zen bezala, arma kopuruaren heren bat, gutxi gora behera, ezkutatu eta hiri gotortuan utzia izan zen), hiriko atea guztiz zabaldu eta bakea izan zuten egun hartan.

XXXIII. 1. Arratsalde Zesarrek atea itxi eta soldaduak hiri gotortutik irtetzeko agindu zuen³⁴, gauz soldaduek hiritarrei inolako kalterik egin ez ziezaien. 2. Baina haiek, gero jakin zen bezala (aurretik erabakita baitzeukaten nahiz errendizioa eskatua izan), geure soldaduek babes-goardiak kenduko zituztela edo behintzat arreta gutxiagoz behatuko zutela pentsatuz, batzuk, beraientzat gorde eta ezkutatatutako armekin, beste batzuk zuhaitz azalez nahiz bata bestearekin lotutako zurezko erredolekin (zeinak lasterka, astirik ezak agindu bezala, larruz estaliak baitzituzten), gau erdia igarota³⁵, bat-ba-

³³ *Arietea* estira luze bat zen (60 eta 180 oinetakoa) burdinazko pieza batez hornitua zeinak batzuetan ahuntz baten itxura baitzuen; lokarrien bitartez mugitzen zen beste makina mugikor baten gainetik.

³⁴ Logikoki irakurrita bigarren aginduak lehenengoa behar zukeen izan baina ordena honekin hobeto adierazten zaio irakurleari Zesarren agindu hauen lehen asmoa: gauz soldaduak hirian sar zitezen eragozte.

³⁵ Gau erdia eta goizeko ordubiak artean, Erromatarrak loak hartuta harrapatzeko unerik egokienean.

unt. 3 Celeriter ut ante Caesar imperarat, ignibus significati-
one facta, ex proximis castellis eo concursum est, 4 pugna-
tumque ab hostibus ita acriter est ut a uiris fortibus in extre-
ma spe salutis iniquo loco contra eos qui ex uallo
turribusque tela iacerent pugnari debuit, cum in una uirtute
omnis spes salutis consisteret. 5 Occisis ad hominum mili-
bus quattuor reliqui in oppidum reiecti sunt. 6 Postridie eius
diei refractis portis, cum iam defenderet nemo, atque intro-
missis militibus nostris sectionem eius oppidi uniuersam
Cesar uendidit. 7 Ab iis qui emerant capitum numerus ad
eum relatus est militum quinquaginta trium.

XXXIV. Eodem tempore a P. Crasso, quem cum legione
una miserat ad Venetos, Vnellos, Osismos, Coriosolitas,
Esuuos, Aulercos, Redones, quae sunt maritimae ciuitates
Oceanumque attingunt, certior factus est omnes eas ciuita-
tes in dicionem potestatemque populi Romani esse redac-
tas.

XXXV. 1 His rebus gestis, omni Gallia pacata, tanta
huius belli ad barbaros opinio perlata est, uti ab iis nationi-
bus quae trans Rhenum incolerent mitterentur legati ad Caesa-
rem, qui se obsides daturas, imperata facturas pollicerentur.
2 Quas legationes Caesar, quod in Italiam Illyricumque
properabat, inita proxima aestate ad se reuerti iussit. 3 Ipse

3 imperarat α : -auerat β || ex α : *om.* β || 4 spes salutis α : spes β || 6 intromissis
 α : inmissis β || 7 iis *ed. pr.*: his *codd.*

XXXIV. una: VII *Schneider* [cf. III, 7, 2] || unellos: uenellos *Glück* || coriosolitas
AM², T¹: curiosolitas BRSLN, T² curiosolitos M¹, f. UJ || esuuos *Whitte*: sesuuos
codd. || redones f, l: rhed α T, U || maritimae: -umae B², U. || di(c)ionem T, U: dedi-
tionem α f || redactas esse β .

XXXV. 1 iis *ed. pr.*: his *codd.* || legati ad caesarem mitterentur β || legati: legatio-
nes *Sauppe* || qui AM, BRS: quae LN β || 2 inita proxima aestate α : initio proximae
aestatis β .

teko irtenaldi bat burutu zuten hiri gotortutik tropa guztiakin igoerak hain gogorra ez zirudien alderditik. 3. Berehala, aurrez Zesarrek agindu bezala su seinaleak eginda, inguruetakotako gotorlekuetatik hara heldu ziren eta 4. etsaiek oso gogor borrokatu zuten, salbatzeko ia itxaropenik gabe eta leku desegoki batean, parapeto eta dorreetatik geziak jaurtikitzen zizkietenen aurka gudukatu beharra zeukaten gizon indartsuei zegokien bezala. 5. Lau mila gizon inguru hilda, gainontzeakoak hiri gotortura atzerarazi zituzten. 6. Egun haren biharamunean, atak txikituta —inork ez baitzituen babesten—, eta gure soldaduak barrura sartu ondoren, Zesarrek hiri hartako gauza guztiak saldu zituen. 7. Erosleek esan zioten 53.000 pertsona zeudela.

XXXIV. 1. Aldi berean, Publio Krasok, legio batekin Beneziar, Uneliar, Osismiar, Koriosolitar³⁶, Esubiar, Aulerziar eta Erredoiarren herrialdeetara bidalia izan zenak, (guztiak, itsas-ertzeko herriak eta Ozeanoraino heltzen direnak), denak Erromatarren aginte eta esanetara makurtu zirela jakinarazten dio Zesarri.

XXXV. 1. Ekintza hauek burutu eta Galia osoa baketuta, hainbestearinoko ospea hartu zuen gudu honek barbaroen artean ezen Rhinaz bestalde bizi ziren herrialdeek ordezkariak bidali baitzituzten Zesarrengana, bahituak emango zizkiotela eta agindutakoak beteko zituztela hitz ematera. 2. Zesarrek ordezkari hauei hurrengo udararen hasieran beregana itzultzeko agindu zien, bera Italiara eta Ilirikora³⁷ abiatzear baitzegoen. 3. Beraz, Zesar, Karnutiarren, An-

³⁶ *Coriosolitas*: greziar akusatiboaren bukaera du, Zesarrek zeltiar izenekin erabiltzen duenetakoa.

³⁷ Ilirikoko gobernadore izendatua izan zen Zesar Honanzko Galiakoa izendatua izan zen garai berean.

in Carnutes, Andes, Turones, quaeque ciuitates propinuae his locis erant ubi bellum gesserat, legionibus in hibernacula deductis, in Italiam profectus est. 4 Ob eas res ex litteris Caesaris dies quindecim supplicatio decreta est, quod ante id tempus accidit nulli.

3 turonos quaeque *Dittenberger*: turones quaeque AM, U/turonesque quae BRSLN, T/ || his locis propinuae LN || his: iis *ed. pr.* || hibernacula α : hiberna β || 4 dies: dierum *Wesenberg* <in> dies *Dinter*.

diarren eta Turoniarren lurretan —berak gerra egin izan zuen lekuetatik gertu zeuden herriak, hain zuzen ere—³⁸, negu-kanpamenduaren barruan legioak kokatuta, Italiarantz abiatu zen. 4. Garaipen hauek zirela eta, Zesarren eskutitzak jaso ondoren hamabost egunetako eskertza-jaiak³⁹ antolatu ziren, ordurarte inoren ohoretan egin ez zen gauza.

³⁸ Legioak bi taldetan banatuak zeuden, bata Loira inguruan, bestea, Belgikan.

³⁹ *Supplicatio* deiturikoa eskertza-otoitzetan zetzan ospakizun nagusia zen eta Senatuak erabakitzen zuen zenbat egunetan zehar ospatuko zen; Ponpeiori, Mithridate-sen gain lortutako garaipena zela eta, 12 egunetako jaiak eskaini zitzaizkion.

LIBER III

I. 1 Cum in Italiam proficisciretur Caesar, Servium Galbam cum legione XII et parte equitatus in Nantuantes, Veragros Sedunosque misit, qui a finibus Allobrogum et a lacu Lemanno et flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. 2 Causa mittendi fuit quod iter per Alpes, quo magno cum periculo magnisque cum portoriis mercatores ire consueverant, patefieri volebat. 3 Huic permisit, si opus esse arbitrareretur, uti in his locis legionem hiemandi causa conlocaret. 4 Galba, secundis aliquot proeliis factis castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis obsidibusque datis et pace facta, constituit cohortes duas in Nantuatis conlocare et ipse cum reliquis eius legionis cohortibus in uico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hiemare; 5 qui uicus positus in ualle, non magna adiecta planitie, altissimis montibus undique continetur. 6 Cum hic in duas partes flumine diuideretur, alteram partem eius uici Gallis ad hiemandum concessit, alteram uacuam ab his relictam cohortibus attribuit. Eum locum uallo fossaque muniuit.

I. 1 nantuatis BRSLN: ant- AM β || ueragrosque L¹ sedunos ueragrosque N L² || a AM β : ab BRSLN || 2 cum portoriis α : portoriis β || consueverant: -euerant L, T¹ || 4 undique: om. LN || nantuatis S: ant- *cett.* || octodurus AM, BR: octodorus SLN β || 6 hic *f.* Ul: hinc α T || flumine β : flumen α || 6 ad hiemandum: *del. Davies post cohortibus transposuit Hotman* his α : illis β .

HIRUGARREN LIBURUA

I. 1. Zesarrek, bera Italiara abiatu zelarik, Serbio Galba¹ hamabigarren legioarekin eta zalduneriaren zati batekin, Nantuaziarren, Beragriarren eta Seduniarren lurretarantz bidali zuen —hau da, Alobrogia lurretatik, Lemano lakutik eta Rodano ibaitik hasita Alpeen gailurretaraino hedatzen diren herriak²—. 2. Bidalketa honen arrazoia haxe izan zen, hots, Alpeetatik zeharreko bidea, merkatariek arrisku handiz eta pasabide zerga altuak ordainduz egin ohi zutena ireki nahi izatea. 3. Serbio Galbari baimena eman zion beharrezkoa uste bazuen, leku haietan legioa koka zezan negua igaro bitartean. 4. Galbak erasoaldi arrakastatsu batzuk burutu eta gotorleku ugari hartu ondoren, alde guztietatik bidalitako ordezkariak nahiz bahituak onartuta eta bakea hitzarmenduta, bi kohorte Nantuaziarren artean ezartzea erabaki zuen, berak legio bereko gainontzeko kohortekin Beragroriarren Oktoduro³ izeneko auzoan negua pasatzen zuen artean. 5. Zabalera oso handia ez duen haran batean kokatuta dagoen auzo hau, altuera izugarriko mendiek inguratzen dute. 6. Ibai batek auzoa bitan zatitzen duenez, bata Galiarrei negua pasatzeko eman zien, bestea, Galiarrez hustu ondoren, kohorteei eskaini zien. Leku hura hesitu eta luebana batez babestu zuen.

¹ S. Sulpizio Galbak *legatus* deitura zuen nahiz Zesarrek ez duen honi buruz ezer esaten (Suetonio, *Vitae, Galba*, 3, 2; Dion Kasio, XXXIX, 5, 2); pertsonai hau, bestalde, martxoko *idus*-etan Zesarren hilketan parte hartu zuenetako bat dugu.

² Rhône ibaiaren haranean kokatuta zeuden herrialde hauek: *Nantuaziarrak* egungo Saint-Maurice inguruan, *Beragriarrak* Martigny ondoan eta *Seduniarrak* Sion aldean.

³ Oktoduro, Dranse ibaiak bitan banatzen duen Martigny-Bourg hiriarekin erlazionatu izan ohi da.

II. 1 Cum dies hibernorum conplures transissent frumentumque eo comportari iussisset, subito per exploratores certior factus est ex ea parte uici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse montesque qui impenderent a maxima multitudine Sedunorum et Veragrorum teneri. 2 Id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli belli renouandi legionisque opprimendae consilium caperent: 3 primum, quod legionem, neque eam plenissimam detractis cohortibus duabus et compluribus singillatim, qui commeatus petendi causa missi erant, propter paucitatem despiciebant; 4 tum, etiam, quod propter iniquitatem loci, cum ipsi ex montibus in uallem decurrerent et tela coicerent, ne primum quidem posse impetum sustineri existimabant. 5 Accedebat quod suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant et Romanos non solum itinerum causa, sed etiam perpetuae possessionis, culmina Alpium occupare conari et loca finitimae prouinciae adiungere sibi persuasum habebant.

III. 1 His nuntiis acceptis Galba, cum neque opus hibernorum munionemque plene essent perfectae neque de frumento reliquoque commeatu satis esset prouisum, quod deditione facta obsidibusque acceptis nihil de bello timendum existimauerat, consilio celeriter conuocato sententias exquirere coepit. 2 Quo in consilio, cum tantum repentini peri-

II. 1 frumentumque α : et frumentum β || 3 legionem: <unam> *add. Iurinius* || eam β : tam α || erant α : erant absentibus β || 4 quod α *om.* β || impetum suum posse β || sustineri AM β : -i BRSLN.

III. 1 opus α : tempus β || plene: plane. *Müller* || 1 consilio α : conc- β || 2 consilio α : conc- β .

II. 1. Negu hartako egun gehienak igarota, Zesarrek garia negu-kanpamendura ekartzeko agindua emana zuenez, bat-batean ikertzaileen bitartez jakin zuen, Galiarrei eskaini zitzairen hiriko alderditik gauez denek alde egin zutela eta inguruan altxatzen ziren mendiak Seduniarrek eta Beragiarrek hartuta zeuzkatela. 2. Zenbait arrazoiengatik gertatu zen hura, hots, bat-batean Galiarrek guduari berriro ekin eta legioa zapaltzeko erabakia hartu izana: 3. lehenik, legio bakar bat eta hura ez osoa, horniketa eskuratzeko bidaliak izan ziren bi kohorte eta banakako gizon asko galdu ondoren bere txikitasunagatik gutxiesten zutelako. 4. Beste aldetik, lekuaren desegokitasuna zela eta, haiek menditik haranera lasterka jeitsi eta geziak jaurtikitzerakoan, beren lehen erasoaldia ere ezin jasango genuela pentsatzen zutelako. 5. Honi gehitzen zitzaion seme-alabak bahitu gisa beraiengandik aldendu izanak ematen zien samina eta Erromatarrak Alpeetako goi-muturrez jabetzeko eta lur haiek Probintziako mugekin bateratzeko ahaleginak egiten ari zirelako uste osoa izatea, eta ez bakarrik bidez jabetzeko, baita betirako jabegoa lortzeko ere⁴.

III. 1. Berri hauek ezagututa, neguko kanpamenduko obrak eta fortifikazio lanak oraindik guztiz bukatu gabe zeudelarik eta, behar adina gari eta hornigairik eskuratu ez zutenaz, Galbak, behin errendizioa burututa bahituak onartu zituenean, inolako matxinadaren beldurrik ez zukeela izan behar pentsatuz, batzarra⁵ berehala bildu eta iritzi eske hasi zen. 2. Batzar honetan, hain bat-bateko eta uste ez ha-

⁴ Zesarrek Italia iparraldeko Galiarekin lotzen duen Saint Bernard-eko pasabideaz jabetu nahi zuen.

⁵ *Consilium* hitzak kasu honetan, gerra-kontseilua adierazten du: legioko buruzagi gorenak biltzeko deia egiten zuen bera batzar-buru zelarik. Batzarkideak legioko sei tribunoak eta lehen kohorteko sei chuntariak izaten ziren.

culi praeter opinionem accidisset ac iam omnia fere superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur neque subsidio ueniri neque commeatus supportari interclusis itineribus possent, 3 prope iam desperata salute nonnullae huius modi sententiae dicebantur, ut impedimentis relictis eruptione facta isdem itineribus quibus eo peruenissent ad salutem contenderent. 4 Maiori tamen parti placuit, hoc reseruato ad extremum consilio, interim rei euentum experiri et castra defendere.

IV. 1 Breui spatio interiecto, uix ut iis rebus quas constituerent conlocandis atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus signo dato decurrere, lapides gaesaeque in uallum coicere. 2 Nostri primo integris uiribus fortiter repugnare neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere ut quaeque pars castrorum nudata defensoribus premi uidebatur, eo occurrere et auxilium ferre, 3 sed hoc superari, quod diuturnitate pugnae hostes defessi proelio excedebant, alii integris uiribus succedebant; 4 quarum rerum a nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem eius loci ubi constiterat relinquendi ac sui recipiendi facultas dabatur.

3 huius α : eius β || 4 reseruato α : seruato β || ad extremum: <casum> *add. Paul.*

IV. 1 iis B², U: his Tf, l, om. α || conlocandis [con loquendis M] *codd.*: comparandis *Nitsche* conlocandis atque *del. Koch* || administrandis α : ministrandis T, U/ || lapides α : in pedes β || gaesaeque β : caesaeque α || 2 repugnare α : propugnare β || ut quaeque α : et quaecumque β || 3 defessi: si *add. Mommsen.*

lako arriskua sortu izan zelarik, ia leku altu guztiak, antza, armatutako soldaduez beteta zeudenez, eta, bai laguntzarik jasotzea, baita hornigairik eskuratzea ere ezinezkoa zenez bi-deak moztuta zeudelako, 3. ia itxaropen oro galduta, era honetako iritziak azaltzen zituzten batzarkideek: ekipaia utzi eta irtenaldiari ekinda, harantzean hartutako bide berdinetatik salbamera bilatu beharko litzatekeela. 4. Gehiengoak, ordea, hobe irizten zion, irtenbide hura besterik ezean erabiltzeko utzita, bitartean gertakizunen bilakaera itxaron eta kanpamendua defendatzeari.

IV. 1. Denboraldi labur bat igarota, doi-doi erabakitako ekintzak bideratu eta moldatu ahal izateko behar zena, etsaiak alde guztietatik harrapaladan etorri ziren seinalea eman zitzaizenean, harri eta geziak⁶ hesiaren kontra jaurtikiz. 2. Gureek, hasieran indar betearen egonik gogor atzerarazten zituzten lekugune altuenetik, gezi bakar bat ere galdu gabe, hain gogor, ezen kanpamenduko alderdiren bat babeslerik gabe premia larrian bazekusaten hara lasterka heldu eta hangoei laguntzen baitzieten: 3. baina etsaiek gañditen zituzten arrazoi honengatik, hots, borrokaren iraupenarengatik, nekatutakoak borroka-lekutik baztertzen zirelako eta haien lekua indar berriek betetzen. 4. Geurek ezin zuten horrelakorik egin gutxi zirelako, eta are gehiago, ez ziren nekatutakoak soilik borroka lekutik alde egiteko aukerarik ez zutenak, zauritutakoek ere ezin zuten betetzen zuten lekua utzi eta alde egin.

⁶ *Lapides*, eskuekin jaurtikitako harriak dira; *gaesa* hitz zeltikoak, berriz, burdinazko gezi bat izendatzen du, hasiera batean Alpeetako herrialdeek erabili ohi zutena (Birgilio, *Eneida*, VIII, 661: *alpina gaesa*) eta gero Galiar herriek eta baita Germaniarrek ere.

V. 1 Cum iam amplius horis sex continenter pugnaretur ac non solum uires, sed etiam tela nostros deficerent atque hostes acrius instarent languidioribusque nostris vallum scindere et fossas complere coepissent, resque esset iam ad extremum perducta casum, 2 P. Sextius Baculus, primi pili centurio, quem Neruico proelio compluribus confectum uulneribus diximus, et item Caius Volusenus, tribunus militum, uir et consili magni et uirtutis, ad Galbam accurrunt atque unam esse spem salutis docent, si eruptione facta extremum auxilium experirentur. 3 Itaque conuocatis centurionibus celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent proelium ac tantummodo tela missa exciperent seque ex labore reficerent, post dato signo ex castris erumperent atque omnem spem salutis in uirtute ponerent.

VI. 1 Quod iussi sunt faciunt ac subito omnibus portis eruptione facta neque cognoscendi quid fieret neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. 2 Ita commutata fortuna eos qui in spem potiundorum castrorum uenerant, undique circumuentos interficiunt et ex hominum milibus amplius XXX, quem numerum barbarorum ad castra uenisse constabat, plus tertia parte interfecta reliquos perterritos in fugam coniciunt ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. 3 Sic omnibus hostium copiis fuis armisque exutis se in castra munitionesque suas recipiunt.

V. 1 sex horis β || nostros *Heinsius*: -is *codd.* || 2 adcurrunt α : occ- β || esse α : *om.* β || 3 reficerent α *U*: recip- *Tf* || signo dato LN || ex α : e β .

VI. 2 ita α : itaque β || potiundorum α *f*: potiend- β || interficiunt: intercipiunt *Lange* || 3 in castra munitionesque α : intra munitiones β 4 se α : sese β .

V. 1. Jada sei ordu baino gehiago eten gabe borrokan aritu ondoren geureei, ez indarra soilik, baita geziak ere falta zitzazkien eta etsaiak geureak gogor hertsatzen nahiz, ahulak zeudelako, hesitua txikitzen⁷ eta luebanak betetzen hasiak zirenez, egoera unerik larrienean zegoenean 2. Publio Sextio Bakulo ehuntari primipiloa, Nerbiar gerran zauriz bete zutela esan genuena, eta, era berean, Kaio Boluseno⁸ tribuno militarra, gizon zuhurra eta adere handikoa, lasterka joan ziren Galbarengana eta salbamen itxaropen bakar bat zegoela adierazi zioten: irtenaldi bat eginda, azken salbamen-bide hartan ahalegintzea. 3. Horrela, ehuntariak berehala deituta, hauen bitartez soldaduei agintzen die erasoia momentu batez gelditzeko, beraien aurka jaurtiketakoz geziez defendatu besterik ez egiteko eta indar-berritzeko; gero, seinalea emandakoan kanpamendutik irten eta salbatzeko itxaropen osoa beraien adorean ipintzeko.

VI. 1. Agindutakoa betetzen dute eta bat-batean ate guztietatik batera irtenda, ez diete etsaiei betarik ematen, ez zer gertatzen zen jakiteko, ez eta biltzeko ere. 2. Horrela, Zoria aldatuta, kanpamenduaz jabetzeko asmoz etorritakoak alde guztietatik inguratu eta hiltzen dituzte, eta 30.000tik gorako talde batetik (halako kopurua kanpamendura iritsi izan zela gauza jakina baita) heren bat baino gehiago hilda, gainontzekoak, izututa, ihes egitera behartzen dituzte eta leku altuenetan irauten ere ez die- te uzten. 3. Horrela, etsaien tropa guztiak garaitu eta armarik

⁷ *Vallum* hitzak hesitua adierazten du, *agger* edo luebanaren gainean bata bestearen ondoan tartekatuta sartzen ziren *valli* edo taketez osatua; batzuetan, berezko esanahi honen ordez, zentzu zabalago batekin erabil daiteke, hain zuzen ere, *agger-a* eta hesituak osatutako oholesia adierazteko.

⁸ Kaio Boluseno aurrerago ere aipatzen da, IV, 21 eta 41 kapitulotan.

4 Quo proelio facto, quod saepius fortunam temptare Galba nolebat atque alio se in hiberna consilio uenisse meminerat, aliis occurrisse rebus uidebat, maxime frumenti commeatusque inopia permotus, postero die omnibus eius uici aedificiis incensis in prouinciam reuerti contendit, 5 ac nullo hoste prohibente aut iter demorante incolumem legionem in Nantuatis, inde in Allobroges perduxit ibique hie-mauit.

VII. 1 His rebus gestis, cum omnibus de causis Caesar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, uictis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire et regiones cognoscere uolebat, subitum bellum in Gallia coortum est. 2 Eius belli haec fuit causa. Publius Crassus adulescens cum legione septima proximus mare Oceanum in Andibus hiemauerat. 3 Is, quod in his locis inopia frumenti erat, praefectos tribunosque militum complures in finitimas ciuitates frumenti commeatusque petendi causa dimisit; 4 quo in numero est T. Terrasidius missus in Esuuios, M. Trebius Gallus in Coriosolitas, Q. Velanius cum T. Silio in Venetos.

4 aliis α Tf; aliis se UJ || 4 uidebat *Faernus*: -erat *codd.* || commeatusque α : commeatus β *del. Mommsen* || 5 nantuatis *edd.*: antuatis [antuantis T¹] *codd.*

VII. 1 superatis... sedunis: *del. Meusel* || ita α : *om.* β || inita: *del. Klotz* || in BRSLN: *om.* AM β || illyricum BRS: illir- AM, LN β || 2 mare oceanum AM, BRS: mari oceano LN mare oceanum qui β oceano *Ciacomius* || 2 hiemarant AM² β : hiemarant M¹, B¹, R¹ hiemauerat SLNB² R² hiemabat *Aldus* || 3 commeatusque petendi β : *om.* α || 4 esuuios *edd.*: esubios α unellos sesuuios β || coriosolitas β : cur- α || silio: silio *Vascosan.*

gabe utzita⁹, kanpamendura eta gazteluetara itzultzen dira. 4. Eraso hau burututa, Galbak Zortea berriro tentatu nahi ez zue-
nez eta, negu-kanpamendura plan batekin etorrita gauzak bes-
tela gertatzen ari zirela ikusirik, garia eta gainontzeko elikagaien
eskasi larriak bultzatuta, hurrengo egunean, herrixka hartako
eraikuntzak erre eta Probintziara itzultzeko agindua ematen du;
etsai bakar batek ere bidaia eragozten edo atzerarazten ez zue-
nez, legioa kalterik jasan gabe Nantuziarren lurretara eta han-
dik Alobrogiarrengana gidatzen du eta han negua pasatzen.

VII. 1. Ekintza hauek burututa, Zesarrek, arrazoi guzti
hauengatik Galia baketuta zegoela uste zuelarik, Belgiarrak
gaindituta, Germaniarrak kanporatuta, Seduniarrak Alpeetan
garaituta eta jada negua hasia zegoela, Ilirikora abiatu zenean
—toki haietara iritsi eta hango herrialdeak ezagutu nahi bai-
tzituen—, bat-batean gerra sortu zen Galian. 2. Gerra honen
arrazoia hauxe izan zen: Publio Kraso gazteak¹⁰ zazpigarren
legioarekin Ozeanoko itsas-ertzetik gertu, Andeetan ezarri
zuen negu-kanpamendua. 3. Honek, leku haietan gari falta
zegoelako¹¹, prefekto eta tribuno militar dexente bidali zuen
mugetako hirietara garia eta hornigaiak eskatzera; 4. besteak
beste, Tito Terrasidio Esubiarrengana, Marko Trebio Galo
Koriosoliziarrengana¹², Kinto Belanio Tito Siliorekin Bene-
ziarrengana bidali zituen.

⁹ *Hostem armis exuere* esakuneak beste pasarteetan ere agertzen den Erromatarren
taktika bat adierazten digu: etsaia armak uztera behartzen zuten salbamena ihesean
baino aurkitu ezin zuelarik.

¹⁰ Izen bereko triunbiroaren semea da; 58. urtean (ik. gorago I, 52) zalduneria-
ren buru zen, orain berriz, legio bat gidatzen du; beharbada, nahiz Zesarrek ez duen
ezer esan, *legatus* izenburua izango zuen.

¹¹ Anjou-ko herrialdeaz ari da, gari eta nekazaritza produktuetan aberatsa zen
herrialdea.

¹² Esuabiarrak, antza, Orne ibaiaren goikaldeko haranean bizi ziren, Koriosoli-
ziarrak, berriz, Saint-Brieuc-ko itsasadarrean.

VIII. 1 Huius est ciuitatis longe amplissima auctoritas omnis orae maritimae regionum earum, quod et naues habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam nauigare consuerunt, et scientia atque usu nauticarum rerum reliquos antecedunt et in magno impetu maris atque aperto paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes fere qui eo mari uti consuerunt, habent uectigales. 2 Ab his fit initium retinendi Silii atque Velanii, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. 3 Horum auctoritate finitimi adducti, ut sunt Gallorum subita et repentina consilia, eadem de causa Trebium Terrasidiumque retinent, et celeriter missis legatis per suos principes inter se coniurant nihil nisi communi consilio acturos eundemque omnes fortunae exitum esse laturos, 4 reliquasque ciuitates sollicitant ut in ea libertate quam a maioribus acceperint permanere quam Romanorum seruitutem perferre malint. 5 Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, communem legationem ad Publium Crassum mittunt, si uelit suos recipere, obsides sibi remittat.

IX. 1 Quibus de rebus Caear ab Crasso certior factus, quod ipse aberat longius, naues interim longas aedificari in

VIII. 1 plurimas ueneti LN.

IX. 1 nauticarum <rerum> reliquos *ed. pr.*: nautic- reliq- α rerum nauticarum caeteros β || atque aperto: <uasti> atque aperti *Zucker* litore aperto *Mommsen* atque aperto <ocean> *Klotz* || eo α: eodem β.

VIII. 1. Herrialde honen aginpidea da, askozaz, itsas ertzeko herrialde guztien artean zabalena, Beneziarrek baitute itsas ontzi kopuru handiena ontzi haietan Britaniara nabigatu ohi dutelarik, eta beren itsas tekniken ezaguera eta praktikari esker gainontzeko herrien gainetik baitaude. Gainera, itsaso zakar eta ireki hartan portu gutxi batzuk baino ez zeudelarik eta hauek Beneziarren esku, handik nabigatzen zuten guztiak zergapean zeuzkaten¹³. 2. Beneziarrek Silio eta Belanio harrapatzeari ekin zioten haien bitartez Krasori emandako beraien bahituak berreskuratuko zituztela pentsatzen zutelako. 3. Beneziarren mugakideek haien aginpideak bultzatuta (horrelakoak baitira Galiarren erabakiak, azkarrak eta bat-batekoak), arrazoi berdinatik Trebio eta Terrasidio atxilotzen dituzte eta berehala ordezkariak bidalita, beraien buruzagien bitartez zin egiten diote elkarri ez dutela ezer egingo adostasunez ez bada eta guztiek zori berdina jasango dutela; 4. gainera, gainontzeko hiriak zirikatzen dituzte, arbasoengandik jasotako askatasunari eustea Erromatarren esklabotza jasatea baino nahiago izan dezaten. 5. Itsas-ertz guztiko herrialdeak beren iritzietara berehala makurtuta, amankomuneko enbaxada bat bidaltzen diote Publio Krasori esanez, euren jendea berreskuratu nahi bazuten, beraien bahituak itzultzeko.

IX. 1. Zesarrek Krasoren ahoz gertakizun hauen berri izan ondoren eta bera nahiko urrun zegoenez¹⁴, bitartean

¹³ Beneziarrek, itsas-ertzeko herrialdeen gain zuten nagusigoari eusteko, bereziki, Britaniarekin mantentzen zituzten merkataritza harremanak, arriskugarria kontsideratzen zuten Erromatarren boterea: hau izan zen, seguruenik, altxamenduaren arrazoia.

¹⁴ Momentu hartan Zesar Ravena-n (*Zizeron, Epistulae ad familiares*, I, 9) zegoen, edo Lucques-en, 56. urteko apirilean eta agintea banatzeko hiru triunbioren (Zesar, Pompeio eta Kraso) arteko batzar famatua ospatu zen hirian.

flumine Ligere, quod influit in Oceanum, remiges ex prouincia institui, nautas gubernatoresque comparari iubet. 2 His rebus celeriter administratis, ipse, cum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. 3 Veneti reliquaeque item ciuitates cognito Caesaris aduentu [certiores facti], simul quod quantum in se facinus admisissent intellegebant, legatos, quod nomen ad omnes nationes sanctum inuiolatumque semper fuisset, retentos ab se et in uincula coniectos, pro magnitudine periculi bellum parare et maxime ea quae ad usum nauium pertinent prouidere instituunt, hoc maiore spe, quod multum natura loci confidebant. 4 Pedestria esse itinera concisa aestuariis, nauigationem impeditam inscientiam locorum paucitatemque portuum sciebant, 5 neque nostros exercitus propter frumenti inopiam diutius apud se morari posse confidebant; 6 ac iam ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum nauibus posse, [quam] Romanos neque ullam facultatem habere nauium neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, uada, portus, insulas nouisse; 7 ac longe aliam esse nauigationem in concluso mari atque in uastissimo atque apertissimo Oceano perspiciebant. 8 His initis consiliis oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant, 9 naues in Venetiam, ubi Caesarem primum bellum gesturum constabat,

2 fit: fuit LN || uelanii AM: uellanii BRSLN uelanii et si quos interciperi portuerunt β || recipiaturus α: recup- β || 4 acceperint β: -ant α || malint β: mallent α || 5 recipere α: recuperare β || sibi α: om. β || institui α: -it β || 3 cognito: de subito *Ondendorp* || certiores facti: *del. ed. Florent. 1508* perterrefacti *Paul* <de nauium aedificatione> certiores facti *Klotz* || 3 legatos... coniectos: *del. Mommsen* || ad α: apud β || uincula A, T²; I: uincla M, BRSLN, U² || 5 inopiam frumenti β || 6 acciderent M, T²: -erant A, BRSLN accederent β || quam: *del. ed. pr.* || nouisse α: nosse β || 7 mari α U: uastissimo mari T² || uastissimo atque apertissimo BRSN: uastissimo A M, L¹ apertissimo Lm β *del. Mommsen* || perspiciebant α: respic- β || 9 primum caesarem U || bellum β: esse bellum AM, BRS bellum esse LN.

Ozeanoan itsasoratzen den Loira ibaian itsasontzi luzeak eraikitzeke, Probintziatik arraunlariak biltzeko eta marinelak nahiz lemariak prestatzeko agintzen du. 2. Agindu hauek berehala beteta, Zesar bera, urte sasoi hartako eguraldiek utzi bezain laster armadarengana abiatu zen. 3. Beneziarrek eta, era berean, gainontzeko herriek, Zesarren etorreraren berri izan ondoren, nola, bestalde, egindako bidegabekeriak jabetuta zeuden, hau da, legatuak, —herrialde guztietan betidanik kargu sagaratu eta ukituezinezkoa izan duten magistratuak— atxilotu eta espetxeratu izana, erabakitzen dute egoeraren arrisku handia kontutan hartuz, gerra prestatzea eta ontziak erabiltzeko beharrezkoak zirenak eskuratzeari; itxaropen handiz egiten dute lekuko naturak konfidantza handia ematen baitzien. 4. Bazekiten estuarioek oinezko bideak mozten zituztela eta nabigazioa zaila zela guretzat, lekuak ezezagunak genituelako eta portu gutxi zegoelako; 5. bestalde, gari gabezia zela eta, gure ejerzituak luzaro ezin iraungo zuelako konfidantza zuten etsaiek. 6. Eta guztia pentsatu bezala gertatzen ez bazen ere, bazekiten itsasontziekin oso boteretsu zirela, eta Erromatarrek ez zutela ontziak eskuratzeko aukerarik, eta ez zutela guda lekuetako ibi, portu eta uharterik ezagutzen; 7. gainera, nabigazioa itsaso itxi batean, ozeano zabal eta irekian izaten denaren oso bestelakoa dela ohartzen ziren. 8. Erabaki hauek hartuta, hiri fortifikatuak gotortzen dituzte, garia soroetatik hirietara eramaten¹⁵, 9. ahalik eta ontzi gehien, Beneziarantz —Zesarrek lehendabizi eraso zuen lekura— gidatzen dute.

¹⁵ *Fruentum* singularrak txikitzeke prest dagoen garia izendatzen du; *frumenta* pluralak, bestalde, gari buruak (ik. I, 16 eta 40). Pasarte honetan *frumenta*-ren erabilpenak Beneziarrek garia txikitzeke ere betarik ez zutela hartu esan nahi du.

quam plurimas possunt, cogunt. 10 Socios sibi ad id bellum Osismos, Lexouios, Namnetes, Ambiliatos, Morinos, Diablintes, Menapios adsciscunt; auxilia ex Britannia, quae contra eas regiones posita est, arcessunt.

X. 1 Erant hae difficultates belli gerendi quas supra ostendimus, sed multa Caesarem tamen ad id bellum incitabant: 2 iniuriae retentorum equitum Romanorum, rebellio facta post deditionem, defectio datis obsidibus, tot ciuitatum coniuratio, in primis ne hac parte neglecta reliquae nationes sibi idem licere arbitrarentur. 3 Itaque cum intellegeret omnes fere Gallos nouis rebus studere et ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati studere et condicionem seruitutis odisse, prius quam plures ciuitates conspirarent partiendum sibi ac latius distribuendum exercitum putauit.

XI. 1 Itaque T. Labienum legatum in Treueros, qui proximi flumini Rheno sunt, cum equitatu mittit. 2 Huic mandat, Remos reliquosque Belgas adeat atque in officio contineat Germanosque, qui auxilio a Gallis arcessiti dicebantur, si per uim nauibus flumen transire conentur, prohibeat. 3 P. Crassum cum cohortibus legionariis XII et magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur ac tantae nationes

10 osismos AMb: ossismos BRSLN || lexouios β Oros., VI, 8, 8: lexobios α || ambiliatos α: ambianos β ambuaritos Oros., l. c. || diablintes f, U, Oros.: diablindes T diablintes α || auilia... arcessunt α: om. β legit Oros.

X. 1 hae: heae BRS eae *Frigell* || multa tamen caesarem LN tamen multa caesarem β || 2 iniuriae α: -a β || ciuitatum α: ciuium β || idem sibi LN || 3 libertati studere α: libertatis studiose incitari β libertatis studio incitari *Lange*.

XI. 1 treueros α U: treuiros R², Tf, l || flumini Rheno AM, BRS: Rheno flumini LN Rheno β || 2 a U: ab α om. Tf || belgis α: gallis β || 3 p(ublium) α: om. β || ex his α: ex eis U1 ex iis U² exiguis T¹ ex f.

10. Gerra hartarako aliatu gisa Osismiarrak, Lexobiarrak, Namneziarrak, Ambiliaziarrak, Moriniarrak, Diablinziarrak, Menapiarrak bereganatzen dituzte¹⁶. Herri hauen aurrean kokatuta dagoen Britaniatik laguntza tropak ekartzen dituzte.

X. 1. Gorago azaldu ditugun zailtasunak zeuden gerra honi ekiteko baina, halere, arrazoi askok bultzatzen zuten Zesar gerra hartara: 2. atxilotutako Erromatar zaldunen atxiloketa higuingarriak, errenditu eta gero antolatutako matxinadak, bahituak eman ondoren egindako iruzurrak, hainbeste herriren arteko konjurazioak, eta batez ere, beldurrak, gerrari uko eginez gero, gainontzeko herriek ere gauza bera egitea zilegi luketela pentsa zezaketelako beldurrak. 3. Horrela, ia Galiar guztiak iraultzaileak direla eta gudukatzeko berehala mugitu eta prestatzen direla ikusirik, jakinik gainera guztiak izatez askatasunzale direla eta esklabotza gorrotatzen dutela, herri gehiago altxatu baino lehen armada taldekatu eta zabalera handiagoan banatu beharko zuela pentsatu zuen.

XI. 1. Horrela, Tito Labieno legatua, Rhin ibaitik gertu dauden Treberiarrengana bidaltzen du zalduneriarekin. 2. Remiar eta gainontzeko Belgiarren artera joan eta haiei beren zeregina betearazteko agintzen dio, eta Galiarrei laguntzearren deituak izan zirela zioten Germaniarrak geldiarazteko ontziekin ibaiak zeharkatzen ahalegintzen baziren. 3. Publio Krasori hamabi legionari kohorterekin eta zaldun kopuru handi batekin Akitaniara joateko agintzen dio, herrialde haiek Galiara laguntza-troparik bidal ez zezaten eta

¹⁶ Herrialde hauek aipatzerakoan, ez du Zesarrek ordena geografikorik jarraitzen: Osismiarrak Finisterren bizi ziren, Lexobiarrak Sena ibaiaren bokaleko hegoaldean; Namneziarrak Nantesen; Diabliziarrak, Aulerziar herrietako bat, Normandian. Guztien kokagune geografikoari buruz, ik. eranskinak.

coniungantur. 4 Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus tribus in Unellos, Coriosolitas Lexouiosque mittit, qui eam manum distinendam curet. 5 D. Brutum adolescentem classi Gallicisque nauibus, quas ex Pictonibus et Santonis reliquisque pacatis regionibus conuenire iusserat praefecit et, cum primum possit, in Venetos proficisci iubet. Ipse eo pedestribus copiis contendit.

XII. 1 Erant eius modi fere situs oppidorum, ut posita in extremis lingulis promunturiisque neque pedibus aditum haberent, cum ex alto se aestus incitauisset, quod [bis] accidit semper horarum XII spatio, neque nauibus, quod rursus minuente aestu naues in uadis adflictarentur. 2 Ita utraque re oppidorum oppugnatio impediabatur; 3 ac si quando magnitudine operis forte superati, extruso mari aggere ac molibus atque his oppidi moenibus adaequatis, suis fortunis desperare coeperant, magno numero nauium adpulso, cuius rei summam facultatem habebant, sua deportabant omnia seque in proxima oppida recipiebant; 4 ibi se rursus isdem opportunitatibus loci defendebant. 5 Haec eo facilius magnam partem aestatis faciebant, quod nostrae naues tempestatibus detinebantur summaque erat uasto atque aperto mari, magnis aestibus, raris ac prope nullis portibus, difficultas nauigandi.

4 unellos *codd.*: uen- *l'* || coriosolitas β : -es α || lexouiosque β : lexob α || 5 pictonibus- Λ^2 , B^2 , T^2 : pect- *codd.* || praefecit α : -ecit β || possit *ed. pr.*: -et *codd.* || eo: eodem *Mensel.*

XII. 1 bis α *Tf*: iis U his *l. del. Iurinius* bis <die> *Herzog* || accidit β : accedit α accidit <die> *Gertz* || XII: XXIII *Iurinius, stante* bis || 3 his α : isdem β || desperare fortunis suis β || omnia sua deportabant β sua omnia dep- *Mensel* || 4 loci oportunitatibus β || 5 magnis AM β ; -i B^1 -o RSLNB².

beraien artean elkartu ez zitezen. 4. K. Titurio Sabino legatua hiru legioren Uneliar, Koriosolitar eta Lexobiarrengana bidaltzen du guda-talde hura desegiten ahalegindu zedin. 5. Dezimo Bruto gaztea¹⁷, Piktoniarren, Santoniarren eta baketuak izan ziren gainontzeko herrialdeetatik bilduak zituen galiar ontziteri eta belaontzien buru ipini zuen eta ahalik eta arinen Beneziarren aurka joatea agintzen dio. Zesar bera harantz abiatzen da oinezko tropekin.

XII. 1. Hiri fortifikatuaren kokagunea hain berezia zen non, zelai-mingain eta mendi tontorretan eraikita egoteagatik, ez zegoen sarbiderik oinezkoentzat itsas-gora zenean (eta hori beti hamabi orduero gertatzen da) ez eta itsasontzientzat ere, berriro itsasoak behera egitean ubeheretan hondoratuta gertatzen zirelako. 2. Horrela, bi egokiera hauek hiri fortifikatuak erasotzea eragozten zuten 3. eta, noiz edo noiz fortifikazio lan izugarriek gaindituta, itsasoa, lubeta eta dikeen bitartez moztu eta hiriko harresien gailurreraino altxatzerakoan salbamen itxaropena galtzen hasten baziren, itsasontzi kopuru handiari esku botata (asko baitzituzten), beren ondasun guztiak tokiz aldatzen zituzten, beraiek gotorlekuetara abiatzen zirelarik; 4. han lekuko baliabide naturalen laguntzaz defendatzen zituzten beren buruak. 5. Uda garaiko ia denboraldi osoan are errazago egiten zituzten maniobra haiek ekaitzek gure ontziak geldiarazten zituztelako eta halako itsaso zabal eta irekian, itsasoaren gora-beherak oso handiak izanik eta porturik, edo gutxi edo batere ez zegoenez, itsasketa izugarri zaila zelako.

¹⁷ D. Junio Bruto aurrerago ere aipatzen dena (VII, 9 eta 87), Zesarren ontzite-riaren buru zen 49. urteko Marseillako setiaketaz geroztik; Alpez Bestaldeko Galiako gobernadore izendatu zuen Zesarrek 48. urtean. Badirudi ez zuela parte hartu mar-txoko *idusetan* Zesarren bizitzarekin bukatu zuen azpikonjuran.

XIII. 1 Namque ipsorum naues ad hunc modum factae armataeque erant: carinae aliquanto planiores quam nostrarum nauium, quo facilius uada ac decessum aestus excipere possent; 2 prorae admodum erectae, atque item puppes ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatae; 3 naues totae factae ex robore ad quamuis uim et contumeliam perferendam; 4 transtra ex pedalibus in altitudinem trabibus confixa clauis ferreis digiti pollicis crassitudine; 5 anchorae pro funibus, ferreis catenis reuinctae; 6 pelles pro uelis alutaeque tenuiter confectae, hae siue propter lini inopiam atque eius usus inscientiam, siue eo, quod est magis ueri simile, quod tantas tempestates Oceani tantosque impetus uentorum sustineri ac tanta onera nauium regi uelis non satis commode posse arbitrabantur. 7 Cum his nauibus nostrae classi eius modi congressus erat, ut una celeritate et pulsu remorum praestaret, reliqua pro loci natura, pro ui tempestatum, illis essent aptiora et accommodatiora. 8 Neque enim his nostrae rostro nocere poterant (tanta in iis erat firmitudo), neque propter altitudinem facile telum adigebatur, et eadem de causa minus commode scopulis continebantur. 9 Accedebat ut, cum saeuire uentus coepisset et se uento dedissent, tempestatem ferrent facilius et in uadis consisterent tutius et ab aestu relictæ nihil saxa et cotes timerent; quarum rerum omnium nostris nauibus casus erat extimescendus.

XIII. 4 ex β : *om.* α || 6 uelis alutaeque β : ueli saluteque α || hae: *del. ed. pr.* || inopiam lini β || inscientiam α : -a β || eo α : *om.* β || sustineri β : -e α || posse α : *om.* β || 7-9 cum his... extimescendus: *del. Hecker* || 7 pulsu remorum α : incitatione *add.* β || 8 his α *f. l.* hiis T iis U || iis *Ondendorp*: his *codd.* || adigebatur U: adieb- T¹ adicieb- α /T² || copulis *Hotman*: scopulis *codd.* || 9 saeuire A: se saeuire M, BRSLN [*cf.* R. E. A., 1925, p. 283] saeuire uentus coepisset α : *om.* β || et se T²: se β *om.* α || tempestatem β : et temp- α || relictæ β : reirelictæ α reiectæ *Heinsius* || cautes α : cotes β || erat α T¹: erant β || extimescendus α : -endi β .

XIII. 1. Bestalde, haien ontzietan bagagozkio, era honetara zeuden eginak eta armatuak: gilak geure ontzienak baino lauagoak ziren, ubehera eta itsas-beheratan errazago gaineratu ahal izateko; 2. brankak nahiz txopak, bereziki altxatuak, olatuen eta ekaitzen handitasunera egokituak; 3. ontzi guztiak, harizkiz eginak zeuden edonolako indarkeri eta kolpeak jasan ahal izateko; 4. trabesak, oin bateko altuera zuten enborrez eginak, behatz erpuruaren loditasuneko burdinazko iltzez jositakoak zeuden; 5. aingurak, kordaz ez baizik burdinazko katez lotuak; 6. belen orde, larruak eta mehetutako badanak, bai lihoa eskasa izanik haren erabilpena ezagutzen ez zutelako, bai (eta honek egiturakoagoa dirudi) pentsatzen zutelako behar egingo zutelako Ozeanoan hainbeste ekaitz eta haize-jasarik jasan, ez eta ontzien pisu handiari ongi eutsi ere. 7. Gure ontziteriak era hartako ontziekin topo egiten zuenean, azkartasunean eta arraunen erabileran besterik ez zituen gainditzen, gainontzeko gauzetan, lekuko natura eta ekaitzen indarraren aurrean, besteak egokiagoak eta aproposagoak baitziren. 8. Hain zuzen ere, geure ontziek ezin zieten kalterik egin ontziaurrez (hain ziren tinkoak!) eta geziak ere, ontzien altuera zela eta, ezin zituzten erraz jaurtiki eta arrazoi berdinatik ez zen batere eroso burdingakoez haietara heltzea. 9. Gainera, haize-boladak indarrez jotzen hasi eta ontziak haizearen mende geratzen zirenean, ekaitza errazago jasaten zuten, ubehere-tan tinkoago irauten eta itsasoak behera egitean, ez zuten arroken eta harkaitzen inolako beldurrik; gora-behera guzti hauetaz babestu behar zuten, ordea, gure ontziek.

XIV. 1 Compluribus expugnatis oppidis Caesar, ubi intellexit frustra tantum laborem sumi neque hostium fugam captis oppidis reprimi neque iis noceri posse, statuit exspectandam classem. 2 Quae ubi conuenit ac primum ab hostibus uisa est, circiter CCXX naues eorum paratissimae atque omni genere armorum ornatissimae profectae ex portu nostris aduersae constiterunt; 3 neque satis Bruto, qui classi praecerat, uel tribunis militum centurionibusque, quibus singulae naues erant attributae, constabat quid agerent aut quam rationem pugnae insisterent. 4 Rostro enim noceri non posse cognouerant: turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex barbaris nauibus superabat, ut neque ex inferiore loco satis commode tela adigi possent et missa ab Gallis grauius acciderent. 5 Una erat magno usui res praeparata a nostris, falces praeacutae insertae adfixaeque longuriis, non absimili forma muralium falcium. 6 His cum funes, qui antemnas ad malos destinabant, comprehensi adductique erant, nauigio remis incitato prae rumpebantur. 7 Quibus abscisis antennae necessario concidebant, ut, cum omnis Gallicis nauibus spes in uelis armamentisque consisteret, his ereptis omnis usus nauium uno tempore eriperetur. 8 Reliquum erat certamen positum in uirtute, qua nostri milites facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu Caesaris atque omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paulo fortius factum latere posset; 9 omnes enim colles ac loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

XIV. 1 iis AM, BRS: his LN β || noceri: -e S¹ LN || 2 CC xx β: ducentas xx α || e portu profectas β || 3 quam rationem: qua ratione LN || 4 inferiore α: super- β || satis commode α: om. β || adigi *Madvig*: adici *codd.* || ab α: a β || 5 longuriis *ed. pr.*: -uris *codd.* || 6 destinabant M², T, destinebant M¹, f, *l'* distinebant A, B¹ RSKLN, U² detinebant B² || prae rumpebantur α: pro- β || 7 abscisis α: praecisis β.

XIV. 1. Zesarrek, hiri fortifikatu ugari erasota, ikusi zue-
nean alferrik ari zirela hainbeste neke jasaten eta, hiri fortifika-
tuak eskuratu arren, ezin zutela, ez etsaien ihesa geldiarazi, ez
eta haiei kalterik egin ere, bere ontziteriari itxarotea erabaki
zuen. 2. Hura iritsi zenean eta etsaiek ikusi bezain laster, be-
rrehun eta hogeitaz inguru, guztiz prestatuak eta era guztie-
tako armez hornituak irten ziren portutik eta geurei aurre
egin zieten. 3. Eta ez armadaren buru zen Brutok, ez militar
tribunoek, ez eta ontzi bakoitzeko gidaritza zuten ehuntariak
ere, ez zekiten zer egin edota zein borroka mota erabili. 4. Ja-
kin, bazekiten aurreontziaz ezin zituztela kaltetu eta, nahiz do-
rreak altxatu zituzten, dena den, haien gaintik altxatzen ziren
barbaroen ontzietako txopak, eta, hainbeste altxatu, izan ere,
ezen ezin baitzuten gureek behar adinako erosotasunez behe-
tik gezirik jaurtiki eta Galiarrek botatakoak, aldiz, arrisksuki
erortzen baitzitzaizkien. 5. Gauza bakar bat prestatua zuten
geurek benetan probetxugarria izan zena, hots, puntadun igi-
tai zorrotzak, pertiketari sartu eta lotuak, hormetako igitaien
antzekoak. 6. Igitai hauekin, antenak mastetara lotzen zituzten
lokarriak harrapatu eta bereganatzen zituztenean, ontzien
abiada arraunketaz azkartu eta txikitu egiten zituzten; 7. behin
lokarriak txikituta, antenak derrigorrez erortzen ziren eta
horrela, galiar ontzien abantaila guztia bela eta itsas tresne-
tan zegoenez, haiek eroriz gero, aldiberean ontziek baliagarri-
tasun oro galtzen zuten. 8. Borrokaren gainontzeko gora-
beherak adorearen mende zeuden eta honetan geure soldaduak
erraz gaingaitzen zituzten etsaiak, are gehiago borroka, Zesar
eta armada guztiaren aurrean burutzen ari zelarik, era horre-
tan ezinezkoa baitzen ekintza adoretu bakar bat ere ezkutuan
geratzerik. 9. Izan ere, itsasoari begira zeuden mendixka eta
gailur guztiak geure armadak hartuak zeuzkan.

XV. 1 Disiectis, ut diximus, antennis, cum singulas binae ac ternae naues circumsteterant, milites summa ui transcendere in hostium naues contendebant. 2 Quod postquam barbari fieri animaduverterunt, expugnatis compluribus nauibus, cum ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salutem petere contenderunt. 3 Ac iam conuersis in eam partem nauibus quo uentus ferebat tanta subito malacia ac tranquillitas exstitit, ut se ex loco mouere non possent. 4 Quae quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna: 5 nam singulas nostri consectati expugnauerunt, ut perpaucae ex omni numero noctis interuentu ad terram peruenerint, cum ab hora fere quarta usque ad solis occasum pugnaretur.

XVI. 1 Quo proelio bellum Venetorum totiusque orae maritimae confectum est. 2 Nam cum omnis iuuentus, omnes etiam grauioris aetatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo conuenerant, tum nauium quod ubique fuerat in unum locum coegerant; 3 quibus amissis reliqui neque quo se reciperent neque quem ad modum oppida defenderent habebant. Itaque se suaque omnia Caesari dederunt. 4 In quos eo grauius Caesar uindicandum statuit, quo diligentius in reliquum tempus a barbaris ius legatorum conseruaretur. Itaque omni senatu necato reliquos sub corona uendidit.

XV. 1 disiectis: deiectis T¹ || circumsteterant α -sisterent β || 2 fieri barbari β || contenderunt α : -ebant β || 3 quo α : in quam β || malacia α U: malicia T^f, / || ac α : et β || mouere β : commouere α || 4 maxime [-ae B¹] fuit oportuna α : maxim(a)e fuit oportunitati β || 5 consectati: consecuti LN || peruenerint α : -irent β || occasum solis U.

XVI. 2 omnes α : -is β || unum in locum β || 4 se suaque α : sua β .

XV. 1. Antenak, esan bezala, lurrera erorita, etsaien ontzi bakoitza geureetako bi edo hiruk inguratzen zutenean, soldaduak ahalegin handienaz etsaien ontzietara pasatzen saiatzen ziren. 2. Barbaroek hau gertatzen ari zela ikusirik, ontzi ugari galdu ondoren eta egoera hari beste irtenbiderik aurkitu ezinik, salbamena ihesean aurkitu zuten. 3. Eta haizeak bultzatzen zuen aldera ontziak itzulita, bat-batean halako barealdi eta lasaitasuna egin zen ezen leku hartatik mugitu ezinik gelditu baitziren. 4. Ezusteko hau gudu hura amaitu zedin oso faboragarria egokitu zen zeren, 5. geureek haien ontziak banan banan jazarri eta eraso baitzituzten, eta hain gogor eraso ere, ezen, ontziteria guztitik oso gutxi izan baitziren lehorreratutakoak gaua iritsi zenean, laugarren orduan hasita, gutxi gora behera, eguzkia sartu arte borrokatzen aritu ondoren.

XVI. 1. Erasoaldi honekin Beneziarren eta kostaldeko herri guztien aurkako gerra bukatu zen. 2. Hain zuzen ere, gazte guztiak, eta nolabaiteko duintasun edo aginpiderik zuten adinekoak ere han elkartu ziren eta han edo hemen zituzten ontzi guztiak leku bakar batean bildu zituzten; 3. galera haien ondoren, geratu zirenek nora joanik ez zuten, ez eta hiri fortifikatuak babesteko modurik ere. 4. Horrela, beren buruak eta ondasun guztiak Zesarri eskaini zizkioten. Zesarrek haiek gogortasunez zigortzea erabaki zuen barbaroek bere ordezkarien eskubideak aurrerantzean arreta handiagoz errespetatzen. Honela, senatu guztia hilda, gainontzekoak esklabogisa saldu zituen.

XVII. 1 Dum haec in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum iis copiis quas a Caesare acceperat in fines Unellorum peruenit. 2 His praeerat Viridouix ac summam imperii tenebat earum omnium ciuitatum quae defecerant, ex quibus exercitum magnasque copias coegerat; 3 atque his paucis diebus Aulerci, Eburouices Lexouiique senatu suo interfecto quod auctores belli esse nolebant, portas clausurunt seque cum Viridouice coniunxerunt; 4 magnaue praeterea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum latronumque conuenerat, quos spes praedandi studiumque bellandi ab agricultura et cotidiano labore reuocabat. 5 Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat, cum Viridouix contra eum duum militum spatio consedisset cotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret, ut iam non solum hostibus in contemptionem Sabinus ueniret, sed etiam nosrorum militum uocibus non nihil carperetur; 6 tantamque opinionem timoris praebuit, ut iam ad uallum castrorum hostes accedere auderent. 7 Id ea de causa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium, praesertim eo absente qui summam imperii teneret, nisi aequo loco aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum non existimabat.

XVII. 1 iis α : his β || 2 his β : iis α || 2 uiridouix α T^f: urid- Ul [*constanter*] || magnasque copias: *del. Mommsen* magnasque <equitum> copias *Gertz* || 3 his β : iis α || aulerci β : -urci α || clausurunt: -ant *Phygers* || seque α : seseque M¹, RLN conuenerat <et> *Paul* || reuocabat: seuoc- *Meusel* || 5 rebus omnibus β || sese α : se β || duum α : duorum β || contemptionem α : contemptum β || 7 faciebat de causa LN || hostium: *om. Ul.*

XVII. 1. Hura guztia Beneziarren artean gertatzen zen bitartean, K. Titurio Sabino, Zesarrengandik jasotako tropekin Uneliarren lurraldera iritsi zen. 2. Haien buru Biridobix zen, matxinatu ziren herri guztien gain aginte gorena zuen gizona eta haien artean armada eta tropa ugari bildu izan zituena; 3. egun gutxi haietan ordea Aulerziarrek, Eburobiziarrek eta Lexobiarrek, beren agintariak hil ondoren¹⁸ gerrari ekin nahi ez ziotelako, ateak itxi eta Biridobixekin bat egin zuten. 4. Bestalde, jendetza handia bildua zen Galiako alde guztietatik etorritako bidelapur eta ohoinekin, harrapaketa egiteko itxaropenak eta gudu-zaletasunak nekazaritzatik eta eguneroko bizimodutik aldentzen zituen gizonekin. 5. Sabinok kanpamenduan irauten zuen oso egokia zen leku batean, artean Biridobixek, handik bi mila pausutara kokatuta, eguneroko tropak irtenarazi eta borrokatzeko aukera ematen ziolarik: jada ez ziren etsaiak soilik Sabino gutxien hasiak zirenak, gure soldaduak ere ez zioten barkatzen. 6. Izan ere, hainbesterainokoa izan zen azaldu zuen beldurti itxura ezen jadanik etsaiak kanpamenduko hesira inguratzerara ere ausartzen baitziren. 7. Arrazoi honengatik egiten zuen hura, hots, pentsatzen zuelako ordezkari batek ez zuela hainbeste etsairen kontra borrokatu behar —are gehiago aginte gorena zuena han ez bazegoen—, leku egoki eta egokiera apropos batean aurkitzen ez bazen behintzat¹⁹.

¹⁸ Pasarte honetan esaten denaren arabera, senadore gutxi batzuek, Errromatarren kontra zeudenak, herria altxarazi zutela pentsatu behar da.

¹⁹ Ordezkari hau bera 54. urtean legio bat eta bost kohorterekin zapaldua izango da Eburoniarren esku (ik. V, 26 eta hurrengoak); oraingo erabetasunak geroago zoritxarra eta suntsipena ekarriko dizkio armadari.

XVIII. 1 Hac confirmata opinione timoris idoneum quendam hominem et callidum delegit Gallum ex iis quos auxilii causa secum habebat. 2 Huic magnis praemiis pollicitationibusque persuadet uti ad hostes transeat, et quid fieri uelit edocet. 3 Qui, ubi pro perfuga ad eos uenit, timorem Romanorum proponit, quibus angustiis ipse Caesar a Venetis prematur docet, 4 neque longius abesse quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat et ad Caesarem auxilii ferendi causa proficiscatur. 5 Quod ubi auditum est, conclamant omnes occasionem negotii bene gerendi amitendam non esse: ad castra iri oportere. 6 Multae res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorem dierum Sabini cunctatio, perfugae confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab iis erat prouisum, spes Venetici belli et quod fere libenter homines id quod uolunt credunt. 7 His rebus adducti non prius Viridouicem reliquosque duces ex concilio dimittunt quam ab his sit concessum arma uti capiant et ad castra contendant. 8 Qua re concessa laeti, ut explorata uictoria, sarmentis uirgutisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt.

XIX. 1 Locus erat castrorum editus et paulatim ab imo adcliuis circiter passus mille. Huc magno cursu contenderunt, ut quam minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique peruenerunt. Sabinus suos hortatus, cupientibus signum dat. 2 Impeditis hostibus propter ea quae ferebant onera, subito duabus portis erup-

XVIII. 1 hac S β: ac AM, BRLN || delegit: dirigit U / deligit *Mensel* || iis *ed. pr.*: his *codd.* || 2 uti α: ut β || et: *om.* Ul || 3 pro α: *om.* β || prematur α: -ebatur β || 6 rei: re B¹ || his: iis *ed. pr.* || 7 concilio AM, BRSN: cons- L β || his: iis *ed. pr.* || arma uti capiant α: ut copiam faciunt β || 8 romanorum: *del. Nitedbe, post castra transposuit Klotz.*

XIX. 1 armandosque α: *om.* β || 2 propter ea quae α: propterea quod β.

XVIII. 1. Beldurra zuelako ustea guztiz sinetsarazita, Sabinok gizon egoki eta maltzur bat aukeratu zuen laguntza tropen artean, galiar bat. 2. Sari ugari eta promesen bitartez etsaiengana joan dadin limurtzen du eta bere nahia zein den adierazten dio. 3. Galiar honek, desertore gisa etsaien aurrera joaten denean, Erromatarrek duten beldurra azaltzen die eta nolako zailtasunek larritzen duten Zesar bera Beneziarren artean, esanez gainera, 4. ez zela inolaz ere ezinezkoa, Sabino, biharamuneko gauean armada ezkutuan kanpamendutik irtenarazita Zesarri laguntzera abiatzea. 5. Hau entzun zutenean, denek aldarrikatzen dute ekintza hura ondo burutzeko aukerarik ez dela galdu behar eta kanpamenduaren aurka joan beharko luketela. 6. Arrazoi askok bultzatzen zituzten Galiarrak erabaki hartara: aurreko egunetan Sabinok azal dutako zalantzek, desertorearen baieztapenak, janari gabeziak —arreta gutxirekin prestatu izan baitzuten aurrez elikagaien horniketa—, Beneziarren gerrak sorrarazitako itxaropenak, eta ia beti gizakiak desiratzten duen hura sinisteko duen joerak. 7. Arrazoi hauek bultzatuta, ez diete uzten Birodibixi eta gainontzeko buruzagiei batzarretik irtetzen armak hartu eta kanpamendura zuzentzeko baimenik eskuratu gabe. 8. Baimen hau lortuta, pozik, garaipena eskuetan balute bezala, Erromatarren luebanak betetzeko kimak eta zuhaitz adarrak bildu eta kanpamendura abiatzen dira.

XIX. 1. Kanpamendua gailur batean kokatua zegoen eta behetik haraino mila pausu luze zen malda leun bat igotzen zen. Lasterka bizian zuzendu ziren harantz etsaiak Erromatarrei antolatzeko eta armak hartzeko ahalik eta denbora gutxien uztearren, eta arnasarik gabe iritsi ziren. 2. Sabinok, borrokatzeko irrikitan zeuden bere gizonak adoretu ondoren, seinalea

tionem fieri iubet. 3 Factum est opportunitate loci, hostium inscientia ac defetigatione, uirtute militum et superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent ac statim terga uerterent. 4 Quos impeditos integris uiribus milites nostri consecuti magnum numerum eorum occiderunt; reliquos equites consecrati paucos, qui ex fuga euaserant, reliquerunt. 5 Sic uno tempore et de nauali pugna Sabinus et de Sabini uictoria Caesar est certior factus, ciuitatesque omnes se statim Titurio dederunt. 6 Nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

XX. 1 Eodem fere tempore P. Crassus, cum in Aquitaniam peruenisset, quae pars, ut ante dictum est, et regionum latitudine et multitudine hominum ex tertia parte Galliae est aestimanda, cum intellexeret in iis locis sibi bellum gerendum ubi paucis ante annis L. Valerius Praeconibus legatus exercitu pulso interfectus esset, atque unde L. Manlius proconsul impedimentis amissis profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intellegebat. 2 Itaque re frumentaria prouisa, auxiliis equitatuque comparato, multis praeterea uiris fortibus Tolosa et Narbone, quae sunt ciuitates Galliae prouinciae finitimae [ex] his regionibus, nominatim euocatis in Sotiatium fines exercitum introduxit.

3 defetigatione α f : defat- M², LN B² R² β || unum: primum *Ciacconius* || ac α : et β || 4 impeditos α : om. β || equites α : equites eorum β || 5 est certior T, U: certior est LN certior AM, BRS, f || 6 perferendas α : fer- β .

XX. 1 fere α : om. β || quae... aestimanda: *del. Vielhaber* || galliae RSLNB² β : -a AM, B¹ || iis *ed. pr.*: his α illis β || praekoninus α : p coninus β || manlius T f : manilius α [*cf.* Oros., V, 23, 4; LIV., *Per.*, 90] || 2 itaque α : ita β || tolosa: -ae AM || et narbone S: et narbonae AM, BR et narbona LN carcasona et narbona β || ex: *del. Ciacconius* || actiatium l : sociatium U sociacium T sontiatium α [*cf.* Oros., VI, 8, 19 et 20].

ematen die. 3. Etsaiak soinean zeramaten pisuaz eragotzita zeudela, Sabinok bat-batean bi ateetatik irtenaldi bat egiteko agindua ematen du. Lekuaren egokitasunari, etsaien ezjakintasun eta nekeari, gure soldaduen adoreari eta aurreko borroketan hartutako iaioetasunari esker hauxe gertatu zen, hots, gure eraso bakar bat ere ez zutela jasaterik izan eta berehala bizkar eman zigutela. 4. Gure soldaduek, indar betean, eragotzita zeuden etsaiak jazarri ondoren asko hil zituzten; gelditu zirenak zalduneriak harrapatu zituen, ihes eginez libratutako gutxi batzuk ezik. 5. Horrela, aldi berean, Sabinok itsasoko borrokaren berri izan zuen eta Zesarrek Sabinoren garaipenarena, eta herri guztiak berehala Tituriori errenditu zitzaizkion, zeren, 6. guduari ekiteko Galiarren animoa kementsu eta prestua zen bezala, zoritxarrak pairatzeko gogo ahula eta oso biguna baitzuten.

XX. 1. Garai hartan bertan, Publio Kraso Akitaniara iritsi ondoren —zabalera eta biztanle kopuruaren arabera, lehen esan bezala, Galiaren heren bat kontsidera behar den herrialdea—, ohartu zenean berak, urte gutxi batzuk lehenago Luzio Balerio Prekonino ordezkaria²⁰, armada garaituta, hil zuten lekuan eta Luzio Manlio prokontsulak, tresneria utzita, ihesean utzitako leku berean gerra egin beharko zuela, ekinaldi hartan arreta bereziaz jokatu beharko zuela ulertu zuen. 2. Horrela, gari-horniketa prestatuta, laguntza-tropak eta zalduneria antolatu eta gainera gizon adoretso asko Tolosa eta Narbonatik (herrialde honen mugakide ziren galiar Probintziako hiriak) izenez deitu ondoren, Soziarren lurretan sarrarazi zuen armada.

²⁰ Beste inon ez da aipatzen pertsonai hau baina badirudi Sertorioren aurkako gerran kokatu behar dela bere porrota; L. Manlio berriz, Alpez Bestaldeko Galiako kontsul-ordekoa zen: Sertoriok lortutako garaipenaren ondoren Akitaniatik pasa behar izan zuen, itzultzerakoan bertakoek asaldatu zutelarik. Ondoren, Pompeiok hartu zuen Sertorioren aurkako gerraren erantzunkizuna.

3 Cuius aduentu cognito, Sotiates magnis copiis coactis equitatuque, quo plurimum ualebant, in itinere agmen nostrum adorti primum equestre proelium commiserunt, 4 deinde equitatu suo pulso atque insequentibus nostris subito pedestres copias, quas in conualle in insidiis conlocauerant, ostenderunt. Hi nostros disiectos adorti proelium renouarunt.

XXI. 1 Pugnatum est diu atque acriter, cum Sotiates superioribus uictoriis freti in sua uirtute totius Aquitaniae salutem positam putarent, nostri autem quid sine imperatore et sine reliquis legionibus adulescentulo duce efficere possent perspicere cuperent: tamen confecti uulneribus hostes terga uerterunt. 2 Quorum magno numero interfecto Crassus ex itinere oppidum Sotiatium oppugnare coepit. Quibus fortiter resistentibus uineas turrisque egit. 3 Illi alias eruptione temptata, alias cuniculis ad aggerem uineasque actis (cuius rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos aerariae secturaeque sunt), ubi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt seque in deditionem ut recipiat petunt. Qua re impetrata, arma tradere iussi faciunt.

XXII. 1 Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis alia ex parte oppidi Adiatuanus, qui summam imperii tenebat, cum DC deuotis, quos illi soldurios appellant, 2 quorum haec est condicio, uti omnibus in uita commodis

3 sotiates *Ul*: sontiates α T || equitatuque: equitatu *Lange* || quo α *f*: quod T, *Ul* || in α : *om.* β || agmen nostrum *AM*, *BRS*: nostrum agmen *LN* agmen nostrorum β || 4 hi β : hii S ii *BRLN* iis *AM*.

XXI. 1 sotiates [*uel* soc-] β : sont- α || quid α : quod β tandem *f*: tamen *codd.* || uerterunt *M*, *L* β : -e *A*, *BRSN* || 2 sotiatium *Meusel*: sosatium β sontiatium α || 3 his rebus nihil *LN*.

XXII. 1 ea re: eam rem *Müller* || 1 adiatuanus *Meusel* [*adietuanus nummi*]: adiatuanus α adcatuannus β || 2 ut α T: uti *f*, *Ul*.

3. Haren etorreraren berri izan ondoren, Soziarrek, soldadu multzo handia eta zalduneria bilduta —hauetan baitatza beraien indarra—, gure armada bidean zihoala eraso zaldizko borrokari ekin zioten lehendabizi; 4. gero beren zalduneria atzerarazia izan ondoren eta geureak atzetik zituztelarik, bat-batean, sakan batean iruzur egiteko ezarrita zeuzkaten oinezko tropak atera zituzten. Haiek, sakabana-tuta zebiltzan geure soldaduei eraso eginez borrokari berri-ro ekin zioten.

XXI. 1. Luzaro eta gogor borrokatu zuten; Soziarrek alde batetik, ordurarte lorturiko garaipenetan fidatuta, Akitania osoaren salbamena beren adorearen esku zegoela uste zuten; geureak, berriz, buruzagi gorenaren faltan, gainontzeko legioen laguntzarik gabe eta gidari gazte baten agintepean egin zezaketena frogatu nahi zuten. Azkenean, zauriz beteta, etsaiek atzera egin zuten. 2. Haietako asko hilda, Kraso, bide-tik Soziarren hiri fortifikatua erasotzen hasi zen. 3. Haiek kementsu aurre egiten zuten, mantelete eta dorreak mugitu zituzten. Batzuetan irtenaldiak egiten saiatuz, bestetan lubeta eta manteleteak minatuz (eta honetan oso iaioak dira Akitaniarrak, beraien lurraldeko leku askotan kobrezko meatze eta harrobiak baitaude), konturatu zirenean gure soldaduen pres-tutasunari esker ezin zutela ezer probetxuzkorik lortu egoera hartan, ordezkariak bidaltzen dituzte Zesarrengana eta beren errendizioa onar dezala eskatzen. Hori lortuta, armak entregatzeko agindua betetzen dute.

XXII. 1. Gure soldaduak hartan ari zirela, hiri fortifika-tuaren beste aldetik aginte gorena zuen Adiatuano irtenaldi bat egiten ahalegindu zen, *soldurio* deituraz izendatzen dituzten bostehun menpekorekin; 2. hauen menpekotasun egoera hauxe da: adiskidetasunaren legepean beren buruen babesle

una cum iis fruuntur quorum se amicitiae dederint, si quid his per uim accidat, aut eundem casum una ferant aut sibi mortem consciscant; 3 neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui eo interfecto cuius se amicitiae deuouisset, mori recusaret: 4 cum his Adiatuanus eruptionem facere conatus clamore ab ea parte munitionis sublato, cum ad arma milites concurrissent uehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum tamen uti eadem deditionis conditione uteretur ab Crasso impetrauit.

XXIII. 1 Armis obsidibusque acceptis, Crassus in fines Vocatium et Tarusatium profectus est. 2 Tum uero barbari commoti, quod oppidum et natura loci et manu munitum paucis diebus, quibus eo uentum erat, expugnatum cognouerant, legatos quoque uersus dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare coeperunt. 3 Mittuntur etiam ad eas ciuitates legati, quae sunt citerioris Hispaniae finitimae Aquitaniae: inde auxilia ducesque arcessuntur. 4 Quorum aduentu magna cum auctoritate et magna [cum] hominum multitudine bellum gerere conantur. 5 Duces uero ii deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. 6 Hi consuetudine populi Romani loca capere, castra munire commeantibus nostros intercludere instituunt.

2 iis *Nipperdey*: his [is M¹] *codd.* || his A² β: iis α || 3 mori α: mortem β || 4 adiatuanus *Meusel*: adiatunnus α adcatuannus β || munitionis α: eruptionis β || ab α: a β.

XXIII. 1 uocatium *f*: uocaturum α U/ uotium *Tf* || 2 uersus β; -um α || dare inter se LN || 3 ducesque: duces A *del. Lange* || 4 auctoritate: alacritate *Lange* || cum: *del. Meusel* [cf. R. E. A., 1925, p. 286] || hominum cum LN || 5 ii AM: hi BRSLN β || 6 hi A β: hii M, SE² ii B¹(R) in LN || instituunt α U/: insistent *Tf*.

direnen ondasunez bizi direino gozatzea baina haiei indarkeriz zerbait gertatuz gero, zoritxar berdina pairatzea edo beren buruaz beste egitea; 3. eta orain arte giza oroimena duenik inor ez da ezagutzen, adiskidetasun-eskaintza emaila erahila gertatu ondoren, heriotzari uko egin dionik. 4. Gotorlekuaren alderdi hartatik oihu bat eginda, soldaduak armetara lasterka abiatu ziren eta han gogor borrokatu zutelarik, Adiatuanok, nahiz hirirantz atzera bota zuten, halere besteen errendizio baldintza berdinak eskuratzea lortu zuen Krasogandik.

XXIII. 1. Armak eta bahituak onartu eta gero, Kraso Bokaziarren eta Tarusaziarren lurraldeetara²¹ abiatu zen. 2. Orduan barbaroak, benetan txundituta hiri fortifikatura, —ez soilik lekuaren naturaz baita giza lanez ere gotortuta zegoen hiria— iritsi eta egun gutxitara, erasoz hartu genuela jakin zutenean, ordezkariak alde guztietara bidaltzen, azpijokuak asmatzen, bahituak ematen eta tropak prestatzen hasi ziren. 3. Ordezkariak bidali zituzten baita Akitaniako mugan zeuden Honanzko Hispaniako beste herrietara ere; handik laguntza tropak eta buruzagiak ekartzen dituzte. 4. Hauen etorrerak emandako aginpide zabalaren eta gizon kopuru handiagoaren laguntzaz gerra egiten saiatzen dira. 5. Buruzagi gisa aukeratuak izan ziren K. Sertorioren ondoan beti egondakoak eta gainera, arte militarrean iaioenak kontsideratzen zituztenak. 6. Hauek, Erromatarren gudateknika jarraituz, lekugune egokienak betetzea, kanpamendu indartzea eta geurei horniketa moztea erabakitzen

²¹ Bokaziarrak Bazas-ko lurraldean kokatu behar dira, hego-mendebaldean; Tarusaziarrak beriz, Tartas inguruan. Bi herrialde hauek kapitulu honetan eta 27.ean besterik ez dira aipatzen.

7 Quod ubi Crassus animaduertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hostem et uagari et uias obsidere et castris frumentum commeatumque sibi supportari, in dies hostium numerum augeri, non cunctandum existimauit, quin pugna decertaret. 8 Hac re ad consilium delata, ubi omnes idem sentire intellexit posterum diem pugnae constituit.

XXIV. 1 Prima luce productis omnibus copiis, duplici acie instituta, auxiliis in mediam aciem coniectis, quid hostes consilii caperent exspectabant. 2 Illi, etsi propter multitudinem et ueterem belli gloriam paucitatemque nostrorum se tuto dimicaturos existimabant, tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis uis com meatu intercluso sine ullo uulnere uictoria potiri, 3 et, si propter inopiam rei frumentariae Romani sese recipere coepissent, impeditos in agmine et sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant. 4 Hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copiis, sese castris tenebant. 5 Hac re perspecta Crassus, cum sua cunctatione atque opinione timoris hostes nostros milites alacriores ad pugnandum effecissent, atque omnium uoces audirentur,

7 diduci *ed. Iuntina*: ded- *codd.* || 8 hac β : ac α || consilium α : conc- β .

XXIV. 1 coniecti T^1 , *l*: conlectis U collectis α fT^2 || 2 ullo α : *om.* β || 3 sese α : se β || infirmiore α : inferiore β infirmiores *Kvicala* inferiores *Klotz* iam firmiore *Hällingé* infirmiore animo *del. Paul* || 4 ab α : a β || 5 timoris *R. Estienne*: timidiore *codd.* atque opinione timidiore *del. Hoffmann* || effecissent ΔM , LN : effecissent BSR effecisset β .

dute. 7. Kraso, gauza hauetaz konturatu zenean, hots, bere tropak, eskasak zirenez, ezin zitezkeela erraz banatu, etsaiek irtenaldiak egiten zituztela eta, kanpamenduan babes nahikoa utzita, bideak oztopatzen, arrazoi honengatik zailtasunez eskura zitzakeela garia eta hornigaiak, eta egunetik egunera etsaien kopurua handituz zihoala, pentsatu zuen ez zuela gehiago atzeratu behar borrokaren hasiera. 8. Iritzi hau batzarean azalduta, denek gauza bera pentsatzen zutela ikusi zue-nean, hurrengo egunean borrokari ekitea erabaki zuen.

XXIV. 1. Egunsentian tropa guztiak irtenarazi eta bi errenkadatan banatuta²², haien erdian laguntza tropak sartu ondoren etsaiek zein erabaki hartuko ote zuten itxaroten geratu zen. 2. Haiak, beraien soldadu talde handia, aspaldidanik zuten ospe militarra eta geure soldadu kopuru txikia kontutan hartuta, ziur garaituko zutela uste izan arren, halere pentsatzen zuten ziurragoa zela, bideak itxi eta horniketa eragotzita, zauriturik gabe garaipena lortzea. 3. Eta, Erromatarrek janari gabezia zela eta, atzera egiten hasten baziren, ibilaldian hatuen zamaz eragotzita eta kemenik gabe zetozele erasotzea pentsatzen zuten. 4. Buruzagiek, egitasmu hau onartuta, nahiz erromatar tropak kanpamendu aurrean zabaldua egon, kanpamenduan zirauten. 5. Krasok, gauzak horrela ikusita, etsaiek bere zalantza eta beldur-ti itxurarekin geure soldaduen borrokatzeko irrika gehiago piztu zutelarik eta denek aho batez ziotenez ez zela komeni-

²² *Duplici acie* edo bi errenkadetan egindako banaketa ez da soldaduen antolatze-ko ohizko era (*triplici acie* edo hirunakako errenkadetan egiten baitzen normalean). Eraketa berezi honen arrazoia etsaien kopurua beraiena baino handiagoa izatean bilatu behar da, binakako errenkadetan aurreko alde zabaldu egiten baitzen. Bestalde, laguntza-tropak normalean saihetsetan kokatzen ziren eta ez erdian, kasu honetan bezala: aurrerago ikus daitekeenez, haienganako konfidantzarik ez izateak baldintzatzen du lekugune aldaketa hau (cf. 25, 1).

expectari diutius non oportere quin ad castra iretur, cohortatus sua omnibus cupientibus ad hostium castra contendit.

XXV. 1 Ibi cum alii fossas complerent, alii multis telis coniectis defensores uallo munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis et ad aggerem caespitibus comportandis speciem atque opinionem pugnantium praeberent, cum item ab hostibus constanter ac non timide pugnaretur telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent, 2 equites circumitis hostium castris Crasso renuntiauerunt, non eadem esse diligentia ab decumana porta facilemque aditum habere.

XXVI. 1 Crassus equitum praefectos cohortatus ut magnis praemiis pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri uelit ostendit. 2 Illi, ut erat imperatum, eductis iis cohortibus quae praesidio castris relictae intritae ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas quas diximus munitiones peruenerunt 3 atque his prorutis prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab his uideri aut quid rei gereretur cognosci posset. 4 Tum uero clamore ab ea parte audito nostri redintegratis uiribus, quod plerumque in spe uictoriae accidere consueuit, acrius impugnare coeperunt. 5 Hostes undique circumuenti desperatis omnibus rebus se per munitiones deicere et fuga salutem petere contenderunt.

XXV. 1 ibi α : ubi β || cum alii α *l*: cum *T*, U || ad aggerem A, BRS LN: aggerem M β || acciderent β : accedere(nt) α || 2 renuntiauerunt α : -arunt β .

XXVI. 1 uellet SLNR² β : uellit B¹ uelit AM, R¹ B² || 2 iis α : iiii β || intritae *dett.*: integrae *f* intritae *ett.* || ex α : om. β || 3 prorutis *Faernus*: proruptis *codd.* || his AM β : iis BRS LN || 4 impugnare: pugnare *Müller* || 5 deicere: eicere R. *Schneider* || contenderunt *f*: intend- *ett.*

garría kanpamendua erasotzeko gehiago itxarotea, Krasok, esan bezala, bere soldaduak adoretu zituen eta denen adostasunez, etsaien kanpamendura zuzendu zen²³.

XXV. 1. Han, batzuk luebanak betetzen ari ziren artean, besteek gezi anitz jaurtikiz hesi eta gotorlekuetatik babes taldeak irtenarazten zituzten eta laguntza tropek (ez baitzuen Krasok haiengan konfidantza gehiegi borrokatzeko), harriak edota geziak ekartzen nahiz lubetarako soropilak eramaten, gudari itxura eta antza azaltzen zuten; nola,aldi berean, etsaiek etengabe eta kementsu borrokatzen zuten eta leku al-tuenetik botatako geziak ez ziren alferrik galtzen, 2. zaldunek, etsaien kanpamendua inguratuta, Krasori jakinarazi zioten kanpamendua ez zutela arreta berdinez gotortua dekumaniar ate inguruan eta sarbide erraza zuela.

XXVI. 1. Krasok, zalduneriako prefektuei sari ugari agindu eta soldaduak adoretzeko aholkua eman ondoren, bere asmoak azaldu zizkien. 2. Haiek, agindu bezala, kanpamendua babesten geratu izanagatik lanean nekatu gabeko kohorteak kanpamendutik irtenarazita, eta inguraketa luzeago bat eginez etsaien kanpamendutik atzemanak izan ez zitezen, guztien arreta borrokan ipinita zegoelarik, berehala esandako gotorlekuetara iritsi ziren eta, 3. haiek txikituta, etsaiek zer bait ikusteko edo gertatzen ari zenaz jabetzeko betarik izan baino lehen, haien kanpamendu barruan sartuta zeuden. 4. Orduan, alderdi hartatik zetorren oihua entzunda, geure soldaduak, indarberritu eta garaipena lortuko delako itxaropena izatean gertatzen den bezala, kementsuago borrokatzen hasi ziren. 5. Etsaiek, alde guztietatik inguratuta egonik, itxaropen oro galduta, gotorle-

²³ Galietako guduaren kontakizunean zehar hau da Erromatar armadak indartutako kanpamendu bat erasotzen duen aldi bakarra, etsaiek Erromatarren fortifikazio sistema kopiatuz gotortu baitute beren kanpamendua.

6 Quos equitatus apertissimis campis consecratus ex milium L numero, quae ex Aquitania Cantabrisque conuenisse constabat, uix quarta parte relicta multa nocte se in castra recepit.

XXVII. 1 Hac audita pugna maxima pars Aquitaniae sese Crasso dedit obsidesque ultro misit; quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Ptianii, Vocates, Tarusates, Elusates, Gates, Ausci, Garunni, Sibuzates, Cocosates; 2 paucae ultimae nationes anni tempore confisae, quod hiems suberat, hoc facere neglexerunt.

XXVIII. 1 Eodem fere tempore Caesar, etsi prope exacta iam aestas erat, tamen, quod omni Gallia pacata Morini Menapiique supererant qui in armis essent neque ad eum unquam legatos de pace misissent, arbitratus id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit; qui longe alia ratione ac reliqui Galli bellum gerere coeperunt. 2 Nam quod intellegebant maximas nationes quae proelio contendissent pulsas superatasque esse, continentisque siluas ac paludes habebant, eo se suaque omnia contulerunt. 3 Ad quarum initium siluarum cum Caesar peruenisset castraque munire instituisset neque hostis interim uisus esset, dispersis in opere nostris subito ex omnibus partibus siluae euolauerunt

6 numero milium L β || conuenisse [uenisse LN] constabat α U: constabat conuenisse Tf || recepit SLN² β: recipit AM, BRN¹.

XXVII. 1 dedit: dedit AM || misit α: obtulit β || tarbelli: trabelli S, T¹ || elusates *Ciacconius*: flustates *codd.*, *om.* T¹ || gates: *om.* T¹ *del.* Holder || garunni α U: -umni *f.* *om.* T¹ || sibuzates AM, S: sibutz- BRLN sibus- U: sibul- Tf [*cf.* Plin., IV, 108: sybill-] || cocosates α UI: cossates Tf || 2 hoc α: id β.

XXVIII. 1 caesar tempore β || menapiique: menapique A, T, U || celeriter confici α: confice celeriter Tf confici U: || adduxit α: duxit β || gerere coeperunt α: agere instituerunt β || 2 nam α: *om.* β || paludes α: quas *add.* β || 3 caesar cum β || ex: de LN.

kuetatik salto egin et iheska salbatzeari ekin zioten. 6. Zalduneria soro zabaletan barna haiek jazarriz, Akitania eta Kantabriatik, jakina denez, bildu izan zituzten 50.000 mila soldaduatatik ia laurden bat soilik bizirik utzita, gau iluna egin zenean bildu zen kanpamendura.

XXVII. 1. Borroka honen berri izan ondoren, Akitaniako herri gehienek Krasori errendizioa eskaini zioten eta beren kabuz bahituak bidali; herri haien artean Tarbeliarrak, Bigerrioniarrak, Ptianiarrak, Bokaziarrak, Tarusaziarrak, Elusaziarrak, Gaziarrak, Ausziarrak, Garunniarrak, Sibuzaziarrak eta Kokosaziarrak zeuden. 2. Urruneko herri gutxi batzuk, urte sasoiaren itxaropenaz, negua gainean baitzegoen, ez zuten halakorik egin²⁴.

XXVIII. 1. Garai hartan bertan, Zesarrek, nahiz jada udara bukatzeaz zegoen, halere, Galia guztia baketua izan ondoren Moriniarrak eta Menapiarrak baino geratzen ez zirelarik matxinatuta eta bakeaz mintzatzeko ordezkariarik inoiz bidali izan ez ziotenez, gerra hura azkar burutu zitekeela pentsatuz, harantz zuzendu zuen armada; 2. haiek gaintzeko Galiarrek ez bezalako teknikaz ekin zioten gerrari, borrokatu izan zuten herrialde indartsuenak gainditu eta garaitu zituztela ikusi baitzuten, eta beraien lurraldean baso eta zingira ugari zituztenez, haietara eraman zituzten beren ondasun guztiak. 3. Zesarrek baso hauen sarlekura iritsita kanpamendua gotortzeko agindua eman zuen eta oraindik etsaia begiztatzen ez zutelarik, geureak indartze-lanetan sakabanatuta zeuden. Orduan, bat-batean, basoaren alderdi guztietatik lasterka bizian irten ziren etsaiak eta geureak era-

²⁴ Zaila da Akitaniako herri hauen guztien kokagunea ezagutzea baina, gauza ziurra da, beste galiar herriek baino zabalera txikiagoa dutela.

et in nostros impetum fecerunt. 4 Nostri celeriter arma ceperunt eosque in siluas repulerunt et, compluribus interfectis, longius impeditioribus loci secuti, paucos ex suis deperdiderunt.

XXIX. 1 Reliquis deinceps diebus Caesar siluas caedere instituit et, ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam quae erat caesa conuersam ad hostem conlocabat et pro uallo ad utrumque latus exstruebat. 2 Incredibile celeritate magno spatio paucis diebus confecto, cum iam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores siluas peterent, eius modi sunt tempestates consecutae, uti opus necessario intermitteretur et continuatione imbrium diutius sub pellibus milites contineri non possent. 3 Itaque uastatis omnibus eorum agris, uicis aedificiisque incensis, Caesar exercitum reduxit et in Aulercis Lexouiiisque, reliquis item ciuitatibus quae proxime bellum fecerant, in hibernis conlocauit.

4 siluas M, BRSLN, T: -am f, U/-a A || deperdiderunt: disp- YTf.

XXIX. 1 diebus α : om. β || 2 ab AM, BRLN: a S β || tempestates sunt β || uti α : ut β || 3 caesar α : om. β || reduxit β : perd- α || lexouiiisque β : lexob- α || ciuitatibus α f: in ciu- T, U/ || proxime β : maxime *uel* -ae α .

so zituzten. Geureek berehala armak hartu eta baso barrura atzerarazi zituzten eta, haietako mordo bat hil ondoren, ibilbide zaileko lekuetan barna urrunegi jazarri zituztelako, soldadu batzuk galdu zituzten.

XXIX. 1. Ondorengo egunetan Zesarrek basoko zuhaitzak moztea agindu zuen eta soldadu bakar bat ere, armarik gabe eta ustekabean egoteagatik zauritua gerta ez zedin, ebakitako egur guztia etsaiari begira ipintzen zuen eta hesitua bailitzan, bi saihestetara banatzen. 2. Ikaragarritzko azkartasunez zabalera handi bat egun gutxitan ebaki ondoren, haien abere eta azken hatuak geure soldaduen esku zeudeenez gero, etsaiek, artean, baso barrura jo zuten. Orduan, halako ekaitzak suertatu ziren ezen lana derrigorrez geldiarazi behar izan baitzuten gure soldaduek eta euri jasak etengabe jarraitzen zutelarik, ezin izan baitzuten beren burua larruz estali ere. 3. Horrela, etsaien soro guztiak suntsituta eta auzo nahiz etxolak kixkalita, Zesarrek armada bildu eta negu kanpamenduan kokatu zuen, Aulerziarren, Lekobiarren eta haiekin batera gerra egin berri zuten gainontzeko herrien lurraldetan.

LIBER IV

I. 1 Ea quae secuta est hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio M. Crasso consulibus, Usipetes Germani et idem Tenctheri magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transierunt, non longe a mari quo Rhenus influit. 2 Causa transeundi fuit quod, ab Suebis complures annos exagitati, bello premebantur et agricultura prohibebantur. 3 Sueborum gens est longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium. 4 Hi centum pagos habere dicuntur, ex quibus quotannis singula milia armatorum bellandi causa ex finibus educunt. Reliqui, qui domi mansuerunt, se atque illos alunt; 5 hi rursus in uicem anno post in armis sunt, illi domi remanent. 6 Sic neque agricultura nec ratio atque usus belli intermittitur. 7 Sed priuati ac separati agri apud eos nihil est, neque longius anno remanere uno in loco colendi causa licet. 8 Neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore uiuunt, multumque sunt in uenationibus; 9 quae res et cibi genere et cotidiana exercitatione et libertate uitae, quod a pueris nullo officio aut disciplina adsuefacti, nihil omnino contra uoluntatem faciunt, et uires alit et immani corporum magnitudine homines efficit.

I. 1 cn. [*uel* gneo] pompeio m(arco) crasso α : pompeio et crasso β || et item α : item β || tenctheri AM: tanchteri BRSLN tencheteri U/ tenchete Tcum: *del. Meusel* || quo α : cui β || 2 ab α : a β || suebis *edd.*: sueu- *codd.* || exagitati: -o U/ || 3 sueborum *edd.*: sueu- *codd.* || 4 causa ASLN β : ex causa ANM, BR || ex finibus α : suis ex finibus β *del. Apitz* || manserunt AM, BRL (?) manserint SN remanserunt IU/ remanserint T/ || 7 colendi β : incol- α || 9 quod: quom *Nipperdey* || faciunt *Morus*: -ant *codd.* || efficit α : facit T efficiat U/.

LAUGARREN LIBURUA

I. 1. Hurrengo neguan, Gneo Pompeio eta Marko Krasoren kontsulatu urtean, Usipetiar, Germaniar eta baita Tenktheriarrek ere jende multzo handi batekin Rhin ibaia zeharkatu zuten, itsasoratzen den lekutik ez oso urrun. 2. Zeharkaldiaren arrazoia hauxe izan zen, hots, Suebiarren erasoak urte askoz jasan ondoren, guda egiteaz aspertuta zeudela eta nekazaritzan aritzeko eragotzita. 3. Suebiar herria Germaniar herri guztien artean jendetsuena eta borrokazaleena da. 4. Haietaz esaten da 100 auzo dituztela eta hauetako bakoitzetik urtero mila gizon armatu biltzen dituztela gerra egiteko. Gainontzekoak, herrian gelditzen direnak, besteen eta beraien elikaduraz arduratzen dira. 5. Azken hauek berriz, urte bat geroago joaten dira soldadutzara, besteak etxean geratzen direlarik. 6. Horrela ez dute etezen ez nekazaritza lanik ez eta guda tekniken praktkarik ere. 7. Beraien artean ez dago lur-jabetza pribaturik eta banakakorik eta ez dute zilegi leku batean urte bete baino gehiagoz landatzen irautea¹. 8. Gariz ia ez, esnez eta haragiz baizik elikatzen dira nagusiki eta oso maiz ibiltzen dira ehizean; 9. bizi-modu honek, bai elikadura motagatik, bai eguneroko gorpuz-heziketari esker eta bizimodu askea daramatelako (inolako zeregin eta disziplinarik gabe umetatik ohituta, ez baitute beren nahiaren kontra ezer egiten), indarrak bizkortzen dizkie eta gorpuzkera izugarriko gizonak egiten.

¹ Cf. Tazito, *Germania*, 26 non Germaniarrez orokorrean hitz egiten baitu; Horaziok ere gauza bera dio Traziako Getiarrei buruz: *Carmina*, III, 24, 11 hh.; dena den, Zesar da nekazaritza eta militar bizitzaren alternantzia aipatzen duen bakarra.

10 Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimus neque uestitus praeter pelles haberent quicquam, quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta, et lauarentur in fluminibus.

II. 1 Mercatoribus est aditus, magis eo ut quae bello ceperint quibus uendant habeant, quam quo ullam rem ad se importari desiderent. 2 Quin etiam iumentis, quibus maxime Galli delectantur quaeque impenso parant pretio, Germani importatis non utuntur, sed quae sunt apud eos nata, parua atque deformia, haec cotidiana exercitatione summi ut sint laboris efficiunt. 3 Equestribus proeliis saepe ex equis desiliunt ac pedibus proeliantur, equosque eodem remanere uestigio adsuefecerunt, ad quos se celeriter, cum usus est, recipiunt; 4 neque eorum moribus turpius quicquam aut inertius habetur, quam ephippiis uti. 5 Itaque ad quemuis numerum ephippiatorum equitum, quamuis pauci, adire audent. 6 Vinum ad se omnino importari non sinunt, quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines atque effeminari arbitrantur.

III. 1 Publice maximam putant esse laudem quam latissime a suis finibus uacare agros: hac re significari magnum numerum ciuitatum suam uim sustinere non posse. 2 Itaque

10 haberent: habeant *ed. pr.* || quicquam α : *om.* β || lauarentur *Weissenborn*: lauantur *codd.* lauarent *Beroald.*

II. 1 aditus: ad eos aditus LN || eo magis β || 2 galli delectantur α : gallia delectatur β || inpenso α : inmenso β || germani: *del. Clarke* || i(m)portatis β : his *add.* α || parua β : praua α || 3 a(d)suefecerunt α : a(d)-suefaciunt β || est α : poscit β || 4 inertius α : incertius β || ophippiis *L. in rasura*, β : ephiapiis MA², B² etphiapiis A¹, B¹ RSNL^m || 5 ephippiatorum LN, T²: ephiapp- AM, BSR ephippiorum β || 6 omnino ad se β || sinunt α : patiuntur β || uinum... arbitrantur: *del. Paul.*

III. 1 publice: rei publicae *R. Schneider* || laudem esse LN || uacare AM, BL-NR²: uagari R¹ S β || agros α : *om.* β || ciuitatum [-ium A] α : -em β || posse α : potuisse β .

10. Gainera, ohitura hauetara emanak daude, hots, larruak beste soinekorik gabe janztera (leku oso hotzak diren arren), nahiz larruen txikitasunak gorputzeko zati handia estali gabe uzten dien, eta ibaietan bainatzera.

II. 1. Merkatariei sarrera baimentzen diete, ez hainbeste haiei zerbait erosi nahi izateagatik baizik, batez ere, gerra eginenez harrapatutakoak nori saldu izateagatik. 2. Are gehiago, Germaniarrek ez dute erabiltzen kanpotik erositako zaldirik² Galiarrek bezala -azken hauek, haiekiko zaletasun bizia izanik, itxurik gabeko prezioak ordainduz erosten baitituzte-, baizik beraien artean jaiotakoak, nahiz txikiak eta desitxuratuak izan³, eguneroko ariketen bitartez lan gorrenetarako ere gai egiten baitituzte. 3. Zaldizko erasoaldietan maiz zaldi gainetik jeitsi eta zutik borrokatzen dute eta zaldiak leku berean irauteko trebatuak dauzkate, haien gainera berehala igotzen direlarik beharrezkoa dutenean. 4. Eta beren ohituren arabera ez dago ezer zelak erabiltzea baino lotsagarriago eta koldarragorik. 5. Horrela, nahiz gutxi izan, zeladun edozein zaldun multzo erasotzera ausartzen dira. 6. Ez dute ardo-inportaziorik baimentzen, ardoaz gizonak nekeak jasateko ahuldu eta ematen direla pentsatzen baitute.

III. 1. Herri batek izan dezakeen ohore handiena, haien ustez, bere lurraldeko mugetan bizilagunik gabeko ahalik eta lur gehien edukitzea da, egokiera honek hiri multzo handi batek haren indarkeria ezin jasan izan duela adierazten baitu. 2. Horrela, Suebiarren alderdiko mugetan

² *Iumenta* hitza gehienetan zeladun zaldiak edo zamariak izendatzeko erabiltzen da baina batzuetan mando eta astoak izendatzeko ere bai; kasu honetan, Zesar zaldiez ari da, besterik gabe.

³ Ik. Tazito, *Germania*, 5, 1.

una ex parte a Suebis circiter milia passuum sexcenta agri uacare dicuntur. 3 Ad alteram partem succedunt Ubii, quorum fuit ciuitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum, et paulo [quam] sunt eiusdem generis [et] ceteris humaniores, propterea quod Rhenum attingunt multumque ad eos mercatores uentitant et ipsi propter propinquitatem [quo] Gallicis sunt moribus adsuefacti. 4 Hos cum Suebi, multis saepe bellis experti, propter amplitudinem grauitatemque ciuitatis finibus expellere non potuissent, tamen uectigales sibi fecerunt ac multo humiliores infirmioresque redegerunt.

IV. 1 In eadem causa fuerunt Usipetes et Tencteri, quos supra diximus, qui complures annos Sueborum uim sustinuerunt, 2 ad extremum tamen, agris expulsi et multis locis Germaniae triennium uagati, ad Rhenum peruenerunt. Quas regionis Menapii incolebant et ad utramque ripam fluminis agros, aedificia uicosque habebant; 3 sed tantae multitudinis aditu perterriti, ex iis aedificiis quae trans flumen habuerant demigrauerunt et, cis Rhenum dispositis praesidiis, germanos transire prohibebant. 4 Illi, omnia experti, cum neque ui contendere propter inopiam nauium neque clam transire propter custodias Menapiorum possent, reuerti se in suas sedes regionesque simulauerunt, 5 et tridui uiam progressi, rursus reuerterunt atque, omni hoc itinere una nocte equitatu confecto, inscios inopinantesque Menapios oppresserunt,

2 suebis *edd.*: sueuis α suis β || sexcenta [*uel* seso-] α : C β || 3 quam: *del. Nipperdey* || et: *del. Nipperdey* [*uarias huius loci emendationes uide in Mense, Tab. coniect.*] || multumque α : multique β || quod: *del. Vascosan* || 4 suebi *U*: sueui α *Tf.*

IV. 1 tencteri *AM, LN*: tenchteri *BRS*: tenthri β || complures β : cum plures α || sueborum *l*: sueu- *cott.* || sustinuerunt: -ant *Henninge* || 2 et ad α : hi ad β || 3 aduentu *LN* β : aditu *AM, BRS* || iis *Vascosan*: his *codd.* || habuerant: habebant *LN* || demigrauerunt: -erant *Morus* || 4 sedes suas *LN* || 5 confecto equitatu *LN* || equitatu: *del. Müller.*

600.000 mila pausutako zabaleran⁴ alorrek hustuta daudela diote. 3. Beste aldean Ubiarrak hedatzen dira, hiriburu handi eta indartsua eduki izan zutenak (Germaniarrenak nolakoak izaten diren kontsideratuz) eta leinu bereko beste guztiak baino zertxobait zibilizatuagoak direnak (eta hori, Rhin ibaia ukitzen dutelako, merkatariak oso maiz heltzen direlako haiengana eta gertutasuna dela medio, galiar ohituretara oso jarriak daudelako). 4. Suebiarrek, gerra ugari burutu ondoren Ubiarrak beren lurraldetik bota ezin zituztenez herrialde honen zabalera eta biztanle kopuruagatik, halere, zergapeko egin zituzten, askoz ere apalago eta ahulago bihurtuz.

IV. 1. Egoera berdinean egon ziren gorago aipatutako Usipeziarrak eta Tenteziarrak, urte askotan Suebiarren indarkeria jasan eta azkenik, beren lurretatik bidalita Germaniako leku anitzetan hiru urtez nora ezean ibili ondoren Rhinera iritsi izan zirenak. 2. Lurralde hauetan Menapiarrak bizi ziren eta ibaiaren bi ertzetan lurrak, eraikuntzak eta auzoak zituzten; 3. baina halako jendetzaren etorrerarekin beldurtuta, Rhinaz bestalde zituzten eraikuntzetatik irten eta honanzko ibaiertzean goarnizioak ezarrita, Germaniarrei pasabidea eragozteari ekin zioten. 4. Hauek, guztia probatu ondoren, ezin zutenez, ez indarra erabili ontzien eskasiagatik, ez ezkutuan ibaia zeharkatu Menapiarren goarnizioak zeudelako, utzitako leku eta lurraldeetara itzulera itxuratu zuten 5. eta hiru egunetako bidea egin ondoren, buelta hartu eta gau bakar batean berriro bidean atzera joanez,

⁴ Zabalera hau 900 kilometrotakoa edo izango litzateke, benetan izugarria: badi-rudi jada Antzinateko kritikok harrigarritzat hartu zutela zenbaki hau eta horrek esplikatu luke eskruizkribu batzuk 100.000 pausutako distantzia transmititu izana 600.000koaren ordez. Behar bada, galiar edo germaniar neurriak erromatarretara bihurtzerakoan egindako nahaste bat izan liteke.

6 qui, de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos uicos remigrauerant. 7 His interfectis nauibusque eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum quae citra Rhenum erat certior fieret, flumen transierunt atque, omnibus eorum aedificiis occupatis, reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt.

V. 1 His de rebus Caesar certior factus et infirmitatem Gallorum ueritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles et nouis plerumque rebus student, nihil his committendum existimauit. 2 Est enim hoc Gallicae consuetudinis, uti et uiatores etiam inuitos consistere cogant et quid quisque eorum de quaque re audierit aut cognouerit quaerant, et mercatores in oppidis uulgus circumsistat quibusque ex regionibus ueniant quasque ibi res cognouerint pronuntiare cogat; 3 his de rebus atque auditionibus permoti, de summis saepe rebus consilia ineunt, quorum eos in uestigio paenitere necesse est, cum incertis rumoribus seruiant et plerique ad uoluntatem eorum ficta respondeant.

VI. 1 Qua consuetudine cognita, Caesar, ne grauiori bello occurreret, maturius quam consuerat ad exercitum profiscitur. 2 Eo cum uenisset, ea quae fore suspicatus erat, facta cognouit: 3 missas legationes ab non nullis ciuitatibus ad Germanos inuitatosque eos uti ab Rheno discederent, omniaque quae postulassent ab se fore parata. 4 Qua spe ad-

6 remigrauerant α : -unt β || 7 erat α : qui in suis sedibus era(n)t β .

V. 2 enim: autem RLN, *f* || galicae α *Tf*²: galliae *f*, *U* || uti α : ut β || quid *Aimoin*: quod *codd.* || res ibi LN || cogat β : -ant α || 3 his rebus α : et his rumoribus β || rebus saepe β || rumoribus β : moribus α .

VI. 1 consuerat: -euerat S, *Tf* || 3 ab α : a β || omniaque quae *Aldus*: omnia quaeque *codd.* omnia quae *Morus* || ab α : a β .

6. Menapiarrak (ikertzaileen bidez Germaniarren alde egitearen berri izan ondoren, beldurrik gabe Rhinaz bestaldeko beren auzoetara itzuliak zirenak) eraso zituzten, oharkabeturik eta ustekabeen; 7. hauek hilda eta haien ontziez jabetuta, Rhinaren honanzko aldeko Menapiarrak hura jakin baino lehen, ibaia zeharkatu zuten eta haien eraikuntza guztiez jabetuta, geratzen ziren negu egunetan haien janariekin elikatu ziren.

V. 1. Zesarrek, gauza hauek guztiak ezaguturik eta Galia-
rren indargabeziaren beldur, erabakiak hartzerakoan aldako-
rrak direlako eta gehienetan berrikuntzazaleak, pentsatu zuen
ez zuela haietaz fidatu behar. 2. Hain zuzen ere, Galiarrek, bi-
daiarici, nahi gabe ere, geldiarazi eta bakoitzari entzun edo
ikusitako edozertaz galdetzeko ohitura dute, eta, herritarrek
merkatariak inguratzen dituzte hirietan, nondik datozen eta
jakin ahal izan dutena esatera behartuz. 3. Berri eta zurrumu-
rru hauek bultzatuta, maiz arazo oso garrantzitsuez erabakiak
hartzen dituzte gero derrigorrez damutzen direlarik, zalan-
tazko esamesez fidatzen baitira eta gehienek gezurrak esaten
baitizkiete beren asmoak betetzeko.

VI. 1. Ohitura hau ezaguna izanik eta gerra gogorrago
bati aurre egin behar ez izateko, Zesar ohi baino azkarrago
itzuli zen ejerzituarengana⁵. 2. Hara iritsitakoan, gerta zite-
keela susmatzen zuen hura, jada gertatua zela jakin zuen: 3.
herri batzuek ordezkariak bidali zituztela Germaniarrengana
eta haiek zirikatatu Rhin ibai ertzetik aldegin zezaten, esa-
nez, eska zitzaieten gauza guztiak emango zizkietela. 4. Itxa-

⁵ Nahiz III. liburuaren bukaeran ezer esan ez duen, Zesar, neguaren hasieran Alpez Honantzaldeko Galia itzulia zen (ik. V, 1: *discedens ab hibernis Caesar in Italiam, ut quotannis facere consuevit*); latinista batek baino gehiagok argitu duen bezala, *ad exercitum proficiscitur* esamoldeak hauxe esan nahi du: Zesarrek Italiatik sakabanatutako legioak neguko kanpamendura biltzeko agindua emana zuela.

ducti, Germani latius uagabantur et in fines Eburonum et Condrusorum, qui sunt Treuerorum clientes peruenerant. 5 Principibus Galliae euocatis, Caesar ea quae cognouerat dissimulanda sibi existimauit, eorumque animis permulsis et confirmatis equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit.

VII. 1 Re frumentaria comparata equitibusque delectis, iter in ea loca facere coepit quibus in locis esse Germanos audiebat. 2 A quibus cum paucorum dierum iter abesset, legati ab his uenerunt, quorum haec huit oratio: 3 Germanos neque priores populo Romano bellum inferre neque tamen recusare, si lacesantur, quin armis contendant, quod Germanorum consuetudo haec sit a maioribus tradita, quicumque bellum inferant, resistere neque deprecari. Haec tamen dicere: uenisse inuitos, eictos domo; 4 si suam gratiam Romani uelint, posse iis utiles esse amicos; uel si aegros adtribuunt uel patiantur eos tenere quos armis possederint. 5 Sese unis Suebis concedere, quibus ne dii quidem in terris esse neminem quem non superare possint.

VIII. 1 Ad haec quae uisum est Caesar respondit; sed exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent; 2 neque uerum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare; neque ullos in Gallia uacare agros, qui dari tantae praesertim mul-

4 latius α : iam *add.* β || fines α : -ibus β || eburonum α : eborunum β || et condr.. treuerorum: *om.* T^p || condrusorum U : -onum αT^m || treuerorum αT^m : trebir- U || peruenerant α : -erunt β || 5 euocatis β : uocatis α .

VII. 1 germanos esse $S \beta$ || 2 his: iis *ed. pr.* || 3 haec sit: haec *om.* A , *del. Kraner* || uenisse: se *add. Kraffert* || 4 iis α : eis β || esse utiles LN || eos tener A , $BRSLN$: tenere $\cos \beta$ tenere M || 5 suebis U : suen- αT^f || dii αT^f : di (U) : esse posse: esse possent AM .

VIII. 1 caesar quae uisum est β || his α, f, l : iis Y is T .

ropen honek bultzatuta, Germaniarrak han eta hemen, gero eta gehiago hedatzen ari ziren eta Treberiarren klienteak diren Eburoniar eta Kondrusoriarren mugetara iritsiak ziren. Galia-ko agintariei deitu ondoren, 5. Zesarrek, zekien guztia ezkutu behar ziela pentsatu zuen eta, haien adorea lausengatu eta indarberrituta, zalduneria eskatu eta Germaniarren aurka gerra egitea erabaki zuen.

VII. 1. Gari horniketa prestatu eta zaldunak aukeratuta, Germaniarrak zeudela esaten zen bidera abiatzen hasi zen Zesar. 2. Haiengandik egun gutxitako bidera zegoelarik, haien ordezkariak iritsi ziren, esanez 3. Germaniarrek beraiek ez ziotela hasiera emango Erromatarren aurkako gerrari baina, erasotzen bazituzten, ez ziotela uko egingo armekin borrokatzeari, arbasoengandik jasotako germaniar ohitura baitzen hau, hots, edonor zelarik ere gerra egiten ziena, aurre egitea eta ez bakerik eskatzea. Dena den, hauxe zioten: beren nahiaren kontra etorriak zirela, aberritik erbesteratuta; 4. Erromatarrek beraien adiskidetasuna nahi bazuten, lagun probetxugarriak gerta zitezkeela haientzat lurra emanaz gero, edo beraiek armen bidez eskuratutako alorren jabetza onetsiz. 5. Beraiek Suebiarren aurrean soilik makurtzen zirela, haiekin jainko hilezkoak ere ezin baitziren parekatu; Suebiarrak kanpo, ez zegoela inor lurralde hartan garaitu ezin zutenik.

VIII. 1. Hitz hauei Zesarrek egokiena zeritzon erantzuna eman zien. Eta hauxe izan zen bere hitzaldiaren bukaera: esan zien berak ezin zezakeela haiekin inolako adiskidetasun-harremanik eduki Galian irauten bazuten; 2. ez zela bidezkoa beren lurmugak babestu ezin izan zituztenek, besteenak hartzea; ez zegoela Galian okupatu gabeko lurrik halako jendetza handiari kalterik egin gabe bana ziezaiokeenik; 3. baina zilegi

titudini sine iniuria possint; 3 sed licere, si uelint, in Ubiorum finibus considerare, quorum sint legati apud se et de Sueborum querantur et a se auxilium petant: hoc se Ubiis imperaturum.

IX. 1 Legati haec se ad suos relatores dixerunt et, re delibata, post diem tertium ad Caesarem reuersuros; interea ne propius se castra moueret petierunt. 2 Ne id quidem Caesar ab se impetrari posse dixit. 3 Cognouerat enim magnam partem equitatus ab his aliquot diebus ante praedandi frumentandique causa ad Ambiuaritos, trans Mosam, missam; hos exspectari equites atque eius rei causa moram interponi arbitrabatur.

X. 1 Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in finibus Lingonum [et parte quadam ex Rheno recepta, quae appellatur Vacalus, insulamque efficit Batauorum in Oceanum influit], 2 neque longius ab Oceano milibus passuum LXXX in Rhenum influit. 3 Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, et longo spatio per fines Nantuatum, Heluetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribocorum, Treuerorum citatus fertur 4 et, ubi Oceano adpropinquauit,

3 uelint AM, B² β: uellint B¹ RS uellent LN || sueborum U: sueu- *cell.* || se ubiis *cod. Leid. 38:* suebis AM, BR sueuis SLN se ab ubiis β || imperaturum α T¹: imperat- f, U.

IX. 1 deliberata re LN || ad caesarem: *om.* LN || 2 petierunt α: petiu- β || ab α: a β || i(m)petrari M, SLNB² R², T: -e U/imperari A imperare B¹ R¹ || 3 his: iis *Aldus nepos.*

X. *Totum hoc caput del. von Güler* || 1 lingonum AM, BRLN, f: linguonum S, T, U || et parte... influit *del. constans* || uacalus A, Br β: uaculus S, M ualus LN || insulamque M, LN β: insulam quae A, B insulam *det.*, *Aimoin* || batauorum β: uat- α || 2 ab oceano: ab eo *Aldus* ab rheno *Nipperdey* inde *Bergke* || rhenum: oceanum *Aldus* || 3 nantuatum AM: nantuant- BLN nautuant- R nontuant- S nemetum T¹/namnetum U || mediomatricorum β: -icum α || tribocorum *Vascosan:* tribuc- α *om.* β || treuerorum α: treuir- β || 4 oceano α: -um β || a(d)propinquauit ANM, BR1, (T1) f: k a(d)propinquat SLNR², T², U.

zutela, nahi bazuten, Ubiarren lurraldean finkatzea, hauen ordezkariak bere aurrean egon berriak baitziren Suebiarren irainen kexu eta bere laguntza eske: berak agindu hura emango ziela Ubiarrei.

IX. 1. Ordezkariek erantzun zioten beretarrei azalduko zietela erantzun hura, eta, eztabaidatu ondoren, hiru egun geroago itzuliko zirela Zesarrengana. Eskatu zioten tarte horretan ez gerturatzeko kanpamendua beraingana. 2. Zesarrek esan zien eskaera hura ere ezin zuela berak onartu, 3. jakinarazi baitzioten egun batzuk lehenago zalduneriaren atal handi bat Mosaren beste ertzera bidali izan zutela Anbariarraren lurretara harrapakinak eta garia eskuratzera; zaldun haiei itxaroten zeudela eta epe hura uztearen arrazoia hura zela, bere ustetan.

X. 1. Lingoniarren lurraldean altxatzen diren Bosgiar mendietan jaiotzen da Mosa ibaia⁶ eta 2. Rhinera ibairatzen da Ozeanotik 80.000 pausutara gutxi gora behera. 3. Rhina berriz, Alpeetan bizi diren Lepontiarren lurraldean jaiotzen da eta bizi-bizi Nantuaziar, Helveziar, Sekuaniar, Mediomatrizar, Tribozar eta Treberiarren lurretan barna igarotzen da, 4. eta Ozeanotik gertu dagoenean, anitz alderditarantz

⁶ Mosa ibaia ez da Bosgiar mendietan behera jeisten, Langres-ko mesetan barna baizik, Lingoniarren lurraldearen erdi-erditik: hemen, beste kasu askotan bezala, Zesarrek ematen dituen datu geografikoen zehaztasun falta antzeman daiteke. Bestalde Mosari buruzko baieztapen honen ondoren eskuizkribuek beste esaldi hau dakarte: *et parte quadam ex Rheno recepta, que appellatur Vacalus, insulamque efficit Batavorum in Oceanum influit*, baina kontraesan bat sortzen da ondorengo esaldian esaten denarekin (*neque longius ab Oceano milibus passuum LXXX in Rhenum influit*) biltzen bada; horregatik, zenbait editorek glosalari baten gehigarri bat dela pentsatu dute, oinarritzko testutik ezabatuz: guztia oso-osorik mantenduz, kontraesana sortzen da edukiaren aldetik eta baita formari dagokionean ere; horrela, guk ere ezabatu egin dugu aipatutako esaldia testutik gehiketa beranta dela kontsideratuz.

in plures defluit partes, multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna a feris barbarisque nationibus incolitur, 5 ex quibus sunt qui piscibus atque ouis auium uiuere existimatur, multisque capitibus in Oceanum influit.

XI. 1 Caesar cum ab hoste non amplius passuum XII milibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati reuertuntur; qui, in itinere congressi, magnopere ne longius progredere orabant. 2 Cum id non impetrassent, petebant uti ad eos equites qui agmen antecessissent praemitteret eosque pugna prohiberet, sibi ut potestatem faceret in Ubios legatos mittendi, 3 quorum si principes ac senatus sibi iure iurando fidem fecisset, ea condicione quae a Caesare ferretur se usuros ostendebant; ad has res confiendas sibi tridui spatium daret. 4 Haec omnia Caesar eodem pertinere arbitrabatur, ut tridui mora interposita, equites eorum qui abessent reuerterentur; tamen sese non longius milibus passuum quattuor, aquationis causa processurum eo die dixit; 5 huc postero die quam frequentissimi conuenirent, ut de eorum postulatis cognosceret. Interim ad praefectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit qui renuntiarent ne hostes proelio lacesserent, et, si ipsi lacesserentur, sustinerent quoad ipse cum exercitu propius accessisset.

4 defluit α : diffi- β || 5 ex α : e β || atque ouis AM, BRS: ouisque LN atque qui ouis β .

XI. 1 Caesar: *del. Meusel* || magnopere: *om.* LN || progredere α : procederet β || 2 equites: *om.* LN || ut α : uti β || 3 fecisset: -ent M² LN R² || 4 abessent: aberant LN || sese: se *Klotz*.

isurtzen da, eta Ozeanoan itsasoratzen ibai-aho askotan barna, uharte ugari eta handiak sorraraziz, 5. non gehienbat herrialde basati eta barbaroak bizi diren, hauen artean arrainez eta hegazti arrautzaz elikatzen direnak badaudela uste da.

XI. 1. Zesar etsaiarengandik 12.000 pausutara baino ez zegoelarik, erabakita utzi bezala, ordezkariak etorri zitzaizkion eta bidean berarekin topo egin ondoren, arren erregutu zioten aurrera ez jarraitzeko. 2. Hura lortu ez zutenez, eskatu zioten armadaren aurretik zihoazen zaldunei mezu bat helarazteko borrokatzea eragotziz eta beraiei, berriz, baime-na emateko Ubiarrengana ordezkariak bidali ahal izateko. 3. Esaten zioten Zesarri, berak proposatutako baldintzak onartuko zituztela ubiar buruzagiek eta senatuak beraiengana leialtasuna sinatzen bazuten; baldintza haiek betetzeko hiru egunetako epea emateko eskatu zioten. 4. Zesarrek uste zuen eskaera haiek guztiek helburu bat bera zutela, hots, hiru egunetako tarte hartan urrun zituzten zaldunei itzultzeko denbora ematea; halere, egun hartan 4.000 pausu baino gehiago ez zituela egingo agindu zien, eta hori, ura eskuratzeko. 5. Esan zien baita biltzeko han hurrengo egunean ahalik eta gehienak beren eskaerak ezagutu ahal izateko. 6. Bitartean zalduneria guztiaren aurretik zihoazen prefektoei mezulariak bidali zizkien etsaien aurka ez borrokatzeko aginduarekin, eta etsaiek erasotzen bazituzten, eraso egin gabe eusteko eskatuz, Zesar bera ejerzituarekin gertuago iritsi arte.

XII. 1 At hostes, ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum erat V milium numerus, cum ipse non amplius octingentos equites haberent, quod ii qui frumentandi causa ierant trans Mosam nondum redierant, nihil timentibus nostris, quod legati eorum paulo ante a Caesare discesserant atque is dies indutiis erat ab his petitus, impetu facto, celeriter nostros perturbauerunt; 2 rursus his resistentibus, consuetudine sua ad pedes desiluerunt, subfossis equis compluribusque nostris deiectis, reliquos in fugam coniecerunt atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent quam in conspectum agminis nostri uenissent. 3 In eo proelio ex equitibus nostris interficiuntur quattuor et LXX, 4 in his uir fortissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cuius auus in ciuitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. 5 Hic, cum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit, ipse equo ulnerato deiectus, quoad potuit fortissime restitit: 6 cum, circumuentus, multis uulneribus acceptis, cecidisset atque id frater, qui iam proelio excesserat, procul animaduertisset, incitato equo se hostibus obtulit atque interfectus est.

XIII. 1 Hoc facto proelio, Caesar neque iam sibi legatos audiendos neque condiciones accipiendas arbitrabatur ab iis qui per dolum atque insidias, petita pace, ultro bellum intulissent: 2 exspectare uero dum hostium copiae auerentur equitatusque reuerteretur summae dementiae esse iudicabat,

XII. 1 octingentos α : MCCC U ∞ CCC /CCCC Tf || ii: hi T², U/ || ierant trans mosam α : erant trans mosam profecti β || nostris timentibus LN || is BRSLN: his AM β || his α f, k iis U eis T || 2 his f, k huius T iis U nostris N² om. α || sua consuetudine β || subfossis α : suffossisque β || conspectum α : -u β || uenissent: -irent LN || 4 ab Λ , BRLN: α M, S β || 5 ex α : om. β || 6 cecidisset α : decidisset β || animaduertisset α : animum adu- β || est interfectus β .

XIII. 1 iis BRMN: his AM, SL β .

XII. 1. Halere etsaiek, gure zaldunak ikusi orduko —bost milako talde bat—, nahiz beraiek 800 zaldun baino ez zituzten (gariz hornitzeko Mosa zeharkatu zutenak oraindik ez baitziren itzuli), eta geureak, bestalde, ezeren beldur ez ziren (etsaien ordezkariak Zesarren ondotik irten berriak zirelako eta egun hura tregoa gisa eskatua zutelako), erasoari ekin zioten berehala geureak sakabanatuz. 2. Geureek, ordea, nola aurre egiten zieten, haiek lurrera salto egin zuten ohi bezala, eta, geure zaldia zauritu eta gizon asko erorrarazi ondoren, gainontzekoak ihesean jarri zituzten; hainbestearinoko beldurra sorrarazi zuten, ezen ez baitzioten ihes egi-teari utzi gure tropak aurrean begiztatu arte. 3. Eraso hartan gure arteko 74 zaldun hilik gertatu ziren, 4. besteak beste, Piso Akitano, gizon adoretsua eta oso familia oneko semea, noren aitonak bere herriko erregetza eskuratu izan baitzuen eta geure senatuaren eskutik «Lagun» izendapen ohoretsua lortu. 5. Hark, etsaiek inguratuta zeukaten bere anaiari lagundu zion eta arriskutik askatu zuen, eta nahiz bere zaldia zauritu zutenean gainetik erori zen, ahal zuen bitartean adoretzuki aurre egin zuen. 6. Inguratuta eta zauriz beteta erori zenean, jada borrokatik kanpo zegoen bere anaia hartaz urrutitik konturatu eta, zaldia akuilatuta etsaien kontra abiatu zen eta hil zuten.

XIII. 1. Borroka hau amaituta, Zesarrek pentsatzen zuen ez zituzkeela haien ordezkariak bere aurrean hartu behar ez eta haien baldintzak onartu ere, bakea eskatu ondoren, gero iruzurra eta engainua medio gerrari ekin izan baitzioten. 2. Etsaien tropak ugaritzen ari zirelarik zalduneria itzuli artean itxarotea erokeria hutsa zeritzon 3. eta Galiarren izaera alda-

3 et cognita Gallorum infirmitate quantum iam apud eos hostes uno proelio auctoritatis essent consecuti sentiebat; quibus ad consilia capienda nihil spatii dandum existimabat. 4 His constitutis rebus et consilio cum legatis et quaestore communicato ne quem diem pugnae praetermitteret, opportunissime res accidit, quod postridie eius diei mane, eadem et perfidia et simulatione usi, Germani frequentes, omnibus principibus maioribusque natu adhibitis, ad eum in castra uenerunt, 5 simul, ut dicebatur, sui purgandi causa, quod contra atque esset dictum et ipsi petissent proelium pridie commisissent, simul ut, si quid possent, de indutiis fallendo impetrarent. 6 Quos sibi Caesar oblatos gauisus, illos retineri iussit, ipse omnes copias castris eduxit equitatumque, quod recenti proelio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit.

XIV. 1 Acie triplici instituta et celeriter octo milium itinere confecto, prius ad hostium castra peruenit quam quid ageretur Germani sentire possent. 2 Qui, omnibus rebus subito perterriti, et celeritate aduentus nostri et discessu suorum, neque consilii habendi neque arma capiendi spatio dato, perturbantur, copiasne aduersus hostem ducere, an castra defendere, an fuga salutem petere praestaret. 3 Quorum timor cum fremitu et concursu significaretur, milites nostri pristini diei perfidia incitati, in castra inruperunt. 4 Quo loco qui celeriter arma capere potuerunt paulisper nostris restiterunt

4 ne quem... praetermitteret: *del. Lange* || praetermitteret: intermitteret LN || op(p)ortunissime α : -a β || simulatione et perfidia β || germani usi β || frequentes: -ibus LN || 5 purgandi sui β || 6 gauisus β : grauius α || illos: *om.* LN.

XIV. 1 possent sentire β || 2 et celeritate... suorum: *del. Nitsche* || consilii: -um T || perturbantur: -babantur *Aldus* || ducere α : educere β || 4 quo loco [quo in loco LN] α : quorum β .

korra ezagututa, hauen artean borroka bakar batekin etsaiek lortu izan zuten aginpide handiaz konturatzen zen; horregatik, erabakirik hartzeko ere betarik ez ziela eman behar pentsatzen zuen. 4. Gauza hauek erabakita, eta, ordezkarietara kuestoreari borrokaren hasiera egun bakar bat ere ez atzeratzeko iragarri ondoren, egokiera apropos bat suertatu zen: biharamun goizean, maltzurkeria eta itxurakeria berdinez jokatuz, 5. Germaniar talde handi bat agintari eta herriko Zahar guztiarekin batera kanpamendura etorri zen Zesarrengana beren portaera, esaten zuten bezala, justifikatzera (bezperan, beraiek esan eta eskatutakoaren aurka erasoari ekin baitzioten) baina baita ere, aldi berean, eta ahal izanez gero, tregoa zen artean engainu bidez zerbait lortzeko asmotan. 6. Zesarrek, haiek bere aurrean ikusteaz pozik, atxilotzeko agindua eman zuen, tropa guztiak kanpamendutik irtenarazi zituen eta zalduneria armadaren atzetik joan zedila agindu, hura burututako azken batailarekin izututa zegoela uste baitzuen.

XIV. 1. Tropak hiru errenkadatan sailkatu eta berehala 8000 pausutako bidea eginda, etsaien kanpamendura iritsi ziren, Germaniarrek zer gertatzen ari zen antzeman ahal izan baino lehen. 2. Hauek, mugimendu hauekin guztiarekin bat-batean ikaratuta, batetik, geure etorrera azkarrarekin, bestetik beren agintarien alde egitearekin, ez eztabaidatzeko ez eta armak hartzeko ere denborarik gabe, larrituta zeuden zer ote zen hobe asmatu ezinik, hots, tropak etsaien aurka gidatzea edo kanpamendua babestea, edota ihes eginez salbamena bilatzea. 3. Haien beldurra beraien arteko lasterka eta zalapartak nabarmena egiten zutelarik, geure soldaduak, bezperako iruzurraren harrak zirikatuta, kanpamenduaren aurka abiatu ziren. 4. Han, berehala armak hartu ahal izan zituztenek, nola edo hala aurre egin zieten geurei eta gurdi

atque inter carros impedimentaue proelium commiserunt; 5 at reliqua multitudo puerorum mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant Rhenumque transierant) passim fugere coepit; ad quos consecrandos Caesar equitatum misit.

XV. 1 Germani, post tergum clamore audito, cum suos interfici uiderent, armis abiectis signisque militaribus relictis, se ex castris eiecerunt, 2 et cum ad confluentem Mosae et Rheni peruenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen praecipitauerunt atque ibi, timore, lassitudine, ui fluminis oppressi, perierunt. 3 Nostri, ad unum omnes incolumes, perpauca uulneratis, ex tanti belli timore, cum hostium numerus capitum CCCXXX milium fuisset, se in castra receperunt. 4 Caesar iis quos in castris retinuerat discedendi potestatem fecit. Illi, supplicia cruciatusque Gallorum ueriti, quorum agros uexauerant, remanere se apud eum uelle dixerunt. His Caesar libertatem concessit.

XVI. 1 Germanico bello confecto, multis de causis Caesar statuit sibi Rhenum esse transeundum; quarum illa fuit iustissima, quod, cum uideret Germanos tam facile impelli ut in Galliam uenirent, suis quoque rebus eos timere uoluit, cum intellegerent et posse et audere populi Romani exercitum Rhenum transire. 2 Accessit etiam quod illa pars equitatus Usipetum et Tenctherorum, quam supra commemorauimus praedandi frumentandique causa Mosam transisse

5 nam α : namque β .

XV. 1 tergum α : -a β || ex α T²: e f, Ul, o, T¹ || 2 et rheni: *del. Bergk* || ui: in B et ui LN || 4 iis *ed. pr.*: his *codd.*

XVI. 1 germanico: germano LN || esse rhenum LN || ut α : quod β || 2 tenctherorum AM, LN β : tencther- BRS || commemorauimus: memorauimus A, LN.

nahiz guda-tresnen artean borrokatu zuten; 5. aldiz, umeek eta emakumeek osatzen zuten gainontzeko jende multzoa (euren ondasun guztiekin aberritik irten eta Rhina zeharkatu baitzuten) noraezean ihes egiten hasi zen. Zesarrek zalduneria haien atzetik bidali zuen.

XV. 1. Germaniarrak, beraien atzetik zetorren oihua entzun eta beretarrak erailtzen ari zirela ikusirik, armak bota eta ikurrinak utzita, kanpamendutik irten ziren 2. eta Mosa Rhinekin bateratzen den lekura iritsi; ihes egiten jarraitzeko itxaropena galduta, asko erailak suertatu zirelarik, gainontzekoak ibairantz abiatu ziren lasterka bizian eta han, beldurrak, nekeak eta ur-korronteak zapalduta hil ziren. 3. Geureak, lehenengotik azkenekoraino, guztiak onik, zauritutako gutxi batzuk ezik borroka harrigarri baten beldurrez egon ondoren (etsaien tropa 430.000 gizonek osatzen baitzuten), kanpamendura erretiratu ziren. 4. Zesarrek, kanpamenduan geldiarazitakoei alde egiteko baimena eman zien. 5. Haiek berriz, Galiarren zigor eta oinazeen beldurrez, haien lurra suntsitu izan baitzituzten, bere ondoan gelditu nahi zutela esan zioten. Zesarrek hartarako askatasuna eman zien.

XVI. 1. Germaniarren aurkako gudua amaituta, Zesarrek arrazoi askorengatik Rhina zeharkatu beharko zuela pentsatu zuen. Honako hau izan zen, besteak beste, arrazoirik pisu-suena: ikusirik erraza zela Germaniarrak konbentzitzea Galiarantz etor zitezen, haiek beren ondasunengatik beldurtu zitezela nahi zuen, Erromatarren ejerzituak Rhina zeharkatzeko ausardia eta ahalmena zuela ikusi eta gero. 2. Gertatu zen gainera Usipetiar eta Tenkteriar zalduneriaren zati bat (gorago ikusi dugun bezala, harrapakinak eta garia eskuratzeako asmoz Mosa zeharkatu eta borrokatik kanpo gelditu

neque proelio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sugambrorum receperat seque cum iis coniunxerat. 3 Ad quos cum Caesar nuntios misisset, qui postularent eos qui sibi Galliaeque bellum intulissent sibi dederent, responderunt: 4 Populi Romani imperium Rhenum finire; si, se inuito, Germanos in Galliam transire non aequum existimaret, cur sui quicquam esse imperii aut potestatem trans Rhenum postularet? 5 Ubii autem, qui uni ex Transrhenanis ad Caesarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magno opere orabant ut sibi auxilium ferret, quod grauiter ab Suebis premerentur; 6 uel, si id facere occupationibus rei publicae prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id sibi ad praesens auxilium spemque reliqui temporis satis futurum. 7 Tantum esse nomen atque opinione eius exercitum, Ariouisto pulso et hoc nouissimo proelio facto, etiam ad ultimas Germanorum nationes, uti opinione et amicitia populi Romani, tuti esse possint. 8 Nauium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur.

XVII. 1 Caesar his de causis quas commemorauit Rhenum transire decreuerat; sed nauibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suae neque populi Romani dignitatis esse statuebat. 2 Itaque, etsi summa difficultas faciendi pontis proponebatur propter latitudinem, rapiditatem

2 proelio α : in pr- β || sugambrorum: sig- LN || iis A, BRLN: his M, T his S, U || 5 legatos α : om. β || orabant: postulabant LN || suebis *edd.*: sueuis *codd.* || 6 rei publicae β : p(opuli) r(omani) α || <ad praesens>: *add. Lange* || satis: om. LN || 7 nomen α : apud eos *add.* β || eius exercitus α : exercitus romani β || ariouisto: -ixto A, BR || uti α : ut β || uti... possint: *del. Nitsche* || et: *del. Bentley* || amicitiae Bentley: -ia *codd.* || possint: -ent *Whitte*.

XVII. 1 transire neque α : transire se neque β || 2 faciendi α : -iundi RT, U.

zen hura, hain zuzen ere), beretarrak iheska Rhinaz bestaldera joan zirelarik, Suganbroriarren lurretara erretiratu izan zela eta haiekin bateratu. 3. Zesarrek mezulariak bidali zizkien, beraren eta Galiaren aurka gerra egin zutenak emateko eskatzera eta erantzun hau jaso zuen: 4. Erromatar herriaren agintea Rhin ibaian bukatzen zela esan zioten; bere nahiaren kontra Germaniarrak Galiara bideratzea bidezkoa ez zela pentsatzen bazuen, galdetu zioten ea zergatik aginte edo botere ahalmenik eskuratu nahi zuen Rhinaz bestaldean. 5. Gainera, Ubiarrek, Rhin Haranzkoen artean Zesarrengana ordezkariak bidali, adiskidetasuna sinatu eta bahituak eman izan zizkioten bakarrak, arren erregutu zioten Zesarri laguntza eskatuz, Suebiarrek larriki hertsatzen baitzituzten 6. eta, hura egitea Estatu zereginetik eragozten baitzioten, armada behintzat Rhinaz beste aldera gidatzeko. Hori momentuz lagungarri izango luketela eta gerorako itxaropen arrazoi bat, 7. hainbestearainokoa baitzen Zesarren ejerzituaren ospea eta izen ona germaniar herrialde urrunetan ere Ariobisto garaitu eta azken borroketan irabazi ondoren, ezen Erromatar herriaren fama eta adiskidetasunaren babesaz lasai egon baitzitezkeen. 8. Esan zioten azkenik armada bestalderatzeko ontzi multzo handi bat agintzen ziotela.

XVII. 1. Zesarrek, gogora ekarri ditudan arrazoiengatik Rhin ibaia zeharkatzeko agindua eman zuen; baina ontzietan zeharkatzea oso segurua ez zela pentsatzen zuen eta gainera ez zegokiola, ez bere duintasunari ez eta Erromatar herriarenari ere. 2. Horrela, nahiz zubi bat egiteko zailtasun latzak antzematen zituen ibaiaren zabalera, ur-korronte azkarra eta sakoneragatik, dena den, pentsatzen zuen egitasmo hari eutsi behar ziola, edota, bestela, armadak ez zuela ibai-

altitudinemque fluminis, tamen id sibi contendendum aut aliter non traducendum exercitum existimabat. 3 Rationem pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia paulum ab imo praeacuta dimensa ad altitudinem fluminis intervallo pedum duorum inter se iungebat. 4 Haec cum machinationibus immissa in flumen defixerat fistucisque adegerat, non sublicae modo, derecte ad perpendiculum, sed prone ac fastigate, ut secundum naturam fluminis procumberent. 5 His item contraria duo, ad eundem modum iuncta, interuallo pedum quadragenum, ab inferiore parte contra uim atque impetum fluminis conuersa statuebat. 6 Haec utraque, insuper bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrimque fibulis ab extrema parte distinebantur; 7 quibus disclusis atque in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo atque ea rerum natura, ut, quo maior uis aquae se incitauisset, hoc artius inligata tenerentur. 8 Haec derecta materia iniecta contexebantur ac longuriis cratibusque consternebantur; 9 ac nihilo setius sublicae et ad inferiorem partem fluminis oblique agebantur, quae, pro ariete subiectae et cum omni opere coniunctae, uim fluminis exciperent, 10 et aliae item supra pontem mediocri spatio, ut, si arborum trunci siue naues deiciendi operis essent a barbaris missae, his defensoribus earum rerum uis minueretur neu ponti nocerent.

4 flumen α : -ine β || fistucisque AM, BRS festuculisque β fistulisque LN || 5 his M², BRSLN β : iis AM¹ || iuncta α : diiuncta β || quadragenum α : xl β || 7 inligata α : ligata β || 8 materia α : -ie β || contexebantur α : contegebantur *Mensel* || ac α : et β || longuriis α : -ris β || 9 et ad: ad S, Tf || ariete: anteride *Harder* || 10 naues: trabes R. *Schneider* || operis α : operis causa β || missae: inmissae *ciacconius*.

rik zeharkatu behar. 3. Zubia egiteko eraikuntza mota hau agindu zuen. Oin eta erdiko bi egurki beheko aldetik zertxobait zorroztuak eta ibaiaren sakoneraren arabera neurtuak, bi oinetako tartea utziz bata bestearekin eransten zituen. 4. Hauek ibaian sartu, makinekin finkatu eta mazuz iltzeztatzen zituen, ez zut-zutik zutoinen modura, alderazita eta zeiharka baizik, ibaiaren ur-lasterra jarraituz. 5. Hauen aurrean, era berean uztartuta eta 40 oin beherago, beste bi ezartzen zituen ur-lasterraren indarra eta bultzadari aurre eginez. 6. Bi egur pare hauek, gaineko aldean alderik alde bi oinetako loditasuna zuten taketak sartu ondoren, muturretatik bina iltzez lotzen zituen aldeetara; 7. egurki hauek bata besteagandik horrela banatu eta kontrako aldera lotuta, hainbestarainokoa zen eraikuntzaren sendotasuna eta hain tinkoa haren eraketa ezen, zenbat eta bortitzagoa izan ur-lasterraren indarra, orduan eta hestuago batzen baitziren taketak bata bestearekin. 8. Hauek gainetik luzetara botatako egurrez lotu eta zeharkako langa eta sasiz estaltzen zituzten. 9. Era berean beste hainbeste habe sartzen zituzten zeharka ibaiaren behekaldean, ahari-buru⁷ gisa ipinita eta eraikuntza guztiarekin bat eginik, ur-lasterraren indarrari eutsi ziezaioten, 10. eta beste batzuk zubiaren gaineko aldean, tarte txiki bat utzita, barbaroek zuhaitz enborrak edota onztiak eraikuntza suntsitu asmoz botatzen bazituzten, habe hauen babesaz haien indarra gutxitua izan zedin eta zubia kaltetua gerta ez zedin.

⁷ 'Zubi-bular' edo 'zurkaitz' bat adierazteko erabiltzen du hemen Zesarrek *ariete* hitza: pasarte bakar honetan azaltzen zaigu konparaketa moduko irudi hau zeinaren bitartez Zesarrek harresiak suntsitzeko erabili ohi zen guda-tresna bat eraikuntza sendotuko duen zurkaitzarekin konparatzen baitu.

XVIII. 1 Diebus decem quibus materia coepta erat comportari omni opere perfecto, exercitus traducitur. 2 Caesar, ad utramque partem pontis firmo praesidio relicto, in fines Sugambrorum contendit. 3 Interim a compluribus ciuitatibus ad eum legati ueniunt; quibus pacem atque amicitiam petentibus liberaliter respondet obsidesque ad se adduci iubet. 4 At Sugambri, ex eo tempore quo pons institui coeptus est fuga comparata, hortantibus iis quos ex Tenctheris atque Usipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant suaque omnia exportauerant seque in solitudinem ac siluas abdidierant.

XIX. 1 Caesar, paucos dies in eorum finibus moratus omnibus uicis aedificiisque incensis frumentisque succisis, se in fines Ubiorum recepit atque, his auxilium suum pollicitus, si ab Suebis premerentur, haec ab iis cognouit: 2 Suebos, posteaquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo concilio habito, nuntios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores suaque omnia in siluis deponerent atque omnes qui arma ferre possent unum in locum conuenirent: 3 hunc esse delectum, medium fere regionem earum quas Suebi obtinerent: hic romanorum aduentum expectare atque ibi decertare constituisse. 4 Quod ubi Caesar comperit, omnibus iis rebus

XVIII. 1 opere α : ponte β || 2 sugambrorum β : sig- A¹ M¹, LN syg- BRS sic- A² M² || contendit α : int- β || 3 respondet β : -it α || 4 at U: ut Tf *om.* α || sugambri β : sig- [sic- M²] α || iis α : his β || tenctheris LN, t tencteris A, T(f) thenc- teris M, RS β tencheris U || atque α : et β .

XIX. 1 succisis M² [frumentisque succisis *om.* M¹] N L²: succensis *cell.* || his β : iis α || a S β : ab *cell* || suebis: -uis LNSB², Tf || iis [eis S] α : his [is T1] β || 2 suebos: -uos LNSB², Tf || postea quam: postquam LN || siluis: -as LN || 3 suebi *edd.*: sueui *codd.* || ibi: ibidem *Paul* || 4 iis rebus *Meusel*: his rebus LN β rebus his AM, BRS.

XVIII. 1. Egurra eramaten hasi zirenetik hamar egunetara eraikuntza guztiz bukatuta zegoenez, armada handik igaro zen. 2. Zesar, zubiaren bi aldeetan babes-goarnizio tinkoak utzita, Suganbroriarren lurretara abiatu zen. 3. Bitartean, zenbait hiritatik ordezkariak etorri zitzaizkion bakea eta adiskidetasuna eskatzera; hauei esku-zabaltasunez erantzuten die eta bahituak entregatzeko agintzen. 4. Baina Suganbriarrek, zubia eraikitzen hasiz geroztik ihesa prestatua zutelarik, beraien artean zeuden Tenkteriarrek eta Usipetiarrek zirikatuta, euren lurraldetik irten, ondasun guztiak beraiekin hartu eta basoaren bakardadean ezkutatu ziren.

XIX. 1. Zesar, haien lurraldean egun gutxi batzuk igarota, auzo eta eraikuntza guztiei su eman eta garia ebakita, Ubiarren lurretara zuzendu zen eta, Suebiarrek gaitz egiten bazien lagunduko zielako hitza eman ondoren, hauxe jakinarazi zioten haiek: 2. Suebiarrek, Erromatarrek zubia egiten ari zirela ikertzaileen bidez jakin ondoren, beren ohituraren arabera batzarra bilduta, mezulariak bidali izan zituztela alde guztietara agindu hauekin, hiri fortifikatuetatik alde egiteko, seme-alaba eta emazteak ondasun guztiekin batera basora eramateko eta armak hartzeko gai ziren guztiak leku batean biltzeko. 3. Aukeratutako lekua, Suebiarrek zuten lurraldearen erdigunea zela ia-ia; han zeudela Erromatarren etorrera itxaroten eta hantxe borrokatzea erabakia zeukatela. 4. Zesarrek gauza hauen berri izan zuenean, armadarekin

confectis quarum rerum causa traducere exercitum constituerat, ut Germanis metum iniceret, ut Sugambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret, diebus omnino decem et octo trans Rhenum consumptis, satis et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit ponte-
mque rescidit.

XX. 1 Exigua parte aestatis reliqua, Caesar, etsi in his locis quod Gallia ad septentriones uergit, maturae sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis hostibus nostris inde subministrata auxilia intellegebat 2 et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi usui fore arbitratur, si modo insulam adisset et genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognouisset; quae omnia fere Gallis erant incognita. 3 Neque enim temere, praeter mercatores, illo adiit quisquam, neque iis ipsis quicquam praeter oram maritimam atque eas regiones quae sunt contra Galliam, notum est. 4 Itaque, uocatis ad se undique mercatoribus, neque quanta esset insulae magnitudo, neque quae aut quantae nationes incolerent, neque quem usum belli haberent aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad maiorum nauium multitudinem idonei portus reperire poterat.

4 exercitum traducere β || sugambros A¹, BR, f. Ul: syh- S sig- M¹ A², LN, T sic- M² || XVIII β: decem et octo α || utilitatem: populi romani *add. Sydow* || profectum BRSLMN: perfe- AM β.

XX. 1 quod... uergit: *del. Kraffert* || septentriones AM β: septemtrionem BRSLN || contendit proficisci β || bellis gallicis β || 2 anni: *del. Meusel* || deficeret α: defecerat β || usui sibi β || et α: *om.* β || 3 illo adiit α: adit ad illos β illo adit *Lipsius* || iis: hiis M, T his f || galliam S: -as *cett.* [*cf. R. E. A., 1925, p. 293*] || 4 uocatis AM, BRS: conuocatis LN euocatis β || maiorum: -em *cod. Vratislau. I, Meusel* || nauium α: nauigium β || multitudinem α: -es T¹ -is T², Ul || rep(p)erire: -ri AM, B¹, T.

ibaia zeharkatzera bultzatu zuten helburu guztiak lortuak izanik, hau da, Germaniarrak beldurtzea, Suganbriarren aurka mendeku hartzea eta Ubiarrak bahiketa egoeratik libratzea, Rhinaz bestalde 18 egun besterik igaro ez bazituen ere, nahiko ospe eta ondasun lortu zuela pentsatuz, Galiara itzuli eta zubia moztu zuen.

XX. 1. Udara bukatzeaz zegoelarik, Zesarrek, nahiz leku haietan negua goiz hasten zen (Galia osoa iparralderantz begira dagoelako), Britaniara jo zuen handik gure etsai guztiei ia galiar gerra guztietan laguntza tropak banatu izan zitzaizkiela bazekielako, 2. eta, urtea amaitu bitartean gerra egiteko denbora falta arren, halere uste zuen oso probetxugarria izango zitzaiola uhartera joan eta hango bizilagunen izaera, lekuak, portuak eta sarbideak ezagutzea. 3. Gainera, inor ezin zen hara iritsi, ez eta kasualitatez ere, merkatariak salbu, eta hauek ere ez zuten itsasertza eta Galiarantz begira dagoen aldea besterik ezagutzen. 4. Horrela, nahiz alde guztietatik beregana merkatariak etorrarazi zituen, ezin izan zuen jakin zenbaterainokoa zen uhartearen luze-zabalera, zein herri edo zenbat bizilagun zegoen han, nolakoa zen haien gerra egiteko modua edo nolako erakundeen bitartez gobernatzen ziren edota zeintzuk ziren itsasontzi kopuru handi batentzat porturik egokienak⁸.

⁸ Galiar merkatarien ezjakintasun hau itxurazkoa izan daiteke Erromatarrek lehiakide izan baitzitezkeen Britaniako merkatuetan. Suetoniok dio, bestalde, Zesar perlak aurkituko zituzkeelakoan joan zela Britaniara (*Caesar*, 47).

XXI. 1 Ad haec cognoscenda, priusquam periculum faceret, idoneum esse arbitratus, C. Volusenum cum naui longa praemittit. 2 Huic mandat ut, exploratis omnibus rebus, ad se quam primum reuertatur. 3 Ipse cum onibus copiis in Morinos proficiscitur, quod inde erat breuissimus in Britanniam traiectus. 4 Huc naues undique ex finitimis regionibus et quam superiore aestate ad veneticum bellum effecerat classem iubet conuenire. 5 Interim, consilio eius cognito et per mercatores perlato ad Britannos, a compluribus insulae ciuitatibus ad eum legati ueniunt, qui polliceantur obsides dare atque imperio populi Romani obtemperare. 6 Quibus auditis, liberaliter pollicitus hortatusque ut in ea sententia permanerent, eos domum remittit 7 et cum iis una Commium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat, cuius et uirtutem et consilium probabat et quem sibi fidelem esse arbitrabatur, cuiusque auctoritas in his regionibus magni habebatur, mittit. 8 Huic imperat quas possit adeat ciuitates hortaturque ut populi Romani fidem sequantur, seque celeriter eo uenturum nuntiet. 9 Volusenus, perspectis regionibus omnibus, quantum ei facultatis dari potuit qui naui egredi ac se barbaris committere auderet, quinto die ad Caesarem reuertitur quaeque ibi perspexisset renuntiat.

XXI. 1 periculum: periculum AM, B¹ || naui longa α : longa naue β || 2 ut α : uti β || quam primum ad se LN || 4 effecerat α : fec- β || 5 insulae α : eius insulae β || polliceantur α : -rentur β || 6 remittit: remisit LN || 7 iis α : his β || magni: -a RLN, \mathcal{J} || 8 ut AM β : om. BRSLN || seque α : se β || eo celeriter β || 9 omnibus α : om. β || ei: et BRLN || facultatis: -tas A, SLN || naui α : ex naue β .

XXI. 1. Gauza hauen berri edukitzearren arriskuei aurre egin baino lehen, itsasontzi arin batekin aurretik bidaltzen du C. Boluseno⁹, gizon aproposa zela pentsatuz. 2. Dena ikertu ondoren ahalik eta azkarren itzultzeko agintzen dio. 3. Bera tropa guztiekin Moriniarregana abiatzen da handik Britaniara-ko pasabidea oso motza baita. 4. Han inguruetakoa herrialde guztietatik bildutako ontziak eta aurreko udaran Beneziarren aurkako guduan osatutako untziteria bil daitezela agintzen du. 5. Bitartean, Zesarren egitasmoak ezagunak izanik eta merkatarien bitartez britaniarrei iragarriak, uharteko anitz hiritatik ordezkariak etortzen dira Zesarregana bahituak ematera eta Erromatar Herriaren esanetara makurtuko direla hitz ematera. 6. Arrazoi hauek entzunda, eskuzabaltasunez onartzen ditu eta beren hitzari eusteko aholkua emanez beren herrira itzularazi zituen; 7. haiekin batera Komio bidali zuen, Zesarrek berak, Atrebaziarrak garaitu ondoren, errege izendatu izan zuena haren adore eta zuhertasuna gogoko zituelako, berarekin leiala zela uste zuelako, eta gainera haren aginpidea herri haiek handitzat zeukatelako¹⁰. 8. Honi agintzen dio ahal duen hiri guztietara joan eta bertakoak konbentzitzeko Erromatar Herriaren jarraikide leial izan daitezen eta Zesar bera harantz laster joango dela iragartzeko. 9. Boluseno, herri haiek guztiak ikertuta (ontzietatik irten eta barbaroekin hitz egitera ausartzen ez zen gizon batek hura egin zezakeen heinean), bostgarren egunean Zesarregana itzuli zen eta han ikertutako guztia iragarri zion.

⁹ K. Boluseno militar tribunoa zen (ik. III, 5); 51.an zalduneriko prefektua izendatu zuen Zesarrek.

¹⁰ Sambre-ko garaipenaren ondoren izendatu zuen Zesarrek Komio Atrebaziarren errege (ik. II, 23); badirudi bestalde Atrebaziarren arteko agintaritzaz soilik eman ziola, ez Moriniarren artekoa, azken hauen gain beranduago (Britaniako bi gudateen ondoren) izendatzen baitu errege (VII, 76).

XXII. 1 Dum in his locis Caesar nauium parandorum causa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati uenerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent, quod homines barbari et nostrae consuetudinis imperiti bellum populo Romano fecissent, seque ea quae imperasset facturus pollicerentur. 2 Hoc sibi Caesar satis opportune accidisse arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquere uolebat neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat neque has tantularum rerum occupationes Britannia antependendas iudicabat, magnum iis numerum obsidum imperat. 3 Nauibus circiter LXXX onerariis coactis contractisque, quot satis esse ad duas transportandas legiones existimabat, quod praeterea nauium longarum habebat questori, legatis praefectisque distribuit. 4 Huc accedebant XVIII onerariae naues, quae ex eo loco ab milibus passuum VIII uento tenebantur quo minus in eundem portum uenire possent; has equitibus distribuit. 5 Reliquum exercitum Q. Titurio Sabino et L. Aurunculeio Cottae legatis in Menapios atque in eos pagos Morinorum ab quibus ad eum legati non uenerant ducendum dedit; 6 P. Sulpicium Rufum legatum cum eo praesidio quod satis esse arbitrabatur portum tenere iussit.

XXII. 1 his: iis BRS || pollicerentur β : -centur α || 2 hoc α : haec β || satis oportune caesar β || tantularum β : tantarum α || britanniae α : sibi brit- β || iis α : his β || recepit α : -ipit *Ij om. Uj* || 3 LXXX β : octingentis octoginta *uel* DCCC LXXX α , octoginta Oros., VI, 9, 2 || constratisque *Hoffmann*: contract. *codd., del. Ruhnken* || quot *ed. pr.*: quod *codd.* || legiones transportandas LN || quod α : quicquid β || quaestori α : id quaestoribus β || 4 ab α : a β || distribuit α : tribuit β || 5 q(uinto) α : *om.* β || 5 l(ucio) α : *om.* β || ab α : a β || ducendum α : deduc- β || p(ublium) α : *om.* β .

XXII. 1. Zesarri, leku haietan ontziak prestatu artean eman zuen denboraldian, Moriniar gehienen izenean ordezkariak iritsi zitzaizkion garai batean azaldutako portaeragatik desenkusatzera¹¹ (herri atzerritarrak eta gure ohituretan ezjakinak bailira gerra egin baitzuten Erromatar Herriaren aurka), eta berak agindutakoa egingo zutela hitz ematera. 2. Zesarrek, gertaera hura oso une aproposan gertatu zela pentsatuz (ez baitzuen bere atzetik etsairik utzi nahi, bestalde urte sasoi hartan gerra egiteko aukerarik ez zuen¹² eta gainera ez zeritzon ondo halako huskeriak Britaniako gerraren aurretik ipintzea), bahitu kopuru handia eskatzen die. Hauek eman zizkiontenean, adiskide gisa onartu zituen. 3. Laurogei bat kargadun ontzi bildu eta hornituta —bere ustetan, bi legio¹³ eramateko nahikoak—, gainontzeko ontzi luzeak kuestore, enbaxadore eta prefektuen¹⁴ artean banatu zituen. 4. Gainera, hemezortzi kargadun ontzi gehitu zituen, hots, leku hartatik zortzi mila pausutara haizeak geldiaraziak zeuzkanak portu berera¹⁵ lehorreratu ezinik. Hauetan zaldunei banatu zizkien. 5. Gainontzeko armada K. Titurio Sabino eta L. Aurunkuleio Kotta enbaxadoreei utzi zien Menapiarren aurka eta Zesarrengana ordezkariarik bidali ez zuten Moriniar auzoen kontra gida zezaten. 6. P. Sulpizio Rufo enbaxadoreari, nahikoa iruditu zitzaion babes-goarnizioaz portua babesteko agindu zion.

¹¹ Cf. III, 28.

¹² Badirudi udara aurreratu xamarra zela, abuztua; batzuentzat Britaniako gudatea hil honen bukaeran gertatu zen.

¹³ Zesarrek aurrerago aipatzen ditu, zazpigarrena eta hamargarrena (25, 3 eta 32, 1).

¹⁴ Laguntza kohortetako prefektuak lirateke hauek eta ez gorago aipatu dituen *equitum prefecti* edo zalduneriako prefektuak.

¹⁵ Komentagile askok esan duenaren arabera, portu hau Boulogne da, Britaniako bigarren gudatean aipatuko zaigun Portus Itius famatua (V, 2, 3 eta 5); hemezortzi ontziei babesa eskaintzen zion portua berriz Ambleuse-ekoa litzateke, Boulognetik 10 km. inguru iparraldera.

XXIII. 1 His constitutis rebus, nactus idoneam ad nauigandum tempestatem, tertia fere uigilia soluit equitesque in ulteriorem portum progredi et naues conscendere et se sequi iussit. 2 A quibus cum paulo tardius esset administratum, ipse hora diei circiter quarta cum primis nauibus Britanniam attigit ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. 3 Cuius loci haec erat natura atque ita montium angustiis mare continebatur, uti ex locis superioribus in litus telum adigi posset. 4 Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum locum arbitratus, dum reliquae naues eo conuenirent, ad horam nonam in ancoris expectauit. 5 Interim legatis tribunisque militum conuocatis, et quae ex Voluseno cognouisset et quae fieri uellet ostendit monuitque, ut rei militaris ratio, maxime ut maritimae res postularent, ut quae celerem atque instabilem motum haberent, ad nutum et ad tempus omnes res ab iis administrarentur. 6 His dimissis, et uentum et aestum uno tempore nactus secundum, dato signo et sublatis ancoris, circiter milia passuum septem ab eo loco progressus, aperto ac plano litore naues constituit.

XXIII. 1 soluit α : naues soluit β || 2 a quibus: *del. Mommsen* 2 *post* administratum *lacunam coniecit Bergk* || circiter diei α || copias: turmas LN || 3 atque ita α : adeo β || montium angustiis *f. (l)*: montibus angustiis *cell.* montibus *Ciacconius* montibus anguste *Hoffmann* || uti α : ut β || 4 ad egrediendum α (*f*): ad-gred- T, U | || locum nequaquam idoneum β || 5 et quae α : quae β || cognouisset M¹, S B² β : cognosset AM², B¹ RLN || ut rei α : uti rei β || maxime ut α : maximeque ut β maximeque *Ciacconius* || quae *Lipsius*: quam *codd.* quoniam *Ciacconius* cum *Mommsen* || iis α U: his T*f*, I || 6 nactus: nactus B¹ || aperto β : *om. \alpha.*

XXIII. 1. Erabaki hauek burututa, nabigatzeko eguraldi egokia aprobetxatuz, gauerd inguruan¹⁶ aingurak jaso eta zaldunei agindu zien beste portura aurreratu, ontzietara igo eta berari jarraitzeko. 2. Nola hauek agindu baino nekezago bete zuten esandakoa, Zesar bera goizeko hamarrak aldera¹⁷ iritsi zen lehen ontziekin Britaniara eta han etsaien tropak ikusi zituen mendixka guztietan barna zabalduak eta armatuak. 3. Leku hartako natura zen bezalakoa izanik, hain hestuki inguratzzen zuten mendiek itsasoa, ezen leku altuenetatik itsasertzeraino hel baitzitezkeen geziak¹⁸. 4. Leku hura lehorreratze-ko batere egokia ez zela pentsatuz, gainontzeko ontziak hara iritsi artean, aingurak bota eta ordu biak arte edo itxaron zuen. 5. Bitartean, ordezkariak eta herri tribunoak deituta, Bolusenok jakinarazi ziona eta berak egin nahi zuena azaldu zien eta aholkuak eman, agindu guztiak seinalea emandakoan eta esandako unean bete zitzaten teknika militarrek eta bereziki itsas maniobrek eskatu ahala, hauek oso aldakorrek eta ezegonkorrek baitira. 6. Haiek bidali ondoren, haizea eta itsasaldia aldi berean aldeko izanik, seinalea eman zuen eta aingurak jasota, zazpi mila pausu inguru leku hartatik itsasoz egin eta itsasertz ireki eta lau batean kokatu zituen.

¹⁶ Hirugarren beila edo *vigilia* urte sasoi honetan (abuztua) gauerdia eta goizeko ordu biak edo ordu bi erdiak artean suertatuko litzateke.

¹⁷ Eguerdiak seigarren orduaren amaiera markatzen zuela kontutan harturik, *hora quarta* goizeko bederatiak edo hamarretan kokatu behar da.

¹⁸ Zesarrek hemen deskribatzen duen kostaldea Douvres-koa litzateke eta hemendik ipar-ekialdera aipatzen duena berriz, Walmer Castle eta Deal Castle artekoa.

XXIV. 1 At barbari, consilio Romanorum cognito, praemisso equitatu et essedariis, quo plerumque genere in proeliis uti consuerunt, reliquis copiis subsecuti, nostros nauibus egredi prohibebant. 2 Erat ob has causas summa difficultas, quod naues propter magnitudinem nisi in alto constitui non poterant, militibus autem ignotis locis, impeditis manibus, magno et graui onere armorum oppressis, simul et de nauibus desiliendum et in fluctibus consistendum et cum hostibus erat pugnandum, 3 cum illi, aut ex arido aut paulum in aquam progressi, omnibus membris expeditis, notissimis locis, audacter tela conicerent et equos insuefactos incitarent. 4 Quibus rebus nostri perterriti atque huius omnino generis pugnae imperiti, non eadem alacritate ac studio quo in pedestribus uti proeliis consuerunt utebantur.

XXV. 1 Quod ubi Caesar animaduertit, naues longas, quarum et species erat barbaris inusitator et motus ad usum expeditior, paulum remoueri ab onerariis nauibus et remis incitari et ad latus apertum hostium constitui atque inde fundis, sagittis, tormentis hostes propelli ac submoueri iussit; quae res magno usui nostris fuit. 2 Nam, et nauium figura et remorum motu et inusitato genere tormentorum permoti, barbari constiterunt ac paulum modo pedem retulerunt.

XXIV. 1 egredi nauibus LN || 2 oppressis α : pressis β *del. Madvig* || de nauibus α : nauibus β || 3 expeditis AM β : -ti BRSLN || 4 pugnae generis β || consuerant: consueuerant L.

XXV. 1 animaduertit α : animum adu- β || erat β : *om.* α || 2 et remorum α : remorum β || modo: *del. Mense* || rettulerunt BRSLN: retul- AM β .

XXIV. 1. Baina barbaroek, Erromatarren egitasmoaz ohartuta, zalduneria eta esedarioak¹⁹ —hauetaz baliatzen baitira orokorki batailetan— aurretik bidali eta gainontzeko tropekin gertutik jarraituz, ontzietatik lurperatzea eragozten zieten geureei. 2. Zailtasun izugarriak zituzten arrazoi hauengatik, hots, ontziak, beren handitasunagatik, itxas handian ez bazen ainguratu ezin zirelako eta, bestalde, soldaduek, lekuak ezezagunak izateaz gain, eskuak eragotzita edukirik eta armen pisu handiaz hestututa, aldi berean ontzietatik jeitsi, olatuei eutsi eta etsaien aurka borrokatu behar zutelako. 3. Etsaiek bitartean, lehorretik edo uretan pixka bat sartuta, gorputzeko atal guztiak aske zituztela eta lekua ondo ezagutzen zutenez, ausardiaz jaurtikitzen zituzten geziak eta hartara ohituta zeuden beren zaldiak akuilatzen. 4. Geure soldaduak, egoera honekin izututa eta era hartako borrokan iaioak ez zirenez, ez zuten lur lehorreko batailetan ohi zuten ausardia eta kemenaz borrokatu.

XXV. 1. Zesar hartaz ohartu zenean, barbaroentzat ezohizkoak eta beraientzat mugitzeko arinagoak ziren itsasontzi luzeak kargadunetatik zertxobait urruntzeko agindu zuen eta, arraun eginez, etsaien babesik gabeko saihetsean kokatu eta handik harriak, geziak eta baleztak erabiliz atzerarazteko. Maniobra hauek oso baliotsuak izan ziren guretzat zereren, 2. barbaroak, ontzien itxuraz, arraunen mugimendu biziak eta ezohizkoak ziren guda-tresnez harrituta, gelditu eta zertxobait atzera egin zuten²⁰.

¹⁹ Esedarioek galdi gainean borrokatzen zuten normalean; beren deitura *essedae* edo galdiaren zeltiar izenetik hartzen dute; bi zaldiz tiratzen zituzten bi gurpileko galdiak ziren.

²⁰ Itsasontzi luzeak edo *naves longae* deiturikoak ziren guda egiteko erabilitako ontziak: zabal baino zazpi edo zortzi aldiz luzeago ziren; kargadun ontzietan aldiz lau/batekoa zen bi aldeen arteko neurri banaketa. Bestalde, itsasontzi gehienak hiru arraunekoak ziren baina baziren bi, lau eta bostekoak ere.

3 Atque, nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui decimae legionis aquilam ferebat, obtestatus deos, ut ea res legioni feliciter eueniret: *Desilite*, inquit, *milites, nisi uultis aquilam hostibus prodere: ego certe meum rei publicae atque imperatori officium praestitero*. 4 Hoc cum uoce magna dixisset, se ex nauī proiecit atque in hostes aquilam ferre coepit. 5 Tum nostri, cohortati inter se ne tantum dedecus admitteretur, uniuersi ex nauī desiluerunt. 6 Hos item ex proximis [primis] nauibus cum conspexissent, subsequuti, hostibus adpropinquantur.

XXVI. 1 Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri tamen, quod neque ordines seruare neque firmiter insistere neque signa subsequi poterant atque alius alia ex nauī quibuscumque signis occurrerat se adgregabat, magnopere perturbabantur; 2 hostes uero, notis omnibus uadis, ubi ex litore aliquos singulares ex nauī egredientes conspexerant, incitatis equis, impeditos adoriebantur, 3 plures paucos circumsistebant, alii ab latere aperto in uniuersos tela coniciebant. 4 Quod cum animaduertisset Caesar, scaphas longarum nauium, item speculatoria nauigia militibus compleri iussit et, quos laborantes conspexerat, his subsidia submittebat. Nostri, simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis,

3 atque α : at β || obtestatus [-ur T] β : contest- α || commilitones β : milites α || hostibus: *om. Ul* || 4 magna uoce LN || ex nauī se β || 5 ex α : e β || desiluerunt α *f*, *h*: desilierunt T, U || 6 primis: *del. Hotman* primi *Madvig* || adpropinquarunt AM, LN: -arent BR -auerunt S β .

XXVI. 1 ex α : e β || magnopere: magno opere *f'*, U $''$ || perturbabantur SLN R 2 β : perturbantur AM, BR 1 || 2 nauī α : -e β || 4 animaduertisset α : animum adu- β .

3. Eta gure soldaduak zalantzan zeudelarik, batez ere itsasoaren sakoneragatik, hamargarren legioko arrano²¹ eramaileak, Jainkoei dei eginez borroka hartatik legioa onik atera zezaten, haxe oihukatu zuen: «jauzi uretara, soldaduok, ez baduzue etsaiei arranoa ematerik nahi; nik behintzat, Estatuaren eta buruzagienganako nire eginbearra beteko dut». 4. Hau ozenki esanik, ontzitik jauzi eta arranoarekin etsaien aurka bideratzen hasi zen. 5. Orduan geureek, elkarren artean adoretuz halako lotsa-garrikeria ezin zutela onartu eta, denek jauzi egin zuten ontzitik. 6. Era berean inguruetako ontzietakoek hauek ikusi zituztenean, atzetik jarraitu eta etsaiarengana inguratu ziren.

XXVI. 1. Bi alderdietakoek gogor borrokatu zuten. Hala ere, geureek, ez soldadu errenkadei eutsi, ez zutik tinko iraun, ez eta ikurren atzetik jarraitu ere ezin zuten, eta nola batzuk hala besteak ontzi desberdinetatik irtetzerakoan topatzen zuten edozein ikurretara biltzen zirenez, denak erabat nahaspilatuta zebiltzan. 2. Etsaiek berriz, ubehera guztiak ezagutzen zituztenez, itsasertzean banakako batzuk ontzitik jeisten ikusi orduko, zaldiak akuilatuta, zama gainean zeramateni erasotzen zieten; 3. talde handi batek gutxi haiek inguratzen zituen besteek babesik gabeko saihetsetik geziak guztien aurka jaurtikitzen zituzten artean. 4. Zesarrek, honetaz ohartuta, ontzi luzeetako txalupak eta ikerketa lana egiten ari ziren ontziak soldaduz betetzeko agindua eman zuen eta ezinean ikusi zituenengana laguntza tropak bidali. Geureek,

²¹ Arranoa, legioaren irudia, Mariok sortutako ikur bat zen; lehenengo kohorteko lehen chuneko *aquilifer* edo 'arrano-eramaile' deituriko soldadu batek eramaten zuen. Armada martxan zihoanean, kohortearen aurretik eramaten zuen, borroka garaian berriz, atzetik: pasarte honetan deskribatzen den egoera berezia denez, *aquilifer* delakoak aurra hartzen du eta eraso-martxari hasiera ematen dio.

in hostes impetum fecerunt atque eos in fugam dederunt; neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Caesari defuit.

XXVII. 1 Hostes, proelio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Caesarem legatos de pace miserunt: obsides daturos quaeque imperasset facturos sese polliciti sunt. 2 Una cum his legatis Commius Atrebas uenit, quem supra demonstraeram a Caesare in Britanniam praemissum. 3 Hunc illi e naui egressum, cum ad eos oratoris modo Caesaris mandata deferret, comprehenderant atque in uinacula coniecerant; 4 tum, proelio facto, remiserunt et, in petenda pace, eius rei culpam in multitudinem coniecerunt et propter imprudentiam ut ignosceretur petiuerunt. 5 Caesar, questus quod, cum ultro in continentem legatis missis pacem ab se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere imprudentiae dixit obsidesque imperauit; 6 quorum illi partem statim dederunt, partem, ex longinquioribus locis arcessitam, paucis diebus sese daturos dixerunt. 7 Interea suos remigrare in agros iusserunt, principesque undique conuenire et se ciuitatesque suas Caesari commendare coeperunt.

5 potuerant *Lipsius*: -unt *codd.*

XXVII. 1 <sese>: *add. Menzel* || facturos esse α : esse *del. Menzel* sese facturos β facturos sese *Schneider* || 2 his: hiis T iis U atrebas α Tj^l: -uas Ul, f^l || 3 deferret α : perf- β || uinacula AM, BRS: uincla LN β || 4 tum: tunc LN || et β : *om. α* || coniecerunt α : contulerunt β || 5 ab AM, BRLVN: a S β || ignoscere: <se> *add. Gertz* || 6 statim partem β || arcessitam β : accersitam α || paucis α : paucis post β || sese: se Tj^l || daturos α : daturos esse β || 7 in agros remigrare β || conuenire α Ul: e-re Tj^l || commendare coeperunt α : commendarunt β .

lehorreratu orduko, beren gizon guztiak atzetik zituztelarik, etsaien aurka eraso egin zuten eta ihesean jarri; baina ezin izan zituzten urrunegi jazarri zalduneriak ezin izan baitzion lasterketari eutsi eta uharte harrapatu. Hauxe baino ez zitzaion faltatu Zesarri ohizko arrakasta bat lortzeko.

XXVII. 1. Etsaiek, borroka galduta, ihes egiteari utzi orduko berehala ordezkariak bidali zizkioten Zesarri bake eske: bahituak eman eta agindutako guztia beteko zutela hitz eman zioten. 2. Ordezkari hauekin batera Kommio atrebaziarra etorri zen, gorago azaldu dugun bezala, Zesarrek Britaniara bidali izan zuena. 3. Komio ontzitik irten ondoren, bozera-maile gisa Zesarren aginduak azaltzen hasi izan zenean, Britaniarrek atxilotu eta gartzeleratu zuten. 4. Gero, borroka amaituta, askatu zuten eta orain bakea eskatzerakoan, herri xumeari leporatzen zioten ekintza haren errua eta ezjakintasunagatik egindakoa barkatzeko erregutzen. 5. Zesarrek, kontinentera ordezkariak bidali eta gero beren borondatez bakea eskatu ziotenez, arrazoirik gabe gerra egin izana aurpegiratu bazien ere, beren errua barkatzen ziela esan zien eta bahituak eskatu zizkien. 6. Haiiek hauetako batzuk berehala eman zizkioten, beste batzuk berriz urrunagotik ekarri behar zituzteenez, egun gutxi barru emango zizkiotela agindu zioten. 7. Bitartean beretarrei beren lurretara bueltatzeko agindu zieten eta herri-agintariak alde guztietatik etorrira, beren hiriak nahiz beren buruak Zesarren esku ipintzen hasi ziren.

XXVIII. 1 His rebus pace confirmata, post diem quartum quam est in Britanniam uentum, naues XVIII, de quibus supra demonstratum est, quae equites sustulerant, ex superiore portu leni uento soluerunt. 2 Quae cum adpropinquarent Britanniae et ex castris uiderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset, sed aliae eodem unde erant profectae referrentur, aliae ad inferiorem partem insulae, quae est propius solis occassum, magno sui cum periculo deicerentur; 3 quae tamen, ancoris iactis, cum fluctibus complerentur, necessario, aduersa nocte in altum proeuctae, continentem petierunt.

XXIX. 1 Eadem nocte accidit ut esset luna plena, qui dies maritimos aestus maximos in Oceano efficere consuevit, nostrisque id erat incognitum. 2 Ita, uno tempore, et longas naues quibus Caesar exercitum transportandum curauerat quasque in aridum subduxerat aestus compleuerat, et onerarias, quae ad ancoras erant deligatae, tempestas adflictabat, neque ulla nostris facultas aut administrandi aut auxiliandi dabatur. 3 Compluribus nauibus fractis, reliquae cum essent funibus, ancoris reliquisque armamentis amissis, ad nauigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est. 4 Neque enim naues erant aliae quibus reportari possent, et omnia deerant quae ad reficiendas naues erant usui et, quod omnibus constabat hiemari in Gallia oportere, frumentum in his locis in hiemem prouisum non erat.

XXVIII. 2 referrentur β : referentur AM, BRS reuerterentur LN || sui: suo *W*/hite, del. R. Estienne || petierunt α : -iuerunt β .

XXIX. 2 compleuerat α : -ebat β || aut administrandi: aut *om.* U/ || 3 compluribus LN: compl- BRS cum pl- A β || cum α : *om.* β || id α : *om.* β || 4 naues erant usui α : eas usui sunt β || hiemari β : -are α || in his β : his [iis S] in α .

XXVIII. 1. Ekintza hauekin bakea ziurtatuta, Britaniara iritsiz geroztik laugarren egunera, gorago esan dugun bezala zaldunez betetako hemezortzi ontziak iparraldeko portutik itsaroratu zituzten haize gutxi zebilenean. 2. Britaniara inguratzan ari zirelarik eta jada kanpamendukoen begi bistan zeudela, hain ekaitz gogorra altxatu zen bat-batean ezen ontzi bakar batek ere ezin izan baitzion itsabideari eutsi eta batzuk abiapuntura itzularaziak ziren artean, besteak, arrisku handiak jasanez, mendebaldetik hurbilago dagoen uhartearen beheko aldera bultzatuak izan baitziren. 3. Halere, azken hauek, aingurak botata ere olatuek lurperatzen zituztenez, derrigorrez itsasoan barneratu eta, gau ilunean, kontinenterantz abiatu behar izan zuten.

XXIX. 1. Gau hartan bertan ilargi bete egokitu zen, itsasgora bizi-bizirik altxarazten dituen denboraldia, hain zuzen ere; guretarrek, ordea, ez zekiten ezer hartaz. 2. Hala, Zesarrek armada eramateko prestatu eta lehorreratuta zituen ontzi luzeak itsasgorak ureztatu zituen, ainguraz lotuta zeuden kargadun ontziak ekaitzak astintzen zituen bitartean: gure gizonak ez zuten betarik, ez ontziak mugitzeko, ez eta barrukoei laguntzarik eskaintzeko ere. 3. Ontzi asko txikituta eta gainontzekoak, berriz, kableen, ainguren eta bestelako itsas-tresnen galerarekin baliogabetuta geratu zirelarik, gertatu beharrekoa gertatu zen, hots, izugarrizko nahasmendua sortu zela armada guztiaren baitan: 4. ez zuten beste itsasontzirik haietan itzuli ahal izateko, ontziak konpontzeko beharrezkoa zen era guztietako materiala berriz, falta zitzaien eta, negua Galian igaro beharko zutelako ustean ez zuten gari horniketarik prestatu negurako.

XXX. 1 Quibus rebus cognitis, principes Britanniae qui post proelium ad Caesarem conuenerant, inter se conlocuti, cum equites et frumentum Romanis deesse intellexerent et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent, quae hoc erant etiam angustiora quod sine impedimentis Caesar legiones transportauerat, 2 optimum factu esse duxerunt, rebellione facta frumento commeatuque nostros prohibere et rem in hiemem producere, quod, his superatis aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum confidebant. 3 Itaque, rursus coniuratione facta, paulatim ex castris discedere ac suos clam ex agris deducere coeperunt.

XXXI. 1 At Caesar, etsi nondum eorum consilia cognouerat, tamen et ex euentu nauium suarum et ex eo quod obsides dare intermiserant fore id quod accidit suspicabatur. 2 Itaque, ad omnes casus subsidia comparabat. Nam et frumentum ex agris cotidie in castra conferebat et, quae grauissime adflictae erant naues, earum materia atque aere ad reliquas reficiendas utebatur, et quae ad res erant usui ex continenti comportari iubebat. 3 Itaque, cum summo studio a militibus administrarentur, XII nauibus amissis, reliquis ut nauigari commode posset effectit.

XXX. 1 proelium ad caesarem α : proelium factum ad ea quae iusserat caesar facienda β || equites α : et eq- β || 2 factu AM, LN R², f, U: um BR¹ S, T || his f, k: iis α U is T || 3 rursus coniuratione facta: *del. Müller* || et β : aut α ac *ed. pr.*

XXXI. 2 in castra cotidie LN || erant afflictae β || ex α : e β || conportari α : comparari β || nauigari α : -are β || 3 commode: <satis> comode R. *Schneider.*

XXX. 1. Egoera honen berri izan ondoren, itsas erasoaldiaren ostean Zesarrengana etorriak ziren Britaniako buruzagiek elkarrizketa eduki zuten. Ikusirik Erromatarrei zaldunak, ontziak eta garia falta zitzaizela eta kanpamenduaren zabalera txikiaren arabera (txikitasun are nabarmenagoa Zesarrek legioak zamarik gabe eraman izan zituelako), soldadu kopuru urria egongo zela, 2. pentsatu zuten hauxe zela egin zezaketen gauzarik hobereena: matxinatu ondoren, geuretarrei gari horniketa eragotzi eta gudaldia negura arte luzarazi eta hori, aurrerantzean gerra egin asmoz Britaniara inor itsasoratuko ez zelako konfidantza zutelako, behin Erromatarrak garaitu edo haien itzulera eragotzi izanez gero. 3. Horrela, konjurazio bat berriro antolatuta, pixkanaka kanpamendutik irtetzen eta beretarrak isilpean landetatik biltzen hasi ziren.

XXXI. 1. Zesarrek, bestalde, nahiz haien egitasmoen berririk ez zuten, halere, bere ontziei gertatutakoa kontutan izanik eta haiek jada bahiturik ez ziotela ematen ikusirik, gertatzen ari zena gerta zitekeela susmatzen zuen. 2. Horregatik, edozein gorabeherari aurre egiteko hornigaiak prestatzen aritu zen; hain zuzen ere, garia ekartzen zuen egunero alorretatik kanpamendura eta hondatuenak zeuden itsasontzien egurra eta brontzea gainontzekoak konpontzeko erabiltzen zuen, eta konponketa lan haietarako baliotsua zen guztia kontinentetik ekartzeko agintzen. 3. Horrela, soldaduek arreta handienaz lan egiten zutenez, nahiz hamabi ontzi galdu izan, besteekin erosotasunez nabigatzea lortu ahal izan zuen.

XXXII. 1 Dum ea geruntur, legione ex consuetudine una frumentum missa, quae appellabatur septima, neque ulla ad id tempus belli suspicione interposita, cum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra uentitaret, ii qui pro portis castrorum in statione erant Caesari nuntiauerunt puluerem maiorem quam consuetudo ferret in ea parte uideri, quam in partem legio iter fecisset. 2 Caesar, id quod erat suspicatus, aliquid noui a barbaris initum consili, cohortes quae in stationibus erant secum in eam partem proficisci, ex reliquis duas in stationem cohortes succedere, reliquas armari et confestim sese subsequi iussit. 3 Cum paulo longius a castris processisset, suos ab hostibus premi atque aegre sustinere, et, conferta legione, ex omnibus partibus tela conici animaduertit. 4 Nam, quod omni ex reliquis partibus demesso frumento, pars una erat reliqua, suspicati hostes huc nostros esse uenturos, noctu in siluis delituerant; 5 tum dispersis, depositis armis, in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis, reliquos, incertis ordinibus, perturbauerant, simul equitatu atque essedis cicumdederant.

XXXIII. 1 Genus hoc est ex essedis pugnae. Primo per omnes partes perequitant et tela coniciunt atque ipso terrore equorum et strepitu rotarum ordines plerumque perturbant, et, cum se inter equitum turmas insinuauerunt, ex essedis desiliunt et pedibus proeliantur. 2 Aurigae interim

XXXII. 1 ii α : hi β || nuntiauerunt α : renunt- β || 2 noui α : nouum β || stationibus: -e S || duas ex reliquis β || cohortes succedere AM, BRS: succedere cohortes LN succedere β || sese [om. S] α : se β || 3 animaduertit α : animum adu- β || 4 una pars β .

XXXIII. 1 insinuauerunt AM¹, B¹R¹S, T¹: -int M², LNB²R², J², U¹ || ex α T: et ex f, U¹ || pedibus α : pedites β .

XXXII. 1. Esandakoak egin bitartean, legio bakar bat, ohi bezala, garia eskuratzera bidalia izanik —zazpigarrena, hain zuzen ere— eta ordurarte oraindik inolako gerra susmorik ez zegoenez (britaniar batzuk alorretan irauten zuten artean beste batzuk maiz etortzen baitziren kanpamendura), zelatariek iragarri zioten Zesarri legio bakar hura ibilitako lekuetan ohi baino hautsaldi tinkoagoa ikusten zela. 2. Zesarrek, hura zer izan zitekeen susmatuz, hots, barbaroek egitasmo berri bat gauzatu zutela, hauxe agindu zuen: zaintza egiten ari ziren kohorteak berarekin batera harantz abia zitezela, gainontzekoetatik, bik ordezkia zitzatela haiek zaintza lanean eta besteek, armatuta, berari atzetik jarrai ziezaiotela²². 3. Kanpamendutik zertxobait aldendu orduko ikusi zuen etsaiek bere soldaduak hestutzen zituztela, hauek zailtasunez aurre egiten zietela eta, legioa tinko bilduta zegoelako, geziak alde guztietatik jaurtikitzen zizkietela. 4. Gainera, beste toki guztietako garia jada bildua egonik, alor bakar bat geratzen zenez ebaki gabe, gure soldaduak harantz joango zirela susmatu eta basoan ezkutatu izan ziren etsaiak gauzez. 5. Orduan, gure soldaduak armak utzi, eta han-hemenka garia mozten ari zirelarik, bat-batean etsaiek erasoari ekin zioten eta geureetako gutxi batzuk hil zituzten; beste guztiak, oraindik tropa errenkadatan banatu gabe zegoelarik, sakabanatu zituzten, aldi berean zalduneria eta gurdiekin inguratuz.

XXXIII. 1. Hara nolakoa den gurdi gainetik egindako borroka mota: lehendabizi alde guztietara gidatzen dituzte zaldiak aldi berean geziak jaurtikiz; zaldiek sorrarazten duten beldurra eta gurpilen zaratak soldadu errenkadak gehienetan

²² Normalean kanpamenduko ate bakoitzean kohorte bat egoten zen zaintza egiten, beraz, guztira, lau kohorte; Zesarrek, kasu honetan kohorte erdi batez ordezkatu du kohorte bakoitza (bi soilik uzten baititu kanpamendu guztia babesteko).

paulatim ex proelio excedunt atque ita currus conlocant ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. 3 Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in proeliis praestant, ac tantum usu cotidiano et exercitatione efficiunt, uti in decliui ac praecipiti loco incitatos equos sustinere et breui moderari ac flectere, et per temonem percurrere et in iugo insistere et se inde in currus citissime recipere consuerint.

XXXIV. 1 Quibus rebus, perturbatis nostris nouitate pugnae, tempore opportunissimo Caesar auxilium tulit: namque eius aduentu hostes constiterunt, nostri se ex timore receperunt. 2 Quo facto, ad lacessendum hostem et ad committendum proelium alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit et, breui tempore intermisso, in castra legiones reduxit. 3 Dum haec geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui discesserunt. 4 Secutae sunt continuos complures dies tempestates, quae et nostros in castris continerent et hostem a pugna prohiberent. 5 Interim barbari nuntios in omnes partes dimiserunt paucitatemque nostrorum militum suis praedicauerunt et quanta praedae faciendae atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstrauerunt. His rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatusque coacta, ad castra uenerunt.

2 paulatim α : paulum β || ex α : e β || currus α : se β || 3 cotidiano et: cotidiana *Lange* || uti α : ut β || insister: cons- T^1 || inde se β .

XXXIV. 1 nouitate pugnae: *del. Kruffert* || se ex timore α : ex timore se f^2 , *U/ ex timore* T^f || 2 hostem β : *om. α* || et ad α : et β || 4 continuos: -o LN || dies.

nahaspilatu egiten ditu eta, zaldun eskuadroien artean sartzen direnean, gurdietatik salto egin eta zutik borrokatzen dute. 2. Bitartean, gurdietako gidariak aldendu egiten dira borroka lekutik eta gurdiak kokatzen dituzte, eta nola kokatu!, izan ere, etsai mordo batek erasoz gero, ez baitute oztoporik bidean beretarrengana irtetzeko. 3. Horrela, zaldunen mugikortasuna oinezko soldaduen tinkotasunarekin bateratzen dute borrokan, eta hainbeste ariketa eta praktika egiten dute egunero ezen, ohituta baitaude leku maldatsu eta malkarretan ere akuilatuta datozen zaldiei heldu, so egin eta itzularazten, le-maren bila lasterka joan, uztarripean iraun eta handik abiada osoan gurdietara erretiratzen.

XXXIV. 1. Borroka mota haren berritasunak gure soldaduak nahastuta zeuzkalarik, unerik aproposenean etorri zitzaizen Zesar laguntzera, bere etorrerarekin gelditu egin baitziren etsaiak, geure soldaduek beldurra galdu zutelarik. 2. Gauzak horrela, ez etsaiei zirikatzeke ez eta borrokari ekiteko ere hura ez zela unerik egokiena pentsatuz, bere lekuan iraun zuen geldirik eta denbora gutxi barru, legioak kanpamendura eraman zituen. 3. Gauza hauek egin artean geure soldadu guztiak okupatuak egonik, soroetan gelditzen ziren gainontzeko Britaniarrek alde egin zuten. 4. Ondorengo egunetan hain maiz eta gogor jo zuen ekaitzak ezen geureak kanpamenduan geldiarazi baitzituen eta etsaiei borrokatzea eragozti. 5. Bitartean barbaroek mezulariak bidali zituzten alde guztietara eta beren gizona gure soldadu-kopuru txikiaren berri eman zieten, esanez, Erromatarrak kanpamendutik bota ahal izanez gero harrapakin ugari eskuratzeko eta betirako askatasuna lortzeko aukera lortuko zutela. Hitz hauekin berehala zaldun eta oinezko multzo handi bat bilduta, kanpamendura etorri ziren.

XXXV. 1 Caesar, etsi idem quod superioribus diebus acciderat fore uidebat, ut, si essent hostes pulsus, celeritate periculum effugerent, tamen, nactus equites circiter XXX, quos Commius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transporterat, legiones in acie pro castris constituit. 2 Commisso proelio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt ac terga uerterunt. 3 Quos tanto spatio secuti quantum cursu et uiribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt: deinde, omnibus longe lateque aedificiis incensis, se in castra receperunt.

XXXVI. 1 Eodem die legati, ab hostibus missi, ad Caesarem de pace uenerunt. 2 His Caesar numerum obsidum quem ante imperauerat duplicauit eosque in continentem adduci iussit, quod, propinqua die aequinoctii, infirmis nauibus, hiemi nauigationem subiciendam non existimabat. 3 Ipse, idoneam tempestatem nactus, paulo post mediam noctem naues soluit; 4 quae omnes incolumes ad continentem peruenerunt; sed ex iis onerariae duae eosdem quos reliqui portus capere non potuerunt et paulo infra delatae sunt.

XXXVII. 1 Quibus ex nauibus cum essent expositi milites circiter trecenti atque in castra contenderent, Morini, quos Caesar in Britanniam proficiscens pacatos reliquerat, spe praedae adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt ac, si sese interfici nollent, arma ponere

XXXV. 1 ut β : et α || nactus: nactus β^1 || 3 secuti: <equites> *add. Lange* || quantum α : -o β || iis α : his β || in castra se β .

XXXVI. 2 ante α : antea β || propinqua: -o *Meusel* || hiemi: -is RLNB² || subiciendam: subeundam LN || 3 nactus: nactus b^1 nactus Λ || 4 ad α : in β || sed α : *om.* β || iis AM, BRLN: his S β || quos reliqui [-quae LN] portus α : portus quos reliquae β .

XXXVII. 1 ex α : e β || si sese α : se si β si se *Klotz*;

XXXV. 1. Zesarrek, nahiz aurreko egunetan gertatutakoa bera agituko zela ikusten zuen, hau da, etsaiek, garaituak gertatuz gero, beren azkartasunari esker ihes egingo zutela arriskutik, halere 30 zaldun gutxi gora behera lortu ondoren —lehen aipatutako Komio Atrebak berarekin zeramatzanak, hain zuzen ere—, legioak eraso-eran antolatu zituen kanpamendu aurrean. 2. Borroka hasita, denbora luzez ezin izan zuten etsaiek geure soldaduen erasoaldia jasan eta bizkarra eman ziguten. 3. Geureek haien atzetik ahal izan zuten artean lasterka joanda, haietako asko hil zituzten; gero, bidearen luze-zabaleran zeuden eraikuntza guztiei su eman eta kanpamendura itzuli ziren.

XXXVI. 1. Egun berean, etsaiek bidalitako ordezkariak iritsi ziren Zesarrengana bake eske. 2. Zesarrek lehen agindutako bahitu kopurua bikoiztua eskatu zien eta kontinentera eramán zitzatela agindu, ekinozioa gertu, ez baitzuen uste nabigatzera ausartu behar zukeenik ontziak ondoeztuak egonik. 3. Zesarrek berak, eguraldi barea aprobetxatuz, gauerdia pasa eta laster ontziak itsasoratu zituen; 4. hauek berriz, hondamendirik gabe iritsi ziren kontinentera, baina kargadun bi ontzi, gainontzekoak heldu ziren portu berdinetara sartu ezin izan zutelako, zertxobait beherago lehorreratu ziren.

XXXVII. 1. Ontzi hauetatik lehorrera hirurehun soldadu inguru irten eta kanpamendura zihoazelarik, Moriniarrek —Zesarrek Britaniarantz abiatzerakoan baketuta utzi zituenak—, harrapakinak eskuratzeko itxaropenak bultzatuta, geureak inguratu zituzten, hasieran gizon kopuru txiki batekin, eta hil nahi ez bazuten, armak entregatzeko agindu

iusserunt. 2 Cum illi, orbe facto, sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter milia sex conuenerunt. Quare nuntiata, Caesar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. 3 Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt atque amplius horis quattuor fortissime pugnaverunt et, paucis uulneribus acceptis, complures ex his occiderunt. 4 Postea uero quam equitatus noster in conspectum uenit, hostes, abiectis armis, terga uerterunt magnusque eorum numerus est occisus.

XXXVIII. 1 Caesar postero die T. Labienum legatum cum iis legionibus quas ex Britannia reducerat in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. 2 Qui, cum propter siccitates paludum quo se reciperent non haberent, quo superiore anno perugio erant usi, omnes fere in potestatem Labieni peruenierunt. 3 At Q. Titurius et L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris uastatis, frumentis succisis, aedificiis incensis, quod Menapii se omnes in densissimas siluas abdiderant, se ad Caesarem receperunt. 4 Caesar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. Eo duae omnino ciuitates ex Britannia obsides miserunt, reliquae neglexerunt. 5 His rebus gestis, ex litteris caesaris dierum uiginti supplicatio a senatu decreta est.

2 auxilio [-um AM] misit α : misit auxilio β || 3 horis: -as LN || his: is B¹ iis Oudendorp.

XXXVIII. 1 iis BRSLN: his AM *om.* β || 2 qui cum α : et cum β || siccitates α : -em β || perugio superiore anno erant usi β : superiore anno perfuerant [semper fuerant LN] usi α || omnes fere α : *om.* β || peruenerunt A, BRSLN: conuen- M uen- β || 3 at q. L, U/: at quintus N atq. T atque AM, S atquem NBR¹ || aedificiis α : aedificiisque β || omnes de LN || ad caesarem se β .

zieten. 2. Nola haiek oboan bilduta elkar babesten hasi ziren, berehala egindako oihuei erantzunez sei mila gizon inguru bildu ziren. Gertaera honen berri izan orduko Zesarrek zalduneria guztia kanpamendutik haiei laguntzera bidali zuen. 3. Bitartean, geure soldaduek etsaien erasoari eutsi zioten eta lau ordu luzez gogor borrokatu zuten eta zauritutakoak gutxi izanik, haietako asko hil zituzten. 4. Baina geure zalduneria begi bistan eduki eta gero, etsaiek, armak utzita, bizkarra eman zituzten eta asko erailak izan ziren.

XXXVIII. 1. Zesarrek hurrengo egunean T. Labieno ordezkaria, Britaniatik ekarritako legioekin batera, altxamendua antolatu izan zuen Moriniar herriaren aurka bidali zuen. 2. Hauek, aurreko urtean babesleku izan zituzten zingirak lehortuak egonik eta nora joanik ez zuten, ia guztiak Labienoren mende erori ziren. 3. Bestalde, K. Titurio eta L. Kota ordezkariak, legioak Menapiarren lurraldera gidatu zituztenak, hain zuzen ere, alor guztiak suntsitu, garia ebaki eta eraikuntzak kiskalita, Menapiar guztiak baso zabaletan ezkutatu zirenez, Zesarrengana itzuli ziren. 4. Zesarrek Belgiarren lurraldean legio guztientzat neguko kanpamendua kokarazi zuen. Britaniako bi herrialdek soilik bidali zituzten bahituak harantz, gainontzekoek ez zioten jaramonik egin. 5. Ekintza hauek burutu, Zesarren eskutitzak jaso ondoren, Senatuak hogeitau egunetako festaldia agindu zuen.

LIBER V

I. 1. L. Domitio Ap. Claudio consulibus, discedens ab hibernis Caesar in Italiam, ut quotannis facere consuerat, legatis imperat quos legionibus praefecerat uti quam plurimas possent hieme naues aedificandas ueteresque reficiendas curarent. 2. Earum modum formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi subductionesque paulo facit humiliores quam quibus in nostro mari uti consueuimus, atque id eo magis quod propter crebras commutationes aestuum minus magnos ibi fluctus fieri cognouerat; ad onera ac multitudinem iumentorum transportandam paulo latiores quam quibus in reliquis utimur maribus. 3. Has omnes actuaras imperat fieri, quam ad rem humilitas multum adiuuat. 4. Ea quae sunt usui ad armandas naues ex Hispania adportari iubet. 5. Ipse, conuentibus Galliae peractis, in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis finitimam partem prouinciae incursionibus uastari audiebat. 6. Eo cum uenisset, ciuitatibus milites certumque in locum conuenire iubet. 7. Qua re nuntiata, Pirustae legatos ad eum mittunt qui doceant nihil earum publico factum consilio, seseque paratos esse demonstrant omnibus rationibus de iniuriis satisfacere.

I. 1 l(ucio) β: om. α || consuerat AM, BRLN, /T², U^m: euerat S instituerat T¹, U¹ || possent: -int *Meusel* || curarent α: curent β || 2 demonstrat α: monstravit β || subductionesque: -isque *Ciacconius* || fluctus ibi β || ac β: ad α || latiores α: altiores β || utimur maribus α: maribus uti adsueuerant β || 3 ad quam β || adiuuat α: -abat β || 4 usui sunt β || 5 ipse α: ita β || pirustis α: piratis β || 6 eo... iubet: om. LN¹ || 7 pirustae α: piratae [pyr- T, U] β || demonstrant: -ent *Ciacconius* || rationibus α: om. β.

BOSGARREN LIBURUA

I. 1. L. Domizio eta A. Klaudioren kontsulatu urtean¹ Zesar neguko kanpamendutik Italiarantz abiatu zelarik urtero egiten zuen bezala, legioen buru ipinitako ordezkoei agintzen die ahalik eta ontzi berri gehien egiteko eta zaharren konponketaz arduratzeko neguan zehar. 2. Itsasontzien tamaina eta neurriak jakinarazten dizkie. Arinago kargatu eta lehorreratu ahal izateko, gure itsasoan erabili ohi ditugunak baino baxuagoak eginarazten ditu, are baxuagoak jakinik han olatuak txikiagoak direla itsas gora-beheren etengabeko aldaketengatik. Karga eta zamabereak eraman ahal izateko beste itsasoetan² erabili ohi ditugun³ baino zertxobait zabalagoak egiten ditu. 3. Hauek guztiak arinak izan daitezela agintzen du eta hartarako altuera txikia da komenigarria. 4. Ontziak tresnatzeko beharrezkoa berriz, Hispaniatik ekartzeko agintzen du. 5. Zesar bera bestalde, Honanzko Galian batzar guztiak bukatuta, Ilirikorantz abiatzen da⁴, probintzia haren mugetan Pirustiarrek⁵ erasoaldiak egiten ari zirela entzuten baitzuen. 6. Hara iritsi ondoren, soldadu-bilketak egiten ditu hirietan eta leku jakin batean bateratzeko agintzen die. 7. Iragarritakoaren berri izan zutenean Pirustiarrek ordezkoak bidali zizkioten Zesarri ekintza haietako bat ere ez zela batzarrean publikoki erabakia izan adierazteko⁶ eta kalte guztiak ordaintzeko prest daudela azaltzen diote.

¹ K.a. 54. urtea, hain zuzen ere.

² *maribus*: *mare* hitzaren ablatibo plural bakarra dugu.

³ *Humiliores quam quibus* egitura konparatiboan, *humiliores quam sunt eae quibus* ulertu behar da.

⁴ Ilirikorantz egiten duen bigarren bidaia da bere kontsulatuordetza hasiz geroztik (lehenengo aldiz 57-56 urtean izan zen, ik. II, 35 eta III, 7).

⁵ Pirustiarrek, dirudienez, egungo Albaniako iparraldean bizi ziren.

⁶ *Legatos... qui doceant*: balio finala du erlatiboazko esaldiak.

8. Percepta oratione eorum, Caesar obsides imperat eosque ad certam diem adduci iubet; nisi ita fecerint, sese bello ciuitatem persecuturum demonstrat. 9. His ad diem adductis, ut imperauerat, arbitros inter ciuitates dat, qui litem aestiment poenamque constituent.

II. 1. His confectis rebus conuentibusque peractis, in ceteriorem Galliam reuertitur atque inde ad exercitum proficiscitur. 2. Eo cum uenisset, circumitis omnibus hibernis, singulari militum studio, in summa omnium rerum inopia circiter sexcentas eius generis cuius supra demonstrauius naues et longas XXVIII inuenit instructas neque multum abesse ab eo quin paucis diebus deduci possint. 3. Conlaudatis militibus atque iis qui negotio praefuerant, quid fieri uelit ostendit atque omnes ad portum Itium conuenire iubet, quo ex portu commodissimum in Britanniam traiectum esse cognouerat, circiter milium passuum XXX a continenti; huic rei quod satis esse uisum est militum relinquit. 4. Ipse cum legionibus expeditis III et equitibus DCCC in fines Treuerorum proficiscitur, quod hi neque ad concilia ueniebant neque imperio parebant Germanosque Transrhennos sollicitare dicebantur.

8 percepta oratione α : accepta ratione β || 9 iis α U: hiis M², T his *f*is *l* om. S.

II. 1 his β : iis α || 2 circumitis β : circuitis α || rerum omnium β || XXVIII α : duode XXX β || instructas: structas T¹ constructas LN || possint: -ent LN || 3 uelut AM¹, BR β : uellet M², SLN || passuum: *del. Klotz* || 3 transmissum: tramissum U *del. Faernus* transmissu *Paul* || reliquit: relinquit B || 4 treuerorum α : treuir- β .

8. Haien hitzak entzunda, Zesarrek bahituak eskatzen dizkie egun jakin batean ekartzeko aginduarekin; horrela egiten ez badute haien herriaren aurka gudukatuko duela adierazten die. 9. Esandako egunean bahituak entregatuta, epaileak izendatzen ditu hirietako galerak balioztatu eta zigorrak ezartzeko⁷.

II. 1. Erabaki hauek hartu eta batzarrak amaituta, Honanzko Galiara itzultzen da eta handik armadarengana. 2. Hara iritsi eta kanpamendua ikustatuta, soldaduen bizkortasunari esker eta nahiz gabezia larrienean egon⁸, gorago aipatu ditugun motatako ia seirehun ontzi⁹ eta hogeita zortzi luzeetakoak hornituak aurkitu zituen eta, gainera, handik egun gutxi barru itsasoratu ahal izateko ez zen asko falta. 3. Soldaduak eta lan haietan aritutako arduradunak zoriondu ondoren, bere egitasmoak azaltzen dizkie eta Izioko portuan¹⁰ ontzi guztiak biltzeko agintzen, handik Britaniarako itsasbidea oso eroso zela eta 30.000 pausutako luzera gutxi gora behera zuela jakin izan baitzuen: nahikoa zeritzon soldadu kopurua utzi zuen hartarako. 4. Zesar bera berriz, zamarik gabeko lau legio¹¹ eta zortzirehun zaldunekin Treberiarren mugetara abiatu zen, hauek batzarretara¹² ez etortzeaz gain, ez baitzuten bere esanik obeditzen eta, esaten zenez, Rhinaz bestaldeko Germaniarrak zirikatzen baitzebiltzan.

⁷ *Qui ... aestiment ... constituent*: xede balioa.

⁸ *In summa ... inopia*: ablatibozko egitura honek balio kontzesiboa hartzen du tesuinguru honetan.

⁹ *Sexcentas eius generis cuius supra demonstravimus: quod supra demonstravimus* behar luke erlatibozkoak; pasarte honetan *eius generis* genitiboak erakartzen du erlatibozko izenordaina eta genitibo bihurtzen.

¹⁰ *Portus Itius* Boulogne-n kokatuta zegoen, Liane ibaiaren estuarioan.

¹¹ *expeditus* adjektiboa *legio* hitzarekin lotuta agertzen denean, kasu honetan bezala, zamaz oztopatuta ez dagoen legioa adierazten du; soldadu talde txikiagoei edo soldaduei dagokienean, borrokatzeko prest daudela adierazten du.

¹² *conilia* edo batzar hauei buruz, Zesarrek, VI, 3 kapituluari haxe dio, urtero, udaberri hasieran batzar orokor bat ospatzeko ohitura hartua zuela; batzar hau, Inperioren garaian Lyon-en urtero biltzen zenaren aurrekaria da.

III. 1. Haec ciuitas longe plurimum totius Galliae equitatu ualet magnasque habet copias peditum. Rhenumque, ut supra demonstrauius, tangit. 2. In ea ciuitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus et Cingetorix; 3. e quibus alter, simul atque de Caesaris legionumque aduentu cognitum est, ad eum uenit se suosque omnes in officio futuros neque ab amicitia populi Romani defecturos confirmauit quaeque in Treueris gererentur ostendit. 4. At Indutiomarus equitatum peditatumque cogere iisque qui per aetatem in armis esse non poterant, in siluam Arduennam abditis, quae ingente magnitudine per medios fines Treuerorum a flumine Rheno ad initium Remorum pertinet, bellum parare instituit. 5. Sed postea quam non nulli principes ex ea ciuitate, et familiaritate Cingetorigis adducti et aduentu nostri exercitus perterriti, ad Caesarem uenerunt et de suis priuatim rebus ab eo petere coeperunt quoniam ciuitate consulere non possent, ueritus ne ab omnibus desereretur, [Induciomarus] legatos ad Caesarem mittit: 6. Sese idcirco a suis discedere atque ad eum uenire noluisse, quo facilius ciuitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu

III. 2 indutiomarus Sβ: induc- *cott.* || 3 e α: ex β || futuros α: confirmat *add.* β || treueris: -iris T, I || 4 indutiomarus: induc- AM, R || iisque α: eisque β || arduennam: ardueniam A, BR || treuerorum α: treuir β || 5 sed α: et β || familiaritate α: auctoritate β || priuatim α: -is β || possent *dett.*: -et *cott.* || ueritus α: indutiomarus uer- β || induciomarus α: *om.* β *del. Ciacconius* [*cf.* R. E. A., 1925, p. 290].

III. 1. Herri hau da Galia guztiko boteretsuena zalduneriari dagokionez; gainera, oinezko soldadu asko ditu eta, gorago esan dugun bezala, Rhin ertzean kokatuta dago. 2. Herri honetan bi noblek leiatzen zuten elkarren artean agintea lortzeko, Indutiomarok eta Zingetorixek¹³; 3. bigarrenak, Zesarren eta haren legioen etorreraren berri izan orduko, harengana joan eta zin egin zion bera eta beretar guztiak aurrerantzean leialak izango zitzaizkiola eta Erromatar herriaren adiskidetasunari ez ziotela uko egingo; Treberiarren artean gertatzen ari ziren gauzen berri ere eman zion. 4. Indutiomarok berriz, zalduneria eta oinezko tropak bildu eta guda prestatzea erabaki zuen, beren adinagatik armarik hartu ezin zutenak Arduena ize-neko basoan ezkutatuak izan zirelarik (izugarrizko zabalera duen baso hau Rhin ibaitik Remiarren lurretaraino hedatzen da Treberiarren lurraldean barna). 5. Baina herri hartako noble batzuk, Zingetorixekin zuten ahaidetasunak bultzatuta alde bategatik, eta bestetik, gure armadaren etorrerak beldurtuta Zesarrengana etorri eta beren asmo partikularrei begiratu¹⁴ eskaerak egiten hasi ondoren (ezin baitzioten aberriari eutsi), Indutiomarok ordezkioak bidali zizkion Zesarri guztiek baztertuta utziko zutelako beldurrez¹⁵: 6. hauek esan zioten Indutiomarok ez zuela beretarrengandik urrunduta eta Zesarrengana joan izan nahi herritarrei bere eginbeharretan errazago iraunarazteko, bestela, noblezia osoak alde egiten bazuen alegia, plebea, ezja-

¹³ Zingetorix Indutiomaroren suhia zen.

¹⁴ *Et de suis privatim rebus: privatim* adberbioak adjektibo baten balioa du hemen. Helenismo bat dela dirudi, Zesarrengan eta Zizeronengan arraroa, ez ordea T. Libioren historian.

¹⁵ *Veritus (Indutiomarus) ne ... desereretur: ne* juntagailuak beldur-aditzaren (*veritus*) menpe dagoen esaldi kompletiboa hasten du.

plebs propter imprudentiam laberetur: 7. itaque esse ciuitatem in sua potestate seseque, si Caesar permitteret, ad eum in castra uenturum suas ciuitatisque fortunas eius fidei permissurum.

IV. 1. Caesar, etsi intellegebat qua de causa ea dicerentur quaeque eum res ab instituto consilio deterreret, tamen, ne aestatem in Treueris consumere cogeretur, omnibus ad Britannicum bellum comparatis, Indutiomarum ad se cum ducentis obsidibus uenire iussit. 2. His adductis, in iis filio propinquisque eius omnibus, quos nominatim euocauerat, consolatus Indutiomarum hortatusque est uti in officio maneret; 3. nihilo tamen setius principibus Treuerorum ad se conuocatis, hos singillatim Cingetorigi conciliauit, quod cum merito eius a se fieri intellegebat, tum magni interesse arbitrabatur eius auctoritatem inter suos quam plurimum ualere, cuius tam egregiam in se uoluntatem perspexisset. 4. Id tulit grauius Indutiomarus, suam gratiam inter suos minui et, qui iam ante inimico in nos animo fuisset, multo grauius hoc dolore exarsit.

V. 1. His rebus constitutis, Caesar ad portum Itium cum legionibus peruenit. 2. Ibi cognoscit IX naues quae in Meldis factae erant, tempestate reiectas, cursum tenere non po-

7 ciuitatem in sua potestate esse β || seseque BRSLN: seque AM β suas α : et suas β .

IV. 1 quaeque AM β : quaecumque BRSLN || consilio: *del. Sydow* || treueris: -iris || rebus ad brit(t)annicum bellum β || indutiomarum: induc- M, BR || 2 his LNR², Tf. *l*: iis AM, B¹, U hiis M², R¹ SB² || filio α : filius β || indutiomarum: induc- M, R || uti α : ut β || maneret: perman- LN || 3 nihilo AM, BRLN: nihil S β || treuerorum α : treuir- β || hos α : eos β || a α : ab β || tum α : tramen β || tam α : *om.* β || 4 factum grauius tulit β || indutiomarus: induc- M || suam... minui: *del. Meusel* || animo in nos β || fuisset: esset LN.

V. 1 peruenit: uenit *f.* U¹.

kintasunak bultzatuta, sakabanatu baitzatekeen; 7. benetan, herria bere menpe zegoela, eta bera, Zesarrek baimena emanenez gero, kanpamendura etorriko zela eta bere zortea nahiz herriarena Zesarren esku utziko zituela.

IV. 1. Zesarrek, nahiz jakin zergatik esaten zizkion hark gauza haiek eta zerk baztertu zuen hartutako erabakitik, halere, Treberiarren artean udara igaro behar ez izateko, Britainarren aurkako gerrarako dena prestatu eta Indutiomaro berrehun bahiturekin beregana etortzeko agindu zuen. 2. Bahitutakoak ekarrita —haien artean Zesarrek zuzenki eskatutako Indutiomaroren semea eta familiako guztiak—, Indutiomaro bera kontsolatu eta bere zereginetan irautera bultzatu zuen; 3. dena den¹⁶, Treberiar nobleak bildu zituen beregana, eta hauetako bakoitza Zingetorixekin adiskidetuarazi zuen, honek merezi zuela uste baitzuen¹⁷ eta gainera leialtasun borondate hain tinkoa azaldu zionak beretarren artean ahalik eta aginpide sendoena izan behar zuela pentsatzen baitzuen. 4. Gaizki hartu zuen hau Indutiomarak, hots, beretarren artean aginpidea galdu izana eta ordurarte bere gurekiko etsaigoa nabarmena bazen, gero erresumin harekin, gehiago areagotu zen¹⁸.

V. 1. Gauza hauek erabakita, Zesar Izioko portura legioekin iritsi zen. 2. Han jakin zuen Meldin eginak izan ziren 60 ontziek, denboraldiak astinduta, ezin izan ziotela itsasbideari

¹⁶ *Nihilò tamen setius*: halere.

¹⁷ *Quod ... intellegebat*: kausala.

¹⁸ Indutiomaroren eta Zingetorixen arteko erlazioaren erabilpen politikoan ikus daiteke nola Zesarrek etsaien ahulezia eta barne borrokak areagotzen dituen bere asmo politikoak lortzeko, hots, etsaien indarra zatiketaren bitartez gutxitsu eta ezerezteko.

tuisse atque eodem unde erant profectae reuertisse; reliquas paratas ad nauigandum atque omnibus rebus instructas inuenit. 3. Eodem equitatus totius Galliae conuenit, numero milium quattuor, principesque ex omnibus ciuitatibus; 4. ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreuerat, quod, cum ipse abesset, motum Galliae uerebatur.

VI. 1. Erat una cum ceteris Dumnorix Haeduus, de quo ante ab nobis dictum est. Hunc secum habere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum nouarum, cupidum imperii, magni animi, magnae inter Gallos auctoritatis cognouerat. 2. Accedebat huc quod in concilio Haeduorum Dumnorix dixerat sibi a Caesare regnum ciuitatis deferri; quod dictum Haedui grauiter ferebant, neque recusandi aut deprecandi causa legatos ad Caesarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitiibus Caesar cognouerat. 3. Ille omnibus primo precibus petere contendit ut in Gallia relinqueretur,

3 totius galliae equitatus β || milium α : mil. ?? milia *Meusel* || 4 perpaucos: paucos AM.

VI. et 2 dumnorix: dubn- U/ || 1 ante ab nobis α : a nobis antea β ante a nobis *Meusel* || habere: ducere LN || eum α : om. β || 2 quod in α : quod iam in T/; U quod iam / || dictum: *del. Ciacconius* || 3 precibus primo β .

eutsi eta irteera lekura itzuli behar izan zutela; gainontzekoak nabigatzeko prest eta era guztietako itsas tresnez hornituak aurkitu zituen. 3. Han bildu zituen Galia guztiko zaldunak, 4.000 gizon¹⁹, eta hiri guztietako nobleak. 4. Haietatik gutxi batzuk, hots, Zesarrenganako leialtasuna azaldu zutenak, Galian uztea eta gainontzekoak berarekin bahitu moduan²⁰ eramatea erabaki zuen, bera handik urrun zegoelarik Galiarren altxamendu baten beldur baitzen.

VI. 1. Haiekin batera, gorago aipatu dugun Dumnorix heduarra zegoen. Hura bereziki berarekin eramatea erabaki zuen bai baitzekien berrikuntzazalea²¹ zela, botere irrika zuela, adore itzela eta Galiarren artean aginpide handia²². 2. Honetaz gain, Dumnorixek esana zuen Heduarren batzarran Zesarrek berari eskaintzen ziola erreinua²³. Hitz hauek gaizki hartu zituzten Heduarrek baina ez ziren ausartzen Zesarrengana ordezkokoak bidaltzera beren aurkakotasuna eta eskaerak azaltzeko. Zesarrek egoera honen berri izan zuen bere etorkinen²⁴ bitartez. 3. Dumnorix hasieran arren erre gutzen hasi zitzaion Zesarri Galian uzteko eskatuz, batetik,

¹⁹ *Equitatus totius Galliae* egiturak ez du adierazi nahi 'Galia guztiko zalduneria', Zesarrek herri desberdinei eskatutako zaldun kopurua baizik; hemen aipatzen zaigun kopuruarekin konpara daiteke Galiarrek Zesarren aurkako gerrarako bildu zutena, hots, 8.000 gizon (VII, 76).

²⁰ *obsidum loco*: ablatibo-genitiboazko egitura honek predikatibo baten funtzioa betetzen du.

²¹ *Rerum novarum* esamoldeak aldaketa politiko berritzaileak, altxamendu baten kutsua dutenak, adierazten ditu ia beti.

²² *magni animi, magnae ... auctoritatis*: kualitate genitiboak dira.

²³ *Quod ... deferri*: esaldi kompletiboa dugu *acedebat* aditzaren subjektua. Dena den, euskaratzerakoan aditz honen ordeaz esamolde adberbial bat erabili dut.

²⁴ Harkortasun edo hospitalitate harremana bi gizabanako, bi herri edo herri baten eta gizabanako baten artean ezarri eta sina zitekeen; klientelaren antzekoa izanik ere, hauxe zen bien arteko desberdintasuna, alegia, hospitalitate harremanez lotuta zeudenak baldintza eta eskakizun berdinak zituztela bata bestearekiko, elkarren arteko erlazioak ez baitziren menpekotasunezkoak.

partim quod, insuetus nauigandi, mare timeret, partim quod religionibus impediri sese diceret. 4. Posteaquam id obstinate sibi negari uidit, omni spe impetrandi adempta, principes Galliae sollicitare, metu territare, seuocare singulos hortarique coepit uti in continenti remanerent: 5. non sine causa fieri ut Gallia omni nobilitate spoliaretur; id esse consilium Caesaris, ut quos in conspectu Galliae interficere ueretur, hos omnes in Britanniam traductos necaret; 6. fidem reliquis interponere. ius iurandum poscere ut, quod esse ex usu Galliae intellexissent, communi consilio administraret. Haec a compluribus ad Caesarem deferebantur.

VII. 1. Qua re cognita, Caesar, quod tantum ciuitati Haeduae dignitatis tribuebat, coercendum atque deterrendum quibuscumque rebus posset Dumnorigem statuebat: 2. quod longius eius amentiam progredi uidebat, prospiciendum ne quid sibi ac rei publicae nocere posset. 3. Itaque, dies circiter XXV in eo loco commoratus, quod chorus uentus nauigationem impediabat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consueuit, dabat operam ut in officio Dumnorigem contineret, nihilo tamen setius omnia eius consilia cognosceret; 4. tandem, idoneam nactus tempestatem, milites equitesque conscendere in naues iubet. 5. At omnium impeditis animis, Dumnorix cum equitibus Hae-

3 sese diceret impediri β || 4 metu territare *huc transposuit Constans* [cf. R. E. A., 1925, p. 283-284]: *post* remaneret α *om.* β *del. Meusel* || seuocare BN²: reuocare *ceft.* || singulos *post* (s)euocare α : ante sollicitare β [sollicitare galliae reuocare singulos M] || uti AM. BS: ut RLN β || 5 conspectu α : -um β || 6 ius iurandum: *del. Enssner*.

VII. 1 quod... tribuebat: *del. Meusel* || ciuitati: -is *Ciacconius* || dignitatis: -i *Ciacconius* || tribuebat α : -erat β || dumnorigem: dubn- *UJ* || 2 quod: <et> quos *Prummer* || prospiciendum M β : persp- *ceft.* || 3 dies circiter xxv: circiter xxv BR circiter xxv diebus LN || chorus: chorus *Vasosan* || his β : iis α hiis M² || locis β : *om.* α || flare consueuit: consueuit flare N consueuit sufflare L || ut α : uti β || dumnorigem: dubn- *UJ* || cognosceret BRSLN: -are AM β || 4 nactus idoneam β || naues β : in naues α .

nabigatzeko ohiturarik gabe itsasoaren beldur zelako eta bes-tetik eginbehar erlijiosoek eragozten ziotelako. 4. Eskiera go-gor ukatzen ziotela ikusi ondoren, itxaropen oro galduta, ga-liar nobleak zirikatzen, beldurrarazten, banaka limurtzen eta kontinentean iraun zezaten konbentzitzen hasi zen: 5. esaten zien bazegoela arrazoirik Galiatik noblezia osoa eramateko; Zesarren asmoa hauxe zela, Britaniara eraman ondoren han erailtzea Galiarren bistan beldurragatik erailko ez zituzkeen guztiak; 6. beste guztiei bere hitza ematen ziela eta zin egina-razten, guztiak ados egingo zutela Galiarentzat onena zeritzo-tena. Askok eman zioten gauza hauen berri Zesarri.

VII. 1. Gauza haiek jakinda, eta heduar herriari zion be-girune handiagatik, nola edo hala Dumnorix zapaldu eta urrunarazi behar zukeela pentsatzen zuen; 2. baina²⁵ haren ozartasuna areagotuz zihoanez neurriak hartu beharko zi-tuela, ez berari, ez eta Erromatar herriari kalterik egin ez zie-zaion. 3. Horrela, hogeita bost egun inguru leku hartan gel-ditu ondoren, han ia urte osoan jotzen duen iparraizeak²⁶ nabigatzea eragozten zienez, Dumnorix bere eginbeharretan mantentzen ahalegintzen zen, baina haren plan guztien kon-tu hartuz; 4. azkenik, itsasgiro²⁷ aproposa atera zenean solda-du eta zaldunei ontzietara igotzeko agindu zien. 5. Baina guztiak hartan buru-belarri ari zirelarik Zesar ohartu gabe, Dumnorix heduar zaldunekin kanpamendutik irten eta

²⁵ *Quod ... videbat* esaldi kausala aurreko *quod ... tribuebat* kausalarekin asindetikoa da; bien artean nolabaiteko balio adbertsatiboa antzeman daiteke.

²⁶ *chorus* (*corus* eta *caurus* ere idatz daitekeena) ipar-mendebaldeko haize mota bat zen.

²⁷ *Tempestas* hitzak hemen 'eguraldia' adierazten du nahiz gehienetan 'eguraldi txarra' den.

duorum a castris, insciente Caesare, domum discedere coepit. 6. Qua re nuntiata, Caesar, intermissa profectioe atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit retrahique imperat: 7. si uim faciat neque pareat, interfici iubet, nihil hunc, se absente, pro sano facturum arbitratus, qui praesentis imperium neglexisset. 8. Ille autem, reuocatus, resistere ac se manu defendere suorumque fidem implorare coepit, saepe clamitans liberum se liberaeque esse ciuitatis. 9. Illi, ut erat imperatum, circumstant hominem atque interficiunt; at equites Haedui ad Caesarem omnes reuertuntur.

VIII. 1. His rebus gestis, Labieno in continenti cum tribus legionibus et equitum milibus duobus relicto, ut portus tueretur et rem frumentariam prouideret, quaeque in Gallia gererentur cognosceret consiliumque pro tempore et pro re caperet, 2. ipse, cum quinque legionibus et pari numero equitum quem in continenti reliquerat, ad solis occasum naues soluit et, leni Africo uentus prouectus, media circiter nocte uento intermisso, cursum non tenuit et, longius delatus aestu, orta luce, sub sinistra Britanniam relictam conspexit. 3. Tum, rursus aestus commutationem secutus, remis

5 impeditis omnium animis LN omnium animis impeditis β || dumnox: dubn- U || 6 mittit α: misit β || imperat α: -auit β || 7 hunc α: eum β || 8 autem *cod. Petau., ed. pr.*: enim *uett.* eminus *Fleischer* uero *Paul* || ciuitatis esse β.

VIII. 1 in continenti β: in -e [in -em, *post* duobus *positum*, LN] α || rem frumentariam RLN: re -ia AM, BS rei -iae β re -iae *Chr. Schneider* || gererentur α: fierent β || 2 legionibus quinque LN || reliquerat α: relinquebat β || ad solis occasum α: solis occasu β || aestu α: est β.

bere herrirantz abiatzen hasi zen. 6. Ekinaldi hau iragarri ziztaionean, Zesarrek, irteera atzeratu eta beste lan guztiak bertan behera utzita, zalduneriaren gehiengoa haren atzetik bidali zuen eta ekar ziezaiotela agindu. 7. Gogor egin eta bere esanetara etortzen ez bazen, hiltzeko agindu zuen, bera han egonik era hartan bere aginpidea gutxiesten zuenak, bera joandakoan, ezer onik ez zuela egingo pentsatzen baitzuen Zesarrek. 8. Dumnorix ordea, nahiz gelditzeko deia entzun, indar egiten, bere kabuz defendatzen eta beretarren leialtasuna erregutzen hasi zen, bera gizon askea eta herrialde aske batekoa²⁸ zela oihukatuz. 9. Soldaduek, Zesarrek agindu bezala, Dumnorix²⁹ inguratu eta hil zuten; baina heduar zaldunak, guztiak Zesarrengana itzuli ziren.

VIII. 1. Ekintza hauek burututa, Labieno kontinentean hiru legio eta bi mila zaldunekin utzi ondoren, bai portua babestu eta gari hornidura segurtatzeko, baita Galian gertatutakoen berri izan eta momentuaren nahiz egokieraren arabera erabakiak hartzeko ere, 2. Zesar berak bost legiokin eta kontinentean utzi bezainbat zaldunekin³⁰ ilunabarrean aingurak jaso zituen abrego leunaren³¹ bultzadaz nabigatuz; gau erdi inguruan airea gelditu zenean, ezin eutsi izan zion itsasbideari eta korronteak arrastaka urrundu zuelarik, egunak argitu zuenean Britania ezkeraldean zuela ohartu zen. 3. Orduan, itsasgorarekin batera arraun eginez, azkeneko udaran

²⁸ *liberaeque ... civitatis*: edute genitiboa.

²⁹ Heduar buruzagiaren heriotzaren ondorioak Akko senoiarrak jasandakoak berak izan ziren: azken hau ere epaitua eta eraila izan baitzen 53. urtean (VI, 44 eta VII, 1).

³⁰ *Quem* erlatibozko izenordainaren aurrekaria ez da esplizituki adierazten: *numero equitum pari (ei numero) quem ... reliquerat*.

³¹ *Leni africo* hego-mendebaldeko haizea da; horrela zeritzoten Afrikatik Italia alderantz jotzen zuelako.

contendit ut eam partem insulae caperet qua optimum esse egressum superiore aestate cognouerat. 4. Qua in re admodum fuit militum uirtus laudanda, qui uectoris grauibusque nauigiis, non intermisso remigandi labore, longarum nauium cursum adaequarunt. 5. Accessum est ad Britanniam omnibus nauibus meridiano fere tempore, neque in eo loco hostis est uisus; 6. sed, ut postea Caesar ex captiuis cognouit, cum magnae manus eo conuenissent, multitudine nauium perterritae, quae cum annontinis priuatisque, quas sui quisque commodi fecerat, amplius octingentae uno erant uisae tempore, a litore discesserant ac se in superiore loca abdiderant.

IX. 1. Caesar, exposito exercitu et loco castris idoneo capto, ubi ex captiuis cognouit quo in loco hostium copiae condesissent, cohortibus decem ad mare relictis et equitibus trecentis, qui praesidio nauibus essent, de tertia uigilia ad hostes contendit, eo minus ueritus nauibus, quod in litore molli atque aperto deligatas ad ancoram relinquebat; ei praesidio nauibusque Q. Atrium praefecit. 2. Ipse noctu progressus milia passuum circiter XII, hostium copias conspicatus est. 3. Illi, equitatu atque essediis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere et proelium committere coeperunt. 4. Repulsi ab equitatu, se in siluas abdiderunt, locum nacti egregie et natura et opere munitum, quem domestici belli, ut uidebatur, causa iam ante praeparauerant; 5. nam, crebris arboribus succisis, omnes introitus erant

4 adaequarunt α : -auerint β || 6 caesar: *post* cognouit LN || cognouit α : comperit β || quisque commodi α : commodi quisque causa β quisque commodi causa *ed. pr.* || octingentae α : DCCC U/DCCCC T/ || uno α : -a β || tempore α : timore β .

IX. 1 de tertia α : tertia β || ancoram α : anchoras β || ei *Krauffert*: et *codd.* || nauibusque q. *Nipperdey*: nauibus quintum α nauibusq. β || circiter α : *om.* β || 4 nacti: nantii B^1 || uidebatur AM, LN β : -antur BRS || causa: *post* belli β .

ikusi eta lehorreratzeko egokiena iruditu zitzaion uhate aldera inguratzen hasi zen. 4. Maniobra honetan guztiz goraiapatze-koa izan zen soldaduen adorea, itsasontzi luzeen abiadura lortu baitzuten etengabe arraun eginez, nahiz beraienak kargadun ontzi pisutsuak izan. 5. Eguerdian iritsi ziren Britaniara ontzi guztiak eta ez zuten han etsairik ikusi. 6. Baina, geroago Zesarrek gatibuen ahoz jakin zuen han bildu izan ziren soldadu talde handiak, ontzi multzo ikaragarriak beldurtuta (iazkoak eta partikularrek norbere erabilerarako eginikoak, guztiak batera zortzirehun baino gehiago baitziren) itsasertzetik alde egin eta leku altuetan ezkutatu zirela.

IX. 1. Zesarrek, armada lehorreratu eta kanpamenduarentzat leku egokia aukeratuta, gatibuek esanda jakin zuenean zein lekutan zeuden kokatuta etsaien tropak, hamar kohorte eta hirurehun zaldun itsasotik gertu utzi zituen ontziak babesteko eta gauerdia igarota etsaiengana abiatu zen; ez zegoen oso kezkatuta ontziez³², itsasertz leun eta ireki batean ainguraz lotuta uzten baitzituen. K. Atrio utzi zuen babes-tropa eta ontzien arduradun. 2. Berak berriz, hamabi mila pausu inguru ibili ondoren, etsaien tropak begiztatu zituen. 3. Hauek, zaldun eta gurdiekin ibairantz aurreratuta, leku altuenetatik geure tropei bidea oztopatzen eta borroka egiten hasi ziren. 4. Zalduneriak atzera bultzatuta, basoan ezkutatu ziren, naturak eta giza lanak era harrigarrian indartutako leku bat aprobetxatuz, aurrez, dirudienez, gudu zibil batentzat prestatua; 5. izan ere, zuhaitz mordo bat ebakita, haiekin itxiak zituzten sarrera guztiak.

³² *Navibus* datiboa arraroa da *vereor* aditzaren menpe, ez ordea, *timeo*-rekin.

praeclusi. 6. Ipsi ex siluis rari propugnabant nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. 7. At milites legionis septimae, testudine facta et aggere ad munitiones adiecto locum ceperunt ex siluis expulerunt, paucis uulneribus acceptis. 8. Sed eos fugientes longius Caesar prosequi uetuit, et quod loci naturam ignorabat, et quod, magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui uolebat.

X. 1. Postridie eius diei mane tripertito milites equitesque in expeditionem misit, ut eos qui fugerant persequerentur. 2. His aliquantum itineris progressis, cum iam extremi essent in prospectu, equites a Q. Atrio ad Caesarem uenerunt, qui nuntiarent superiore nocte, maxima coorta tempestate, prope omnes naues adflictas atque in litore eiectas esse, quod neque ancorae funesque subsisterent neque nauatae gubernatoresque uim tempestatis pati possent: 3. itaque ex eo concursu nauium magnum esse incommodum acceptum.

XI. 1. His rebus cognitis, Caesar legiones equitatumque reuocari atque in itinere resistere iubet, ipse ad naues reuertitur; 2. eadem fere quae ex nuntiis litterisque cognouerat coram perspicit, sic ut, amissis circiter XL nauibus, reliquae tamen refici posse magno negotio uiderentur. 3. Itaque ex legionibus fabros deligit et ex continenti alios

7 et α : *om.* β .

X. 1 milites R² β : -e α || his *f.* U^z hiis M², T iis α || litus β : -ore α || subsisterent: sustinerent *ed. pr.* || 3 eo α : *om.* β .

XI. 1 in [*om.* S] itinere resistere α : itinere desistere β atque... resistere *del. Meusel* || 2 litterisque α : litteris β *del. Vielhaber* || circiter α : *om.* β || XL: LX L¹ ?? N quadraginta Oros., VI, 9, 4 || 3 deligit α : -i β .

6. Beraiek basoan sakabanatuta borrokatzen zuten eta geurei babes lekuetara sartzea eragozten zieten. 7. Halere, zazpigarren legioko soldaduak, dordokarena eginez, lubeta bat altxatu zuten munizioen aurrean, lekua hartu eta haiek basotik kanpora bota zituzten, beraiek zauri gutxi batzuk besterik hartu ez zituztelarik. 8. Baina Zesarrek ihesean zihoazenen atzetik urrunegi aldentzea³³ debekatu zien, batetik lekuko natura ezagutzen ez zuelako eta bestetik, eguna ia amaitzear zegoelarik, kanpamendua gotortzeko denbora utzi nahi zuelako.

X. 1. Biharamun goizean, soldaduak eta zaldunak, hiru taldetan banatuta bidali zituen ihes joandakoen atzetik. 2. Bidean zertxobait aurrera egin ondoren eta azken errenkadetako etsaiak jada begibistan zituztelarik, K. Atriok bidalitako zaldunak iritsi ziren Zesarrengana berri hauek ematera, alegia, aurreko gauean ekaitz beldurgarri bat sortu eta ia ontzi guztiak hondatu eta kostaldera bultzatu izan zituela, ezin izan zituztela aingura eta lokarriekin eutsi eta, ez marinelek ez eta lemazainek ere ezin izan ziotela ekaitzari aurre egin; 3. horrela, ontzien elkarren kontrako kolpeengatik, kalte handiak jasan zituztela.

XI. 1. Berri hauek ezagututa, Zesarrek legioei eta zalduneriari berriro deitzeko eta bidean buelta hartzeko agintzen du; bera berriz, ontzietara itzultzen da. 2. Han bere kabuz ikusten du mezulariek esan eta eskutizetan iragarritakoa, hots, ia berrogei ontzi hondatuta, gainontzekoak, nahiz lan handiaz, antza zenez, konpon zitezkeela. 3. Horrela, legioetatik artisau batzuk

³³ *Prosequi* aditzak ‘gertutik jazarri’ esan nahi du, *persequi* aditzak berriz, ‘urruti dagoen etsaiaren atzetik joan’.

arcessiri iubet; 4. Labieno scribit ut quam plurimas possit iis legionibus quae sint apud eum naues instituat. 5. Ipse, etsi res erat multae operae ac laboris, tamen commodissimum esse statuit omnes naues subduci et cum castris una munitione coniungi. 6. In his rebus circiter dies X consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. 7. Subductis nauibus castrisque egregie munitis, easdem copias quas ante praesidio nauibus relinquit, ipse eodem unde redierat proficiscitur. 8. Eo cum uenisset, maiores iam undique in eum locum copiae Britannorum conuenerant, summa imperii bellique administrandi communi consilio permissa Cassivellauno, cuius fines a maritimis ciuitatibus flumen diuidit quod appellatur Tamesis, a mari circiter milia passuum LXXX. 9. Huic superiore tempore cum reliquis ciuitatibus continentia bella intercesserant; sed, nostro aduentu permoti, Britanni hunc toti bello impeioque praefecerant.

XII. 1. Britanniae pars interior ab eis incolitur quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt, 2. maritima pars, ab eis qui praedae ac belli inferendi causa ex Belgio transierant, qui omnes fere eis nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eo peruenerunt, et bello inlato ibi permanserunt atque agros colere coeperunt.

4 possit β: -et α || iis α U: hiis T his f, l || sint *Morus*: sunt *codd.* || quae apud eum sunt L. apud eum quae sunt N [*ieri potest ut iis legionibus... apud eum delendum sit*] || 7 quas α: quae β || nauibus α: fuerant *add.* || relinquit f, U: reliquit α T || 8 iam α: *om.* β || cassiuellauno β: casi- α || cuius... LXXX: *del. Meusel.*

XII. *Cap.* 12, 13, 14 *Caesaris esse negat Wex* || 1 interior [*om. A*] α: inf- β || iis α l: his T, U || ipsi: -a T || 2 iis α: his β || transierant α: -unt β || iis α: his β eisdem *Paul* || ciuitatum: -ium U || permanserunt α: remans- β.

aukeratzen ditu³⁴ eta kontinentetik beste batzuk ekartzeko agintzen. 4. Labienori idazten dio esanez ahal dituen ontzi guztiak prestatzeko bere menpe zituen legioen laguntzaz. 5. Berak, berriz, nahiz hura guztia lan luze eta neketsua zen, halere erabaki zuen onena, ontzi guztiak lehorreratu eta kanpamenduarekin batera babesleku bakar batean biltzea zela. 6. Eginbehar hauetan hamar egun inguru eman zituen eta hori gauzez ere soldaduak etengabe lanean aritu ondoren. 7. Ontziak lehorreratu eta kanpamendua sendo indartuta, lehen ontziak babesteko utzitako tropa berberak lagatzen ditu, bera irteera lekura berriro abiatzen delarik. 8. Hara iritsi ondoren, asko ziren jadanik alderdi guztietatik leku hartara bildu izan ziren britaniar tropak, gerraren gidaritza eta aginte gorena batzarraren erabakiz Kasibelaunori eman zitzaizolarik; honen lurrrak Tamesis ibaiak kostaldeko hirietatik banatzen ditu, itsasotik laurogei mila pausutara gutxi gora behera. 9. Ordurarte etengabe gudukatzen aritua zen gainontzeko herriekin baina Britaniarrek, gure etorrerak beldurtuta, hura hartua zuten guldaldi ororako buruzagi eta agintari.

XII. 1. Britania barnekaldean, bertakoen esanetan hangoak diren jendeak bizi dira³⁵; 2. kostaldean berriz, gerra egin eta harrapakinak eskuratzeko belgiar lurraldetik harantz joandakoak (hauek, ia guztiek, beren hirietatik hartzen dute izena, Britaniara joan aurretik utzi zituzten hirietatik, hain zuzen ere); gerra amaituta, han gelditu eta lurrrak landatzen

³⁴ Honek esan nahi du Zesarren armadan ez zegoela *fabri* edo artisau talde berezirik; Serbio Tulioren garaian halakoen bi chunkada berezi zeuden baina Zesarren garaian artisauek soldaduekin nahastuta zeuden eta beharrezko momentuetan baino ez ziren agertzen (*Agricola*, 11).

³⁵ Tazitok ere ia gauza bera dio bere Germanian: *Ceterum Britanniam qui mortales initio coluerint, indigenae an aduecti ut inter barbaros, parum compertum.*

3. Hominum est infinita multitudo creberrimaque aedificia fere Gallicis consimilia, pecorum magnus numerus. 4. Utuntur aut aere aut nummo aureo aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo. 5. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum, sed eius exigua est copia; aere utuntur importato. Materia cuiusque generis, ut in Gallia est, praeter fagum atque abietem. 6. Leporem et gallinam et anserem gustare fas non putant; haec tamen alunt animi uoluptatisque causa. Loca sunt temperatiora quam in Gallia, remissoribus frigoribus.

XIII. 1. Insula natura triquetra, cuius unum latus est contra Galliam. Huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere omnes ex Gallia naues appellantur, ad orientem solem, inferior ad meridiem spectat. Hoc pertinet circiter milia passuum quingenta. 2. Alterum uergit ad Hispaniam atque occidentem solem; qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia. 3. In hoc medio cursu est insula quae appellatur Mona; complures praeterea minores subiectae insulae existimantur; de quibus insulis non nulli scripserunt dies continuos XXX, sub bruma, esse noctem. 4. Nos nihil de eo percontationibus reperiebamus, nisi certis ex aqua mensuris breuiores esse quam in continenti noctes uidebamus. Huius est longitudo lateris, ut

3 pecorum α : -is β || magnus numerus α : numerus ingena β || 4 aut aere: *del. Mommsen* || aureo α : aereo β || taleis Tj: alii AM, BRS, U / anulis LN || pro nummo α : *om.* β || 5 eius α : *om.* β || atque α : et β || 6 uoluptatisque α : uoluntatisque β .

XIII. 1 triquetra N² *ed. pr.*: -adra T -atra / U² -arta U¹ utriusque α || pertinet α : latus tenet β || 2 hibernia α : insula *add.* β || ex α : e β || 3 subiectae α : obi- β || 4 percontationibus α : percunct- β || noctes quam in continenti β || uidebamus α : *om.* β .

hasi ziren. 3. Biztanlegoa izugarri ugaria da, baita etxola kopurua ere (galiar etxolen tankerako etxolak gainera) eta era berean, abere artaldeak. 4. Kobrezko nahiz urrezko txanponak edota pisu jakineko burdinazko dadoak erabiltzen dituzte dirutzat. 5. Hango mediterranear lurraldeetan berun zuria ekoizten da eta kostaldean burdina, baina kantitatea urria da eta kobre inportatuaz baliatzen dira. Klase guztietako egurra dago, Galian bezala, pegoa eta izeia ezik. 6. Ez dute zilegi errikirik, oilorik edo antzarik jatea; dena den, abere hauek umatzen dituzte beren gozamenerako³⁶. Klima Galiakoa baino epelagoa da, hotzaldiak hain gogorak ez direlako³⁷.

XIII. 1. Uharteak hiruki forma du zeinaren alde bat Galiari begira baitago; alde honen angelu bat, Galiatik datozen ia ontzi guztiak porturatzen diren Kent ingurua, ekialdera begira dago; behekaldea berriz, hegora; alde honek bostehun mila pausutako zabalera du. 2. Bigarren aldea Hispaniara eta mendebalderantz hedatzen da; alde honen alderdi bat Hibernia³⁸ da, uste ohi denez, Britania baino bi aldiz txikiagoa eta Britaniatik, Galiatik Britaniara dagoen distantzia berdintsura dagoena. 3. Tarte horretan Mona izeneko uhartea dago; askok uste du gainera uharte txiki anitz dagoela inguruan³⁹; hauetaz idazle batzuek diote negu-mugan hogeita hamar egunez gau jarraia izaten dela. 4. Guk, galdezka, ezin izan genuen ezer egiaztatu honako hau izan ezik: gauak kontinentean baino laburragoak direla ur-erlojuek⁴⁰ frogatutakoaren arabera.

³⁶ Pasarte honen arabera, erbia, oiloa eta antzara abere sagaratuak ziren.

³⁷ *Remissioribus frigoribus*: balio kausala duen ablatibo absolutua.

³⁸ Irlanda.

³⁹ Uharte *Hebridak* edo *Orcadak* edota, Eskoziako itsasertzean dauden beste uharteak izan daitezke.

⁴⁰ *Certis ex aqua mensuris*: grekeratik hartutako ablatibo mota bat dirudi *ex aqua* honek.

fert illorum opinio, septingentorum milium. 6. Tertium est contra septentriones; cui parti nulla est obiecta terra, sed eius angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. Hoc milia passuum octingenta in longitudinem esse existimatur. 7. Ita omnis insula est in circuitu uicies centum milium passuum.

XIV. 1. Ex eis omnibus longe sunt humanissimi qui Cantium incolunt, quae regio est maritima omnis, neque multum a Gallica differunt consuetudine. 2. Interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte et carne uiuunt pellibusque sunt uestiti. Omnes uero se Britanni uitro inficiunt, quod caeruleum efficit colorem, atque hoc horridiores sunt in pugna aspectu; 3. capilloque sunt promisso atque omni parte corporis rasa, praeter caput et labrum superius. 4. Uxores habent deni duodenique inter se communes, et maxime fratres cum fratribus parentesque cum liberis; 5. sed, si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi quo primum uirgo deducta est.

XV. 1. Equites hostium essedariique acriter proelio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, tamen ut nostri omnibus partibus superiores fuerint atque eos in siluas collisque compulerint; 2. sed compluribus interfectis cupidius insecuti non nullos ex suis amiserunt. 3. At illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex siluis eiecerunt, impetuque in eos

5 fert illorum α : eorum fert β || 6 lateris: alter *Menge* <alter> lateris *Paul* || ad α : *om.* β || hoc α : huic β || existimatur α : arbitrantur β .

XIV. 1 his β : iis [his M] α || a β : *om.* α || uitro *f.* U: intro T ultro α || horridiores α : horribiliores β || 3 atque α : et β || 4 communes inter se β || 5 si qui BRLN: qui AM, S β || quo primum uirgo quaeque deducta est α : quibus primo uirgines quaeque ductae sunt β .

XV. 1 proelio AM² β : -um M¹ BRSLN || ita β : *om.* α || eos AM β : omnes BRSLN.

5. Alde honen luzera, bertakoen ustetan, zazpirehun miliatkoa da. 6. Hirugarren aldeak iparraldera begiratzen du; honen aurrekaldean ez dago lur gehiago baina alde honen kantoi zabalena Germaniarantz hedatzen da; pentsatzen denez, zortzi-rehun mila pausutako luzera du. 7. Horrela, uharteak bira osoan bi mila pausu betetzen ditu.

XIV. 1. Guztien artean zibilizatuenak Kenten bizi direnak dira, herrialde guztiz itsasaldekoa; beren bizimodua ez da gailiar herrienaren oso bestelakoa. 2. Barnekaldeko gehienek ez dute gari hazirik botatzen baina esnez eta haragiz elikatzen dira eta larruz janzen. Bestalde, britaniar guztiek kolore iluna duen urdin-belarrez igurzten dute beren gorputza eta horrek itxura⁴¹ beldurgarria ematen die borrokan. 3. Ile luzea eta, burua eta bibotea ezik, ia gorputz guztia biluzik daramate⁴². 4. Hamar edo hamabi gizonak emazte erkideak izaten dituzte, bereziki anaiek eta aita-seekek elkarren artean; 5. emakume hauengandik jaiotako umeak haiekin lehenengo egondako gizonaren seme kontsideratzen dira.

XV. 1. Etsaiak zaldun eta esedarioek gogor ekin zioten borrokari gure zalduneriaren aurka bidean topo egin ondoren, baina, dena den, geureak garaile gertatu ziren alde guztietan eta etsaiak baso eta mendixketara atzerarazi zituzten. 2. Halere, nahiz haietako asko hil atzetik sutsuki jazarriz, beretar batzuk ere galdu zituzten. 3. Etsaiek ordea, denboralditxo bat tartekatuta⁴³, gure soldaduak ustekabean eta kanpamenduaren gotortze-lanetan murgilduta zeudelarik,

⁴¹ *Horridiores sunt aspectu*: kualitate ablatiboa da *aspectu*.

⁴² *Capillo promisso atque omni parte corporis rasa*: kualitate ablatiboak.

⁴³ *Intermisso spatia*: *temporis* ulertu behar da.

facto qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnauerunt; 4. duabusque missis subsidio cohortibus a Caesare, atque eis primis duobus legionum duarum, cum haec perexiguo intermisso loci spatio inter se constitissent, nouo genere pugnae perterritis nostris, per medios audacissime perruperunt seque inde incolumes receperunt. 5. Eo die Q. Laberius Durus, tribunus militum, interficitur. Illi pluribus summissis cohortibus repelluntur.

XVI. 1. Toto hoc in genere pugnae, cum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est nostros propter grauitatem armorum, quod neque insequi cedentis possent neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad huius generis hostem, 2. equites autem magno cum periculo proelio dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent et, cum paulum ab legionibus nostros remouissent, ex essedis desilirent et pedibus dispari proelio contenderent. 3. Equestris autem proeli ratio et cedentibus et insequentibus par atque idem periculum inferebat. 4. Accedebat huc ut numquam conferti sed rari magnisque interuallis proeliarentur stationesque dispositas haberent, atque alios alii deinceps exciperent integrique et recentes defetigatis succederent.

4 his T_f L: iis α U || haec BRLN: haec M. T, U/heae A (?), S, f/cae edd. || intermisso perexiguo LN || loci: del. Nipperdey || perterritis LNR² β: pertemptis A, BR¹ S peremptis M || 5 laberius α: labienus β || 5 summissis α: inmissis β.

XVI. 1 armorum α: armaturae β || ab α: a β || 2 proelio α: om. β || ab α: a U/om. T_f || 3 equestris... inferebat: om. ed. pr., del. Tittler || 4 alii α: om. β || defatigatis T_f, L: defet- α U.

bat-batean basoetatik irten eta zaintza egiten zeudenak eraso-
ta, gogor borrokatu zuten; 4. Zesarrek bi legiotako bi lehen
kohorteak⁴⁴ laguntzera bidali ondoren, nahiz hauek bata bes-
tearen oso ondoan gelditu ziren, halere geure soldaduak bo-
rrokatzeko era berriaz guztiz beldurtuta egonik, etsaiek guz-
tien erdira ausardiaz eraso egin zuten eta kalterik jasan gabe
erretiratu ziren handik. 5. Egun hartan, K. Laberio Duro, solda-
du tribunoa, eraila izan zen. Kohorte ugari bidali eta gero
atzera bota zituzten etsaiak.

XVI. 1. Borroka mota honetan, denen begibistan eta
kanpamendu aurrean burutzen ari zen borroka honetan iku-
si zen geure soldaduak era hartako etsai baten aurrean gu-
txiago prestatuak zeudela zeramatzaten armen pisu handia-
gatik —haiekin ezin baitzioten etsaiari atzetik jarraitu eta
guda-oihaleetatik aldentzera ez baitziren ausartzen—; 2. ikusi
zen zaldunek arrisku handiz borrokatu zutela etsaiek, gehie-
netan nahita, atzera egiten zutelako eta geure gizonak le-
gioetatik zertxobait aldenduarazi ondoren, gurdietatik salto
egin eta zutik latz borrokatzen zutelako. 3. Gainera borroka
era honek arrisku berdina zekarkien gure zaldunei, bai atzera
egiten bazuten, bai borrokan jarraitzen bazuten ere. 4. Ho-
netaz gain⁴⁵, etsaiek ez zuten inoiz bateratuta borrokatzen,
sakabanatuta eta bata bestearengandik oso urrun baizik eta
erreserba soldaduak prest edukitzen zituzten, batzuek bes-
teak ordezkatzuz eta nekatutakoen lekuan indar berriak eta
zauritugabekoak sartuz⁴⁶.

⁴⁴ Lehen kohorteetako buruzagi eta soldaduek legioko elitea osatzen dute.

⁴⁵ Ez dugu hitzez hitz itzuli *Accedebat hic ut: ut* konjuntzio kompletiboa *accedere*
aditzaren ondoren erabiltzen da esaldiak esanahi orokorra duenean, *quod* ordea, ekin-
tza zehatz bat denean.

⁴⁶ *Integri et recentes*: hendiadisa.

XVII. 1. Postero die procul a castris hostes in collibus constiterunt, rarique se ostendere et lenius quam pridie nostros equites proelio lacessere coeperunt. 2. Sed meridie, cum Caesar pabulandi causa tres legiones atque omnem equitatum cum Q. Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores aduolauerunt, sic uti ab signis legionibusque non absisterent. 3. Nostri acriter in eos impetu facto reppulerunt neque finem sequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, cum post se legiones uiderent, praecipites hostis egerunt, 4. magnoque eorum numero interfecto, neque sui colligendi neque consistendi aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. 5. Ex hac fuga protinus quae undique conuenerant auxilia discesserunt, neque post id tempus umquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt.

XVIII. 1. Caesar cognito consilio eorum ad flumen Tamesim in finis Cassiuellauni exercitum duxit; quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc aegre, transiri potest. 2. Eo cum uenisset, animum aduertit ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. 3. Ripa autem erat acutis sudibus praefixisque munita, eiusdemque generis sub aqua defixae sudes flumine tegebantur. 4. His rebus cognitis a captiuis perfugisque, Caesar praemisso equitatu confestim legiones subsequi iussit. 5. Sed ea celeritate atque eo impetu milites ierunt, cum capite solo ex aqua exstarent,

XVII. 1 lenius α : lentius β || 2 partibus β : *om.* α || 3 quo BRSLN, T: quod AM, f, U/ quod *dett.* || se β : *om.* α || 4 magnoque α : magno β || numero eorum β || esседis α : equis β .

XVIII. 1 tamesim α : -aesin [-essin // β || cassiuellauni T, U: casiu- α / || loco omnino LN || 2 animum aduertit α : animadu- M² β || 3 praefixis BRSLN: praefixisque AM β || defixae sub aqua β || 4 his β : iis α || perfugis captiuisque β || 5 sed: et *Nitsche* || eo α : *om.* β .

XVII. 1. Hurrengo egunean etsaiak kanpamendutik urrun gelditu ziren mendixka batzuetan, eta tarteka azaltzen eta bezperan baino polikiago gure zaldunak borrokara zirikatzen hasi ziren. 2. Baina eguerdian, Zesarrek hiru legio eta zalduneria osoa G. Treboniorekin⁴⁷ zuhain bila bidali eta gero, bat-batean, alde guztietatik hartan ari zirenei gainera erori zitzaizkien, eta nola, legio eta guda-oihaletatik⁴⁸ gertu gelditu baitziren. 3. Geureek, haien aurka indartsu eraso eginez, atzera bota zituzten etengabe atzetik jazarriz; zaldunek, laguntza honekin indarberrituta eta legioak beraien atzetik ikusita, etsaiei arrapaladan ihes eginarazi zieten eta, 4. haietako mordo bat hil ondoren, ez zieten betarik eman, ez berregiteko, ez bertan irauteko, ez eta gurdietatik lurrera salto egiteko ere. 5. Ihesaldi honen ondoren, alde guztietatik etorri izan ziren laguntza tropa guztiek berehala alde egin zuten eta aurrerantzean inoiz ez gintuzten etsaiek beren soldadu troparen gehiengoaz eraso.

XVIII. 1. Zesarrek, haien egitasmoa susmatuta, Tamesis ibai ondoko kasibelauniar lurraldera gidatu zuen armada; ibai hau leku bakar batetik igaro daiteke oinez eta, handik ere zailtasunez. 2. Hara iritsitakoan ibaiaz beste aldean etsai tropa mordo bat eraso-eran banatuta zegoela ohartu zen. 3. Ibaia-
ren urbazterrak bestalde hesola zorrotzez indartuta zeuden eta era hartako hesola gehiago ur azpian ezarrita zeuden, urak estalita. 4. Gatibu eta ihes egindakoen ahoz gauza hauen berri izan ondoren, Zesarrek, zalduneria aurretik bidalita, berehala legioei atzetik jarraitzeko agindu zien. 5. Baina hainbestearinoko azkartasunez eta indarrez abiatu ziren soldaduak, nahiz

⁴⁷ K. Trebonio herri tribunoa izana zen 55. urtean eta Zesarren politika eta ideologiaren defendatzaile izan zen; gerra zibilean Zesarren armadan parte hartu zuen baina Zesarren bizitzarekin bukatu zuen azpikonjuraren partaide ere izan zen.

⁴⁸ *Signis legionibusque*: hendiadisa.

ut hostes impetum legionum atque equitum sustinere non possent ripasque dimitterent ac se fugae mandarent.

XIX. 1. Cassiuellaunus, ut supra demonstrauius, omni deposita spe contentionis, dimissis amplioribus copiis, milibus circiter quattuor essedariorum relictis, itinera nostra seruabat paulumque ex uia excedebat locisque impeditis ac siluestribus sese occultabat, atque eis regionibus quibus nos iter facturos cognouerat pecora atque homines ex agris in siluas compellebat 2. et, cum equitatus noster liberius praedandi uastandique causa se in agros eiecerat, omnibus uis semitisque essedarios ex siluis emittebat et magno cum periculo nostrorum equitum cum eis confligebat atque hoc metu latius uagari prohibebat. 3. Relinquebatur ut neque longius ab agmine legionum discedi Caesar pateretur, et tantum in agris vastandis incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant.

XX. 1. Interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum ciuitas, ex qua Mandubrius adulescens Caesaris fidem secutus ad eum in continentem Galliam uenerat, cuius pater in ea ciuitate regnum obtinuerat interfectusque erat a Cassiuellauno, ipse fuga mortem uitauerat, 2. legatos ad Caesarem mittunt pollicenturque sese ei dedituros atque impe-

5 quitum: equitatum LN.

XIX. 1 cassiuellaunus U: casiu- M², LN R², T¹ casuu- ΔM¹, BR¹S || spe deposita β || sese α: se β || iis α U: hiis M², T¹ his f. / || 2 uastandi praedandique β || eiecerat [eiecerat S] α: effunderet β effuderat *Mensel* || omnibus uis semitisque α: omnes uis notis semitisque β *del. Mensel* || cum magno LN, / || iis α: his β || 3 in: ante labore *transposuit Deiter*.

XX. 1 trinouantes β: trinob- α T¹ || mandubracius α: mandrubacius β || galliam: om. LN, *del. Ciacconius* || pater α: inianuuetitius *add. U* / inianuuetutus *add. f* inlanouitus *add. Bm* || obtinuerat: tenuerat T¹ || cassiuellauno α: cassib- [casib- T] β || 2 atque α: et β.

ur gainera burua baino ezin zuten altxatu, ezen etsaiek ezin izan baitzieten legioen eta zaldunen erasoari aurre egin eta ur-bazterrak utzirik, ihesari ekin baitzieten.

XIX. 1. Kasibelaunok, gorago azaldu dugun bezala, borroka garaitzeko itxaropen oro galduta, troparen gehiengoa bidali eta 4.000 esedario inguru utzita, gure joan-etorriak zelatatzen zituen, bidetik zertxobait aldendu eta leku igarogaitz eta basatietan ezkututzen zen, eta guk zein lurralde igaro behar genituen jakin zuenean, abereak eta gizon--emakumeak alorretatik basoetara eramaten zituen; 2. eta gure zalduneria alorretan nahiko urrun sartzen zenean harrapakinak hartu eta lurra suntsitu asmoz, esedarioak bidaltzen zituen basoetatik bide eta zidor guztietan barna eta gure zaldunak arrisku handitan jarriarik, haiekin borrokatzen zuen eta beldur harekin urrunago aldentzea eragozten zien. 3. Gelditzen zen irtenbide bakarra Zesarrek zalduneriari legioen gehiengotik aldentzen ez uztea zen eta etsaiak kaltetzea, alorrek suntsituz eta kiskalirik, soldadu legionarioek beren ibilbideko nekeaz egin zezaketen neurrian.

XX. 1. Bitartean Trinobanziarrek, lurralde hartako leinurik indartsuena⁴⁹ (nondik etorria baitzen Mandubrazio gaztea kontinentera Zesarren babesa onartuz; haren aita garai batean herriko agintari izana, Kasibelaunoren eskue-tan eraila izan zen, Mandubrio bera ihes eginez heriotzaz libratu zelarik), 2. mezulariak bidaltzen dituzte Zesarrengana esanez beren buruak eskaintzen dizkiotela eta berak agindu-

⁴⁹ Hego-ekialdeko Britania osoa betetzen zuten eta Kasibelaunoren agintepean zeuden.

rata facturos: 3. petunt ut Mandubracium ab iniuria Cassiue-
llauni defendat atque in ciuitatem mittat, qui praesit impe-
riumque obtineat. 4. His Caesar imperat obsides XL frumen-
tumque exercitui, Manubraciumque ad eos mittit. Illi
imperata celeriter fecerunt, obsides ad numerum frumen-
tumque miserunt.

XXI. 1. Trinouantibus defensis atque omni militum iniu-
ria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cas-
si legionibus missis sese Caesari dedunt. 2. Ab his cognos-
cit non longe ex eo loco oppidum Cassiuellauni abesse siluis
paludibusque munitum, quo satis magnus hominum pecoris-
que numerus conuenerit. 3. Oppidum autem Britanni uo-
cant, cum siluas impeditas uallo atque fossa munierunt, quo
incursionis hostium uitandae causa conuenire consuerunt. 4.
Eo profiscitur cum legionibus; locum reperit egregie natura
atque opere munitum; tamen hunc duabus ex partibus
oppugnare contendit. 5. Hostes paulisper morati militum
nostrorum impetum non tulerunt seseque alia ex parte oppi-
di eiecerunt. 6. Magnus ibi numerus pecoris repertus, multi-
que in fuga sunt comprehensi atque interfecti.

XXII. 1. Dum haec in eis locis geruntur, Cassiuellaunus
ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstrauius,
quibus regionibus quattuor reges praeerant, Cingetorix,

3 mandubracium [-atium A, S] α: mandrubacium T mandrobacium U/ man-
drusbatium f || cassiuellauni α T: cassib- U/casiu- f || 4 his [hiis T] β: iis α || man-
dubraciumque α: mandrubaciumque T, U/ mandrusbatiumque f || frumentumque:
-taque Mβ.

XXI. 1 cenimagni: cenimanni U || bibroci cassi: bibrocicassi LN bibrocilassi S ||
2 his β: iis α || hominum magnus LN || 3 incursionis: -es S, Tγ || uitandae: -de S -di Tγ
|| 5 ex alia β.

XXII. 1 dum β: cum α || his β: iis [hiis M] α || cassiuellaunus S, T, U: casiu- *cott.*
|| quod... demonstrauius: *del. Klotz* || his β: iis α.

takoa egingo dutela; 3. eskatzen diote Kasibelaunoren⁵⁰ laidoetatik Mandubraziarrak defendatzeko eta lehendakaritza nahiz agintea bere gain hartuko dituen norbait bidaltzeko⁵¹ beren herrira. Zesarrek berrogei bahitu eta garia armadarentzat eskatzen dizkie eta Mandubrazio bidaltzen haiengana. 4. Haiek berehala betetzen dute agindutakoa eta eskatutako bahituak eta garia bidaltzen dizkiote.

XXI. 1. Trinobanziarrak babestuak eta soldaduen⁵² era guztietako irainetatik askatuak izan ondoren, Senimagniarrek, Segonziarrek, Ankaliziarrek, Bibroziarrek eta Kasiarrek, Zesari ordezkoak bidali eta beren buruak eskaintzen dizkiote. 2. Hauek jakinarazten diote Kasibelaunoren gotorlekua, non gizon eta abere kopuru bikaina bilduta baitzeukan, ez zegoela leku hartatik oso urrun, baso eta zingirez inguratuta. 3. Bestalde, Britaniarrek «gotorleku» deritzote lubaki eta zulo batez babestutako baso ibilgaitz orori, horrelakoetan biltzen baitira etsaien erasoei aurre egiteko. 4. Harantz abiatzen da legioekin; lekua naturak eta giza lanak miragarriro indartzen zuten; hale-re, bi alderditatik erasotzen hasi zen. 5. Etsaiek, nahiz epe labur batez eutsi, ezin izan zuten guretarren erasoaren jasan eta gotorlekuaren beste aldetik ihes egin zuten. 6. Han abere kopuru bikaina aurkitu izan zen eta gizon asko ihesean harrapatuak eta hilak gertatu ziren.

XXII. 1. Leku hauetan gauza haiek gertatu bitartean, Kasibelaunok, gorago azaldu dugun bezala itsas ertzean kokatuta eta lau erregeren (Zingetorix, Karbilio, Taximagulo eta Segobax) agintean dagoen Kent-eko lurraldera mezulariak

⁵⁰ *Casivellanni*: genitibo subjektiboa.

⁵¹ *Qui praesit ... obtineat*: xede balioa duen erlatibozko esaldia.

⁵² *Militum*: genitibo subjektiboa.

Caruilius, Taximagulus, Segouax, nuntios mittit atque eis imperat uti coactis omnibus copiis castra naualia de improviso adorianitur atque oppugnent. 2. Ii cum ad castra uenissent, nostri eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige, suos incolumes reduxerunt. 3. Cassiuellaunus, hoc proelio nuntiato, tot detrimentis acceptis, uastatis finibus, maxime etiam permotus defectione ciuitatum legatos per Atrebatem Commium de deditioe ad Caesarem mittit. 4. Caesar, cum constituisset hiemare in continenti propter repentinos Galliae motus neque multum aestatis supereset atque id in annos singulos uectigalis populo Romano Britannia penderet constituit; 5. interdicit atque imperat Cassiuellauno ne Mandubracio neu Trinobantibus noceat.

XXIII. 1. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, nauis inuenit reffectas. 2. His deductis, quod et captiuorum magnum numerum habebat et non nullae tempestate deperierant naues, duobus com meatibus exercitum reportare instituit. 3. Ac sic accidit uti ex tanto nauium numero tot nauigationibus neque hoc neque superiore anno ulla omnino nauis, quae milites portaret, desideraretur; 4. at ex eis quae inanes ex continenti ad eum remitterentur, et prioris com meatus expositis militibus, et quas postea Labienus facien-

2 ii α : hii T/hi U/I || lugotorige α : cingetorige β || 3 cassiuellaunus AM², S, T, U/ casiu- M¹, BRLN, f || ciuitatum af: -ium T, U/I || 4 constituisset α : stauisset β || hiemare... neque α : hiemem... agere neque β || quid β : quod AM, B¹S quot RLNB² || 5 cassiuellauno M², T, U/ casiu- LN, f casu- AM¹, BRS || mandubracio A, NB², T: -agio M, B¹R -accio S -ancio L mandrusbatio f mandobracio U/I || trinouantibus β : trenou[-ob- LN] α || noceat α : bellum faciat β .

XXIII. 2 his β : lis α || exercitum: *post* reportare LN || reportare α : de- β || instituit α : constituit β || 3 uti: ut f, U/I || ex α : e β || ulla α : nulla β || 4 iis [hiis M] α : his β || et prioris: er *del. Nicaise* || labienus β : lau- α .

bidaltzen ditu agindu honekin, hots, tropa guztiak bildu ondoren, gure itsas kanpamendua eraso eta suntsitzeko. 2. Haiek kanpamendura iristearekin batera, gure soldaduek irtenaldi bat egin, haietako asko hil eta Lugotrrix noblea ere harrapatuta, erretiratu egin ziren kalterik jasan gabe. 3. Kasibelaunok, borroka honen berri izan zuenean, halako kalteak jasan eta hainbeste lur suntsituak izan ondoren, baina batez ere, beste herrien errendizioak bultzatuta, ordezkariak bidaltzen ditu Zesarrengana Komio atrebaziarraren bitartez errendizioaz hitz egiteko. 4. Zesarrek, Galian matxinadak bat-batean sortzen zirelako kontinentean negua igarotzea erabakia zuenez, udara amaitzear egonik eta arazo hura erraz konpon zezakeela ikusirik, bahituak eskatu zizkien eta Britaniak urtero erromatar herriari ordaindu beharreko zerga⁵⁵ erabaki zuen; 5. Kasibelaunori gogor agintzen dio, ez Mandubraziori, ez eta Trinobanziarrei ere, kalterik ez egiteko.

XXIII. 1. Bahituak onartuta, kostaldera gidatzen du berriro armada eta itsasontziak prest aurkitzen ditu. 2. Ontziak itsasoratu ondoren, gatibu asko zegoelako eta ekaitzak ontzi batzuk hondatu izan zituelako, armada bi joanalditan eramatea erabakitzen du. 3. Horrela, azken emaitza hau izan zen, hots, itsasontzi guzti haietatik, joan etorri ugari egin ondoren, ez urte hartan, ez aurrekoan, ez zela soldaduz betetako ontzi bat bakarrik galdu; 4. bestalde, kontinentetik lehen joanaldiko soldaduak lehorreratuak izan ondoren Zesarrengana hutsik zetozen ontzietatik, eta beranduago Labienok eginarazi zituen hirurogeietatik, gutxi batzuk besterik ez ziren iri-

⁵⁵ *Quid ... vectigalis*: genitibo partitiboa.

das curauerat numero LX, perpaucae locum caperent, reliquae fere omnes reicerentur. 5. Quas cum aliquamdiu Caesar frustra exspectasset, ne anni tempore a nauigatione excluderetur, quod aequinoctium suberat, necessario angustius milites collocauit 6. ac summa tranquillitate consecuta, secunda inita cum soluisset uigilia, prima luce terram attigit omnisque incolomis nauis perduxit.

XXIV. 1. Subductis nauibus, concilioque Gallorum Samarobriuae peracto, quod eo anno frumentum in Gallia propter siccitates angustius prouenerat, coactus est aliter ac superioribus annis exercitum in hibernis collocare, legionesque in pluris ciuitates distribuere. 2. Ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit, alteram in Neruios Q. Ciceroni, tertiam in Esumios L. Roscio; quartam in Remis cum T. Labieno in confinio Treuerorum hiemare iussit. 3. Tres in Belgis collocauit: his M. Crassum quaestorem et L. Munatium Plancum et C. Trebonium legatos praefecit. 4. Unam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat, et cohortis V in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam ac Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Catuolci erant, misit. 5. His militibus Q. Titurium Sabinum et L. Aurunculeium Cottam legatos praeesse iussit.

4 reicerentur β: refic- α || 5a α: om. β || 6 consecuta: secuta LN || inita α: om. β.

XXIV. 1 samarobriuae α: samaru- β || in gallia α: om. β || 2 esuuios *Whitte*: essuos *codd.* || quartam: <q(uaestori)> quartam *Mommsen* || treuerorum M², SB²: treber- AM¹, B¹R treuir- LN, Tf, U trebir- l || tres: tris T¹ || belgis α: belgio β bellouacis *Cluver* bel<louacis finitimisque bel>gis *proposuit Meusel* [*cf. R. E. A.*, 1925, p. 284] || 3 his β: iis α || quaestorem *cod. Petau*: quintum α om. β || munatium β: munac- AM munic- BRS minac- L minuc- N || 4 ac α: et β || catuolci *Gudius*: catuolci *codd.* || 5 his: iis AM¹ || praeesse α: esse β.

tsi helmugara⁵⁴, beste guztiak irteera-lekura itzuli behar izan zutelarik. 5. Zesarrek, azken hauei itxaroten alferrik denboraldi bat eman ondoren eta urte sasoiak —ekinozioa baitzen— nabigazioa eragotzi zezakeelakoan, soldaduak derrigorrez estuago kokatu behar izan zituen, 6. eta itsasgiro bare-barea atera zenean, gau ilunean aingurak altxatu ondoren, egunsentian heldu zen kostara ontzi guztiak kalterik gabe lehorreratu zituelarik.

XXIV. 1. Ontziak lehorreratu eta Galiarren batzar bat Samarobriban⁵⁵ ospatuta, urte hartako lehorreagatik gari uzta urriagoa izan zelako Galian, Zesarrek, aurreko neguan ez bezala banatu behar izan zuen armada neguko kanpamenduan barna eta legioak hiri desberdinetan sakabanatu. 2. Legio bat K. Fabio ordezkari utzi zion Moriniarren lurraldera eramanean zezan; beste bat K. Zizeroni⁵⁶ Nerbiarregana eramateko; bestea L. Roskiori Esubiarregana eramateko; laugarrenak T. Labienorekin, Trebierren mugetan dauden Remiarren artean negua igaro zezan agindu zuen. 3. Hiru legio Belgiarren lurretan kokatu zituen; hauen buru M. Kraso kuestorea⁵⁷, L. Munazio Planko eta K. Trebonio ordezkariak ipini zituen. 4. Po ibaiaren bestaldean arestian bildutako legio bat eta bost kohorte Eburoniarren lurretara bidali zituen; herri honen gehiengoa Mosaren eta Rhinaren artean bizi da, Anbiorix eta Katubolkoren agintepean. 5. Soldadu hauen gidaritza K. Titurio Sabino eta L. Aurunkuleio Kota or-

⁵⁴ *Locum caperent = ad locum destinatum pervenirent.*

⁵⁵ Samarobriba egungo Amiens da; kasu honetan, hiriak herritarren izenetik, Amibiani, hartzen du bere deitura. Gauza bera esan beharko litzateke beste zenbait galiar herriri buruz ere, hala nola: Paris (Parisii), Saintes (Santoni), Bourges (Bituriges), etc.

⁵⁶ Hizlariaren anai gazteena da; Zesarren ordezeko edo legatu izan zen 54. urteaz geroztik 52.a arte baina Zesarrek ez dio inon legatu izenburua ematen. Zizeronek brakordea, Lentulori zuzendutako eskutitz batean argitzen du (*Ad fam.*, 1, 9, 21).

⁵⁷ Izen bereko triunbiroaren semea. Bere anai Publio, 55. urtean Akitania menperatu zuen anaiaren ordezkari bidali zuten Zesarregana; kuestore izenburuaz izendatua agertzen da VI, 6, 1an.

6. Ad hunc modum distributis legionibus, facillime inopiae frumentariae sese mederi posse existimavit. 7. Atque harum tamen omnium legionum hiberna, praeter eam quam L. Roscio in pacatissimam et quietissimam partem ducendam dederat, milibus passuum centum continebantur. 8. Ipse interea, quoad legiones collocatae munitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit.

XXV. 1. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius, cuius maiores in sua ciuitate regnum obtinuerant. 2. Huic Caesar pro eius uirtute atque in se beneuolentia, quod in omnibus bellis singulari eius opera fuerat usus, maiorum locum restituerat. 3. Tertium iam hunc annum regnantem, inimici, iam multis palam ex ciuitate et eis auctoribus, eum interfecerunt. Defertur ea res ad Caesarem. 4. Ille ueritus, quod ad pluris pertinebat, ne ciuitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet ibique hiemare, quorumque opera cognouerat Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. 5. Interim ab omnibus legatis quaestoribusque quibus legiones tradiderat certior factus est in hiberna peruentum locumque hibernis esse munitum.

6 frumentariae: <rei> frum- R. *Schneider* || sese α : se β || existimavit: -abat *Meusel* || 7 roscio β : ruscio α || continebantur centum LN || 8 conlocatas α : co(l)lo(c)asset β .

XXV. 1 carnutibus: carnat- T¹ carnot- T² f || tasgetius BRS LN, U: tasgecius AM asgetius Tf || cuius β : huius α || 3 inimici β : -is α || clam *W'hitte*: iam α om. β || palam multis β || etiam *conieci*: et iis α om. β || eum α : om. β [*ab inimici locus corruptus, de uariis emendationibus uide Meusel, Tab. coniect.*] || 4 plures: <res> add. *Phygers* || l(ucium) α : om. β || carnutes: -otes Tf || cognouerat α : -rit β || 5 legatis quaestoribusque: *del. W'hitte* legatis quaestoreque *Ciacconius* || hibernis: *del. Vielhaber*.

dezkoek har zezaten agindu zuen. 6. Era honetan legioak banatuta, gari horniduraren urritasuna erraz konpon zezakeela pentsatu zuen. 7. Dena den, legio hauen guztien neguko kanpamenduak, L. Roskiori alderdi baketsu eta lasaie-nera gidatzeko utzitakoa salbu, ehun mila pausu hartzen zituen. 8. Zesarrek berak bitartean, legioak kokatu eta kanpamendua gotortuta ikusi artean, Galian irautea erabaki zuen.

XXV. 1. Karnuziarren artean familia ospetsukoa zen Tasgezio; 2. honen arbasoak erresumaren buru izandakoak ziren herri hartan. Zesarrek Tasgezioren adorea eta haren bereganako leialtasuna kontuan harturik —gerra guztietan harengandik berebiziko laguntza jaso izan baitzuen—, bere arbasoen nagusigoa itzuli zion. 3. Bere erregetzaren hirugarren urtean, etsaiek, herrian bertan ere gaizkide asko⁵⁸ zituztenez, Tasgezio hil zuten. Zesarri hilketaren berri eman zioten. 4. Honek berriz, jende asko sartuta zegoelakoan eta jende honek bultzatuta herria altxa zitekeela pentsatuz, L. Plankori legio batekin Belgiarren lurretatik Karnuziarrengana joan eta han negua igaro zezala agindu zion eta Tasgezioren hilketan parte hartu zutenak ezagutzean, atxilotu eta berari bidaltzeko. 5. Bitartean, legioen buru ipini zituen haiek jakinarazi zioten neguko kanpamendura iritsi zirela eta hartarako aukeratutako lekua gotortuta zegoela.

⁵⁸ *Multis ... auctoribus*: ablatibo absolutua.

XXVI. 1. Diebus circiter quindecim quibus in hiberna uentum est, initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorige et Catuualco; 2. qui, cum ad fines regni sui Sabino Cottaeque praesto fuissent frumentumque in hiberna comportaissent, Indutiomari Treueri nuntiis impulsus, suos concitauerunt, subitoque oppressis lignatoribus, magna manu ad castra oppugnatum uenerunt. 3. Cum celeriter nostri arma cepissent uallumque ascendissent atque una ex parte, Hispanis equitibus emissis, equestri proelio superiores fuissent, desperata re, hostes suos ab oppugnatione re-duxerunt. 4. Tum suo more conclamauerunt uti aliqui ex nostris ad conloquium prodiret: habere sese quae de re com-muni dicere uellent, quibus rebus controuersias minui posse sperarent.

XXVII. 1. Mittitur ad eos conloquendi causa C. Arpi-neius, eques Romanus, familiaris Q. Tituri, et Q. Iunius ex Hispania quidam, qui iam ante missu Caesaris ad Ambiori-gem uentitare consuerat; apud quos Ambiorix ad hunc mo-dum locutus est: 2. sese pro caesaris in se beneficiis pluri-mum ei confiteri debere, quod eius opera stipendio liberatus esset quod Atuaticis finitimis suis pendere con-suesset, quodque ei et filius et fratris filius ab Caesare

XXVI. 1. catuualco *edd.*: catuulco α patuulco *f*, U/patulco T || 2. frumentumque α : frumentum β || comportaissent: -tassent LN || indutiomari: -ciom- AM, *f* || trueri α : -iuri T -biri U/ || oppugnatum α : -anda β .

3. emissis α : missis β || ab oppugnatione suos β || 4. suo more: *del. R. Schneider* || uti α : ut β || quae α : quod β .

XXVII. 1. conloquendi causa α : *om. β del. Gertz* || c. arpineius *edd.*: gaius carpineius α c. arpinius β || q(ui)nti α : *om. β* || quidam: *del. Müller* || consuerat α : -euerant β -euerat *Klotz* || ad hunc α : in hunc β || 2. confiteri: confidere LN || atuaticis β : adua-A, BRLN ana- M ua- S || ei et [et L] α : ei β || a β : ab α .

XXVI. 1. Neguko kanpamendura iritsi eta hamabost egunetara gutxi gora behera, matxinada zalapartatsu bat sorrarazi zuten bat-batean Anbiorixek eta Katubolkok; 2. hauek, nahiz beren erresumaren mugetan Sabino eta Kota onartzeko prest agertu eta garia neguko kanpamendura eraman, Induziomaren treberiar mezulariek bultzatuta, beretarrak zirikatu zituzten eta egurgileen gainera erorita, gizon talde handi batekin kanpamendua erasotzera etorri ziren⁵⁹. 3. Nola geureek berehala hartu zituzten armak eta parapeto bat altxatu zuten eta nola gainera, alderdi batean hispaniar zaldunak⁶⁰ zaldi gaineko borrokan nagusi ziren, etsaiek, itxaropen oro galduta⁶¹ erretiratu egin zituzten beretarrak borrokatik. 4. Orduan, ohi zuten bezala, oihuka hots egin ziguten⁶² esanez gutariko batzuk elkarriketatzena inguratzeko: bi alderdientzat interesgariak ziren gauzak azaldu nahi zizkigutela eta horrela elkarren arteko gatazkak gutxitu ahal izatea espero zutela.

XXVII. 1. Haiekin elkarriketatzena, K. Arpineio erromatar zalduna, K. Titurioren ahaidea, eta K. Iunio izeneko hispaniar bat (lehenago jada Zesarrek bidalita Anbiorixengana sarritan joan izan zena) bidali zituen; honela hitz egin zien Anbiorixek hauei: 2. esan zien aitortzen zuela egindako mese-deengatik Zesarri asko zor ziola haren laguntzari esker mugakide zituen Atuatuziarrei ordaindu ohi zien zergaz libre gelditu

⁵⁹ *Oppugnatum*: supinoa, *venerunt* aditzaren menpe dagoen osagarri finala.

⁶⁰ Zaldun hispaniarrak pasarte honetan baino ez ditu aipatzen Zesarrek; VII, 55 kapituluari Hispanian erositako zaldiez ari da eta I, 4 pasartearen ere, Zesarrek, Hispaniatik tropak etorrarazten ditu ontziteiarentzat.

⁶¹ *Desperata re*: Zesarrek *desperare* aditzari erabilpen transitiboa ematen dio soilik ablatibo absolutuetan; gainontzeko egituretan *de* preposizioarekin edo datiboarekin erabiltzen du.

⁶² Erromatarrek, etsaiek ez bezala, ordezkarri edo legatu bat bidaltzen zuten elkarriketatzena.

remissi essent, quos Atuatuci obsidum numero missos apud se in seruitute et catenis tenuissent; 3. neque id quod fecerit de oppugnatione castrorum aut iudicio aut sua fecisse sed coactu ciuitatis, suaque esse eiusmodi imperia ut non minus haberet iuris in se multitudo quam ipse in multitudinem. 4. Ciuitati porro hanc fuisse belli causam, quod repentinae Gallorum coniuratione resistere non potuerit. Id se facile ex humilitate sua probare posse, quod non adeo sit imperitus rerum ut suis copiis populum Romanum superari posse confidat. 5. Sed esse Galliae commune consilium: omnibus hibernis Caesaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alterae legioni subsidio uenire posset. 6. Non facile Gallos Gallis negare potuisse, praesertim cum de recuperanda communi libertate consilium initum uideretur. 7. Quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere nunc se rationem officii pro beneficiis Caesaris: monere, orare Titurium pro hospitio ut suae ac militum saluti consulat. 8. Magnam manum Germanorum Rhenum transisse: hanc adfore biduo. 9. Ipsorum esse consilium, uelintne prius quam finitimi sentiant eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere, quorum alter milia passuum circiter quinquaginta, alter paulo amplius ab eis

2 remissi M, BS: missi A, RLN β || atuatuci β: ad- α || 3 fecerit α: -int β || de oppugnatione castrorum: *del. Müller* || fecisse α: *om.* β || 4 superari α: se superare β || 5 alterae α: -i β || 7 pro pietate M, S, f, U: proprietate A, BRLN, T, J || 9 aut ad ciceronem α: aut *om.* β || ab iis α: *om.* β.

baitzen⁶³ eta Zesarri esker baita, seme eta iloba bat, Atuatuziarrek bahitu gisa⁶⁴ hartu, esklabo bihurtu eta atxilotuta edukitakoak berreskuratu ahal izan baitzituen; 3. kanpamendua-
ren erasoaldian egindakoa berriz, ez zuela aurrez planeatuta edo nahita egin, herriak bultzatuta baizik zeren bere aginpi-
dea hainbesterainokoa zen ezen jendetzak beregan, berak he-
rriarengan adina botere baitzuen. 4. Esan zien baita honako
hau izan zela herriarentzat gerra egiteko aitzakia: Galiako bat-
bateko konjurazioari aurre egin ezin izana; esandako hau be-
rak bere ahulezia ikusita froga zezakeela ez baitzen batere
inozoa bere tropekin erromatar herriari irabaz ziezaiokeela
uste izateko! 5. Baina bazegoela Galian amankomunean har-
tutako erabaki bat: Zesarren negu kanpamendu guztia eraso-
tzeko egun hura hitz emana zegoen legioek elkarri⁶⁵ laguntze-
ko aukerarik izan ez zezaten. 6. Beraiek, Galiarrak izanik, ezin
izan zietela ezetz erantzun gainontzeko Galiarrei, are gehiago
guztien askatasuna berreskuratzeko plana martxan jarri zutela
zirudienean. 7. Galiarren nahia bete zuela herritartasunaren
izenean baina orain egindako faboreengatik ordaina zor ziola
Zesarri: Tituriori aholkatzen eta arren eskatzen ziola adiski-
detasunaren izenean, beraren eta soldaduen salbamenaz ardu-
ratzeko. 8. Diruz erositako Germaniar talde handi batek
Rhin ibaia zeharkatu zuela eta bi egun barru han izango zire-
la; 9. bestalde, beraien esku zegoela mugakideak konturatu
baino lehen erabakitzea, soldaduak neguko kanpamendutik
atera eta Zizeron edo Labienorengana eramaterik nahi zuten
ala ez, bata 50.000 pausutara eta bestea Sabino eta Kotaren-

⁶³ Atuatuziarren aurkako gerra 57 urtean burutu zuen Zesarrek eta gaudituz on-
doren zigor gogorrek ezarri zizkien (II, 33).

⁶⁴ *Obsidum numero*: osagarri predikatibo baten funtzioa betetzen du *numero* ablati-
boarekin egindako egitura honek.

⁶⁵ *Legio alterae legionibus*: *alterae*, *alteri* ordez erabilitako datibo herrikoia.

absit. 10. Illud se polliceri et iure iurando confirmare, tutum iter per finis daturum. 11. Quod cum faciat, et ciuitati sese consulere, quod hibernis leuetur, et Caesari pro eius meritis gratiam referre. Hac oratione habita discedit Ambiorix.

XXVIII. 1. Arpineius et Iunius quae audierunt ad legatos deferunt. Illi repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, tamen non neglegenda existimabant, maximeque hac re permouebantur, quod ciuitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte populo Romano bellum facere ausam uix erat credendum. 2. Itaque ad consilium rem deferunt magnaue inter eos existit controuersia. 3. L. Aurunculeius compluresque tribuni militum et primorum ordinum centuriones nihil temere agendum neque ex hibernis iniussu 4. Caesaris discedendum existimabant; quantasuis magnas etiam copias Germanorum sustineri posse munitis hibernis docebant: rem esse testimonio, quod primum hostium impetum multis ultro uulneribus inlatis fortissime sustinuerint; 5. re frumentaria non premi; interea et ex proximis hibernis et a Caesare conuentura subsidia; 6. postremo quid esset leuius aut turpius quam auctore hoste de summis rebus capere consilium?

10 iter per fines α : se iter per suos fines β .

XXVIII. 1 arpineius T²: arpineus α arpinus b || audierunt α : -rant β || 2 existit controuersia α U/: controuersia orta est Tf || 3 exis(t)abant α : docebant β || 4 magnas etiam [etiam magnas T] *cod.*: *del. Hotman* copias etiam [*del. magnas*] R. *Estienne* <Gallorum>, magnas etiam *Sydow* || 6 esset α : esse β .

gandik⁶⁶ zertxobait urrunago egonik. 10. Berak hitz ematen ziela eta zinez egiaztatzen bidaia segurua izango zutela bere lurraldean barna. 11. Horrela jokatzuz bere herriaz arduratzen zela —neguko kanpamenduaz libratzen baitzuen— eta Zesarri egindako mesedeengatik bere esker ona azaltzen ziola. Horrela hitz egin ondoren Anbiorixek alde egin zuen.

XXVIII. 1. Arpineio eta Iuniok entzundakoa ordezkoei kontatzen diete. Hauek, bat-bateko iragarki harekin nahasita, nahiz etsaiek esandakoak izan, halere ez zituztela gutxietsi behar pentsatzen zuten; gehien kezkatzen zituena zen, Eburoniar herrialde ezezagun eta ahula, Erromatar herriari bere kabuz gerra egitera ausartu izatea ia sinestezina zela. 2. Horrela gauzak, batzarraren aurrean gaia azaltzen dute eta eztabaida bizia sortzen da beraien artean. 3. L. Aurunkuleiok, soldadu tribuno askok eta lehen ordenetako ehuntariak⁶⁷, ez zuketela ausardiaz ezer egin behar ez eta, 4. Zesarren agindurik gabe, neguko kanpamendurik utzi behar ere uste zuten. Esaten zuten nahi hainbat Germaniar tropari aurre egin ziezaioketela negu kanpamendua gotortuz gero; hau frogatzeko kontuan hartu besterik ez zegoela nolako adorez eutsi zioten etsaien lehen erasoari nahiz zauri asko jasan zituzten; 5. ez zutela gari horniduraren kezkarik eta bitartean inguruko kanpamendutik iritsiko zirela laguntza tropak Zesarrek bidalita; 6. azkenik zera zioten, ea zegoenentz, etsaiek zirikatuta⁶⁸ arazo inportantei buruz erabaki bat hartzea baino zerbait zentzugabeko eta lotsagarriagorik.

⁶⁶ *Ab iis*: anaforikoa Sabino eta Kotari erreferentzia egiteko erabiltzen da.

⁶⁷ Lehen ordenetako ehuntariak kontseilu militarrean parte har zezaketen ehuntari bakarrak ziren.

⁶⁸ *Auctore hoste*: ablatibo absolutua.

XXIX. 1. Contra ea Titurius sero facturos clamitabat, cum maiores manus hostium adiunctis Germanis, convenissent, aut cum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum. Breuem consulendi esse occasionem. 2. Caesarem arbitrari profectum in Italiam; neque aliter Carnutes interficiendi Tasgeti consilium fuisse capturos neque Eburones, si ille adesset, tanta contemptione nostri ad castra uenturos esse. 3. Non hostem auctorem sed rem spectare: subesse Rhenum; magno esse Germanis dolori Ariouisti mortem et superiores nostras uictorias; 4. ardere Galliam tot contumelias acceptis sub populi Romani imperium redactam, superiore gloria rei militaris exstincta. 5. Postremo quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Amborigem ad eiusmodi consilium descendisse? 6. Suam sententiam in utramque partem esse tutam: si nihil esset durius, nullo cum periculo ad proximam legionem peruenturos: si Gallia omnis cum Germanis consentiret, unam esse in celeritate positam salutem. 7. Cottae quidem atque eorum qui dissentirent consilium quem haberet exitum? in quo si praesens periculum non, at certe longinqua obsidione fames esset timenda .

XXIX, 2 arbitrari: <se> arb- *Ciaconius* || italiam α : -a β || carnutes α : -as β || interficiendi: -endi f^1 , l^1 || neque α : nec T, l ne f , U || contemptione [contentione A, B¹] α : cum contempt- U / cumtemptat- Tf || esse: sese *Vasis* || 3 spectare: expectare BRLN || 4 superiore gloria... extincta α : superiorem gloriam... extinctam β || 5 re α : spe β || 6 utramque partem β : utraque parte α || nihil esset α : nil sit β || proximam: primam LN || consentiret α : -iant β || unam: una f , *Menge* || 7 haberet [-ent M] *codd.*: -e R. *Estienne* || praesens periculum non α || longinqua α : longa β || timenda α : per-timescenda β .

XXIX. 1. Arrazoi hauen aurka oihuka erantzuten zuen Tituriok esanez beranduegi izango zela etsaien tropak, Germaniarrenekin bat eginik, ugaritzen baziren edo inguruko negu kanpamenduek kalteren bat jasaten bazuten. Azkar konpondu beharreko arazoa zela; 2. bere ustetan Zesar⁶⁹ Italiara joana zen, bestela, Karnuziarrek ez baitzuketen Tasgezio hiltzeko erabakirik hartuko, eta Eburoniarrek ere, Zesar han egonik, ez baitziratekeen gure kanpamendura etorriko gure indarra mesprextatuz. 3. Berak ez zituela kontuan hartzen etsaien hitzak, ekintzak baizik; Rhin ibaia gertu zegoela; Germaniarrak, bestalde, oso minduta⁷⁰ zeudela Ariobistoren heriotza⁷¹ eta ondorengo gure garaipenarekin; 4. hainbeste irain jasan ondoren, sutan zegoela Galia Erromatar herriaren boterepean bere aintzinako aintza militarra ezereztuta ikusirik. 5. Azkenik zera zioen, ea nork sinets zezakeen Anbiorix helburu jakinik gabe era hartako ekintza batean sartu izan zenik; 6. bere proposamena, edozein ikuspegitik begiratuta ere, seguru zela. Ez bazen ezer gogorregirik gertatzen, batere arriskurik gabe iritsiko zirela hurrengo legioarengana baina Galia osoak Germaniarrekin bat egiten bazuen, salbamen bakarra azkartasunean zetzala. 7. Kota eta bere iritziaren aurka zeudenen proposamenak zein ondorio ekar zezakeen? Nahiz momentuz arriskurik ez egon, zalantzarik gabe, setiaketa luze batean gosearen beldur egon beharko zuketela.

⁶⁹ *Caesarem arbitrari profectum in Italiam: Caesarem, profectum esse* infinitiboaren subjektua da, *arbitrari*-rena berriz, *se (Titurium)*.

⁷⁰ *Magno ... Germanis dolori*: datibo bikoitza.

⁷¹ Zesarrek I, 53 pasartean Ariobistok, Erromatarren garaipenaren ondoren, zaldunen eskuetatik ihes egin ahal izan zuela kontatzen digu Rhin ibaia zeharkatuta; harrezkero, hemen baino ez zaigu Ariobistoren heriotza aipatzen.

XXX. 1. Hac in utramque partem disputatione habita, cum a Cotta primisque ordinibus acriter resisteretur, *Vincite*, inquit, *si ita uultis* Sabinus, et id clariore uoce, ut magna pars militum exaudiret: 2. *neque is sum*, inquit, *qui grauissime ex uobis mortis periculo terrear: hi sapient; si grauius quid acciderit, abs te rationem reposcent* 3. *qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis coniuncti communem cum reliquis belli casum sustineant, non reiecti et relegati longe ab ceteris aut ferro aut fame intereant.*

XXXI. 1. Consurgitur ex consilio; comprehendunt utrumque et orant ne sua dissensione et pertinacia rem in summum periculum deducant: 2. facilem esse rem, seu maneant, seu profiscicantur, si modo unum omnes sentiant ac probent; contra indissensione nullam se salutem perspicere. 3. Res disputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat Cotta permotus manus: superat sententia Sabini. 4. Pronuntiatur prima luce ituros. Consumitur uigiliis reliqua pars noctis, cum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. 5. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur et languore militum et uigiliis periculum augeatur. 6. Prima luce sic ex castris profisciscuntur ut quibus esset persuasum non ab hoste sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine maximisque impedimentis.

XXX. 1 utramque partem β: utraque partem B¹ utraque parte α || habita disputatione LN || 2 periculo αf: in per- T, U/ || sapient: si sapient f, Madvig || 3 ab α: a β.

XXXI. 1 ex α: e β || 2 dissensione β: -em α.

4 posset α f: -it T, U/ || 5 nec α U/ : ne Tf || mane eatur Hartz: maneatur codd. [omnia... augeatur del. Paul; de uariis emendationibus uide Mensel, Tab. connect.] || languore: -or LN || 6 ambiorige: del. Tittler.

XXX. 1. Bi alderdien artean honela eztabaidatu ondoren, Kota eta lehen ordenetako ofizialek gogor aurre egiten zutelarik, «irabaz ezazue nahi baduzue» esan zien Sabinok, eta soldadu gehienek entzuteko moduan honako hau gehitu zuen ozenki: 2. «ez naiz ni zuen artean heriotza arriskuaz gehien kezkatuta dagoena; hauek ikusiko dute: hondamendiren bat gertatzen bada, zuk izango duzu erantzunkizuna, 3. zeren biharamunean, zuk baime-na emanez gero, inguruetako negu kanpamendukoekin bat egin-da, beste guztien zoritxar berdina jasango bailukete, eta ez⁷² baitira hilko ezpataz edo gosez besteengandik urrun eta baztertuta».

XXXI. 1. Batzarretik altxatzen dira; batzarkideek bi legatuak inguratzen dituzte eta beren ezadostasun eta arren eskatzen diete burugogorkeriaz ez dezatela egoera okerrera bultzatu, 2. esanez konponbidea erraza zela, bai irauten bazuten, baita alde egiten bazuten ere, guztiak ados jartzen baziren; ezadostasunez jokatu-ta, ordea, ez zutela inolaz ere salbatzerik lortuko. 3. Eztabaida eguerdirarte luzatzen da. Azkenik Kottak, hunkituta, amore ematen du⁷³: Sabinoren iritzia nagusitzen da. 4. Egunsentian irtengo direla iragartzen zaie. Gelditzen den gau partea beilan igarotzen dute, soldadu bakoitzak bere gauzak aztertzen dituelarik: zer eraman zezakeen eta negu kanpamenduko zein tresna bertan utzi beharko zituen. 5. Guztia antolatzen dute, goizean borroka bila joango balira bezala, soldaduen nekeak eta gau-beilak arrisku hura areagotuko zuketelakoan. 6. Egunsentian irtetzen dira soldaduak errenkada luzeetan, ahalik eta zama gehien eramanez, eta nolako adorez ezen konbentzituta baitzeuden ez etsaiak, Anbiox lagun minak berak baizik antolatu izan zuela plan hura.

⁷² *Non*: ezezko adberbioak ondorengo esaldi osoari eragiten dio eta aurreko ideiarekin oposizioa azpimarratzen du.

⁷³ *Dat ... manus*: esamolde hau garaitutakoak egiten duen keinutik hartuta dago, eskuak luzatzen baititu katez lotu diezazkioten.

XXXII. 1. At hostes, postea quam ex nocturno fremitu uigiliisque de profectione eorum senserunt, collocatis insidiis bipertito in siluis opportuno atque occulto loco a milibus passuum circiter duobus Romanorum aduentum expectabant 2. et cum se maior pars agminis in magnam conuallem demisisset, ex utraque parte eius uallis subito se ostenderunt, nouissimosque premere et primos prohibere ascensu atque iniquissimo nostris loco proelium committere coeperunt.

XXXIII. 1. Tum demum Titurius, qui nihil ante prouidisset, trepidare et concursare cohortisque disponere, haec tamen ipsa timide atque ut eum omnia deficere uiderentur; quod plerumque eis accidere consuevit qui in ipso negotio consilium capere coguntur. 2. At Cotta, qui cogitasset haec posse in itinere accidere atque ob eam causam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat et in appellandis cohortandisque militibus, imperatoris, et in pugna militis officia praestabat. 3. Cum propter longitudinem agminis minus facile omnia per se obire et quid quoque loco faciendum esset prouidere possent, iusserunt pronuntiare ut impedimenta relinquerent atque in orbemconsisterent. 4. Quod consilium etsi in eiusmodi casu reprehendum

XXXII. 1 eorum α : eius β || duobus α : duorum β || 2 et α : *om.* β || maior α : *om.* β || demisisset *Beroald*: *dim-codd.* || se α : *om.* β || nostris β : -orum α .

XXXIII. 1 qui α : ut qui β || atque ut AM, BRLN: atque T, U ut quae / atque S, f || eum α : ei β || iis α : *om.* β || accidere: *acce-* M¹, B¹ R || consuevit: *solet* LN || 2 cogitasset α : cogitasse uideretur β || 3 cum α : quod β || minus α : non β || facile β : *facere* α || per se omnia β || prouidere α : *scire* β || possent: non possent LN || pronuntiare N, U/: -are *cell.*

XXXII. 1. Baina etsaiek, gaueko zarata eta gau-beila zirela eta, haien irteeraz ohartuta, baso barnean gutxi gora behe-ra bi mila pausutara zegoen leku apropos eta ezkutu batean zelata bikoitz bat ezarri ondoren, Erromatarren etorrera itxaroten zuten 2. eta gure tropen gehiengoa haran sakon batean sartu izan zelarik, haran hartako bi alderdietatik azaldu ziren bat-batean, eta atze-goardiakoak zirikatzen eta aurrekoei igoera oztopatzen hasi zitzaizkien, gureentzat guztiz de-segokia zen leku batean erasoari ekinez.

XXXIII. 1. Orduan Titurio, ez baitzen aurretik ezertaz arduratu, beldurrez batetik bestera mugitzen eta kohorteak antolatzen⁷⁴ hasi zen, baina guztia ikaraz eta bitarteko guz-tiak faltako balitzaizkio bezala; eta hori da gehienetan ger-tatu ohi zaiena, behin arazoetan murgilduta, erabaki bat hartzera behartuta daudenei. 2. Baina Kotak, bidean hura gerta zitekeela aurreikusi eta horrexegatik irteeraren alde-ko azaldu ez zena, guztien salbamenerako ona zatekeen edozeri heltzen zion huts egin gabe eta soldaduei dei egin eta adore emanez, buruzagi zereginak eta, aldi berean, bo-rrokan, soldaduaerenak betetzen zituen. 3. Tropa errenka-den luzera zela eta, zaila egiten zitzaenez gauza guztiez pertsonalki arduratu eta leku bakoitzean zer egin behar zen erabakitzea, honako hau hots egiteko agindu zuten, hots, tresneria utzi eta biribilean⁷⁵ bil zitezela. 4. Nahiz erabaki hau ez den gaitzestekoa era hartako egoera batean, halere

⁷⁴ *Trepidare, concursare, disponere*: infinitibo historikoak.

⁷⁵ *Iusserunt ... in orbem consisterent: orbis* hitza maiz erabiltzen du Zesarrek babesa lortu asmoz asmatutako tropen antolaketa bat izendatzeko. Aulo Geliok (*Noctes Atti-cae*, X, 9) adierazten digu *frons, cuneus*, eta *orbis* hitzak antolaketa taktikoak izendatzeko erabiltzen zirela eta delako antolaketa horiei, hartzen zuten kanpo itxuraren forma zela eta, ematen zitzaieela izen hori.

non est, tamen incommode accidit: 5. nam et nostris militibus spem minuit et hostis ad pugnam alacriores effecit, quod non sine summo timore et desperatione id factum uidebatur. 6. Praeterea accidit, quod fieri necesse erat, ut uulgo milites ab signis discederent, quae quisque eorum carissima haberet ab impedimentis petere atque arripere properaret, clamore et fletu omnia complerentur.

XXXIV. 1. At barbaris consilium non defuit. Nam duces eorum tota acie pronuntiari iusserunt, ne quis ab loco discederet: illorum esse praedam atque illis reseruari quaecumque Romani reliquissent: proinde omnia in uictoria posita existimarent. 2. †Erant et uirtute et numero pugnandi pares†. Nostri, tametsi ab duce et a fortuna deserebantur, tamen omnem spem salutis in uirtute ponebant, et quotiens quaeque cohors procurrerat, ab ea parte magnus numerus hostium cadebat. 3. Qua re animaduersa, Ambiorix pronuntiari iubet ut procul tela coniciant neu propius accedant et quam in partem Romani impetum fecerint cedant: 4. leuitate armorum et cotidiana exercitatione non nihil his noceri posse: rursus se ad signa recipientes insequantur.

4 accidit: cecidit *Meusel* || 5 hostes α : -em β || pugnam AM β : -andum BRSLN || alacriores α : -em β || effecit α : fecit β || 6 quaeque: quae AM || clamore: et clamore S || fletu: fremitu R. *Schneider*.

XXXIV. 1 pronuntiari β : -e α || reseruari α : seruari β || posita α : esse *add.* β || existimarent: sperarent LN || 2 erant... pares *codd.: hunc locum corruptum esse manifestum est; de uariis emendationibus uide Meusel, Tab. coniect.* || tametsi α : tamenetsi β || salutis: *om.* LN || salutis spem β || procurrerat α : -eret β || 3 neu α : ne *f.* U/ nec T || in quam β || 4 leuitate... posse: *del. Lipsius* || nihil: <non> nihil *constans* || his α : ex his β *iis edd.*

desegokia suertatu zen, 5. zeren gure soldaduen itxaropena gutxitu baitzuen eta etsaien borrokatzeko grina bizkortu, ekintza hark beldurrez eta itxaropena galduta egina zirudiela-ko. 6. Gainera, halabeharrezko zerbait gertatu zen, hots, soldaduak guda-oihalestatik aldendu egin zirela, bakoitza maitagarriago zituen tresnak zama artean bilatzen eta hartzen ahalegindu zela eta dena oihuz eta intziriz bete zela.

XXXIV. 1. Baina barbaroak ez ziren erantzunik gabe gelditu, haien buruzagiek eraso-fronte guztian inor bere lekutik mugi ez zedila hots egiteko agindua eman baitzuten: esan zieten beraienak zirela harrapakinak eta Erromatarrek utzitako guztia beraienzat izango zela; beraz, guztia garaipenaren esku zegoela pentsatzeko. 2. Gureek, nahiz beren buruzagiaren eta Zoriaren⁷⁶ eskutik utzita zeuden, halere beren indarrean ipintzen zuten salbatzeko itxaropen osoa eta kohorte batek eraso egiten zuen bakoitzean etsai kopuru handi bat erortzen zen alderdi hartan. 3. Honetaz oharturik, Anbiorixek urrutitik eta gehiegi gerturatu gabe geziak jaurtiki deza-tela hots egiteko agindua ematen du eta Erromatarrek erasotzen duten alderdian atzera egiteko: 4. armen arintasuna eta eguneroko gorputz heziketari esker kalte handia⁷⁷ egin ziezaiaketela⁷⁸ Erromatarrei; gero, ikurrinetara itzultzerakoan, jarraitzeko atzetik.

⁷⁶ Hemen, seguruenik, Zoria jainkosa bailitz aipatzen du Zesarrek.

⁷⁷ *Non nihil*: litotesa.

⁷⁸ *levitate armorum et cotidiana exercitatione non nihil bis noceri posse*: ezkuizkribuek ez dakarte *non* ezeztapena eta zenbait editore hori gabe pasartea esplikatzen saiatu dira; baina, L.-A. Constans-i jarraituz, *non* partikularen desagerpena eskuizkribuetan erraz uler daitekeela uste dugu eta hori mantenduz pasarteak esanahi osoa hartzen du.

XXXV. 1. Quo praecepto ab eis diligentissime obseruato, cum quaequam cohors ex orbe excesserat atque impetum fecerat, hostes uelocissime refugiebant. 2. Interim eam partem nudari necesse erat et ab latere aperto tela recipit. 3. Rursus cum in eum locum unde erant egressi reuerti coeperant, et ab eis qui cesserant et ab eis qui proximi steterant circumueniebantur. 4. Sin autem locum tenere uellent, nec uirtuti locus relinquebatur neque ab tanta multitudine coniecta tela conferti uitare poterant. 5. Tamen tot incommodis conflictati, multis uulneribus acceptis resistebant et magna parte diei consumpta, cum a prima luce ad horam octauam pugnaretur, nihil quod ipsis esset indignum committebant. 6. Tum T. Baluentio, qui superiore anno primum pilum duxerat, uiro forti et magnae auctoritatis, utrumque femur tragula traicitur; 7. Q. Lucanius eiusdem ordinis, fortissime pugnans, dum circumuento filio subuenit, interficitur; 8. L. Cotta legatus omnis cohortis ordinesque adhortans in aduersum os funda uulneratur.

XXXVI. 1. His rebus permotus Q. Titurius, cum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum Cn. Pompeium ad eum mittit rogatum ut sibi militibusque parcat. 2. Ille appellatus respondit: si uelit secum colloqui, licere; sperare a multitudine impetrari posse, quod

XXXV. 1 iis α : his β || qu(a)epiam α : om. β || 2 recipi α : -ere β || 3 cum α : et cum β || egressi α : progre- β || iis α : his β || iis α : his β || 4 conferti uitare α : a confertis uitari β || 5 tot α : tam multis β || pugnaretur α : -assent β || 6 baluentio [-entio L -ennio N] α : uentio β || duxerat α : dedux- β || 8 in aduersum os α : aduersus hos β .

XXXVI. 2 respondit: -et *Meusel* || sperare: <se> *add. Meusel*.

XXXV. 1. Agindu hau arreta handiz beteta, kohorte bakoitzak, biribiletik irtenda erasoari ekiten zion bakoitzean, etsaiak bizkor-bizkor atzeratzen ziren. 2. Orduan alderdi hura derrigorrez babesik gabe gelditzen zen eta irekitako saihetsetik geziak erortzen ziren hara. 3. Berriro, gureak irteera lekura itzultzen hasi orduko, erretiratzeko ari zirenek eta gertu gelditutakoek inguratzen zituzten 4. eta zeuden lekuan iraun nahi bazuten, ezin zuten, ez beren adorea azaldu, ez eta hainbeste soldaduk jaurtikitako geziak ekidin ere —tinkoegi bilduta baitzeuden—. 5. Halere, nahiz ezbehar haiek guztiak jasan eta zauri ugari jaso, gogor irauten zuten eta ia egun guztia igarota, egunsentitik eguerdiko ordu biak arte⁷⁹ borrokan aritu zirelarik, lotsagarria gerta zatekeenik ezer ez zuten egin. 6. Eraso hartan, aurreko urtean primipilo izan zen T. Balbentio gizon indartsu eta boteretsuari bi izterrak zulatu zizkioten lantzaz; 7. K. Lukanio, orden berekoa, borrokalari sutsua, inguratuta zegoen bere semeari laguntzerakoan izan zen eraila. 8. L. Kota ordezkia kohorte eta orden guztiei adore ematen ari zelarik aurpegian habaila batek zauritzen du.

XXXVI. 1. Ekintza hauek bultzatuta, K. Tituriok, Anbiorix bere soldaduak adoretzen zebilela urrunetik begiztatu zuenean, Kneo Ponpeio⁸⁰ bere itzultzailea harengana bidali zuen berari eta bere soldaduei barkatzeko eskatzera. 2. Hark, deia entzunda, honela erantzun zion: hitz egin nahi

⁷⁹ Gaua bezala, eguna ere, 12 ordutan banatuta zegoen eguzkiaren irteeratik kontatzen hasita; zortzigarrena, eguerdiko ordu biak eta hirurak arteko tartea zen (urte sasoiaren arabera luzera aldatzen zen).

⁸⁰ Pertsonai honen aitak erromatar hiritartasuna jaso zuen Ponpeioren eskutik Sertorioren aurkako gerran; horrelakoetan, *peregrini* edo atzerritarrek, erromatar ohi-turaren arabera, hiritartasuna har zezaketen nagusi edo noble baten eskutik egindako zerbitzuen sari moduan: bere ongilearen *nomen* eta *cognomen*-a hartzen zituen eta galari izena *praenomen* gisa mantentzen zuen.

ad militum salutem pertineat; ipsi uero nihil nocitum iri, inque eam rem se suam fidem interponere. 3. Ille cum Cotta saucio communicat, si uideatur pugna ut excedant et cum Ambiorige una conloquantur: sperare ab eo de sua ac militum salute impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem iturum negat atque in eo perseuerat.

XXXVII. 1. Sabinus quos in praesentia tribunos militum circum se habebat et primorum ordinum centuriones se sequi iubet et, cum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abicere imperatum facit suisque ut idem faciant imperat. 2. Interim, dum de condicionibus inter se agunt longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumuentus interficitur. 3. Tum uero suo more uictoriam conclamant atque ululatum tollunt impetuque in nostros facto ordines perturbant. 4. Ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum. Reliqui se in castra recipiunt unde erant egressi. 5. Ex quibus L. Petrosidius aquilifer, cum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra uallum proiecit; ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. 6. Illi aegre ad noctem oppugnationem sustinent: noctu ad unum omnes desperata salute se ipsi interficiunt. 7. Pauci ex proelio elapsi incertis itineribus per siluas ad T. Labienum legatum in hiberna perueniunt atque eum de rebus gestis certiorum faciunt.

2 nihil α : non β || inque eam α : in quam β || 3 sperare α : se *add.* β || impetrari: -e AM, S || 4 perseuerat α : constitit β .

XXXVII. 2 sermo ab ambiorige instituitur β || 5 l(ucius) α : *om.* β || propiecit: -icit *Mensel* || pugnans fortissime T, U/ || 6 noctu α : -e β || 7 elapsi β : lapsi α .

bazuen, bere baimena zuela; tropa handi hartatik soldaduen salbamenari zegokiona lortu ahal izatea espero zuela; Tituriok bestalde ez zuela inolako kalterik jasango eta hala gerta zedin bere hitza ematen zuela. 3. Tituriok zaurituta zegoen Kotari hitz egiten dio esanez ondo baderitzo, borroka utzi eta biak Anbiorixekin elkarrizketazera joango direla: beraren eta bere soldaduen salbamenerako zer bait lortu ahal izatea espero duela. Kotak armatua dagoen etsai batekin ez duela hitz egingo erantzuten dio eta bere ustean tinko irauten du.

XXXVII. 1. Sabinok bere inguruan dituen tribuno militarrei eta lehen ordenetako ehuntariei bere atzetik jarraitzeko agintzen die; Anbiorixengana gerturatu eta armak botatzeko agindu ziotelarik, agindutakoa betetzen du eta beretarrei gauza bera egiteko esaten die. 2. Bitartean, bake baldintzez hitz egiten eta Anbiorixek nahita hizketa luzatzen duen artean, pixkanaka inguratuta Sabino hiltzen dute. 3. Orduan barbaroek, beren ohituraren arabera, garaipena aldarrikatu eta oihu egiten dute, eta guretarren aurka eraso eginez, soldadu errenkadak nahaspilatzen dituzte. 4. Han hil zen Kota borroka eginez soldadu gehienekin batera. Gainontzekoak irteera lekura, hots, kanpamendura erretiratzen dira. 5. Haien artean L. Petrosidio akiliferoak, etsai multzo handi batek hertsatzen zenez, arranoa hesiaz bestaldera bota zuen; bera berriz, kanpamendu aurrean sutsuki borrokatuz hil zen. 6. Besteek gauerarte eutsi zioten erasoari; gauean, denek, salbatzeko itxaropen oro galduta, batak bestea hilez lehenengotik azkenkoraino beren buruaz beste egin zuten. 7. Gutxi batzuk, borrokatik iheska bide ezezagunetatik basoetan barna neguko kanpamendura T. Labieno ordezkorengana iritsi ziren eta gertatutakoaren berri eman zioten.

XXXVIII. 1. Hac uictoria sublatus Ambiorix statim cum equitatu in Atuatuco, qui erant eius regno finitimi, proficiscitur; neque noctem neque diem intermittit peditatumque sese subsequi iubet. 2. Re demonstrata Atuaticisque concitatis, postero die in Neruios peruenit hortaturque ne sui in perpetuum liberandi atque ulciscendi Romanos pro eis quas acceperint iniuriis occasionem dimittant; 3. interfectos esse legatos duo magnamque partem exercitus interisse demonstrat; 4. nihil esse negotii subito oppressam legionem quae cum Cicerone hiemet interfici; se ad eam rem proficitur adiutorem. Facile hac oratione Neruiis persuadet.

XXXIX. 1. Itaque, confestim dimissis nuntiis ad Ceutrones, Grudios, Leuacos, Pleumoxios, Geidumnos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas manus possunt cogunt et de improviso ad Ciceronis hiberna aduolant, nondum ad eum fama de Titurii morte perlata. 2. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut non nulli milites, qui lignationis munitioisque causa discessissent repentino equitum aduentum interciperentur. 3. His circumuentis, magna manu Eburones, Neruii, Atuatici atque horum omnium socii et clientes legionem oppugnare incipiunt. Nostri celeriter ad arma concurrunt, uallum conscendunt. 4. Aegre is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant atque, hanc adepti uictoriam, in perpetuum se fore uictores confidebant.

XXXVIII. 1. atuatuco [-icos T¹ /] β: ad- LN ant- RS antuaticos AM, β || neque diem neque noctem LN || intermittit: <iter> intermittit *Iurinius* || sese: se Aβ || 2. atuaticisque S β: ad- *cell.* || iis *Mantius*: his *codd.* || acceperint AM, BR, U: -ant SLN, T/ || 3. duo A¹ B¹ R¹: II. M duos A², B² R² β *om.* LN || 4. interfici α: inposse β || ad eam rem se β.

XXXIX. 1. pleumoxios AM β: -oximos BRSLN || geidumnos: geudumnos T/ || sunt α: continebantur β || possunt manus β || cogunt α: -ant β || hiberna ciceronis β || aduolant α: -ent β || 2. interciperentur α: interficer- β || 3. his Aβ: hiis M² iis *cell.* || neruii: *post* aduatici LN || atuatici S β: ad- *cell.* || et clientes α: clientesque β.

XXXVIII. 1. Garaipen honekin puztuta, Anbiorix berehala, bere erresumaren auzokide ziren Atuatuziarrengana zalduneriarekin abiatzen da; ez da gelditzen, ez gauez, ez egunez eta oinezko tropak jarrai diezaiotela agintzen du. 2. Garaipenaren kontakizunaz Atuatuziarrak gogoberotu ondoren, hurrengo egunean Nerbiarrengana iristen da eta limurtzen ditu, beren buruak betirako askatu eta Erromatarren esku jasandako irainen mendeku hartzeko aukerarik gal ez dezaten; 3. bi legatu erailak izan zirela eta armadaren gehiengoa hilda zegoela azaltzen die; 4. ez zela inolaz ere lan zaila Zizeronekin negua pasatzen ari zen legioa bat-batean inguratu eta hiltzea; berak bere burua eskaintzen zuela laguntzaile gisa ekintza hartarako. Hitz hauekin erraz konbentzitzen ditu Nerbiarrak.

XXIX. 1. Horrela, haien boterepean zeuden Zentroiar, Grudiar, Lebaziarrak, Pleumoxiarrak eta Geidumniarrengana⁸¹ mezulariak lehenbailehen bidalita, soldadu kopuru ahalik eta handiena biltzen dute eta bat-batean Zizeronen neguko kanpamendura abiatzen dira lasterka bizian, hark Titurioren heriotzaren berri oraindik ez zuenean. 2. Zizeroni ere, hala-beharrez, hauxe gertatu zitzaion, hots, basoan zehar egurra eta munizio bila sakabanatuta zebiltzan soldadu batzuk zaldunen bat-bateko etorrerak eragotzita utzi zituela. 3. Hauek inguratuta, Eburoniarrak, Nerbiarrak, Atuatuziarrak eta hauen guztien lagunkide eta klienteak, soldadu ugariarekin legioa erasotzen hasten dira. Geureak berehala armetara zuzendu eta hesira igotzen dira. 4. Baina ezinean igarotzen dute egun hura etsaiek azkartasunean oinarritzen baitzuten beren itxaropen guztia eta, garaipen hura lortuz gero, betirako irabazle izango zirela uste baitzuten.

⁸¹ Nerbiarren *pagi* edo auzoak dira guztiak.

XL. 1. Mittuntur ad Caesarem confestim ab Cicerone litterae, magnis propositis praemiis, si pertulissent: obsessis omnibus uis missi intercipiuntur. 2. Noctu ex materia quam munitionis causa comportauerant turres admodum centum XX excitantur incredibili celeritate; quae deesse operi uidebantur perficiuntur. 3. Hostes postero die multo maioribus coactis copiis castra oppugnant, fossam complent. 4. Eadem ratione, qua pridie, ab nostris resistitur. Hoc idem reliquis deinceps fit diebus. 5. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur; non aegris, non uulneratis facultas quietis datur. 6. Quaecumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt noctu comparantur: multae praeustae sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur; turres contabulantur, pinnae loricaeque ex cratibus attexuntur. 7. Ipse Cicero, cum tenuissima ualetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus quietem relinquebat, ut ultro militum concursu uocibus sibi parcere cogeretur.

XLI. 1. Tunc duces principesque Neruiorum qui aliquid sermonis aditum causamque amicitiae cum Cicerone habebant colloqui sese uelle dicunt. 2. Facta potestate eadem quae Ambiorix cum Titurio egerat commemorant: omnem esse in armis Galliam; 3. Germanos Rhenum transisse; Caesaris reliquiorumque hiberna oppugnari.

XL. 1 ab α : a β || 2 ex α : ea β ex ea *Aldus* || comportauerant α : -unt β || excitantur incredibili celeritate. quae: excitantur, incr- celer- quae T, U^l || copiis coactis LN || 4 a nostris eadem ratione qua pridie β || reliquis deinceps fit AM, BRS: deinceps rel- fit LN relfit deinceps β || 6 loricaeque A², SLN, f: lur- *cell.* || 7 parcere sibi β .

XLI. 1 tunc α : tum β || sese: se *Klotz* || 3 omnem galliam esse in armis β .

XL. 1. Zizeronek eskutitzak bidali zizkion berehala Zesarri⁸² eramaleei sari bikainak eskainiz; bide guztiak zelatatuta zeudenez⁸³, mezulariak harrapatu zituzten. 2. Gaeuz, gudabasa-
sak egiteko eramandako egurraz ehun eta hogeit hamarre altxa-
tzen dituzte azkartasun harrigarriaz eta guda-lanak amaitzeko
falta zena bukatzen dute. 3. Etsaiek hurrengo egunean, tropa
kopuru askoz handiagoa bilduta, kanpamendua erasotzen
dute eta zuloa betetzen. Bezperan bezala gogor egiten dute
gureek; 4. gauza berdina hurrengo egunetan. 5. Gau osoan ez
dute lanik eteten; ez gaixotutakoei, ez eta zauritutakoei ere, ez
zaie atsedeen hartzeko aukerarik ematen. 6. Hurrengo egune-
ko erasoaldirako beharrezkoa dena, gaeuz prestatzen dute; ta-
ket zorrotz ugari eta burtzi⁸⁴ mordo bat pilatzen dute; do-
rreak oholez indartzen dituzte, almena⁸⁵ eta babeslekuak sasiz
betetzen. 7. Zizeronek berak, nahiz osasunez oso ahula egon,
ez zion atsedeenik ematen bere buruari, ez eta gaeuz ere, eta
hain tinko ezen soldaduen erregu eta errietek bultzatu behar
baizuten bere buruaz arduratzera.

XLI. 1. Orduan Zizeronekin nolabaiteko harremana eta
adiskidetasuna zuten Nerbiarren buruzagi eta printzeek, hare-
kin hitz egin nahi dutela esaten dute. 2. Baimena lortuta, An-
biorixek Tituriori esandakoa bera errepikatzen diote: Galia
osoa armetan zegoela, 3. Germaniarrek Rhina zeharkatu zute-
la, Zesarren eta besteen kanpamenduak erasoak izan zirela.

⁸² Zesar Saramobriban aurkitzen zen.

⁸³ *Obsessis ... viis*: balio kausala duen ablatibo absolutua.

⁸⁴ 'burtzi' hitzaz, *pila muralia* itzultzen dugu, hau da, tamaina handiko geziak.

⁸⁵ *Pinna* hitzaren etimologia, 'luma', Barro-k, *De lingua Latina*, V, 142 pasartean
esplikatzan du esanez 'almena' deituriko babesleku honek kasko batetik altxatzen zen
lumarekin zuen analogiaz hartu zuela izena: almenak ere, harresi edo paretetik kanpo-
rantz gailentzen diren muturrak baiziren.

4. Addunt etiam de Sabini morte; Ambiorigem ostentant fidei faciendae causa. 5. Errare eos dicunt, si quicquam ab eis praesidi sperent qui suis rebus diffidant; sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque Romanum animo ut nihil nisi hiberna recusent atque hanc inueterascere consuetudinem nolint: 6. per se licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere et quascumque in partis uelint sine metu proficisci. 7. Cicero ad haec unum modo respondit: non esse consuetudinem populi Romani accipere ab hoste armato condicionem: 8. si ab armis discedere uelint, se adiutore utantur legatosque ad Caesarem mittant; sperare pro eius iustitia quae petierint impetratos.

XLII. 1. Ab hac spe repulsi Neruii uallo pedum X et fossa pedum XV hiberna cingunt. 2. Haec et superiorum annorum consuetudine ab nobis cognouerant et quosdam de exercitu nacti captiuos ab his docebantur: 3. sed nulla ferramentorum copia quae esset ad hunc usum idonea, gladiis caespites circumcidere, manibus sagulisque terram exhaurire uidebantur. 4. Qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit: nam minus horis tribus milium pedum XV in circuitu III munitionem perfecerunt; 5. reli-

4 faciendae α f: -end(a)e T, U1 || 5 his [hiis A] *codd.*: iis *Manutius* || ciceronem α f: -e T, U1 || inueterascere β : -escere α || 6 per se: *transposui ego* [cf. R. E. A., 1925, p. 280] *post* incolumibus α *ante* incol- β || in β : *om.* α || 7 respondit: -et *Meusel* || accipere α : uillam accipere β || 8 sperare α : se *add.* β .

XLII. 1 X β : IX A, BRS XI M, LN decem Oros., VI, 10, 3, $\epsilon\nu\delta\epsilon\chi\alpha$ INT. GR. || pedum M², B² R², U1; p. *ceit.* || 2 ab nobis α : a nostris β || cognouerant α : -unt β || exercitu: nostro *add.* *Köhler* || nacti β : habebant α [*quod*] quosdam... hab-*Madvig* quos clam... hab-*Frigell* quos... hab-*Witte*] || his β : iis α || 3 nulla α : nulla his [iis U] β || essent *Ciacconius*: esset α sunt β || c(a)espites α : cespitem β || sagulisque α : sagulis β || cogebantur β : uideb- α niteb- *ed. pr.* || 4 potuit cognosci β || milium pedum XV B²: milium. p. [*id est* passuum] XV AM, B¹ RS uallum pedum XV LN X [*uel* decem] milium β || circuitu LN β : -um AM, BRS || munitionem α : pedum XV *add.* β .

4. Sabinoren heriotzaren berri ere ematen diote: Anbiorix lekuko gisa aurkezten diote. 5. Esaten diote, oker daudela beren buruekin ere fido ez direnen laguntza itxaroten dutenak. Halere, beraiek Zizeronekin eta Erromatar herriarekin duten adiskidetasuna hainbestearainokoa zela ezen neguko kanpamendua kokatzeaz kanpo, ez baitzieten ezer ukatu; halere, ez zutela jarrera hura ohitura bihurtzerik nahi; 6. beraiei zegokienez, baimena zuela kalterik jasan gabe kanpamendutik irte-zeko. 7. Zizeronek arrazoi hauen aurrean erantzun bakar bat eman zien: Erromatar herriak ez zuela armatutako etsai baten baldintzarik onartzeko ohiturarik: 8. armak utzita joan nahi bazuten, bere burua bitartekari gisa har zezaketela eta Zesarri legatuak bidali; Zesarren bihozberatasuna kontuan harturik, eskatutakoa lortuko zutelako itxaropena zuela.

XLII. 1. Nerbiarrek, itxaropen hura baztertuta, hamar oinetako hesi batez eta hamabost oinetako sakonera zuen zulo batez inguratzen dute neguko kanpamendua. 2. Egitura hau guregandik ikasia zuten aurreko urteetan izandako harremanei esker⁸⁶ eta, gainera, gure armadatik harrapatutako gatibu batzuek ere irakasten zieten: 3. baina hartarako aproposa zen tresna bakar bat ere ez zutenez, belar-soroak ezpataz moztu, eta lurra eskuz hartu eta jantzietan⁸⁷ hustu behar izan zuten. Hartatik jakin ahal izan zen zenbaterainoko jende multzoa zuten, hiru ordu baino lehen hamabost mila oinetako babeslekua amaitua baitzeukaten. 5. Hurren-

⁸⁶ Dion Kasiok, XI, 7, 2 pasartean dioenez, Anbiorige Zesarren armadan egona zen soldadu gisa

⁸⁷ *Sagula* edo *sagum* deiturikoa zeltiar jantzi bat zen, zapi zati karratua sorbalda gainean, eskuin aldetik zintzilik eramaten zena. Erromatar armadak jantzi mota hau bereganatu zuen.

quisque diebus turris ad altitudinem ualli, falces testudinesque, quas idem captiui docuerant, parare ac facere coeperunt.

XLIII. 1. Septimo oppugnationis die maximo coorto uento feruentis fusili ex argilla glandes fundis et feruefacta iacula in casas, quae more Gallico stramentis erant tectae, iacere coeperunt. 2. Hae celeriter ignem comprehenderunt et uenti magnitudine in omnem locum castrorum distulerunt. 3. Hostes maximo clamore, sicuti parta iam atque explorata uictoria, turris testudinesque agere et scalis uallum ascendere coeperunt. 4. Ac tanta militum uirtus atque ea praesentia animi fuit ut, cum ubique flamma torrerentur maximaque telorum multitudine premerentur suaque omnia impedimenta atque omnis fortunas conflagrare intellegent, non modo demigrandi causa de uallo decederent nemo sed paene ne respiceret quidem quisquam, ac tum omnes acerrime fortissimeque pugnarent. 5. Hic dies nostris longe grauisimus fuit, sed tamen hunc habuit euentum ut eo die maximus numerus hostium ulneraretur atque interficeretur, ut se sub ipso uallo constipauerant recessumque primis ultimi non dabant. 6. Paulum quidem intermissa flamma et quodam loco turri adacta et contingente uallum, tertiae cohortis centuriones ex eo quo stabant loco recesserunt suosque omnis

5 reliquis β : que *add.* α || altitudinem α : latitud- β .

XLIII. 1 fundis α : *om.* β || iacula feruefacta β || 2 haec AM, BRS: haec LN β || castrorum locum β || 3 sicuti [secuti S] α : insecuti quasi β || 4 ac: *at f, edd.* || undique β : ubique α || demigrandi causa: *del. Güllbauer* || de uallo: *om.* LN¹ || 6 et contingente α : contingentes β .

go egunetan, hesiaren altuera bereko dorreak, eta, era berean gatibuek irakatsitako igitai eta dortokak⁸⁸ prestatzen eta egiten hasi ziren.

XLIII. 1. Setiaketaaren zazpigarren egunean, indar handiko haizea altxatu izan zelarik, irakindako buztin⁸⁹ biguinez egindako bolak eta suzko geziak habailez jaurtikitzen hasi ziren, galiar erara, lur-mokorrezko estalkia zuten etxolen aurka. 2. Hauek berehala su hartu zuten eta haizearen indarrak kanpamenduko leku guztietara zabaldu zuen sua. 3. Etsaiak, oihu izugarriak eginez, jada garaipen segurua lortu izan balute bezala, dorreak eta dortokak gerturatzen eta zurubiekin hesian gora igotzen hasi ziren. 4. Baina hainbestearinokoa izan zen gure soldaduen adorea eta gogo-bihotza ezen, nahiz alde guztietatik sugarrek kiskali eta gezi mordo batez inguraturik egon, eta tresneria nahiz ondasun guztiak sutan zeudela ikusi, ez baitzen inor hesitik aldentzen bere egonlekua utzita, baizik atzera ia begiratu ere egin gabe, denek gogor eta gartsu borrokatzen baitzuten. 5. Egun hau guztiz larria izan zen gureentzat, baina, halere, hau izan zen emaitza: egun hartan etsai asko zauritu eta hilik suertatu zirela hesiaren azpian soldadu asko pilatu izan zelako⁹⁰ eta azkenekoez ez zitelako irtenbiderik uzten lehenengoei. 6. Sugarra zertxobait moteldu eta alderdi batetik dorre bat hesia ukitzerraino gerturatu ondoren, hirugarren kohorteko ehuntariek, zeuden lekutik erretiratuta, beretar guztiak al-

⁸⁸ *Testudo* hitzak, soldaduak babesteko eta harresira gerturatzen lagun ziezaiekeen edonolako babes instrumentua adierazten zuen.

⁸⁹ *Ferrentes fusili ex argilla*: zer pentsa eman du Zesarren komentariagileen artean *fusili argilla* esapideak; batzuentzat harrikatzarekin nahastutako buztina litzateke, beste batzuentzat su bizian irakindako buztina; edozein kasutan, lur berezi bat zela dirudi.

⁹⁰ *Ur ... constipaverant*: esaldi esplikatibo hau kausal baten bitartez itzuli dut.

remouerunt; nutu uocibusque hostis, si introire uellent, uocare coeperunt; quorum progredi ausus est nemo. 7. Tum ex omni patre lapidibus coiectis deturbati, turrisque succensa est.

XLIV. 1. Erant in ea legione fortissimi uiri, centuriones, qui primis ordinibus adpropinquarent, T. Pullo et L. Vorenus. 2. Hi perpetuas inter se controuersias habebant, quinam anteferretur, omnibusque annis de locis summis similitatibus contendebant. 3. Ex his Pullo, cum acerrime ad munitiones pugnaretur, *Quid dubitas inquit, Vorene? aut quem locum tuae pro laude uirtutis spectas? hic dies de nostris controuersiis indicabit.* 4. Haec cum dixisset, procedit extra munitiones, quaeque pars hostium confertissima est uisa irrumpit. 5. Ne Vorenus quidem sese uallo continet sed omnium ueritus existimationem subsequitur. 6. Mediocri spatio relicto Pullo pilum in hostis inmittit, atque unum ex multitudine procurrentem traicit; quo percusso et exanimato, hunc scutis protegunt hostes, in illum tela uniuersi coniciunt neque dant progrediendi facultatem. 7. Transfigitur scutum Pulloni et uerutum in balteo defigitur. 8. Auertit hic casus uaginam et gladium educere conanti dextram moratur manum, impeditumque hostes circumsistunt. 9. Succurrit inimicus illi Vorenus et

XLIV. 1 primis α : iam pr- β || 2 hi α : hii YT ii YU/ || quinam α : uter alteri β || locis α : loco β || 3 munitiones α : -em β || pro laude uirtutis tuae β [probandae uirtutae Aldus tuae probandae uirt- Chr. Schneider] || expectas S β : spectas *ett.* || 4 cum β : dum α || extra β : ex castris α || pars hostium Aldus: parti host- α host- pars β || irrumpit α : eam inr- β || 5 sese tum uallo β : sese uallo AM, BRS uallo sese LN || 6 mediocri β : tum med- α || inmittit α : mittit β || et exanimato α : exanimatoque β || hostes in illum β : in hostem α || tela uniuersi AM, BRS || progrediendi β : regr- α || 7 transfigitur AM, N B². Tj: transigitur B¹ (?) RSL transfigit U/ || 8 hic β : huic α || conanti: -is BRLN || i(m)peditumque α : impeditum β .

denduarazi zituzten eta keinu nahiz oihuak eginez etsaiei deika hasi zitzaizkien nahi bazuten sartzeko esanez; haietako inor ez zen ausartu. 7. Orduan, alde guztietatik harriak jaurtikita, nahaspilatu zituzten eta dorreari su eman zioten.

XLIV. 1. Baziren legio hartan oso adoretsuak ziren bi ehuntari, lehenengo ordenetara pasatzear zeudenak: T. Pullo eta L. Boreno. 2. Hauek etengabe eztabaidatzen zuten elkarren artean ia nor zuten besteek gogokoena, eta urtero aldi berean lehiatzen zuten kargu handienak eskuratzeko. 3. Bi hauetatik Pullok, parapetoan borroka gogorrena zen unean esan zion Borenori: «Zergatik zaude zalantzan Boreno? noiz arte itxaron behar duzu zure adorea frogatzeko? Egun honetan erabakiko da gure lehia». 4. Hau esanda, babeslektutik irten eta etsai multzo tinkoena zekusan alderdian eraso egiten du. 5. Boreno ere ez da hesiaren atzean gelditzen baizik, bes-teen esamesen beldur, atzetik jarraitzen dio. 6. Tarte handirik gelditzen ez zenean, Pullok harmailua etsaien aurka jaurtikitzen du eta galiar multzoaren artetik aurrean korrika zihoan bat zeharkatzen du; hura zauritu eta eraila izanik, etsaiek erredolekin babesten dute gorpua, guztiek Pulonen aurka geziak jaurtikitzen dituzte eta ez diote aurrera egiteko aukerarik uzten. 7. Pulloni erredola zeharkatzen diote eta zorroan sartzen zaio gezi bat. 8. Mugimendu honek zorroa urrun-tzen dio eta ezpata eskuinaz hartzeko ahaleginak egiten ari dela, ezinean egonik, etsaiek inguratzen dute. 9. Haren etsai Boreno lasterka etorri eta larrialdi hartan laguntza ematen dio.

laboranti subuenit. 10. Ad hunc se confestim a Pullone omnis multitudo conuertit, illum ueruto arbitrantur transfixum. 11. Gladio comminus rem gerit Vorenius, atque uno interfecto reliquos paulum propellit; 12. dum cupidius instat, in locum deiectus inferiorem concidit. 13. Huic rursus circumuento fert subsidium Pullo, atque ambo incolumes compluribus interfectis summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. 14. Sic fortuna in contentione et certamine utrumque uersauit, ut alter alteri inimicus auxilio salutique esset neque diiudicari posset, uter utri uirtute anteferendas uideretur.

XLV. 1. Quanto erat in dies grauior atque asperior oppugnatio, et maxime quod magna parte militum confecta uulneribus res ad paucitatem defensorum peruenerat, tanto crebriores litterae nuntiique ad Caesarem mittebantur; quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cucriatu necabatur. 2. Erat unus intus Neruius, nomine Vertico, loco natus honesto, qui a prima obsidione ad Ciceronem perfugerat, suamque ei fidem praestiterat. 3. Hic seruo spe libertatis magnisque persuadet praemiis ut litteras ad Caesarem deferat. 4. Has ille in iaculo inligatas effert, et Gallus inter Gallos sine ulla suspitione uersatus ad Caesarem peruenit. 5. Ab eo de periculis Ciceronis legionisque cognoscitur.

10 *ab* conuertit usque ad periculum (48, 7) *lacunam praebet* B, *folio uno exciso* || illum ueruto transfixum arbitrantur β : illum uero obscurantur occisum α *del. Apitz* || 11 uorenius gladio rem [gladiatorem U] comminus gerit β || 12 deiectus: delatus *Paul* || inferiorem delectus β || concidit: occidit LN || 13 subsidium fert β || sese intra munitiones α : intra mun- se β .

XLV. 2 suamque: summamque *Paul* || 3 hic M, RS, T/hinc A huic U *huius* LN || magnisque: magnis LN || 4 in iaculo α : iac- β in sag- *Kraner* || effert α : adfert [infert T] β || 5 cognoscitur α : -it β .

10. Pullon utzi eta harengana bueltatzen da gizon multzo guztia bestea gezia zeharkatu dutela pentsatuz. 11. Borenok gertutik borrokatzen du ezpataz eta, bat hil ondoren, gainontzekoak pixka bat atzerarazten ditu; 12. gartsuki borrokan ari zela, zulo batean sartu eta erori egiten da. 13. Orduan Pullo, Boreno inguratuta egonik, laguntzera etortzen zaio eta biak, etsai mordo bat hilda, minik hartu gabe itzultzen dira parape-tora goraipamen handienak jasoz. 14. Horrela, Zoriak bata eta bestea ibili zituen borrokan eta lehian eta nola ibili ezen, nahiz etsaiak izan, bata bestea lagundu eta babestu baitzuen eta ezinezkoa baitzen nor hobetsi behar zen erabakitzea⁹¹.

XLV. 1. Setiaketa egunetik egunera⁹² larriagotzen eta gogortzen ari zen heinean (batez ere, soldadu gehienak zaurituta egonik, indar militarrek defentsa soldadu gutxi batzuetara murriztu zirelako), geroz eta eskutitz eta mezulari gehiago bidaltzen zizkieten Zesarri; haietako batzuk, harrapatu ondoren, gure soldaduen aurrean hiltzen zituzten zigortuta. 2. Bazegoen gure artean nerbiar bat, Bertiko izenekoa, jaiotzaz familia onekoa, setiaketa hasieran Zizeronengana iheska joan eta leialtasun osoa agindu ziona. 3. Honek esklabo bat limurtzen du askatasunaren itxaropena eta sari handiak eskainiz Zesarri eskutitzak eraman diezaizkion. 4. Hark gezi batean bilduta eramaten ditu eta galiarra izanik susmorik sorrarazi gabe galiarren artean, Zesarrengana iristen da. 5. Haren bitartez, Zizeronen eta legioen arriskuen berri jasotzen du.

⁹¹ Pasarte honetan bezala beste zenbaitetan ere, Zesarrek bere zenturoien ekin-tza adoretuak kontatzea eta goraipatzea gustukoa du (P. Sextio Bakulo II, 25, III, 5 eta VI, 38; T. Balbentio eta K. Lukano V, 35; L. Fabio VII, 47 eta 50; M. Petronio VII, 50), eredu edo *exempla* eragingarriak zirelako.

⁹² *In dies*: 'egunetik egunera' konparaketetan eta antzeko egituretan erabiltzen den esamoldea da.

XLVI. 1. Caesar, acceptis litteris hora circiter undecima diei, statim nuntium in Bellouacos ad M. Crassum quaestorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo milia passuum XXV; 2. iubet media nocte legionem proficisci celeriterque ad se uenire. 3. Exit cum nuntio Crassus. Alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatum finis legionem adducat, qua sibi iter faciendum sciebat. 4. Scribit Labieno, si rei publicae commodo facere posset, cum legione ad finis Neruiorum ueniat. Reliquam partem exercitus, quod paulo aberat longius, non putat exspectandam; equites circiter quadringentos ex proximis hibernis colligit.

XLVII. 1. Hora circiter tertia ab antecursoribus de Crassi aduentu certior factus, eo die milia passuum XX procedit. 2. Crassum Samarobriuae praeficit legionemque attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obsides ciuitatum, litteras publicas, frumentumque omne quod eo tolerandae hiemis causa deuexerat relinquebat. 3. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus in itinere cum legione occurrit. 4. Labienus, interitu Sabini et caede cohortium cognita, cum omnes ad eum Treuerorum copiae uenissent ueritus ne, si ex hibernis fugae similem profectionem fecisset, hostium impetum sustinere non posset, praesertim quos recenti uic-

XLVI. 1 circiter hora β || diei XI U || bellouacos α : -agos β || quaestorem α : *om.* β || mittit: misit LN || 3 atrebatum α : -ium β || faciendum sciebat β : faciendum A, RSLN¹ sit faciendum M faciendum sit N² || 4 labieno: <t.> lab. *Gertz* || facere possit *Clarke*: f- posset α possit f- Tf posset f- Ul || exspectandam α : exercendam β arcessendam *Cuiacius* || hibernis: *del. Gertz* || cogit β : colligit α .

XLVII. 1 factus eo α : est factus, eo β || procedit α : progreditur β || 2 praeficit: -ecit RLN, T¹ f || adtribuit α : ei attr- β || ciuitatum: -ium Ul || 3 fabius... occurrit: *om.* AM || 4 et caede α : caede β || treuerorum α : treuir- β || uenissent α : conuen- β || ne si *Oudendorp*: ne α si β || fecisset β : ut *add.* α .

XLVI. 1. Zesarrek, arratsaldeko hiruretan edo eskutitza jaso ondoren, berehala mezulari bat bidaltzen du Belobaziarrengana, M. Kraso kuestorearengana, noren negu kanpamendua hogeita bost mila pausutara baitzegoen. 2. Gau erdian legioa martxan jarri eta berarengana etortzeko agintzen du. 3. Kraso mezularia iritsi bezain laster abiatzen da. Zesarrek beste mezulari bat K. Fabio ordezkoarengana bidaltzen du Atrebaziarren lurraldera legio bat eramateko aginduarekin, handik igarotzea pentsatzen baitzuen. 4. Labienori idazten dio esanez, Errepublikaren onerako horrela egin badezake, legio batekin Nerbiarren lurraldera etortzeko⁹³. Urrutixego zeuden armadako gainontzeko tropei ez itxarotea erabakitzen du. Inguruetako negu kanpamenduetatik laurehun zaldun inguru ateratzen ditu.

XLVII. 1. Goizeko hirurak aldera ikertzaileen bitartez Krasoren etorreraren berri izan ondoren, egun hartan hogeita mila pausu ibili zen. 2. Samarobribako agintaritza Krasori ematen dio eta legio bat uzten, han gelditzen baitziren armadaren bagajea, hirietako bahituak, txosten ofizialak eta negua han pasatzeko bilduarazi zuen gari guztia. 3. Fabio, agindu zitzaion bezala, gehiegi atzeratu gabe legioarekin bidera irtetzen zaio. 4. Labienok, Sabinoren heriotza eta kohorteen porrota ezagututa Treberiar tropa guztiak haren-gana iritsi ondoren beldurtuta zegoelarik, negu kanpamendutik ihesean bezala irten izanez gero, etsaien erasoaldia jasan ahal izango ote zuten pentsatuz —are gehiago jakinik etsaiak arestian lortutako garaipenaz puztuta zeudela—,

⁹³ *Scribit (ut) ... veniat: ut* juntagailuaren ezabapena hizkera familiarak berezkoa du.

toria efferrī sciret, 5. litteras Caesari remittit: quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset; rem gestam in Eburonibus perscribit; docet omnis equitatus peditatusque copias Treuerorum tria milia passuum longe ab suis castris consedisse.

XLVIII. 1. Caesar, consilio eius probato, etsi opinione trium legionum deiectus ad duas redierat, tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. 2. Venit magnis itineribus in Neruiorum fines. Ibi ex captiuis cognoscit quae apud Ciceronem gerantur quantoque in periculo res sit. 3. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis praemiis persuadet uti ad Ciceronem epistolam deferat. 4. Hanc Graecis conscriptam litteris mittit, ne intercepta epistola nostra ab hostibus consilia cognoscantur. 5. Si adire non possit, monet ut tragulam cum epistola ad ammentum deligata intra munitionem castrorum abiciat. 6. In litteris scribit se cum legionibus profectum celeriter adfore; hortatur ut pristinam uirtutem retineat. 7. Gallus periculum ueritus, ut erat praeceptum, tragulam mittit. 8. Haec casu ad turrim adhaesit neque ab nostris biduo animaduersa tertio die a

5 remittit β: dim- α equitatus peditatusque Aβ || ab α: a β.

XLVIII. 1 redierat: reciderat *Pluygers* || communis α: -i β || salutis α: -e T, U/-i f
3 persuadet α: suadet β || 5 ammentum α: amentum β || munitionem α: -es β || 6 legionibus α: legione f; U/legione esse T legionibus <11> *Meusel* || 8 turrim α: -em β || ab α: a β.

5. eskutitz bat bidaltzen dio Zesarri esanez zein arriskutsua litzatekeen legioa negu kanpamendutik ateratzea; Eburoniarren lurraldean gertatutakoa kontatzen dio eta Treberiarren oinezko soldaduak, zaldunak eta gainontzeko tropak beren kanpamendutik hiru mila pausutara⁹⁴ kokatuta daudela adierazten.

XLVIII. 1. Zesarrek, haren aholkua onartuta, hiru legio edukitzeko itzaropena galdu ondoren birekin soilik gelditu arren, halere, denen salbamena lortzeko bide bakarra azkartasuna zela pentsatzen zuen⁹⁵. 2. Nerbiarren lurraldera etorri zen ahalik eta azkarren. Han gatibuen ahoz Zizeronen inguruan gertatzen ari zenaz eta egoeraren larritasunaz ohartzen da. 3. Orduan, galiar zaldun bat sari handiak medio limurtzen du Zizeroni eskutitz bat eraman diezaion. 4. Hizki grekoz⁹⁶ idatzita bidaltzen du, harapatzen bazuten ere, geure asmoak ezagutu ez zitzaten. 5. Harengana iristea lortzen ez bazuen, eskutitza, gezi baten atzeko uhalean⁹⁷ lotuta, kanpamenduko babestokiaren barnekaldera botatzeko aholkatzen dio. 6. Honela dio Zesarrek eskutitzean, hots, bera legioekin abiatu dela, han izango dela berehala; bere betiko adoreari eutsi diezaion gogoberotzen du. 7. Galiarrak, arriskuaren beldurrez, gezia botatzen du agindu bezala. 8. Hau, kasualitatez, dorre batean sartuta gelditzen da, eta bi egunetan zehar geureak hartaz ohartu gabe egon ondoren, hirugarrenean,

⁹⁴ *Tria milia passuum longe ab*: distantzia adierazten duen akusatiboaren eta *ab* preposizioa duen ablatibo baten artean *longe* adberbioaren erabilpena hizkera familiarak duen ezaugarri bat da.

⁹⁵ Suntsipen berri bat jasanezinezkoa zatekeen Erromatarrentzat; Titurioren porrotaren ondoren, Suetoniok kontatzen duenez (*Caesar*, 67, 2) ilea eta bizarra luzatzen utzi zituen laido haren mendekua hartu arte.

⁹⁶ Greziar hizkien erabilpen hau ez da ekintza isolatua, Galiarrek greziar alfabeto latindarra baino gehiago erabiltzen baitzuten.

⁹⁷ *Tragula* deiturikoa arma jaurtikitzailea zen, jatorriz zeltiar herriena baina oso goiz erromatarrek bereganatua: uhal batez (*ammentum*) indartutako gezia zen.

quodam milite conspicitur, dempta ad Ciceronem defertur. 9. Ille perlectam in conuentu militum recitat, maximaque omnis laetitia adficit. 10. Tum fumi incendiorum procul uidebantur, quae res omnem dubitationem aduentus legionum expulit.

XLIX. 1. Galli re cognita per exploratores obsidionem relinquunt, ad Caesarem omnibus copiis contendunt. 2. Hae erant armatae circiter milia LX. Cicero data facultate Gallum ab eodem Verticone, quem supra demonstrauius, repetit qui litteras ad Caesarem deferat. Hunc admonet iter caute diligenterque faciat. 3. Perscribit in litteris hostis ab se discesisse omnemque ad eum multitudinem conuertisse. 4. Quibus litteris circiter media nocte Caesar allatis suos facit certiores eosque ad dimicandum animo confirmat. 5. Postera die luce prima mouet castra et circiter milia passuum quattuor progressus trans uallem et riuum multitudinem hostium conspicatur. 6. Erat magni periculi res tantulis copiis iniquo loco dimicare; tum, quoniam obsidione liberatum Ciceronem sciebat, aequo animo remittendum de celeritate existimabat; 7. consedit et quam aequissimo loco potest castra communit, atque haec, etsi erant exigua per se, uix hominum milium septem, praesertim nullis cum impedimentis, tamen angustiis uiarum quam maxime potest contrahit eo consilio ut in summam contemptionem hostibus

XLIX. 2 haec: haec A, U || armata *Nipperdey*: -ae *codd.* -orum *nett. edd.* || data facultate gallum *post cicero codd.*: *transposuit Constans, cf. R. E. A., 1925, p. 284-285* || ab eodem uerticone α : eundem uerticonem β || rep(p)erit: repetit *det.*, *Aldus* || deferat α : / ref. T, U/ || 4 media nocte α : -am -em β || 5 postero LN β : -a AM, BRS || uallem α : uallem magnam β || hostium multitudinem LN || 6 tantulis α : cum tantis β || tum α : tunc β || 7 consedit: -idit *Mensel* || potest loco β || contemptionem α : content- β .

soldadu batek atzematen du; handik atera eta Zizeroni eramaten diote. 9. Honek, ondo irakurri ondoren batzarrean azaltzen du eta izugarritzko poza jabetzen da guztietaz. 10. Urrunean suteen kea zekusaten; honek legioen etorrerari buruzko zalantza oro deuseztatu zien.

XLIX. 1. Galiarrek, gertatutakoa ikertzaileen bitartez eza gututa, setiaketari uko egiten diote eta Zesarren aurka tropa guztiekin abiatzen dira. 2. Hauek armatutako hirurogei bat mila gizonek osatzen zuten. Gorago azaldu dugun Bertiko berak aukera emanda, Zizeronek, Zesarri eskutitza eramateko prest dagoen galiar bat aurkitzen du; honi bidea arretaz eta kontuz egiteko aholkua ematen dio⁹⁸. 3. Eskutitzean etsaiak beregandik aldendu eta multzo handi bat osatuz Zesarren aurka zihoazela jakinarazten zion. 4. Eskutitz hau gauerd inguruan jasota, Zesarrek bere soldaduak jakinaren gainean jartzen ditu eta borroka egiteko gogoberotzen. 5. Hurrengo egunean, egunsentian, kanpamendua altzarazten du eta lau mila pausu inguru eginda, haraneko ibaiaz⁹⁹ bestalde etsaien multzoa begizatzen du. 6. Oso arriskutsua zen hain soldadu gutxirekin leku desegoki batean borrokari ekitea. Bestalde, Zizeron setiaketaz aske zegoela bazekienez, zuhurki eta presak alde batera utzita jokatu behar zutela pentsatzen zuen; 7. horregatik, gelditu eta ahal zen lekurik egokienean kanpamendua gotortu zuen eta nahiz hura txikia zen —zazpi mila¹⁰⁰ gizonentzat justu-justu eta hori bagajerik gabe—, dena den, bideak estutuz ahal bezainbeste txikitzen

⁹⁸ *Admonet (ut) ... faciat*: juntagailua ezabatuta dago hizkera familiarrean ohi den moduan.

⁹⁹ *Vallem et rivum*: hendiadis izeneko figura erretorikoa.

¹⁰⁰ Legioaren gizon kopuru teorikoa 6.000 gizonezko zen; hemen, zazpi milakoa da bi legioek biltzen duten gizon kopurua, beraz, kopuru murriztua.

ueniat. 8. Interim speculatoribus in omnis partis dimissis explorat quo commodissime itinere ualles transiri possit.

L. 1. Eo die paruulis equestribus proeliis ad aquam factis, utrique sese suo loco continent: 2. Galli, quod ampliores copias, quae nondum conuenerat, exspectabant; 3. Caesar, si forte timoris simulatione hostis in suum locum elicere posset, ut citra uallem pro castris proelio contenderet; si id efficere non posset, ut exploratis itineribus minore cum periculo uallem riuumque transiret. 4. Prima luce hostium equitatus ad castra accedit proeliumque cum nostris equitibus committit. 5. Caesar consulto equites cedere seque in castra recipere iubet; simul ex omnibus partibus castra altiore uallo muniri portasque obstrui atque in his administrandis rebus uallo muniri portasque obstrui atque in his administrandis rebus quam maxime concursari et cum simulatione agi timoris iubet.

LI. 1. Quibus rebus hostes inuitati copias traducunt aciemque iniquo loco constituunt, 2. nostris uero etiam de uallo deductis propius accedunt et tela intra munitionem ex omnibus partibus coiciunt, 3. praeconibusque circummissis pronuntiarum iubent, seu quis Gallus seu Romanus uelit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere: post id tempus non fore potestatem; 4. ac sic nostros contempserunt, ut obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitem, quod ea non posse introrumpere uidebantur, alii

8 omnes partes α : -em -em β || commodissime α : -o β || uallem transire β : -es [-is S] transire α -es -iri *Frigell* || possit α : -et β .

L. 1 sese α : se in β || 3 efficere α : fieri β || minore cum α : minore T/a minore U/ || 5 muniri α : -ire [-ite T¹] β || iubet: *del. Paul.*

LI. 2 de AM, BRS: e f T², U/ a T¹ om. LN || 3 romanus α : quis rom- β || 4 ea β : eas α .

du etsaiantzako guztiz gerturaezin gertatuko delako asmoarekin. 8. Bitartean, ikertzaileak alde guztietara bidalita, nondik erosoan harana zeharkatu ahal izango duen aztertzen du.

L. 1. Egun hartan, zaldizko borroka gutxi batzuk ur ertzean burututa, bi alderdietakoek beren lekuetan irauten dute; 2. Galiarrek, oraindik iritsi ez ziren tropa gehiagoren zain zirelako; 3. Zesarrek, beldurti itxura azalduz¹⁰¹ bere lekura etsaiak erakar zitzaizkelakoan, haranetik honantz burrrukatze-ko asmoz; hura egiterik ez bazegoen, bideak ikertu ondoren, harana eta ibaia arrisku gutxiagoz zeharkatu ahal izateko. 4. Egunsentian etsaien zalduneria kanpamendura iritsi eta gure zaldunekin borrokan hasi zen. 5. Zesarrek, zaldunei nahita amore eman eta kanpamendura aldentzeko agintzen die; aldi berean, alderdi guztietatik hesi altuago batez kanpamendua babesteko, sarrerak eragozteko eta lan hauek egiterakoan ahalik eta arinen eta beldurti itxura azalduz egiteko agintzen die.

LI. 1. Gauza hauek guztiek bultzatuta, etsaiak tropak beste aldera pasatzen dituzte eta gudalekua toki desegoki batean ezartzen; 2. are gehiago, geureak hesitik aldendu izan zirelarik, gehiago gerturatzen dira eta geziak gotorlekuaren barrura jaurtikitzen dituzte alde guztietatik, 3. eta mezulariak inguruetara bidalita, honako hau iragartzeko agintzen diete, hots, norbaitek, galiarra nahiz erromatarra, beraiengana etorri nahi bazuen goizeko bederatziak baino lehen¹⁰² arriskurik gabe etor zitekeela; ordu hori pasata, ez lukeela baimenik izango. 4. Eta hainbestearaino gutxietsi zituzten gure soldaduak ezen ate bakoitzeko sarrera, itxura egiteko belarrez oztopatuta egonik,

¹⁰¹ *Timoris simulatione*: genitibo objektiboa.

¹⁰² Urte sasoi honetan (azaroaren hasieran) hirugarren ordua zortzi t'erdiki inguruan hasten zen.

uallum manu scindere, alii fossas complere inciperent. 5. Tum Caesar omnibus portis eruptione facta equitatuque emisso celeriter hostis in fugam dat, sic uti omnino pugnandi causa resisteret nemo, magnumque ex eis numerum occidit atque omnis armis exiit.

LII. 1. Longius prosequi ueritus, quod siluae paludesque intercedebant neque etiam paruulo detrimento illorum locum relinqui uidebat, omnibus suis incolumibus copiis eodem die ad Ciceronem peruenit. 2. Institutas turres, testudines, munitionesque hostium admiratur. Legione producta, cognoscit non decimum quemque esse reliquum militem sine uulnere. 3. Ex ehs omnibus iudicat rebus quanto cum periculo et quanta cum uirtute res sint administratae. Ciceronem pro eius merito legionemque collaudat; 4. centuriones singillatim tribunosque militum appellat, quorum egregiam fuisse uirtutem testimonio Ciceronis cognouerat. De casu Sabini et Cottae certius ex captiuis cognoscit. 5. Postero die contione habita rem gestam proponit; milites consolatur et confirmat. 6. quod detrimentum culpa et temeritate legati sit acceptum, hoc aequiore animo ferendum docet, quod beneficio deorum immortalium et uirtute eorum expiato incommodo neque hostibus diutina laetatio neque ipsis longior dolor relinquatur.

5 tum: tunc LN || dat hostes in fugam β || uti α: ut β || eis BRSLN: iis A his Mβ.

LII. 1 prosequi α: noluit add. β || neque... uidebat: del. Bentley || etiam: enim uel Ciacconius || illorum: illum SLRN² ullum Lambin suorum Iurinius || locum α: eos add. β || uidebat: uolebat Lambin || copiis α: om. β || 2 producta legione β || quemque α: quemquam β || reliquum α: relictum β || 3 his Sβ: his M iis A, BRLN || quanta β: cum add. α || 4 uirtutem fuisse β || ex α: e β || 6 ferendum α: -endum β || laetitia β: laetatio α iactatio Paul.

handik ezin zutela barrura sartu zirudienez, batzuk hesia eskuekin zulatzen, besteak zuloa betetzen hasi baitziren. 5. Orduan Zesarrek, ate guztietatik eraso-eran irtenaldia egin eta zalduneria askatuta, berehala ihes eginarazten die etsaiei eta nola egin ere, ezin izan baitzion inork aurre egin: horrela, haietako asko hil eta guztiak armak uztera behartu zituen.

LII. 1. Atzetik jazarriz urrunegi joateko beldurrez, bideetan basoak eta zingirak zeudelako eta kalterik txikiena egiteko ere aukerarik ez zela gelditzen ikusten zuelako, bere tropa guztiak zauririk gabe egonik, Zizeronengana iritsi zen haiekin egun hartan bertan. 2. Altxatutako dorre, mantelete eta gotorlekuek harrituta uzten dute; legioa begiztatu ondoren, hamarreko bakoitzean bakar bat ere ez zela zauririk gabe geratu ikusten du: 3. gauza hauetako esker, zenbaterainoko arriskuaz eta zein gartsuki aurre egin zioten egoerari konturatzen da. Zizeron eta legioa goraiatzeko ditu¹⁰³ beren adorea. 4. Zenturoiak eta tribuno militarrik banan-banan iaipatu zituen, haiek azalduzko adorea harrigarriaren berri izan baitzuen Zizeronek esanda. Sabino eta Katoren zoritxarraz berri zehatzagoak jasotzen ditu gatibuen gandik. 5. Biharamunean, batzarra bilduta, gertatutakoa azaltzen du, soldaduak kontsolatzen ditu eta gogoberotzen. 6. Legatua-
ren erruz eta ausarkeriaz jasandako kaltea gogo onez eraman behar zuketela esaten die zeren, jaingo hilezkorren laguntzaz¹⁰⁴ eta beraien adorez hondamendia mendekatuta, ez baitzuten luzarorako izan etsaiek poza, ez eta beraiek ere nahigabea.

¹⁰³ Ikus daiteke Zesarrek ez duela Zizeron goraiatzeko aukerarik galtzen: komentarigile zenbaitek azpimarratu duen bezala, pertsonai honen anai zen Zizeron kontsul eta hizlari ospetsuaren oniritzia irabazteko modu bat kontsidera daiteke.

¹⁰⁴ Kapitulu hau eta I, 12 eta 14 pasarteak dira, jainkoen eragina eta presentzia dakarten bakarrak Galiako gerraren kontakizunean; Suetoniok gai honi buruz zera dio, alegia, Zesarrek ez ziola inoiz ekinaldi bati uko egin jainkoen beldurrez (Caes., 59, 1).

LIII. 1. Interim ad Labienum per Remos incredibili celeritate de uictoria Caesaris fama perfertur, ut, cum ab hibernis Ciceronis milia passuum abesset circiter LX eoque post horam nonam diei Caesar peruenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oreretur, quo clamore significatio uictoriae gratulatioque ab Remis Labieno fieret. 2. Hac fama ad Treueros perlata, Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreuerat, noctu profugit copiasque omnis in Treueros reducit. 3. Caesar Fabium cum sua legione remittit in hiberna, ipse cum tribus legionibus circum Samarobriam trinis hibernis hiemare constituit et, quod tanti motus Galliae exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decreuit. 4. Nam illo incommodo de Sabini morte perlato omnes fere Galliae ciuitates de bello consultabant, nuntios legationesque in omnis partes dimittebant et quid reliqui consilii caperent atque unde initium belli fieret explorabant, nocturnaue in locis desertis concilia habebant. 5. Neque ullum fere totius hiemis tempus sine sollicitudine Caesaris intercessit, quin aliquem de consiliis ac motu Gallorum nuntium acciperet. 6. In his ab L. Roscio, quem legioni tertiae decimae praefecerat, certior factus est magnas Gallorum copias earum ciuitatum quae Aremoricae appellantur 7. oppugnandi sui causa conuenisse neque longius milia passuum octo ab hibernis suis afuisse,

LIII. 1 abesset circiter LX α: LX abesset T^fXI abesset U^l circiter lx abesset *Klotz* || oreretur A¹ M¹, BR¹, /U²: orir- A² M², SLNR², T^f, U¹ || 2 treueros α: iros R² β || indu- tiomarus: induc- AM, f || treueros α: -iros R² β || 3 fabium cum sua legione [cum sua leg- fab- LN] remittit in hiberna α: fab- cum leg- in sua rem- hib- β || samarobriam LNR²: -briuma U^l -brium *cott*. || et α: *om.* β || ad exercitum ipse LN || 4 nuntios: *del. Lange* || explorabant α: -orant β || 5 intercessit: *post* tempus LN || consiliis α: *con-* T, U^l || 6 quaestore α: legato β *del. Ondendorp* || gallorum: *del. Kruffert* || aremoricae *Glück*: arm- *codd.* || /milia LR²: milium AAM, BR¹ SN mil β milibus *Bernoald* || afuisse α: fuisse β.

LIII. 1. Bitartean azkartasun harrigarriaz iristen da Remiarren¹⁰⁵ bitartez Labienorengana Zesarren garaipenaren oihartzuna, hain azkar, ezen nahiz Zizeronen negu kanpamendutik ia hirurogei mila pausutara egon eta nahiz Zesar arratsaldeko hirurak jota iritsi hara, gau erdia baino lehen oiuhu hotsa entzuten baitzen kanpamenduaren atetaan; oiuhu haiekin garaipena ospatzen zuten eta Labieno zoriontzen. 2. Treberiarrek hauen berri izan zutenean, Indutiomarok, zeinak hurrengo egunean Labienoren kanpamendua erasotzeko agindua emana baitzuen, gauetz ihes egin eta tropa guztiak Treberiarrengana eramán zítuen. 3. Zesarrek Fabio bere legioarekin negu kanpamendura itzularazten du, berak, ordea, hiru legioekin¹⁰⁶ Samarobriba inguruan hiru kanpamendutan negua pasatzea erabakitzen du eta, Galian matxinada handiak zirela eta, negu osoa armadaren ondoan iraungo zuela jakinarazi zuen. 4. Izan ere, porrot hura eta Sabinoren heriotzaren berria zabaldu ondoren, ia Galia guztiko hiriek gudaz hitz egiten zuten elkarrekin, mezulariak eta ordezkartzak alde guztietara bidaltzen zituzten eta horrela, zein erabaki hartzen ari ziren gainontzekoak baita gerra non hasiko zen ere ikertzen zuten eta leku bakartietan batzarrak egiten zituzten gauetz. 5. Eta ia ez zuen izan Zesarrek negu hartan guztian kezkarik gabeko unerik, Galiarren batzar eta matxinadez mezuren bat jaso gabe pasatako unerik. 6. Besteak beste, hamairugarren legioaren buru izendatua izan zuen L. Roskiok jakinarazi zion *Aremoriziar* deituriko hirietako Galiar tropa ugari 7. eraso egiteko asmoz bildu izan zela eta ez zegoe-la zortzi mila pausu baino gehiagoko tarterik beren kanpa-

¹⁰⁵ *Per Remos* instrumentalak ahozko transmisioa adieraziko luke, VII, 3 pasartean kontatzen denaren antzekoa.

¹⁰⁶ Hiru legio hauek, Zizeronena, Samarobriban utzi zuen Krasorena eta Trebonioren ziren.

sed nuntio allato de uictoria Caesaris discessisse, adeo ut fugae similis discessus uideretur.

LIV.1. At Caesar, principibus cuiusque ciuitatis ad se euocatis, alias territando, cum se scire quae fierent denuntiaret, alias cohortando magnam partem Galliae in officio tenuit. 2. Tamen Senones, quae est ciuitas in primis firma et magnae inter Gallos auctoritatis, Cauarinum, quem Caesar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus aduentu in Galliam Caesaris cuiusque maiores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cum ille praesensisset ac profugisset, usque ad finis insecuti regno domoque expulerunt 3. et, missis ad Caesarem satisfaciendi causa legatis, cum is omnem ad se senatum uenire iussisset, dicto audientes non fuerunt. 4. Tantum apud homines barbaros ualuit esse aliquos repertos principes inferendi belli tantumque omnibus uoluntatum commutationem attulit, ut praeter Aeduos et Remos, quos praecipuo semper honore Caesar habuit, alteros pro recentibus Gallici belli officii, nulla fere ciuitas fuerit non suspecta nobis. 5. Idque adeo haud scio mirandumne sit, cum compluribus aliis de causis, tum

LIV. 1 euocatis α : uoc- β || alias... alias: alios... alios S, *Vascosan* || cum se scire quae fierent denuntiaret, alias cohortando *Aldus*: cum se scire quae fierent al- cohden- α cum sciret deficere alcoh- β *del. Mensel* || galliae α : gallorum β || 2 ac profugisset AM, BRLN: et prof. U *om. S, Tf, l* || usque ad: usque in AM || 3 satisfaciendi AM β : -undi BRSLN || is BRSLN, U: his ABM, Tf, l || ad se omnem β || 4 tantum: tantum <que> *Vascosan* <ac> tantum *Dittenberger* tantum <autem> *libentius scripserim* || aliquos esse repertos U *esse repertos aliquos LN* || belli inferendi LN β || omnibus α : -ium β || uoluntatum AM, LNR²: -em BR¹ S -is β || belli gallici LN || 5 cum α : *om. \beta*.

mendutik gurera arte; dena den, Zesarren garaipenari buruzko iragarpen iritsi ondoren, atzeratu egin zirela eta, nola atzeratu, ihesa baitzirudien irteera hark.

LIV. 1. Zesarrek ordea, herrialde bakoitzeko agintariak beregana deitu ondoren, batzuetan etsaiak prestatzen ari zirenen berri bazuela aditzera emanaz, bestetan gogoberotuz, Galiarren gehiengoa bere esanetara eduki zuen. 2. Hala ere, Senoniarrek, herrialde indartsuenetarikoa eta Galiarren artean aginpide handia duena¹⁰⁷, Zesarrek errege izendatutako Kabarino hiltzen saiatu ziren batzarreko agindu baten bitartez (honen anai Moritasgok¹⁰⁸, Zesar Galiara iritsi zen garaian erregetza bere esku zuen, lehenago haren arbasoek izan zuten bezala); nola Kabarinok hura susmatu eta ihes egin zuen, mugetaraino jazarri zuten eta erresuma eta jaioteritik botatzen; 3. eta beren buruak zuritzeko Zesarri ordezkioak bidali ondoren, honek senatu guztia bere aurrera etor zedin agindu zienean, ez zioten obeditu. 4. Hain pisua izan zen barbaroengan gerra egiteko prest aurkitu izan zituzten nobleen eragina eta hainbeste aldatu zituen guztien asmoak ezen, ez baitzegoen ia susmagarria gertatzen ez zitzaigun herririk, Zesarrek beti bereziki aintzakotzat hartu izan zituen Heduarrek eta Remiarrak izan ezik, batzuk erromatar herriarekiko aintzinako leialtasun betikoagatik, besteak ares-tian galiar gudan eginiko zerbitzuagatik. 5. Eta ez dut uste honek hainbeste harritu behar gintuzkeenik zeren, beste

¹⁰⁷ Sena ibaiaren bailaran nagusi ziren eta beren hiriburua *Aggedincum* zen, egun Sens. Herri honen esku zegoen Galiako iparraldeko hego-ekialdeko Probintziarekin eta Italiarekin lotzen zuen bidea; hau zela eta, herri honekiko etsaigoa arrisksua zen Zesarrentzat.

¹⁰⁸ Nahiz ohizkoa ez den, gizonezko batek jainko baten izena du: Moritasgo galiar jainkoa, Apolo erromatar jainkoarekin asimilatu zuten galiar-erromatarrek.

maxime quod ei qui uirtute belli omnibus gentibus praeferebantur tantum se eius opinionis deperdidisse ut a populo Romano imperia perferrent grauissime dolebant.

LV. 1. Treueri uero atque Indutiomarus totius hiemis nullum tempus intermiserunt quin trans Rhenum legatos mitterent, ciuitates sollicitarent, pecunias pollicerentur, magna parte exercitus nostri interfecta multo minorem superesse dicerent partem. 2. Neque tamen ulli ciuitati Germanorum persuaderi potuit ut Thenum transiret, cum se bis expertos dicerent, Ariouisti bello et Tencterorum transitu: non esse amplius fortunam temptaturos. 3. Hac spe lapsus Indutiomarus nihilo minus copias cogere, exercere, a finitimis equos parare, exsules damnatosque tota Gallia magnis praemiis ad se allicere coepit. 4. Ac tantam sibi iam his rebus in Gallia auctoritatem comparauerat ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publice priuatimque peterent.

LVI. 1. Ubi intellexit ultro ad se ueniri, altera ex parte Senones Carnutesque conscientia facinoris instigari, altera Neruios Atuaticosque bellum Romanis parare, neque sibi uoluntariorum copias defore si ex finibus suis progredi coepisset, armatum concilium indicit. 2. Hoc more Gallorum est initium belli, quo lege communi omnes puberes armati conuenire consuerunt: qui ex eis nouissimus conuenit, in

5 qui β : ei qui α || populi romani [uel p. r.] S β : a p. r. AM, BRLN.

LV. 1 treueri α f: -iri T, U/ || 2 transiret: -ent *Vasosan* || ariouisti... transitu: *del. Lange* || tenctherorum *coniaci*: thincther- AM, BRS tenchter- LN tencter- U/ tencher- Tf || fortunam amplius LN || temptaturos α U: -andam Tf || 3 indutiomarus: induc- AM, f || cogere: agere LN || 4 his: hiis T iis U || gallia α : -am β .

LVI. 1 carnutesque α U: carno- Tf || instigari NRSLB: -e AM β || atuaticosque β : ad- α || indicit α f: -xit T, U/ || 2 belli: -orum LN || quo α : quod β || armati β : et armati α || consuerunt α : coguntur β || iis α : his β || conuenit α : uenit β .

arrazoi askoren artean, ospe militarari zegokionez beste herri guztien gainetik egondakoak bereziki saminduta baitzeuden beren ustetan ospe hura galdu izanagatik, Erromatar herriaren agintea jasan behar izateraino.

LV. 1. Bestalde, Treberiarrek eta Indutiomaro negu guztian zehar etengabe aritu ziren Rhinaz bestaldera ordezkioak bidaltzen, herriak zirikatzen, dirua eskaintzen, eta gure armadako asko erailak izan zirenez, gizon kopuru askoz ere murriztuagoa gelditzen zitzaigula esaten. 2. Halere, ezin izan zuen Indutiomarok Germaniar herri bakar bat ere limurtu Rhina zeharkarazteko hauxe esaten baitzuten, hots, bi aldiz ahalegindu zirela hartan Ariobistoren gerran eta Tenktheriarrek pasa zirenean; ez zutela berriro saiatzeko asmorik. 3. Itxaropen hura galduta, Indutiomaro, dena den, tropak biltzen, trebatzen, mugetako auzoetatik zaldiak ekartzen, Galia osoan zehar erbesteratu eta kondenatuak sari handien bitartez bereganatzen hasi zen. 4. Eta ekintza hauekin hain aginpide handia eskuratu zuen Galian ezen alde guztietatik etortzen baitzitzaizkion legatuak bere bitartekotza eta adiskidetasuna ofizialki nahiz bakarka eskatzera.

LVI. 1. Ikusi zuenean beren kabuz zetozela beregana, Senoniarrek nahiz Karnutiarrak egindako txarkeriek matxinatzera bultzatzen zituztela eta bestalde, Nerbiarrak eta Atuatuziarrak Erromatarren aurka gerra prestatzen ari zirela eta ez zitzaiea gudari boluntariorik faltako beren mugetatik irtetzen hasi orduko, armatutako gizonen batzarra biltzen du. 2. Honek, galiar ohituraren arabera, guduaren hasiera adierazten du; amankomuneko lege baten arabera, gazte guztiak, armak hartuta joaten dira; haien artetik azkena iris-

conspectu multitudinis omnibus cruciatibus adfectus necatur. 3. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quem supra demonstrauius Caesaris secutum fidem ab eo non discessisse, hostem iudicat bonaque eius publicat. 4. His rebus confectis, in concilio pronuntiat arcessitum se a Senonibus et Carnutibus aliisque compluribus Galliae ciuitatibus; 5. huc iturum per finis Remorum eorumque agros populaturum ac prius quam id faciat castra Labieni oppugnaturum. Quae fieri uelit praecipit.

LVII. 1. Labienus, cum et loci natura et manu munitissimis castris sese teneret, de suo ac legionis periculo nihil timebat; ne quam occasionem rei bene gerendae dimitteret cogitabat. 2. Itaque a Cingetorige atque eius propinquis oratione Indutiomari cognita quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas ciuitates equitesque undique euocat; his certum diem conueniendi dicit. 3. Interim prope cotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris eius uagabatur, alias ut situm castrorum cognosceret, alias colloquendi aut territandi causa; equites plerumque omnes tela intra uallum coiciebant. 4. Labienus suos intra munitiorem continebat timorisque opinionem quibuscumque poterat rebus augebat.

3 cingetorigem: cingo- T² || discessisse α : cecisise β || iudicat α : -andum curat β || bonaque α : bona β || 4 concilio: cons- AM || carnutibus: carno- Tf || huc iturum α : hunc [hoc/f] iter facturum β || praecipit β : -epit α .

LVII. 2 indutiomari BRSLN, U^k: induc- AM, Tf || nuntios mittit α : circummittit β || certam T, U^k: -um α /f || 3 indutiomarus: induc- AM, f || omnes: eminus Lange || 4 munitiorem α : -es β .

ten dena guztien aurrean era guztietako oinazez zigortuta hiltzen dute. 3. Batzar hartan Zingetorixek, beste alderdiko buruak, bere suhia, gorago azaldu dugun bezala Zesarrenganako leialtasuna gordez harengandik aldendu ez zena, etsai izendatzen du eta haren ondasunak konfiskatzen. 4. Hura eginda batzarrari jakinarazten dio, Senoniarrek, Karnutiarrak eta beste Galiar herri askok deitu diotela; 5. haiengana abiatuko dela Remiarrren lurretan barna eta haien soroak suntsituko dituela eta hori egin aurretik, Labienoren kanpamendua erasoko duela. Egin behar dutena adierazten die.

LVII. 1. Labieno, lekuko naturak eta gizonaren lanak guztiz gotortutako kanpamenduan zegoelarik, ez zen bere buruarekiko edo legioarekiko inolako arriskuren beldur; gogoetari emana zegoen ordea, gauzak ondo egiteko aukerarik ez galtzearren. 2. Horrela, Zingetorixen eta honen ahaideen bitartez, Indutiomarok batzarrean esandako hitzen berri izan zuenean, mezulariak bidaltzen ditu mugetako herrietara eta zaldunak biltzen alde guztietatik; bilketarako egun zehatz bat ezartzen du. 3. Bitartean, ia egunero, Labienoren kanpamenduaren inguruan biltzen zen Indutiomaro zalduneria guztiarekin, batzuetan kanpamenduaren kokagunea aztertzeke, bestetan soldaduekin hitz egin edota beldurrarazteke; zaldun guztiak, gehienetan, hesiaren barnekaldera jaurtikitzen zituzten geziak. 4. Labienok gotorlekuaren barnekaldean egonarazten zituen bere gizonak eta ahal zuen neurrian etsaiek bere beldurraz zuten ustea sendotzen saiatzen zen¹⁰⁹.

¹⁰⁹ Taktika bera erabiltzen du Sabinok Uneliarren aurka (III, 17) eta Zesarrek Nerbiarren kontra (V, 50).

LVIII. 1. Cum maiore in dies contempione Indutiomarus ad castra accederet, nocte una intromissis equitibus omnium finitimarum ciuitatum quos accersendos curauerat, tanta diligentia omnis suos custodiis intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enuntiari aut ad Treueros perferri posset. 2. Interim ex consuetudine cotidiana Indutiomarus ad castra accedit atque ibi magnam partem diei consumit; equites tela coniciunt et magna cum contumelia uerborum nostros ad pugnam euocant. 3. Nullo ab nostris dato responso, ubi uisum est, sub uesperum dispersi ac dissipati discedunt. 4. Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; praecipit atque interdicit, proterritis hostibus atque in fugam coniectis (quod fere, sicut accidit, uidebat) unum omnes peterent Indutiomarus, neu quis quem prius uulneret quam illum interfectum uiderit, quod mora reliquorum spatium nactum illum effugere nolebat; magna proponit eis qui occiderint praemia; 5. submittit cohortis equitibus subsidio. 6. Comprobat hominis consilium fortuna et, cum unum omnes peterent, in ipso fluminis uado deprehensus Indutiomarus interficitur, caputque eius refertur in castra; redeuntes equites quos possunt consecantur atque occidunt. 7. Hac re cognita, omnes Eburonum et Neruiorum quae conuenerant copiae discedunt, pauloque habuit post id factum Caesar quietorem Galliam.

LVIII. 1 contempione: conten(t)ione S, T², U/ || induitiomarus: induc- AM, f || ciuitatum α f T²: -ium T¹, U/ || arcessendos β : accers- α || custodiis: *post* continuit LN || treueros α : -iros R² β || 2 induitiomarus: induc- AM, f || cum: *om.* RLN, T¹ f || 4 proterritis α : pert- β || omnes unum LN || petant β : -erent α || induitiomarus BRLN: induc- AM *om.* β || quis quem [quisquam S] α : quisquam alium β || uiderit AM, B'S: -ret RLN B² β || illum spatium nactum LN || 5 iis U: hiis T his α f, / || 6 deprehensus α f: deprensus T, U/ || induitiomarus: induc- AM, f || 7 galliam quietorem β .

LVIII. 1. Indutiomaro egunetik egunera mespretxu geroz eta handiagoz gure kanpamendura gerturazten ari zelarik, inguruetako herri guztietatik etorraraziak zituen zaldunak gau bakar batean barrura sartu ondoren, hainbesteko arretaz egonarazi zituen bere soldaduak barruan zentinelan zaintzapean ezen guztiz ezinezkoa baitzen ekintza hura Treberiarrei iragarri edo jakinaraztea. 2. Bitartean, eguneroko ohitura jarraituz, Indutiomaro kanpamendura iristen da eta han ematen du ia egun guztia; zaldunek geziak jaurtikitzen dituzte eta iseka ugari eginez borrokatzera bultzatzen dituzte. 3. Gurengandik inolako erantzunik jaso ez zutenaz, iruditu zitzaizkion, arratsaldean, han hemenka sakabanatuta erretiratzen dira. 4. Bat-batean, Labienok bi atetik irtenarazten du zalduneria osoa. Zorrotz agintzen die, etsaiak beldurtu eta ihes eginarazi ondoren (gertatu bezala gertatuko zela ikusten baitzuen), Indutiomaroren aurka soil-soilik joateko, eta hura hilda ikusi baino lehen inor ez zauritzeko, ez baitzuen nahi hark, denbora irabazita ihes egiterik gureak gainontzeko gauzez arduratu bitartean. Sari handiak eskaintzen dizkie hura hilko dutenei. 5. Zalduneriari laguntzeko kohorte batzuk bidaltzen ditu. 6. Zorteak Labienoren egitasmoari mesede egin zion, guztiak harengana zuzendu zirelarik ibai baten ubeheran harrapatuta hil baitzuten eta haren burua kanpamendura eramanez; honanzkoan gure zaldunek ahal bezainbat etsai jazarri eta hil zituzten. 7. Honen berri izan ondoren, bildu izan ziren Eburoniar eta Nerbiar tropa guztiak sakabanatzen dira eta aurrerantzean Zesarrek Galia baketuagoa mantendu zuen¹¹⁰.

¹¹⁰ II. liburuaren bukaeran ia burututzat jotzen duen Galiaren konkista ez du benetan bukatuko askatasuna lortzeko Galiar herriek antolatzen duten altxamendua menderatu arte; horrela, Galiaren konkistaren kronologia honako hau litzateke: 57. urtearen bukaeran Erromatarrek Galian sartzen dira; konkista burutzen dute Armorika, Akitania, Germania eta Bretaniako ekitaldian ondoren; azkenik, galiar herrien altxamenduaren hasiera eta bigarren konkista-gerra, oso gogorra, 54. urteko udazketetik aurrera.

LIBER VI

I. 1. Multis de causis Caesar maiorem Galliae motum exspectans, per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium legatos dilectum habere instituit; 2. simul ab Cn. Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad urbem cum imperio rei publicae causa remaneret, quos ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogauisset ad signa conuenire et ad se proficisci iuberet, 3. magni interesse etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliae existimans tantas uideri Italiae facultates ut, siquid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id breui tempore sarciri, sed etiam maioribus augeri copiis posset. 4. Quod cum Pompeius et rei publicae et amicitiae tribuisset, celeriter confecto per suos dilectu, tribus ante exactam hiemem et constitutis et adductis legionibus duplicatoque earum cohortium numero quas cum Q. Titurio amiserat, et celeritate et copiis docuit quid populi Romani disciplina atque opes possent.

II. 1. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad eius propinquos a Treveris imperium defertur. Illi finitimos Germanos sollicitare et pecuniam polliceri non desistunt. 2. Cum ab proximis impetrare non possent, superiores temptant. Inuentis non nullis ciuitatibus, iure iurando inter se confirmant obsidibusque de pecunia cauent; Ambiori-

I. 1 silanum: sill- AM || 2 ab: α *ed. pr.* || petit: -iit *Meusel* || remaneret α : -ebat β || consulis: consul *Ciacconius* || rogauisset α [*post* conuenire LN]: -asset β || 3 sarcire *coniecta*: -i β resarciri α resarcire *Kruffert* || augeri α *f* adaugeri T, U/ || 4 hiemem: hiemem M, T, U || duplicatoque: que *del. Ciacconius* || opes: -us LN¹.

II. 1 indutiomaro: induc- AM, *f* || treueris α *f*: -iris T, U/ || 2 ab α : a β || ciuitatibus: -es LN || inter se iureiurando LN.

SEIGARREN LIBURUA

I. 1. Zesarrek, arrazoi askorengatik Galian matxinada handiago bat espero zuelarik, M. Silano, K. Antistio Regino eta T. Sextio legatuen bitartez soldadu bilketa bat egitea erabaki zuen; 2. aldi berean, bera Erroma inguruan egongo zenez arazo publikoak medio, Gneo Ponpeio prokonsulari eskatzen dio¹, kontsul izan zen garaian Alpeetatik Honantzeko Galian bildutako soldaduei ikurren ondoan bildu eta beregana zuzentzeko agindua emateko; 3. pentsatzen zuen oso komenigarria zela gerora begira Galiak Erromatarrei buruz izango zuen iritzia² mamitzeko hauxe, hots, Italiako baliabide aberatsak ikus zitezela, hain aberatsak ezen gerran kalterik jasanez gero, haiek denbora gutxian osatu baitzitza-keten eta gainera tropak handitu. 4. Ponpeiok Estatuari eta Zesarrenganako adiskidetasunari zor zion begiruneagatik bilketa berehala burututa, negua bukatu baino lehen hiru legio osatu eta antolatu ondoren, eta K. Tituriorekin galdutako kohorteak bikoiztuta, azkar eta tropa ugariarekin erromatar herriaren disziplina eta baliabideek zenbat ahal zuten azaldu zien.

II. 1. Indutiomaro hilda, azaldu dugun bezala, Treberiarrek agintea haren ahaideei ematen diote. Hauek berriz, mugakide dituzten Germaniarrak limurtzen dituzte eta dirua eskaintzen diete etengabe. 2. Gertuen daudenekin lortu ezin dutenez, beste aldekoekin saiatzen dira. Herri batzuk konbentzitu ondoren, zin egiten dute elkarren artean eta bahituen bidez bermatzen dute dirua; Anbiorix bereganatzen

¹ *Petit (ut) ... inberet.*

² *Ad opinionem Galliae:* genitibo subjektiboa.

gem sibi societate et foedere adiungunt. 3. Quibus rebus cognitis Caesar, cum undique bellum parari uideret, Neruios, Aduotucos, ac Menapios adiunctis Cisrhenanis omnibus Germanis esse in armis, Senones ad imperatum non uenireet cum Carnutibus finitimisque ciuitatibus consilia communicare, a Treueris Germanos crebris legationibus sollicitari, maturius sibi de bello cogitandum putauit.

III. 1. Itaque nondum hieme confecta proximis quattuor coactis legionibus, de improviso in finis Neruiorum contendit 2. et prius quam illi aut conuenire aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto atque ea praeda militibus concessa uastatisque agris, in deditionem uenire atque obsides sibi dare coegit. 3. Eo celeriter confecto negotio, rursus in hiberna legiones reduxit. 4. Concilio Galliae primo uere, ut instituerat, indicto, cum reliqui praeter Senones, Carnutes, Treuerosque uenissent, initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere uideretur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. 5. Confines erant hi Senonibus ciuitatemque patrum memoria coniunxerant, sed ab hoc consilio afuisse existimabantur. 6. Hac re pro suggestu pronuntiata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magisque itineribus eo peruenit.

3 menapios β : ac men- α || senones α : as β || carnutibus α U/: carno- T/ || a α : ab T/ abs U/ || treueris α : -iris T, U/

III. 1 legionibus coactis LN || 3 rursus: om. LN || legiones in hiberna LN || 4 galliae: -ia AM || ut α : uti β || senones carnutes α : senonas et carnatas β || treuerosque α : -irosque β || luteciam AM², BR: lutenciam M1 lutetiam LN, T, / U² lucetiam S, f, U¹ || 5 hi erant L || consilio α : conc- β || 6 senones α U/: -as T/

dute elkartasun-kidego baten bitartez. 3. Gauza hauen berri izan ondoren, Zesarrek, ikusirik alde guztietan gerra prestatzen ari zirela, Nerbiarrak, Atuatuziarrak, Menapiarrak eta hauekin batera Rhinetik honanzko Germaniar guztiak armetan zeudela, Senoniarrek ez zirela bere esanetara makurtzen eta Karnuziarrekin nahiz auzoko beste herriekin elkarriketak zituztela, Treberiarrek, legatuak bidalita, Germaniarrak etengabe zirikatzen zituztela, berak³ berehala gerra prestatu behar zukeela pentsatu zuen.

III. 1. Horrela, negua bukatu baino lehen gertuen zeuden lau legioak bilduta, ustekabeen Nerbiarren lurraldera zuzentzen da 2. eta haiek bildu edo ihes egin ahal izan baino lehen, abere eta gizon kopuru handi bat harrapatu eta hura soldaduei harrapakin moduan banatuta, eta soroak suntsituta, errendizioa eskatzera eta bahituak ematera behartzen ditu. 3. Ekintza haiek berehala bukatuta, legioak berriro negu kanpamendura gidatzen ditu. 4. Ohi zuen moduan Galiako batzarra udaberriaren hasieran deitu ondoren, nola Senoniarrek, Karnuziarrak eta Treberiarrek ezik gainontzeko guztiak etorri ziren, hura gerra eta matxinadaren hasiera zela pentsatu zuen eta batzarra Parisiarren hiriburu zen Luteziara atzeratzen du, guztia gerorako uzten ari zela ikus zedin. 5. Parisiarrak Senoniarren mugakideak ziren eta gure gurasoen garaian haien herria hauekin bat eginda zegoen, baina azpikonjurazio honetatik kanpo zeudela pentsatzen zen. 6. Zesar, bere egitasmoa guztien aurrean azalduta, egun hartan bertan legioekin Senoniarren lurraldera abiatzen da eta abiada bizian iristen hara.

³ *Sibi*: datibo egilea.

IV. 1. Cognito eius aduentu, Acco, qui princeps eius consili fuerat, iubet in oppida multitudinem conuenire. Conantibus, prius quam id effici posset, adesse Romanos nuntiatur. 2. Necessario sententia desistunt legatosque deprecandi causa ad Caesarem mittunt; adeunt per Aeduos, quorum antiquitus erat in fide ciuitas. 3. Libenter Caesar petentibus Aeduis dat ueniam excusationemque accipit, quod aestiuum tempus instantis belli, non quaestionis esse arbitratur. 4. Obsidibus imperatis centum, hos Aeduis custodiendos tradit. 5. Eodem die Carnutes legatos obsidesque mittunt usi deprecatoribus Remis, quorum erant in clientela: eadem ferunt responsa. 6. Peragit concilium Cesar equitesque imperat ciuitatibus.

V. 1. Hac parte Galliae pacata, totus et mente et animo in bellum Treuerorum et Ambiorigis insistit. 2. Cauarinum cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, ne quis aut ex huius iracundia aut ex eo quod meruerat odio ciuitatis motus existat. 3. His rebus constitutis, quod pro explorato habebat Ambiorigem proelio non esse concertaturum, reliqua eius consilia animo circumspiciebat. 4. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus silisque muniti, qui uni ex Gallia de pace ad Caesarem legatos numquam miserant. Cum his esse hospitium Ambiorigi sciebat; item per Treueros uenisse Germanis in amicitiam cognoue-

IV. 1 acco β: acico AM, BRS accico LN || conantibus α: et con β || 2 adeunt AM² β: ad eum M¹, BRSLN || 3 aestiuum tempus instantis: aestiuo tempore instante LN || arbitratur α: -abatur [-abantur T] β || 5 carnutes: -otes T/ || in quorum erant β.

V. 1 hac β: ac α || bellum: -o AM || treuerorum α: treuir- β || 2 cauarinum: -ironum L -irinum N || aut ex huius α: auto *om.* β || 3 contenturum β: concertaturum AM, LN concertaturum tenturum BRS || 4 treueros α: -iros β || germanis LN β: -os AM, BRS.

IV. 1. Haren etorreraren berri izan ondoren, matxinadaren eragile izan zen Akok hiri gotortuan jendetza bil dadila agintzen du. Hartan ari zirela, agindua burutu ahal izan baino lehen, Erromatarrak han daudela iragartzen zaie. 2. Derrigorrez bertan behera uzten dute bilketa eta legatuak bidaltzen dizkiote Zesarri beren buruak zuritzeko. Heduarren bitartez joaten zaizkio, antzinatek haien babespean baitzegoen beren herria. 3. Zesarrek, Heduarrek eskatuta, gustura ematen die barkamena hauen arrazoiak onartuz, udara, hastear zegoen gerra egiteko momentua zela pentsatzen baitzuen, ez galdeketa ibiltzekoa. 4. Senoniarrei eskatutako ehun bahituak, Heduarrei ematen dizkie zaindu ditzaten⁴. 5. Karnuziarrek ere hara bertara legatuak eta bahituak bidaltzen dizkiote Remiarrak bitartekari lanetarako hartuta, hauen kliente baitziren: erantzun berdina jasotzen dute. 6. Zesarrek batzarra ospatzen du eta zaldunak eskatzen dizkie herriei.

V. 1. Galiako alderdi hau baketuta, buru belarri ekiten dio Treberiarren eta Anbiorixen aurkako gerrari. 2. Kabarino eta senoniar zalduneria berarekin etor daitezela agintzen du matxinada bakar bat ere sor ez dadin lehenengoaren haserreagatik edota herriak arrazoiz zion gorrotoagatik. 3. Gauza haiek burututa, Anbiorixek ez zukeela borrokarik onartuko segurutzat jotzen zuenez, haren gainontzeko egitasmoak asmatzen saiatzen zen. 4. Menapiarrak Eburoniarren lurraldetik gertu zeuden, bukaerarik gabeko zingira eta basoz babesturik eta, Zesarrengana bakea eske inoiz legaturik bidali izan ez zuten bakarrak ziren. Bazekien Anbiorixek haiekin abegikortasun elkargoa zuela; gainera Treberiarren bitartez Germaniarren

⁴ *Hos... custodiendos*: balio finala duen gerundiboeko eraikuntza.

rat. 5. Haec prius illi detrahenda auxilia existimabat quam ipsum bello lacesseret, ne desperata salute aut se in Menapios abderet aut cum Transrhenanis congregari cogere. 6. Hoc inuito consilio, totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treueros mittit duasque ad eum legiones proficisci iubet; ipse cum legionibus expeditis quinque in Menapios proficiscitur. 7. Illi nulla coacta manu, loci praesidio freti, in silvas paludesque confugiunt suaque eodem conferunt.

VI. 1. Caesar partitis copiis cum C. Fabio legato et M. Crasso quaestore celeriterque effectis pontibus adit tripertito, aedificia uicosque incendit, magno pecoris atque hominum numero potitur. 2. Quibus rebus coacti Menapii legatos ad eum pacis petendae causa mittunt. 3. Ille obsidibus acceptis hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem aut eius legatos finibus suis recepissent. 4. His confirmatis rebus, Commium Atrebatem cum equitatu custodis loco in Menapiis relinquit; ipse in Treueros proficiscitur.

VII. 1. Dum haec a Caesare geruntur, Treueri, magnis coactis peditatus equitatusque copiis, Labienum cum una legione, quae in eorum finibus hiemauerat, adoriri parabant; 2. iamque ab eo non longius bidui uia aberant, cum duas uenisse legiones missu Caesaris cognoscunt. 3. Positis castris a milibus passuum quindecim, auxilia Germanorum expectare consistunt. 4. Labienus, hostium cognito consilio, spe-

5 menapios α : -iis β || congregari cogere: congregari conaretur *cod. Vratislan. I* congregaretur *Hartz* || 6 treueros α : -iros β || legiones ad eum BRSLN.

VI. 1 legato a: *om.* β || celeriterque α : que *om.* β || adit β : -iit α || 3 numero [in numero T/] habiturum β || 4 treueros α : -iros β .

VII. 1 treueri *af*: -iri T, U/ || hiemauerat α : -abat β || 2 uia bidui β .

adiskide egin zirela jakin zuen. 5. Hari gerra egin baino lehen laguntza tropa haiek kendu behar zizkiola pentsatzen zuen, behin irabazteko itxaropena galduta, bere burua Menapiarren artean izkutatzera edota Rhinaz bestaldeko Germaniarrengana biltzera behartuta ez ikustearren. 6. Egitasmo hau martxan jarrita, armada guztiko bagajea Labienorengana, Treberiar lurraldera bidaltzen du eta harengana bi legio joan ditezela agintzen; bera berriz, bagajerik gabeko bost legiorekin Menapiarren aurka zuzentzen da. 7. Hauek, lekuaren babes naturalarekin fidatuta soldadu talde bakar bat ere osatu ez zutelarik, baso eta paduretara ihes egiten dute eta hara eramaten beren gauza guztiak.

VI. 1. Zesar, K. Fabio ordezkoarekin eta M. Kraso kuestorearekin tropak banatuta, eta berehala zubiak eraikita, hiru lekutatik abiatzen da, eraikuntza eta auzoei su ematen die, abere eta gizon kopuru handiaz jabetzen da. 2. Menapiarrek, gertakizun hauek bultzatuta, legatuak bidaltzen dizkiote Zesarri bakea eskatzeko. 3. Honek, bahituak onartu ondoren, Anbiorix edota haren ordezkoak beren lurraldean hartzen bazituzten etsai kontsideratuko dituela jakinarazten die. 4. Baldintza hauek argituta, Komio atrebaziarra zalduneriarekin Menapiarren artean uzten du hauek begiratzeko; bera berriz, Treberiarren aurka abiatzen da.

VII. 1. Zesarrek gauza hauek egin bitartean, Treberiarrak, oinezko soldadu eta zaldun tropa ugari bilduta, beraien lurraldean legio bakar batekin negua igaro izan zuen Labieno erasotzeko prestaketetan ari ziren; 2. harengandik bi egunetara baino ez zeuden Zesarrek bidalita bi legio iritsi zirela jakin zutenean. 3. Kanpamendua hamabost mila pausutara ezarrita, Germaniarren laguntza tropei itxarotea erabakitzen dute. 4. Labienok, etsaien asmoa ezagutu ondoren, haien

rans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, praesidio quinque cohortium impedimentis relicto, cum XXV cohortibus magnoque equitatu contra hostem profiscitur et, mille passuum intermisso spatio, castra communit. 5. Erat inter Labienum atque hostem difficili transitu flumen ripisque praeruptis. Hoc neque ipse transire habebat in animo neque hostes transituros existimabat. 6. Augebatur auxiliorum cotidie spes. Loquitur in consilio palam, quoniam Germani adpropinquare dicantur, sese suas exercitusque fortunas in dubium non deuocaturum et postero die prima luce castra moturum. 7. Celeriter haec ad hostes deferuntur, ut, ex magno Gallorum equitum numero, non nullos Gallicis rebus facere natura cogeat. 8. Labienus, noctu tribunis militum primisque ordinibus conuocatis, quid sui sit consilii proponit et, quo facilius hostibus timoris det suspicionem, maiore strepitu et tumultu quam populi Romani fert consuetudo castra moueri iubet. 9. Haec quoque per exploratores ante lucem, in tanta propinquitate castrorum, ad hostes deferuntur.

VIII. 1. Vix agmen nouissimum extra munitiones processerat, cum Galli, cohortati inter se ne speratam praedam ex manibus dimitterent; (longum esse perterritis Romanis Ger-

4 V cohortim praesidio β || 5 in animo habebat β || 6 in consilio *codd.*: in conc- *Aldus* consulto *Hecker, del. Paul* || 7 equitum α : -atus β || non nullos β : gallos *add. \alpha* || noctu Λ , BRSLN: -e M β || conuocatis α : coactis β || sit sui β || det timoris β || effecti α : -icit β [his rebus... effecit *del. Paul*] || 9 per exploratores: *del. Meusel*.

VIII. 1 proelium committere LN.

ausarkeriak borrokatzeko aukeraren bat emango ziolako itxaropenaz, bagajea zaintzeko bost kohorte utzita, etsaiaren aurka abiatzen da hogeita bost kohorte eta zaldun askorekin, eta mila pausutako tartea utzita, kanpamendua gotortzen du. 5. Labieno eta etsaiaren artean ibilbide zaila eta urbazter malkarreko ibai bat zegoen. Berak ez zuen hura zeharkatzeko asmorik eta ez zuen uste etsaiek ere hura zeharkatzea pentsatzen zutenik. 6. Egunetik egunera laguntza-tropenganako itxaropena handituz zihoan. Batzarraren aurrean hitz egiten du Labienok esanez, Germaniarrak gerturatzten ari zirela ziotenez, berak ez zuela ez bere burua, ez armada arriskuan jarriko eta biharamunean, egunsentian, kanpamendua altxatuko zuela. 7. Berehala heltzen dira iragarpen hauek etsaiengana zeren⁵, gure galiar zaldun kopuru handiaren baitan, batzuk odolak galiar interesen alde jokatzeraz bultzatzen baitzituen. 8. Labienok, gaeuz tribuno militarrek eta lehen ordenetako zenturoiak bilduta, bere egitasmoa azaltzen die eta etsaien aurrean errazago beldurti itxura azaltzearren⁶, erromatar herriak ohi duen baino zarata eta iskanbila handiagoz kanpamendua altxatzeko agintzen die. 9. Maniobra honekin irteerari ihesaldi baten itxura ematen dio. Honen guztiaren berri ere jasotzen dute etsaiek eguna argitu baino lehen ikerlarien bitartez, gure kanpamendutik oso gertu baitzeuden⁷.

VIII. 1. Atzegoardia gotorlekutik irten bezain laster, Galiarrak, elkarren artean adore eman eta gero (esanez, luze josten zuela Germaniarren laguntza itxarroteak Erromatarrak

⁵ Kausal gisa itzuli dugun *ut* juntagailua esplikatioa da.

⁶ *timoris ... suspicionem*: genitibo objektiboa.

⁷ *In tanta propinquitate castrorum*: batzuetan *in* preposizioak ablatiboarekin esaldi adberbial baten balioa har dezake, kausala normalean.

manorum auxilium exspectare, neque suam pati dignitatem ut tantis copiis tam exiguam manum, praesertim fugientem atque impeditam, adoriri non audeant) flumen transire et iniquo loco committere proelium non dubitant. 2. Quae fore suspicatus Labienus, ut omnis citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris placide progrediebatur. 3. Tum praemissis paulum impeditis atque in tumultu quodam collocatis, *Habetis, inquit, milites, quam petistis facultatem: hostem impedito atque iniquo loco tenetis*: 4. *praestate eandem nobis ducibus uirtutem, quam saepe numero imperatori praestitis, atque illum adese et haec coram cernere existimate*. 5. Simul signa ad hostem conuerti aciemque dirigi iubet et, paucis turmis praesidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. 6. Celeriter nostri clamore sublato pila in hostis immittunt. Illi, ubi praeter spem quos fugere credebant infestis signis ad se ire uiderunt, impetum modo ferre non potuerunt ac primo concursu in fugam coiecti proximas siluas petierunt. 7. Quos Labienus equitatu consectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus ciuitatem recepit. Nam Germani qui auxilio ueniebant percepta Treuerorum fuga sese domum receperunt. 8. Cum his pro-

3 hostem: -es A || 4 atque illum adesse α : adesse eum β || 5 et paucis α : paucis β || dimissis: missis *Mensel* || 6 nostri celeriter β || modo: *del. constans, ante fugere transposuit Hartz* < paulum > modo *Lange* nostrorum *Mensel* || petierunt AM, L (?) β : petuerunt BRSN || recepit: -ipit M, T¹, U/ || 7 receperunt α : contulerunt β || 8 his: hiis T iis U.

beldurtuta egonik, eta beren duintasunak ezin zuela jasan⁸ hainbesterainoko armada hain talde txikia, gainera ihesari emana eta bagajeaz eragotzita zegoena, erasotzera ez ausartzerik), espero zuten harrapakina esku artetik joan ez zekien, ibaia zeharkatu eta leku desegoki batean borrokari ekiten diote zalantzarik egin gabe. 2. Labienok, hura gertatuko zela susmatuta, etsai guztiak ibaiaren honanzko aldean edukitzearren ihesaren itxuraketarekin jarraituz, lasai ekiten zion bideari aurrera. 3. Orduan, bagajea zertxobait aurrera bidali eta tontor batean kokatuta, esan zien: «Soldaduok, hemen duzue eskatzen zenuten egokiera: etsaia oztopoz betetako leku desegoki batean daukazue: 4. erakutsiezaguzue, guri zuen buruzagioi, hainbeste aldiz jeneralaren aurrean azaldu izan duzuen adorea bera eta pentsa ezazue hura hemen dagoela eta guztia ikusten ari dela pertsonalki». 5. Aldi berean, guda-oihalak etsaiari begira jartzeko eta borroka frontea antolatzeko agintzen du eta zaldun eskudroi batzuk bagajea babesteko utzita, gainontzeko zaldunak saihetsetan ezartzen ditu. 6. Berehala gureek, oihi eginda, geziak jaurtikitzen dituzte etsaien aurka. 7. Hauek, ustez iheska zihoazekinak guda-ikurrinak zabaldua beraiengana zetozela ikusi zutenean, harrirituta, ezin izan zioten erasoari aurre egin eta lehendabiziko topaketaren ondoren inguruko basoetara zuzendu ziren ihesi. 8. Labienok zalduneriarekin ondotik jarraituz, haietako asko hil eta beste asko harrapatu ondoren, egun gutxi batzuetara herri osoa hartu zuen. Hain zuzen ere, laguntzera zetorzkien Germaniarrak, Treberiarren ihesaren berri izan zutenean, beren herrira itzuli ziren.

⁸ *Pati* aditza infinitibozko esaldi batekin erabiltzen da normalean baina ezezko esamolde batekin *ni* juntagailua erabil daiteke.

pinqui Indutiomari qui defectionis auctores fuerant comitati eos ex ciuitate excesserunt. 9. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstrauius, principatus atque imperium est traditum.

IX. 1. Caesar, postquam ex Menapiis in Treueros uenit, duabus de causis Rhenum transire constituit: 2. quarum una erat, quod auxilia contra se Treueris miserant; altera, ne ad eos Ambiorix receptum haberet. 3. His constitutis rebus, paulum supra eum locum quo ante exercitum traduxerat facere pontem instituit. 4. Nota atque instituta ratione magno militum studio paucis diebus opus efficitur. 5. Firmo in Treueris ad pontem praesidio relicto ne quis ab his subito motus oreretur, reliquas copias equitatumque traducit. 6. Ubii, qui ante obsides dederant atque in deditionem uenerant, purgandi sui causa ad eum legatos mittunt qui doceant neque auxilia ex sua ciuitate in Treueros missa neque ab se fidem laesam: 7. petunt atque orant ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum innocentes pro nocentibus poenas pendant; si amplius obsidum uellet, dare pollicentur. 8. Cognita Caesar causa repperit ab Suebis auxilia missa esse; Ubiorum satisfactionem accepit, aditus uiasque in Suebos perquirat.

9 excesserunt β : -ant α .

IX. 1 treueros α : -uiros [-biros l] β || 2 una erat α : erat altera β || quod: quod <germani> *Hotman* || treueris α : -iris T, U/ || ne ambiorix receptum ad eos β || 3 rebus constitutis β || paulo β : -um α || ante: antea LN || 4 opus paucis diebus β || 5 treueris α : -uiris T, U -biris l || praesidio ad pontem β || oreretur AM, B¹, U/: orir-RSLN B², T/ || 6 ubii AM, L B², f: ubi SRN ubi ii B¹ (?), U ubi hi T, / || sui α : om. β || ex sua ciuitate auxilia LN β || treueros α : -iros β || ab α U/: a T/ || 7 ut sibi parcat α : parcat sibi β || uelit β : uellet α || dari β : -e α || 8 reperit *edd.*: repp- *codd.* || ab: α : f, U || suebis U: -uis *cell.* || ubiorum f: ubi horum *cell.* || accipit *Daries*: accipit *codd.* || suebos α : -uos β .

Hauekin batera, matxinadaren eragile izan ziren Indutiomaren ahaideek alde egin zuten herritik. 9. Azaldu dugun bezala hasieratik bere eginbeharretan iraun zuen Zingetorixi nagusitza eta agintea eman zizkioten.

IX. 1. Zesarrek, Menapiarren lurretatik Treberiarrengana iritsi ondoren, Rhina zeharkatzea erabaki zuen bi arrazoi-rengatik: 2. bata zen Germaniarrek laguntza tropak bere aurka Treberiarrei bidali izan zizkietelako; bestea, Ambiorix beraien artean onartzerik nahi ez zuelako. 3. Erabaki haiek hartuta, lehenago armadak ibaia igaro zuen lekutik zertxobait gorago zubi bat egitea erabaki zuen. 4. Ohizko sistema ezaguna erabiliz, soldaduen lan saiatuari esker egun gutxi barru bukatu zuten eraikuntza. 5. Treberiar lurraldean goarnizio sendo bat utzita zubi ondoan haiek bat-batean inolako altxamendurik sorrarazi ez zezaten, gainontzeko tropak eta zalduneria igarorarazi zituen. 6. Ubiarrak, aurrez bahituak eman eta errendizio eskatu izan zutenak, beren buruak zuritzeko⁹ legatuak bidali zizkioten Zesarri, beren herritik Treberiarrengana ez zutela laguntzarik bidali ez eta harenganako leialtasunari uko egin ere esan ziezaioten: 7. barkatzeko eskatzen eta erregutzen diote, Germaniar guztienganako gorrotoak¹⁰ bultzatuta errugabeek errudunen zigorrik ordain ez zezaten; bahitu gehiago¹¹ nahi bazuen, zin egiten zioten emango zizkiotela. 8. Zesarrek, eskaintza honen arrazoiak ikertuta, Suebiarrek laguntza bidali zietela jakin zuen; Ubiarren aitzakiak onartu eta Suebiarrengana zeramaten sarrera eta bideez galdetzen du.

⁹ *Qui ... doceant*: balio finala duen erlatibozko esaldia.

¹⁰ *odio Germanorum*: genitibo objektiboa.

¹¹ *Amplius obsidum*: genitibo partitiboa.

X. 1. Interim paucis post diebus fit ab Ubiis certior Suebos omnis in unum locum copias cogere atque eis nationibus quae sub eorum sint imperio denuntiare ut auxilia peditatus equitatusque mittant. 2. His cognitis rebus, rem frumentariam prouidet, castris idoneum locum deligit; Ubiis imperat ut pecora deducant suaque omnia ex agris in oppida conferant, sperans barbaros atque imperitos homines inopia cibarium adductos ad iniquam pugnandi condicionem posse deduci; 3. mandat ut crebros exploratores in Suebos mittant quaeque apud eos gerantur cognoscant. 4. Illi imperata faciunt et paucis diebus intermissis referunt: Suebos omnes, postea quam certiores nuntii de exercitu Romanorum uenerint, cum omnibus suis sociorumque copiis quas coegissent penitus ad extremos finis sese recepisse: 5. siluam esse ibi infinita magnitudine, quae appellatur Bacenis; hanc longe introrsus pertinere et pro natiuo muro obiectam Cheruscos ab Suebis Suebosque ab Cheruscis iniuriis incursionibusque prohibere: ad eius initium siluae Suebos aduentum Romanorum exspectare constituisse.

X. 1 suebos α : -uos β || unum in β || iis *Mantius*: his *codd.* || sint AM, BR: sunt SLN β || ut α : uti β || 2 ad iniquam α : in aliquam β || 3 suebos α : -unos β [*sic 4 et 5*] || 4 uenerint: -rant RLN -runt T¹ || 5 ibi esse β || appellatur: -etur R. *Estienne* || hanc β : ac α || ab: α L β || suebis [-uis T¹; U] *codd.*: -borum *Ciacconius* || suebosque α k: -uosque T¹, U || cheruscis: -orum *Ciacconius* || suebosque α k: -uosque T¹, U || cheruscis: -orum *Ciacconius* || iniuriis incursionibusque: *del. Paul* || siluae initium β .

X. 1. Bitartean, egun gutxi batzuk geroago Ubiarrek esanda, Suebiarrek tropa guztiak leku bakar batean biltzen dituztela eta beraien menpe dauden herriei oinezkoak eta zaldunak bidaltzeko agindua eman dietela jakiten du. 2. Gauza hauen berri izan ondoren, gari horniketa prestatzen du eta kanpamenduarentzat leku aproposa aukeratzeko; Ubiarrei berriz, abereak bildu eta beren gauza guztiak alorretatik gotorlekuetara eramateko agintzen die, zera pentsatzen baitzuen, alegia, Suebiarrak, herri barbaroa eta ikasigabea izanik, janari ezak behartuta, egoera desegokian ere borrokatzera bultzatuak izan zitezkeela. 3. Suebiarregana ikertzaile ugari bidaltzeko agintzen du haien artean gertatzen ari zenaren berri jaso zezaten. 4. Haiiek agindutakoa egiten dute eta egun gutxi barru itzultzen dira esanez, Suebiar guztiak, erromatar armada iritsi zela ziurtasunez jakin orduko, beraien eta beren lagunkideen tropekin, bildu ahal izan zituzten guztiekin, beren lurraldeko azken muturretara aldendu izan zirela; 5. han Bazene izeneko baso bat zegoen, izugarri zabala; barnealdetik sakonera handikoa zen eta naturak eskainitako harresia bailitzan, Keruskiairrak eta Suebiarrak elkarren aurkako laido eta erasoaldietatik babesten zituen¹²; baso honen sarreran erabaki zutela Suebiarrek Erromatarren etorrera itzarotea.

¹² Ptolomeoren esanetan (II, 11, 10), Keruskiairrek Elba, Weser ibaiak eta Harz basoaren artean bizi ziren, Suebiarrak berriz, Mein ibaiaren iparraldean; Zesarren kontakizun honetan bestalde, Suebiarrek germaniar herri bat osatzen dute (ik. I, 51), ez Tazitoren garaian bezala, germaniar herri talde bat.

XI. 1. Quoniam ad hunc locum peruentum est, non alienum esse uidetur de Galliae Germaniaeque moribus et quo differant hae nationes inter sese proponere. 2. In Gallia non solum in omnibus ciuitatibus atque in omnibus pagis partibusque sed paene etiam in singulis domibus factiones sunt, 3. earumque factionum principes sunt, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium iudiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat. 4. Idque eius rei causa antiquitus institutum uidetur, ne quis ex plebe contra potentiores auxili egeret: suos enim quisque opprimi et circumueniri non patitur neque, aliter si faciat, ullam inter suos habet auctoritatem. 5. Haec eadem ratio est in summa totius Galliae: namque omnes ciuitates in partes diuisae sunt duas.

XII. 1. Cum Caesar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Haedui, alterius Sequani. 2. Hi, cum per se minus valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Haeduis magnaque eorum erant clientelae, Germanos atque Ariovistum sibi adiunxerant eosque ad se magnis iacturis pollicitationibusque perduxerant. 3. Proeliis vero compluribus factis secundis atque omni nobilitate Haeduorum interfecta, tantum potentia antecesserant, 4. ut magnam partem clientium ab Haeduis ad se traducerent obsidesque ab iis principum filios acciperent et publice iurare cogerent nihil se contra Sequanos consilii inituros, et partem finitimi agri, per vim occupatam, possiderent Galliaeque totius prin-

XI. 2 partibusque: *del. Davies* || in singulis β : in *om.* α || 3 principes sunt α : *f*: sunt principes T, U principes J || 4 idque β : itaque α || *ab antiquitus usque ad parent* (13, 10) *lacunam praebet B folio uno exciso* || opprimi quisque LN || faciat α : -ant β || habet: *White* || 5 diuisae sunt in duas partes β .

XII. 2 erant α : *om.* β || 4 nihil se: nihil esse LN || occupatam α : *f*: -um T, U.

XI. 1. Eta kontakizunaren atal honetara iritsi garenez gero, ez dirudi lekuz kanpo dagokeenik Galiako eta Germaniako ohiturak eta zertan desberdintzen diren bi herri hauek deskribatzea. 2. Galian, ez soilik hiri guztietan baizik baita pago eta auzo guztietan eta ia etxe bakoitzean ere, alderdiak daude 3. eta alderdi hauen gidariak, haien ustetan, aginpide gehien dutenak dira; hauen irizpide eta ikuspuntuaren esku uzten dira arazo eta erabaki guztiak. 4. Dirudienez egoera hau antzinatean ezarria izan zen arrazoi honengatik, hots, plebeio bakar bati ere babesik falta ez ziezaion boteretsuaren aurrean; inork ezin baitzuen onartu beretararak zapalduak eta gutxietsiak izaterik, eta horrela jokatzeko ez bazuen, ez baitzuen jada inongo aginpiderik beretarren artean. 5. Sistema hau bera dago Galia osoan herri guztiak bi alderditan banatuak daudelako.

XII. 1. Zesar Galiara iritsi zenean, alderdi bateko buru Heduarrek ziren, besteak Sekuaniarrak. 2. Hauek, berez botere txikiagoa zutenek, antzinatean Galia osoko agintea Heduarren esku zegoelako eta hauek kliente asko zituztelako, Germaniarrak eta Ariobisto bereganatu eta sari nahiz promesugariren bitartez erakarri zituzten. 3. Baina, garaipen asko lortuta eta heduar noblezia guztia eraila izan ondoren, hainbestearainoko boterea eskuratu zuten ezen 4. Heduarren kliente gehienak bereganatu ez ezik nobleen semeak bahitu eta denen aurrean zin eginarazi baitzieten, alegia, ez zutela Sekuaniarren aurka azpijokurik martxan jarriko; gainera, indarrean hartuta zeuzkaten mugetako lurak bereak egin zituzten eta

cipatum obtinerent. 5. Qua necessitate adductus, Diviciacus, auxilii petendi causa Romam ad senatum profectus, infecta re redierat. 6. Adventu Caesaris facta commutatione rerum, obsidibus Haeduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Caesarem comparatis, quod ii qui se ad eorum amicitiam adgregaverant meliore condicione atque aequiore imperio se uti videbant, reliquis rebus eorum gratia dignitateque amplificata, Sequani principatum dimiserant. 7. In eorum locum Remi successerant; quos quod adaequare apud Caesarem gratia intellegabatur, ii qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Haeduis coniungi poterant se Remis in clientelam dicabant. 8. Hos illi diligenter tuebantur: ita eta novam et repente collectam auctoritatem tenebant. 9. Eo tum statu res erat, ut longe principes haberentur Haedui, secundum locum dignitatis Remi obtinerent.

XIII. 1. In omni Gallia eorum hominum qui aliquo sunt numero atque honore genera sunt duo. Nam plebes paene seruorum habetur loco, quae nihil audet per se, nullo adhibetur consilio. 2. Plerique, cum aut aere alieno aut magnitudine tributorum aut iniuria potentiorum premuntur, sese in seruitutem dicant nobilibus, quibus in hos eadem omnia sunt iura quae in seruos. 3. Sed de his duobus generibus

5 infecta β: inperf- α || 6 clientelis ueteribus β || ii *ed. pr.*: hii *cod. Laur.* 68, 7 hi *uett.* || adgregauerant α: a(d)gregarant β || dignitateque α: dignitate β *del. Mommsen* || 7 ii U: hii RS, f hi AM, LN, T, J || qui α: om. β || dicabant AM, LN β: -ebant RS, T¹ || 8 et nouam: et *del. Mommsen* || 9 tum α U: cum T¹ tamen Paul || haedui haberentur β.

XIII. 1 aliquo α: in al- β || nihil audet [aut et A¹] per se AM: nihil habet per se RSLN per se nihil audet β || nullo α: -i β || consilio: conc- T, U || 2 aut aere α: aere β || in seruitutem sese β || 3 in hos: <iis> in hos *W'hitte* <quibus> in hos *Dinter* <nobilibusque> in hos *Mommsen* || druidum α U: druudum T¹.

Galia osoko agintaritzea eskuratu. 5. Egoera honek bultzatuta, Dibiziako, Erromako Senatura laguntza eske joana bazen ere, bere zeregina bete gabe utzita itzuli zen. 6. Zesarren etorrerarekin egoera aldatuta, Heduarrei bahituak itzuli, aintzinako klienteak beren eskuetara itzuli eta Zesarren bitartez, berriak lortuta (Heduarrekin adiskidetzen zirenak giza-baldintza hobek eta botere parekatuagoa zutela ikusten baitzuten, gaintzeko alorretan ere beren eragina eta duintasuna zabalitzen zelarik), Sekuaniarrek nagusitza galdu zuten. 7. Haien lekua Remiarrek bete zuten. Hauek Zesarren aurrean Heduarrek adina eragin zutela uste zenez, haserre zaharrak medio Heduarrekin elkartu ezin izan zutenak Remiarren kliente egin ziren. 8. Remiarrek arreta handiz babesten zituzten hauek: izan ere, horrela eusten zioten ustekabeen irabazitako aginte berriri. 9. Une hartan egoera hauze zen: Heduarrek zuten zailantzarik gabe nagusigoa, Remiarrek berriz bigarren lekua aginpideari zegokionez.

XIII. 1. Galia osoan nolabaiteko boterea eta ohorea duten gizonen artean bi talde daude; izan ere plebeioak ia esklabo gisa kontsideratzen dituzte, beren kabuz ezertara ez ausartzeaz gain inongo batzarretan ez baitute parte hartzen. 2. Gehienak, bai zorrek, bai zerga ugariak, bai boteretsuen laidoek estututa dituztenez, nobleen zerbitzupuan erortzen dira¹³ eta hauek haiekiko esklaboekin dituzten eskubide berberak dituzte. 3. Bestalde, aipatutako bi taldeei dagokienez,

¹³ Pasarte askotan ikus daitezke galiar nobleen menpe dauden kliente eta zorpekoak, askotan haien armada partikularretako soldadu gisa (hala nola, Orgetorixen I, 4, edo Berzingetorixen menpekoak VII, 4). Askorentzat klientela sistema hau, Behe Inperioko kolonatoaren bitartez, Erdi Aroko Feudalismoaren muina kontsidera daiteke.

alterum est druidum, alterum equitum. 4. Illi rebus divinis intersunt, sacrificia publica ac privata procurant, reliiones interpretantur: ad hos magnus adulescentium numerus disciplinae causa concurret magnoque hi sunt apud eos honore. 5. Nam fere de omnibus controversiis publicis privatisque constituunt et, si quod est admissum facinus, si caedes facta, si de hereditate, si de finibus controversia est, idem decernunt, praemia poenasque constituunt; 6. si qui aut privatus aut populus, eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. Haec poena apud eos est gravissima. 7. Quibus ita est interdictum, hi numero impiorum ac sceleratorum habentur, his omnes decedunt, aditum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant, neque iis petentibus ius redditur neque honos ullus communicatur. 8. His autem omnibus druidibus praeest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. 9. Hoc mortuo, aut, si qui ex reliquis excellit druidum, nonnumquam etiam armis de principatu contendunt. 10. Hi certo anni tempore in finibus Carnutum, quae regio totius Galliae media habetur, considunt in loco consecrato. Huc omnes undique qui controversias habent conveniunt eorumque decretis iudiciisque parent. 11. Disciplina in Britannia reperta atque inde in Galliam translata esse existimatur, 12. et nunc qui diligentius eam rem cognoscere volunt plerumque illo discendi causa proficiscuntur.

4 hos: eos *Nipperdey* [ad hos... concurret *et hi del. Sydon*] || 5 facinus admissum β || decernunt *Tf* discer- α *Ul* || 6 priatus α : -i β || 7 ita α : *om.* β || his α : ab his β || aditum α : eorum *add.* β || contagione N^2 β : cogitatione α || iis M^1 : his *Barb. 148, M^2* his *ett.* || 8 druidibus α *Ul*: druud- *Tf* || || 9 aut si qui α : si qui β || pares plures β || druidum α : druidum [druudum *Tf*] adlegitur β || de principatu armis *LN* || 10 tempore anni β || carnutum α *Ul*: -otum *Tf* || loco: luco *Casaubon* || iudiciis decretisque *LN* || 11 esse α : *om.* β .

bata druidena da, bestea zaldunena. 4. Haiek erlijio ospakizunetan parte hartzen dute, sakrifizio publiko eta pribatuez arduratzen dira, erlijio praktika arautzen dute; gazte kopuru handia zuzentzen da haiengana heziketa bila eta begirune osoz hartzen dituzte haiek. 5. Hain zuzen ere, ia eztabaida publiko eta pribatu guztiei buruz hartzen dituzte erabakiak eta, bidegabekeriaren bat egina izan bada, edo hilketaren bat, eta heredentziaz nahiz lurrez eztabaidarik baldin badago, beraiek epaitzen dute eta sariak edo zigorrak ezartzen; 6. norbait, hiritar partikularra nahiz kargu publikoa, haien esanetara etortzen ez bada, sakrifizioetan parte hartzea debekatzen diote. 7. Zigor hau beraien artean oso gaitza da. Gaitzespena jasan dutenak, erlijioegabe eta gaizkiletzat hartzen dituzte, denek haiengandik ihes egiten dute, eta bidean haiekin topo egitea edo mintzatzea ekiditen harreman horretatik inolako kalterik ez jasatearren; gainera, ez dute epaituak izateko eskubiderik nahiz arren eskatu eta ez zaie inongo ohorerik eskaintzen. 8. Bestalde, druida hauen artean bata da buru, haien artean aginpide gorena duena. 9. Hura hil ondoren, beste guztien artean ohoretsuago denak¹⁴ ordezkutzen du edota, pareko bat baina gehiago izanez gero, bozketaren bidez eta batzuetan armekin ere borrokatzen dute nagusitza lortzeko. 10. Hauek, urteko garai jakin batean, Galia guztiko erdigunea kontsideratu ohi den Karnuziarren lurraldean, sagaratutako leku batean biltzen dira. Harantz zuzentzen dira alde guztietatik eztabaidak dituzten guztiak eta haien erabaki eta iritziak onartzen dituzte. 11. Beren dotrina Britanian aurkitu eta handik Galiara eraman izan zutela uste ohi da eta 12. egun bizimodu hau eza-gutu nahi dutenak, gehienetan harantz joaten dira ikastera.

¹⁴ *Si qui ex reliquis = si aliquis, qui, aliquis* izenordain indefinituaren ordezkari erabil-tzen du hemen Zesarrek.

XIV. 1. Druides a bello abesse consuerunt neque tributa una cum reliquis pendunt; militiae vacationem omniumque rerum habent immunitatem. 2. Tantis excitati praemiis, et sua sponte multi in disciplinam conveniunt et a parentibus propinquisque mittuntur. 3. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. Itaque, annos non nulli XX in disciplina permanent. Neque fas esse existimant ea litteris mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus, graecis litteris utantur. 4. Id mihi duabus de causis instituisse videntur, quod neque in vulgum disciplinam efferri velint, neque eos qui discunt, litteris confisos, minus memoriae studere; quod fere plerisque accidit ut praesidio litterarum diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant. 5. In primis hoc volunt persuadere: non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios, atque hoc maxime ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. 6. Multa praeterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant et iuventuti tradunt.

XV. 1. Alterum est genus est equitum. Hi, cum est usus atque aliquod bellum incidit (quod fere ante Caesaris aduentum quot annis accidere solebat, uti aut ipsi iniurias inferrent aut inlatas propulsarent), omnes in bello uersantur;

XIV. 1 druides α *Ut* druides *Tf* || una α : u(m)quam β || militiae... immunitatem: *del. Paul* || 2 propinquis parentibusque LN || 3 nonnulli annos LN || XX α : uicenos β || rebus fere β || utantur litteris β || 4 vulgum: -us *ed. pr.* || discunt α : -ant β || 5 maxime α : *om.* || 6 de deorum immortalium vi α : de vi deorum β .

XV. 1 quod fere α : fere *post* aduentum β .

XIV. 1. Druidek ez dute gudan parte hartzen ez eta, besteek bezala, zergarik ordaintzen ere; soldadutzatik libre daude eta zama guztietatik aske. 2. Hainbeste abantailak bultzatuta, asko dira beren borondatez bizimodu honi heltzen diotenak eta guraso eta ahaideek bidalita joaten direnak. 3. Han bertso mordo handia ikasten dutela esaten da¹⁵. Horrela, batzuk hogeitaz irauten dute ikasten. Ez da zilegi hauentzat bertso horiek idaztea nahiz ia beste gauza guztietan, ofizialak nahiz partikularrak, greziar letrak erabiltzen dituzten. 4. Baldintza hori bi arrazoirengatik ezarri izan dutela iruditzen zait, hots, beraien dotrina herrira iristerik eta ikasten ari direnek, idazkeraz fidatuta, oroimena gutxiago lantzerik nahi ez dutelako; hori baita, hain zuzen ere, gehienei gertatzen zaiena, alegia, idazkera landuz buruz ikasteko erraztasuna eta oroimena galduz dioazela. 5. Beste edozertaz baino lehen honetaz jabetuarazi nahi dituzte: arima ez dela hiltzen baizik heriotzaren ondoren gorputz batetik bestera pasatzen dela eta honek zuzen jokatzera biziki bultzatzen duela pentsatzen dute, heriotzaren beldurra gutxietsita geratzen baita. 6. Honetaz gain, astroez eta hauen mugimenduaz, munduaren eta kontinenteen tamainaz, gauzen izaeraz, jainkoen hilezkortasun, indar eta botereaz luze eztabaidatzen dute eta hau guztia gazteei irakasten diete.

XV. 1. Bigarren taldea zaldunena da. Hauek, beharrezkoa denean eta gerraren bat sortzen bada (eta hau, Zesar etorri aurretik ia urtero gertatzen zen, hots, beraiek besteak iraintzea edo jasandako irainei erantzun behar izatea) guztiek gerrari

¹⁵ Bertsoaren erabilpena guztiz ohizkoa zen Antzinatean erlijio-*corpus* bateko eduki sagaratuak adierazteko; gainera, idazkerarenganako mesfidantzaren ideia zaharra hain nabarmena izanik druiden artean, bertsoaren balio mnemoteknikoa kontuan hartu behar da bertsoari ematen zaion garrantzia ulertzeko.

2. atque eorum ut quisque est genere copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos clientisque habet. Hanc unam gratiam potentiamque nouerunt.

XVI. 1. Natio est omnium Gallorum admodum dedita religionibus, 2. atque ob eam causam qui sunt adfecti grauioribus morbis quique in proeliis periculisque uersantur aut pro uictimis homines immolant aut se immolatuos uouent, administrisque ad ea sacrificia druidibus utuntur; 3. quod, pro uita hominis nisi hominis uita reddatur, non posse deorum immortalium numen placari arbitrantur, publiceque eiusdem generis habent instituta sacrificia. 4. Alii immani magnitudine simulacra habent, quorum contexta viminibus membra uivis hominibus complent; quibus succensis, circumventi flamma, exanimantur homines. 5. Supplicia eorum qui in furto aut in latrocinio aut ex aliqua noxia sint comprehensi gratiora dis immortalibus esse arbitrantur; sed, cum eius generis copia defecit, etiam ad innocentium supplicia descendunt.

XVII. 1. Deum maxime Mercurium colunt. Huius sunt plurima simulacra, hunc omnium inuentorem artium ferunt, hunc uiarum atque itinerum ducem, hunc ad quaestus pecuniae mercaturasque habere uim maximam arbitrantur.

2 copiisque α : copiis β || circum α : circa β || habet α : -ent β .

XVI. 1 omnis β : -ium α || 2 druidibus α U l : druud- T f || 3 nisi f , U l : non nisi α om. T || hominis uita AM, f , U l : uita T uita hominis BRSLN || posse α : posse aliter β || eiusdem α : eius β || 4 magnitudine [inmagnitudine l] immani β || habent α : om. β || exanimantur A, SN², T f examinantur M, BR, U l eximantur LN¹ || 5 in latrocinio α : in om. β || exaliqua U: aliqua *cell.* <in> aliqua *ed. pr.* alia qua *Kübler* || noxia AM, S, T f : noxa BR LN, U l || comprehensi: depr- LN || dis: diis LNR2, f T² deis M || deficit A¹, SLNR² β : -ecit MA², BR¹, f || innocentium a T f : -tiam U l .

XVII. 1 deum: deorum *Ciacconius*.

ekiten diote eta, 2. zenbat eta nobleago eta aberatsago izan, orduan eta eskutari nahiz kliente gehiago ditu inguruan. Handitasun eta botere seinale hau baino ez dute ezagutzen.

XVI. 1. Galiar guztiak oso sineskeriazale dira eta 2. arrazoi honengatik gaixotasun larriek jota, edo guda-borroka nahiz arriskueta murgilduta daudenek gizonak biktimatzat hartuta sakrifikatzen dituzte edo hilko dituztela zin egiten, eta sakrifizio hauek ospatzeko druidez baliatzen dira, 3. gizon baten bizitza salbatzeko beste batena eskainita baino ezin zela jainko hilezkorren haserrea baretu pentsatzen baitzuten; era horretako sakrifizioak publikoki legeztatuta dituzte. 4. Batzuek tamaina izugarritzko irudiak dituzte zeintzuen gorputz atalak, zumez josita, gizonaz betetzen baitituzte; su eman ondoren, gizonak sugarrek inguratuta, hil egiten dira. 5. Lapurretan edo ebaskerian edo beste gaiztakeriaren batean harrapatutakoen zigorrak jainko hilezko-
rrek bereziki atsegin dituztela pentsatzen dute; baina hala-koak falta zaizkienean, errugabeak zigortzera ere iristen dira.

XVII. 1. Gehien adoratzen duten jainkoa Merkurio da. Honenak dira irudi gehienak; arte guztien asmatzaitzat daukate, bide eta ibilaldietako gidaritzat, eta dirua irabazi nahiz salkariak eskuratzeko eragin handiena berak duela

2. Post hunc Apollinem et Martem et Iouem et Mineruam. De his eandem fere quam reliquae gentes habent opinionem: Apollinem morbos depellere, Mineruam operum atque artificiorum initia tradere, Iouem imperium caelestium tenere, Martem bella regere. 3. Huic, cum proelio dimicare constituerunt, ea quae bello ceperint plerumque deuouent: quae superauerint, animalia capta immolant, reliquasque res in unum locum conferunt. 4. Multis in ciuitatibus harum rerum exstructos tumulos locis consecratis conspici licet, 5. neque saepe accidit ut neglecta quispiam religione aut capta apud se occultare aut posita tollere auderet, grauissimumque apud se ei rei supplicium cum cruciatio constitutum est.

XVIII. 1. Galli se omnes ab Dite patre prognatos praedicant, idque ab druidibus proditum dicunt. 2. Ob eam causam spatia omnis temporis non numero dierum sed noctium finiunt; dies natales et mensium et annorum initia sic obseruant, ut noctem dies subsequatur. 3. In reliquis vitae institutis hoc fere ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi cum adoleuerunt, ut munus militiae sustinere possint, palam ad se adire non patiuntur, filiumque puerili aetate in publico in conspectu patris adsistere turpe ducunt.

2 initia: initium AM || regere: gerere SLNR², U || 3 c(o)eperint α .f. ceperunt T, U/ || cum proelio: si pr- LN || cum *Ciacconius*: quae *codd.* || superauerunt *ed. pr.*: -auerint α .f.-arint T, U/ || reliquasque α : que *om.* β || 4 tumulos: cum- *Aldus* || consecratis locis β || 5 saepe: ut saepe LN || apud se α : *om.* β || ei rei supplicium α : ibi supp- horum delictorum β .

XVIII. 1 ab druidibus α : a druud- *f* ex druud- U/ ex druud- T || 2 spatia α : -um β || dies α : ut dies β || mensum RB²: -uum B¹ -ium *cett.* || obseruant: -ent Λ , T¹ || 3 adoleuerunt-int LN || puerili: in puerili LN, *cod. Leid.* 38.

uste dute. 2. Honen atzetik Apolo eta Marte, Jupiter eta Minerba. Hauetaz buruz ia gainontzeko guztiek duten sinesmen berdina dute: Apolok gaixotasunak sendatzen dituela, Minerbak langintzen eta tresnen erabilpenaren hastapenak irakasten, Jupiter zerutiar izakien errege dela, Marte gudetan gidari¹⁶. 3. Eraso egitea erabaki dutenean, gerran eskuratutakoa, gehienetan, honi eskaintzen diote: garaile direnean, harrapatutako animaliak sakrifikatzen dituzte eta gainontzeko guztia leku bakar batean biltzen dute. 4. Hiri askotan leku sagaratueta horrelako harrapakinekin pilatutako mordoak ikus daitezke, eta arraroa da norbait, erlijio-tasanari uko eginez, harrapatutakoa izkututzen edo pilatuta dagoena harrapatzen ausartzea; ekintza hau zigortzeko heriotza zigorra eta oinazeak legeztatuta daude.

XVIII. 1. Galiar guztiek Dite jainkoaren ondorengotzat dituzte beren buruak eta uste hau druidek zabalduta izan dela diote¹⁷. 2. Horregatik denbora ez dute egunen kopuruaren arabera neurtzen, gauen arabera baizik; jaiotegunak, hilen eta urteen hasierak zenbatzen dituzten sistemaren arabera, egunak gauari jarraitzen dio. 3. Beren bizimoduaren gainontzeko alderdietan besteengandik bereizten dituen honako hau da batez ere, alegia, beren semeak, handitu eta soldadutza betetzeko gauza izan arte, jendaurrean beraiengana etortzerik ez dutela onartzen, eta semeak umea den artean aitaren aurrean publikoki leku hartzea lotsagarritzat daukatela.

¹⁶ Zesar, galiar jainkoak izendatzerakoan berdintsuenak diren erromatar jainkoen izenez baliatzen da: horrela, Merkurio/Teutatès, Apolo/Bélénos, Marte/Esus, eta Jupiter/Taranis. Ez zaigu ezaguna Minerbak ordezkatzen duen jainkosaren izena.

¹⁷ Bloch-ek dioen bezala, druidek heriotzaren jainkoa (*Dispater*) Galiar guztien jainkotzat zeukaten: ideia hau mitologia guztiek amankomunean duten ezaugarri bat litzateke, Naturaren eta munduko gauzen joan-etorria eta bizitza-heriotza binomioak gizonarengan sorrarazten duen sentimenduaren isla (Bloch, Lavissee-n, *Histoire de France*, I, 57 or.).

XIX. 1. Viri, quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis, aestimatione facta, cum dotibus communicant. 2. Huius omnis pecuniae coniunctim ratio habetur fructusque servantur; uter eorum vita superavit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum pervenit. 3. Viri in uxores, sicuti in liberos, vitae necisque habent potestatem; et cum pater familiae inlustriore loco natus decessit, eius propinqui conveniunt et, de morte, si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quaestionem habent, et, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas, interficiunt. 4. Funera sunt, pro cultu Gallorum, magnifica et sumptuosa; omniaque quae vis cordi fuisse arbitrantur in ignem inferunt, etiam animalia, ac, paulo supra hanc memoriam, servi et clientes quos ab iis dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis, una cremabantur.

XX. 1. Quae ciuitates commodius suam rem publicam administrare existimantur habent legibus sanctum, si quis quid de re publica a finitimis rumore aut fama acceperit, uti ad magistratum deferat neue cum quo alio communicet: 2. quod saepe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri et ad facinus impelli et de summis rebus consilium capere cognitum est. 3. Magistratus quae uisa sunt occultant, quaeque esse ex usu iudicauerunt multitudini produnt. De re publica nisi per concilium loqui non conceditur.

XIX. 1 uiri α : uiriq^{ue} β || acceperunt: -int f , U || 2 uter α : ut β || superarit α : -auerit β -auit *W/hte* || 2 fructibus α : -tu β || 3 decessit: -sserit S || conueniunt: ueniunt LN || igni α : -e β || 4 omniaque quae β : omnia quaeque α || iis U: hiis T his α , I || funeribus: funebr- *Ursinus*.

XX. 1 si quis quid AM, BRS si quid β si quis LN || aut α : ac β || acceperit α : -int β || deferat α : -ant β || uti... communicet: *om. RLN*¹ || communicet: -ent T f || 2 imperitos β : imped- α || 3 quaeque α : quae β .

XIX. 1. Gizonezkoek, emazteek ezkontsari gisa emandako dirutza, pareko balioa duen ondasun kopuruarekin bat egiten dute, emaztearenari prezioa ipini ondoren. 2. Aberastasan hauek guztiak batera administratzen dira eta emandako interesak gordetzen; bietatik luzaroago bizitzen denari geratzen zaio bestearen partea aurreko urteetako irabazi guztiekin. 3. Gizonezkoek seme-alaben gain bezala emazteen gain ere, bizitza eta heriotzaren inguruko ahalmena daukate; eta familia noble batean jaioetako familia-burua hiltzen bada, haren ahaideak biltzen dira eta, heriotzari buruz susmo txarrik badute, emazteak galdekatzen dituzte esklaboak bailira, eta susmoa egiaztatzen bada, sutan hiltzen dituzte era guztietako oinazez zigortu ondoren. 4. Hiletak, galiar ohituren arabera, handitasunez eta luxuz ospatzen dira; hildakoak bizitzan zehar atsegin izan duten guztia sutara botatzen dute, baita animaliak ere, eta, oraindik denbora asko ez dela, maite zizutzen zerbitzari nahiz klienteak, hiletak behar bezala egiten baziren, batera erretzen zituzten.

XX. 1. Beraien ustetan ongien antolatuta dauden herriek legez onartuta daukate hauxe, hots, norbaitek auzokideengandik estatuari buruzko berririk jasotzen badu zurrumurru nahiz esamesen bidez, magistratuari jakinarazi behar diola beste inori ezer esan gabe: 2. gauza jakina baita sarritan gizon beldurti eta ezjakinak, gezurrezko zurrumurruekin beldurtzen direla, bidegabekeriak egiten dituztela eta arazo oso garrantzitsuei buruz erabakiak hartzen. 3. Magistratuek iruditzen zaiena ezkutatzen dute eta probetxugarria deritzotena azaltzen herriari. Estatuari buruz ez da zilegi eztabaidatzea batzarrean ez bada.

XXI. 1. Germani multum ab hac consuetudine differunt. Nam neque druides habent, qui rebus divinis praesint, neque sacrificiis student. 2. Deorum numero eos solos ducunt quos cernunt et quorum aperte opibus iuvantur: Solem et Vulcanum et Lunam; reliquos ne fama quidem acceperunt. 3. Vita omnis in venationibus atque in studiis rei militaris consistit; a parvis labori ac duritiae student. 4. Qui diutissime impuberes permanserunt maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali vires nervosque confirmari putant. 5. Intra annum vero vicesimum feminae notitiam habuisse in turpissimis habent rebus; cuius rei nulla est occultatio, quod et promiscue in fluminibus perluuntur et pellibus aut parvis renonum tegimentis utuntur, magna corporis parte nuda.

XXII. 1. Agriculturae non student, maiorque pars eorum victus in lacte, caseo, carne consistit. 2. Neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios; sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognationibusque hominum qui una coierunt quantum eta quo loco visum est agri adtribuunt atque, anno post, alio transire cogunt. 3. Eius rei multas adferunt causas: ne, adsidua consuetudine capti, studium belli gerendi agricultura commutent; ne latos fines parare studeant potentioresque humilio-

XXI. 1 druides: druudes Tf || 2. opibus aperte LN || 3 a parvis β: ab paruulis α || 4 hoc ali staturam, ali *Aldus*: hoc alii stat- α alii hoc stat- alii hoc β || 5 pellibus aut: *del. Gertz* || renonum M, f: rhenonum BSN², U/renorum T rhenorum Λ, RLN¹ || tegimentis AM β: tegu- BRSLN.

XXII. 1 caseo carne α: et caseo et carne β || 2 qui *Aldus*: qui cum α quique β [*de uariis emendationibus vide Mensel, Tab. connect.*] || et β: ei α || a(t)tribuunt agri T, U/ || 3 ne adsidua α: quod neque ads- β || belli gerendi α Tf: belligerandi U/ || accuratius: <quam> *add. Lurinius*.

XXI. 1. Germaniarrek bizimodu oso bestelakoa dute, ez baitute druidarik erlijio gauzez arduratzeko eta ez baitira sakrifizioetara emanak. 2. Ikusten dituztenak eta beren indarrez argi eta garbi laguntzen dietenak soilik kontsideratzen dituzte jainko: Eguzkia, Bulkano eta Ilargia; gainontzekoak, entzutez ere ez dituzte ezagutzen¹⁸. 3. Bizitza osoa ehizan eta gerra egiten ematen dute; txikitatik lanean eta zailtasunetan hezitzen dira. 4. Luzaroan emakumerik ezagutu gabe irauten dutenak, oniritzi handiena hartzen dute haiengan: batzuek uste dute horrekin altuera, besteek, indarra eta giharrek sendotzen direla. 5. Hogei urte bete baino lehen emakumerik ezagutzeari guztiz lotsagarria deritzote; eta hau ez dago ezkutatzetik, nolana ere nahasita bainatzen baitira ibaie-tan eta larruz edo orein azalez¹⁹ janzen baitira, gorputzaren zati handi bat biluzik utzirik.

XXII. 1. Ez dute nekazaritzarik lantzen eta beren elikadura, gehienbat, esnez, gazta eta haragiz osatuta dago. 2. Inork ez du mugatutako alorrik edo berezko lurrik baina magistratu eta agintariek urtero leinu bakoitzari eta elkarrekin bizi diren senitartekoei ongi deritzoten lur kantitatea eta kokagunea banatzen diete eta hurrengo urtean beste leku batera joatera behartzen dituzte²⁰. 3. Arrazoi asko ematen dituzte hau azaltzeko: bizimodu geldikorrek erakarrira gerra egiteko zaletasuna nekazaritzaz ordezkatzeko arriskua;

¹⁸ Pasarte honetan esandakoa Tazitok *Germania*-n dioenarekin kontrajarrira dago, Germaniarrek Merkurio, Herkules eta Marte gurtzen dituztela esaten baitigu (*Germania*, IX, 1).

¹⁹ Greziar itultzaileek pasarte honi emandako interpretazioa kontuan hartuz, *parvis renonum tegimentis* esakuneak ez lituzke benetako erreño-larruak adieraziko baizik zeltieraz *reno* hitzaz izendatzen ziren ile luzez egindako larruzko jantziak (ik. Isidoro, *Origines*, 19, 23).

²⁰ Ikus Zesarrek sistema honetaz Suebiarren artean esandakoa (IV, 1).

res possessionibus expellant; ne accuratius ad frigora atque aestus vitandos aedificent; ne qua oriatur pecuniae cupiditas, qua ex re factiones dissensionesque nascuntur; 4. ut animi aequitate plebem contineant, cum suas quisque opes cum potentissimis aequari videat.

XXIII. 1. Ciuitatibus maxima laus est quam latissime circum se uastatis finibus, solitudines habere. 2. Hoc proprium uirtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere neque quemquam prope audere consistere; 3. simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinae incursionis timore sublato. 4. Cum bellum ciuitas aut inlatum defendit aut infert, magistratus qui ei bello praesint, ut vitae necisque habeant potestatem, deliguntur. 5. In pace nullus est communis magistratus, sed principes regionum atque pagorum inter suos ius dicunt controversiasque minuunt. 6. Latrocinia nullam habent infamiam quae extra fines cuiusque ciuitatis fiunt, atque ea iuentutis exercendae ac desidia minuendae causa fieri praedicant. 7. Atque, ubi quis ex principibus in concilio dixit se ducem fore, qui sequi velint profiteantur, consurgunt ii qui et causam et hominem probant suumque auxilium pollicentur atque ab multitudine conlaudantur; 8. qui ex his secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero

3 ne qua: neque RLN¹, T/f || dissensionesque: diuisionesque LN || 4 aequitate: aequalitate LN.

XXIII. 1 latissime α : -mis β || 2 prope α : prope se β || 4 ut: et *Ciacomius* || 5 nullus BRS LN: -is AM β || 7 se dixit LN || ii U: hii T, /hi α , f || ab α : a β .

beren mugak zabaltzen ahalegindu eta boteretsuenek txiroenak euren lurretatik kanporatu zitzaizketelako beldurra; hotz-beroak ekiditeko ardura handiegiarekin eraikuntzak altxako ziztuztelako beldurra; zatiketa eta eztabaida iturri den diru gosea sortzeko beldurra; 4. plebea gogo onez edukitzeko asmoa, edo nork boteretsuenen pareko ikus baitzezakeen bere burua.

XXIII. 1. Herrien ohorerik handiena, ingurunean ahalik eta zabalera handiengan despopulatutako eremu bakartiak edukitzea da. 2. Adore izatearen seinale dela uste dute honako hau, alegia, auzokideek beren lurretatik kanporatuak izanik alde egitea eta inor beraiengandik gertu bizitzen ez ausartzea; 3. aldi berean, horrela seguruago egongo direla uste dute, ustekabeko erasoaldien beldurrik gabe. 4. Herri batek beste baten aurrean defenditu edo gerra egin behar duenean, gerra hura gidatuko duten magistratuak²¹ aukeratzen ditu, zeintzuk bizitza eta heriotzaren inguruko ahalmena²² baitute. 5. Bake garaian ez dago amankomuneko agintaritzarik, baizik eta lurralde nahiz auzoetan, lekuan lekuko nobleak arduratzen dira epaiketez eta bere tarren arteko eztabaidak konpontzen dituzte. 6. Hiritik edo mugetatik kanpo egindako lapurretak ez dauzkate bidegabeke-riatzat eta gazteak hezitzeko nahiz alferkeria gutxitzeko egiten dutela diote²³. 7. Nobleren batek batzarrean buruzagi izan nahi duela adierazten duenean eta jarraitu nahi diotenei beren iritzia azaltzeko eskatzen, zutitu egiten dira gizon hura eta haren egitasmoa onartzen dutenak, beren laguntza eskaintzen diote eta jendearen onarpena hartzen dute; 8. hauetako norbaitek jarraitzen ez badio, iheslari eta salataritzat hartzen dute eta

²¹ *Qui ei bello praesint*: balio finala duen erlatibozko esaldia.

²² Tazitok esaten duenez, eskubide hau apaizek baino ez zuten (*Germania*, VII, 2).

²³ Ik. Tazito, *Germania*, XIV, 4 eta XV, 1; P. Mela, III, 3, 27.

ducuntur, omniumque his rerum postea fides derogatur. 9. Hospitem violare fas non putant; qui quaque de causa ad eos venerunt, ab iniuria prohibent, sanctos habent hisque omnium domus patent victusque communicatur.

XXIV. 1. Ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli uirtute superarent, ultro bella inferrent, propter hominum multitudinem agrique inopiam trans Rhenum colonias mitterent. 2. Itaque ea quae fertilissima Germaniae sunt loca circum Hercyniam siluam quam Eratostheni et quibusdam Graecis fama notam esse uideo, quam illi Orcyniam appellant, Volcae Tectosages occupauerunt atque ibi consederunt; 3. quae gens ad hoc tempus his sedibus sese continet, summamque habet iustitiae et bellicae laudis opinionem. 4. Nunc quod in eadem inopia, egestate, patientia qua Germani permanent, eodem uictu et cultu corporis utuntur. 5. Gallis autem prouinciarum propinquitas et transmarinarum rerum notitia multa ad copiam atque usus largitur; paulatim adsuefacti superari multisque uicti proeliis ne se quidem ipsi cum illis uirtute comparant.

8 rerum his LN || 9 hospitem uiolare α : -es -i β || quaque α : quacumque β || ab α : *om.* β || sanctos α : que *add.* β .

XXIV. 1 superarent uirtute LN || 2 itaque α : atque β || sunt germaniae LN || hercyniam: herci- LN hyrcaniam T || quam α : quae β || eratostheni *add.*: eratosteni M, BRLN eratostem A eratos tenuit S erat hostheni *Tf* erat hosteni *Ul* || notam α : -a β || orcyriam AM, BRS, T: orci- LN, *f*, *Ul* || uolcae *Ursinus*: uolgae BS uolgo AM uulgo RLN β || tectosages: tectu- A, RLN¹ || 3 iustitiae AM, BRLN: -am Sb || 4 quod α : quoniam β quoque S¹ || patientiaque *Aldus*: (pat)ientia qua *codd.* patientia qua <ante> *Heller* || et α : *om.* β || 5 prouinciarum: -iae *Vascosan* -iae rom(anae) *Elberling* || usus α : usum β .

aurrerantzean gauza guztietan haienganako konfidantza gal-tzen dute. 9. Kanpotarrei kalte egitea ez dute uste zilegi de-nik; edozein arrazoiengatik beren lurraldera joaten direnak, irainetatik babesten dituzte, sakratutzat dauzkate eta denen etxeak ireki eta janariak eskaintzen zaizkie²⁴.

XXIV. 1. Garai bat izan zen non Galiarrak Germaniarrak baino adoresuagoak baitziren²⁵, gerra egitera bultzatzen bai-tzituzten hauek eta, bai jendetza handia osatzen zutelako, bai lurrak falta zituztelako, Rhinaz beste aldera koloniak bidal-tzen²⁶. 2. Horrela, Germaniako lekurik emankorrenak Herzi-nia basoaren inguruan (zeinaren berri Eratostenesek eta beste zenbait Greziarrek, irakurri dudanez, izan baitzuten, eta Orzi-nia deitu) Bolziar Tektosagiarrak²⁷ okupatu zituzten eta han finkatu ziren; 3. herri honek gaur egun ere leku haietan irau-ten du eta bere zuzentasun eta gerra egiteko adoreagatik os-petsua da. 4. Orain, Germaniarrak gabezia, pobrezia eta soil-tasun berdinez bizi eta elikadura nahiz janzkera berdinez baliatzen diren artean, 5. Galiarrei ordea, gure probintzien gertutasunak eta itsasosteko gauzen berri izateak aberastasun eta erosotasunez bizitzeko gauza asko eman diete; hauek, gaindituak izatera ohituta, erasoaldi askotan garaituak izan ondoren, ez dituzte beraien buruak konparatu ere egiten Ger-maniarrekin adorea dagokionez.

²⁴ Ik. Tazito, *Germania*, XXI, 2.

²⁵ Gauza bera dio Tazitok, *Germania*, XXVIII, 1 eta *Agricola*, XI, 5.

²⁶ Tito Libiok (*Ab urbe condita*, V, 34, 4) ematen digu kolonizaketaren berri: Tar-kinio Zaharraren garaian Ambigatos zeltiar erregeak kolonia bat bidali izan omen zuten Rhinaz beste aldera eta Herzinia basoan kokatu.

²⁷ Bolgiar Tektosagiarrak Pirineoak eta Cèvennes mendikateen artean bizi ziren; bestalde, izen bereko herri bat Asia Txikian ere bazegoen.

XXV. 1. Huius Hercyniae silvae, quae supra demonstrata est, latitudo novem dierum iter expedito patet: non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum noverunt. 2. Oritur ab Helvetiorum et Nemetum et Rauracorum finibus rectaque fluminis Danubii regione pertinet ad fines Dacorum eta Anartium: 3. hinc se flectit sinistrorsus, diversis ab flumine regionibus; multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit; 4. neque quisquam est huius Germaniae qui se aut dedisse ad initium eius silvae dicat, cum dierum iter LX processerit, aut quo ex loco oriatur acceperit; 5. multaque in ea genera ferarum nasci constat quae reliquis in locis visa non sint; ex quibus quae maxime differant ab ceteris et memoriae prodenda videantur haec sunt.

XXVI. 1. Est bos cerui figura, cuius a media fronte inter auris unum cornu exstitit excelsius magisque directum eis quae nobis nota sunt cornibus. 2. Ab eius summo sicut palmae ramique late diffunduntur. 3. Eadem est feminae marisque natura, eadem forma magnitudoque cornuum.

XXVII. 1. Sunt item qui appellantur alces. Harum est consimilis capris figura et uarietas pellium, sed magnitudine paulo antecedunt, mutilaeque sunt cornibus, et crura sine nodis articlisque habent, 2. neque quietis causa procumbunt neque, si quo adflictae casu conciderunt, erigere sese aut

XXV. *Capita XXV-XXVIII del. Meusel* || 1 herayniae α : h(̄)rcaniae β || 2 rauracorum β : tauriac- α || danubii: -uī *Glück* || 3 ab α : a β || 3 multarumque: que *om. LN* || 4 neque α : nec β || audisse aut: *om. odd. Andinus et Oxoniensis* || ad: *del. Aimoin* || eius α : huius β || 5 multaque: multa *ed. pr.* || ab α : a β || memoriae α : -a β .

XXVI. 1 inter aures: *om. LN* || 2 ramique α : rami quam β || diffunduntur α : -unt β .

XXVII. 1 alces β : altes α || sed α : et *f om. T, Ul* || articlisque M^2 , $SLNR^2$ β : articlisque AM^1 , BR^1 || 2 si: *om. LN* || sese α : se β || aut α : ac β .

XXV. 1. Gorago aipatu dugun Herzinia basoak, bederatziz egunez zamarik gabeko soldadu batek egin dezakeen ibilbidearen adinako zabalera du; hain zuzen ere, ezin da beste era batera mugatu Germaniarrek ez baitute bide neurrik ezagutzen. 2. Helveziarren, Nemeziarren eta Rauraziarren mugetan hasi eta Danubioren ibaibidea jarraituz, Daziarren eta Anarziarren lurretaraino hedatzen da; 3. hemendik ezkerraldera okertzen da ibaitik aldenduz lurralde ezberdinetan barna; herri askoren mugetara heltzen da bere zabaleragatik; 4. gainera, Germaniako alderdi honetan ez dago inor, hirurogei egunez ibili ondoren, baso honen hasieran egon dela esan edo zein lekutan jaiotzen den jakin izan duenik; 5. gauza jakina da, beste inon ikusi izan ez den animalia klase asko jaiotzen dela; hauen artean besteengandik gehien bereizten direnak eta go-goan hartzea merezi dutenak ondorengoak dira.

XXVI. 1. Badago betabere bat oreinaren antzekoa²⁸, kopetaren erdian belarrien artean adar bat duena, guk ezagutzen ditugunak²⁹ baino luzeago eta zuzenagoa. 2. Adar honen muturretik palmondo adarren antzera zabaltzen dira besteak. 3. Emeak arraren izaera berdina du, forma eta tamaina berdineko adarrak.

XVII. 1. Badaude baita «altze» izeneko animaliak ere. Hauen itxura eta larru mota ahuntzek dutenaren antzekoa da baina tamainaz handiagoak dira, adar motzekoak eta hankak, koskorrik eta artikulaziorik gabekoak dituzte³⁰; 2. ez dira etzaten atseden hartzeko, eta ezbehar batengatik erortzen badira,

²⁸ *Cervi figura*: kualitate ablatiboa.

²⁹ *His... cornibus*: ablatibo konparatiboa.

³⁰ Pliniok informazio berdina ematen digu *achlis* —seguruenik «altze»— izeneko animaliarri buruz (*Historia naturalis*, VIII, 15, 39).

subleuare possunt. 3. His sunt arbores, pro cubilibus: ad eas se applicant atque ita paulum modo reclinatae quietem capiunt. 4. Quarum ex uestigiis cum est animadversum a venatoribus quo se recipere consuerint, omnes eo loco aut ab radicibus subruunt aut accidunt arbores, tantum ut summa species earum stantium relinquatur. 5. Huc cum se consuetudine reclinauerunt, infirmas arbores pondere adfligunt atque una ipsae concidunt.

XXVIII. 1. Tertium est genus eorum qui uri appellantur. Hi sunt magnitudine paulo infra elephantos, specie et colore et figura tauri. 2. Magna uis eorum est et magna uelocitas; neque homini neque ferae quam conspexerunt parcurt. 3. Hos, studiose foveis captos, interficiunt; hoc se labore durant adulescentes atque hoc genere venationis exercent, et qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, que sint testimonio, magnam ferunt laudem. 4. Sed asuescere ad homines et a mansufieri, ne parvuli quidem excepti possunt. 5. Amplitudo cornuum et figura et species multum a nostrorum boum cornibus differt. 6. Haec, studiose conquisita, ab labris argento circumcludunt atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

XXIX. 1. Caesar, postquam per Ubios exploratores comperit Suebos sese in silvas recepisse, inopiam frumenti veritus, quod, ut supra demonstrauimus, minime omnes Germani agriculturae student, constituit non progredi longius:

4 aut ab [ab LN] α : aut a β .

XXVIII. 2 uis eorum est AM, BRS: uis eorum LN uis est eorum Tf; l est uis eorum U || neque homini α : et neque h- β || conspexerunt AM¹, BRLMN: -rint M² β -rit S || 4 mansufieri AM β : mansueti fieri BRSLN || 5 a β : om. α .

XXIX.1 suebos α : -uos β || sese α : se β || omnes: homines *Davies*.

ezin dute, ez altxatu, ez zutitu. 3. Zuhaitzak kabien modukoak dira hauentzat; haietara biltzen dira eta horrela, pixka bat makurtuta, atsedean hartzen dute. 4. Ehiztariak oinatzetatik susmatzen dutenean non ezkututzen diren, leku hartako zuhaitz guztiak erroetatik zulapatzen edo mozten dituzte, eta hala moztu ere, zutik daudelako itxura guztia geratzen baitzaie. 5. Haue-tan makurtzen direnean ohi bezala, beren pisuaz zuhaitzak erorrazten dituzte eta beraiek haiekin batera.

XXVIII. 1. Hirugarren animalia klasea «uri» deiturikoena da³¹. Tamainaz elefanteak baino zertxobait txikiagoak dira; itxuraz, kolorez eta formaz zezenen antzekoak. 2. Indar handia dute eta oso azkarrak dira; atzematen duten gizon eta animalia oro³² erasotzen dute. 3. Hauek, mainaz prestatutako zu-loetan harrapatuta akabatzen dituzte; lan honetan gogortzen dira gazteak, era honetako ehiza da praktikatzen dutena eta animalia gehien hiltzen dituenak, adarrak jende aurrean lekuko gisa aurkeztu ondoren, ohore handia jasotzen du. 4. Bestalde, ezinezkoa da uriak etxekotu eta otzantzea, ez eta txikitan harrapatuta ere. 5. Adarren tamaina, forma eta itxura gure idienen desberdina da; adarrak, grinaz bilatu ondoren, muturretan zilarrez apaintzen dituzte eta oturuntzarik ospetsueta-n edalontzi moduan erabiltzen dituzte.

XXIX. 1. Zesarrek, Ubiar ikertzaileen bitartez Suebiarrak basoetara joanak zirela jakin zuenean, gari gabeziaren beldur (gorago esan dugun bezala, Germaniar herriek ez baitute nekazaritza batere lantzen), urrutirago ez joatea erabaki zuen;

³¹ *Urus* edo *bos primigenius* XVII. mendean galdutako animalia klase bat da; dirudienez, Ardenetan eta Bosgiar mendietan harrapatzen omen zuten oraindik Erdi Aroan.

³² *Neque homini neque ferae quam*: erlatibozko izenordaina gertuen duen aurrekaria-rekin komunztatuta dago.

2. sed, ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu, partem ultimam pontisque ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum ducentorum rescindit 3. atque in extremo ponte turrim tabulatorum quattuor constituit praesidiumque cohortium duodecim pontis tuendi causa ponit magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco praesidioque C. Volcatium Tullum adulescentem praefecit. 4. Ipse, cum maturescere frumenta inciperent ad bellum Ambiorigis profectus per Arduennam siluam quae est totius Galliae maxima atque a ripis Rheni finibusque Treuerorum ad Neruios pertinet milibusque amplius quingentis in longitudinem patet L. Minucium Basilum cum omni equitatu praemittit si quid celeritate itineris atque oportunitate temporis proficere posset; 5. monet ut ignes in castris fieri prohibeat ne qua eius aduentus procul significatio fiat; sese confestim subsequi dicit.

XXX. 1. Basilus ut imperatum est facit. Celeriter contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit; eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. 2. Multum, cum in omnibus rebus, tum in re militari, potest Fortuna. Nam, ut magno accidit casu ut in ipsum incautum etiam atque imparatum incideret, priusque

3 turrim α : -em β || uolacium *Dittenberger*: uulc- BR uulg- M uulcatium A, SLN uolcatium [-anum U] β || tullu [-ium S] α : *om.* β || praefecit: -icit LN || 4 quae est... patet: *del. Morus* || ab α : a U, Orosivs, VI, 10, 18, *om.* Tj || treuerorum α : -irorum β || milibusque α : et milibus β || quingentis: quinquaginta Orosivs, *l. c.*, CL *von Göler* || minucium α : municium β || basilum *Jungermann*: -ium *codd.* || posset: -it LN || fieri in castris LN.

XXX. 1 basilus *Jungermann*: -ius *codd.* || celeriter contraque: celeriter. contra LN || 2 magno: <ut> magno *Chr. Schneider* <sicut> magno *Beroald* || casu: usu LN.

2. halere, bere etorrerak sortutako beldurra³³ barbaroek guztiz gal ez zezaten eta hauen laguntza tropak atzera gera zitezten, armada erretiratu eta Ubiarren urbazterrak ukitzen zuten zubiaren azken zatia (berrehun oinetako luzerakoa) moztuta, 3. zubiaren beste muturrean lau pisuko dorrea eraiki zuen eta hamabi kohortez osatutako goarnizioa han utzi zubia babesteko; sendo gotortzen du leku hura. Leku hartako goarnizio-buru K. Bolkazio Tulo gaztea izendatzen du. 4. Berak berriz, garia heltzen hasita zegoelarik, Anbiorixen aurkako gerrara³⁴ zihoala Arduena basoan barna (Galia guztiko handiena da eta Rhinaren ertzetatik eta Treberiarren lurretatik Nerbiarrenganaino hedatzen da, bostehun milia baino gehiagoko luzeran), L. Minuzio Basilo³⁵ zalduneria guztiarekin bidaltzen du aurretik, ibilaldia azkar egiteak eta eguraldi onak abantaila eman ziezaiokeelakoan; 5. kanpamenduan suteak egitea debekatzeko aholkatzen dio bere etorreraren seinalerik igarri ez dadin urrutitik; bera atzetik joango zaiola esaten dio.

XXX. 1. Basilok agindu bezala egiten ditu gauzak. Guztiek uste baino azkarrago ibilaldia bukatuta, soroetan geratutako etsai asko ustekabeen harrapatzen ditu; hauen esanak jarraituz, Anbiorix berarengana abiatzen da, zaldun gutxiarekin zegoela zioten lekura. 2. Baina, gauza guztietan bezala, gerra kontuetan ere, Zoria guztiz ahaltsua da. Horrela, kasualitatea izan bazen Basilo ustekabeen eta prestatu gabe

³³ *metum reditus sui*: genitibo objektiboa.

³⁴ *ad bellum Ambiorigis*: genitibo objektiboa.

³⁵ Pertsonaia hau VII, 90, 5 pasartean berririo agertzen da: pentsa daiteke *praefectus equitum* bat izango zela.

eius aduentus ab hominibus uideretur quam fama ac nuntius adferretur, sic magnae fuit fortunae, omni militari instrumento quod circum se habebat erepto, redis equisque comprehensis, ipsum effugere mortem. 3. Sed hoc quoque factum est, quod, aedificio circumdato silua, ut sunt fere domicilia Gallorum, qui uitandi aestus causa plerumque siluarum ac fluminum petunt propinquitates, comites familiaresque eius angusto in loco paulisper equitum nostrorum uim sustinuerunt. 4. His pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem siluae texerunt. Sic, et ad subeundum periculum et ad uitandum, multum Fortuna ualuit.

XXXI. 1. Ambiorix copias suas iudicione non conduxerit, quod proelio dimicandum non existimaret, an tempore exclusus et repentino equitum adventu prohibitus, cum reliquum exercitum subsequi crederet, dubium est. 2. Sed certe, demissis per agros nuntiis, sibi quemque consulere iussit. Quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentes paludes profugit; 3. qui proximi Oceano fuerunt, hi in insulis sese occultauerunt, quas aestus efficere consuerunt; 4. multi, ex suis finibus egressi, se suaque omnia alienissimis crediderunt. 5. Catuuolcus, rex dimidiae partis Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierat, aetate iam confectus, cum

2 eius aduentus α U: aduentus eius Tf, del. Apitz; post nuntius transponendum censet Ondendorp || hominibus BRSLN: omnibus AM β || nuntius α : aduentus add. β || redis M, LN: rheadis A β rhaedis BR (S) || 3 quoque α : om. β || domicilia α : aedificia β || ac AM β : atque BRSLN || 4 intulit α : impulit β || multum α : tumultum β .

XXXI. 1 non: om. LN || existimaret: -auit l -auti LN -aret cod. Egmond., Paul || equitum α : equitatus β || 2 continentes: -is U || 3 qui α : qui hinc β || hi α : his β || insulis A, T, U: insul l in insulis M, f in siluis BRSLN || sese: se Klotz || consuerunt α : -euerunt β || 5 catuuolcus AM, BRS: cata- LN cato- β || belli α : aut belli β .

aurkitzea bere etorrera Anbiorixen gizonak ikusi baino lehen eta inongo zurrumurru edo mezularirik iritsi baino lehen, zorte handia izan zen Anbiorixentzat heriotza berari ihes egitea, bere inguruan zituen guda-tresna guztiak galdu eta gurdia³⁶ nahiz zaldiak sareekin harrapatuak izan ondoren. 3. Baina hura beste arrazoi honi esker ere gertatu zen, hots, bere etxola basoz inguratuta egonik, ia galiar bizileku guztiak egoten diren bezala (berotik ihes gehienetan basoen eta ibaien gertutasuna bilatzen baitute), lagun eta familiartekoei leku hertsu batean gure zaldunen eraso zertxobait geldiarazi zutelako. 4. Hauek borrokan ari zirela, haren lagunetako batek zaldi gainean eserrarazi zuen: basoak babestu zuen ihesi zihoa. Horrela, bai arriskuari aurre egiteko, bai ihes egiteko, Zortea izan zuen lagun.

XXXI. 1. Zalantza egitekoa da³⁷ Anbiorixek bere tropak bildu gabe utzi ote zituen egitasmo zehatz batek eraginda (alegia, ez zuelako pensatzen borrokatu beharko zuenik), edo, denborarik gabe eta zaldunen ustekabeko etorrerak eragotzita, gainontzeko armada atzetik zetorkiola uste izan zuelako. 2. Baina, egia esan, mezulariak soroetan barna sakabanatuta, bakoitzak bere buruari begiratzeko agindu zien. Haietako batzuk Arduena basora ihes egin zuten, beste batzuk inguruetako paduretara; 3. Ozeanotik gertu zeudenak, itsas beheetan eratzten ohi diren uharteetan ezkutatu ziren; 4. askok, beren mugetatik irtenda, guztiz atzerritarrak ziren jendeei eskaini zizkieten beren burua eta ondasun guztiak. 5. Katubolko, Eburoniar herrialdearen erdi bateko erregea, Anbiorixen plana

³⁶ *reda* zeltiar hitzak bi zaldi eta lau gurdileko gurdia izendatzen du; beste pasarte batean ere erabiltzen du Zesarrek, I, 51 pasarte Germaniarrei buruz ari delarik.

³⁷ *Dubium est (iudicio ne ... conduxerit ... an)*: aditz nagusia den *dubium est* esamoldearen menpe galderazko esaldi ez zuzen bat dugu.

laborem belli aut fugae ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilii auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniaque copia est, se exanimavit.

XXXII. 1. Segni Condrusique, ex gente et numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Treverosque, legatos ad Caesarem miserunt oratum ne se in hostium numero duceret neve omnium Germanorum qui essent citra Rhenum unam esse causam iudicaret: nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. 2. Caesar, explorata re quaestione captivorum, si qui ad eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut reducerentur imperavit; si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit. 3. Tum, copiis in tres partes distributis, impedimenta omnium legionum Atuaticam contulit. 4. Id castelli nomen est. Hoc fere est in mediis Eburonum finibus, ubi Titurius atque Aurunculeius hie mandandi causa consederant. 5. Hunc cum reliquis rebus locum probarat, tum quod superioris anni munitiones integrae manebant, ut militum laborem sublevaret. Praesidio impedimentis legionem quartam decimam reliquit, unam ex his tribus quas, proxime conscriptas, ex Italia traduxerat. 6. Ei legioni castrisque Q. Tullium Ciceronem praeficit ducentosque equites adtribuit.

XXXII. 1 condrusique: que *om.* LN || treverosque α : treui- β || causam esse unam LN || cogitauisse: -tasse LN || 2 re explorata β || quaestione captiuorum: *del. Müller* || 3 tres partes: tris partis AM || atuaticam T, U/: ad- α f || 4 atque α : et β || 5 probarat [-aret LN] α : -abat β || tum SLN β : tuno AM, BR || his: iis U || tribus: *del. Meusel* || 6 praeficit α : -ecit β || adtribuit BR¹: attr- AM, SLNR² ei attr- β .

onartu izan zuena, zaharra izanik eta, ez gerra ekintzarik ez eta ihesa ere aurrera eman ezin zituelarik, egitasmo haren eragile izan zen Anbiorixi era guztietako irainak aurpegirotuta, bere buruaz beste egin zuen Galian eta Germanian ugaria den hagin ura edanez.

XXXII. 1. Segniarrek eta Kondrusiarrek, Eburoniar eta Treberiarren artean dauden germaniar herriak, legatuak bidali zituzten Zesarrengana, etsaitzat har ez zitzala eta Rhinaz honaindikoko germaniar guztiak egitasmo bera zutenik ez pentsatzeko eskatzera: esan zioten beraiek ez zutela gerra egiterik pentsatu eta ez ziotela Anbiorixi laguntzarik bidali izan. 2. Zesarrek, gatibuei galdeketa eginez³⁸ esandako hau segurtatuta, ihesi zetorren Eburoniarrik haiengana iristen bazen beregana eramateko agindu zien; horrela egiten bazuten, haien mugak ez zituela erasoko esan zien. 3. Gero, tropak hiru zatitan banatuta, legio guztien bagajea Atuatukara eraman zuen. 4. Hau gotorleku baten izena da³⁹; Eburoniar lurraldearen ia erdian dago, Titurio eta Aurunkuleio negua pasatzeko asmoz finkatuta zeuden lekuan. 5. Toki hau aukeratu izan zuen, besteak beste, aurreko urteko gotorlekuak oraindik zutik zirautelako, horrela soldaduen lana arinduko zuelakoan. Bagajea babesteko hamalaguarren legioa utzi zuen⁴⁰, berriki osatu eta Italiatik ekarri izan zituena hiruretako bat. 6. Legio eta kanpamendu honen buru K. Tulio Zizeron ipini zuen eta berrehun zaldun utzi zizkion.

³⁸ *explorata re quaestione captivorum. quaestione* ablatibo instrumentala da eta *captivorum* berriz, genitibo objektiboa.

³⁹ *Castellum* hitzak gotorleku edo leku fortifikatua adierazten du; *oppidum*-a berriz, hiri bat zen, hiri fortifikatua nora inguruetako herritarrek ere bil baitzitezkeen gerra garaiko arriskuetatik ihesi.

⁴⁰ Ik. VI, 1, 4. Hamalaguarren legio honek 54. urtean Titurio eta Aurunkuleio buruzagiekin suntsitua izan zen hamalaguarren legioa ordezkatu zuen (II, 2, 1 eta V, 24, 4): porrot jasandako leku berean kokatzen du zenbaki berdina daraman legio bat.

XXXIII. 1. Partito exercitu, T. Labienum cum legionibus tribus ad Oceanum versus, in eas partes quae Menapios attingunt, proficisci iubet; 2. C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem quae ad Atuatuos adiacet depopulandam mittit; 3. ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldem, quod influit in Mosam, extremasque Arduennae partes ire constituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. 4. Discedens, post diem septimum sese reversurum confirmat, quam ad diem ei legioni quae in praesidio relinquebatur deberi frumentum sciebat. 5. Labienum Treboniumque hortatur, si rei publicae commodo facere possint, ad eam diem revertantur, ut, rursus communicato consilio exploratisque hostium rationibus, aliud initium belli capere possint.

XXXIV. 1. Erat, ut supra demonstrauius, manus certa nulla, non oppidum, non praesidium quod se armis defenderet, sed in omnis partis dispersa multitudo. 2. Ubi cuique aut ualles abdita aut locus siluestris aut palus impedita spem praesidi aut salutis aliquam offerebat, consererat. 3. Haec loca uicinitatibus erant nota, magnamque res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda (nullum enim poterat uniuersis ab perterritis ac dispersis periculum accidere), sed in singulis militibus conseruandis; quae tamen ex

XXXIII. 2 atuatuos β : aduatuos MA², SLN ad aduatuos A, BR || 3 cum reliquis tribus: *post scaldem* LN || tribus a: VIII β || scaldem α : -im Tf -in U/ sabim R. *Estienne* calbin *Bergk* || mosam: mosellam *Bergk* || partes: -is A, B || 4 ad quam diem β || frumentum deberi β || 5 rei publicae β : rei p(opoli) r(omani) β || eam β : eum α || belli initium β || possint β : -ent α .

XXXIV. 1 praesidium M², LN: praedium *cell.* || in omnes partes BRSLN: in omnis partis AM omnis in partis β || 2 ubi cuique T, U/: ubicumque α f || ualles: -is A² M², SLNR², f T² || locus siluestris aut α : locis siluestribus β || 3 perterritis: ab pert- *dett.* <a> pert- *Glandorp* || quae: qua LN quae... pertinebat *del. Meusel.*

XXXIII. 1. Armada banatu ondoren, T.Labienori hiru legiorekin Ozeanorantz, Menapiarrak bizi ziren lurraldera abiatzeko agintzen dio; 2. K. Trebonio, legio kopuru berdinez Atuatuziarren jarraian dagoen lurraldera bidaltzen du hura erraustera; 3. berak berriz, gainontzeko hiru legioekin Mosan isurtzen den Eskalda ibaira eta Arduena basoaren azken muturretara joatea erabakitzen du, Anbiorix, zaldun gutxi batzuekin harantz zihoala esaten baitzen. 4. Abiatzerakoan, handik zazpi egunetara itzuliko dela baieztatzen du bai baitzekien egun hartan zaintzan gelditzen zen legioari garia banatu behar ziola. 5. Labieno eta Treboniori zera aholkatzen die, alegia, kalterik jasan gabe etor bazitezkeen, egun horretarako itzultzeko, berriro iritziak elkarrekin eztabaidatuz eta etsaien egitasmoak ikertu ondoren, beste era batera gerra hasi ahal izateko.

XXXIV. 1. Gorago esan dugun bezala, etsaiek ez zuten ez tropa finkorik, ez hiri gotorturik, ez eta armekin babeszatekeen goarniziorik ere⁴¹, alde guztietan sakabanatuta zegoen jendetza baizik. 2. Bakoitza, haran⁴² ezkutu, leku basati edota zingira igarokaitzek babesteko eta salbatzeko aukerarik eskaintzen zion lekuan, han ezkutatzen zen. 3. Leku hauek auzokideek⁴³ besterik ez zituzten ezagutzen eta honek arretea handiz joatea eskatzen zuen, ez armada, bateratuta egonik, babesteko (izan ere, ezinezkoa baitzen guztiei batera ezer gertatzerik beldurtuta eta sakabanatuta zeuden batzuen esku), soldadu bakoitzaren bizitza salbatzeko baizik eta honek, neurri batean, armadaren salbamenean eragi-

⁴¹ *manus ... non oppidum, non praesidium quod*: erlatibozkoa bi neutroekin komunztatuta dago gramatikalki baina baita *manus* substantiboarekin ere esanahiaren aldetik.

⁴² *Valles* nominatiboa da, askoz ere erabiliago den *vallis*-en ordez.

⁴³ *vicinitatibus*: substantibo abstraktua konkretuaren ordez erabili du hemen Zesarrek.

parte res ad salutem exercitus pertinebat. 4. Nam et praedae cupiditas multos longius euocabat et siluae incertis occultisque itineribus confertos adire prohibebant. 5. Si negotium confici stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet, dimittendae plures manus diducendique erant milites; 6. si continere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio et consuetudo exercitus Romani postulabat, locus ipse erat praesidio barbaris, neque ex occulto insidiandi et dispersos circumveniendi singulis deerat audacia. 7. Ut in eius modi difficultatibus, quantum diligentia provideri poterat providebatur, ut potius in nocendo aliquid pratermitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant, quam cum aliquo militum detrimento noceretur. 8. Dimittit ad finitimas civitates nuntios Caesar; omnes ad se vocat spe praedae, ad diripiendos Eburones, ut potius in silvis Gallorum vita quam legionarius miles periclitetur, simul ut, magna multitudine circumfusa, pro tali facinore stirps ac nomen civitatis tollatur. 9. Magnus undique numerus celeriter conuenit.

XXXV. 1. Haec in omnibus Eburonum partibus gerebantur, diesque adpetebat septimus, quem ad diem Caesar ad impedimenta legionemque reverti constituerat. 2. Hic quantum in bello Fortuna possit et quantos adferat casus cognosci potuit. 3. Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus, manus erat nulla quae parvam modo causam

4 euocabat: seu- *Paul* || occultisque α : occultatisque in β || 5 uellent: -*et dett.* || diducendi: ded- LNB² || 6 continere α : -i β || uellent α : -et β || erat ipse β || 7 ut: at *cod. Petau.* et N² || praetermitteretur α : omitt- β || ad ulciscendum: adulescentum R¹, U/ || noceretur: -ret AM, S || 8 dimittit... caesar α : caesar... dimittit β || ad se uocat α : euocat β || periclitetur α : -aretur β || pro tali facinore: *om.* LN¹.

nik bazuen. 4. Hain zuzen ere, harrapakinak lortzeko irrikak gizon asko urrunarazten zuen eta basoek, beren bidebazter ilun eta ezkutuez, bateratuta joatea eragozten zuten. 5. Hasitako egitasmoa burutu eta lapur kasta harekin bukatu nahi bazuen, soldadu talde gehiago bidali eta sakabanatu beharra zegoen; 6. manipuloak⁴⁴ guda-oihalen ondoan egonarazi nahi izanez gero Erromatar armadaren antolaketak eta ohiturak eskatu bezala, lekua bera barbaroentzat babesleku gertatzen zen eta hauei ez zitzaaien ausardiarik falta ezkutuan tranpak prestatu eta sakabanatutakoak inguratzeko. 7. Era hartako zailtasunen artean, zuhur jokatzuz egin zezaketen guztia egiten zuten, etsaia ez kaltetzea zenbaitetan nahiago zutelarik hura kaltetuz soldaduek galerarik jasatea baino, nahiz guztien bihotzak mende hartzeko irrikitan egon. 8. Mugetako hirietara mezulariak bidaltzen ditu Zesarrek; guztiak beregana deitzen ditu harrapakinak lortzeko itxaropenaz Eburoniarrek eraso zitzaizaten, hobe baitzen basoetan Galiarren bizitzak arriskuan jartzea, ez soldadu legionarienak eta, aldi berean, jendetza handia sakabanatuta, herri hartako leinuen ospea ezereztea bidegabekeria harengatik. 9. Jendetza handia etorri zen alde guztietatik.

XXXV. 1. Hau guztia Eburoniarren lurraldean gertatzen ari zen bitartean, zazpigarren eguna gerturatzen ari zen, hots, Zesarrek bagajea zaintzen zegoen legioarengana itzultzeko ezarri zuen eguna. 2. Orduan Zoriak gerra batean nolako eragina duen eta zenbat gorabehera ekar dezakeen ikusi ahal izan zen. 3. Etsaiak sakabanatuta eta beldurtuta egonik, azaldu dugun bezala, ez zegoen gure baitan beldur

⁴⁴ Manipulua bi chunkadak osatzen zuten Kamilori leporatzen zitzaion erreformaz geroztik; Mariok legioa hamar kohortetan banatu zuenean, manipuloak (kohorte bakoitzeko hiru) borrokarako banakako talde bilakatu ziren eta chunkadak beriz, talde administratibo.

timoris adferret. 4. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama diripi Eburones atque ultro omnes ad praedam evocari. 5. Cogunt equitum duo milia Sugambri; qui sunt proximi Rheno, a quibus receptos ex fuga Tenctheros atque Usipetes supra docuimus. 6. Transeunt Rhenum navibus ratibusque, triginta milibus passuum infra eum locum ubi pons erat perfectus praesidiumque ab Caesare relictum; primos Eburonum fines adeunt; multos ex fuga dispersos excipiunt; magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi barbari, potiuntur. 7. Invitati praeda, longius procedunt. Non hos palus, in bello latrociniisque natos, non silvae morantur. Quibus in locis sit Caesar ex captivis quaerunt; profectum longius reperiunt omnemque exercitum discessisse cognoscunt. 8. Atque unus ex captivis: *quid vos, inquit, hanc miseram ac tenuem sectamini praedam, quibus licet iam esse fortunatissimos? Tribus horis Atuaticam venire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit*; 9. *praesidii tantum est, ut ne murus quidem cini possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat*. 10. Oblata spe, Germani quam nacti erant praeda in oculo relinquant; ipsi Atuaticam contendunt, usi eodem duce cuius haec indicio cognoverant.

XXXV. 4 trans rhenum: transrhenos LN || 5 sugambri α : syg- T, U sig- f, l || tenctheros β : thencth- α || 6 transeunt: -cuntes LN || ab α : a β || 7 palus: paludes Prammer || in bello: in del. Dübner || 8 iam licet LN || fortunatissimos AM, LN β : -imis BRS || atuaticam f, Uf: adu- α T || 9 ne murus Tf: numerus α Uf || 10 oblata: oblecta R¹ obiecta LNR² <hac> oblata Müller oblata <ea> Lange oblata <tanta> Paul || atuaticam f, Uf: ad- α T || duce: om. LN.

pixka bat ere sorraraz zezakeen soldadu talderik. 4. Rhinaz bestaldeko Germaniarrei iritsi zitzairen Eburoniarrek erasotzen ari zirelako berria eta denei dei egiten zitzaizela harrapakinen bila joan zitezten. 5. Suganbriarrek bi mila zaldun biltzen dituzte⁴⁵; hauek Rhinaren ibaiertzean bizi dira eta, lehen esan dugun bezala, ihesi zetozen Tenkteriarrek eta Usipeziarrek onartu zituztenak dira. 6. Ontzi eta txalupetan Rhina zeharkatzen dute, Zesarrek zubia egin eta goarnizioa utzi zuen lekutik hogeita hamar mila pausu beherago; Eburoniarren lurraldearen mugetara heltzen dira; ihesi zihozten sakabanatutako asko harrapatzen dituzte; abere kopuru handiaz jabetzen dira, barbaroek oso gogoko izaten baitituzte. 7. Harrapakinen irrikaz, aurrerago sartzen dira. Ez zingirak, ez eta basoak ere ez dira oztopo gerran eta lapurretan jaiotako gizon hauentzat. Gatibuek Zesar non dagoen jakinarazten diete. Urruti joana dela eta ejerzitu guztiak alde egin duela jakiten dute. 8. Eta gatibu batek esaten die: «Nolatan zabilzate harrapakin kiskil eta urri hauen bila zorionik handiena eskuratu ahal duzue-nok? Atuatukara hiru ordutan iritsi zaitezket: hara eraman ditu erromatar ejerzituak bere ondasun guztiak. 9. Babes tropak hain dira eskasak⁴⁶ ezen harresia ere ezin baitezakete inguratu eta inor ez baita kanpora irtetzera ausartzen». 10. Itxaropen honek bultzatuta, Germaniarrek lortutako harrapakina ezkutuan uzten dute; beraiek Atuatukara abiatzen dira, berri hura jakinarazi zien esklaboa bera gidaritzat hartuta.

⁴⁵ Germaniar herrien ohitura jarraituz, Suganbriarrek 2.000 zaldunekin batera, beste haienbeste oinezko soldadu izango zituztela pentsatu behar da; horregatik, 39. kapituloaren bukaeran (*despecta paucitate ex omnibus partibus impetum faciunt*) gutxietsiko dituzte bost kohorte, gizon talde txikia kontsideratzen zutelako.

⁴⁶ *Praesidii tantum est*: indefinituak gutxitasuna adierazten du testuinguru honetan.

XXXVI. 1. Cicero, qui omnes superiores dies, praeceptis Caesaris, summa diligentia milites in castris continuisset ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset, septimo die, diffidens de numero dierum Caesarem fidem servaturum, quod longius progressum audiebat neque ulla de reditu eius fama adferebatur, 2. simul eorum permotus vocibus qui illius patientiam paene obsessionem appellabant, si quidem ex castris egredi non liceret; nullum eius modi casum expectans quo, novem oppositis legionibus maximoque equitatu, dispersis ac paene deletis hostibus, in milibus passuum tribus offendi posset, quinque cohortes frumentatum in proximas segetes mittit, quas inter et castra unus omnino collis intererat. 3. Complures erant ex legionibus aegri relictis; ex quibus qui hoc spatio dierum convaluerant, circiter trecenti, sub vexillo una mittuntur; magna praeterea multitudo calonum, magna vis iumentorum, quae in castris subsederant, facta potestate, sequitur.

XXXVII. 1. Hoc ipso tempore et casu Germani equites interveniunt, protinusque, eodem illo quo venerant cursu, ab decumana porta in castra inrumpere conantur, 2. nec prius sunt visi, obiectis ab ea parte silvis, quam castris adpropinquant, usque eo ut qui sub vallo tenderent mercatores recipiendi sui facultatem non haberent. 3. Inopinantes nostri, re nova perturbantur, ac vix primum impetum cohors

XXXVI. 1 omnes α : per omnes β || summa β : cum summa α || egredi: *om.* LN || caesarem: *post* diffidens LN || progressum α : eum progr- β || eius reditu LN || 2 permotus uocibus eorum β || si quidem... liceret: *del. Paul* || nullum: -am LN R² || casum: causam M, R¹ LN || mittit α : misit *post* intererat β || 3 erant α : in castris *add.* β || subsederant α : -erat β .

XXXVII. 1 et: *om. cod. Oxomiensis, del. Clarke* || in castra α : *om.* β || 2 uallo AM β : -e BRSLN, T¹ || non haberent facultatem LN.

XXXVI. 1. Zizeronek, nahiz aurreko egunetan Zesarren aginduak jarraituz arreta handiz soldaduak kanpamenduan egonarazi izan zituen⁴⁷ eta kaloi bat ere gotorlekutik irtetzen utzi ez, zazpigarren egunean, Zesarrek epea beteko ote zuen zalantzan jarri zuen (urrutiratu egin zela entzuten baitzuen eta haren itzuleraz ezer ez baitzen esaten); 2. aldi berean bere eramankizuna ia inguraketatzat zeukatenen hitzek bultzatuta (ez baitzuen baimentzen inor kanpamendutik irtetzerik), hiru mila pausutako tartean gertatzeko moduko ezbeharririk itxaroten ez zuelarik, bederatzi legio eta zalduneria guztia prestatu, eta etsaiki sakabanatuta eta ia suntsituta egonik, bost kohorte gari bila bidali zituen inguruetako uztetara; hauen eta kanpamenduaren artean mendixka bat besterik ez zegoen. 3. Asko ziren gaixorik geratutako legioetako soldaduak; hauetatik egun haietan sendatu izan zirenak, hirurehun bat, kohortee-kin batera bidaltzen ditu; gainera, kaloi mordo batek, baimena lortuta, kanpamenduan egonak ziren zamari pila batekin atzetik jarraitzen diete.

XXXVII. 1. Une hartantxe eta kasualitatez Germaniar zaldunak iristen dira eta, bat-batean, ibilaldian zekarten mar-txa mantenduz, dekumaniar atetik kanpamendura sartzen ahalegintzen dira, 2. eta alderdi hartan baso bat zegoenez⁴⁸ kanpamendura gerturatu arte ez zituzten ikusi; hain azkar mugitu ziren ezen hesiaren azpian dendak zituzten merkata-riek⁴⁹ ez baitzuten haiek biltzeko betarik ere izan. 3. Geu-reak, ustekabeen harrapatuta, gertaerarekin nahaspilatu ziren eta zailtasunez aurre egin zion zaintzan zegoen kohorteak

⁴⁷ *Qui ... contimisset ... passus esset*: erlatibozko esaldi hauek balio kontzesiboa dute.

⁴⁸ *Obiectis... silvis*: balio kausala duen ablatibo absolutua.

⁴⁹ *qui sub vallo tenderent mercatores: mercatores* da *qui* erlatibozko izenordainaren aurrekaria.

in statione sustinet. 4. Circumfunduntur ex reliquis hostes partibus, si quem aditum reperire possent. 5. Aegre portas nostri tuentur, reliquis aditus locus ipse per se munitioque defendit. 6. Totis trepidatur castris, atque alius ex alio causam tumultus quaerit: neque quo signa ferantur, neque quam in partem quisque conueniat prouident. 7. Alius castra iam capta pronuntiat, alius deleto exercitu atque imperatore victores barbaros venisse contendit; 8. plerique novas sibi ex loco religiones fingunt Cottaeque et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. 9. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus praesidium. 10. Perrumpere nituntur seque ipsi adhortantur ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

XXXVIII. 1. Erat aeger cum praesidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum ad Caesarem duxerat, cuius mentionem superioribus proeliis fecimus, ac diem iam quintum cibo caruerat. 2. Hic diffusus suae atque omnium saluti inermis ex tabernaculo prodit; uidet imminere hostis atque in summo esse rem discrimine: capit arma a proximis atque in porta consistit. 3. Consequuntur hunc centuriones eius cohortis quae in statione erat: paulisper una proelium sustinent. 4. Relinquit animus Sextium grauibus acceptis uulneribus:

4 hostes ex reliquis β || possent α : -int β || 5 nostri portas LN, U || 6 trepidatur totis β || 7 iam castra BRSLN || 8 in eodem occiderint castello α : in eo cast- occ- β || 9 timore α : tempore β || confirmatur α : a(d)firmatur [-abatur U¹] β || ex α : e β || 10 nituntur: conantur LN.

XXXVIII. 1 cum α : in β || p(ublius) α : om. β || apud β : ad α || 2 rem esse β || 3 consequuntur [-itur LN] α : sequuntur [sec- T] β || centuriones: centurio LN || 4 uulneribus α deficiens *add.* β .

lehen erasoaldiari. 4. Etsaiak gainontzeko alderdietara banatzen dira sarreraren bat aurki ote dezaketen begira. 5. Geureek ezinean defendatzen dituzte ateak; gainontzeko sarrerak lekuko naturak berak eta gotorlekuek babesten dituzte. 6. Kanpamendu guztian barna korri egiten dute batetik bestera denek eta elkarri galdetzen diote iskanbila haren zergatia: ez dute ikusten nora daramatzaten guda-oihalak eta norantz jo behar duen bakoitzak. 7. Batek kanpamendua jada hartuta dagoela esaten du; besteak, armada eta jenerala erailak izanik, garaile izan diren barbaroak iritsi direla; 8. gehienek superstizio berriak dakuskite leku haren eraginez, eta Kota eta Titurioren hondamendia, leku hartan bertan hil baitzituzten, gogoratzen dute. 9. Guztiak zeharo beldurtuta zeudenez, barbaroen ustea baieztatuta geratzen da, alegia, gatibuak esan bezala, kanpamendu barruan ez zegoela babes-goarniziorik. 10. Barrura sartzen ahalegintzen dira eta elkarri adore ematen diote hainbestearinoko zoriari eskutatik joaten utz ez diezaio ten.

XXXVIII. 1. Gotorlekuan geratutako gaixoetako bat Publio Sextio Bakulo zen, Zesarren agintepean primipilo izandakoa⁵⁰ eta azaldutako borroken kontakizunean izendatu duguna⁵¹; bostgarren eguna zuen honek jan gabe. 2. Bere buruaren eta beste guztienaren salbamenaz kezkatuta, dendatik armatu gabe irtetzen da; etsaiak gainera zetozkigula eta egoera unerik larrienean zegoela ikusten du; gertu ditueni armak hartu eta atean jartzen da. 3. Zaintzan zegoen kohorteko zenturoiek jarraitzen diote; une labur batez batera egiten diote aurre erasoari. 4. Sextiok konortea galtzen du zauri

⁵⁰ Pluskuanperfektu honek (*qui primum pilum ... duxerat*) adieraziko luke P. Sextio Bakulo veterano baimenaz baliaturik geratu izan zela kanpamenduan.

⁵¹ Hain zuzen ere, II, 25 eta III, 5 pasarteetan aipatu du Zesarrek.

aegre per manus tractus seruatur. 5. Hoc spatio interposito reliqui sese confirmant tantum ut in munitionibus consistere audeant speciemque defensorum praebeant.

XXXIX. 1. Interim, confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt; praecurrunt equites; quanto res sit in periculo cognoscunt. 2. Hic vero nulla munitio est quae perterritos recipiat; modo conscripti atque usus militaris imperiti, ad tribunum militum centurionesque ora convertunt; quid ab his praecipiat expectant. 3. Nemo est tam fortis quin rei novitate perturbetur. 4. Barbari, signa procul conspicati, oppugnatione desistunt; redisse primo legiones credunt, quas longius desistunt; redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse ex captivis cognoverant; postea despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt.

XL. 1. Calones in proximum tumultum procurrunt. hinc celeriter deiecti, se in signa manipulosque coniciunt; eo magis timidos perterrent milites. 2. Alii, cuneo facto, ut celeriter perrumpant, censent, quoniam tam propinqua sint castra, et, si pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse confidunt; 3. alii, ut in iugo consistant atque eundem omnes ferant casum. 4. Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo una profectos docuimus. Itaque, inter se cohortati, duce C. Trebonio, equite romano, qui eis

4 tractus: traditus R. *Schneider* || 5 sese: se *Klotz*;

XXXIX. 1 nostri AM, N² β: non B(?)RSLN¹ || sit res β || 3 tam β: om. α || nemo... perturbetur: *del. Vielhaber* || 4 despecta: *disp. Paul.*

XL. 1 proximum α: primum β || tumultum α T: -ltum f, U || in signa se β || 2 perrumpant: -erent LN || et si: *etsi ed. pr.* || confidunt: *del. Lange* || 3 in: om. LN¹ || omnes eundem LN || 4 eis α: iis T, U his f, l.

larriak jasan ondoren; besoetan hartuta, zailtasunez salbatzen dute. 5. Bitarte honetan, gainontzekoak beren buruekiko segurtasuna berreskuratzen dute, eta nola berreskuratu, gotorlekuetan irauteko ausardia baitute eta babes-goarnizioa dagoelako itxura azaltzen.

XXXIX. 1. Bitartean, gari bilketa burututa, gure soldaduek ahots zarata entzuten dute; lasterka aurreratzen dira zaldunak eta egoeraren larritasunaz jabetzen dira. 2. Baina han ez dago izututa datozenak onartzeko⁵² gotorlekurik; bildu berriak eta guda kontuetan oraindik ezjakinak ziren gure soldaduek, soldadu tribunoengana eta zenturoiengana bueltatzen dituzte aurpegiak; hauek zer aginduko itxaroten daude. 3. Inor ez dago, indartsuena izanik ere, ekintza berri haiekin ikaratuta ez dagoenik. 4. Barbaroek, guda-oihalak urrunean ikusita, erasoaldiari uko egiten diote; hasieran, gatibuek esandakoaren arabera urruti joanak ziren legioak bueltan zetozela pentsatzen dute; baina gero, soldadu kopuru txiki hura gutxietsita, alde guztietatik eraso egiten dute.

XL. 1. Kaloiak inguruko mendixka batera abiatzen dira lasterka. Handik berehala kanporatuak izanik, guda-oihal eta manipuloetarantz zuzentzen dira; horrela are gehiago izutzen dituzte soldadu berriak. 2. Batzuk, ziri-forman eratuta berehala eraso egitearen aldeko dira, zeren, kanpamendua hain gertu dagoenez, nahiz batzuk inguratuta erori, dena den, gainontzekoak salbatu ahal izango liratekeelako itxaropena baitute. 3. Beste batzuek, mendi-gailurrean iraun eta guztiek zorte berdina jasan behar dutela uste dute. 4. Ez dira iritzi honen aldeko soldadu beteranoak, guda-oihalen azpian besteekin batera etorri zirela esan dugun haiek. Horrela, beraien artean elkarri adore ema-

⁵² *quae perterritos recipiat*: balio kontsekutiboa duen erlatibozko esaldia.

erat praepositus, per medios hostes perrumpunt incolumesque ad unum omnes in castra perveniunt. 5. Hos subsequuti calones equitesque eodem impetu, militum virtute servantur. 6. At ii qui in iugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris percepto, neque in eo quod probaverant consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam quam prodesse aliis vim celeritatemque viderant imitari potuerunt, sed, se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. 7. Centuriones, quorum non nulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum virtutis causa in superiores erant ordines huius legionis traducti, ne ante partem rei militaris laudem amitterent, fortissimè pugnantes conciderunt. 8. Militum pars, horum virtute submotis hostibus, praeter spem incolumis in castra pervenit; pars a barbaris circumventa, periit.

XLI. 1. Germani, desperata expugnatione castrorum, quod nostros iam constitisse in munitionibus videbant, cum ea praeda quam in silvis deposuerant trans Rhenum sese receperunt. 2. Ac tantus fuit etiam post discessum hostium terror ut, ea nocte, cum C. Volusenus, missus cum equitatu, ad castra venisset, fidem non faceret adesse cum incolumi Caesaris exercitu. 3. Sic omnino animos timor praeoccupaverat ut, paene alienata mente, deletis omnibus copiis, equitatum

5 equites calonesque β || 6 at ii qui BRLN: at hii qui AM at hi qui A atque ii U/ atqui Tf || constiterant α : -erunt β || ut... defenderent: *del. Lange* || prodesse α : profuisse β || potuerunt β : potuerant AM, BR¹ poterant SLNR² || in locum: locum S β || demiserunt AM, B, T¹ f: di- RSLN, T², U/ || 7 causa uirtutis LN || partem AM, LMN, f, Yl: portam BRS partem T || laudem rei militaris [laudis militaris T] β .

XLI. 1 in munitionibus: *om.* LN¹ || 2 ac: at S || ad α : in β || 3 omnium β : omnino α || praeoccupaverat α : occup- β || equitatum α l: tantum *add.* Tf, U.

nez, haien buru izendatua izan zen K. Trebonio erromatar zalduna gidarizat hartuta, etsaiak erdiz erdi erasotzen dituzte eta kalterik jasan gabe guztiak kanpamendura iristen dira. 5. Hauen atzetik kaloiak eta zaldunak indar berdinez datoz eta soldaduen adoreari esker salbatzen dira. 6. Mendixkaren gainean geratuak zirenek bestalde, oraindik gerra kontuetan inolako esperientziarik ez zutenek, ezin izan zuten, ez hartutako erabakiari eutsi (alegia, leku altuago hartan beren buruak defendatu), ez eta besteengan baliotsua ikusi zuten indarra eta azkartasuna imitatu ere, baizik, kanpamendura itzultzeko ahalginak egiten ari zirela, leku desegoki batean sartu ziren. 7. Ehuntariak, zeinetako batzuk beren adoreari esker beste legioetako gradu baxuenetatik legio honetako altuenetara goratuak izan baitziren, ordurarteko ospe militarra ez galtzarren, oso gogor borrokatuz erori ziren. 8. Soldaduak berriz, batzuk, beren adoreaz etsaiak atzeratuta, espero ez bezala kalterik jasan gabe iritsi ziren kanpamendura; beste batzuk, barbaroek inguratuta hil ziren.

XLI. 1. Germaniarrak, kanpamenduaren erasoaldian irabazteko itxaropena galduta, gureak jada gotorleketan kokatuta zeudela ikusten zutenek basoan utzia zuten harrapakinarekin Rhinaz bestaldera erretiratu ziren. 2. Eta etsaiak alde egin eta gero ere hainbesterainokoa izan zen gure soldaduen beldurra ezen, gau hartan zalduneriarekin bidalia izan zen K. Boluseno⁵³ kanpamendura iritsi zenean ezin izan baitziren sinetsarazi Zesar iristear zegoenik kalterik jasan gabeko armada batekin. 3. Hain sakonki hunkituta zeuzkan beldurak guztien bihotzak ezen, ia burua galduta, tropa guz-

⁵³ Zesarrek armada hiru taldetan banatu zuenean (33, 1), Bolusenok Zesarren tropako zalduneriaren gidaritza jaso zuen.

se ex fuga recepisse dicerent neque, incolumi exercitu, germanos castra oppugnatuos fuisse contenderent. 4. Quem timorem Caesaris adventus sustulit.

XLII. 1. eversus ille, eventus ille non ignorans, unum quod cohortes ex statione et praesidio essent emissae questus (ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse), multum Fortunam in repentino hostium adventu potuisse iudicavit, 2. multo etiam amplius quod paene ab ipso vallo portisque castrorum barbaros evertisset. 3. Quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerunt.

XLIII. 1. Caesar rursus ad uexandos hostis profectus, equitatus magno coacto numero ex finitimis ciuitatibus in omnis partis dimittit. 2. Omnes uici atque omnia aedificia quae quisque conspexerat incendebantur; pecora interficiebantur; praeda ex omnibus locis agebatur; 3. frumenta non solum tanta multitudine iumentorum atque hominum consumebantur sed etiam anni tempore atque imbribus procuruerant ut, si qui etiam in praesentia se occultassent, tamen his deducto exercitu rerum omnium inopia pereundum uideretur. 4. Ac saepe in eum locum uentum est, tanto in omnis partis diuiso equitatu, ut [non] modo uisum ab se Ambiorigem in fuga circumspicerent captiui nec plane etiam

XLII. 1 ignorans: ignarus LNR¹ || statione et: *del. Meusel* || minimo: -um *Heinsius* || casu α : -uni β || 2 auertisset α T²: -issent U¹ || 3 rerum omnium LN || beneficium obtulerunt [o(b)tinuerunt RLN] α : o(b)tulerant [-unt T] beneficium β .

XLIII. 1 ad uexandos rursus LN || <equitatus>: *add. Constans* <equites> *Mommsen* <equitum> *post* coacto *Madvig* || 2 pecora interficiebantur β : *om.* α || 3 tanta α : a tanta β || hominum iumentorumque multitudine β || etiam α : *om.* β || 4 tanto... equitatu: *om.* LN¹ || omnis partis α : -es -es β || diuiso: *dimisso Paul* || non: *om. dett., del. Oudendorp* || circumspicerent: *conspicerent T del. Vasosan* || captiui: *del. Lange*.

tiak suntsituak izan ondoren, zalduneriak ihes egin zuela eta armada osorik egon izan bazen Germaniarrak ez zira-tekeela kanpamendua erasotzera ausartu izango esaten baitzuten. 4. Zesarren etorrerak ezabatu zuen guztiz beldur hura.

XLII. 1. Zesar itzuli zenean, gerrako gora-beherak eza-gutzen zituenez, gauza bakar batez kexatu zen, alegia, zain-tza eta defentsa lanak utzita hartan ari ziren kohorteak handik kanpora bidaliak izan zirelako (axolagabekeria txi-kienari ere ez baitzitzaion bide eman behar); 2. Zoriak zeri-kusi handia izan zuela etsaien bat-bateko etorreran pentsa-tu zuen, batez ere, barbaroak urrunarazi zituelako ia hesitik bertatik eta kanpamenduaren ateetatik. 3. Gauza hauen guztien artean harrigarriena honako honek zirudien, hots, Germaniarrek, Anbiorixen lurak suntsitzeko asmoz Rhina zeharkatu bazuten ere, Anbiorixi, desira zezakeen mesede-rik handiena egin ziotela Erromatarren kanpamendura bi-deratzearekin.

XLIII. 1. Zesarrek, etsaiak zigortzeko asmoz berriro irten ondoren, inguruetakoko herrietatik zaldun kopuru handia bilduta alde guztietara bidaltzen ditu. 2. Denek, zekuskiten auzo eta etxola guztiei su ematen zieten; abe-reak hiltzen zituzten; toki guztietatik harrapakinak hartzen zituzten; 3. garia, batetik, izugarrizko jendetzak eta ani-malia pila batek jaten zuten, baina gainera, urte sasoiaren eta euri jasen eraginez zirituta zegoen, horrela, nahiz ba-tzuk momentuan ezkutatzetik izan zuten, halere gero, ejer-zituak alde egitean, elikadura gabeziaz hilko zirela zirudien. 4. Eta, hainbeste zaldun-talde etortzen zenez alde guztietatik, maiz halakoa zen egoera ezen gatibuek Anbiorix iheska ikusi berri zutela eta oraindik begibistan zegoela baitzioten;

abisse ex conspectu contenderent, 5. ut spe consequendi inlata atque infinito labore suscepto, qui se summam ab Caesare gratiam inituros putarent paene naturam studio uincerent semperque paulum ad summam felicitatem defuisse uideretur 6. atque ille latebris aut saltibus se eriperet et noctu occultatus alias regiones partisque peteret, non maiore equitum praesidio quam quattuor, quibus solis uitam suam committere audebat.

XLIV. 1. Tali modo uastatis regionibus, exercitum Caesar, duarum cohortium damno, Durocortorum Remorum reducit, concilioque in eum locum Galliae indicto, de coniuratione Senonum et Carnutum quaestionem habere instituit; 2. et, de Accone, qui princeps eius consilii fuerat, grauiore sententia pronuntiata, more maiorum supplicium sumpsit. Non nulli, iudicium ueriti, profugerunt. 3. Quibus cum aqua atque igni interdixisset, duas legiones ad fines Treuerorum, duas in Lingonibus, sex reliquas in Senonum finibus, Agendici, in hibernis conlocauit, frumentoque exercitui prouiso, ut instituerat in Italiam ad conuentus agendos profectus est.

5 ab α : a β || 6 saltibus α : siluis aut saltibus β || et α : ut β || 6 occultatus α : occup-
 β || equitum: -tatum B¹, T^f-tatu S.

XLIV. 1 uastatis [-itas A] regionibus α : factis religionibus β || durocortorum α :
 -erum β || reducit: ded- *dett.*, *Meusel* || 3 treuerorum α : treuir- R² β || lingonibus α T:
 linguon- /, U/ || sex AM β : et BRSLN || agedinci AM β : acedici BRSLN¹ || exercitui α
 U^k-u T^f.

5. horrela, hura harrapatzeko itxaropenak bultzatuta izugarri saiatu ondoren, Zesarrengandik onespenerik handiena eskuratuko zutela pentsatzen zutenak beren indarren gainetik saiatzen ziren eta beti zorionik gorenena heltzeko gutxi falta izan zitzaizela irizten zuten; 6. baina Anbiorixek gordeleku eta sasi artean barna ihes egiten zuen eta gauez ezkutatu, beste lurralde eta leku batzuetara abiatu zen lagun-talde gisa lau zaldun baino hartu gabe, bere bizitzaren zaintza eskaintzeko fidagarriak zitzaizkion bakarrak.

XLIV. 1. Era hartan lurralde haiek suntsituta, Zesarrek, bi kohorte galdu ondoren, Durokorto, Remiarren hiriburura gidatzen du armada eta, Galiako leku hartan batzarra bilduta, Senoniarren eta Karnuziarren azpijokua epaitzeko ikerketa bat egitea erabakitzen du; 2. eta, konjurazio haren buru izan zen Akoni heriotza zigorra ezarrita, antzinako ohiturak jarraituz bete zuen⁵⁴. Batzuek, epaiketaren beldur, ihes egin zuten. 3. Hauek urez eta suz legez kanpo utzi ondoren, bi legio Treberiarren mugetan, beste bi Lingoniarrenetan, gainontzeko seirak Senoniarren lurretan, Agedinkoko⁵⁵ kanpamenduan ezarri zituen eta armadari gari hornidura prest utzita, egiten zuen bezala, Italiara batzarrak egitera joan zen.

⁵⁴ Heriotza-zigorraz epaituari, habe batean lotu eta jipoitu ondoren, burua moztu zioten (ik. Suetonio, *Claud.*, 34, 1 eta *Nero*, 49, 2).

⁵⁵ *Agendici*: lokatiboa.

LIBER VII

I. 1. Quieta Gallia, Caesar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur. Ibi cognoscit de Clodii caede, de senatusque consulto certior factus ut omnes iuniores Italiae coniurarent, dilectum tota provincia habere instituit. 2. Eae res in Galliam Transalpinam celeriter referuntur. Addunt ipsi et adfingunt rumoribus Galli quod res poscere videbatur, retineri urbano motu Caesarem neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse. 3. Hac impulsu occasione, qui iam ante se populi Romani imperio subiectos dolerent, liberius atque audacius de bello consilia inire incipiunt. 4. Indictis inter se principes Galliae conciliis silvestribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte; posse hunc casum ad ipsos recidere demonstrant; 5. miserantur communem Galliae fortunam; omnibus pollicitationibus ac praemiis deposcunt qui belli initium faciant et sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. 6. In primis rationem esse habendam dicunt, priusquam eorum clandestina consilia efferantur, ut Caesar ab exercitu intercludatur. 7. Id esse facile, quod neque legiones audeant, absente imperatore, ex hibernis egredi, neque imperator sine praesidio ad legiones pervenire possit. 8. Postremo, in acie praestare interfici quam non veterem belli gloriam libertatemque quam a maioribus acceperint recuperare.

I. 1 P. U: *om.* α Tj || <de>: *add.* Aldus || 2 eae α: hae β || 3 qui se iam ante β || 4 conciliis β: cons- α || remotis: sem- Meusel || posse *post* recidere β || 5 initium β: -a α || faciant α: -at β || vindicent α: -et β || 6 in α: eius in β || esse: *om.* LN || 7 possit β: -et α || 8 acceperint β: -ant α || recipere AM, l: recup- *cett.*

ZAZPIGARREN LIBURUA

I. 1. Galia baketuta, Zesarrek, pentsatua zeukan bezala, Italiarako bidea hartu zuen epai-batzarrak osatzera. Han Klodioren hilketaren berri izan zuen eta Italiako gaztedia soldadutzarako zin egitera behartzen zuen agindu ofizialaz jabetu zenean, probintzia osoan soldadu bilketa bat egitea erabakitzen du. 2. Berehala zabaltzen dira berri hauek Bestaldeko Galiara. Galiarrek, beraiek, areagotu egiten dituzte zurrumurruak eta gertaera haietatik ondorioztatu zatekeen asmatu esanez, alegia, Erromako barne gatazkek egonarazten zutela bertan Zesar eta hainbeste istiluren artean ezin zela armadarengana etorri. 3. Egokiera honek bultzatura, lehenago ere erromatar herriaren agintepean egoteaz jada samintzen zirenak askatasun eta ausardia handiagoz hasi ziren gerrari buruz planak asmatzen. 4. Galiako noble agintedunak, urruneko leku basatietan elkarrekin bilduta, Akonen heriotzaz kezkatzen dira: gauza bea gerta dakieekela azaltzen dio bata besteari; 5. Galia guztiaren zori tristetaz dolumentzen dira; era guztietako promesa eta sariak medio, gerrari ekin eta beren burua arriskatuz Galiaren askatasuna eskatuko dutenak deitzen dituzte. 6. Lehenengo arreta jarri beharko dutela, diote, beraien ezkutuko egitasmoak argitara azaldu baino lehen Zesarri ejerzituarenganako bidea mozteko. 7. Erraza zela hura egitea zeren, legioak jeneralik gabe, ez baitziren ausartuko negu kanpamendutik irtetzen eta jeneralak bestalde, ezingo baitzuen eskoltarik gabe legioengana iritsi. 8. Azkenik, hobe zutela borrokan hiltzea antzinako ospe militarra eta arbasoengandik jasotako askatasuna ez berreskuratzea baino.

II. 1. His rebus agitatis, profitentur Carnutes se nullum periculum communis salutis causa recusare principesque ex omnibus bellum facturos pollicentur 2. et, quoniam in praesentia obsidibus cavere inter se non possint, ne res efferatur, ut iureiurando ac fide sanciatum petunt, conlatis militaribus signis, quo more eorum gravissima caerimonia continetur, ne, facto initio belli, ab reliquis deserantur. 3. Tum, conlaudatis Carnutibus, dato iure iurando ab omnibus qui aderant, tempore eius rei constituto, ab concilio disceditur.

III. 1. Ubi ea dies venit, Carnutes, Cotuato et Conconnetodumno ducibus, desperatis hominibus, Cenabum, signo dato, concurrunt civesque Romanos qui negotiandi causa ibi constiterant, in his C. Fufium Citam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariae iussu Caesaris praeerat, interficiunt bonaque eorum diripiunt. 2. Celeriter ad omnes Galliae civitates fama perfertur. Nam, ubi quae maior atque inlustrior incidit res, clamore per agros regionesque significant; hunc alii deinceps excipiunt et proximis tradunt, ut tum accidit. 3. Nam, quae Cenabi oriente sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt, quod spatium est milium passuum circiter centum LX.

II. 2 possint β : -ent α || at T¹, U: aut AM, BRLN, f ut S, T² || quo β : quod α || grauissima caerimonia continetur α : -ae -ae -entur β || 3 ab concilio AM, BRS: ab cons- LN β a conc- ed. pr.

III. 1 cotuato: gutruato *Nipperdey*, cf. VIII, 38, 3 || conconnetodumno BR: concone- AM, S cononetodumo LN conetodumno β || cenabum *Vossius*: genabim AM, BS genebim RLN genabin β || c. fufium citam α T: fufium citan U: || rei frumentariae α : causa *add.* β || 2 ubi quae *Chr. Schneider*: ubique : ubi S, T || hunc S: hanc AM, BRLN hinc β || 3 nam quae: namque A, R¹ β || cenabi *Vossius*: gen- *codd.* || passuum α : om. β .

II. 1. Gauza hauetaz hitz egin ondoren, Karnuziarrek zera baieztatzen dute, hots, beraiek ez diotela inongo arriskuri ihes egingo guztien salbamera lortzeko bada eta denen artean gerra egingo duten lehenak izango direla agintzen dute¹; 2. gainera, momentu hartan bahiturik elkar trukatu ezin zuten beren egitasmoak zabal zitezkeelako beldurrez, leialtasun akordio bat zin egitea erabakitzen dute guda-oihalak ekarrita (ohitura hau garrantzi handiko ospakizunetan egiten zuten), horrela, gerra hasten zenean bata besteari uko egin ez ziezaien. 3. Gero, Karnuziarrak goraiapatuta, han zeuden guztiek elkarri zin egiten diote eta egitasmo hura burutzeko eguna ezarrita, batzarra amaitzen dute.

III. 1. Erabakitako eguna iritsi zenean, Karnuziarrak, edozer tarako prest zeuden Kotuato eta Konkonnetodunmoren gidaritzapean, seinalea emanda, Zenabora² abiatzen dira lasterka eta, salerosketan jarduteko han bizi ziren Erromatarrek (besteak beste, Fufio Zita erromatar zaldun jatorra, Zesarren aginduz gari horniduraz arduratzen zena) hiltzen dituzte eta haien ondasunak lapurtzen. 2. Berehala, berri hauek Galiako gainontzeko hirietara zabaltzen dira. Hain zuzen ere, ekintza garrantzitsu eta ospetsuren bat³ gertatzen denean, berriak soro eta lurraldeetan barna jakinarazten dituzte; beste batzuek gero berri horiek jaso eta ingurukoei azaltzen dizkiete, kasu hartan gertatu zen bezala. 3. Izan ere, Zenabiarrek eguna argitzerakoan egin izan zutena, lehendabiziko bailaldia bukatu baino lehen ezaguna zen jada Arbarniarren artean, nahiz hauek 160.000 pausutara egon.

¹ Jarrera hau da Karnuziarrek beti azaldu ohi dutena: V, 29 eta VI, 2. Bestalde, druiden batzarrek ere herri honen lurraldean ospatzen zirela gogoratu behar da (VI, 13).

² *Cenabum* Orléans-ko hiria litzateke, Estrabonek, Ptolomeok, Antoninoren Ibilbideak eta inskripzio batek (CIL, XIII, 3067) egiaztatzen duten bezala. Halere, eskuizkribuetan C ordez G azaltzen denez, batzuek Gien hiria ere izan datekeela uste dute.

³ *quae maior ... res = aliqua ... res.*

IV. 1. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, summae potentiae adulescens, cuius pater principatum Galliae totius obtinuerat etiam ob eam causam, quod regnum appetebat, ab civitate erat interfectus, convocatis suis clientibus, facile incendit. 2. Cognito eius consilio, ad arma concurritur. Prohibetur ab Gobannitione, patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc temptandam fortunam non existimabant; expellitur ex oppido Gergovia; 3. non desistit tamen, atque in agris habet dilectum egentium ac perditorum. Hac coacta manu, quoscumque adit ex civitate ad suam sententiam perducit; 4. hortatur ut communis libertatis causa arma capiant, magnisque coactis copiis, adversarios suos, a quibus paulo ante erat eiectus, expellit ex civitate. Rex ab suis appellatur. 5. Dimittit quoque versus legationes; obtestatur ut in fide maneat. 6. Celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turonos, Aulercos, Lemovices, Andes reliquosque omnes qui Oceanum attingunt, adiungit; omnium consensu ad eum defertur imperium. 7. Qua oblata potestate, omnibus his civitatibus obsides imperat, certum numerum militum ad se celeriter adduci iubet, 8. armorum quantum quaeque civitas domi quodque ante tempus efficiat constituit; in primis equitatus studet. 9. Summae diligentiae summam imperii severitatem addit; magnitudine supplicii dubitantes cogit. 10. Nam, maiore commisso delicto, igne

IV. 1 totius galliae β || ab α: a β || facile incendit α: facere int- β || 2 ab α: a β || goban(n)itione α: -nntino Tf, l' -nntio U l' || gergouia β: -bia α || 3 desistit tamen T, U: tamen desistit LN destitit tamen att. || hac T, U: ac α f || 5 quoque uersus AM, BR¹: quoquo uersus SLNR² β || 6 turonos AM, BRLN: -ones S -summos Tf-sonos U -soninos l || aulercos LN: -eurcos AM, BRS -urcos β || andos: -es Mensel [cf. II, 35, 3 et III, 7, 2] || adiungit β: -unt α || 7 iubet β: iussit α || 10 igni β: -e α [cf. VI, 19, 3].

IV. 1. Era berean han, Zeltioren semea zen Berzingetorix arberniarrak (botere handiko gaztea zeinen aita Galia guztiko aginteaz jabetu baitzen eta horregatik hain zuzen ere, erregetzaren gose zelako, herriak hil baitzuen), bere klienteei deitu ondoren erraz gogoberotzen ditu. 2. Haren egitasmoa ezagututa, armak hartzera abiatzen dira lasterka. Gobannizio bere osabak eta gainontzeko nobleek, zeinek ekintza hura ez zela aurrera eraman behar uste baitzuten, eragotzi egiten dute; Gergobiako gotorlekutik bota egiten dute; 3. halere, ez du amore ematen eta landetan gizon baldres eta gaizkileen artean bilketa bat egiten du. Talde bat horrela osatuta, topatzen dituen hiritar guztiak bere asmoetara erakartzen ditu. 4. Guztien askatasunaren alde armak hartzera bultzatzen ditu, eta jendetza handia bildu ondoren, berriki bera kanpora bidali zuten etsaiak hiritik botatzen ditu. Bere jarraitzaileek errege izendatzen dute. 5. Alde guztietara enbaxadak bidaltzen ditu; leial izango zaizkiola hitz emanarazten die. 6. Berehala, Senoniarrak, Parisiarrak, Piktoniarrak, Kadurziarrak, Turoniarrak, Aulerziarrak, Lemobiziarrak, Andiarrak eta Ozeanoaren itsas ertzean bizi diren gainontzeko guztiak bereganatzen ditu. Guztiek aho batez, berari ematen diote agintea. 7. Eskainitako boterea onartuta, bahituak eskatzen dizkie herri hauei guztiei; soldadu kopuru jakin bat berehala ekar diezaiotela agintzen die; 8. zenbat arma egin behar dituen herri bakoitzak eta noizko erabakitzen du eta, batez ere, zalduneriak arduratzen da. 9. Arretarik handiena eta aginpide guztiz zorrotza biltzen ditu beregan. 10. Zalantzan daudenak zigorraren beldurraz behartzen ditu, zeren, bidegabekeria handiren bat eginez gero⁴,

⁴ *maiore commisso delicto*: ablatibo absoluto honi baldintzazko esaldi baten balioa eman diogu testuinguruaren arabera.

atque omnibus tormentis necat; levioere de causa, auribus desectis aut singulis effossis oculis, domum remittit, ut sint reliquis documento et magnitudine poenae perterreant alios.

V. 1. His suppliciis celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcum, summae hominem audaciae, cum parte copiarum in Rutenos mittit; ipse in Bituriges proficiscitur. 2. Eius adventu Bituriges ad Haeduos, quorum erant in fide, legatos mittunt subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. 3. Haedui, de consilio legatorum quos Caesar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusque subsidio Biturigibus mittunt. 4. Qui, cum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Haeduis dividit, paucos dies ibi morati neque flumen transire ausi, domum revertuntur. 5. legatisque nostris renuntiant se Biturigum perfidiam veritos revertisse, quibus id consilii fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Arverni se circumstiterent. 6. Id eane de causa quam legatis pronuntiarint an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse proponendum. 7. Bituriges eorum discessu statim cum Arvernibus iunguntur.

V. 2 possint α U λ : -ent Tf || 4 uenissent: peru- U || 5 una ipsi ex parte β || 6 pronuntiarint α : -auerint β -arunt *edd. nett.* || ponendum β : prop- α || 7 cum aruernis iunguntur α : se cum aru- coniungunt β .

suz eta era guztietako zigorrak jartzen baitzituen; txarkeria arinagoak eginda, belarriak moztu edota begi bat aterata etxera bidaltzen zituen, horrela gaizkileak gainontzekoentzat eredu izan zitezen eta zigorraren gogortasunak besteak beldurtu zitzen.

V. 1. Zigor hauen bitartez berehala ejerzitu bat osatuta, Lukterio kadurziarra⁵, gizon guztiz ausarta, tropa batzuekin Ruteriarrengana bidaltzen du; bera berriz, Bituriarrengana abiatzen da. 2. Haren etorreraz ohartuta, Heduarren kliente ziren Biturigiarrak legatuak bidaltzen dizkiete haiei laguntza eske, etsaien tropei errazago aurre egin ahal izateko. 3. Heduarrek, Zesarrek armadarekin utzi izan zituen legatuen aholkuz, oinezkoen eta zaldunen tropak Biturigiarrari laguntza ematera bidaltzen dituzte. 4. Hauek⁶, Biturigiarrak eta Heduarrek banatzen dituen Liger ibai ertzera iritsi izan zirelarik, egun gutxi batzuk han egin eta ibaia igarotzera ausartzen ez zirenez beren herrira itzuli 5. eta gure legatuei iragarri zieten, alegia, Biturigiarren maltzurkeriaren beldur itzuli zirela, haien asmoa hau zela jakin ahal izan baitzuten, hots, ibaia zeharkatzen bazuten, alde batetik Biturigiarrak beraiek, bestetik Arberniarrek, beraiei inguratzea. 6. Legatuek, aipatutako arrazoi honengatik edo gaiztakeriak bultzatuta egin ote zuten hura, badirudi ezin dela ezer ziurrik esan ez baitugu hartaz inongo berririk. 7. Biturigiarrak, haiek alde eginda, segituan Arberniarrekin batu ziren.

⁵ Kadurziarrak, Arberniarren eta Ruteniarren auzokideak ziren; horregatik, Lukterio Ruteniarren artean egotea, arriskutsua zen Zesarrentzat bere auzokideen laguntzaz antolatuta zitzakeen azpajoku edo altxamenduak kontuan hartuz.

⁶ *Qui* erlatiboazko izenordainaren aurrekaria *copias equitatus peditatusque* da, beraz *silepsis* bat dago.

VI. 1. His rebus in Italiam Caesari nuntiatis, cum iam ille urbanas res virtute Cn. Pompei commodiorem in statum pervenisse intellegeret, in Transalpinam Galliam profectus est. 2. Eo cum venisset, magna difficultate adficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire posset. 3. Nam, si legiones in provinciam arcesseret, se absente in itinere proelio dimicaturas intellegebat; 4. si ipse ad exercitum contenderet, ne iis quidem eo tempore qui quieti viderentur suam salutem recte committi videbat.

VII. 1. Interim, Lucretius Cadurcus, in Rutenos missus, eam civitatem Arvernensium conciliat. 2. Progressus in Nitiobriges et Gabalos, ab utrisque obsides accipit et, magna coacta manu, in provinciam Narbonensem versus eruptionem facere contendit. 3. Qua re nuntiata, Caesar omnibus consiliis advertendum existimavit ut Narbonem proficisceretur. 4. Eo cum venisset, timentes confirmat, praesidia in Rutenensium provincialibus, Volcis Arcomicis, Tolosatibus circumque Narbonem, quae loca hostibus erant finitima, constituit; 5. partem copiarum ex provincia supplementumque quod ex Italia adduxerat in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire iubet.

VIII. 1. His rebus comparatis, represso iam Luctorio et remoto, quod intrare intra praesidia periculosum putabat, in Helvios proficiscitur. 2. Etsi mons Cevenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni, altissima nive

VI. 4 iis β: his α || eo tempore qui quieti α: qui eo tempore pacati β.

VII. 1 lucretius LNβ: lucretius AM, BRS || 2 nitiobriges *Chr. Schneider* [cf. 31, 5; 46., 5; 75, 3] ni(t)io(bri(g))es *codd.* || accipit α: -epit β || narbonem α [item 3 et 4]: -am β || eruptionem: orr- *Hartze* || 4 arecomicis S: areto- *cett.*

VIII. 2 mons β: om. α || ceuenna: ceb- NR², f.

VI. 1. Gertakizun hauen berri Zesarrek Italian izan zue-
nean, hiriko barne istiluak Ponpeiori esker hobetu zirela iku-
sirik⁷, Haranzko Galiara abiatu zen. 2. Hara iritsita, zailtasun
handiek kezkatzen dute, baina batez ere, armadarengana nola
iritsi pentsatzeak. 3. Izan ere, legioak Probintziarantz bidal-
tzen bazituen, bidean bera egon gabe borrokatu beharko zu-
tela konturatzen zen; 4. bera armadarengana abiatzen bazen
berriz, une hartan baretuta zeudela ziruditen arren, ezin zela
fidatu ikusten zuen.

VII. 1. Bitartean Ruteniarrengana bidalia izan zen Lukterio
kadurziarrak, herri hura Arberniarrekin adiskidetu zuen. 2. On-
doren, Nitobrogiarren eta Gabaliarrengana joanda, bi herri
hauengandik bahituak hartu zituen, eta, tropa handi bat osatuta,
Galia Narbonensera zuzendu eta han sartzen saiatu zen. 3. Be-
rri hura iragarri zitzaionean, Zesarrek, beste egitasmo guztien gai-
netik Narbonara joatea beharrezkoa zela pentsatu zuen. 4. Hara
iritsi ondoren, beldurtiak adoretzen ditu eta babes tropak ezar-
tzen Probintziaren mende zeuden Ruteniarren artean, Bolziarren
eta Tolosaziarren artean eta Narbona inguruan, leku hauek
etsaien mugetan baitzeuden; 5. Probintziako armadaren zati bat
eta Italiatik ekarritako laguntza tropak, Arberniarren mugakide
ziren Helbiarrengana joan daitezela agintzen du.

VIII. 1. Prestakizun hauek burututa, Lukterio menderatu
eta atzerarazi ondoren, gure gotorlekuan barneratzea arris-
kutsua irizten zuelako, Zesar Helbiarrengana abiatzen da. 2.
Arberniarrak Helbiarrengandik banatzen dituen Zebenna
mendiak, neguaren erdi-erdian elurtza sakon batez bidea

⁷ Zesarrek hemen aipatzen dituen barne-istiluak, Klodio Milonen esku erahila
izan ondoren sortutakoak dira; gertaera harren ondorioz, Ponpeiori ez-ohizko bote-
reak eman zitzaizkion egoera bere onera ekar zezan (58. urteko urtarrilan).

iter impediēbat, tamen, discussa nive in altitudinem pedum VI atque ita viis patefactis, summo militum labore ad fines Arvernorum pervenit. 3. Quibus oppressis inopinantibus, quod se Cevenna ut muro munitos existimabant, ac ne singulari quidem umquam homini eo tempore anni semitae pauerant, equitibus imperat ut quam latissime possint vagentur et quam maximum hostibus terrorem inferant. 4. Celeriter haec fama ac nuntii ad Vercingetorigem perferuntur; quem perterriti omnes Arverni circumsistunt atque obsecrant ut suis fortunis consulat neu se ab hostibus diripi patiatur, praesertim cum videat omne ad se bellum translatum. 5. Quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus.

IX. 1. At Caesar, biduum in his locis moratus, quod haec de Vercingetorige usu ventura opinione praeceperat, per causam supplementi equitatusque cogendi ab exercitu discedit. 2. Brutum adolescentem his copiis praeficit; hunc monet ut in omnes partes equites quam latissime pervagentur; daturum se operam ne longius triduo ab castris absit. 3. His constitutis rebus, suis inopinantibus, quam maximis potest itineribus Viennam pervenit. 4. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo praemiserat, neque diurno neque nocturno itinere intermisso, per fines Haeduorum in

2 discussa α : -issa β || in altitudinem pedum VI T^f: sex in alt- pedum α in altitudine pedum VI [sex I] U/ [cf. R. E. A., 1925, p. 281] || labore β : sudore α || 3 ceuenna: ceb- NR² || quidem α : om. β || possint BRS β : -ent AM, LN || et α : ut β || 4 ac α : om. β || nuntii: -iis *Manutius* || perferuntur α : -unt β || neu se ab hostibus diripi patiatur β : neue ab hostibus [omnibus A] diripiantur α || bellum ad se U || 5 in β : per x.

IX. 1 usu T^f: usus α U/ || praeceperat AM, BR¹, T^f: percep- SLNR², β , U/ || 2 praeficit α : -ecit β || ab α : a β || 3 suis α : omnibus suis β || 4 ibi α : inde β || nactus: nactus A, B¹.

eragozten zuen arren, halere, sei oin sakon zen elur geruza kendu eta horrela bideak garbituta, Arberniarren lurraldera iristen da soldaduen ahalegin izugarriari esker. 3. Arberniarrak ustekabean harrapatuak izanik, Zebenak harresi baten antzera babesten zituela pensatzen baitzuten eta urte sasoi hartan gizon bakar batentzako ere ez baitzen pasabiderik izaten, Zesarrek zaldunei agintzen die ahal duten zabalera handiengan harat honat ibiltzeko eta ahalik eta gehien beldurtzeko etsaia. 4. Berehala berri hauen zurrumurruek eta mezulariak⁸ iristen dira Berzingetorixengana; Arberniar guztiek, izututa, hura inguratzen dute eta arren eskatzen beren ondasunez arduratzeko eta ez uzteko etsaiei lapurtzen, are gehiago gerra erabat beraien aurka jarri zela ikusirik. 5. Erregu haiek hunkituta, Berzingetorixek kanpamendua Biturigiarren lurraldetik Arberniarregana eramaten du.

IX. 1. Baina Zesarrek, leku haietan bi egun igaro ondoren, Berzingetorixek hala jokatu zuela aurrez ikusirik, zalduneria eta laguntza-tropak biltzeko aitzakiaz armadaren ondotik aldendu egiten da. 2. Bruto gaztea uzten du ejerzituaren buru; agintzen dio ahalik eta zabalera handiengan alde guztietara bidaltzeko zaldunak, bera ahaleginduko dela kanpamendutik kanpo hiru egun baino gehiago ez egoten. 3. Gauza hauek erabakita eta bere soldaduek ezer ez zekitela, Vienara joaten da martxa bizian. 4. Han aurkitzen du zenbait egun lehenago aurretik bidali izan zuen zalduneria, nekatu gabe, eta, gau eta egun etengabe ibiliaz, Heduarren lurretan barna Lingoniarren lurraldera abiatzen da; han bi

⁸ *haec fama ac nuntii = huius rei fama ac nuntii.*

Lingones contendit, ubi duae legiones hiemabant, ut, si quid etiam de sua salute ab Haeduis iniretur consilii, celeritate praecurreret. 5. Eo cum pervenisset, ad reliquas legiones mittit priusque omnes in unum locum cogit quam de eius adventu Arvernibus nuntiari posset. 6. Hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit atque, inde profectus Gorgobinam, Boiorum oppidum, quos ibi, Helbetico proelio victos, Caesar conlocaverat Haeduisque attribuerat, oppugnare instituit.

X. 1. Magnam haec res Caesari difficultatem ad consilium capiendum adferebat: si reliquam partem hiemis uno loco legiones contineret, ne, stipendiariis Haeduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum amicis in eo praesidium videret positum esse; si maturius ex hibernis educeret, ne a re frumentaria duris subvectionibus laboraret. 2. Praestare visum est tamen omnes difficultates perpeti quam, tanta contumelia accepta, omnium suorum voluntates alienare. 3. Itaque, cohortatus Haeduos de supportando comteatu, praemittit ad Boios quid de suo adventu doceant hortenturque ut in fide maneant atque hostium impetum magno animo sustineant. 4. Duabus Agedinci legionibus atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur.

legio zeuden negua pasatzen, Zesarren aurka Heduarrek zerbait asmatuz gero berehala tentaldia eragozteko. 5. Hara iritsita, mezulariak bidaltzen ditu gainontzeko legioengana, guztiak leku bakar batean bil zitezten Arberniarrei bere etorreraz ezer iragarri ahal izan baino lehen. 6. Honetaz ohartuta, Berzingetorixek berriro ejerzitua Biturigiarrengana zuzentzen du eta handik Gorgobinara abiatuta, Boiarren gotorlekua (zeinak Zesarrek Helveziarren aurkako gerran garaitu ondoren, han kokatu baitzituen Heduarren esku utziz), hura erasotzea erabakitzen du.

X. 1. Maniobra hark zer pentsa handiak ematen zizkion Zesarri; pasatzear zegoen negu partean leku bakar batean legioak biltzen bazituen Heduarren zergadun zen herri bat eraso ondoren, Galia osoak ez ote zion huts egingo beldur zen⁹, leku hartan beren elkarkideei ez ziela Zesarrek¹⁰ inolako babesik eman ikusiko baitzuen; negu kanpamendutik ari negi ateratzen bazituen berriz, garraioa zaila zenez, gari gabekiak estututa ibiliko ote zen beldur zen. 2. Dena den, iruditu zitzaion hobe zela zailtasun guztiei aurre egitea, hain irain latza jasan eta gero bere elkarkide guztien gogoak galtzea baino. 3. Horrela, Heduarrei janariak garraiatzen jarraitzeko adore eman eta gero, legatuak bidaltzen ditu Boiotarrengana bere etorreraren berri eman ziezaien eta, Zesarrenganako leialtasunean tinko iraun eta etsaien erasoa adorez beteta jasan zezaten gogoberotzera. 4. Bi legio eta ejerzitu osoaren bagajea Agedinkon utzita, Boiotarrengana abiatzen da.

⁹ Beldur-aditz hau testuingurutik ondoriozta daiteke (*haec res Caesari difficultatem ... adferbat*) eta honen menpe daude *ne* juntagailuarekin erabilitako konpletiboak.

¹⁰ *nullum ... in eo praesidium* = Zesarrengan (*in eo*) inolako babesik ez zuela.

XI. 1. Altero die, cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit idque biduo circumvallavit; 2. tertio die, missis ex oppido legatis de deditioe, arma conferri, iumenta produci, sexcentos obsides dari iubet. 3. Ea qui conficeret C. Trebonium legatum relinquit; ipse, ut quam primum iter conficeret, Cenabum Carnutum proficisciuit; 4. qui, tum primum adlato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum iri existimarent, praesidium Cenabi tuendi causa, quod eo mitterent, comparabant. 5. Huc biduo pervenit. Castris ante oppidum positus, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt quaeque ad eam rem usui sint militibus imperat et, 6. quod oppidum Cenabum pons fluminis Ligeris contingebat, veritus ne nocte ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare iubet. 7. Cenabenses, paulo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi, flumen transire coeperunt. 8. Qua re per exploratores nuntiata, Caesar legiones quas expeditas esse iusserat, portis incensis, intromittit atque oppido potitur, perpaucis ex hostium numero desideratis quin cuncti caperentur, quod pontis atque itinerum angustiae multitudinis fugam intercluserant. 9. Oppi-

XI. 1 idque α : eoque β || 2 conferri α : prof- β || 3 conficeret β : faceret α [ut quam... conficeret *del. Hoffmann*] || cenabum *edd.*: genabum *codd.* [*constanter in lib. VII, at cenabum in VIII, 5, 2 et 6, 1*] || 4 uellaunoduni A², T: uellaunduni α bellaunoduni *f. Uf* || tuendi causa: *del. Mommsen* [*haud recte: vide Musée Belge, 1923, p. 203*] || 6 contingebat β : -inebat α || 8 caesar β : -ri α || cuncti α : uiui β || multitudini β : -is α .

XI. 1. Biharamunean, Belaunoduno¹¹ senoniar gotorlekuaren inguruetara iritsi izan zelarik, bere atzetik etsairik gera ez zedin eta garia garraiatzeko bidea libreago eduki zezan, hura setiatzea erabaki zuen eta bi egunetan hesi batez inguratu zuen; 2. hirugarren egunean, hiri fortifikatutik mezulariak errendizio eske bidalita, armak emateko, zamariak ekartzeko eta seirehun bahitu entregatzeko agintzen die. 3. K. Trebonio legatua uzten du gauza hauek burutzeko¹²; bera berriz, ahal bezain laster ibilaldia amaitzeko Karnuziarren Zenabo hirira abiatzen da; 4. hauek, orduantxe Bellaunodunoren setiaketa-
ren berri izan zutelarik, eta luzera joko zuela pentsatuz, babes-tropak prestatzen ari ziren Zenabo¹³ defendatzera bidaltzeko asmoz. 5. Bi egunetan iritsi zen hara. Hiri fortifikatuaren aurrean kanpamendua ezarrita, eguna bukatzeaz zegoelako biharamunerako atzeratzen du eraso eta hartarako zer¹⁴ zen beharrezkoa azaltzen die soldaduei; 6. gainera, Liger ibaiko zubia Zenabo hiriarekin lotuta zegoenez, gauetz etsaiak hiri fortifikatutik ihes egingo zutelako beldurrez, armatutako bi legioak gau beila egin dezatela agintzen du. 7. Zenabotarrak, gau erdia baino pixka bat lehenago isilpean hiritik irtenda, ibaia zeharkatzen hasi ziren. 8. Ikertzaileen bitartez gertaera haren berri izan zuenean, Zesarrek, zamarik gabe prest egoteko bere agindua jaso izan zuten legioak, hiriko ateei su emanda, barrura sartzen ditu eta hiriaz jabetzen da; etsaien artean oso gutxi izan ziren harrapatu gabekoak zeren, zubiaren eta bidearen estutasunak jendetzaren ihesa eragotzi baitzuen. 9. Hiria

¹¹ Badirudi Belaunoduno Montargis hiria dela.

¹² *qui conficeret*: balio finala duen erlatibozko esaldia; aurrekaria C. *Trebonium legatum* da.

¹³ *quod eo mitterent*: eo Zenabo hiria da.

¹⁴ *Quae ... sint*: galderazko ez zuzena da, horregatik aditza subjuntiboan dago.

dum diripit atque incendit, praedam militibus donat, exercitum Ligerim traducit atque in Biturigum fines pervenit.

XII. 1. Vercingetorix, ubi de Caesaris adventu cognovit, oppugnatione desistit atque obviam Caesari proficiscitur. 2. Ille oppidum Biturigum, positum in via, Noviodunum, oppugnare instituerat. 3. Quo ex oppido cum legati ad eum venissent oratum ut sibi ignosceret suaeque vitae consuleret, ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma conferri, equos produci, obsides dari iubet. 4. Parte iam obsidum tradita, cum reliqua administrarentur, centurionibus et paucis militibus intromissis, qui arma iumentaue conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat. 5. Quem simul atque oppidani conspexerunt atque in spem auxilii venerunt, clamore sublato, arma capere, portas claudere, murum complere coeperunt. 6. Centuriones in oppido, cum ex significatione Gallorum novi aliquid ab iis iniri consilii intellexissent, gladiis dextris, portas occupaverunt suosque omnes incolumes receperunt.

XIII. 1. Caesar ex castris equitatum educi iubet, proelium equestre committit; laborantibus iam suis, Germanos equites circiter CD submittit, quos ab initio habere secum instituerat. 2. Eorum impetum Galli sustinere non potuerunt atque, in fugam coniecti, multis amissis, se ad agmen receperunt.

9 ligerim β: -em α.

XII. 1 oppugnatione α: ab opp- β || desistit β: destitit α || 2 biturigum positum in via noviodunum β: om. α || 3 conferri α: prof- β || 4 administrarentur α: -trantur β || antecesserat α: -ant β || 6 consilii iniri β || dextris BR¹ S, T, U; distr- AM, LNR², f.

XIII. 1 proelium α: que add. β || habere secum AM, BRS.

harrapakatu eta erre egin zuen, harrapakinak soldaduen artean banatu, eta ejerzitua Liger ibaiaz bestaldera pasatuta Biturigiarrren lurretara iritsi zen.

XII. 1. Berzingetorixek Zesarren etorreraren berri izan zueanean, setiaketari uko egin eta Zesarrengana bideratu zen. 2. Honak, bidean zegoen Nobioduno¹⁵ biturigiarr hiri fortifikatua erasotzea erabakita zeukan. 3. Hiri honetatik mezulariak etorri zitzaizkiolarik barkatzeko eta bizia gordetzeko eskatzera, gainontzeko prestakizunak azkartasunez burutzearen —horrela lortu izan baitzituen arrakasta gehienak—, armak entregatzeko, zaldiak ateratzeko eta bahituak emateko agindu zien. 4. Bahituetako batzuk entregatuta gainontzeko aginduak betetzen ari zirelarik, armak eta zamariak hartzeko¹⁶ zenturoi eta soldadu gutxi batzuk hirian sartu eta gero, Berzingetorixen ejerzituaren aurretik zetorren etsaien zalduneria begiztatu zuten urrutian. 5. Hura ikusi bezain laster hiritarrei laguntza izango zutelako itxaropena piztu zitzaien eta oihu eginez armak hartzen, atea ixten eta harresia gotortzen hasi ziren. 6. Hiri fortifikatuan zeuden zenturoiek, Galiarren zarata zela eta, plan berriren bati ekin ziotela ohartuta, ezpatak zorrotik atera eta hiriko atea hartu zituzten eta beren gizon guztiekin kalterik jasan gabe atzera egin zuten.

XIII. 1. Zesarrek kanpamendutik zalduneria irteten dadila agintzen du eta zaldizkoen arteko borrokari ekiten dio; bere zaldunak ia ezinean zeudela, lauhun bat germaniar zaldun, hasieratik berarekin eduki nahi izan zituenak, bidaltzen dizkie laguntzera. 2. Galiarrek ezin izan zuten haien erasorik jasan eta, ihesari emanda, gainontzeko tropengana bildu ziren

¹⁵ Nobioduno Neuvy-sur-Barangeon hiria da.

¹⁶ *Qui ... conquirerent*: balio finala.

Quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos quorum opera plebem concitatam existimabant ad Caesarem perduxerunt seseque ei dederunt. 3. Quibus rebus confectis, Caesar ad oppidum Avaricum, quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum atque agri fertilissima regione, profectus est, quod, eo oppido recepto, civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

XIV. 1. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Cenabi, Novioduni acceptis, suos ad concilium convocat. 2. Docet longe alia ratione esse bellum gerendum atque antea gestum sit: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione et commeatu Romani prohibeantur. 3. Id esse facile, quod equitatu ipsi abundant et quod anni tempore subleventur. 4. Pabulum secari non posse; necessario disperso hostes ex aedificiis petere: hos omnes cotidie ab equitibus deleri posse. 5. Praeterea, salutis causa rei familiaris commoda neglegenda; vicos atque aedificia incendi oportere hoc spatio a via quoqueversus, quo pabulandi causa adire posse videantur. 6. Harum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleventur; 7. Romanos aut inopiam non laturos aut magno periculo longius ab castris processuros; 8. neque

2 perduxerunt: produx- M, T, / || 3 rebus β : *om.* α || in α : a β .

XIV. 1 uellaunoduni [uellauduni B²] α : bell- β || cenabi *edd.*: genabi α T genauⁱ / U/ || 2 sit gestum β || et β : aut α || prohibeantur α : -rentur β || 3 quod equitatu β : ut eq- α || 4 secari α : -are β || hos α : *om.* β || equitibus α : -tatu β || deleri β : diligi α || 5 ab uia *Madvig*: aboia AM, B, T a boia *cett.*, *del. Scaliger* obuia *Hoffmann* ab hoc spatio omnia *Schickinger* hoc... quoque uersus *del. Davies* || quoque uersus AM, BRS, *h* quoquo uersus LN, T^f, U || adire α T^f: -i U/ || 7 cum T, U^h: *om.* α f || ab: a T || processuros α progr- β .

galera handiak jasan ondoren. Hauen suntsipenarekin hiritarrek, berririo guztiz izututa, beren ekintzen bitartez plebearen zirikatzaile kontsideratzen zituzten haiek hartu eta Zesarrengana eraman zituzten eta errendizio eskatu zioten. 3. Ekintza hauek burututa, Zesar Abariko¹⁷ hiri fortifikatura (lurralde guztiz emankorrean kokatuta zegoen biturigiari hiririk handiena eta babestuen) abiatu zen, hiri hura hartuz gero¹⁸, biturigiari herria bere agintepera makurtuko zelakoan baitzegoen.

XIV. 1. Berzingetorixek, hainbeste jipoi bata bestearen atzetik jasan ondoren Bellaunoduno, Zenabo eta Nobioduno hirietan¹⁹, batzar batera deitu zituen beretarrak. 2. Adierazten die, aurrerantzean ordurarte ez bezalako sistema erabiliz egin beharko dutela gerra; nola edo hala, saiatu beharko zutela Erromatarrei zuhaina eta bizikiak eragozten. 3. Hori erraza zela zaldun ugari zituztelako eta urte sasoiak ere la Gunduko zielako; 4. zuhaina ezin zela oraindik moztu, beraz, derrigorrez etsaiak, sakabanatuta, etxoletara haren bila zuzenduko zirela: zaldunek orduan etorritako guztiak, egunean egunekoak zapaldu ahal izango zituztela. 5. Gainera salbamenaren lortzekotan, jabetza pribatuarenganako ardura baztertu beharko zutela; beharrezkoa zela auzo eta etxeak erretzea, Erromatarrek, zuhain bila irtendakoan, iragankorrek zeritzoten bideen zabalera guztian. 6. Beraiek elikagai haietatik nahikoa zutela zeren, gerra lekutuko zen lurraldeetakoek beraiek hornituko baitzituzten; 7. Erromatarrek ezin izango zutela janari gabezia jasan, edo bestela, arrisku handiz alden beharko zutela janari bila kanpamendutik irtenda; 8. berdin

¹⁷ Abariko Bourges-eko hiria da.

¹⁸ *oppido recepto*: baldintzazko balioa eman diogu ablatibo absolutu honi.

¹⁹ *Vellaunoduni, Cenabi, Novioduni*: lokatiboak.

interesse ipsosne interficiant impedimentisne exuant; quibus amissis, bellum geri non possit. 9. Praeterea, oppida incendi oportere quae non munitione et loci natura ab omni sint periculo tuta, ne suis sint ad detractandam militiam receptacula neu Romanis proposita ad copiam commeatus praedamque tollendam. 10. Haec si gravia aut acerba videantur, multo illa gravius aestimare debere, liberos, coniuges in servitutum abstrahi, ipsos interfici: quae sit necesse accidere victis.

XV. 1. Omnium consensu hac sententia probata, uno die amplius XX urbes Biturigum incenduntur. Hoc idem in reliquis fit civitatibus. 2. In omnibus partibus incendia conspiciuntur; quae, etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solacii proponebant, quod se, prope explorata victoria, celeriter amissa recuperaturos confidebant. 3. Deliberatur de Avarico in communi concilio, incendi placeat an defendi. 4. Procumbunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam prope totius Galliae urbem, quae praesidio et ornamento sit civitati, suis manibus succendere cogantur; 5. facile se loci natura defensuros dicunt, quod, prope ex omnibus partibus flumine et palude circumdata,

9 ne suis β : neu suis [ne usui LN¹] α || 10 aestimari debere β : aestimare α .

XV. 1 hac AM, LN, *F* ac BRS, U *l'* haec *Tf* || sententia: *om.* LN¹ || fit β : *om.* α || hoc... ciuitatibus *del. Mommsen* [*perperam: cf. Musée Belge, 1923, p. 206*] || 2 quod se prope [sepe *l*] β : *om.* AM, BRS se prope *om.* LN quod se prope *et* confidebant *del. Meusel* || confidebant α : sperabant β || 3 deliberatur β : dicebatur α || placeat β : -eret α || 4 galliae totius β || praesidio α : et pr- β || ciuitasi α : -is β || succendere: incendere LN || cogantur *Whitte: -erentur codd.*

zela Erromatarrak erail edo haiei bagajea kendu²⁰, bagajea galduta ezin baita gerrarik egin. 9. Bestalde, beharrezkoa zela era guztietako arriskuetatik, lekuko naturak nahiz gotorlekuak erabat babesten ez zituen hiri fortifikatuei su ematea, beraien artean borrokari ihes egiten ziotenentzat gordeleku izan ez zitezen eta Erromatarrei, harrapakinak hartu nahiz bizikiak biltzeko aukerarik eskaini ez ziezaien. 10. Gauza haiek oso gogorrak edo mingarriak bazerizkiten, hura baino gogorrago iritzi behar zuketela seme-alabak eta emazteak esklabo eginak, eta beraien erailak izatea; hori gertatzen zitzaizela derrigorrez garaitutakoei.

XV. 1. Guztien adostasunez proposamen haiek onartuta, egun bakar batean biturigiari hogeitahiru baino gehiago²¹ erretzen dituzte. Gauza bera egiten dute gainontzeko herrietan²². 2. Alde guztietan suteak ikusten dira; nahiz honek min handia ematen zien, halere beste gauza honek kontsolatzen zituen, hots, garaipena ia segurutzat emanik, galdutakoak berehala berreskuratuko zituztelako itxaropenak. 3. Batzar orokorrean Abarikori buruz eztabaidatzen dute, alegia, komenigarriago ote zen su ematea ala gotortzea. 4. Biturigiarrak galiar buruzagi guztiei oinetara erortzen zaizkie, Galia guztiko hiririk ederrena, beren herriaren babesleku eta apaingarri zena, beraien eskuz su ematera ez behartzeko eskatuz. 5. Esaten diete erraz defendatuko luketela lekuko naturari esker, ia alde guztietatik ibaiak eta zingira batek inguratuta egonik, sarbide bakar bat baitzuen eta hura oso

²⁰ *impedimentisne*: galderazko esaldiaren bigarren atala hasteko *ne* partikula *an* ordez arraroa da.

²¹ *amplius XX urbes: amplius, plus, longius* eta *minus* azaltzen dira

²² *In reliquis civitatibus*, Karnuziarren eta Senoniarren herrietan.

unum habeat et perangustum aditum. 6. Datur petentibus venia, dissuadente primo Vercingetorige, post concedente et precibus ipsorum et misericordia vulgi. Defensores oppido idonei deliguntur.

XVI. 1. Vercingetorix minoribus Caesarem itineribus subsequitur et locum castris deligit paludibus silvisque munitum, ab Avarico longe milia passuum XVI. 2. Ibi per certos exploratores in singula diei tempora quae ad Avaricum agerentur cognoscebat et quid fieri vellet imperabat. 3. Omnes nostras pabulationes frumentationesque observabat dispersosque, cum longius necessario procederent, adoriebatur magnoque incommodo adficiebat, etsi, quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diversisque itineribus iretur.

XVII. 1. Caesar, castris ad eam partem oppidi positis quae, intermissa a flumine et a paludibus, aditum ut supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere coepit; nam circumvallare loci natura prohibebat. 2. De re frumentaria Boios atque Haeduos adhortari non destitit: quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adiuvabant; alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua et infirma, celeriter quod habuerunt consumpserunt. 3. Summa difficultate rei frumentariae adfecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Haeduarum, incendiis aedificiorum, usque eo ut complures dies frumento milites caruerint et pecore ex longinquioribus vicis

XVI. 1 itineribus caesarem β || 2 tempora: opera LN || agerentur α: gerer- β || et α: om. β.

XVII. 1 a flumine: a *del. Meusel* || paludibus α: palude Tf, U [caesar... aggerem ap- om. l] || 2 destitit A², SLNR²: distitit A¹ M, BR¹ desistit β || 3 milites frumento LN || ex α: e β.

hertsia. 6. Onartzen zaie eskaera²³ nahiz hasieran Berzingetorix aurka zegoen, gero amore eman baitzuen Biturigiarren erreguek nahiz guztien errukigarritasunak²⁴ hunkituta. Hiria defendatzeko gizon aproposenak aukeratzen dituzte.

XVI. 1. Berzingetorixek Zesarri jarraitzen dio atzetik ibilaldi laburrak eginez eta kanpamenduarentzat zingira eta basoek babestutako leku bat aukeratzen du Abarikotik 16.000 pausutara²⁵. 2. Han ikerle jakinen bidez egun osoan zehar Abarikon gertatzen zenaren berri izaten zuen eta nahi zuena egin zedin aginduak ematen. 3. Zuhain eta gari bila egiten genituen irtenaldi guztiak begizatzen zituen eta, behar baino gehiago aldentzen zirenak erasotzen eta larri zauritzen nahiz geureek ahal zituzten neurri guztiak hartuz, une ezjakinetan eta bide desberdinetatik ibiltzen ziren.

XVII. 1. Zesarrek, gorago esan dugun bezala, hiriak ibaia eta zingira artean pasabide hertsia zuen alderdian kanpamendua ezarrita, bi dorre altxatzen hasi zen, lekuko naturak hesi batez inguratzea eragozten baitzuen. 2. Etengabe zirikatzen zituen Boiotarrak eta Heduarrek gari horniduraz galdezka: lehenengoen, bat ere saiatzen ez zirenez, ezer gutxi laguntzen zioten; besteek, ondasun askorik ez zutelarik —herria txikia eta ahula baitzen—, berehala agortu zuten zeukatena. 3. Nahiz, Boiotarren pobrezia, Heduarren utzikeria eta etxolen suteak zirela eta garia eskuratzeko zailtasun handiek ejerzitua kezkatzen zuten (eta nola estutu gainera, ezen egun batzuetan soldaduek garirik gabe egon eta

²³ *Datur (iis) petentibus venia*: orainaldiko partizipioaren aurretik Zesarrek ez du izenordain erakuslerik erabiltzen.

²⁴ *vulgi*: genitibo subjektiboa.

²⁵ *Longe* adberbioaren erabilpena distantziatzeko akusatiboaren eta ablatiboaren artean, hizkera familiarak berea duen berezitasun bat da.

adacto extremam famem sustentarent, nulla tamen vox est ab iis audita opuli Romani maiestate et superioribus victoriis indigna. 4. Quin etiam, Caesar cum in opere singulas legiones appellaret et, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret, 5. universi ab eo ne id faceret petebant: sic se complures annos, illo imperante, meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, numquam infecta re discederent: 6. hoc se ignominiae laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent; 7. praestare omnes perferre acerbitates, quam non civibus Romanis qui Cenabi perfidia Gallorum interissent parentarent. 8. Haec eadem centurionibus tribunisque militum mandabant, ut per eos ad Caesarem deferrentur.

XVIII. 1. Cum iam muro turres adpropinquassent, ex captivis Caesar cognovit Vercingetorigem, consumpto pabulo, castra movisse propius Avaricum, atque ipsum cum equitatu expeditisque qui inter equites proeliari consuessent insidiarum causa eo profectum quo nostros postero die pabulatum venturos arbitraretur. 2. Quibus rebus cognitis, media nocte silentio profectus, ad hostium castra mane

3 sustentarent: -int *White* || uox est ab iis α : ex iis uox est β || 5 numquam infecta re β : nusquam incepta re α || 6 loco laturos β || 7 praestare β : -et α || omnes: -is T || cenabi *edd.*: g- α genaui β || parentarent: -are *Ciacconius* || 8 deferrentur α : deferantur β .

XVIII. 1 turres adpropinquassent [adp- t- LN] α : turris adpropinquasset β || insidiarum α : -iandi β || eo AM, BRS: esse LN *om.* β .

oso urrutiko herrixketatik²⁶ ekarritako abereez ase behar izan baitzuten²⁷ beren izugarrizko gosea), halere ez zuten hitz bat bakarrik esan erromatar herriaren handitasunari eta lortutako arrakasten duintasunari ez zegokionik. 4. Are gehiago, Zesar lanean ari ziren legioei banan-banan zuzendu zitzaizenean esanez janari gabezia latzegia egiten bazitzaien setiaketa bertan behera uzteko aginduko zuela, 5. denek hori ez egiteko eskatu zioten: urte askotan bere aginduetara borrokatu izan zutela irain bat ere jasan gabe eta inoiz ez zirela erretiratu ekinaldi bat bukatu gabe utzita: 6. beraiek hori lotsagarritzat hartuko luketela, hots, setiaketa burutu gabe uztea: 7. hobe zela era guztietako ezbeharrak jasatea Zenabon²⁸ galiarren maltzurke-riaz erailak izan ziren erromatar hiritarrak ez mendekatzea baino²⁹. 8. Arrazoi hauek berak ematen zizkieten zenturoiei eta soldadu tribunoei, hauen bitartez Zesarri haien berri eman ziezaioten.

XVIII. 1. Dorreak jada harresitik gertu zeudelarik, Zesarrak gatibuen ahoz jakin ahal izan zuen Berzingetorixek, zuhaina agortuta, kanpamendua altxatu eta Abarikotik gertu kokatu zuela eta bera, zalduneria eta, zaldunen artean borrokatzen zuten zamarik gabeko soldaduekin iruzurrak prestatzeko asmoz, geureak hurrengo egunean zuhain bila etorriko zirela uste zuen lekura abiatu zela. 2. Gauza hauen berri izanda, gau erdian isilik irten ondoren etsaien kanpamendura

²⁶ Hegoaldeko eta mendebaldeko herrixkak, erromatar legioek beren pasabidean edo galiar sarraskiek suntsitu ez zituzten bakarrak.

²⁷ *carnerint ... sustentarent*: lehenengo aditza perfektuan dago igaro den ekintza bat adierazten duelako, imperfektuak berriz, oraindik gauzatzen ari dena.

²⁸ *Cenabi*: lokatiboa.

²⁹ Beraz, Zenabo suntsitu eta Zenabotarrak esklabo gisa, hartu izana ez zuten nahiko mendekua erizten (ik. VII, 11).

pervenit. 3. Illi, celeriter per exploratores adventu Caesaris cognito, carros impedimentaue sua in artiores silvas abdiderunt, copias omnes in loco edito atque aperto instruxerunt. 4. Qua re nuntiata, Caesar celeriter sarcinas conferri, arma expediri iussit.

XIX. 1. Collis erat leniter ab infimo acclivis. Hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus quinquaginta. 2. Hoc se colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatimque distributi in civitates, omnia vada ac saltus eius paludis obtinebant, sic animo parati ut, si eam paludem Romani percurrere conarentur, haesitantes premerent ex loco superiore: 3. ut, qui propinquitatem loci videret, paratos prope aequo Marte ad dimicandum existimaret; qui iniquitatem condicionis perspiceret, inani simulatione sese ostentare cognosceret. 4. Indignantibus milites Caesar, quod conspectum suum hostes perferre possent, tantulo spatio interiecto, et signum proelii exposcentes edocet quanto detrimento et quot virorum fortium morte necesse sit constare victoriam; 5. quos cum sic animo paratos videat ut nullum pro sua laude periculum recusent, summae se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. 6. Sic milites consolatus, eodem die reducit in castra reliquaeque quae ad oppugnationem pertinebant oppidi administrare instituit.

3 illi AM, LN β: -ic BRS || omnis AM, B: -es *ceff.*

XIX. 1 leniter *dett.*: leuiter [breuiter LN¹] *ceff.* || 2 distributi AMβ: -is BRSLN || in ciuitates: *del. Morus* || ac saltus: ac transitus *Nipperdey* ac semitas *Fleischer* atque aditus *B. Müller, del. Hartz* || obtinebant α: certis custodiis obt- β || 3 videret α: -ent β || existimaret α: -ent β 4 ferre β: perferre α || quot M², LN quod AM¹ BRS, T¹ quid U¹ || 5 paratos animo β || uideat β: -eret α || salute sua β || salute: laude *Davies* || 6 consolatus β: -os α || reliquaeque quae β: reliqua quaeque α || pertinebant oppidi AM, BRS.

goizez iritsi zen. 3. Haiek ikerlarien bitartez Zesarren etorreraz berehala ohartuta, gurdiak eta bagajeak baso itxian ezkutatu eta tropa guztiak leku ireki eta altu batean formatu zituzten. 4. Ekintza hauek iragarrita, Zesarrek berehala zakuak³⁰ pilatu eta armak prestatzeko agindu zuen.

XIX. 1. Mendixkak makurrera leuneko igoera zuen. Ia alde guztietatik erabat igarogaitza zen eta berrogeita hamar oin baino gehiagoko zabalerarik ez zuen padura batek inguratzen zuen. 2. Galiarrek, zubiak moztuta, mendixka hartan irauten zuten, lekuarekin fido, eta herri desberdinetakoak taldeka banatuta zingira hartako pasabide eta zintzur guztiak betetzen zituzten; prest zeuden, Erromatarrek padura igarotzen ahalegintzen baziren pentsatu ere egin gabe leku altuenetik haien gainera erortzeko: 3. horrela, gudatokian bata bestearikiko gertutasunari zegokionez, Galiarrak baldintza berdinetan borrokatzeko prest zeudela pentsa zitekeen, baina bi alderdien egokiera desberdinez ohar-tzen zenak galiarrek itxura hutsa baino ez zutela azaltzen ikus zezakeen. 4. Zesarrek bere soldaduak haserre ikusita (etsaiek erromatarrei aurpegira begira ziezaiekotelako elkarren arteko tartea hain txikia zelarik) eta borrokari ekiteko seinalea eskatzen ziotenez, aditzera ematen die nolako kalteak eta zenbat gizon indartsuren heriotza behar izango litzatekeen arrakasta lortzeko; 5. esan zien ospea irabazteko edozein arriskuri aurre egiteko adorez beteta ikusten zituenez, bera oso eskertzarreko gizona izango litzatekeela haien bizitza berea baino gehiago estimatuko ez balu. 6. Horrela soldaduak kontsolatuta, egun hartan bertan kanpamendura gidatzen ditu eta hiriaren setiaketarako behar ziren gainontzeko gauzak prestatzea erabaki zuen.

³⁰ *sarcina, impedimenta* edo taldearen tresneria-zamarekin alderatuz, soldadu bakoitzaren motxila edo banakako zakua izaten zen.

XX. 1. Vercingetorix, cum ad suos redisset, proditionis insimulatus, quod castra propius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod eius discessu Romani tanta opportunitate et celeritate venissent — 2. non haec omnia fortuito aut sine consilio accidere potuisse; regnum illum Galliae malle Caesaris concessu quam ipsorum habere beneficio—; 3. tali modo accusatus, ad haec respondit: quod castra movisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus; quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipse sine munitione defenderet; 4. equitum vero operam neque in loco palustri desiderari debuisse et illic fuisse utilem quo sint profecti. 5. Summam imperii se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur, cui rei propter animi mollietiam studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent. 6. Romani si casu intervenerint, Fortunae; si alicuius indicio vocati, huic habendam gratiam, quod et paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere et virtutem despiciere poterint, qui, dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint. 7. Imperium se ab Caesare per proditionem nullum desiderare, quod habere victoria posset, quae iam esset sibi atque omnibus Gallis explorata; quin etiam, ipsis remittere, si sibi

XX, 2 fortuito MA², B¹ β: -u A¹, BSLNB², f² || 3 ad haec: ad *del. Dinter* || ipse sine Bentley: ipsum *codd.* ipsa *Dübner* ipse ut *Kramer* 4 debuisse: -et M, U/I || illic β: -is α || 5 is M¹, LNR², f: his *cett.* || impelleretur LNβ: inpletetur AM, BRS || uideret: -isset U/I || 6 interuenerint β: irent α || habendam gratiam: -a -a S β || 7 ab α: a β || posset α: -it β || remittere S, *Vasosam*: -et *codd. cett.*

XX. 1. Berzingetorix, bere soldaduengana itzuli izan zelarik, iruzur egiteaz salatu zuten³¹ kanpamendua Erromatarrengana gerturatu eta zalduneria guztiarekin alde egin zuelako, buruzagirik gabe hainbestearainoko tropa utzi izan zuelako eta Erromatarrak haren irteera ondorengo egokiera aprobeztatuz oso azkar etorri zirelako —2. gauza haiek guztiak ezin izan zirela kasualitatez edo prestatu gabe gertatu; hark nahiago zuela Galiako erregetza Zesarren eskaintza bidez lortu, beraien onespenaz baino—; 3. modu hartan salatua izanik, honela erantzun zuen: kanpamendua lekuz aldatu izan zuela zuhain gabeziak, are gehiago, beraiek berotuta; Erromatarrengana gerturatu izan zela lekuaren egokitasunak bultzatuta muniziorik gabe defenda baitzitekeen; 4. zaldunen lana ez zela alferrik galtzen utzi behar leku zingiratsu batean eta bidali izan zituen lekuan probetxugarria gertatu zela. 5. Berak alde egiterakoan ez ziola aginte osoa inori entregatu, nahita, jendetzaren garrak³² hura borrokatzera bultzatuko zuelako beldurrez, guztien gogoa makala izanik borrokarako zaletasuna zutela ikusten baitzuen, lanean denbora gehiago jasan ezin zutelarik. 6. Erromatarrak kasualitatez etorriak baziren, norbaitek esanda deituak, Zorteari eskerrak eman behar zizkiotela, haien soldadu kopuru urria leku altuetik ikusi ez ezik haien adorea ere mespretxatu ahal izan baitzuten, eta Erromatarrek borrokatzera ausartu gabe kanpamendura lotsagarri erretiratu behar izan baitzuten. 7. Berak ez zuela inolaz ere iruzurra medio Zesarren aginterik nahi, bai berak eta bai Galiar guztiek segurutzat ematen zuten arrakasta lor baitzezakeen; are gehiago, beraiei itzultzen ziela agintea bera-

³¹ *insimulatus* partizipioan inplizitua dagoen 'esan' aditzak esplikatuko luke ondorengo zehar estiloa.

³² *multitudinis studio*: genitibo objektiboa.

magis honorem tribuere quam ab se salutem accipere videantur. 8. Haec ut intellegatis, inquit, a me sincere pronuntiare, audite Romanos milites. 9. Producit servos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat et fame vinculisque excruciauerat. 10. Hi, iam ante edocti quae interrogati pronuntiarent, milites se esse legionarios dicunt; fame et inopia adductos, clam ex castris exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire possent; 11. simili omnem exercitum inopia premi, nec iam vires sufficere cuiusquam nec ferre operis laborem posse: itaque statuisset imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecissent, triduo exercitum deducere. 12. Haec, inquit, a me, Vercingetorix, beneficia habetis, quem proditionis insimulatis; cuius opera, sine vestro sanguine, tantum exercitum victorem fame consumptum videtis, quem, turpiter se ex fuga recipientem, ne qua civitas suis finibus recipiat a me provisum est.

XXI. 1. Conclamat omnis multitudo et, suo more, armis concrepat, quod facere in eo consuerunt cuius orationem adprobant: summum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum, nec maiore ratione bellum administrare posse. 2. Statuunt ut X milia hominum dilecta ex omnibus copiis in oppidum mittantur, 3. nec solis Biturigibus communem salutem committendam censerent, quod penes eos, si id oppidum retinuissent, summam victoriae constare intellegebant.

9 uinculisque a: uinculisque β || 10 hi α: hic β || ante α: om. β || edocti: docti S β || et α: atque β || possent α: -int β || 11 oppidi: om. U/ || profecissent SLN: proficere AM, BR profecisset β || deducere exercitum β || 12 uercingetorix: del. *Güttbauer*: consumptum α: pene cons- β || fuga α: hac fuga β.

XXI. 1 consuerunt α: -euerant β || 2 copiis β: locis α || submittantur β: mittantur α || 3 penes eos: paene in eo *dett.*, *Aldus*.

gandik salbamena jaso ordez ohore bat eskaintzen ziotela uste bazuten. 8. «Gauza hauek benetan esaten ditudala uler dezazuen, entzun iezaezue zaldun Erromatarrei», esaten die. 9. Egun gutxi batzuk lehenago zuhain bila zebiltzala harrapatu eta gosez nahiz katez lotuta zigortu izan zituen esklabo batzuk aurkezten dizkie. 10. Hauek, galdetutakoari erantzuterakoan aurrez irakatsita zeudenez, beraiek soldadu legionarioak direla diote; goseak eta gabeziak bultzatuta, isilpean irten izan zirela kanpamendutik, ia alorretan gari edo abererik aurki ote zezaketen; 11. ejerzitu osoa berdin zegoela, premia larrian, ia ez zutela indarrrik eta ezin zutela lanen nekea jasan; honen aurrean, jeneralak erabakita zeukala, hiriaren setiaketan ezer aurreratzen ez bazuten, hiru egun barru ejerzitua erretiratzea. 12. «Mesede hauek iruzur egiteaz salatu duzuen honi esker daukazue», esan zien Berzingetorixek, «nire ardurari esker, zuek odolik ixuri gabe, hain ejerzitu handi eta arrakastatsua gosez hiltzen ikusten duzue orain; hau lotsagarri iheska aldegiten hastean, neurriak hartu ditut herri bakar batek ere bere lurretan har ez dezan».

XXI. 1. Batzarkide guztiek oihuka goraiatzten dute eta, beren ohituren arabera, arma-zarata egiten dute, norbaiten hitzaldia onartzen dutenean egin ohi duten gauza baita hau³³: ozenki esaten dute Berzingetorix buruzagi paregabea dela, haren leialtasuna ezin zela zalantzan jarri ez eta gerra jakinduria handiagoz gidatu ere. 2. Tropen artetik hamar mila gizon aukeratuta hiri fortifikatura bidaltzea³⁴ erabakitzen dute, 3. guztien salbamena ez zutela Biturigiarren eskuetan soil-soilik utzi behar pentsatuz, konturatzen baitziren garaipen osoa lortzea beraien esku zegoela hiria kontserbatzen bazuten.

³³ Ohitura honetaz hitz egiten digu Tazitok ere Germaniarrei buruz (*Germania*, XI, 6).

³⁴ *Ur ... mittantur*: Zesarrek *statuo* aditza infinitibozko esaldi batekin erabiltzen du normalean; hau da salbuespen bakarra.

XXII. 1. Singulari militum nostrorum virtuti consilia cuiusque modi Gallorum occurrebant, ut est summae genus sollertiae atque ad omnia imitanda et efficienda quae ab quoque traduntur aptissimum. 2. Nam et laqueis falces avertebant, quas, cum destinaverant, tormentis introrsus reducebant, et aggerem cuniculis subtrahebant, eo scientius, quod apud eos magnae sunt ferrariae atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. 3. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant atque has coriis intexerant. 4. Tum, crebris diurnis nocturnisque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant aut milites occupatos in opere adoriebantur, et nostrarum turrium altitudinem, quantum has cotidianus agger expresserat, 5. commissis suarum turrium malis, adaequabant, et apertos cuniculos praeusta et praeacuta materia et pice fervefacta et maximi ponderis saxis morabantur moenibusque adpropinquare prohibebant.

XXIII. 1. Muri autem omnes Gallici hac fere forma sunt. Trabes directae, perpetuae in longitudinem, paribus intervallis distantes inter se binos pedes in solo conlocantur. 2. Hae reuinciuntur introrsus et multo aggere uestiuntur; ea autem quae dicimus intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur. 3. His conlocatis eta coagmentatis, alius insuper ordo additur, ut idem illud intervallum servetur neque inter se

XXII. 1 cuiusque modi α : huiusce modi β || genus: gen LN¹ || et α : atque β || ab α : a β || aptissimum: -ma L || traduntur : -antur Tf, l || 4 crebris: -i Ul || in opere occupatos β || altitudinem α : -i β || 5 et apertos... prohibebant AM β : om. BRSLN.

XXIII. 1 muri autem omnes gallici hac... sunt α : muris autem omnibus gallicis haec... est β || 2 hae reuin(c)iuntur LN¹, Tf; aere uinciuntur M², SN², U¹ haere uiciuntur AM¹, B aere uiciuntur R¹ || introrsus Rf, l': extr- α U² || fronte α : -em β || effarciuntur α T: efferc- f, Ul || 3 coagmentatis M β : coagminatis coagment- A, BRS coagmin- et coagment- L coagment- et coaument- N.

XXII. 1. Galiarren era guztietako amarruekin topo egiten zuen gure soldaduen paregabeko adoreak, abilezia izugarritzko jendea baitira Galiarrak beste edozeinek irakatsitakoa imitatu eta gauzatzeko. 2. Hain zuzen ere, lakioz atzeratzen zituzten gure igitaiak eta hauek heltzen zituztenean, guda-tresna bartzuekin barrurantz sartu eta, gainera, gure lubeta zulatzen zuten trebetasun handiz pasabideak eginez, haien lurraldean meategi asko baitago eta era guztietako meazuloak ezagutzen eta egiten baitituzte³⁵. 3. Bestalde harresi osoa alde guztietatik larruz estalitako dorrez babestuta zeukaten. 4. Honetaz gain, erasoaldiak etengabe gauzez eta egunez egiten zituztenez, edo su ematen zioten lubetari edo, babes-lanetan ari ziren soldaduei erasotzen zieten, eta, gure dorreen altuera, egunero gorago altxatzen zen lubetaren adineko altuera, 5. beren dorreetako taketak bata bestearekin lotuz berdintzen zuten eta irekita zeuden meazuloak, sutan gogortutako enbor zorrotzez, irakindako bikez eta pisu handiko harriz betetzen zituzten, harresietara inguratzea eragotziz.

XXIII. 1. Bestalde, galiar harresi guztiek era honetako egitura dute. Lurrean ezartzen dira, bi oinetako tarte erregularrak utzita, harresiarekin elkartzuta dauden habeak luzera guztian zehar. 2. Barruko aldetik lotzen dira eta tartea lurrez betetzen; aipatu ditugun tartea kanpotik harri handiekin babesten dituzte. 3. Hauek ezarri eta batuta, beste geruza bat gaineratzen dute tarte berdina utziz habeak bata bestearekin ukitu gabe, baizik, tarte parekoak mantenduta,

³⁵ Estrabonek ere lurralde honetako burdinazko meategien aberastasunaz dihar-
du (IV, 2, 2).

contingat trabes, sed, paribus intermisae spatiis, singulae singulis saxis interiectis arte contineantur. 4. Sic deinceps omne opus contextitur, dum iuxta muri altitudo expleatur. 5. Hoc cum in speciem varietatemque opus deforme non est alternis trabibus ac saxis, quae rectis lineis suos ordines servant, tum ad utilitatem et defensionem urbium summam habet opportunitatem, quod et ab incendio lapis et ab ariete materia defendit, quae, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta, neque perrumpi neque distrahi potest.

XXIV. 1. His tot rebus impedita oppugnatione, milites, cum toto tempore frigore et adsidiis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia haec superaverunt et diebus XXV aggerem latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX exstruxerunt. 2. Cum is murum hostium paene contingeret, et Caesar ad opus consuetudine excubaret militesque hortaretur ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur, paulo ante tertiam vigiliam est animadversum fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant, 3. eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat: 4. alii faces atque aridam materiam de muro in aggerem eminus iaciebant, picem reliquasque res quibus ignis excitari potest fundebant, ut quo primum occurreretur aut cui rei ferretur auxilium vix ratio iniri posset. 5. Tamen, quod, instituto Caesaris, semper duae legiones pro castris excubabant pluresque, partitis temporibus, erant in opere, celeriter factum est ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent aggeremque interscinderent, omnis vero ex castris multitudo ad restinguendum concurreret.

3 intermissae: -is T¹ || 4 expleatur α: compl- β.

XXIV. 1 frigore α: luto fr. β || tardarentur AM β: trader- BR¹ S terror- LN terer- R² || 2 is BLN, /T², U: his R¹ S, T¹, /, om. AM || et β: om. α || materiam β: -em α || occurreretur β: curr- α || 5 duae semper β || excubabant α: -arunt β.

habe bakoitzari dagokion lekua harriz betetzen delarik. 4. Horrela uztartzen da pixkanaka eraikuntza osoa harresiak al-tuera egokia hartzen duen arte. 5. Eraikuntza honen kanpo-ko forma aldakorrak, itxuragaiztokoa ez izateaz gain, (habe eta harri desberdinak aldizka uztartuta, lerro zuzenak eginez ordena gordetzen baitute), hiriaren probetxugarritasuna eta defentsarako abantaila handiak zituen, harriak suteetatik ba-besten baitzuen eta egurrak, arieteetatik; egur hau, gehienez-ten berrogei oinetako habez gogortutako egurra, ezin da, ez hautsi ez eta desegin ere.

XXIV. 1. Gauza hauek guztiek setiaketa eragozten zutelarik, soldaduek, nahiz uneoro hotzak eta euri jasek atzeraraz-ten zituzten, etengabe lan eginez gaintitu zituzten eragozpen hauek guztiak eta hogeita bost egunetan hirurehun oin zabal eta lauogei oin luze zen lubeta bat altxatu zuten. 2. Harresi honek ia etsaiena ukitzen zuenean eta Zesar, ohi bezala, la-nen ondoan beilan zegoelarik soldaduak gogoberotuz une labur batez ere lanik utz ez zezaten, hirugarren beilaldia bai-no lehentxeago, etsaiek zulapetu eta su emanda, lubetari kea zeriola konturatu ziren eta, 3. aldi berean, deiadar eginez har-resi guztian zehar bi ateetatik sartzen ari zirela dorreen bi aldeetatik. 4. Batzuek, harresi gainetik zuziak eta egur leho-rra botatzen zituzten lubetara eta bikea edota sua piztu zezaa-keen beste edozer isurtzen zuten: horrela, ia ezin zen ez de-fentsa antolatu, ez nora jo edo zeri esku bota lehenago erabaki. 5. Hala eta guztiz ere, Zesarrek aginduta bi legio etengabe kanpamendu aurrean zaintzan egoten zirenez, eta beste asko, tarteka ordezkatur, lanean, zera gertatu zen, hots, batzuek irtenaldiei aurre egiten zirela, besteek dorreak erre-tiratzen zituztela eta lubeta mozten eta, azkenik, kanpamen-duko jende guztia lasterka abiatu zela sua itzaltzera.

XXV. 1. Cum in omnibus locis, consumpta iam reliqua parte noctis, pugnaretur semperque hostibus spes victoriae redintegraretur, eo magis quod deustos pluteos turrium videbant nec facile adire apertos ad auxiliandum animadvertabant, semperque ipsi recentes defessis succederent omnemque Galliae salutem in illo vestigio temporis positam arbitrantur, accidit, inspectantibus nobis, quod, dignum memoria visum, praetereundum non existimavimus. 2. Quidam ante portam oppidi Gallus per manus sui ac picis traditas glebas in ignem e regione turris proiebat: scorpione ab latere dextro traiectus exanimatusque, concidit. 3. Hunc ex proximis unus iacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur; eadem ratione ictu scorpionis exanimato, alteri successit tertius et tertio quartus, 4. nec prius ille est a propugnatoribus vacuus relictus locus quam, restincto aggere atque omni ea parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus.

XXVI. 1. Omnia experti Galli, quod res nulla suesserat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante et iubente Vercingetorige. 2. Id, silentio noctis conati, non magna iactura suorum sese effecturos sperabant, propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant, et palus, quae perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. 3. Iamque haec facere noctu apparabant, cum matres familiae repente in publicum procurrerunt, flentes-

XXV. 1 semperque α : semper β || ipsi: illia A *om.* LN || animadvertabant: anim-
mum adu- T³, U nec facile... animadvertabant *om.* I || 2 per α : qui per β || s(a)eui α T:
sebi (j), U/ || scorpione LN β : scurp- AM, BRS || 3 scorpionis RLN β : scurp- AM, BS
|| alteri α : -o β || 4 omni ea α : omni β omni ex *Ciaccontius*.

XXVI. 1 ceperunt α : fec- β || 2 sese α : se β || sperabant α : punt- β || uercinge-
torigis aberant α : -torix habebat β || perpetua quae β || 3 haec: hoc *ed. pr.* || procu-
rrentur α : -erant β .

XXV. 1. Geratzen zen gaualdia jada igarota, alde guztietan oraindik borrokan jarraitzen zutelarik eta, behin eta berri irabazteko itxaropena etsaiengan berritzen zelarik (are gehiago honengatik, hots, dorreen errefortzuak sutan ikusten zituztelako eta gureak, babesik gabe, laguntza ematera zailtasunez joaten zirela ohartzen zirelako), eta etengabe indar berriek nekatutako soldaduak ordezkutzen Galiaren salbamen osoa une haren mende zegoela pentsatuz, gauza bitxi bat gertatu zen, ikusi genuenok, gogoragarria deritzogulako, esan gabe ez dela utzi behar uste dugun gauza: 2. Galiar bat hiriko ate aurrean eskuz esku ematen zizkioten bilgor eta bikezko bolak dorrearen aurreko aldetik sutara botatzen ari zen: eskorpioi³⁶ batek eskubiko saihetsetik jota, hilda erori zen. 3. Inguruko kide bat etzanda zegoenarengana joan eta haren lana egiten hasi zen; era berean eskorpioiaren kolpeaz hilda, hirugarren batek bigarrena ordezkatu zuen eta laugarren batek hirugarrena eta 4. soldaduek leku hura inor gabe utzi baino lehen, lubetako sua itzali eta alderdi hartako etsaiak atzerarazita, borroka amaitu zen.

XXVI. 1. Galiarrek, gauza guztietan saiatu eta ezertan arrakastarik lortu ez zutenek, biharamunean hiritik ihes egitea erabaki zuten, Berzingetorixek hartara bultzatu eta behartu baitzituen. 2. Gaueko isiltasunean hura egiten ahalegintzen baziren, kalte askorik ez zutela jasango itxaro zuten, Berzingetorixen kanpamendua ez baitzegoen hiritik oso urrun eta tarte hura etendurarik gabe betetzen zuen padurak, Erromatarren jazarpena eragozten baitzuen. 3. Jada gauza hauek gaez burutzeko prestaketak egiten ari zirela, bat-batean,

³⁶ Eskorpioia katapulta mota bat zen, goratutako balezta baten antzekoa.

que, proiectae ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt ne se et communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam naturae et virium infirmitas impediret. 4. Ubi eos in sententia perstare viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare et significare de fuga romanis coeperunt. 5. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viae praecoccuparentur, consilio destiterunt.

XXVII. 1. Postero die, Caesar, promota turri directisque operibus quae facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratu est, quod paulo incautius custodias in muro dispositas videbat, suosque languidius in opere versari iussit et quid fieri vellet ostendit. 2. Legionibus intra castra vineasque in occulto expeditis, cohortatus ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriae perciperent, iis qui primi murum ascendissent praemia proposuit militibusque signum dedit. 3. Illi subito ex omnibus partibus evolaverunt murumque celeriter compleverunt.

XXVIII. 1. Hostes, re nova perterriti, muro turribusque deiecti, in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt, hoc animo, ut, si qua ex parte obviam contra veniretur, acie instructa depugnarent. 2. Ubi neminem in aequum locum

3 petierunt α : -iuerunt β || quos α : quas β || 4 perstare M^2 , $RSLN B^2$, T , U : praestare AM^1 , B^1 , f .

XXVII. 1 directisque [di- A] α U : perfectisque Tf || imbre α -i β || arbitratu est α : est $om.$ β || suosque α : suos quoque β || 2 legionibusque... expeditis α : legiones... expeditis β || citra vineas *Hotman*: extra vineas AM extra castra vineas BRS extra castra vineasque LN intra vineas β inter castra vineasque *Heller, del. Menzel* || in occulto: *om. T, del. Morus* || cohortatus α : -ur β || iis *ed. pr.*: his *codd.* || ascendissent α : excend- β .

XXVIII. 1 patentioribus α : patentibus β || contra: *del. Faernus*.

familietak amak jendaurrera irten ziren eta, negarrez, beretarraren oinetara erorita, arren eta arren erregutu zieten, beraiek eta beren seme-alabak, nahiz ihes egiteko izaera makalekoak eta indar txikikoak izan, ez uzteko etsaien zigorren mende. 4. Haiek euren erabakiari eusten ziotela ikusi zutenean —arrisku handienetan, ohi denez, beldurrak ez baitio erukiari lekuri uzten—, oihuka hasi ziren Erromatarrak ihesaren jakinaren gainean jarririk. 5. Galiarrek, zeharo izututa, Erromatar zalduneriak bideak hartuko zituelako beldurrez, beren egitasmoa bertan behera utzi zuten.

XXVII. 1. Biharamunean, Zesarrek, dorre bat aurreratuta eta eginarazitako lanak konponduta, euria gogor erortzen hasi zelarik, eguraldi hura erabaki bat hartzeko batere txarra ez zela pentsatu zuen; gainera, harresian ipinitako zaindariak nahiko axolagabe zeudela ikusten zuenez, beretarrei agindu zien arinago lan egiteko eta zer egin behar zuten azaldu zien. 2. Legioak kanpamendu barruan eta manteleteen artean ezkutatuta ezarri ondoren, azkenean hainbeste nekeren ordainez garai-pena lortzera bultzatu zituen, eta harresian gora lehendabizi igotzen zirenentzat sariak eskaini zizkien, hartarako seinalea emanaz. 3. Haiek, bat-batean, alde guztietatik irten ziren abiada bizian eta harresia berehala bete zuten.

XXVIII. 1. Etsaiak, ustekabeko eraso harekin beldurtuta, harresitik eta dorreetatik atzeratu eta foro nahiz enparantzetan taldeka³⁷ bildu ziren, eta hain gogoberotuta ezen, alderdiren batetik gainera erortzen bazitzaizkien, eraso-eran antolatu eta erantzuteko prest baitzeuden. 2. Ikusi zutenean

³⁷ *Cuneatim* hitza ez da azaltzen prosa klasikoz idatziriko beste inongo pasartetan; latin berantean soilik aurkitzen dugu eta hasierako esanahia galduta du ordurako, «eraso taldetan antolatuta» adierazten baitu. Batzuen ustetan, hitz hau ez litzateke Zesarrena izango, glosa edo gehigarri beranta baizik.

sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti ne omnino spes fugae tolleretur, abiectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt. 3. parsque ibi, cum angusto exitu portarum se ipsi premerent, a militibus, pars, iam egressa portis, ab equitibus est interfecta. 4. Nec fuit quisquam qui praedae studeret. Sic, et Cenabensi caede et labore operis incitati, non aetate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. 5. Denique, ex omni numero, qui fuit circiter milium XL, vix DCCC, qui, primo clamore audito, se ex oppido eiecerunt, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. 6. Quos ille, multa iam nocte, silentio sic ex fuga excepit, veritus ne qua in castris ex eorum concursu et misericordia vulgi seditio oreretur, ut, procul in via dispositis familiaribus suis principibusque civitatum, disparandos deducendosque ad suos curaret, quae cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat.

XXIX. 1. Postero die, concilio convocato, consolatus cohortatusque est ne se admodum animo demitterent neve perturbarentur incommodo. 2. Non virtute neque in acie vicisse Romanos, sed artificio quodam et scientia oppugnationis, cuius rei fuerint ipsi imperiti. 3. Errare, si qui in bello omnes secundos rerum proventus exspectent. 4. Sibi numquam placuisse Avaricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturigum et nimia obsequentia reliquorum uti hoc incommodum acciperetur. 5. Id

2 demittere *Aldus*: dimittere *codd* || armis abiectis β || partes *codd.*: portas *Paul* || continenti impetu α : continuo β || 4 sic: sed *Paul* || cenabensi T^1 *f*: gen- T^2 *Ul* genabi α || 5 omni α : omni co β || xl. milium β || eiecerunt α : -ant β || 6 silentio <sic> *Sydow*: silentio α sic β || ueritus: que *add. Menge* || ex α : *om.* β || concursu eorum β || oreretur $A(M^1)$, BR^1 , *Ul*: orir- (M^2), SLN R^2 , *Tf* || ut: *del. Menge* || curasset: -auit *Menge*.

XXIX. 1 demitterent AM , BR , T : di- SLN , *f*, *Ul* || neue β : ne α .

toki lauera inor ez zela jeisten, baizik alde guztietatik harresia inguratzen zutela, ihes egiteko itxaropen oro kenduko zietelako beldurrez, armak bota eta, arrapaladan hiriaren toki aldunduenetara alde egin zuten, 3. eta batzuk, ateen irtenbide hertsietan zapalduta, soldaduek hil zituzten, beste batzuk, jada ateetatik irtenda, zaldunek. 4. Eta inork ez zuen harrapakinetan pentsatu ere egiten. Hain zeuden haserre Zenaboko hilketa eta gotortze-lanen nekeagatik ezen, ez adinekoak, ez emakumeak ez eta haurrak ere ez baitzituzten barkatu. 5. Azkenik, guztietatik, 40.000 inguru, lehenengo oihuak entzunda hiritik lasterka irten ziren 800 bat besterik ez ziren heldu minik jasan gabe Berzingetorixengana. 6. Honek, jada gau ilunean, isilpean onartu zituen ihesi zetozenak (hauek arrapaladan etorrira, jendearen haiekiko errukigarritasunak kanpamenduan matxinadaren bat sortuko zuelako beldurrez), familiakoak eta hiriko buruzagiak bidean urrun kokatuta, hiritik aldundu eta hasieratik haien hirriari zegokion kanpamenduaren alderdira eramán zitzaten arduratu zen.

XXIX. 1. Biharamunean, batzarra bilduta, kontsolatu zituén eta gogoberotu zorigaitz harekin gehiegi nahigabetu edo kezkatu ez zitezen. 2. Esan zien Erromatarrek garaipena lortu zutela, ez beren adoreagatik, ez eta borrokatzeko moduagatik ere, setiaketa egiteko teknika eta maisutasunari esker baizik, beraiek ez baitziren hartan iaioak. 3. Oker dau dela gerrako gora-behera guztiak norberaren aldekoak izango direla itxaroten dutenak. 4. Berari ez zitzaiola inoiz ondo iruditu izan Abariko defendatzea eta beraiek zirela horren testigu; baina Biturigiarren zuhurtasun ezak eta gainontzekoen amoreginkortasunak zorigaitz hura sofritzea izan zuela ondorio. 5. Halere, berak berehala konponduko zuela

tamen se celeriter maioribus commodis sanaturum. 6. Nam, quae ab reliquis Gallis civitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturum atque unum consilium totius Galliae effecturum, cuius consensui ne orbis quidem terrarum possit obsistere; idque se prope iam effectum habere. 7. Interea aequum esse ab iis communis salutis causa impetrari ut castra munire instituerent, quo facilius repentinos hostium impetus sustinerent.

XXX. 1. Fuit haec oratio non ingrata Gallis, ea maxime quod ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat et conspectum multitudinis fugerat; 2. plusque animo providere et praesentire existimabatur, quod, re integra, primo incendendum Avaricum, post deserendum censuerat. 3. Itaque, ut reliquorum imperatorum res adversae auctoritatem minuunt, sic huius ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur. 4. Simul, in spem veniebant eius adfirmatione de reliquis adiungendis civitatibus; primumque eo tempore Galli castra munire instituerunt; et sic sunt animo consternati homines insueti laboris, ut omnia quae imperarentur sibi patienda existimarent.

XXXI. 1. Nec minus quam est pollicitus Vercingetorix animo laborabat ut reliquas civitates adiungeret, atque earum principes donis pollicitationibusque alliciebat. 2. Huic

6 nam quae A(?) M, LN: namque BRS β || consensui αTf: -u U || possit *codd.*: -er *Meusel* || 7 interea: itaque LN || hostim repentinos β || sustinerent α: sustinere possent β.

XXX. 1 et maxime α: et *om.* β || <se>: *add. ed. pr.* || 4 sunt: erant *Held* || patienda α: pat- et perferenda β fac- et perf- *Gert.*

XXXI. earum principes sonis pollicitationibusque β: eas bonis pollicitationibus α || a(l)liciebat: -cebat A, T^l.

hori arrakasta handiagoak lortuz, 6. zeren, gainontzeko Galiarrekin bat egin ez zuten herriak³⁸ bere abileziaz bereganatuko baitzituen eta Galia guztiko iritziak bateratuko, eta batasun hari ez eta mundu osoak ere ezingo baitzion aurre egin; eta hori ia lortu izan zuela. 7. Bitartean, bidezkoa zela guztien salbamena lortzeko kanpamendua gotortzeko erabakia hartzea etsaien bat-bateko erasoei errazago aurre egin ahal izateko.

XXX. 1. Ez zuten gaizki hartu Galliarrek hitzaldi hau, batez ere Berzingetorix ez zegoelako gogaitua nahiz hain jipoi handia hartu izan zuen, eta ez zuelako bere burua ezkututzen, ez eta jendearen begiradetatik ihes egiten; 2. uste zuten, besteak baino azkarrago gauzak antzematen eta aurreikusten zituela, zeren, oraindik egoerak okerrera egin ez zuenean, Abarikori su eman eta gero suntsitu egin behar zela proposatu izan baitzuen. 3. Eta horrela, zorigaitzak beste buruzagien apinpidea gutxiesten duen bezala, aldiz, haren duintasuna, zoritxar hura jasanda ere, egunetik egunera handituz zihoan. 4. Aldi berean, gainontzeko galiar herriak erakartzeari buruzko baieztapenak itxaropena ematen zien; momentu hartan erabaki zuten Galiarrekin, lehenengo aldiz, kanpamendua gotortzea; eta lan hartan ohiturarik ez izan arren, hain beldurtuta zeuden ezen, agintzen zitzaizen guztia jasan behar zutela pentsatzen baitzuten.

XXXI. 1. Bestalde, Berzingetorixek, horrela promestu zuenez, etengabe ematen zion bere buruari gainontzeko galiar herriak nola bereganatu asmatu nahian eta haien buruzagiak eskaintza eta promesekin erakartzen ahalegintzen zen. 2. Ekintza hartarako gizon aproposak aukeratu zituen,

³⁸ *Quae ... civitates*: aurrekaria erlatibozkoaren ondoren azaltzen da kasu honetan.

rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdola aut amicitia facillime capere posset. 3. Qui, Avarico expugnato, refugerant, armandos vestiendosque curat; 4. simul, ut deminutae copiae redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus, quem et quam ante diem in castra adduci velit, sagittariosque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri et ad se mitti iubet. His rebus celeriter id quod Avarici deperierat expletur. 5. Interim Teutomatus, Olloviconis filius, rex Nitiobrogum, cuius pater ab senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero et quos ex Aquitania conduxerat, ad eum pervenit.

XXXII. 1. Caesar, Avarici complures dies commoratus summamque ibi copiam frumenti et reliqui commeatus nactus, exercitum ex labore atque inopia refecit. 2. Iam prope hieme confecta, cum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur et ad hostem proficisci constituisset, sive eum ex paludibus silvisque elicere sive obsidione premere posset, legati ad eum principes Haeduorum veniunt oratum ut maxime necessario tempore civitati subveniat: 3. summo esse in periculo rem, quod, cum singuli magistratus antiquitus creati atque regiam potestatem annum obtinere consuissent, duo magistratum gerant et se uterque eorum legibus creatum esse dicat. 4. Horum esse alterum Convictolitanem, florentem et inlustrem adules-

2 capere AM, L² capi β om. BRSL¹N || 4 deminutae β: di- α || permagnus: magnus A(M) || in gallia numerus β || 5 teutomatus: -motus AM β || magno numero equitum suorum β.

XXXII. 1 avarici β: -o α || co(m)plures: -is T || nactus: nactus B¹ nantus A || refecit: -icit AM β || 2 ueniunt α: -erunt β || 3 annum α: annum β || esse α: om. β.

amarruzko hitzez edo adiskidetasunaren bidez erraz engainatu zitzakeenak. 3. Abariko erasota ihesi etorritakoez armak eta jantziak izan zitzaten arduratzen da. 4. Aldi berean, hainbeste murriztutako bere tropak indartzeko, soldadu kopuru jakin bat eskatzen die herri desberdinei eta zein eperen barruan nahi duen kanpamenduaren aurrera eramatea; arkulari guztiak —Galian halako asko baitzegoen³⁹— bilatu eta beregana bidaltzeko agintzen du. Neurri hauekin berehala osatzen du Abarikon⁴⁰ galdutakoa. 5. Bitartean, Ollobikonen seme Teutomako, Nitobrogiarren erregea, zeinen aita gure Senatuak Lagun izendatu izan baitzuen, bere zaldun talde handiarekin eta Akitania-tik ekarri zuenarekin, harengana iritsi zen.

XXXII. 1. Zesarrek Abarikon egun batzuk eman eta garia nahiz gainontzeko elikagaiak ugaritasunez bildu ondoren, nekatua eta gosetua zegoen armada indarberritu zuen. 2. Negua ia bukatuta, urte sasoiak berak gerra egitera bultzatzen zuenez eta etsaiarengana abiatzea erabakita zuelarik ea etsaia padura eta basoetatik irtenaraziz edo setiatuz ingura ote zezakeen, heduar buruzagiak etortzen dira harengana ordezkari gisa beren herriari hain une larrian laguntzeko eskatzera: 3. esaten zioten beren egoera oso arriskutsua zela zeren, antzinatek magistratu bakar bat izendatu eta urtebeterako erregetza-boterea eman ohi ziotelarik, orduan bik eskuratuta baitzeukaten agintea eta bakoitzak bere burua legearen arabera izendatua izan zela baitzioen. 4. Hauetako bat Konbiktolitano zen, gazte azkarra eta famili onekoa, bestea

³⁹ Galiarren artean arkuak arma gisa erabiltzen zen baina ehizan gudan baino gehiago; dena den, badirudi, 57. urtean Zesarrek arkulariak armadan eramateak, ordurako gerra arazoetan hain parte hartzea normalizatua zegoela adieraziko lukeela (Berzingetorixen arkulariak VII. liburu honetako 41 eta 81 kapituloetan parte hartzen ditugu).

⁴⁰ *Anarici*: lokatiboa.

centem, alterum Cotum, antiquissima familia natum atque ipsum hominem summae potentiae et magnae cognationis, cuius frater Valetiacus proximo anno eundem magistratum gesserit. 5. Civitatem esse omnem in armis, divisum senatum, divisum populum, suas cuiusque eorum clientelas. Quod si diutius alatur controversia, fore uti pars cum parte civitatis confligat. Id ne accidat, positum in eius diligentia atque auctoritate.

XXXIII. 1. Caesar, etsi a bello atque hoste discedere detrimentosum esse existimabat, tamen, non ignorans quanta ex disensionibus incommoda oriri consuessent, ne tanta et tam coniuncta populo Romano civitas, quam ipse semper aluisset omnibusque rebus ornasset, ad vim atque arma descenderet, atque ea pars quae minus sibi confideret auxilia a Vercingetorige arcesseret, huic rei praeventendum existimavit, 2. et, quod legibus Haeduorum, iis qui summum magistratum obtinerent excedere ex finibus non liceret, ne quid de iure aut de legibus eorum deminuisse videretur, ipse in Haeduos proficisci statuit senatumque omnem et quos inter controversia esset ad se Decetiam evocavit. 3. Cum prope omnis civitas eo convenisset, docereturque, paucis clam convocatis, alio loco, alio tempore atque oportuerit fratrem a fratre renuntiatum, cum leges duo ex una familia, vivo utroque, non solum magistratus creati vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent, Cotum imperium deponere coegit. 4. Convictolitanem, qui per sacerdotes, more civitatis, in-tromissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere iussit.

4 ualetiacus BRSLN, T: -ciacus M, f-ciacus A altiacus U ataacus I || 5 omnem esse S, T.

XXXIII. 1 a bello: bello LN¹ β || descenderet β: disced- α || sibi β: om. α || 2 iis ed. pr.: is M his *cell.* || de iure aut de legibus AM, BRS: de iure aut legibus LN de legibus aut iure β de legibus *Mommsen* || eorum: om. LN || ad se: *post* etiam LN om. U I || decetiam AM β: etiam BRLN et S || 3 a AM β: et BRSLN || duo: duos LN || coegit: cogit LN.

Koto, oso familia zaharreko semea eta bera ere botere handiko gizona eta sendiarte ospetsukoa, zeinen anai Baletaikok aurreko urtean kargua eduki izan baitzuen. 5. Hiri guztia armetan zegoela, Senatua zatituta, herria bananduta, bakoitzak bere klientelak zituela. Eztabaida gehiago luzatzen bazen, hauxe gertatuko zela, hots, herritar batzuek besteen kontra borrokatuko zutela. Hura gerta ez zedin bere ardura eta agintean jartzen zela.

XXXIII. 1. Zesarrek, gerra utzi eta etsaiarengandik aldentzea kaltegarria zela pentsatzen zuen arren, halere, desadostasunek zenbat gaitz sortu izan duten ondo zekienez, berak beti hainbeste lagundu eta era guztietara ohoretu izan zuen herria, Erromatar herriarekin hain lotuta zegoen herri boteretsua indarkerian eta barne-borrokan eror ez zedin, eta beregan konfidantza gutxien zuen alderdiak Berzingetorixi laguntzarik eska ez ziezaion egoera hura konpontzeko, neurriak hartu beharko zituela pentsatu zuen; 2. horrela, heduar legeen arabera, magistratura gorena betetzen zutenek mugetatik irten ezin zutenez, herriko ohiturak edo legeak gutxiesten zituela ikus ez zedin, bera pertsonalki Heduarrengana abiatzea erabakitzen du eta Senatu guztia nahiz lehian zeudenak Dezetiara deitzen ditu. 3. Ia herri osoa han bildu izan zelarik, Zesarrek, batzuek isilpean esanda, jakin izan zuen anai batek besteari okerreko lekua eta unea iragarri zizkiola; legeek familia bereko bi pertsona, biak bizirik egonik, ez bakarrik magistratu izendatuak izatea baita Senatuan egotea ere debekatzen zutenez, Koto agintea eskutik uztera behartu zuen. 4. Magistratura hutsik egon zen bitartean, herriko ohituren arabera apaizen bitartez izendatua izan zen Konbiktolitanok boterea har zezala agintzen du.

XXXIV. 1. Hoc decreto interposito, cohortatus Haeduos ut controversiarum ac dissensionis obliviscerentur atque, omnibus omissis rebus, huic bello servirent eaque quae meruissent praemia ab se, devicta Gallia, exspectarent equitatumque omnem et a peditum milia X sibi celeriter mitterent, quae in praesidiis rei frumentariae causa disponderet, exercitum in duas partes divisit: 2. quattuor legiones in Senones Parisiosque Labieno ducendas dedit, sex ipse in Arvernos ad oppidum Gergoviam secundum flumen Elaver duxit; equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. 3. Qua re cognita, Vercingetorix, omnibus interruptis eius fluminis pontibus, ab altera fluminis parte iter facere coepit.

XXXV. 1. Cum uterque utriusque esset exercitus in conspectu fereque e regione castris castra poneret, dispositis exploratoribus necubi, effecto ponte, Romani copias traducerent, erat in magnis Caesari difficultatibus res, ne maiorem aestatis partem flumine impediretur, quod non fere ante autumnum Elaver vado transiri solet. 2. Itaque, ne id accideret, silvestri loco castris positus, e regione unius eorum pontium quos Vercingetorix rescindendos curaverat, postero die cum duabus legionibus in occulto restitit; 3. reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit, carptis quibusdam cohortibus, ut numerus legionum constare videretur. 4. His quam longissime possent progredi iussis, cum

XXXIV. 1 dissensionis α : -um β || his: iis U hiis T *del. Beroald* || eaque quae *ed. pr.*: ea qu(a)e α U/atque Tj/ || ab se α : a se β || 3 vercingetorix α : a -rige β || fluminis parte α : parte elaveris β .

XXXV. 1 utriusque β : -imque α || esset β : exisset α || exercitus α : -ui β || castris: caesaris *Paul cast<rorum caesa>ris* Nitsche || poneret β : -ebant α -ebat *Beroald* [*<Vercingetorix> ante castris addito*] caesari Tj, U¹: -is a /U² || 2 castris positus β : situs α || postero die α : postridie β || 3 carptis *F*: capti T1 (?), *U* captis *cell.* || uti *Sb*: uti *cell.* || 4 progredi β : egr- α .

XXXIV. 1. Agindu hau emanda, Heduararak konbentzitu zituen eztabaida eta istiluez ahaztu, eta, arazo haiek guztiak baztertuta, gerra hartan sar zitezen, jakinik, behin Galia garaitua izan ondoren, berak merezi zituzten sariak emango zizkiela; limurtu zituen baita zalduneria osoa eta hamar mila oinezko berari azkar bidal ziezazkioten hornigaiak zaindu ahal izateko eta ejerzitua bi zatitan banatu zuen: 2. lau legio Labienori eman zizkion Senoniar eta Parisiarrengana eraman zitzen, berak berriz sei zuzendu zituen Arbarniarrengana, Gergobiako gotorlekura, Elaber ibaia jarraituz; zalduneriaren zati bat haren esku utzi zuen, beste zatia beretzat hartuta. 3. Ekintza hauen berri izan zuenean, Berzingetorix, ibaiko zubi guztiak bertan behera amaitu gabe utzita, ibaia- ren beste aldetik abiatzen hasi zen.

XXXV. 1. Bi ejerzituak bata bestearen begibistan egonik eta kanpamenduak ia aurrez aurre kokatuak, ikerlariak ezarri ondoren Erromatarrek, zubi bat egin eta beren tropak beste aldera pasa zituzten; Zesarrentzat egoera oso zaila zen, ibaia ia udara osoan pasabidea eragotziko ziolako beldurrez, Elaber ibaia ia igarogaitza baita udazkena aurretik. 2. Horrela, hori gerta ez zedin, kanpamendua leku basati batean kokatu, eta Berzingetorixek mozteko agindu izan zuen zubietako baten⁴¹ aurrean biharamunean bi legiorekin ezkutatuta egon zen. 3. Gainontzeko tropak bagajea guztiarekin batera, ohi bezala, legio batzuk banatu ondoren martxan jarri zituen, legio kopuruak murriztu gabe zirauela ikus zedin. 4. Ahalik eta urrutien joateko agindua eman ondoren, egu-

⁴¹ *unius eorum pontium*: normalean unus, ex + ablatiboarekin eraikitzen da; genitiboa izenordeekin.

iam ex diei tempore coniecturam caperet in castra perventum, isdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere coepit. 5. Celeriter effecto opere legionibusque traductis et loco castris idoneo delecto, reliquas copias revocavit. 6. Vercingetorix, re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit.

XXXVI. 1. Caesar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit equestrique eo die proelio levi facto, perspecto urbis situ, quae, posita in altissimo monte, omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperavit, de obsessione non prius agendum constituit quam rem frumentariam expedisset. 2. At Vercingetorix, castris prope oppidum positus, mediocribus circum se intervallis separatim singularum civitatum copias conlocaverat, atque, omnibus eius iugi collibus occupatis qua despici poterat, horribilem speciem praebebat, 3. principesque earum civitatum quos sibi ad consilium capiendum delegerat prima luce cotidie ad se convenire iubebat, seu quid communicandum seu quid administrandum videretur, 4. neque ullum fere diem intermittebat quin equestri proelio, interiectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum periclitaretur. 5. Erat e regione oppidi collis, sub ipsis radicibus montis, egregie munitus, atque ex omni parte circumcisis; quem si tenerent nostri, et aquae magna parte et pabulatione libera prohibitori hostes

4 diei α : *om.* β || caperet β : ceperat α || 5 traductis β : *om.* α .

XXXVI. 1 oppugnatione β : exp- α || desperavit de obsessione β : *om.* α [cf. R. E. A., 1925, p. 285 || 2 in monte β : *om.* α || civitatum AM, S β : -ium BRLN || dispici S: des- *cell.* || 3 civitatum M², S β : -ium AM¹ BRLN || capiendum consilium T, U/ || cotidie α : *om.* β || iubebat conuenire β || 4 periclitaretur β : perspiceretur α perspiceret T² || 5 aquae magna parte [magnae parte B¹, T¹ magna ex parte M²] *add.*: aqua magnam partem Clarke aqua magna ex parte Kruffert.

na pasa ahala kanpamendura iritsiak izango zirela iritzi zue-
nean, zubia berreraikitzen hasi zen behelaldea osorik zuten
euskarri berberen gainean. 5. Zubia berehala burututa, legioak
beste aldera pasarazi eta kanpamenduarentzat leku egokia au-
keratuta, gainontzeko tropei deitu zien. 6. Berzingetorixek,
ekintza hauetaz ohartuta, bere nahiaz kontra borrokatu behar
ez izateko, abiada bizian aurrera jarraitu zuen.

XXXVI. 1. Zesar, leku hartatik Gergobiara bost jardun-
alditan⁴² iritsi zen eta egun hartan zaldizko borroka saio la-
bur bat egin eta hiriaren kokagunea aztertuta (oso altua zen
mendi batean kokatuta egonik, sarrera guztiak oso zailak
baitzituena), hura erasotzeko asmoa baztertu egin zuen; setia-
ketari zegokionez berriz, gari hornidura segurtatu artean ez
burutzea erabaki zuen. 2. Baina Berzingetorixek, kanpamen-
dua hiritik gertu, mendi gainean ezarrita, bere biran kokatu
zituen tropak, elkarren artean tarte txikiak utzirik herri ba-
koitzekoak bereizita, eta mendikate hartako hegi guztiak bete
zituztenean begiek atzeman zezaketen zabalera guztian, ikus-
kizun ikaragarria azaltzen zuten; 3. erabakiak hartzen lagun-
tzeko aukeratu izan zituen herrietako agintariak, eguna argi-
tzerakoan beregana joateko agintzen zien zerbait iragarri edo
erabaki behar zela zeritzonean, 4. eta ez zuen ia egun bakar
bat ere pasatzen uzten soldaduen gogoia eta adorea⁴³ zaldizko
guduxkatan —arkulariak barne zirela— frogatu gabe. 5. Hi-
riaren aurrean, mendi oinean bertan, sendo gotortutako mui-
no bat zegoen, alde guztietatik harkaitzez bete; geureek hura
hartzen bazuten, ziurrenik etsaiei ur bila, neurri handi batean,

⁴² *quintis castris*: hizkera militarrean erabiltzen zen esamoldea egunak zenba-
tzeko.

⁴³ *quid ... animi ac virtutis*: genitibo partitiboa.

videbantur. 6. Sed is locus praesidio ab his non infirmo tenebatur. 7. Tamen, silentio noctis Caesar ex castris egressus, priusquam subsidio ex oppido veniri posset deiecto praesidio, potitus loco, duas ibi legiones conlocavit fossamque duplicem duodenum pedum a maioribus castris ad minora perduxit, ut tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli commeari possent.

XXXVII. 1. Dum haec ad Gergoviam geruntur, Convictolitanis Haeduis, cui magistratum adiudicatum a Caesare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernibus pecunia, cum quibusdam adulescentibus conloquitur; quorum erat princeps Litavicus atque eius fratres, amplissima familia nati adulescentes. 2. Cum his praemium communicat hortaturque ut se liberos et imperio natos meminerint. 3. Unam esse Haeduum civitatem quae certissimam Galliae victoriam detineat; eius auctoritate reliquas contineri; qua traducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore. 4. Esse non nullo se Caesaris beneficio adfectum, sic tamen ut iustissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. 5. Cur enim potius Haedui de suo iure et de legibus ad Caesarem disceptatorem, quam Romani ad Haeduos veniant? 6. Celeriter adulescentibus et oratione magistratus et praemio deductis, cum se vel principes eius consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quaerebatur, quod civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant.

6 infirmo *Zucher*: nimis [min(?) B] firmo *odd.* || tenebatur, tamen: tamen, tenebatur *Ondendorp* || 7 veniri posset α : venire possent β .

XXXVII. 1 adiudicatum a caesare: a caesare adsignatum β || litavicus M, BRS, U: lituicus *f.* / litavictus A litavicus LN litavius T || fratres, U || 2 his: iis U || hortaturque α : eos *add.* β || 3 distineat NR² L², T*f.* L: dest- M, L¹, U dedist- A, BRS || reliquas: -os T, U / || 5 et de: de *del. Mesuel* || disceptatorem: -orum R¹ -uri LNR².

eta zuhain bila lasai ibiltzea eragotziko zieten. 6. Baina leku hartan etsaiek goarnizio indartsua zeukaten. 7. Hala ere, gaueko isiltasunean Zesar kanpamendutik irten zelarik, hiritik laguntza tropak etorri ahal izan baino lehen goarnizioa handik bota eta lekuaz jabetuta, bi legio ezarri zituen han eta hobi bikoitz bat egin, hamabi oinetakoa, kanpamendu nagusitik txikiraino, handik —banaka bazen ere— etsaien ustekabeko erasoaldietatik babestuta joan-etorri ahal izateko.

XXXVII. 1. Gauza hauek Gergobia inguruan gertatzen ziren bitartean, Konbiktolitano heduarrek, zeinari Zesarrek, ikusi dugunez, magistratura gorena eskuetan ipini izan baitzion, Arberniarrek diru truke erosita, gazte batzuekin hitz egiten du; hauen artean Litabiko noblea zegoen eta honen anaiak, ospe handiko familia bateko semeak. 2. Hartutako dirua haiekin banatuta, gogoberotzen ditu, askeak eta agintzeko jaioak direla esanez; 3. heduar herria zela Galiaren garaipen ziorra oztopatzen zuen herrialde bakarra; bere aginpidez beste gainontzeko herriak atzerarazten zituela; herri hura Galiarregana pasatzen bazen, Erromatarrek Galian gelditzeko aukerarik ez zutela izango. 4. Berak Zesarrengandik faborerik hartu izan zuela, nahiz egiaz, Zesarrek berak zuen eskubide guztiz bidezko bat aitortzea besterik ez zuen egin; baina halere, gehiago axola zitzaioala guztien askatasuna. 5. Zergatik ba orduan, Heduarrek Zesar hartu behar zuten beren eskubide eta legeen epailetzat eta ez Erromatarrek Heduarregana jo? 6. Gazteek, magistratuaren hitzek eta sariak limurtuta, egitasmo haren gidari beraiek ere izan zitezkeela azaldu zuten, hura gauzatzeko modua aztertzen hasi ziren, herria gerra egitera ausarki bultzatua izan zitekeenik ez baitzuten

7. Placuit ut Litavicus decem illis milibus quae Caesari ad bellum mitterentur praeficeretur atque ea ducenda curaret, fratresque eius ad Caesarem praecurrerent. Reliqua qua ratione agi placeat constituunt.

XXXVIII. 1. Litavicus, accepto exercitu, cum milia passuum circiter XXX ab Gergovia abesset, convocatis subito militibus, lacrimans: 2. quo proficiscimur, inquit, milites? Omnis noster equitatus, omnis nobilitas interiit; principes civitatis, Eporedorix et Viridomarus, insimulati prodicionis, ab Romanis, indicta causa, interfecti sunt. 3. Haec ab his cognoscite qui ex ipsa caede fugerunt; nam ego, fratribus atque omnibus meis propinquis interfectis, dolore prohibeor quae gesta sunt pronuntiare. 4. Producuntur ii quos ille edocuerat quae dici vellet, atque eadem quae Litavicus pronuntiaverat multitudini exponunt: 5. [multos] equites Haeduum interfectos, quod conlocuti cum Arvernibus dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse atque ex media caede fugisse. 6. Conclamant Haedui et Litavicum obsecrant ut sibi consulat. 7. Quasi vero, inquit ille, consilium sit res, ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere et cum Arvernibus nosmet coniungere. 8. An dubitamus quin, nefario facinore admissio, Romani iam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem qui indignissime interiierunt, atque hos latrones interficiamus. 9. Ostendit cives Romanos qui, eius

7 ut α : uti β || litavicus: -icus S, T¹ (F) || ea ducenda: adduc- l.

XXXVIII. 1 xxx α : xl. β || ab: a *Mensel* || 2 nobilitas monis LN || interiit: periit U || ab α : a β || causa: re LN || 3 his β : ipsis α || fugerunt: effug- *Daebne* || 4 ii A: hii M hi BRSLN β || 5 multos α : omnes β *del. White* || fugisse: effug- *Paul* || 8 iam: una LN || est in nobis animi β .

uste. 7. Litabiko Zesarri gerrarako bidali behar zitzaizkion hamar mila gizonen buruzagi eta gidari-arduraduna egitea erabaki zuten eta haren anaiak Zesarrengana aurretik bidaltzea. Gainontzeko planak nola egin nahi dituzten erabakitzen dute.

XXXVIII. 1. Litabikok, armadaren gidaritza onartuta, Gergobiatik hogeita hamar mila pausutara zegoelarik, bat-batean soldaduak bildu eta negarrez esan zien: 2. «Nora goaz, soldaduok? Gure zalduneria osoa, gure noble guztiak hilda daude; herriko buruzagiak, Eporedorix eta Biridomaro, iruzurrez faltuki salatuta, Erromatarren esku hil dira epaiketarik gabe. 3. Gauza hauek dakizkizue hilketa hartatik ihes egin zutenen ahoz; eta niri ere, anai eta senitarteko guztiak hilda, doluminak ez dit uzten gertatutakoa azaltzen». 4. Aurreratu ziren orduan berak nahi zuena esateko ikasita zeuzkanak eta Litabikok esandako gauza berdinak azaltzen dizkiote jendetzari; 5. Heduar zaldun [asko] erailak izan zirela Arbeniarrekin elkarrizketatu izana leporatzen zitzaielako; beraiek ere jendaratean ezkutatu behar izan zutela eta hilketaren erdian ihes egin. 6. Heduarrek, deiadarka, beraietaz arduratu dadila eskatzen diote Litabikori. Hark erantzuten die: 7. «Erabakiak hartzen ibiltzeko modukoa balitz bezala egoera, Gergobiara abiatu eta Arbeniarrekin bateratu beharrean! 8. Akaso zalantzan jar al dezakegu Erromatarrak, hilketa ikaragarri hori burutu ondoren, gu hiltzera etorriko direla? Horregatik, adorerik baldin badugu, hain lotsagarri hil direnen heriotza mendeka dezagun eta lapur hauek erahil!⁴⁴» 9. Bere babesaz fidatuta, berarekin bat egin zuten

⁴⁴ Zesarrek kapitulo honetan, ohi ez bezala, estilo zuzena erabiltzen du: dirudie-nez, diskurtoak bizitasun berezia, garra eta indarra duenean erabiltzen duen teknika da estilo ez zuzenaren ordez (ik. V, 30).

praesidii fiducia, una erant; magnum numerum frumenti commeatusque diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit. 10. Nuntios tota civitate Haeduorum dimittit, eodem mendacio de caede equitum et principum permovet; hortatur ut simili ratione atque ipse fecerit suas iniurias persequantur.

XXXIX. 1. Eporedorix Haeduus, summo loco natus adulescens et summae domi potentiae, et una Viridomarus, pari aetate et gratia, sed genere dispari, quem Caesar, ab Divitiaco sibi traditum, ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evocati. 2. His erat inter se de principatu contentio, et in illa magistratuum controversia alter pro Convictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnaverant. 3. Ex his Eporedorix, cognito Litavici consilio, media fere nocte rem ad Caesarem defert; orat ne patiatur civitatem pravis adolescentium consiliis ab amicitia populi Romani deficere; quod futurum provideat, si se tot hominum milia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere neque civitas levi momento aestimare possit.

XL. 1. Magna adfectus sollicitudine hoc nuntio, Caesar, quod semper Haeduorum civitati praecipue indulserat, nulla interposita dubitatione, legiones expeditas quattuor equitatumque omnem ex castris educit, 2. nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, quod res posita in celeritate

9 erant: ierant *Mommsen* || magnum α : continuo magnum β || interfecit α : -cipit β || 10 eodem α : in eodem β || permouet LN: permanet B¹ (?) permonet *cell.*

XXXIX. 1 sibi ab deutiaco β || loco α : *om.* β || 2 et α : *om.* β || magistratum α : -tum U¹-us T¹ || conuictolitau AM, B¹, U¹: -e LN -o RSB² conuicto litaio T conuictolitavico f || coto LN: cotto *cell.* || pugnaverant α : -at β || 3 litavici: -ici T (f) || prouideat BRSLN: -erat AM β . || possit *Vascosan*: -et *codd.*

XL. 1 quod α : qui β || 2 in celeritate posita LN.

Erromatar hiritarrak azaltzen dizkie; gari eta elikagai kopuru handi bat kendu eta oinaze gogorrek jasanaraziz hiltzen ditu. 10. Heduar herri guztian zehar mezulariak bidaltzen ditu, zaldunen eta herriko nobleen erahilketaren gezurra bera medio jendea berotzeko; berak egin duen moduan jokatzu jasandako laidoen mendeku hartzeko konbentzitzen ditu.

XXXIX. 1. Eporedorix heduarra, herri hartako leinu noble eta boteretsu bateko semea, eta harekin Biridomaro (adin eta aginpide berdintsukoa baina leinu baxukoa eta Zesarrek, Dibiziakoren eskutik bere babespean hartuta, sorleku ilun hartatik handitasun gorenera altxatu izan zuena), zaldunen artean zetozen Zesarrek berariaz deituta. 2. Biek nagusitza zela medio tirabirak zituzten eta magistraturari buruzko liskar hartan, batak Konbiktolitanoren alde, besteak Kotoren alde borrokatu izan zuten beren bitarteko guztiekin. 3. Bietako batek, Eporedorixek, Litabikoren proposamena ezagututa, gau erdi inguruan Zesarri jakinarazten dio berria; arren eskatzen dio, gazte maltzur batzuen ideien-gatik herriak ez dezala Erromatarren adiskidetasuna galdu; hainbeste mila gizonen etsaiekin bat egiten bazuen, hori gertatuko zela aurreikusten baitzuen eta haien bizia ezingo baitzuten beren senitartekoek gutxietsi ez eta herriak garrantzi gutxikotzat hartu.

XL. 1. Zesarrek, berri honekin guztiz kezkatuta, beti izan baitzen bereziki eskuzabala heduar herriarekin, zalantzan egon gabe, zamarik gabeko lau legio eta zalduneria osoa ateratzen ditu kanpamendutik, 2. eta hain une larrian, kanpamendua biltzeko ere ez zuten denborarik izan, salbamera azkartasunean

videbatur; 3. C. Fabium legatum cum legionibus duabus castris praesidio relinquit. Fratres Litavici cum comprehendi iussisset, paulo ante reperit ad hostes fugisse. 4. Adhortatus milites ne necessario tempore itineris labore permoveantur, cupidissimis omnibus, progressus milia passuum XXV, agmen Haeduorum conspicatur; immisso equitatu, iter eorum moratur atque impedit interdicitque omnibus ne quemquam interficiant. 5. Eporedorigem et Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites versari suosque appellare iubet. 6. His cognitis et Litavici fraude perspecta, Haedui manus tendere et deditionem significare et, proiecitis armis, mortem deprecari incipiunt. 7. Litavicus cum suis clientibus, quibus more Gallorum nefas est etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergoviam profugit.

XLI. 1. Caesar, nuntiis ad civitatem Haeduorum missis, qui suo beneficio conservatos docerent quos iure belli interficere potuisset, tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergoviam novit. 2. Medio fere itinere, equites a Fabi missi quanto res in periculo fuerit exponunt. Summis copiis castra oppugnata demonstrant, cum crebro integri defessis succederent nostrosque adsiduo labore defatigarent, quibus, propter magnitudinem castrorum, perpetuo esset isdem in vallo permanendum. 3. Multitudine sagittarum atque omnis generis telorum multos vulneratos; ad

3 c. fabium β : c. om. α || relinquit α Ul: -iquit Tj || litavici: -ici S (F) || reperit: reperit SL (?) || fugisse α : profug- β || 4 permoueantur *cod.*: -erentur *Schmalz* || conspicatur β : -us α || 5 eporedorigem β : eporid α || appellare α : -i SB || 6 litavici: litiuici BRS || et deditionem β : et om. α et deditionem significare *del. Paul* || 7 litavicus T, Ul: -icus α (f) || profugit α : perf- β .

XLI. 1 noctis: *del. von Göler* || mouit α : -et β || 2 integri defessis crebro β || isdem [isdem LN] α : eisdem β || 3 omnis generis α : -i -e β .

zetzala baitzirudien; 3. K. Fabio ordezkoa utzi zuen bi legioekin kanpamendua zaintzeko⁴⁵. Zesarrek, Libitakoren anaiak atxilotzeko agindua emana zuelarik, zertxobait lehenago etsaiengana ihes egin zutela jakin zuen. 4. Soldaduak adoretu eta gero bideko nekeek hain une larrian atzeratu ez zituzaten, guztiak gogoberotuta, hogeita bost mila pausu ibili eta Heduarren tropak begiztatu zituen; zalduneria haien aurka bidalita, haien ibilaldia geldiarazi eta oztopatzen du, bere soldaduei inor hiltzea debekatuz. 5. Heduarrek hildakotzat zeuzkaten Eporedorixi eta Biridomarori, zaldunen artean aurreratu eta beretarei dei egiteko agintzen die Zesarrek. 6. Haiek ezagutu eta Litabikoren engainua argituta, Heduarrek eskuak luzatzen, errendizioa eskatzen eta, armak bota ondoren, heriotza erregutzen hasi ziren. 7. Litabikok, bere kliente guztiekin, galiar ohi-turaren arabera ez baitute zilegi nagusiaren ondotik alde egitea zoritxar handienez ere, Gergobiara ihes egiten du.

XLI. 1. Zesarrek Heduarrengana mezulariak bidali ondoren, bera eskuzabala zelako gerra eskubideaz hil zitzakeenak bizirik utzi zituela azaldu ziezaien⁴⁶, gaueko hiru ordu atsedean hartzeko armadari utzita, kanpamendua Gergobiarantz gidatu zuen. 2. Ibilaldiaren erdian Fabiok bidalitako zaldun batzuek zer nolako arriskuak igaro zituzten azaldu zieten. Kanpamendua tropa ugari inguratzen zutela adierazten diete, borrokan aritu gabeko soldadu berriek, oso maiz, nekatutakoak ordezkatzeko zitzuztelarik gureak (kanpamendua handia zenez, etengabe eta erreleborik gabe hesian iraun behar baitzuten) behin eta berriaz erasoka aritzeaz nekatuta zeuden bitartean; 3. asko zirela gezi mordoez eta era guztietako jaurtikilariek zauritutakoak; eraso

⁴⁵ *Castris praesidio*: datibo bikoitza.

⁴⁶ *qui ... docerent*: balio finala duen erlatibozko esaldia.

haec sustinenda magno usui fuisse tormenta. 4. Fabium, discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere ceteras pluteosque vallo addere et se in posterum diem ad similem casum parare. His rebus cognitis, Caesar summo studio militum ante ortum solis in castra pervenit.

XLII. 1. Dum haec ad Gergoviam geruntur, Haedui, primis nuntiis ab Litavico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. 2. Impellit alios avaritia, alios iracundia et temeritas, quae maxime illi hominu generi est innata, ut levem auditionem habeant pro re comperta. 3. Bona civium Romanorum diripiunt, caedes faciunt, in servitute abstrahunt. 4. Adiuvat rem proclinatam Convictolitanis plebemque ad furorem impellit, ut, faciore admissso, ad sanitatem reverti pudeat. 5. M. Aristium, tribunum militum, iter ad legionem facientem, fide data ex oppido Cabillono educunt; idem facere cogunt eos qui negotiandi causa ibi constiterant. 6. Hos continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt; repugnantes diem noctemque obsident; multis utrimque interfectis, maiorem multitudinem armatorum concitant.

XLIII. 1. Interim, nuntio adlato omnes eorum milites in potestate Caesaris teneri, concurrunt ad Aristium, nihil publico factum consilio demonstrant; 2. quaestionem de bonis direptis decernunt, Litavici fratrumque bona publicant, legatos ad Caesarem sui purgandi gratia mittunt. 3. Haec faciunt

4 ad similem casum parare *Mensei*: similem ad casum parare β similemque casum apparare α || 5 bis S β : iis *cell.*

XLII. 1 primis α : trinis β || ab: α AM || litavico: -uico S, T (β) litouicco M || 4 proclinatam α : inclin- β || convictolitanis: -abis T¹, U || plebemque α : plebem β || pudeat reuert β || 5 data fide β || cauillono α : -onno β || 6 <in>: *add. ed. pr.* || ad arma β : armatorum α .

XLIII. 1 eorum omnes β || 2 litavici: -ici S, (β) || purgandi sui β .

hauei aurre egiteko oso baliagarriak izan zituztela guda-tresnak. 4. Haiek alde egin zutenean, Fabio bi ate ez beste guztiak murrux itxen eta hesiari parapetoak gehitzen ari zen eta biharamunerako erasoaldi berdintsu batetarako prestatzen. Gauza hauen berri izan ondoren, Zesar, soldaduen ahalegin izugarriari esker, eguna argitu baino lehen kanpamendura iritsi zen.

XLII. 1. Gergobia inguruan gauza hauek gertatu bitartean, Heduarrek, Litobikok bidalitako lehenengo mezuak jasota, ez dute eztabaidatzeko ere betarik hartzen. 2. Batzuk diru goseak bultzatzen ditu, beste garak eta ausardiak, bereziki giza arraza hark berezkoak dituen bizioak, zurrumurrutxikiena ere egitzat jotzen baitute. 3. Erromatar hiritarren ondasunak lapurtzen dituzte, haiek hil eta esklabo egiten. 4. Konbiktolitanok giroa gakotu egiten du eta herritarren grina berotzen, krimen bat burututa, atzera egiteak lotsa eman diezaien. 5. Legioarenganako bidea egiten ari zen M. Aristio tribuno militarra, kalterik gabe joango delako hitza jasota, Kabillonon gotorlekutik irtenarazten dute; 6. gauza bera egitera behartzen dituzte sal erosketa lanetan aritzeko han bizi zirenak. Behin eta berriz bideetan oldartuta, bagajeak kentzen dizkiete; aurre egiten dietenez, egun oso batez bere gauarekin erasotzen dituzte; bi alderdietan gizon asko hilik gertatu ondoren, armatutako gizon gehiago laguntzera deitzen dituzte.

XLIII. 1. Bitartean, heduar soldadu guztiak Zesarren mende zeudelako berria iragarrita, Aristioarengana joaten dira lasterka eta hura guztia ez zela, inondik ere, gobernu-batzarraren aginduz eginga izan azaltzen diote. 2. Lapurtutako harrapakinen inbentarioa egiteko agintzen dute, Litabikoren anaien ondasunak konfiskatzen eta Zesarrengana legatuak bidaltzen dituzte beren buruak zuritzeko. 3. Hau

recuperandorum suorum causa; sed, contaminati facinore et capti compendo ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, timore poenae exterriti, consilia clam de bello inire incipiunt civitatesque reliquas legationibus sollicitant. 4. Quae tamen si Caesar intellegebat, tamen quam mitissime potest legatos appellat: nihil se propter inscientiam levitatemque vulgi gravius de civitate iudicare neque de sua in Haeduos benevolentia deminueret. 5. Ipse, maiorem Galliae motum exspectans, ne ab omnibus civitatibus circumscisteretur, consilia inibat quemadmodum a Gergovia discederet ac rursus omnem exercitum contraheret, ne profectio, nata ab timore defectionis, similis fugae videretur.

XLIV. 1. Haec cogitanti accidere visa est facultas bene rei gerendae. Nam, cum in minora castra operis perspiciendi causa venisset, animadvertit collem qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix prae multitudine cerni poterat. 2. Admiratus, quaerit ex perfugis causam, quorum magnus ad eum cotidie numerus confluebat. 3. Constabat inter omnes, quod iam ipse Caesar per exploratores cognoverat: dorsum esse eius iugi prope aequum, sed hunc silvestrem et angustum qua esset aditus ad alteram partem oppidi; 4. vehementer huic illos loco timere nec iam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin paene circumvallati atque omni exitu et pabulatione interclusi viderentur; 5. ad hunc muniendum omnes a Vercingetorige evocatos.

3 recuperandorum α : recup- β || causa suorum β || et timore β : et *om.* α || 4 levitatemque α : et levitatem β || 5 civitatibus α : *om.* β || ne profectio: nec pro- *Nitsche* || ab α : a β || similis α : que *add.* β .

XLIV. 1 accidere: accedere *UI* || rei gerendae α || perspiciendi α : pro- β || animadvertit: animum adu- *T, U* || qui ab hostibus tenebatur: *del. Sydow* || poterat: -uerat *Mensel* || 2 admiratus: miratus *Paul* || 3 sed hunc silvestrem α : sed silvestre β || oppidi partem β || 4 huic loco vehementer illos β || ab α : a β || quin α : non dubitari quin β || 5 muniendum α : locum *add.* β || omnes: homines *Dittenberger*.

guztia galdutakoak berreskuratzeko asmoz egiten dute; baina bidegabekeria batean nahasita egonik eta lapurtutako harra-pakinekin aberastuta, arazo hura jende askoren kontua zelako eta, zigorraren beldurrez ikaratuta zeudelako, ezkutuan gerrari buruzko planak aurrera eramaten hasi ziren eta gainontzeko herriak limurtzen. 4. Nahiz Zesar gauza haietaz konturatzen zen, halere ahal izan zuen begikotasun handienaz erantzun zien legatuei: berak plebearen ezjakintasuna eta arinkeriagatik ez zuela herri osoa gogor epaitzen eta ez zela gutxituko bere Heduarrenganako onberatasuna. 5. Berak bestalde, Galian matxinada handiagoa espero zuelako, herri guztiek ingura ez zezaten, buruari ematen zion pentsatzen Gergobiatik nola irten eta berriro ejerzitu guztia nola bildu bere irteerak —erreboltaren beldurrez egindako irteera—, ihesaren itxurarik har ez zezan.

XLIV. 1. Pentsatzen zegoela, egoera ondo bideratzeko aukera suertatu zela iruditu zitzaion. Izan ere, kanpamendu txikienera babes-lanak begiztatzeraz joan zelarik, etsaiek hartuta zeukaten mendixka bat atzeman zuen, gizonik gabe zegoena eta aurreko egunetan bertan zegoen jendetzarengatik ia ikusi ezin zena. 2. Harrituta, ihes egindakoei —egunero haietako mordo bat joaten baitzen harengana—, zergatia galdetzen die. 3. Denek ziotena bat zetorren Zesarrek jada ikerlarien bitartez jakin izan zuenarekin: mendi haren gailurra ia launa zela baina basatia eta hertsia gotorlekuaz bestaldeko sarbidea zegoen aldetik. 4. Haiek leku hura galtzeko oso beldur zirela eta haxe pentsatzen zutela, alegia, Erromatarrek hegi bat hartuz gero, bestea galtzen bazuten, hesiaz ia inguratuta eta irtetzeko nahiz zuhain bila joateko eragotzita geldituko liratekeela; 5. Berzingetorixek guztiei dei egin izan ziela leku hura gotortzeko.

XLV. 1. Hac re cognita, Caesar mittit complures equitum turmas eo de media nocte; imperat ut paulo tumultuosius omnibus locis pervagentur. 2. Prima luce, magnum numerum impedimentorum ex castris detrahi mulionesque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, collibus circumvehi iubet. 3. His paucos addit equites, qui latius ostentationis causa, vagentur. Longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones. 4. Haec procul ex oppido videbantur, ut erat a Gergovia despectus in castra, neque, tanto spatio, certi quid esset explorari poterat. 5. Legionem unam eodem iugo mittit et, paulum progressam, inferiore constituit loco silvisque occultat. 6. Augetur Gallis suspicio, atque omnes illo ad munitionem copiae traducuntur. 7. Vacua castra hostium Caesar conspicatus, tectis insignibus suorum occultatisque signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex maioribus castris in minora traducit legatisque quos singulis legionibus praefecerat quid fieri velit ostendit; 8. in primis monet ut contineant milites, ne studio pugnandi aut spe praedae longius progrediantur; 9. quid iniquitas loci habeat incommodi proponit; hoc una celeritate posse vitari; occasionis esse rem, non proelii. 10. His rebus expositis, signum dat et, ab dextra parte, alio ascensu, eodem tempore Haeduos mittit.

XLV. 1 eo de *dett.*, *Aldus*: eodem β eisdem α || imperat α : his *add.* β || pervagentur *Tf*: -garentur *U*/ uagarentur α || 2 impedimentorum: iumentorum *Ciacconi* || mulorumque... stramenta β : *om.* α || deque *Davies*: neque β || 3 latius α : cautius β || uagentur β : -garentur α || 4 gergouia β : -bia α || 5 et α : *om.* β || paulum: -o *AM*, *T*¹ || loco constituit *LN* || 6 ad munitionem β : munitionum α || 7 ne β : qui α || animaduenterentur α : animo adu- / animaduenteretur *Tf*, *U* || uelit *AM* β || uellet *BRSLN* || 9 incommodi habeat β || uitari β || mut- α || rem esse β || 10 dat signum β || ab dextra parte α : a parte dextra *Tf*, *U* parte dextra *I* || haeduos *AM* β : ad h- *BRSLN*.

XLIV. 1. Gauza haiek jakinda, Zesarrek zaldun eskua-droi ugari bidali zituen hara gau erdian; alde guztietatik zara-rata handia eginez ibiltzeko agintzen die. 2. Eguna argitzera-koan, bagaje kopuru handia kanpamendutik ekarri eta mandazainak kaskoekin jantzita, zaldunen tankera eta itxura hartuz, mendixken biran ibiltzeko agintzen du. 3. Zaldun gutxi batzuk gehitzen dizkie, zabal hedatzeko aginduz han-ditasun itxura erakustearren⁴⁷. Bira handi bat eginik, guztiak leku berdinerara joan daitezela agintzen du. 4. Ekintza hauek gotorlekutik, urrutira atzematen ziren, Gergobiatik gure kanpamendua ikusten baitzen, baina distantzia hain handia izanik, ezin zen ziur jakin zer gertatzen ari zen. 5. Mendixka berera legio bat bidaltzen du eta hura pixka bat aurreratu zenean beherago kokatzen du eta basoetan ezkututzen. 6. Galiarren susmoak areagotuz zihoazen eta tropa guztiak al-derdi hura babesteko hara eramaten dituzte. 7. Zesarrek etsaien kanpamendua hustuta ikusirik, bere soldaduen iku-rrinak estalita eta guda-oihalak ezkutatuta hiritik atzeman ez zitzaten, soldaduak taldetxoka kanpamendu nagusitik txikie-nera pasarazi zituen eta legio bakoitzaren buru ipini zituen legatuei zer egin behar duten adierazten die; 8. lehenengo, soldaduak geldirik egonarazteko, borrokatzeko irrikaz edo harrapakinak hartzeko itxaropenaz gehiegi aurrera ez daite-zen; 9. lekuaren berdintasun ezak nolako desabantailak sor-tzen zizkien azaltzen die; haiek azkar ibilita baino ezingo zi-tuztela ekidin; aukera arazo bat zela, ez borroka arazoa. 10. Gauza hauek azalduta, seinalea ematen du eta, eskuin alde-tik, beste igoera batetik Heduarra bidaltzen ditu aldi be-rean.

⁴⁷ *Qui ... vagentur*: balio finala duen erlatibozko esaldia.

XLVI. 1. Oppidi murus ab planitie atque initio ascensus recta regione, si nullus anfractus intercederet, mille passus CC aberat; 2. quicquid huic circuitus ad molliendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat. 3. A medio fere colle, in longitudinem, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, praeduxerant Galli atque, inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis usque ad murum oppidi densissimis castris compleverant. 4. Milites, dato signo, celeriter ad munitionem perveniunt, eamque transgressi, trinis castris potiuntur; 5. ac tanta fuit in castris capiendis celeritas, ut Teutomatus, rex Nitiobrogum, subito in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat, superiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix se ex manibus praedantium militum eriperet.

XLVII. 1. Consecutus id quod animo proposuerat, Caesar receptui cani iussit, legionique decimae, quacum erat, contionatus signa constituit. 2. Ac reliquarum legionum milites, non exaudito tubae sono, quod satis magna valles intercedebat, tamen ab tribunis militum legatisque, ut erat a Ca

XLVI. 1 oppidi murus LN²: opp- muros BRSN¹ (?) ad opp- muros AM, S² murus opp- β || ab BRLN: ubi ab S at AM a B || ascensus α Tf: escensus U/ || amfractus α: an- β || mille AM, BR LN: om. S β || aberat: -ant S || 2 huic <spatio> ego: huic *codd.* huc *Vascosan* || circuitus α: -tu(i) β || spatium α: -o β || augebat α: -batur β || 3 longitudinem β || -e α || qui α: quo β || nostrorum *Vat. 1830, ed. pr.:* nostrum *codd.* || tardaret α: -ent β || 5 in capiendis castris β || Teutomatus *Oudendorp* [cf. 31, 5]: uotomatus AM, Tf, U [ut... nuda om. l] uotomapatuz BRSLN || ut: ubi S² || parte corporis β || nudata α: nuda β.

XLVII. 1 cani α: -ere β || legionique α: -isque β || contionatus: continuo *von Göler* cliuom nactus *Heller* || constituit α: -iterunt [*uel* -itere] β || 2 ac α: at β || exaudito α: audito β || magna α: -ae β ualles: -is SLNR² || intercedebat α: -bant β || ab α: a β.

XLVI. 1. Hiri fortifikatuko harresiaren eta haranaren arteko distantzia, igoera hasten zen lekutik, 1.200 pausutakoa zen, mendi magaleko tolesdurak kontuan hartu gabe. 2. Igoera errazteko egiten zen edozein birak⁴⁸ bidearen luzera handitzen zuen. 3. Mendixkaren erdian, luzekara, lekuko naturaren arabera, harri handiz egindako sei oinetako harresia altxatua zuten Galiarrek guretarren erasoari aurre egin ahal izateko, eta behelaldean leku librea utzita, mendiaren goikaldea hiriko harresiraino soldaduz bete-bete egin zuten⁴⁹. 4. Soldaduek, seinalea emanda, harresira aurreratzen dira berehala eta hura igarota etsaien kanpamenduaren hirurdena hartzen dute; 5. hain azkarrak izan ziren kanpamendua hartzen ezen, Nitiobrigiarren errege zen Teutomatok, ustekabean dendan harrapatua izan zelarik lotan, gerritik gora biluzik eta zaldia zaurituta, haien eskuetatik justu-justu ihes egin baitzuen.

XLVII. 1. Pentsatuta zeukan helburua lortuta, Zesarrek erretreta jotzeko agindu zuen eta berarekin zegoen hamargarren legioari ohizko hitzaldia botata, bertan geldiarazi zuen⁵⁰. 2. Gainontzeko legioetako soldaduak, nahiz turuta soinua ez zuten entzun bailara nahiko handi baten beste muturrean zeudelako, halere, soldadu tribunoak eta legatuak, Zesarrek agindu bezala, haiek geldirik egonarazten

⁴⁸ *Quidquid... circuitus*: genitibo partitiboa.

⁴⁹ *densissimis castris* ablatiboak, dendak pilatuz osatutako kanpamendu bakar bat adierazi dezake edo, baita, galiar herri desberdinen denda-taldeek osatutako multzoa; zihurrenik, Galiar herrien altxamendu bat zela kontuan hartuz, bigarren aukera litzateke zuzenena.

⁵⁰ Hamargarren legioa eliteko legio bat zen (ik. I, 40) eta Zesarrek erreserban gordetzen zuen.

esare praeceptum, retinebantur. 3. Sed, elati spe celeris victoriae et hostium fuga et superiorum temporum secundis proeliis, nihil adeo arduum sibi esse existimaverunt, quod non virtute consequi possent, neque finem prius sequendi fecerunt quam muro oppidi portisque adpropinquarent. 4. Tum vero, ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant repentino tumultu perterriti, cum hostem intra portas esse existimarent, sese ex oppido eiecerunt. 5. Matres familiae de muro vestem argentumque iactabant et, pectore nudo prominentes, passis manibus, obtestabantur Romanos ut sibi parcerent neu, sicut Avarici fecissent, ne a mulieribus quidem atque infantibus abstinerent; 6. non nullae, de muris per manus demissae, sese militibus tradebant. 7. L. Fabius, centurio legionis VIII, quem inter suos eo die dixisse constabat excitari se Avaricensibus praemiis neque commissurum ut prius quisquam murum ascenderet, tres suos nactus manipulares atque ab iis sublevatus, murum ascendit; hos ipse, rursus singulos exceptans, in murum extulit.

XLVIII. 1. Interim ii qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstravimus, munitionis causa convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntiis incitati oppidum a Romanis teneri, praemissis equitibus, magno concursu eo contenderunt. 2. Eorum ut quisque primus venerat,

3 et superiorum α : superiorumque β || esse existimaverunt α : existimabant β || oppidi muro β || a(d)propinquarent α : -ent S β || 4 hostem α : -es β || sese α : se β || 5 romanos obtestabantur β || a α : om. β || 6 muro β : -is α || demissae T, U; di- α f || sese militibus α : mil- se β || 7 l. fabius R² β : labius AM, BR¹ S fabius LN || centurio α : om. β || ab iis AM, BRLN: ab his S β || hos α : eos T/fo U.

XLVIII. 1 ii U: hi *cett.* || oppidum a romanis teneri: *del. Phyggers* || concursu α : cursu β .

saiatzen ziren. 3. Baina, garaipen azkar baten itxaropenak, etsaien ihesak eta ordurarteko ekinaldietan borroka beren aldeko suertatu izanak berotuta, beraien adoreak gainditu ezinezko zailtasunik ez zegoela pentsatu zuten, eta ez zioten etsaiari atzetik jarraitzeari utzi hiriko harresira eta ateetara inguratu arte. 4. Orduan ordea, hiriko alde guztietan oihuak altxa zirelarik, urrunago zeudenak bat-bateko iskanbila harekin izututa etsaia ateetan zela pentsatuz hiritik arrapaladan irten ziren. 5. Familietako amek jantziak eta dirua botatzen zituzten harresitik eta, bularra biluzik zutela aurreratuta, eskuak luzatuz⁵¹ Erromatarrei erregutzen zieten barkatzeko eta ez egiteko Abarikon bezala, non ez baitzuten, ez emakumeekin ez eta haurrekin ere errukirik izan. 6. Batzuk, harresian eskuetatik zintzilik, soldaduei eskaintzen zieten beren burua. 7. L. Fabio, zortzigarren legioko zenturoia, (zeinak, hauxe esana omen zuen beretarren artean egun hartan, alegia, bera Abarikoko harrapakinekin gogoberotuta zegola eta ez zuela utziko bera baino lehenago inor harresian gora igo-tzen), bere soldaduetako hiruk altxata, harresian gora igo zen; Fabio berak gero, hiru hauek banaka hartuta harresira altxa zituen.

XLVIII. 1. Bitartean, gorago azaldu dugun bezala, gotortze-lanak zirela eta hiriaren beste aldean bildu zirenak, lehenengo oihuak entzunda, eta, gainera Erromatarrek hiria hartua zeukatela zioten etengabeko berriekin kezkatuta, zaldunak aurretik bidali eta arrapaladan harantz abiatu ziren. 2. Hauek,

⁵¹ Emakumeek bularra bilutsik azaltzeko ohitura grazi edo mesederen bat eskatzerakoan Irlandako zeltiar herrien literaturan ere aurkitzen da (D'Arbois de Jubainville, *La civilisation des Celtes*, p. 231); besoak ireki eta eskuak luzatzeko keinua berri, eskaleen ohizko keinua zen (ik. I, 51 eta II, 13).

sub muro consistebat suorumque pugnantium numerum au-
gebat. 3. Quorum cum magna multitudo convenisset, matres
familiae quae paulo ante Romanis de muro manus tendebant,
suos obtestari et, more Gallico, passum capillum ostentare
liberosque in conspectum proferre coeperunt. 4. Erat Roma-
nis nec loco nec numero aequa contentio; simul, et cursu et
spatio pugnae defatigati, non facile recentes atque integros
sustinebant.

XLIX. 1. Caesar, cum iniquo loco pugnari hostiumque
augeri copias videret, praemetuens suis, T. Sextium legatum,
quem minoribus castris praesidio reliquerat, misit ut cohortes
ex castris celeriter educeret et sub infimo colle, ab dextro
latere hostium, constitueret, 2. ut, si nostros loco depul-
sos vidisset, quominus libere hostes insequerentur terreret.
3. Ipse, paulum ex eo loco cum legione progressus ubi
constitaterat, eventum pugnae exspectabat.

L. 1. Cum acerrime comminus pugnaretur, hostes loco
et numero, nostri virtute confiderent, subito sunt Haedui
visi ab latere nostris aperto, quos Caesar ab dextra parte,
alio ascensu, manus distinendae causa miserat. 2. Hi simili-
tudine armorum vehementer nostros perterruerunt, ac, ta-
metsi dextris umeris exsertis animadvertabantur, quod insig-
ne pactum esse consuerat, tamen id ipsum sui fallendi causa
milites ab hostibus factum existimabant. 3. Eodem tempore

3 de muro α : *om.* β || passum α : *sparsum* β || 4 defatigati: *fat-* *AMP.*

XLIX. 1 copias augeri β || misit: *mittit* LN || ex castris α : *om.* β || ab α : a β || la-
tere: *om.* AM || loco depulsos [*depulsos loco* LN] α : loco pulso(s) β || hostes libere U
|| 3 paulum: *paululum* T/

L. 1 pugnaretur β : *om.* α || loco hostes LN || ab latere α : a l- β || ab dextra parte
AM, BRS, U/: a d- p- T/f ab latere dextro LN || manus: *om.* T/f || 2 pactum *Heller*: *pacatum*
codl. *pacatis Aldus* *pacatorum Georges.*

iritzi ahala, harresipean geratzen ziren eta beretarren soldadu mordoa handiagotuz zihoazen. 3. Haietako multzo handi bat osatu zenean, lehentxeago Erromatarrei harresitik eskuak luzatu izan zizkieten familietako amek beretarrei arren eskatzen hasi ziren, eta galiar ohituraren arabera, ilea askatuta beren seme-alabak haien begien aurrean jartzen. 4. Erromatarrentzat borroka ez zegoen parekatua, ez lekuari ez eta gizon kopuaruari zegokionez; aldi berean, lasterketek eta borrokaren iraupenak nekatuta, zailtasunez aurre egiten zieten indartsu eta zauritu gabe zeuden soldaduei.

XLIX. 1. Zesar, bere soldaduengatik kezkatuta, leku desegokian borrokatzen ari zirelako etsaien tropak ugarituz zihoazela ikusirik, kanpamendu txikiaren buru utzia zuen T. Sextio legatua bidali zuen kohorteak kanpamendutik azkar atera eta mendixkaren azpikaldean, etsaien eskuineko aldean ezarri zitzaizun, 2. horrela, geure gizonak beren lekutik kanporatuak izan zirela ikusten bazuen, etsaiak beldurrarazteko eta hauek geureak lasaitasunez jazartzeko aukerarik izan ez zezaten. 3. Zesarrek berak, geldituta zegoen lekutik harantz legioarekin zertxobait aurreratuta, borrokaren gora-beherak itxaroten zituen.

L. 1. Gorputzez gorputz gogor borrokatzen ari zirelarik, etsaiak lekugunearekin eta gizon kopuruarekin fidatuta, geurek berriz beren adorearekin, bat-batean, irekita zegoen gure saihetsetik Heduarrek azaldu ziren, Zesarrek eskuinaldeko beste igoera batetik etsaia nahasteko bidali izan zituenak. 2. Hauek, beren armek Galiarrenekin zuten antzekotasunagatik guztiz beldurtu zituzten gure soldaduak eta, nahiz eskuinaldeko sorbalda biluzik zeramaten (hori baitzen erabaki izan zuten seinalea), halere, soldaduek uste zuten maina hori bera erabili zutela etsaiek beraiek engainatzeko. 3. Aldi

L. Fabius centurio quique una murum ascenderant, circumventi atque interfecti, muro praecipitabantur. 4. M. Petronius, eiusdem legionis centurio, cum portas excidere conatus esset, a multitudine oppressus ac sibi desperans, multis iam vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant: *Quoniam, inquit, me una vobiscum servare non possum, vestrae quidem certe vitae prospiciam, quos, cupiditate gloriae adductus, in periculum deduxi. Vos, data facultate, vobis consulite.* 5. Simul in medios hostes irrupit, duobusque interfectis, reliquos a porta paulum submovit. 6. Conantibus auxiliari suis: *Frustra, inquit, meae vitae subvenire conamini, quem iam sanguis viresque deficiunt. Proinde, abite, dum est facultas, vosque ad legionem recipite.* Ita pugnans, post paulum concidit ac suis saluti fuit.

LI. 1. Nostri, cum undique premerentur, XLVI centurionibus amissis, deiecti sunt loco. Sed intolerantius Gallos insequentes legio decima tardavit, quae pro subsidio paulo aequiore loco constiterat. 2. Hanc rursus XIII legionis cohortes exceperunt, quae, ex castris minoribus eductae, cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem. 3. Legiones, ubi primum planitiem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. 4. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. Eo die milites sunt paulo minus septingenti desiderati.

3 fabius: sabinus AM || ascenderant: esc- U/ || de β: om. α || praecipitabantur: -tantur Tf || 4 m. petronius α: petreius U/ prei (?) T¹ preter T² || a α: om. β || sibi β: sui α || iam α: om. β || erant secuti β || seruare: conseruare Tf || 5 irrupit in medios hostes LN || paulim α: paululum β || 6 paulum: paululum Tf.

LI. 1 LXVI α: sex & XL β || loco: om. Tf || 2 locum ceperant β || 3 hostes α: -em β || 4 paulo β: -um α || milites sunt α: milites β desiderati α: sunt des- β.

berean, L. Fabio zenturoia eta berarekin batera harresian gora igo zirenak inguratu eta hilda, harresitik behera botatzen ari ziren. 4. M. Petronio, legio bereko zenturoia, atea txikitzen ahalegintzen ari zelarik, jendetzak zapaldu zuen eta, zauri ugari jasan ondoren, etsita, jarraitu zioten soldaduei honela esan zien: «Zuekin batera borrokatu ezin dudanez, zuen bizitzaz, behintzat, begiratuko dut, aintzaren irrikaz nik sartu bait zaituztet arrisku honetan. Zuek, aukera ematen zaizuenetz, salba itzazue zeuon buruak». 5. Hau esatearekin batera etsaien artean sartzen da eta bi hilda, gainontzekoak hiriko atetik zertxobait aldenuarazten ditu. 6. Laguntzen ahalegindu ziren beretarrei esan zien: «Alferrik zabilzate nire bizia salbatu nahian, odola eta indarra falta baitzaizkit; beraz, alde egin ezazue aukera duzuen artean eta itzuli legioarengana». Horrela borrokatuta, handik laster hilda erori zen baina bere gizonak salbatu zituen.

LI. 1. Geuretarrak alde guztietatik jazartzen zituztenez, berrogeita sei zenturoi galduta, beren lekuguneetatik bota zituzten; baina, leku egokiago batean erreserba gisan kokatuta zegoen hamargarren legioak, Galiarren erasoaldi sutsua geldiarazi zuen. 2. Legio honi aldi berean, T. Sextio legatuaren gidaritzapean kanpamendu txikitik irten eta goikaldea hartu zuten hamairugarren legioko kohortek lagundu zioten. 3. Legioak, bailarara iritsi orduko, etsaien aurrean gelditu ziren. 4. Berzingetorixek mendi magalean, eraso-gunetik atzera bota zituen. Egun hartan ia zazpirehun gizon galdu genituen.

LII. 1. Postero die, Caesar, contione advocata, temeritatem cupiditatemque militum reprehendit, quod sibi ipsi indicavissent quo procedendum aut quid agendum videretur, neque, signo recipiendi dato, constitissent neque ab tribunis militum legatisque retineri potuissent. 2. Exposuit quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Avaricum sensisset, cum sine duce et sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam demisisset, ne parvum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci accideret. 3. Quanto opere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset, tanto opere licentiam arrogantiamque reprehendere, quod plus se quam imperatorem de victoria atque exitu rerum sentire existimarent; 4. nec minus se ab milite modestiam et continentiam quam virtutem atque animi magnitudinem desiderare.

LIII. 1. Hac habita contione et ad extremam orationem confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permoverentur neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent, eadem de profectio cogitans quae ante senserat, legiones ex castris eduxit aciemque idoneo loco constituit. 2. Cum Vercingetorix nihilo minus intra munitiones remaneret neque in aequum locum descenderet, levi facto

LII. 1 militum cupiditatemque β || iudicavissent: -assent T/dato recipiendi U/ || ab α : a β || 2 exposuit α : -sito β || quid ipse: quod ipse *Viellhaber* || cum α : quom [quid T] β || accideret α : accip- β || 3 quanto opere α : quantopere β || quos β : quod α || tanto opere: tantopere *f* || 4 nec α : non β || ab α : in β a *Beroald* || et continentiam α : *om.* β .

LIII. 1 contione: oratione N || et ad extremam orationem AM, BRS: *om.* LN et ad -um -ne β et ad extremum *Clarke* || quod: id quod LN quod <incommodum> *Dittenberger* || id: *om.* LN || uirtuti hostium α : hosti β || ex α : e β || 2 minus: magis *Vascosan* <intra munitiones remaneret neque> *addidit Constans* [cf. R. E. A., 1925, p. 293].

LII. 1. Biharamunean, Zesarrek, tropak bilduta, beren ausarkeria eta gutizia kritikatu zien soldaduei, beren kabuz erabaki izan baitzuten nora aurreratu eta zer egin behar zuten eta, nahiz erretiratzeko seinalea jaso, ez baitziren gelditu eta tribuno nahiz legatuek ere ezin izan baitzituzten geldiarazi. 2. Eraso-leku desegoki batek ekar zitzakeen okerrak azaldu zizkien eta Abarikon sentitu izan zuena, buruzagirik eta zalduneriarik gabe etsaiek ustekabeen harrapatuta garai-
pen ziur bati uko egin zionean erasoan kalterik txikiena ere ez jasatearren lekuaren desegokitasunagatik. 3. Beraien espiritu adoretsua, ez kanpamenduko gotorlekuak, ez mendia-
ren altuerak, ez⁵² eta hiriko harresiak ere atzera bota ezin zuten espiritu hura miretsi bezainbat kritikatzan zuela beren harrokeria, beraien buruak buruzagiarenak baino gehiagokotzat edukitzea garaipenari eta borrokaren amaierari buruz iritziak ematerakoan. 4. Berak, ez ziola apaltasuna eta zuhurtasunari, adoreari eta ausardiari baino balio gutxiago ematen soldadu batengan.

LIII. 1. Hitzaldi hau botata, bukatzerakoan soldaduak gogoberotu zituen esanez, hargatik ez kezkatzeko eta eraso-lekuaren desegokitasunaren ondorioz gertatutakoa etsaien adoreari ez leporatzeko; erretiratzeari buruz, aurrez pentsatzen zuena bera pentsatzen zuenez, legioak kanpamendutik atera eta eraso-eran antolatu zituen leku egoki batean. 2. Berzingetorixek ordea, gotorlekuaren barnekaldean irauten zuelarik, lautadara jeitsi gabe, zaldizkoen arteko borrokaldi

⁵² *Non ... non ... non*: adberbioen errepikapena enfatikoa da.

equestri proelio atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. 3. Cum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam militumque animos confirmandos factum existimans, in Haeduos movit castra. 4. Ne tum quidem insecutis hostibus, tertio die ad flumen Elaver pontes reficit eoque exercitum traducit.

LIV. 1. Ibi, a Viridomaro atque Eporedorige Haeduis appellatus, discit cum omni equitatu Litavicum ad sollicitandos Haeduos profectum: opus esse ipsos antecedere ad confirmandam civitatem. 2. Etsi multis iam rebus perfidiam Haeduorum perspectam habebat atque horum discessu maturari defectionem civitatis existimabat, tamen eos retinendos non constituit, ne aut inferre iniuriam videretur aut dare timoris aliquam suspicionem. 3. Discedentibus his breviter sua in Haeduos merita exposuit: 4. quos et quam humiles accepisset, compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis, et quam in fortunam quamque in amplitudinem deduxisset, ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem et gratiam antecessisse viderentur. His datis mandatis eos ab se dimisit.

2 eo β : *om.* α || 4 elaver T, U: *laver* α (β) || ad flumen elaver: <uenit> *add. Müller* <peruenit> *add. Dittenberger* <reuersus> *add. Gertz* || pontes α : -em β || reficit AM, BRLN: refecit S fecit Tj effecit Uj || eoque exercitum AM, BRS atque ex- LN exercitumque β || traducti α : -xit β .

LIV. 1 ipsos α : et ipsos β || 2 perfidiam haeduorum α : haed- perf- caesar β || horum α : eorum β || maturari [-andi T] β : admaturari [naturalem S] α || retinendos eos LN || non: *om.* U¹ l' || constituit a U¹ l: censuit Tj, U² [fuit fortasse: non retinendos constituit] || daret β : dare α || aliquam timoris β || 3 his: iis U || exposuit: exponit LN || 4 accepisset β : et *add.* α || copiis α : sociis β || quam in fortunam quamque in amplitudinem deduxisset α : in eam fortunam amplitudinemque duxisse β || redissent *codd.*: -isse Bentley || dimisit α : -tūt β .

arin bat eginda —bere alde amaitu zena— armada kanpamendura itzularazi zuen. 3. Hurrengo egunean gauza bera egin ondoren, Galiarren handikeria gutxiesteko eta gure soldaduen gogoia bizkortzeko nahikoa egin zela pentsatuta, Heduarrengana gidatu zuen kanpamendua. 4. Etsaiek ez zioten, ez eta orduan ere, atzetik jarraitu, eta handik hiru egunetara Elaber ibaiko zubiak konpondu zituen eta ejerzitua bertatik igaroarazi.

LIV. 1. Han, Biridomaro eta Eporedorix Heduarrek deituta, Litabiko zalduneria guztiarekin Heduarrek zirikatzen joana zela jakin zuen: haiek esan zioten beraiek aurretik joan behar zutela herriaren leialtasuna ziurtatzeko. 2. Nahiz Zesarrek jada ekintza askotan Heduarren maltzurkeria frogatu ahal izan zuen eta bi haiek alde egitearekin batera herriaren altxamendua azkartu egingo zela pentsatu, halere, ez zituela geldiarazi behar iruditu zitzaion, laidoren bat egiten ziela edota nolabaiteko beldurra ematen ziotela pentsa ez zezaten. 3. Haiek abiatzear zeudelarik laburki bere Heduarrenganako mesedeak azaldu zizkien: 4. zeinen apal onartu izan zituen, hiri fortifikatua inguratuta, lurrik gabe, ondasun guztiak galduta, zergak ordaintzera eta bahituak lotsagarri ematera behartuta, eta zein ongizate eta loraldira eraman zituen, antzinako nagusitasuna berreskuratu ez ezik inoiz izan ez bezalako duintasun eta onespenez jantziak baitziruditen. Agindu hauek emanda, agur esan zien.

LV. 1. Noviodunum erat oppidum Haeduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco positum. 2. Huc Caesar omnes obsides Galliae, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat; 3. huc magnum numerum equorum, huius belli causa in Italia atque Hispania coemptum, miserat. 4. Eo cum Eporedorix Viridomarusque venissent et de statu civitatis cognovissent: Litavicum Bibracte ab Haeduis receptum, quod est oppidum apud eos maxime auctoritatis, Convictolitanem magistratum magnamque partem senatus ad eum convenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia concilianda publice missos, non praetermittendum tantum commodum existimaverunt. 5. Itaque, interfectis Novioduni custodibus quique eo negotiandi causa convenerant, pecuniam atque equos inter se partiti sunt; 6. obsides civitatum Bibracte ad magistratum deducendos curaverunt; 7. oppidum, quod a se teneri non posse iudicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt; 8. frumenti quod subito potuerunt navibus avexerunt, reliquum flumine atque incendio corruperunt. 9. Ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, praesidia custodiasque ad ripas Ligeris disponere equitatumque omnibus locis, iniciendi timoris causa, ostentare coeperunt, si ab re frumentaria Romanos excludere aut, adductos inopia, in provinciam expellere possent. 10. Quam ad spem multum eos adiuwabat quod Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado non posse transiri videretur.

LV. 3 coemptum: -orum LN -us BR || 4 bibracte β: -i α || maximae: magnae UJ || convictolitanem N β: -tabim AM, BRSL || et α U: et de Tf / || tantum α: instans tantum β || 5 causa α: aut itineris causa β || 6 civitatum α f: -ium T, UJ || 7 a α: ab β || cui Αβ: quo M, BRSLN || 8 frumenti AM, BR β: -um SLN || incendio atque flumine Tf || || 9 ab re α: re β aut re U^m || in provinciam expellere Nīcaise: ex -ia exp- α provincia excludere β >[aut adductos... expellere *del. Morus*] || 10 transiri α: -ire β.

LV. 1. Nobioduno⁵⁵ heduar hiri fortifikatu bat zen, Liger ibai ertzeko lekugune egoki batean kokatua. 2. Harantz eramana zituen Zesarrek Galiako bahitu guztiak, garia, altxorra, ezejzituaren eta beraren bagajea ia osorik; 3. harantz bidalia zuen Italian eta Hispanian gerra honetarako erositako zaldi kopuru bikaina. 4. Eporedorix eta Biridomaro hara etorri zirelarik eta herriaren egoera ezagutu ondoren (alegia, Heduarrek Litabiko onartu izan zutela Bibrakten —haien artean entzute handiena zuen hiria—, Konbiktolitano magistratua eta Senatuaren gehiengo harengana bildu izan zirela eta legatuak bidaliak izan zirela ofizialki Berzingetorixengana bakea eta adiskidetasuna hitzarmentzeko), hain egokiera bikaina ez zuketela galdu behar pentsatu zuten. 5. Horrela, Nobiodunoko zaindariai eta hirira salerosketak egitera etorritako merkatariaik hilda, dirua eta zaldia beraien artean banatu zituzten; 6. bahituak Bibrakten hirira magistratuarengana eramana ditzaten arduratzen dira; 7. hiria berriz, beraien esku ezingo zutela kontserbatu pentsatzen zuten, erre egiten dute Erromatarren probetxurako gera ez zedin; 8. ahal izan zuten gari guztia itsasontzietara eramana zuten, gainontzekoa ibaian eta sutean galtzen utzirik. 9. Beraiek berriz, mugetako herrialdeetatik tropak biltzen, Liger ibai ertzean goarnizioak eta zaindariai ezartzen eta, beldurra sortzearen, zalduneria alde guztietan azaltzen hasi ziren, ea horrela Erromatarrei gari hornidura eragotzi edota, elikagai gabeziak bultzatzuta, handik Probintziara bota ote zitzaizketen. 10. Itxaropen hau edukitzeko arrazoirik bazuten: Liger ibaia, elurra urtu ondoren hain ur-handituta zetorren ezen, ubehera bat bakarra ere ez baitzegoen handik igaro ahal izateko.

⁵⁵ *Noviodunum* Nevers-eko hiria dela esan ohi da.

LVI. 1. Quibus rebus cognitis, Caesar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut priusquam essent maiores eo coactae copiae dimicaret. 2. Nam ne, commutato consilio, iter in provinciam converteret ut ne metu quidem necessario faciendum existimabat, cum infamia atque indignitas rei et oppositus mons Cevenna viarumque difficultas impediēbat, tum maxime, quod abiuncto Labieno atque iis legionibus quas una miserat vehementer timebat. 3. Itaque, admodum magnis diurnis nocturnisque itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim venit, 4. vadoque per equites invento pro rei necessitate opportuno, ut brachia modo atque umeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo aspectu perturbatis, incolumem exercitum traduxit, 5. frumentumque in agris et pecoris copiam nactus, repleto his rebus exercitu, iter in Senones facere instituit.

LVII. 1. Dum haec apud Caesarem geruntur, Labienus, eo supplemento quod nuper ex Italia venerat relicto Agedinci, ut esset impedimentis praesidio, cum IV legionibus Lutetiam proficiscitur. Id est oppidum Parisiorum, quod positum est in insula fluminis Sequanae. 2. Cuius adventu ab hostibus cognito, magnae ex finitimis civitatibus copiae

LVI. 1 copiae coactae LN || 2 ne *Elberling*: ut *codd* || ut nemo tum quidem *constans*: ut nemo tunc quidem β ut ne metu quidem α [*fuit fortasse in archetypo* VTNEMOTVQ-VIDEM] ut nemo <non> tum quidem *Ciacominus* ut <non> nemo tum quidem *Meusel* id ne metu quidem N², *Madvig* || faciundum α : -endum β || ceuenna AM, U reu- l' ceuennae BRSLN cebenna Tf, P || abiuncto Tf, P: adi- a U l' || iis: his S, Tf, l || ligerim β [cf. 5, 4]: -em α || 4 brachia: brachia *edd.* || refringeret: -en Tf, U || 5 senones α : inter -as β .

LVII. 1 agedinci: eg- l || luteciam α T²: lucec- T¹/lucet- U l [*sic fere semper*] || id est: quod est T² || quod positum est α : positum β .

LVI. 1. Gauza hauen berri izan ondoren, Zesarrek azkar ibili beharko zuela pentsatu zuen, zubiak eraikitzerakoan borrokatu behar izanez gero, etsaiek tropa gehiago han bildu baino lehen borrokatu ahal izateko; 2. hain zuzen ere, plana aldatuta Probintziantz bideratzeari zegokionez, pentsatzen zuen orduan inork ez zuela beharrezkotzat jotzen plan hura⁵⁴, batetik, jarrera honen lotsagarritasunak eta duintasun ezak ez ezik, bide erdian zegoen Zebenna mendiak eta bideetako zailtasunek hura ezinezkoa egiten zutelako eta, batez ere, Labieno eta honekin bidalitako legioen beldur zelako. 3. Horrela, gau eta egun martxa bizian ibiliaz, denek uste zutenaren aurka Liger ibaira iritsi zen eta 4. zaldunek ubehera bat aurkituta (nahiko eroso bestalde, hain egokiera larrian besoak eta sorbaldak armak soinean eramateko uretatik kanpo utz baitzitezkeen), zalduneria ibaiaren indarrari aurre egiteko moduan ezarrita⁵⁵, etsaiak, lehen begiradan hura ikusita beldurtu zirenez, ejerzitua kalterik gabe pasarazi zuen beste aldera eta gari nahiz ganadu asko alorretan aurkitu ondoren, ejerzitua hornitu eta Senoniarrengana abiatzea erabaki zuen.

LVII. 1. Gauza hauek Zesarren inguruan gertatu bitartean, Labieno, Italiatik etorri izan ziren laguntza tropak Agedinkon⁵⁶ utzita bagajeen babeserako, lau legiorekin Luteziara joan zen. Hau Sekuana ibaian dagoen uharte batean kokatuta dagoen parisiar hiri bat da. 2. Etsaiek, haren etorreraren berri izan zutenean, inguruetakoko herrietatik soldadu

⁵⁴ Pasarte honetako testuaren ezarpenak arazo ugari sortu du; gure irakurketa α familiako eskuizkribuek dakartena da: *ut ne metu quidem*.

⁵⁵ *Qui ... refringeret*: balio finala duen erlatibozko esaldia.

⁵⁶ *Agedinci*: lokatiboa.

convenerunt. 3. Summa imperii traditur Camulogeno Aulercō, qui, prope confectus aetate, tamen propter singularem scientiam rei militaris, ad eum est honorem vocatus. 4. Is, cum animadvertisset perpetuam esse paludem quae influeret in Sequanam atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit nostrosque transitu prohibere instituit.

LVIII. 1. Labienus primo vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere atque iter munire conabatur. 2. Postquam id difficiliter fieri animadvertit, silentio e castris tertia vigilia egressus, eodem quo venerat itinere Metlosedum peruenit. 3. Id est oppidum Senonum, in insula Sequanae positum, ut paulo ante de Lutetia diximus. 4. Deprehensis navibus circiter quinquaginta celeriterque coniunctis atque eo militibus iniectis et rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata, sine contentione oppido potitur. 5. Refecto ponte quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum traducit et, secundo flumine, ad Lutetiam iter facere coepit. 6. Hostes, re cognita, ab iis qui Metlosedo fugerant, Lutetiam incendi pontesque eius oppidi rescindi iubent; ipsi, profecti a palude, ad ripas Sequanae, e regione Lutetiae, contra Labieni castra considunt.

3 uocatus *Constans*: euocatus *codd.* [post honore *dittographiam coniecit Constans*] euectus *Whitte* || 4 animadvertisset: animum adu- T¹, U¹ || magnopere: magno opere U¹.

LVIII. 2 confieri AM β: cum fieri BR, T² confici M² fieri SLN || animadvertit α: animum ad- T, U¹ || metlosedum *Constans* [cf. 61, 5]: metio- T¹ f metiosedem U^m mel(∅) odunum AM, B², T², U¹ mel(∅)edunum B¹ RSLN || 3 insula M, SR² β: silua *add. cett.* || sequanae AM: -a *cett.* 4 deprehensis β: deprensus α || circiter quinquaginta α: *om.* β || iniectis α: impositis β || ad bellum erat Sβ || 6 iis AM: his *cett.* || metlosedo *ego*: metio- Sβ ametclodone B¹ RL¹ [amecl- B² a metl- NL²] mellooduno AM || fugerant: prof- β profugerunt S || incendi: -dunt Sβ || profecti α [ab U¹] Sβ: prospecta *cett.* || ad: in Sβ || ripas: -a T || e: ex BR¹.

ugari bildu zituzten. 3. Aginte gorena Kamulogeno Aulerkori ematen diote, zein, nahiz adinekoa izan, teknika militarrei buruzko bere iaioitasun paregabekoagatik izendatu baitzuten zeregin hartarako. 4. Hau, laku bat zegoela ohartuta, Sekuanan isurtzen zena eta zonalde hartara zuzentzeko ibilbidea eragozten zuena, han gelditu zen eta guretarrei pasatzen ez uztea erabaki zuen.

LVIII. 1. Labieno hasiera batean, manteleteak hara inguratzeko, padura sasiz eta lurrez betetzen eta bidea indartzen saiatu zen. 2. Baina hura egitea zaila zela konturatuta, gau erdiko isiltasunean kanpamendutik irten eta harantz erabilitako bide berdinetik Metlosedora iristen da. 3. Hau senoniar hiri bat da, Sekuanaren beste uharte batean kokatua, lehen aipatutako Lutezia bezala. 4. Berrogeita hamar bat itsasontzi harrapatu, berehala lotu, eta bertan soldaduak sartuta, hiritarak —nahiz hauetatik gehienak gerra egitera joanak izan— ustekabeko ekintza haiekin beldurtuta egonik, Labieno borrokarik gabe jabetzen da hiriaz. 5. Aurreko egunetan etsaiek moztu izan zuten zubia konponduta, ejerzitua handik pasara zi zuen eta, ibaia luzeka jarraituz, Luteziarantz bidea egiten hasi zen. 6. Etsaiek, Metlosedotik ihes egin zutenen ahoz gertaera hau ezagututa, Luteziari su eman eta hiriko zubiak mozteko agintzen dute; beraiek berriz, padura ingurutik abiatuta, Sekuana ibai ertzean, Lutezia eta Labienoren aurrez aurre kokatzen dute kanpamendua.

LIX. 1. Iam Caesar a Gergovia discessisse audiebatur; iam de Haeduorum defectione et secundo Galliae motu rumores adferebantur, Gallique in conloquiis interclusum itinere et Ligeri Caesarem, inopia frumenti coactum, in provinciam contendisse confirmabant. 2. Bellovaci autem, defectione Haeduorum cognita, qui iam ante erant per se infideles, manus cogere atque aperte bellum parare coeperunt. 3. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, longe aliud sibi capiendum consilium atque antea senserat intellegebat, 4. neque iam ut aliquid acquireret proelioque hostes lacesceret, sed ut incolumem exercitum Agedincum reduceret, cogitabat. 5. Namque, altera ex parte, Bellovaci quae civitas in Gallia macimam habet opinionem virtutis, instabant; alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat; tum legiones a praesidio atque impedimentis interclusas maximum flumen distinebat. 6. Tantis subito difficultatibus obiectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat.

LX. 1. Sub vesperum consilio convocato, cohortatus ut ea quae imperasset diligenter industrieque administraret, naves quas Metlosedo deduxerat singulas equitibus Romanis attribuit et, prima confecta vigilia, IV milia passuum, secundo flumine, silentio progredi ibique se exspectari iubet.

LIX. 1 a: *om.* S β || gergouia β : -bia α || defectione et: et *om.* S β || ligeri BRLN: -iis S -e AM β || 2 bellouaci α : -gi β [*semper*] || autem α : *om.* β || qui AM, S β : quia BRLN qui iam *Heinsius* || bellum aperte T f || 3 tum M 2 β : cum α || 4 agedincum AM, T f : eg- BRSN. U l agedicum L || 5 namque α : namcumque T f nam cum U l || ex altera parte β || instabant AM, T: -at *zett.* || alteram α : -a S β || tum S 1 N 2 β : cum *zett.*

LX. 1 sub α : itaque sub S 1 β || consilio α : conc- β || metlosedo *constans*: metio-AM, S β ameclodone B a meclodone R 1 a mellodone LN amellodono S m a miliduno R 2 || expectari: -e S 1 , *f.*

LIX. 1. Batean, Zesarrek Gergobiatik alde egin zuela entzuten zen; bestean, Heduarren porrotaz eta Galiako altxamenduaren arrakastaz zurrumurrak hedatzen ari ziren eta Galiarrek taldetan bilduta, Zesar bidearen eta Liger ibaiaren artean eragotzia izan zela zioten eta gari gabeziak behartuta Probintziarantz zihoala ziurtatzen zuten. 2. Aurrez ere desleialak azaldu ziren Belobaziarrek bestalde, Heduarren porrota ezagututa, soldadu taldeak biltzen eta ezkutatu gabe gerra prestatzen hasi ziren. 3. Orduan Labienok, egoera hainbeste aldatu zenez, ordurarte pentsatu ez bezalako plana moldatu beharko zuela pentsatu zuen: 4. jada ez zuen pentsatzen nola eskuratu hornigaiak edo nola bultzatu etsaiak borrokara, baidetik nola eramán ejerzitua Agedinkoraino kalterik jasan gabe. 5. Eta hori, alde batetik Belobaziarrek, Galiarren artean adoretuenak direlako fama dutenak, zirikatzen zutelako, eta bestetik, Kamulogeno eraso-eran prestatutako armada batekin zain zegoelako; gainera, legioak babeslekutik eta bagajeetatik ibai emaritsu batek aldentzen zituen. 6. Bat-bateko hainbeste eragozpenek oztopatuta, gogo-bihotzen ausardia beste irtenbiderik ez zegoela ikusten zuen.

LX. 1. Bezperan batzarra bilduta, agindutakoak zintzo eta zuzen bete zitzaten gogoberotu ondoren, Metlosedotik ekarri izan zituen ontzi guztiak Erromatar zaldunen artean banatu zituen eta, lehenengo zaintza eginda, ibaia jarraituz lau mila pausu isilean egin eta han itxaroteko agintzen die.

2. Quinque cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabant, castris praesidio relinquit; quinque eiusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impeditis, adverso flumine, magno tumultu proficisci imperat. Conquirat etiam lintres; has, magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. Ipse, post paulo silentio egressus cum tribus legionibus, eum locum petit quo naves appellii iusserat.

LXI. 1. Eo cum esset ventum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur; 2. exercitus equitatusque, equitibus Romanis administratibus quos ei negotio praefecerat, celeriter transmittitur. 3. Uno fere tempore, sub lucem, hostibus nuntiatur in castris Romanorum praeter consuetudinem tumultuari et magnum ire agmen adverso flumine sonitumque remorum in eadem parte exaudiri et paulo infra milites navibus transportari. 4. Quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire legiones atque omnes, perturbatos defectione Haeduarum, fugam parare, suas quoque copias in tres partes distribuerunt. 5. Nam, praesidio e regione castrorum relicto et parva manu Metlosedum versus missa, quae tantum progredere quantum naves processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt.

2 relinquit: -iquit L, Tf || 4 lintres M² β [cf. I, 12, 1]: lintres AM¹, B¹ RSN luntres LB² || has... incitatas: hos... -tos S¹ || mittit in eandem partem Sβ || paulo post Tf.

LXI 1 uentum esset S¹ β || ut: om. BRLN || subito erat AM: erat subito S¹ β subito BRLNS² || ab: a Sβ || 3 exaudiri α: audiri S¹ β || 4 atque... parare: del. von Göler || 5 e: om. BRLN || manu metlosedum B²: manu(m) et (l)osedum B¹ RSLN manu metio AM β || progredere M¹, S¹ β: -iatur α.

2. Bost kohorte, bere ustetan indar gutxien zutenak, kanpamendua babesteko uzten ditu. Legio hartako gainontzeko bost kohorteak, gau erdian, bagajea guztiarekin ibaian gora zarata handia eginez⁵⁷ joan daitezela agintzen du. Gainera, txalupak ere biltzen ditu; hauek, arraunak zarata eginez azkar itsasoratuta, leku berdinerara bidaltzen ditu. Bera, geroxeago hiru legiorekin isilik irtenda, untxiak lurperatzeko agindu zien lekura abiatzen da.

LXI. 1. Hara iritsi zenean, etsaien ikerlariak —ibaiaren luzera guztian ezarrita baitzeuden—, ustekabeen harrapatuta bat-batean ekaitz handi bat sortu izan zelako, geureen esku erori ziren; 2. ejerzitua eta zalduneria, zeregin haren ardura-dun ipinitako Erromatar zaldunek antolatuta⁵⁸, berehala igarero ziren. 3. Ia aldi berean, eguna argitzerakoan zera iragaritzen zaie etsaiei, hots, Erromatar kanpamenduan ohi ez bezalako istiluak zeudela, ejerzituaren gehingoa ibaian gora zihoala, arraun zarata alderdi hartan bertan entzuten zela eta zertxobait beherago soldaduak ontzietan eramaten ari zirela. 4. Gauza hauek entzunda, legioak ibaia hiru lekutatik zeharkatzen ari zirela eta guztiak, Heduarren porrotarekin zorotuta, ihesa prestatzen ari zirela pentsatzen zutelako, etsaiek ere beren tropak hiru taldetan banatu zituzten. 5. Hain zuzen ere, goarnizio bat kanpamendu aurrean utzita eta gizon talde txiki bat Metlosedo aldera bidalita ontziek adina bide egiteko aginduarekin, gainontzeko tropak Labienoren aurka gidatu zituzten.

⁵⁷ Armada ibaian gora abiatuko zela sinetsarazi nahi zieten etsaiei nahiz beren benetako asmoa ibaia zeharkatzea zen.

⁵⁸ Zesarren inguruan, zenbaitetan kargu edo izenburu konkreturik gabeko Erromatar zaldunak azaltzen zaizkigu, bere kontseiluko partaide zirenak eta zenbait eginbehar garratzintsuren ardura hartzen zutenak.

LXII. 1. Prima luce, et nostri omnes erant transportati et hostium acies cernebatur. 2. Labienus, milites cohortatus ut suae pristinae virtutis et secundissimorum proeliorum retinerent memoriam atque ipsum Caesarem, cuius ductu saepe numero hostes superassent, praesentem adesse existimarent, dat signum proelii. 3. Primo concursu ab dextro cornu, ubi septima legio constiterat, hostes pelluntur atque in fugam coniciuntur; 4. ab sinistro, quem locum duodecima legio tenebat, cum primi ordines hostium transfixi telis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugae quisquam. 5. Ipse dux hostium, Camulogenus, suis aderat atque eos cohortabatur. 6. At, incerto etiam nunc exitu victoriae, cum septimae legionis tribunis esset nuntiatum quae in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt signaque intulerunt. 7. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumventi omnes interfectique sunt. 8. Eandem fortunam tulit Camulogenus. At ii qui praesidio contra castra Labieni erant relictis, cum proelium commissum sudissent, subsidio suis ierunt collemque ceperunt, neque nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt. 9. Sic, cum suis fugientibus permixti, quos non silvae montesque texerunt ab equitatu sunt interfecti.

LXII. 2 et α : et tot S¹ β || memoriam retinerent S β || praesentem α : *om.* S¹ β || adesse: esse LN || 3 ab α : a S¹ β || hostes pelluntur atque BRLNS^m: *om.* AM, S¹ β || 4 ab: a Tf || duodecima *uel* XII. AM, S¹ β : quintadecima *uel* XV. BRLNS² || telis α : pilis S¹ β || quisquam suspicionem fugae Tf || 5 cohortabatur AM: hort- S¹ β cohortatus BRLNS² || at AM, S¹ β : *om.* BRLNS² || 6 nunc etiam BRLN || VII. legionis S¹ β : a septima legione α || 8 ii AM: hi(i) BRSLN β || praesidio: in pr- T¹, *del. Paul* || castra labieni β : labienum α || uictorum β : que *add.* α .

LXII. 1. Egunsentian, gure soldadu guztiek zeharkatua zuten ibaia eta etsaien tropak begibistan ikustatzen ziren. 2. Labienok, soldaduei adore eman ondoren esanez, beren betiko adorea eta lortutako arrakasta ospetsuak gogoratzeko, eta hainbestetan etsaiaren gain garaipena lortzeko gidari izan zuten Zesar bera haiekin zegoela pentsatzeko, borroka hasteko seinalea ematen die. 3. Lehenengo topaketan, eskuineko saihestetik, zazpigarren legioa zegoen lekutik hain zuzen ere, etsaiak atzera bota eta ihesean jarri zituzten. 4. Ezkerraldeetik, hamabigarren legioa zegoen alderditik, nahiz lehen errenkadetako soldaduak geziek aldetik aldera zulatuta erori ziren, halere, gainontzekoek gogor eutsi zioten borrokari eta ez zirudien bakar batek ere ihes egin behar zuenik. 5. Etsaien buruzagia bera, Kamulogeno, bere gizonen artean zegoen haiei adore ematen. 6. Baina, oraindik garaipena ziurra ez zelarik, zazpigarren legioko tribunoak, ezkerraldeko frontean gertatutakoaren berri izan zutenean, etsaien atzetik legioarekin azaldu zitzaizkien eraso eginez⁵⁹. 7. Eta ezta une hartan ere ez zuen inork bere lekutik alde egin eta horrela, guztiak inguratu eta hil zituzten. 8. Kamulogenok ere zoritxar berdina izan zuen. Bestalde, Labienoren kanpamendu aurrean zaintza egiten gelditu izan zirenak, besteak borrokan ari zirela entzundakoan, beretarrei laguntzera joan eta mendixka bat okupatu zuten, baina ezin izan zioten irabazle ziren gure soldaduen erasoari aurre egin. 9. Horrela, iheska zihoazen beretarren artean nahastuta, baso eta mendietan ezkutatu ez zirenak, zalduneriak hil zituen.

⁵⁹ Pasarte honetan ikusten denez, zazpigarren legioa sei tribunoren gidaritzapean zegoen; Zesarrek jada 58an, Ariobistoren aurkako gerran, legio bakoitza legatu edo kuestore baten esku uzten du (I, 52) eta Inperioaren garaian *legatu legionis* hauen figura ohizkoa bilakatuko da; halere, Zesarren armadan ez zen oraindik guztiz finkatutako kargua.

10. Hoc negotio confecto, Labienus revertitur Agedincum, ubi impedimenta totius exercitus relicta erant: inde cum omnibus copiis ad Caesarem pervenit.

LXIII. 1. Defectione Haeduorum cognita, bellum augetur. 2. Legationes in omnes partes circummittuntur; quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas civitates nituntur; 3. nacti obsides quos Caesar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. 4. Petunt a Vercingetorige Haedui ut ad se veniat rationesque belli gerendi communicet. 5. Re impetrata, contendunt ut ipsis summa imperii tradatur, et re in controversiam deducta, totius Galliae concilium Bibracte indicitur. 6. Conveniunt undique frequentes. Multitudinis suffragiis res permittitur; ad unum omnes Vercingetorigem probant imperatorem. 7. Ab hoc concilio Remi, Lingones, Treveri afuerunt; illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur; Treveri, quod aberant longius et ab Germanis premebantur, quae fuit causa quare toto abessent bello et neutris auxilia mitterent. 8. Magno dolore Haedui ferunt se deiectos principatu; queruntur fortunae commutationem et Caesaris indulgentiam in se requirunt, neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. 9. Inviti, summae spei adulescentes, Eporedorix et Viridomarus, Vercingetorigi parent.

10 inde M², S¹ R² N² β; in die M², R¹ (?) S² in diem A, BLN¹ inde die III. *Whitte*.

LXIII. 1 cognita: *del. Nitsche* || augetur α: -ebatur β || 2 legationes AM, S² β: legiones BRS¹ LN || circummittuntur: -unt *Weidner* || nituntur: utuntur R. *Schneider* || 4 haedui: *del. Mensel* || ut: *om.* RLN¹ S² || belli gerendi: belligerandi LN, T¹ || 5 et α: *om.* β || re β: rem α || deducta β: deduci α || 6 conueniunt β: eodem conu-α eo ad diem conu- *Menge* || frequentes, multitudinis *del.*, *Lipsius*: freq- -dines *uett.* || 7 concilio: cons- NL² || lingones: -guo- S, U¹ || treueri: -iri S, T, (l) || afuerunt: affu- T¹, U abfu- R², T² f || treueri: -iri S, T, (l) || ab α: a β || neutris α: -i β || totu: tanto LN || 8 ferunt M. A² β: fu- A¹, BRSLN || in se indulgentiam β || ab α: a β.

10. Ekinaldi hura burututa, Labieno Agedinkora itzuli zen, non armada guztiaren bagajea utzia baitzuen: handik tropa guztiakin Zesarrengana iritsi zen.

LXIII. 1. Heduarren altxamenduaren berria zabaldu zenean, gerrak indar gehiago hartu zuen. 2. Enbaxadak bidali zituzten alde guztietara: ahal duten eragin, aginpide eta diru guztiaz baliatuz, herrietan matxinadak sorrarazten saiatzen dira; 3. Zesarrek beraien zainpean utzitako bahituez jabetuta, haiek zigortuz beldurrarazten dituzte zalantzan daudena. 4. Heduarrek Berzingetorixi beraiegana etortzeko eskatzen diote eta gerra bideratzeko dituen egitasmoak azaltzeko. 5. Hura lortuta, beraiei aginpide gorena emateko eskatzen diote, eta eztabaida sortu zenez, Galia osoa batzar batera deitzen dute Bibrakten. 6. Alde guztietakoak biltzen dira han multzo handia osatuz. Arazoa jendetzaren bozketaz erabakitzen da: guztiek ahobatez Berzingetorix aukeratzen dute buruzagi. 7. Ez ziren batzar honetan izan Remiarrak, Lingoniarrak eta Treberiarrek; lehenengo biak, Erromatarreganako adiskidetasuna mantentzen zutelako; Treberiarrek urrun zeudelako eta Germaniarren erasoak jasaten ari zirelako: horregatik gelditu ziren alderdi bietako borrokaldieta-rik kanpo, ez bati, ez besteari laguntzarik bidali gabe. 8. Heduarrek min latza hartu zuten nagusitasuna galdu zutenean; beren zoriaren aldaketaz kexatzen ziren eta Zesarren berenganako onberatasunaren falta sentitzen dute; halere, jada gerran sartuta egonik, ez dira ausartzen beren asmoak bes-teenetatik bereizten. 9. Eporedorixek eta Biridomarok, itxa-ropen handiko gazteak, gogo txarrez obeditzen diote Ber-zingetorixi.

LXIV. 1. Ipse imperat reliquis civitatibus obsides die-
 mque ei rei constituit. Huc omnes equites, XV milia numero,
 celeriter convenire iubet. 2. Peditatu quem antea habuerat se
 fore contentum dicit, neque fortunam temptaturum aut in
 acie dimicaturum; sed, quoniam abundet equitatu, perfacile
 esse factu frumentationibus pabulationibusque Romanos
 prohibere, 3. aequo modo animo sua ipsi frumenta corrup-
 pant aedificiaque incendant, qua rei familiaris iactura perpetuum imperium libertatemque se consequi videant. 4. His constitutis rebus, Haeduis Segusiavisque, qui sunt finitimi provinciae, decem milia peditum imperat; huc addit equites DCCC. 5. His praeficit fratrem Eporedorigis bellumque inferri Allobrogibus iubet. 6. Altera ex parte, Gabalos proximosque pagos Arvernorum in Helvios, item Rutenos Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos mittit. 7. Nihilo minus clandestinis nuntiis legationibusque Allobrogas sollicitat, quorum mentes nondum ab superiore bello resedissee sperabat. 8. Horum principibus pecunias, civitati autem imperium totius provinciae pollicetur.

LXIV. 1 ipse α : ille β || diemque *Hotman*: denique *codd.* || constituit *Hotman*: constituit diem *codd.* [cf. *R. E. A.*, 1925, p. 286-7] || 2 habuerat: -erit *Tj*; *l* || in α : *om.* β || 3 ipsi sua *U* || qua *BRS LN*: quia *AM*, *U* / quo a *Tj* || se β : *om.* α || 4 finitimi *R. Estienne*: finitimi ei *codd.* [*fuert in archetypo*: FINITIMEI] finitimae *T*¹ || DCCC: DCCC *Tj* || 5 eporedorigis *S*¹ β : -edigeris *AM*, *L* -odigeris *BR*¹ -edigis *R*² -edigeis *NS*² || inferri α : -e β || 6 gabalos *AM*² β : -llos *M*¹, *B SLNR*² [gallos *R*¹] || rutenos α : in rut- β || uolcarum *R. Estienne*: uolg- α / uulg- *Tj*, *U* || arecomicorum *Glareanus*: aremic- *codd.* || 7 allobrogas α : -es β || nondum: *post* bello β || ab α : a β .

LXIV. 1. Berzingetorixek berak bahituak eskatzen dizkie gainontzeko herriei eta hartarako epea ezartzen. Zaldun guztiak, hamabost mila inguru, hara laster bil daitezela agintzen du. 2. Lehendik zituen oinezko soldaduak nahikoak izango zirela esaten die eta ez diola zoriari eskurik luzatuko, ez eta borrokari hasiera emango ere; baina, zaldunak hainbeste ziren, oso erraza izango zela gari hornidura eta zuhain-bilaketa Erromatarrei eragozte: 3. eraman onez beren garia suntsitu eta eraikuntzak kiskali besterik ez zutela egin behar, beren jabetzaren galeraren truke betiereko agintea eta askatasuna lortuko zutela pentsatuz. 4. Erabaki hauek hartuta, Probintziaren mugetan dauden Heduarrei eta Segusibiarrei⁶⁰ hamar mila oinezko soldadu eskatzen dizkie, eta, hauekin batera, zortzirehun zaldun gehiago. 5. Hauen buru Eporedorixen anaia ipintzen du eta Allobrogiarren aurkako gerrari ekiteko agintzen. 6. Bestalde, Gabaliarrak eta Arberniarren mugetan zeuden herriak, Helbiarren aurka bidaltzen ditu eta, era berean, Ruteniarrak eta Kadurziarrak, Bolkako Arekomiziarren⁶¹ lurak suntsitzera. 7. Dena den, isilpeko mezulari eta enbaxaden bidez Allobrogiarren⁶² bereganatzen saiatzen da, aurreko gerrak haiengan utzitako erresumina oraindik baretu gabe zegoela itxaro baitzuen. 8. Allobrogiar noblei dirua eta herriari berriz Probintzia osoko agintea agintzen dizkie.

⁶⁰ Segusibiarren Heduarren klienteak ziren; beren hiriburu nagusia *Lugdunum* edo Lyon zen.

⁶¹ Helbiarrak Probintziako mugetan bizi ziren eta Erromaren aliatuak ziren; Gabaliarrak berriz, Helbiarren mendealdean zeuden kokatuta eta Arberniarren klienteak ziren; azkenik, Bolziar Arekomiziarren egungo Languedoc inguruan bizi ziren eta Probintziaren barne zeuden.

⁶² *Allobrogas*: greziar akusatiboa.

LXV. 1. Ad hos omnes casus provisa erant praesidia cohortium duarum et viginti, quae, ex ipsa coacta provincia, ab L. Caesare legato ad omnes partes opponebantur. 2. Helvii, sua sponte cum finitimis proelio congressi, pelluntur et, C. Valerio Domnотаuro, Caburi filio, principe civitatis, compluribusque aliis interfectis, intra oppida ac muros compelluntur. 3. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis praesidiis, magna cum cura et diligentia suos fines tuentur. 4. Caesar, quod hostes equitatu superiores esse intellegebat et, interclusis omnibus itineribus, nulla re ex provincia atque Italia sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates quas superioribus annis pacaverat, equitesque ab his arcessit et levis armaturae pedites, qui inter eos proeliari consueverant. 5. Eorum adventu, quod minus idoneis equis utebantur, a tribunis militum reliquisque equitibus Romanis atque evocatis equos sumit Germanisque distribuit.

LXVI. 1. Interea, dum haec geruntur, hostium copiae ex Arvernensibus equitesque qui toti Galliae erant imperati conveniunt. 2. Magno horum coacto numero, cum Caesar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium provinciae ferri posset, circiter milia

LXV. 1 erant prouisa β || coacta AM β: om. BRSLN || 2 domnотаuro SLN: dono- A¹, BR dono- M A², U¹ || cabur: filio α: duumuiro β || ac muros α: murosque β || 3 cum: om. AM || 4 re: in re Tj; f¹ || consueverant: -euerant LN, Tj || 5 quod α: ut β || sed et: sedent B¹ om. S del. ed. pr. sed et... euocatis del. Mommsen.

LXVI. 1 toti galliae α: tota gallia β || 2 horum: eorum SL || in sequanos α: om. β || lingonum: -guo- T, U || ferri α: -e β.

LXV. 1. Ezbehar hauei guztiei aurre egiteko, hogeita bi kohortetako babes-tropa prestatua zuten, zeina Probintzian bertan bildua izanik, alde guztietara banatu baitzuen L. Zesar legatuak⁶³. 2. Helbiarrak, beren kabuz mugetako herriekin borrokan aritu ondoren, suntsituak izan ziren eta K. Balerio Domnotauro, Kaburoren semea eta herri hartako agintaria, beste askorekin batera erailda, hiriaren eta harresiaren artean zapaldu zuten. 3. Allobrogiarrek, Rodanoren ertzetan babes-tropa ugari ezarrita, gogo eta arreta handiz babesten dute beren lurraldea. 4. Zesarrek, etsaiaren zalduneria indartsuago zela pentsatzen zuelako, eta bide guztiak moztuak egonik, ez Probintziatik, ez eta Italiatik ere inolako laguntzarik jaso ezin zuelako, mezulariak bidaltzen ditu Rhinaz bestalde Germaniarrengana, aurreko urteetan baketu izan zituen herrietara, eta zaldunak nahiz hauen artean borrokatzen duten oinezko soldadu arinak⁶⁴ eskatzen ditu. 5. Hauek iritsitakoan, zaldi txarrak zituztenez, tribuno militarrek eta gainontzeko erromatar zaldunak ere deituta, hauen zaldiak hartu eta Germaniarren artean banatzen ditu.

LXVI. 1. Gauza hauek egin artean, Arberniarrek etsaiei bidalitako tropak eta Galia osoari eskatutako zaldunak bildzen dira. 2. Gizon kopuru bikaina osatuta, Zesarrek Lingo-niarren mugetako azken lur-muturretan barna Sekuaniarrenganako bidea hartu zuelarik Probintziari errazago lagundu

⁶³ Zesarren lehengusu bat zen, 64. urtean kontsul izandakoa.

⁶⁴ *Evocates* deiturikoak eliteko soldaduak ziren, beren soldadutza garaia bukatua zutenak eta gerra egiteko deia berriro jaso izan zutenak; zenturoien baldintza eta soldata berdina zuten, batzuetan aparteko tropa bereziak osatuz, bestetan ohizko kohorteen partaide izanez.

passuum X ab Romanis trinis castris Vercingetorix consedit, 3. convocatisque ad concilium praefectis equitum, venisse tempus victoriae demonstrat: fugere in provinciam Romanos Galliaque excedere; 4. id sibi ad praesentem obtinendam libertatem satis esse; ad reliqui temporis pacem atque otium parum proficisci, maioribus enim coactis copiis, reversuros neque finem bellandi facturos. Proinde, agmine impeditos adoriantur. 5. Si pedites suis auxilium ferant atque in eo morentur, iter facere non posse; si, id quod magis futurum confidat, relictis impedimentis, suae salutis consulant, et usu rerum necessariorum et dignitate spoliati iri. 6. Nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare. Id quo maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum et terrori hostibus futurum. 7. Conclamant equites sanctissimo iureiurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ad uxorem aditum habeat, qui non bis per agmen hostium perequitarit.

LXVII. 1. Probata re atque omnibus iureiurando adactis, postero die, in tres partes distributo equitatu, duae se acies a duobus lateribus ostendunt, una a primo agmine iter impe-

2 consedit i -idit *Meusel* || 4 copiis coactis *Tf* || agmine: in agmine *dett.*, *Oudendorp* || adoriantur *LNR² dett.*: -rantur *S* -rientur *M*, *BR¹* -rientur *A β* || 5 pedites: impedimentis *cod. Leid. I* || facere *α*: confici *β* || confidat *α*: ebat *β* || 6 modo *α*: *om.* *β* || ne ipsos quidem *β*: et ipsos quidem non *α* || quo *β*: quod *α* || hostibus futurum *α*: hostium non defuturum *β* || 7 uxorem *α*: -es *β* || bis: *om.* *AM β* || perequitarit *β*: -tasset *α*.

LXVII. 1 iure iurando *α*: ad ius iurandum *β* || postero: -a *LN* || acies se *Tf* || una a *β*: una *α*.

ahal izateko⁶⁵, Berzingetorix Erromatar kanpamendutik hamar mila pausutara gutxi gora behera kokatu zen 3. eta zalduneriaren buruzgiak batzarrean bilduta, garaipenaren momentua iritsi dela adierazten die: Erromatarrak Probintziarantz ihes zihoazela Galia utzita; 4. hori nahikoa zutela momentuz askatasuna lortzeko; baina gerora bakea eta lasaitasuna lortzeko ezer gutxi aurreratzen zutela, tropa gehiago bilduta itzuliko baitziren berriro eta ez baitzioten gerrari amaierarik emango. Beraz, alde egiteko formatuta zeudela erasotu behar zituzketela; 5. horrela, oinezko soldaduak bere-tarrei laguntzera joan eta bertan geratzen baziren, ezingo baitzuten ibilaldia burutu, eta, bagajeak utzita, beren buruak salbatzeari begiratzen bazioten berriz —eta azken hau gertatuko zelakoan zegoen— gauza beharrezkoenak galduta eta duintasunik gabe geratuko baitziren. 6. Etsaien zaldunei zegokienez berriz, esan zien, zalantzarik gabe, ez zela inor formazioetik kanpora irtetzen ausartuko. Gogo biziagoz hura egin zezaten, kanpamendu aurrean formatuko zituela tropa guztiak eta etsaia beldurraraziko⁶⁶. 7. Zaldunek ozenki diote, batak beste-ari zin egin behar diola honela, hots, inork ez duela bere etxean onartuko, ez eta bere emazte, guraso eta seme-alabengana inguratzen utziko bi aldiz etsaien formazioan barna zaldiz pasatu ez dena.

LXVII. 1. Proposamen hau onartua eta guztiak zin egitera behartuak izan ondoren, biharamunean, zalduneria hiru taldetan zatikatuta, bi saihestetatik azaltzen dira; bata aurre-

⁶⁵ Zesar Probintziarantz zihoan Galia utzita: Gergobian jasandako porrota, Heduaren altxamendua, Narbona ingurua erasotzeko mehatxua ez ziren irtenaldi honen arrazoi bakarrak. Erroman, Zesarren etsai politikoei bigarren kontsulatu jarraia eragotzi eta oztopatu nahian zebiltzan eta joku politiko haiek ezereztu behar zituen Galia-ko kanpainarekin jarraitu baino lehen.

⁶⁶ *Terrori hostibus futurum: sum* aditza datibo bikoitz batekin; balio finala du.

dire coepit. 2. Qua re nuntiata, Caesar suum quoque equitatum, tripertito divisum, contra hostem ire iubet. Pugnatur una omnibus in partibus. 3. Consistit agmen; impedimenta inter legiones recipiuntur. 4. Si qua in parte nostri laborare aut gravius premi videbantur, eo signa inferri Caesar aciemque constitui iubebat; quae res et hostes ad insequendum tardabat et nostros spe auxilii confirmabat. 5. Tandem, Germani, ab dextro latere summum iugum nacti, hostes loco depellunt; fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur compluresque interficiunt. 6. Qua re animadversa, reliqui, ne circumirentur veriti, se fugae mandant. Omnibus locis fit caedes. 7. Tres nobilissimi Haedui capti, ad Caesarem perducuntur; Cotus, praefectus equitum, qui controversiam cum Convictolitane proximis comitiis habuerat, et Cavarillus, qui post defectionem Litavici pedestribus copiis praefuerat, et Eporodrix, quo duce, ante adventum Caesaris, Haedui cum Sequanis bello contenderant.

LXVIII. 1. Fugato omni equitatu, Vercingetorix copias, ut pro castris conlocaverat, reduxit, protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere coepit, celeriterque impedimenta ex castris educi et se subsequi iussit. 2. Caesar, impedimentis in proximum collem deductis, duabus

2 in omnibus LN: tunc in omnibus β || 3 consistit β : constituit α || intra *Nipperdey*: inter *codd.* || 4 caesar inferri β || constitui α : conuerti β || 5 ab: α S, f ex LN || nacti: nacti B¹ nanti A || fugientes: que *add.* T, U¹ || persequuntur β : -cuntur a || 6 circumirentur: circumuenir- M β || 7 cotus LN β : -ys BRS -is AM || convictolitanei LN, U¹: -abi AM, BRS, T¹ (*f*) -aio T² -aue *ed. pr.* || eporodrix M², SL-NR² β : eb- AM¹, BR¹.

LXVIII. 1 copias α : suas *add.* β || oppidum est T¹ || ex α : e β || 2 deductis: educi *Madvig* du- *Meusel* || duabus: que *add.* U¹.

kaldeko soldaduei bidea eragozten hasi zitzairen. 2. Berri hau iragarri zitzaionean, Zesarrek, bere ejerzitua ere hirutan zatikatuta, etsaiaren aurka abia zedila agindu zuen. Aldi berean borrokatzen dute guztiek han eta hemen; 3. oinezko tropak gelditu egiten dira eta bagajea legioen erdian babesten dute. 4. Gure soldaduak alderdiren batean ezinean eta larriki erasota ikusiz gero, Zesarrek han eraso egin eta tropak eraso-eran harantz bideratzeko agintzen zuen; teknika honek etsaien jazarpena eragozten zuen eta geureengan laguntza izango zutelako itxaropena indartzen zuen. 5. Azkenik, Germaniarrek eskuinaldetik mendixka baten gailurra hartu ondoren, etsaiak beren kokagunetatik bota zituzten; Berzingetorix bere oinezkoekin kokatuta zegoen ibai ertzetaraino jazartzen dituzte ihesi doazenak eta mordo bat hiltzen. 6. Honetaz konturaturata, gainontzekoek, inguratuko zituztelako beldurrez, ihesari ematen diote. Alde guztietara zabaltzen da hilketa. 7. Heduar lehen gradutako hiru noble harrapatuta, Zesarrengana eramaten dituzte: Koto, zaldun prefektuetako bat, azken hauteskondeetan Konbiktolitanorekin eztabaida izan zuena eta Kabarilo, Litabiko altxatu ondoren oinezkoen tropen buru izendatua izan zena, eta Eporedorix, zeinaren gidaritzapean, Zesar iritsi baino lehen, Heduarrek Sekuaniarren aurka borrokatu izan baitzuten.

LXVIII. 1. Zalduneria osoa ihesari emana egonik, Berzingetorixek kanpamendu aurrean kokatu izan zituen tropak bildu eta, Mandubiarren hiri fortifikatua den Alesiara abiatzen hasi zen eta berehala bagajeak kanpamendutik atera eta berari jarraitzeko agindu zien. 2. Zesarrek, bagajeak inguruko mendixka batean bildu eta haiek babesteko bi legio utzita,

legionibus praesidio relictis, secutus quantum diei tempus est passum, circiter tribus milibus hostium ex novissimo agmine interfecis, altero die ad Alesiam castra fecit. 3. Perspecto urbis situ perterritisque hostibus, quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulsati, adhortatus ad laborem milites, circumvallare instituit.

LXIX. 1. Ipsum erat oppidum Alesia in collem summo, admodum edito loco, ut, nisi obsidione, expugnari non posse videretur. 2. Cuius collis radices duo duabus ex partibus flumina sublebant. 3. Ante id oppidum planities circiter milia passuum III in longitudinem patebat. 4. Reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interiecto spatio, pari altitudinis fastigio, oppidum cingebant. 5. Sub muro quae pars collis ad orientem solem spectabat, hunc omnem copiae Gallorum compleverant fossamque et maceriam in altitudinem sex pedum praeduxerant. 6. Eius munitionis quae ab Romanis instituebatur circuitus X milia passuum tenebat. 7. Castra opportunis locis erant posita ibique castella XXIII facta; quibus in castellis interdiu stationes ponebantur, ne qua subito eruptio fieret; haec eadem noctu excubitoribus ac firmis praesidiis tenebantur.

2 secutus: hostes *add.* A β || hostium: *om.* Tj, U || 3 perterritisque: terr- Tj || qua R. *Estienne*: quo *codd.* || maxime β: -a α || parte exercitus α: *om.* β || confidebant Sβ: -at *ett.* || milites ad laborem β || circumvallare α: alesia circ- β.

LXIX. 1 alesia α: *om.* β || posse non β || 2 ex duabus Uj || 3 id α: *om.* β || longitudinem: -e LN || 5 muro quae A, BRS: muroque NM, LN β || solem α: *om.* β || fossamque α: fossam β || maceriam β: mat- α || in altitudinem VI β: sex in alt- α || praeduxerant α: produ- β || 6 X B¹ β: XI α || 7 ibique castella: VIII castellaque Menge || quibus in castellis AM, BRS: in quibus cast- LN in quibus β || ponebantur α: dispon- β || ne... tenebantur *om.* LN¹ || tenebantur a: destin- β.

egun argi zen bitartean jarraitu zion, eta, ia hiru mila etsai atzegoardian hilda, hurrengo egunean Alesia inguruan kanpamendua ezarri zuen. 3. Hiriaren kokagunea aztertu ondoren, etsaiak izututa eta zalduneria —konfidantza gehien merezi zion armadako taldea— suntsitua zegoenez, soldaduak lan egitera bultzatuz, hiria hesiz inguratzea erabaki zuen.

LXIX. 1. Alesia gotorlekua bera mendixka baten gailurrean zegoen kokatuta, hain leku altuan ezen, setiaketa bidez ez bazen, ezinezkoa baitzirudien erasotzea. 2. Mendi honen behekaldeko bi aldeetatik bi ibai isurtzen ziren; 3. gotorlekua-
ren aurrekaldean berriz, mila pausu inguru luze zen haran bat zabaltzen zen. 4. Beste alde guztietatik altuera berdineko mendixkek, bata besteagandik gutxi aldentzen ziren mendiek, inguratzen zuten gotorlekua. 5. Harresipean, ekialdera begira zegoen mendi ingurua⁶⁷ Galiar tropek okupatua zeukaten eta zulo bat ireki zuten eta, sei oin luze zituen pezuzko pareta bat altxatu. 6. Erromatarrak eraikitzen ari ziren gotorleku haren ingurabidea hamar mila pausutakoa zen. 7. Kanpamendua leku egoki batean kokatuta zegoen eta han bertan hogeita hiru gaztelu eraikita; gaztelu hauetan egunez zaintza taldeak ipintzen zituzten ustekabeko erasorik gerta ez zedin; gauez gaztelu hauek zentinela eta babes-tropa ugarik babesten zituzten.

⁶⁷ *Quae pars collis ... hunc omnem locum ... compleverant*: erlatibozko izenordaina aurretik ipini du hemen Zesarrek, hau da: *compleverant hunc omnem partem collis quae spectabat*.

LXX. 1. Opere instituto, fit equestre proelium in ea planitie quam, intermissam collibus, tria milia passuum in longitudinem patere supra demonstravimus. Summa vi ab utrisque contenditur. 2. Laborantibus nostris, Caesar Germanos submittit, legionesque pro castris constituit, ne qua subito inruptio ab hostium peditatu fiat. 3. Praesidio legionum addito, nostris animus augetur; hostes, in fugam coniecti, se ipsi multitudine impediunt atque, angustioribus portis relictis, coartantur. 4. Germani acrius usque ad munitiones sequuntur. 5. Fit magna caedes; non nulli, relictis equis, fossam transire et maceriam transcendere conantur. Paulum legiones Caesar quas pro vallo constituerat promoveri iubet. 6. Non minus qui intra munitiones erant perturbantur Galli: veniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant; non nulli, perterriti, in oppidum inrumpunt. 7. Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt.

LXXI. 1. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit omnem ab se equitatum noctu dimittere. 2. Discedentibus mandat ut suam quisque eorum civitatem adeat omnesque qui per aetatem arma ferre possint ad bellum cogant. 3. Sua in illos merita proponit

LXX. 1 proelium: bellum NI² || in longitudinem [-e LN] a: om. β || 2 ne qua... fiat: *del. Paul* || 3 nostris α: et nostris β || animus: -is AM, B¹ R¹ || hostes α: et hostes sunt β || coartantur β: coaceruati tum α coaceruantur tum N² || 4 acrius: acriter LN || munitiones [-em LN] α: muros β || sequuntur α: persec- β || 5 maceriam β: mat- α || paulum: paululum T^f || 6 perturbantur [-babantur LN] galli α: galli perturbantur β || veniri β: -e α || 7 portas iubet β.

LXXI. 1 ab romanis α: a rom- β || ab se α: a se β || dimittere LN β: dem- AM, BRS || 2 omnesque α: omnes β || possint β: -ent α || cogant: -at A¹ M².

LXX. 1. Fortifikazio lanak hasita zeudela, zaldizkoen arteko borroka bat gertatu zen gorago aipatu dugun lautadan, muinoen artean kokatuta eta hiru mila pausu luze hedatzen zen lautadan, hain zuzen ere. Bi alderdiek indar guztiz borrokatzen dute. 2. Gure soldaduak ezinean zeudelarik, Zesarrek Germaniarrak bidaltzen dizkie laguntzera eta legioak kanpamendu aurrean ezartzen ditu etsaien infanteriaren edozein bat-bateko eraso ekiditeko. 3. Legioen euskarriarekin, gure soldaduen gogoia berpiztu zen; etsaiek, ihes egin nahirik, arrapaladan, batak besteari oztopo egiten diote, eta, atea oso estuak zirelarik, pilatu egiten dira. 4. Germaniarrek gogor jazaritzen dituzte fortifikazioetara iritsi arte. 5. Sekulako sarraskia egiten dute; batzuk, zaldiak utzita, zuloaz beste aldera pasa eta pareta zeharkatzen saiatzen dira. Zesarrek hesiaren aurrean formatuarazi zituen legioei pixka bat aurreratzeko agintzen die. 6. Gotorlekuaren barnekaldean zeuden Galiarrak ere, guztiz beldurtzen dira: berehala gainera eroriko zitzaizkiela pentsatuz, armak hartzeko oihukatzen dute; batzuk, izututa, hirian sartzen dira. 7. Berzingetorixek atea ixteko agintzen du kanpamendua babesik gabe gera ez dadin. Asko hil ondoren eta zaldi ugari harrapatuta, Germaniarrak erretiratu egiten dira.

LXXI. 1. Berzingetorixek, Erromatarrek beren gotorlekuak burutu baino lehen zalduneria guztia gauzez irtenaraztea erabakitzen du. 2. Alde egiterakoan, bakoitza bere herrira joan eta, adinaz armak hartzeko gai diren guztiak gerra egitera biltzeko agindua ematen du. 3. Zor dizkioten mesedek

obtestaturque ut suae salutis rationem habeant neu se, optime de communi libertate meritum, hostibus in cruciatum dedant. Quod si indiligentiores fuerint, milia hominum delecta LXXX una secum interitura demonstrat. 4. Ratione inita, exigue dierum se habere XXX frumentum, sed paulo etiam longius tolerare posse parcendo. 5. His datis mandatis, qua opus erat intermissum, secunda vigilia, silentio, equitatum mittit. 6. Frumentum omne ad se referri iubet, capitis poenam iis qui non paruerint constituit; 7. pecus, cuius magna erat copia a Mandubiis compulsa, ueritum distribuit; frumentum parce et paulatim metiri instituit; 8. copias omnes quas pro oppido conlocaverat in oppidum recepit. 9. His rationibus, auxilia Galliae exspectare et bellum parat administrare.

LXXII. 1. Quibus rebus cognitis ex perfugis et captivis, Caesar haec genera munitionis instituit. Fossam pedum XX directis lateribus duxit, ut eius fossae solum tantundem pareret quantum summae fossae labra distarent; 2. reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedes quadringentos reduxit, id hoc consilio, quoniam tantum esset necessario spatium

3 obtestaturque α : que *om.* β || de communi libertate optime β || in cruciatum hostibus β || quos si α : qui si β || LXXX delecta β || una α : *om.* β || 4 exigue dierum se habere XXX frumentum AM: exigue [exigit LS² -unt N] dierum XXX frumentum BRSLN frumentum se exigue [exigere T¹] dierum XXX habere β || longius etiam LN || tol(!)erari NM, BRL²: -are A, S β -ati L¹N || 5 his: bis L¹ (?) N || datis mandatis α : dictis β || qua LNB² β : quam B¹ RS quia m A quae (?) M qua nostrum *Whitte* || opus erat α : erat nostrum opus β || mittit AM, BR¹ S: em- LN R² dim- β || 6 iis: his S², T || paruerint: -unt AM¹ || 7 a mandubiis β : ab manduuiis [ad mandu uiis M] α || copia *post* compulsa β || 8 recepit a U¹: -ipit S¹ β || administrare parat β .

LXXII. 1 ex perfugis et [*etom.* U/] captiuis cognitis β || directis: di- NR², T || fossae α : *om.* β || solum: *om.* AM, S || summae fossae labra α : summa labra β || distarent α : -abant β || 2 pedes α : -ibus β passus *Guischardt* || reduxit: ded- U/ || id: *del. Kraffert* || spatium necessario esset β || spatim β : -o α .

gogorazten dizkie eta bakoitza bere buruaz arduratzera bul-tzatzen du, eta bera etsaien zigorren mende ez uztera, denen askatasunaren alde hainbeste egin ondoren. Axolagabekeriaz jokutzen bazuten, laurogei mila gizon, onenetakoak, berarekin batera hilko zirela. 4. Kontuak eginda, hogeita hamar egune-tako baino ez zutela garirik baina, murrizketak eginez luza-roago iraun ahal izango zutela. 5. Agindu hauek emanda, la-nak geldituak zeuden lekutik zalduneria irtenarazten du isilpean bigarren gau-beilan. 6. Gari guztia beregana ekartze-ko agintzen du eta obeditzen ez duten guztientzako heriotza zigorra ezartzen. 7. Mandubiarrek harrapatu izan zuten abere kopuru handia soldaduen artean banatzen du; garia urritasu-nez eta pixkanaka banatzea erabakitzen du. 8. Hiriaurrean ezarri izan zituen tropa guztiak hirira sarrarazten ditu. 9. Neurri hauek hartuta, Galiako laguntza iritsi zain eta gerra gi-datzeko prest geratzen da.

LXXII. 1. Gertakizun hauen berria iheslari eta gatibuen ahoz jasota, Zesarrek era honetako indartze-lanak burutzea erabaki zuen: hogeitazero zuloa egin zuen aldeetako pa-retak zuzen-zuzenak zirelarik eta hondoa bi pareta hauen arteko distantziaren zabalera berdinekoa; 2. gainontzeko go-torleku guztiak zulo hartatik laurehun oin atzeratu zituen, asmo honekin⁶⁸ (hainbeste leku derrigorrez hartu behar

⁶⁸ *Hoc consilio ... ne... advolaret aut ... conicere possent; ne* juntagailuaz hasten den esal-diak *hoc consilio* ablatiboaren esanahia esplikatzen du.

complexus, nec facile totum opus corona militum cingere-
tur, ne de improvise aut noctu ad munitiones hostium mul-
tudo advolaret, aut interdiu tela in nostros, operi destina-
tos, conicere possent. 3. Hoc intermisso spatio, duas fossas
quindecim pedes latas eadem altitudine perduxit; quarum
interiorem, campestribus ac demissis locis, aqua, ex flumine
derivata, complevit. 4. Post eas aggerem ac vallum XII pe-
dum exstruxit. Huic loriam pinnasque adiecit, grandibus
cervis eminentibus ad commissuras pluteorum atque agge-
ris, qui ascensum hostium tardarent, et turres toto opere
circumdedit, quae pedes LXXX inter se distarent.

LXXIII. 1. Erat eodem tempore et materiari et frumen-
tari et tantas munitiones fieri necesse, deminutis nostris co-
piis, quae longius ab castris progrediebantur; ac non
numquam opera nostra Galli temptare atque eruptionem ex
oppido pluribus portis summa vi facere conabantur. 2. Qua-
re ad haec rursus opera addendum Caesar putavit, quo mi-
nore numero militum munitiones defendi possent. Itaque,
truncis arborum admodum firmis ramis abscisis atque ho-
rum delibratis ac praeacutis cacuminibus, perpetuae fossae,
quinos pedes altae, ducebantur. 3. Huc illi stipites demissi et
ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis eminebant.

2 nec: ne L, T || opus Tf: corpus α om. U/ || militum corona LN || ad A, SL-
NR²: aut NM, BR¹ [cf. *infra* autuolaret M¹, et 73, 2] in β || multitudo hostium β ||
operi destinatos: -e distentos *Mommsen* || possent α : -et β || 3 quindecim: quinos
denos *Vasosan* || pedes: -um U/ || demissis Tf: di- α U/ || deriuata U/: di- α Tf ||
4 post eas: postea Tf || loriam α : lur- β || aggeris β : -es α || quia α : ut β || ope-
re: -i LN.

LXXIII. 1 eodem β : eo α || fieri: tueri *Chr. Schenieder* || deminutis α T: di- f, U/ ||
nostris: iis *add. Nitsche* || copiis nostris β || ab α : a β || 2 defendi munitiones γ || au-
admodum [autadmodum B aut modum M¹ autad modum T]: aut *del. Nipperdey* || 3 de-
missi U/: di- α Tf.

izan zuelarik ez baitzen batere erraza guztia soldaduz bete-tzea): bat-batean edota gauzez etsai mordo bat fortifikazioe-tara amildu ez zedin edo egunez lanean ariko ziren gureen aurka gezirik bota ez zezaten. 3. Tarte hau utzita, hamabost oinetako zabalera eta beste hainbesteko altuera zuten bi zulo egin zituen; hauen barnekaldea, landugabeko azpi-lur-retan barna ibai batetik jario zuen urez bete zuen. 4. Bien atzean, hamabi oinetako lubeta eta hesia altxatu zituen. Hauei parapeto bat eta almenak gehitu zizkien, parapetoen eta lubetaren uztarduretan adarrak gailentzen zirelarik etsaien igoera oztopatzeko, eta eraikuntza osoa, elkarren artean laurogei oinetako tarte zuten dorreekin inguratu zuen.

LXXIII. 1. Beharrezkoa zen, aldi berean, egurra ekar-tzea, gari horniketa ziurtatzea eta gotortze-lan anitz egitea, nahiz gure tropen kopurua, zeina kanpamendutik urrun bai-tzebilen, gutxitu izan; Galiarrak berriz, behin eta berriz⁶⁹ gure gotortze-lanak oztopatzen eta indar handienaz hiriko ate desberdinetatik erasoka sartzen saiatzen ziren. 2. Horre-gatik Zesarrek pentsatu zuen fortifikazio haiek sendotu beharko zituela soldadu gutxiagorekin gotorlekua babestu ahal izateko. Horrela, adar sendoko zuhaitz-enborrak moztu eta haien muturrak garbitu eta zorrotzuta, bost oinetako sa-konera zuten zuloak bata bestearen jarraian irekitzen hasi zi-ren. 3. Enborren adarrak kanpoan geratzen ziren, haiek zu-loetan sartu ondoren behekaldetik elkarrekin lotuta handik

⁶⁹ *non numquam*: litotesa.

4. Quini erant ordines, coniuncti inter se atque implicati; quo qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis induebant. Hos cippos appellabant. 5. Ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paulatim angustiore ad infimum fastigio. 6. Huc teretes stipites feminis crasitudine ab summo praeacuti et praeusti, demittebantur, ita ut non amplius digitis quattuor ex terra eminent; 7. simul, confirmandi et stabiliendi causa singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur, reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac virgultis integebatur. 8. Huius generis octoni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant. Id ex similitudine floris liliū appellabant. 9. Ante haec taleae pedem longae ferreis hamis infixis totae in terram infodiebantur, mediocribusque intermissis spatiis, omnibus locis disserebantur; quos stimulos nominabant.

LXXIV. 1. His rebus perfectis, regiones secutus quam potuit aequissimas pro loci natura, XIV milia passuum complexus, pares eiusdem generis munitiones, diversas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat eius discessu, munitionum praesidia circumfundi possent, 2. aut cum periculo ex castris egredi cogatur; dierum triginta pabulum frumentumque habere omnes conventum iubet.

4 erant β: *om.* α || implicati: compl- T/impliciti LN || cippos: cirros *Kramer* || 5 ante β: *om.* α || hos β: quos α || obliquis LR² β: obliquos AM, BR¹ S ab reliquis N || altitudinem: -e Aβ || in altitudine trium pedum β: tres in altitudine(m) pedes α || 6 demittebantur *Albus*: dimitt(t)e- *codd.* || quattuor digitis LN || ex terra α: e terra *f.* U/ contra T || 7 pedes α: pedes III β || virgultis β: uinculis α || integebatur β: tegebatur AM² [-antur M¹] S inpediebatur BRLN || 8 ducti β: iuncti α || appellabant α: atur β || 9 talee N, T: taliae *uel talie cett.* [talia L] || infixis T/*f.* -(a)e α U/ || infodiebantur α: effod- β || mediocribusque α: que *om.* LN β || stimulos: famulos LN².

LXXIV. 1 pares β: -i α -is *Oudendorp* || accidat: -it R¹ -eret R² accederet LN || vius discessu: eius accessu *Nipperdey* equitatus discessu *Schoeller* si ita accidat eius discessu *del. Whitte* || 2 aut: ut U/ ne autem *Hand* || ex α: e β || omnes habere β.

atera ahal ez izateko. 4. Bost errenkada enbor ziren bata bestearekin lotuta eta trabeskatuta zeudenak. Hara abiatzen zirenak, bertan enbor guztiz zorrotz haietan sartuta geratzen ziren: zepoak deitzen zituzten. 5. Hauen aurrekaldean trabeskako errenkadetan hiruzulotara ezarrita, hiru oin sakon ziren zulotoak egin zituzten behekalderantz estuago zirenak. 6. Han sartzen zituzten izter baten zabalerako taket biribilak, muturra suaz zorrottua eta gogortua zutenak, eta nola sartu, ez baitziren lurretik gora lau behatz baino gehiago altxatzen; 7. aldi berean, ondo ziurtatu eta finkatzeko taket bakoitza oin baten altuerako lur geruzaz estaltzen zuten azpi-azpitik; take ten gainontzeko zatia zume eta makilez estaltzen zuten tranpak ezkutatzearren. 8. Era honetako zortzi errenkada zulo, elkarren artean hiru oinetako tartearak utziz ezarri zituzten. *Liliak* deitzen zieten, izen bereko loreekin duten antzekotasunagatik. 9. Hauen guztien aurrekaldean oin bat luze ziren ildokiak, burdinazko kakoak iltzatuak zituztenak, lurean erabat sartzen zituzten, eta, tarte txikiak utzita, alde guztietan ipintzen; hauei *eztenak*⁷⁰ deitzen zieten.

LXXIV. 1. Lan hauek amaituta, lekuko naturaren arabera ahalik eta alderdi egokienetatik ibiliz, hamalau mila pausutako ingurunean zehar mota berdineko gotorlekuak —aipatutakoen parekoak baina kontrako aldera begira— kanpoko etsaien aurka ezarri zituen, bera irten ondoren soldadu mordo handi bat etorrita ere, gotorlekuetako babes-guneak inguratzeko aukerarik izan ez zezaten 2. edota bere burua kanpamendutik arriskutsuki irtetzera behartuta ikus ez zezan; guztiek hogeita hamar egunetako zuhaina eta garia bil dezatela agintzen du.

⁷⁰ *quos stimulos nominabant*: erlatibozko izenordainaren aurrekaria *taleae* da baina predikatzailera gertuago dagoenez, honekin komunztatuta dago erlatibozkoa.

LXXV. 1. Dum haec apud Alesiam geruntur, Galli, concilio principum indicto, non omnes qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix convocandos statuunt, sed certum numerum cuique civitati imperandum, ne, tanta multitudo confusa, nec moderari nec discernere suos nec frumenti rationem habere possent. 2. Imperant Haeduis atque eorum clientibus, Segusiavis, Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, Blannoviis, milia XXXV; parem numerum Arvernibus, adiunctis Eleutenorum esse consueverunt; 3. Sequanis, Senonibus, Biturigibus, Santonis, Rutenis, Carnutibus duodena milia; Bellovacis X; octona Pictonibus et Turonis et Parisiis et Helviis; Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nervii, Morinis, Nitobrogibus, quina milia; Aulercis Cenomanis totidem; Atrebatibus IV; Veliocassis, Lexoviis et Aulercis Eburovicibus terna; Rauracis et Boiis singula; 4. XX universis civitatibus quae Oceanum attingunt quaeque eorum consuetudine Aremoricae appellantur, quo sunt in numero Coriosolites, Redones, Ambibarii, Cadetes, Osismi, Lemovices, Unelli.

LXXV. 1 apud α : ad β || omnes β : omnes hos α omnes eos *Nipperdey* || ciuitati β : ex -te α || nec moderari SLNR² β : ne emod- *velt.* || frumenti rationem *f.* U^m: -endi rat- *l'* -entandi rat- T¹, U^{l'} frumentationem α T² || 2 atque α : et β || ambivaretis R. *Estienne* [cf. VII, 90, 6]: ambivaretis *codd.* ambaris *Glareanus* || brannouii: *del. Ciacconius* || eleutetis: heleutetis et T^{l'} || uellauis α : -biis β || 3 duodena milia α : XII β || bellovacis α : -gis β || x uel decem α T¹ *f.*: x T², U x milia *l* || totidem lemouicibus: *del. Constans, cf. Rev. de philol., 1924, p. 133* || turonis: -ibus S, T || senonibus: *del. Nipperdey* sena andibus *Hoffmann* || nit(h)obrogibus: nitiobrug- M nit(h)obrig- B¹, U || quina milia α : v β || cenomanis *ed. pr.*: -annis *codd.* || atrebatibus AM, LN β : adr- BRS || ueliocassis *Whitte*: bellio- AM, BS bello- RN baiocassius L uolliocassis T uellicassius U ueliocassis *f.* uellicassius *l* || lexouii β : lix- α totidem; lemouicibus *Nipperdey* || et aulercis α : *om.* β || eburouicibus *A. de Valois*: -onibus *codd.* || terna α : *om.* β || 4 boiis α : bois β || boiis singula; xx *constans* [fuerit in archetypo ∞ xx: *cf. Rev. de philol., 1924, p. 134*] boi(s) xxx *codd.* || aremoricae *Glück*: arm- *codd.* || redones α : rhed- β || ambibarii: ambarii T^{l'} || caletes *det.*: cad- *uett.* || osismi U^l [cf. II, 34 et III, 9, 10]: oss- AM, BRSN ossissimi LN ossissimi T^{l'} || lemouicea [laem- R] α : ueneti lem- β lexouii *Nipperdey* || 4 unelli *codd.*: uen- *Glück.*

LXXV. 1. Gauza hauek Alesia inguruan gertatu bitartean, Galiarrek, nobleen artean batzar bat ospatu ondoren, erabaki zuten ez zietela, armak hartzeko gai ziren guztiei —Berzingerorixek proposatu bezala— gerrarako deirik luzatu behar, hiri bakoitzari kopuru jakin bat eskatu baizik, bestela, hain jendetza handia bilduz gero, ezingo baitzuketen, ez ordenarik mantendu, ez norbere herrikorik bereziti, ez eta garirik banatu ere. 2. Heduarrei eta hauen kliente ziren Segusiabiarrei, Ambibarezarrei, Aulerziako Brannobiziarrei eta Blano-biarrei hogeita hamabost mila gizon eskatzen dizkiete; kopuru berdina Arberniarrei eta hauekin zeuden Eleuteziarrei, Kadurziarrei, Gabaliarrei eta Arberniarren agintepean egon ohi diren Belabiarrei; 3. Sekuaniarrei, Senoniarrei, Biturigiarreri, Santoniarrei, Ruteniarrei eta Karnutiarreri hamabina mila eskatu zieten; Belobaziarrei hamar mila; Piktoniar, Turoniar, Parisiar eta Helbizarrei zortzina mila; Ambianiar, Mediomatriziar, Petrokorian, Nerbiar, Moriniar, Nitiobrogiarrei, bostna mila; Aulerziako Zenomaniarrei beste hainbeste; Atrebaziarrei lau mila; Beliokasiarrei, Lesobiarrei eta Aulerziako Eburrobiziarrei hiruna mila; Rauraziarrei eta Boiotarrei, bakoitzari mila; 4. beren hizkuntzaz Aremoriziarrak deitzen diren Ozeanoaren itsasertzeko herri guztiei, (hauen artean Koriosoliziarrak, Redoniarrak, Ambibariarrak, Kadeziarrak, Osiemiarrak, Lemobiziarrak eta Uneliarrak), hogeita mila guztira.

5. Ex his Bellovaci suum numerum non compleverunt, quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicebant neque cuiusquam imperio obtemperaturos; rogati tamen ab Commio, pro eius hospicio II milia una miserunt.

LXXVI. 1. Huius opera Commii, ut antea demonstravimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Caesar; quibus ille pro meritis civitatem eius immunem esse iusserat, iura legesque reddiderat atque ipsi Morinos attribuerat. 2. Tamen tanta universae Galliae consensio fuit libertatis vindicandae et pristinae belli laudis recuperandae, ut neque beneficiis neque amicitiae memoria moverentur, omnesque et animo et opibus in id bellum incumberent. 3. Coactis equitum VIII milibus et peditum circiter CCXL, haec in Haeduorum finibus recensebantur numerusque inibatur, praefecti constituebantur. Commio Atrebatum, Viridomaro et Eporedorigi Haeduis, Vercassivellauno Arverno, consobrino Vercingetorigis, summa imperii traditur. 4. His delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. 5. Omnes alacres et fiduciae pleni ad Alesiam proficiscuntur, 6. neque erat omnium quisquam qui aspectum modo tantae multitudinis sustineri posse arbitraretur, praesertim ancipiti proelio, cum ex oppido eruptione pugnaretur, foris tantae copiae equitatus peditatusque cernerentur.

5 compleverunt α : contulerunt β || gesturos: esse gest- T/ || dicebant α : -erent β || ab α : a β || duo milia β : xx [ex ∞ ∞ *corruptum*] BRN XXI L. *om.* AM || hospiti(o) beneficio U¹ || una α : *om.* β .

LXXVI. 1 ut α : ita ut β || antea: ante T || quibus ille pro α : pro quibus β || atque ipsi β : quae ipsi BR qu(a)e ipse AM, S ipsique LNR² || morinos: -is AM || 2 tanta tamen β || moverentur: -retur LN || omnesque α T²: omnes β || et animo: animo AM || 3 milibus VIII β : VIII [VIII AB¹] α || CCXL. *vel* CCXXX α : CCL β || commio atrebatum uiridomaro et epor(e) d(o)rig(i) haeduis α : commius atrebas uiridomarus et eporedorig haedui β || uercassiuellauno *Aldus* [cf. 83, 6; 85, 4; 88, 4]: uercassianeuno α uergasilano β || consobrino β : consu- α || 4 delecti: di- AM || ex: <omnibus> *add. Meusel* || 5 fiduciae α : -a β || 6 neque α : nec β || modo α : *om.* β || sustineri -ere BRLN.

5. Hauen guztien artean Belobaziarrek ez zuten eskatutako kopurua osatu, beraiek beren izenean eta beren kasara egingo zutela gerra Erromatarren kontra baitzioten eta ez zutela inoren agindurik onartuko; dena den, Komiok arren eskatuta, harekiko adiskidetasunari zor zioten begiruneagatik bi mila bidali zituzten.

LXXVI. 1. Aipatutako Komio hau bera zen, gorago esan bezala, Zesarren aginduetara leial eta zintzo jokatu izan zue-na Britainako gerran aurreko urteetan; merezimendu haien-gatik Zesarrek haren herria zergetatik aske uztea erabaki zuen, beraien eskubide eta legeak itzuli zizkien eta Komio berari Moriniarren gain agintea eman zion. 2. Halere, hain zen tinkoa Galiar guztien batasuna askatasuna eskatu eta aint-zinako ospe militarra berreskuratzeko ezen, ez jaso izanda-ko eskaintzek, ez adiskidetasun harremanen oroitzapenak, ez baitzituzten hunkitu eta guztiek, beren gogo eta bitarteko guztiekin ekin baitzioten gerra honi. 3. Zortzi mila gizon in-guru eta berrehun eta berrogei bat oinezko bilduta, hauek Heduarren lurraldean zenbatu eta ikuskatzen zituzten eta buruzagiak izendatzen zituzten. Aginte gorena Komio atre-baziarrarengan, Biridomaro eta Eporedorix heduarrengan eta Berzingetorixen lehengusu zen Berkasibelauno arbernia-rraren eskuetan utzi zuten. 4. Herri desberdinen artean auke-ratutako hauei ematen zaie agintea haien erabakien bitartez gerra aurrera eramateko. 5. Guztiak, gogatsu eta itxaropenez beteta Alesiara abiatzen dira, 6. eta ez zegoen inor, halako jendetzak eskaintzen zuen ikuskizunaren aurrean tinko iraun zezakeela pentsatzen zuenik, are gehiago bi frontetako bo-rroka batean, hiri barrutik irtendakoen aurka borrokatzen ari ziren artean, kanpoan zaldun eta oinezko soldadu kopuru handia ikus baitzezaketen.

LXXVII. 1. At ii qui Alesiae obsidebantur, praeterita die qua auxilia suorum exspectaverant, consumpto omni frumento, inscii quid in Haeduis gereretur, concilio coacto, de exitu suarum fortunarum consultabant. 2. Ac variis dictis sententiis, quarum pars deditioem, pars, dum vires suppetent, eruptionem censebat, non praetereunda oratio Critognati videtur propter eius singularem et nefariam crudelitatem. 3. Hic, summo in Arvernīs ortus loco et magnae habitus auctoritatis, *Nihil*, inquit, *de eorum sententia dicturus sum qui turpissimam servitutem deditioem nomine appellant, neque hos habendos civium loco neque ad concilium adhibendos censeo.* 4. *Cum his mihi res sit qui eruptionem probant; quorum in consilio, omnium vestrum consensu, pristinae residere virtutis memoria videtur.* 5. *Animi est ista mollities, non virtus, paulisper inopiam ferre non posse. Qui se ultro morti offerant facilius reperiantur quam qui dolorem patienter ferant.* 6. *Atque ego hanc sententiam probarem (tantum apud me dignitas potest), si nullam praeterquam vitae nostrae iacturam fieri viderem;* 7. *sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitavimus.* 8. *Quid, hominum milibus LXXX uno loco interfectis, propinquis consanguineisque nostris animi fore existimatis, si paene in ipsis cadaveribus proelio decertare cogentur?* 9. *Nolite hos vestro auxilio exspoliare, qui vestrae salutis causa suum periculum neglexerunt, nec stultitia ac temeritate*

LXXVII. 1 ii *ed. pr.*: hi *codd.* || suorum auxilia β || quid: quod AM, S || concilio: cons- AM || fortunarum suarum β || 2 ac αU^m: apud quos β || sententiis dictis β || quarum α: quorum β || videtur oratio critognati β || et α: ac β || 3 concilium: cons- N *det.*, *Witte* || adhibendos ad concilium T^f || 4 sit: est *Paul* || uirtutis residere T^f || 5 mollitia β: molestia α || inopiam paulisper β || rep(p)eriantur α: -untur β || 6 tantum apud me α: nam apud me tantum [multum Um *Ā*] β || 8 quid β: quid in α || LXXX SLN B^pR² β: LXXX AM, B¹ R¹ || propinquis: quid propinquis T^f || 9 hos α: hoc β || exspoliare: spoliare U^f || qui α: eos qui β.

LXXVII. 1. Baina Alesian setiatuta zeudenak, babes-tropak iristeko eguna igarota, gari guztia agortu eta Heduarren artean gertatzen ari zenaren berririk gabe, batzarrean bildu eta beren egoeratik nola irten eztabaidatzen aritu ziren. 2. Eta, azaldutako zenbait iritziren artean (batzuk errendizioaren aldekoak, besteak indarrrik zegoen artean eraso egitearen aldekoak), badirudi Kritognatoren hitzaldia ez dugula aipatu gabe utzi behar, bere ankerkeria harrigarri eta basatiagatik. 3. Honek, Arberniar familia noble batean jaio eta aginpide handikoa izanik, zioen: «Ez dut ezer esango errendizioaren esklabotza lotsagarria aipatzen dutenen proposamenaz, hauek ez lirakekeela, ez hiritar kontsideratu behar, ez eta batzarrean onartu behar ere pentsatzen baitut. 4. Nire hitzak eraso onartzen dutenentzat dira, hauen erabakietan, zuen guztien adostasunez, antzinako adorearen oroitzapenak irauten duela baiterizot. 5. Espiritu makaltasuna da hau, ez adorea, alegia, janari eza denboraldi batez jasan ezin izatea. Errazago aurkituko lirakeke bizia eskaini nahi dutenak, oina-zea eraman onez jasango luketenak baino. 6. Eta nik iritzi hau onartuko nuke (hain indartsua da nigan duintasuna) gure bizia besterik ez litzatekeela galduko ikusiko banu⁷¹; 7. baina erabakia hartzerakoan guri laguntza emateko deitu dugun Galia osoaz begiratu behar dugu. 8. Zein adore izango luke-tela uste duzue gure senide eta familiakoek, laurogei mila soldadu leku bakar batean hilak izan ondoren, gorpuen artean borroka egitera behartuak egongo balira? 9. Ez ukatu laguntzarik zuen salbamenagatik beren burua arriskatu dutenei; ez utzi Galia osoari zuen lerdakeria edo ausarkeriagatik, edota gogo makalekoak izateagatik, burua makurtzen eta betirako esklabo-

⁷¹ *Probarem ... si ... viderem*: orainaldiko baldintzazko irrealia.

vestra aut animi imbecillitate omnem Galliam prosternere et perpetuae servituti subicere. 10. An, quod ad diem non venerunt, de eorum fide constantiaque dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus animine causa cotidie exerceri putatis? 11. Si illorum nuntiis confirmari non potestis, omni aditu praesaepo, his utimini testibus adpropinquare eorum adventum; cuius rei timore exterriti, diem noctemque in opere versantur. 12. Quid ergo mei consilii est? Facere quod nostri maiores nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque fecerunt; qui, in oppida compulsi ac simili inopia subacti, eorum corporibus qui aetate ad bellum inutiles videbantur vitam toleraverunt, neque se hostibus tradiderunt. 13. Cuius rei si exemplum non haberemus, tamen libertatis causa institui et posteris prodi pulcherrimum iudicarem. 14. Nam quid huic simile bello fuit? Depopulata Gallia, Cimbri, magnaue inlata calamitate, finibus quidem nostris aliquando excesserunt atque alias terras petierunt; iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. 15. Romani vero quid petunt aliud aut quid volunt, nisi invidia adducti, quos fama nobiles potentesque bello cognoverunt, horum in agris civitatibusque considerare atque his aeternam iniungere servitutum? Neque enim ulla alia condicione bella gesserunt. 16. Quod si ea quae in longinquis nationibus geruntur ignoratis, respicite finitimam Galliam, quae, in provinciam redacta, iure et legibus commutatis, securibus subiecta, perpetua premitur servitute.

9 inbecillitate animi β || subicere α: addicere β || 10 romanos β: romanorum animos α || animine β: sine α || 11 si α: om. β || 12 inutiles ad bellum β || hostibus se β || 13 cuius rei... iudicarem α: om. β || 14 quidem α: om. β || 14 quidem β || 15 ulla AM BRLN: u(m)quam β illi S.

tzaren uztarripen erortzen. 10. Akaso, epe barruan iritsi ez direlako, beraien leialtasuna eta zintzotasuna zalantzan jarriko al dituzue? Zer orduan? Erromatarrek fortifikazio haietan atseginez ari direla egunero jo eta ke lanean uste al duzue? 11. Gure mezularien berririk ez baduzue, sarrera guztiak moztuta daudelako, etsaiak berak dira beren etorrera hurren dagoela frogatzen dutenak; etorrera honen beldurra izututa ari baitira gau eta egun lanean. 12. Zein da beraz nire proposamena? Gure arbasoek inolaz ere gerra honen parekoa izan ez zen Zimbriarren eta Teutoniarren aurkako gerran egindakoa egitea; haiek, hirian setiatuta eta antzeko janari ezak estututa, adinagatik gerra egiteko alferrikakoak ziren haien gorpuei esker eutsi zioten biziari, eta ez ziren errenditu. 13. Horrelako eredurik izango ez bagenu ere, askatasunaren izenean horrelako erabaki bat hartu eta ondorengoei kontatzea oso ederra irudituko litzaidake. 14. Eta, zein antzekotasun du ba gerra hark honekin? Galia suntsitu eta izugarritzko lazeria egin ondoren, Zimbriarrak, azkenik, gure lurraldetik irten eta beste lurretara abiatu ziren: gure eskubide, lege, lur eta askatasuna utzi zizkiguten. 15. Erromatarrek berriz, zer eskatzen dute edo zer nahi, inbidiak bultzatuta, noble eta borrokan indartsu izatearen ospez ezagutu gintuztenon lur eta hirietan finkatzea eta gu betirako esklabo bihurtzea besterik? Ez dute inoiz gerra beste asmoren batekin egin. 16. Hain zuzen ere, urruneko nazioetan gertatzen ari dena ezagutzen ez baduzue, begira ondoko Galiari, Erromatar Probintzia egina izana, eskubide eta legeak aldatu eta erromatar aizkoren mende, betirako esklabotzaren saminez kexu»⁷².

⁷² Ez da batere ohizkoa era honetako diskurtso luzeak Zesarren Galieta kon-takizunean aurkitzea, baina hemen Historiaren elementu tipiko honi bide ematen dio, seguruaski deskribatuko duen gerraren bukaerari behar adinako handitasuna eta hun-kigarritasuna ematearren eta Galiarren ankerkeria azpimarratuz, gerran jasango duten porrot justifikatzeko.

LXXVIII. 1. Sententiis dictis, constituunt ut ii qui valetudine aut aetate inutiles sint bello oppido excedant, atque omnia prius experiantur quam ad Critognati sententiam descendant; 2. illo tamen potius utendum consilio, si res cogat atque auxilia morentur, quam aut deditionis aut pacis subeundam condicionem. 3. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. 4. Hi, cum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes, omnibus precibus orabant ut se, in servitutem receptos, cibo iuarent. 5. At Caesar, dispositis in vallo custodibus, recipi prohibebat.

LXXIX. 1. Interea Commius reliquique duces quibus summa imperii permissa erat cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt et, colle exteriori occupato, non longius mille passibus ab nostris munitionibus considunt. 2. Postero die, equitatu ex castris educto, omnem eam planitiem quam in longitudinem tria milia passuum patere demonstravimus complent pedestresque copias, paulum ab eo loco abditas, in locis superioribus constituunt. 3. Erat ex oppido Alesia despectus in campum. Concurrunt, his auxiliis visis; fit gratulatio inter eos atque omnium animi ad laetitiam excitantur. 4. Itaque, productis copiis, ante oppidum considunt et proximam fossam cratibus integunt atque aggere explent seque ad eruptionem atque omnes casus comparant.

LXXVIII. 1 ii *ed. pr.*: hi α *om.* β || sint β : sunt α || experiantur β : exped- α experienda arbitrantur *Lange* || ad critognati sententiam descendant *Aldus*: ad egritognati sententia discedant α ab ecre- sent- desc- β || 2 tamen β : tempore *add.* α || potius: prius *U/* || aut deditionis aut α : ded- et β || 4 romanorum α : *om.* β || orabant β : orant α || 5 custodibus α : -iis β .

LXXIX. 1 reliquique α : et reliqui β || exteriori: excelsiore *Mensel* || longius β : longe α || ab α : a β || mille passibus a(b) nostris munitionibus: a nostris mun- quam mille pass- *T/* || 2 postero: -a *LN* || milia passuum *III* β : quattuor milia pass- α || abditas: additas *BRSN*¹ abductas *Iurinius* || 8 concurrunt [omnes *add.* *S*] α : -itur β || fit α : et β || itaque: atque *AM* || 4 considunt: consistunt *Mensel* || integunt: *del. Nitsche*.

LXXVIII. 1. Iritzi zenbait entzunda, elbarritasuna edo adinagatik gerra egin ezin zutenak gotorlekutik ateratzea erabakitzen dute eta Kritognatoren proposamena onetsi baino lehen era guztietako ahaleginak egitea; 2. halere, irtenbide hartaz baliatu beharko zuten, egoerak hartara behartzen bazuen eta laguntza tropak atzeratzen baziren, errendizioa eta bake baldintzak onartzera makurtu baino lehen. 3. Beren hirian onartu izan zituzten Mandubiarrak, emazte eta umeekin irtetzera behartu zituzten. 4. Hauek, Erromatarren gotorlekuetara iritsi zirelarik, negarrez, esklabo gisa onartu eta jaten emateko erreguka hasi zitzaizkien. 5. Baina Zesarrek, zaindariak hesian ezarrita, haiek onartzea debekatu zuen⁷³.

LXXIX. 1. Bitartean Komio eta botere gorena jaso izan zuten gainontzeko buruzagiak, tropa guztiekin Alesia ingurura iristen dira eta, alboko mendixka bat hartuta, gure gotorlekue-tatik mila pausu baino gutxiagoko tartera finkatzen dira. 2. Biharamunean, zalduneria kanpamendutik aterata, hiru mila pausutako zabaleran hedatzen zela esan genuen lautada guztia betetzen dute eta oinezko tropak, handik urrutixeago, leku al-tuetan ezkutatuta ezartzen. 3. Alesiako hiritik lautada guztia be-gizta zitekeen. Laguntza tropa hauek antzemandak, bata bestearengana korri egiten dute; elkarren artean zoriontzen dira eta guztien bihotzak pozez gainezka daude. 4. Horrela, tropak ugarituta, hiri aurrean kokatzen dira eta ondoko zuloa sasiz es-altzen dute eta lurrez betetzen, beraiek beren buruak eraso egiteko eta edonolako gertaeretakoko prestatzen dituztelarik.

⁷³ Komentariagileek Zesarren portaera ezgizakorra azpimarratu dute pasarte honetan; bere ezetzaren arrazoiak esplikatzeke Dion Kasio historialariak esaten duena hartu beharko litzateke kontuan, alegia, Zesarrek ez zuela nahiko hornigairik eta bere tropak garirik gabe gera zitezkeelako beldur zela; bestalde, itzularazten bazituen, errendizioaren ordua azkartu egingo zuela pentsatzen zuen (XL, 40, 3-4).

LXXX. 1. Caesar, omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat et noverit, equitatum ex castris educi et proelium committi iubet. 2. Erat ex omnibus castris, quae summum undique iugum tenebant, despectus, atque omnes milites intenti pugnae proventum expectabant. 3. Galli inter equites raros sagittarios expeditosque levis armaturae interiecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent et nostrorum equitum impetus sustinerent. Ab his complures de improvise vulnerati, proelio excedebant. 4. Cum suos pugna superiores esse Galli confiderent et nostros multitudine premi viderent, ex omnibus partibus et ii qui munitionibus continebantur et ii qui ad auxilium convenerant clamore et ululatu suorum animos confirmabant. 5. Quod in conspectu omnium res gerebatur neque recte aut turpiter factum celari poterat, utrosque et laudis cupiditas et timor ignominiae ad virtutem excitabat. 6. Cum a meridie prope ad solis occasum dubia victoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt eosque propulerunt; 7. quibus in fugam coniectis, sagittarii circumventi interfectique sunt. 8. Item, ex reliquis partibus nostri cedentes usque ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. 9. At ii qui ab Alesia processerant, maesti, prope victoria desperata, se in oppidum receperunt.

LXXX. 1 munitionum α : -is β || educi α : -it β || 2 omnes milites intenti α : omnium militum intenti animi β || proventum pugnae β || 3 interiecerant: -unt LN || vulnerati de improvise LN || 4 pugna α : -ae β || partibus et ii α : part- hi β || ii AM: hi *ett.* || 5 ut UZ: ac [actum ac L²] α Tj || factum β : om. α || poterat β : om. α || excitabat AM, S, Tj, U: -ant B¹ RLN, I || hostes α : -em β || propulerunt: pepul- LN || 7 interfectique: que om. LN || 8 usque α : om. β || ad β : in α || insecuti α : cons- β || sui facultatem colligendi Tj || 9 ii: hi N β || ab alesia SLN: ab el-AM, BR alesiae β .

LXXX. 1. Zesarrek, ejerzitu guztia gotorlekuaren bi aldeetan ezarrita, horrela, behar izanez gero bakoitzak bere lekua ezagutu eta bertan iraun zezan, zalduneriari kanpamendutik irten eta borrokari ekiteko agintzen dio. 2. Mendi haien guztien gainekaldea betetzen zuen kanpamendutik eraso lekua begizta zitekeen eta soldadu guztiek, adi-adi, borrokaren amaiera itxaroten zuten. 3. Galiarrek arin armatutako gezilari batzuk tartekatuak zituzten zaldunen artean beretarrei lagundu ahal izateko eta gure zaldunen erasoari aurre egiteko. Gure gizonetako batzuk haien esku zaurituak izan ondoren, borrokatik erretiratu ziren. 4. Galiarrak, bere-tarrak borrokan nagusi zirela uste zuten eta geureak alde guztietatik jendez inguratuta ikusirik, bai fortifikazioetan setiatuta zeudenez, bai haien laguntzera etorritakoek, beretarrek gogoberotzen zituzten oihuka eta garrisika. 5. Ekinaldia guztien begibistan burutzen ari zenez eta ekintza zuzenak nahiz lotsagarriak izkutatzea ezinezkoa zelarik, batzuk eta besteak beren adorea azaltzera bultzatzen zituen, bai ospea irabazteko irrikak, bai laidoa⁷⁴ jasateko beldurrak. 6. Eguerdian hasita, eguzkia sartzeaz zegoenean oraindik borrokak irabazle argirik gabe jarraitzen zuelarik, Germaniarrek, eskudroi batzuk tinko-tinko bilduta, etsaien aurka eraso egin eta atzera bota zituzten, 7. eta iheska zihoazela, gezilariak inguratu eta hil zituzten. 8. Era berean, geure soldaduek, ihesi zihoazanak kanpamenduraino jazarritz, ez zieten betarik eman. 9. Eta Alesiatik irtendakoak, goibel, irabazteko itxaropena ia guztiz galduta, hirira erretiratu ziren.

⁷⁴ *et laudis cupiditas et timor ignominiae*: kiasmoa.

LXXXI. 1. Uno die intermisso, Galli, atque hoc spatio magno cratium, scaralarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestris munitio-nes accedunt. 2. Subito clamore sublato, qua significatione qui in oppido obsidebantur de suo adventu cognoscere possent, crates proicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo proturbare reliquaquae quae ad oppugnationem pertinent parant administrare. 3. Eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix atque ex oppido educit. 4. Nostri, ut superioribus diebus suus cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt; fundis, librilibus sudibusque, quas in opere disposuerant, Gallos proterrent. 5. Prospectu tenebris adempto, multa utrimque vulnera accipiuntur. 6. Complura tormentis tela coniciuntur. At M. Antonius et C. Trebonium legati, quibus hae partes ad defendendum obvenerant, qua ex parte nostros premi intellexerant, his auxilio ex ulterioribus castellis deductos submittebant.

LXXXII. 1. Dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant; posteaquam propius successerunt, aut se stimulis inopinantes induebant aut, in scrobes delati, transfodiebantur aut, ex vallo ac turribus traieci pilis muralibus, interibant. 2. Multis undique vulneribus acceptis, nulla munitiones perrupta, cum lux adpeteret,

LXXXI. 1 harpagonum *ed. pr.*: arp- *codd.* || media nocte α : om. β || ex: e Tf || 2 obsidebantur: obsidebant LN¹ || proturbare: pert- RSLN, T || parant: -en T, U || 4 suus cuique β : ut cuique AM, BRS unicuique LN || locus erat Tf || gallos glandibus α : ac glandibus gallos β glandibus *del. constans* || 6 complura... coiciuntur: *post* proterrent *collocavit Sydow; interpolatum esse baud absurdum est* || at α : om. β || obvenerant: uenerant AM || his: iis AM, UJ || premi nostros LN.

LXXXII. 1 ab S β : ad α a *Vascosan* || munitione S β : -em *cell.* || aberant galli ab mun- β [ab mun- *fieri potest ut delendum sit*] || successerunt: -ant Tf accesserunt *Beroald* || se α : se ipsi β || delati α : delapsi β || ac: et AM || interibant β : -iebant α || 2 adpeteret: appareret LN.

LXXXI. 1. Egun bat igaro ondoren, tarte horretan burdin-hesi, eskala eta arpoi mordo bat egin zituztelarik, Galiarrak, gauerdian, kanpamendutik isilpean irten eta lautadan zehar genituen gotorlekuetara iristen dira. 2. Bat-batean oihu handiak eginez, haien bitartez hirian setiatuta zeudenak erasoaldiaren hasieraz jabetu zitezen, burdin-sareak botatzeaz, habaila, gezi eta harriekin hesian zeuden gure gizonak erasotzen eta erasorako behar ziren gainontzeko gauza guztiak prestatzeaz arduratzen dira. 3. Aldi berean, oihuteria entzunda, Berzingetorixek seinalea ematen die beretarrei turutz eta hiritik irtenarazten ditu. 4. Geureak gotorlekuetara heltzen dira, bakoitza aurreko egunetan egondako tokira; luebakia egiterakoan ipinitako habailekin, kilo erdiko harriekin eta taketekin Galiarrak izutzen dituzte. 5. Ilunpean ezer ikusten ezenez, zauri ugari jasaten dute bi alderdietakoek. 6. Gerra makinekin gezi asko jaurtikitzen dute. Halere alderdi hura babestea egokitu zitzairen M. Antonio eta K. Trebonio legatuek, gureak ezinean ikusten bazituzten nonbait, urruneko gotorlekuetatik ateratako tropak bidaltzen zizkieten hara.

LXXXII. 1. Galiarrek, gure gotorlekuetatik urrun zeuden bitartean, borroka menderatzen zuten gure aurka gezi mordoak jaurtikiz; baina, gerturatu ahala, edo sasi tarteetan sartzen ziren konturatu gabe edo, zuloetan erorita, alderik alde zeharkatzen zituzten geziekin edo hesi nahiz dorreetatik botatako burdintziriek harrapatuta hiltzen ziren. 2. Alde guztietan zauri asko jasan ondoren eta gotorleku bakar bat ere suntsitu gabe geratu ez zelarik, egunsentian, gure kan-

veriti ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. 3. At interiores, dum ea quae a Vercingetorige ad eruptionem praeparata erant proferunt, priores fossas explent, 4. diutius in his rebus administrandis morati, prius suos discessisse cognoverunt quam munitionibus adpropinquarent. Ita, re infecta, in oppidum reverterunt.

LXXXIII. 1. Bis magno cum detrimento repulsi Galli quid agant consulunt; locorum peritos adhibent: ex his superiorum castrorum situs munitionesque cognoscunt. 2. Erat a septentrionibus collis, quem propter magnitudinem circuitus opere circumplecti non potuerant nostri: necessario paene iniquo loco et leniter declivi castra fecerant. 3. Haec C. Antistius Reginus et C. Caninius Rebilus legati cum duabus legionibus obtinebant. 4. Cognitis per exploratores regionibus, duces hostium LX milia ex omni numero deligunt earum civitatum quae maximam virtutis opinionem habebant; 5. quid quoque pacto agi placeat occulte inter se constituunt; adeundi tempus definiunt, cum meridies esse videatur. 6. His copiis Vercassivellaunum Arvernium, unum ex quattuor ducibus, propinquum Vercingetorigis, praeficiunt. 7. Ille, ex castris prima vigilia egressus, prope confecto sub lucem itinere, post mortem se occultavit militesque ex nocturno labore sese reficere iussit. 8. Cum iam meridies adpropinquare videretur, ad ea castra quae supra demonstravimus

3 praeparata erant *Beroald:* praeparauerant *codd.* || discessisse: absc- LN || reuerterunt: reuertuntur *Tf.*

LXXXIII. 1 ex α : ab β || 2 potuerant AM, BRS: -uerunt LN -erant β || necessario α : que *add.* β || leniter *Tf.*; leuiter *ett.* || fecerant β : -unt α || 3 c. *Tf.*: l(ucius) α *Uf.* || rebilus *Manutius:* reu- *codd.* [*cf.* VII, 90, 6] || 4 regionibus β : leg- α || milia β : *om.* α || ciuitatum: -ium BRS || 5 quid α : qui β || quoque M: quoquo A, BRSLN, *Tf.* quo *Uf.* || meridie: -es *edd.* || 7 ex: e *Tf.* || militesque: milites *Tf.* || 8 meridies α : ad meridiem β || ea: *om.* *Tf.*

pamenduaren gainekaldean irekitako alderditik irtenaldiren batek ingura zitzakeelako beldurrez, Galiarrak bere tropengana erretiratu ziren. 3. Bestalde, hirikoek, Berzingetorixek eraso egiteko prestatutakoak aurrera eramaten dituzte eta lehenengo zuloak betetzen; 4. hartan denbora asko eman ondoren, gotorleketara heldu baino lehen beretarrak erretiratu izan zirela jakin zuten. Horrela, lan hura utzita, hirira itzultzen dira.

LXXXIII. 1. Galiarrak, kalte handiak jasan eta bi aldiz garaituak izanik, zer egin eztabaidatzen dute; leku haiek ezagutzen dituztenengana jotzen dute: hauen bitartez gure kanpamenduaren gainekaldeko alderdiaren eta gotorlekuen berri jasotzen dute. 2. Bazegoen iparraldeko alderdian mendixka bat gotorlekuz inguratu ezin izan zena bere ingurunearen zabalera handiagatik: derrigorrez leku desegoki eta maldatsu batean ezarri zuten kanpamendua. 3. Leku hau K. Antistio Regino eta K. Kaninio Rebilo legatuek bi legiorekin babesten zuten. 4. Alderdi hau ikerlarien bidez aztertuta, etsaien buruzagiek berrogei mila gizon aukeratu zituzten, beren izaera adoretzuagatik entzute handiena zuten herrien artetik: 5. zer egin eta nola erabakitzen dute ezkutuan beraien artean. Eraso egiteko unea ezartzen dute: eguerdi dela irizten dutenean. 6. Berkasibelauno arberniarra, buruzagietako bat, Berzingetorixen ahaidea ipintzen dute tropa hauen buru. 7. Hau, kanpamendutik lehenengo zaintzaren orduan irten eta ibilaldia egunsentian ia bukatuta, mendiaren atzean ezkutatu zen eta soldaduei gaueko nekeaz atsedean hartzeko agindu zien. 8. Eguerdia gertu zegoela zirudienean, gorago aipatutako kanpamendura abiatzen da eta,

contendit, eodemque tempore equitatus ad campestris munitiones accedere et reliquae copiae pro castris sese ostendere coeperunt.

LXXXIV. 1. Vercingetorix, ex arce Alesiae suos conspicatus, ex oppido egreditur; crates, longurios, musculos, falces reliquaeque quae eruptionis causa paraverat profert. 2. Pugnatur uno tempore omnibus locis atque omnia temptantur; quae minime visa pars firma est, huc concurritur. 3. Romanorum manus tantis munitionibus distinctetur nec facile pluribus locis occurrit. 4. Multum ad terrendos nostros valet clamor qui post tergum pugnantibus exstitit, quod suum periculum in aliena vident salute constare; 5. omnia enim plerumque quae absunt vehementius hominum mentes perturbant.

LXXXV. 1. Caesar, idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur cognoscit; laborantibus submittit. 2. Utrisque ad animum occurrit unum esse illud tempus quo maxime contendere conveniat: 3. Galli, nisi perfringerint munitiones, de omni salute desperant; Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. 4. Maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vercassivellaunum missum demonstravimus. Exiguum loci ad declivitatem fastigium magnum habet momentum. 5. Alii tela coniciunt, alii, testudine facta, subeunt; defatigatis invicem integri succedunt. 6. Agger ab universis in munitionem coniectus, et ascensum dat

LXXXIV. 1 arce α : parte β || cratis *Lipsius*: castris α a castris β || musculos: musculi AM || parauerat S β : -ant *att.* || 2 uisa α : *om.* β || est α : esset β || 4 exstitit α : exsistit β || salute [-em M] α : uirtute β [*fuit fortasse*: quod suam in aliena vident salutem constare] || constare: consistere LN.

LXXXV. 1 quaque in β : qua ex a su(b)mittit: subm- subsidium S auxilium subm- L subsidium subm- *Ondendorp* || 2 esse illud tempus α : illud esse tempus praedicat β || 3 perfringerint: perfringerent LN || 4 uercassiuellaunum α : uercassilaunum β || iniquum α : exiguum β || 6 munitionem α : -e β .

aldi berean, zalduneria lautadako kanpamendura aurreratu eta gainontzeko tropak kanpamendu aurrera hedatu daitezela agintzen du.

LXXXIV. 1. Berzingetorix, Alesiako gotorlekutik beretarrak begiztatu ondoren, hiritik irtetzen da; burdin-sareak, pertikak, zuloak, igitaiak eta eraso egiteko prestatutako beste tresna guztiak ateratzen ditu. 2. Aldi berean leku guztietan borrokatzen dute eta era guztietara: gutxien babestua zirudien lekura, hara jotzen zuten lasterka. 3. Erromatar soldadu taldeak gotorleku askotan sakabanatuta zeuden eta ezin zuten erraz leku guztietara jo. 4. Gureak zeharo beldurraziti zituen zera izan zen, hots, borrokatzen ari zirela beraien atzean altxatzen zen oihuteria, beren zoria etsaiaren salbamenaren mende zegoela ikusten baitzuten; 5. hain zuzen ere, urrun da goen orok, orokorrean, bortitzago astintzen ditu gizonen bihotzak.

LXXXV. 1. Zesarrek, leku apropos bat aukeratuta, alderdi bakoitzean zer gertatzen ari den ikusten du; laguntza bidaltzen die ezinean daudenei. 2. Batzuk eta besteak ohartu ziren une berezia zela hura, indar betean borrokatzeko garaia: 3. Galiarrek, gotorlekuak suntsitzen ez bazituzten behintzat, galdutzat ematen zituzten beren buruak. Erromatarrak berriz, garaipena lortzen bazuten, beren neke guztiak bukatuko zirelakoan zeuden. 4. Ikusi bezala Berkasibelaunoren esku zeuden goikaldeko gotorlekuetan ari ziren gogorren borrokatzen. Aldaparen gainekaldean zegoen gailurrak garrantzi handia zuen. 5. Batzuek geziak botatzen zituzten, besteek, dordokarena eginez, aurrera egiten dute; nekatutakoak borrokan aritu gabekoek ordezkatzuten dituzte. 6. Denek gure gotorlekuen kontra pilatzen duten lubetak Galiarrei igoera errazten die eta Erromata-

Gallis et ea quae in terra occultaverant Romani contegit; nec iam arma nostris nec vires suppetunt.

LXXXVI. 1. His rebus cognitis, Caesar Labienum cum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit; 2. imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus, eruptione pugnet; id, nisi necessario, ne faciat. 3. Ipse adit reliquos; cohortatur ne labori succumbant; omnium superiorum dimicationum fructum in eo die atque hora docet consistere. 4. Interiores, desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitio-
num, loca praerupta ex ascensu temptant; huc ea quae paraverant conferunt. 5. Multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant, aggere et cratibus fossa explent, falcibus vallum ac loriam rescindunt.

LXXXVII. 1. Mittit primo Brutum adolescentem cum VI cohortibus Caesar; post, cum aliis VI, C. Fabium legatum; 2. postremo ipse, cum vehementius pugnaretur, integros subsidio adducit. 3. Restituto proelio ac repulsis hostibus, eo quo Labienum miserat contendit; 4. cohortes IV ex proximo castello deducit, equitum partem se sequi, partem circumire exteriores munitiones et ab tergo hostes adoriri iubet. 5. Labienus, postquam neque aggeres neque fossae vim hostium sustinere poterant, coactis una XL cohortibus, quas ex proximis praesidiis deductas fors obtulit, Caesarem per nuntios facit certiore quid faciendum existimet.

LXXXVI. 1 VI cohortibus β || possit: -et LN || 2 pugnet β: -aret α || 3 ipse adit α: at id T¹/ ipse ad id T² id U/ || cohortatur AM β: -atus BRSLN || ex ascensu α: atque ex asc- β exsc- *Madvig* asc- *Mensel* || loriam α: lur- β.

LXXXVII. 1 mittit α: caesar m- β || primum AM, Tj: -o *cell.* || caesar α: *om.* β || 2 integros α: -o β || 4 se β: *om.* α || ab α: a β || 5 uim α: uim una β || una de XL AM¹, BRSLN de XI. β una XI *Ciacomius* XI *Mensel* || deductas: ed- AM || certiore facit Tj/ || faciendum: -undum U¹ L.

rrek lur azpian gorde izan zituzten harrapagailuak estaltzen. Jada gureei armak eta indarra falta zaizkie.

LXXXVI. 1. Gauza hauek ezagututa, Zesarrek Labieno sei kohorterekin ezinean daudenei laguntzera bidaltzen du. 2. Era-soari eutsi ezinez gero, kohorteak bildu eta irtenaldi bat egiten ahalegintzeko agintzen dio⁷⁵; baina hau, soilik, guztiz beharrezkoa izanez gero. 3. Zesar bera gainontzekoengana joaten da; zailtasunetan ez etsitzeko esanez gogoberotzen ditu. Aurreko egunetako borroken fruitua, egun hartan eta une hartan egingo dutenaren esku dagoela ulertarazten die. 4. Setiatuta zeudenak, kanpoko gotorlekuak hartzeko itxaropena galduta fortifikazioen luze-zabalera oso handia zelako, leku maldatsuetara igotzen ahalegintzen dira; harantz eramaten dituzte prestatutako gauza guztiak. 5. Gezi mordo bat jaurtikiz dorreetan borrokatzen ari zirenak atzerarazten dituzte, zuloak lurrez eta sasiz betetzen, eta igitaiekin hesia eta parapetoa mozten.

LXXXVII. 1. Zesarrek Bruto gaztea bidaltzen du lehenengo sei kohorterekin; gero, K. Fabio legatua beste seirekin; 2. azkenik, berak, gogorren borrokatzen ari ziren unean, laguntza tropak ekartzen ditu. 3. Borroka zuzpertzua eta etsaiak atzera bultzatuta, Labieno zegoen lekura abiatzen da; 4. lau kohorte ateratzen ditu gertueneko gotorlekutik, eta zaldun batzuk berari jarraitzeko, beste batzuk kanpoko fortifikazioak inguratu eta etsaiei atzetik eraso egiteko agintzen du. 5. Labienok, ez lubeta, ez eta zuloen bidez ere etsaien erasoari ezin ziotela aurre egin ikusi ondoren, inguruko gotorlekuetatik erretiratuta zeuden berrogei kohorte zoriaren laguntzaz bilduta, Zesarri mezulariak bidali eta bere egitasmoa zein den jakinarazten dio.

⁷⁵ *imperat ... (ut) pugnet*: hizkera familiarrean normala da *ut* juntagailua ezabatzea.

LXXXVIII. 1. Accelerat Caesar ut proelio intersit. Eius adventu ex colore vestitus cognito, quo insigni in proeliis uti consuerat, turmisque equitum et cohortibus visis quas se sequi iusserat, ut de locis superioribus haec declivia et devexa cernebantur, hostes proelium committunt. 2. Utrisque clamore sublato, excipit rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. 3. Nostri, omissis pilis, gladiis rem gerunt. Repente post tergum equitatus cernitur. Cohortes aliae adpropinquabant: hostes terga vertunt. Fugientibus equites occurrunt. Fit magna caedes. 4. Sedullus, dux et princeps Lemovicum, occiditur; Vercassivellaunus, Arvernus, vivus in fuga comprehenditur; paucis ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt. 5. Conspicati ex oppido caedem et fugam suorum, desperata salute, copias a munitionibus reducant. Fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. 6. Quod nisi crebris subsidiis ac totius diei labore milites essent defessi, omnes hostium copiae deleri potuissent. 7. De media nocte missus equitatus novissimum agmen consequitur; magnus numerus capitur atque interficitur; reliqui ex fuga in civitates discedunt.

LXXXIX. 1. Postero die, Vercingetorix, concilio convocato, id bellum se suscepisse non suarum necessitatum, sed

LXXXVIII. 1 quo... consuerat: *del. Lipsius* || consuerat: -uerat N β -uerant L || turmisque α: turmis β || committunt proelium LN || 2 vallo α: -e β || 3 omissis α: em- β || gerunt: agunt T¹ || aliae: illae *Paul* || adpropinquabant α: -quant β || hostes: ergo *add. AM* || uerterunt: uertunt T¹ || 4 sedullus *F. de Saulcy, ex nummis: asedullus α sedulius β* || lemouicum aremoricorum *Constans [cf. Rev. de philol., 1924, p. 136-139] remustum AM, BR remorum LNR² lemouicum β* || uercassivellaunus α: cass- β || aruernus β: -orum α || incolumes se β || 6 essent: fuissent *Aldus*.

LXXXIX. 1 concilio M β: const- *ett.* || id α: et β || suscepisse se β.

LXXXVIII. 1. Zesar lasterka abiatzen da borrokan parte hartu ahal izateko. Janzkeraren koloreagatik Zesarren etorreraz ohartuta (borrokan janzkera berezia eramateko ohitura baitzuen) eta haren atzetik jarraitzeko agindu zuen zaldun eskudroiak eta kohorteak begiztatu ondoren (leku altuetatik aldapak eta behekaldeak antzeman baitzitezkeen), etsaiek borrokari ekiten diote. 2. Bi alderdietan oihu eginda, oihu hauen oihartzuna hesian eta gotorleku guztietan barna hedatzen da. 3. Geureek, pikak baztertuta, ezpatak hartzen dituzte. Bat-batean, atzekaldetik gure zalduneria azaltzen da. Beste kohorte batzuk gerturatzen ari ziren; etsaiek bizkar ematen digute. Ihesi hasi direnak gure zaldunek harrapatzen dituzte. Izugarritzko hilketa egiten dute. 4. Sedulo, lemobi-ziar buruzagi eta printzea, hiltzen dute; Berkasibelauno ar-berniarra, bizirik harrapatzen dute ihesi doalarik; hirurogeita hamalau guda-ikurrina ematen diote Zesarri; hainbeste gizonen artetik, gutxi batzuk besterik ez dira itzultzen kanpamendura minik hartu gabe. 5. Etsaiek, hiritik beretarren hilketa eta ihesaldia ikusirik, itxaropen oro galduta, gotorlekuetatik ateratzen dituzte beren tropak. Gertaera honen berriak entzunda, Galiarrek, bat-batean, ihes egiten dute kanpamendutik. 6. Eta gure soldaduek, laguntza ematearren egindako etengabeko joan-etorriekin eta egun osoko lanarekin nekatuta ez egotera, etsaien tropak erabat suntsitu ahal izango zituzketen. 7. Gau erdian, haien atzetik bidalia izan zen zalduneriak atzegoardia harrapatzen du; asko eta asko hartu eta hiltzen ditu; geratutakoek beren herrietara ihes egiten dute.

LXXXIX. 1. Biharamunean Berzingetorixek, batzarra bilduta, hauxe adierazten die, alegia, ez diola gerra hari ekin bere interesei begira, guztien askatasuna lortzeko bai-

communis libertatis causa demonstrat, 2. et quoniam sit Fortunae cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere seu vivum tradere velint. Mittuntur de his rebus ad Caesarem legati. 3. Iubet arma tradi, principes produci. 4. Ipse in munitione pro castris consedit; eo duces producuntur. Vercingetorix deditur, arma proiciuntur. 5. Reservatis Haeduis atque Arvernīs, si per eos civitates recuperare posset, ex reliquis captivis toto exercitui capita singula, praedae nomine, distribuit.

XC. 1. His rebus confectis, in Haeduos proficiscitur; civitatem recipit. 2. Eo legati ab Arvernīs missi, quae imperaret se facturos pollicentur. Imperat magnum numerum obsidum. 3. Legiones in hiberna mittit. Captivorum circiter XX milia Haeduis Arvernisque reddit. 4. T. Labienum duabus cum legionibus et equitatu in Sequanos proficisci iubet; huic M. Sempronium Rutilum attribuit. 5. C. Fabium legatum et L. Minucium Basilum cum legionibus duabus in Remis conlocat, ne quam ab finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. 6. C. Antistium Reginum in Ambivaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Rutenos cum singulis legionibus mittit. 7. Q. Tullium Ciceronem et P. Sulpicium Cavilloni et Matiscone, in Haeduis, ad Ararim, rei frumentariae causa conlocat. Ipse Bibracte hiemare constituit. 8. †His litteris† cognitīs Romae, dierum XX supplicatio indicitur.

2 necessitatum: -ium BR || fortunae sit β || 4 consedit: -idit *Mensel*.

zik; 2. Zortearen aurrean amore eman behar zenez, bere burua eskaintzen ziela bi gauza hauetatik nahi zutena egin zezaten, edo bere heriotzaz Erromatarrak asetu, edo bere bizia haien eskuetan utzi. Ordezkariak bidaltzen dizkiote Zesarri gauza hauetaz hitz egiteko. 3. Armak entregatu eta buruzagiak bere aurrera ekartzeko eskatzen die. 4. Bera berriz, kanpamendu aurreko gotorleku batean kokatu zen; hara eramaten dituzte buruzagiak. Berzingetorixek bere burua eskaintzen dio; armak botatzen dituzte. 5. Heduar eta Arberniar gatibuak kanpo, hauen bidez beraien herriak beregana zitzakeela pentsatuz, gainontzeko gatibuak ejerzitu guztiari, soldadu bakoitzari bana, harrapakin gisa banatu zizkien.

XC. 1. Ekintza hauek burututa, Heduarrengana abiatzen da; hauen errendizioa onartzen du. 2. Hara ordezkariak bidaltzen dituzte Arberniarrek, agintzen diena beteko dutela hitz emateko. Bahitu kopuru handia eskatzen die. 3. Legioak neguko kanpamendura bidaltzen ditu. Hogeimila gatibu inguru Heduarrei eta Arberniarrei itzultzen dizkie. 4. T. Labieno bi legio eta zalduneriarekin Sekuaniarrengana abiatu dadila agintzen du; M. Senpronio ematen dio laguntzaile gisa. 5. K. Fabio eta L. Minuzio Basilo bi legiorekin Remiarren lurraldean ezartzen ditu, mugakide diren Belobaziarrek kalterik egin ez diezaien. 6. K. Antistio Regino Ambibareziarrengana, T. Sextio Biturigiarrrengana, K. Kaninio Rebilo Ruteniarrrengana legio banarekin bidaltzen ditu. 7. K. Tulio Zizeron eta P. Sulpizio Kabilon⁷⁶ eta Matisko heduar hirietan, Arar ibai ertzean ezartzen ditu gari hornidura eskartzeko. Berak berriz, Bibrakten negua igarotzeak erabakitzen du. 8. Gertaera hauek Erroman⁷⁷ ezagututa Zesarren eskutitz baten bidez, hogei egunetako errogatiba publikoa agintzen dute.

⁷⁶ *Cavilloni*: lokatiboa.

⁷⁷ *Romae*: lokatiboa.

IZENDEGIA

- Adiatuanus*: Soziarren buruzagia eta «Errege» titulua eraman zuena. III, 22, 1 eta 4.
- Admagetobriga*: kokagune ezjakineko lekua non Ariobistok Galiarrak garaitu zituen. I, 31, 12.
- Aemilius, L.*: galiar zalduneriaren dekurioia. I, 23, 2.
- Allobroges*: egungo Saboyan kokatuta zegoen zeltiberiar herria. K. Domiziok garaitu zituen 121. urtean eta Probintzian sarrarazi. 62. urtean matxinatu ziren, orduan K. Pomptinok menperatu zituelarik. I, 6, 2 eta 3; 11, 5; 14, 3 eta 6; 28, 3 eta 4; 44, 9. III, 1, 1; 6, 5.
- Alpes*: Alpeak. I, 10, 3. III, 1, 1 eta 2; 2, 5; 7, 1. IV, 10, 3.
- Ambarri*: Heduarren klientea zen zeltiar herria. I, 11, 4; 14, 3.
- Ambiani*: Soma ibaiaren ertzetan kokatuta zegoen belgiar herria. Hiriburua *Samarobriva* zen, egungo Amiens. II, 4, 9; 15, 2.
- Ambiliati*: Beneziarrekin aliatuta zegoen herria. III, 9, 10.
- Ambivariti*: Zesarrek soilik aipatzen duen belgiar herria. IV, 9, 3.
- Andes* edo *Andi*: Egungo Anjou-n, Loira iparraldean zegoen herria. Hiriburua Iuliomagnus zen, egungo Angers sur le Majenne. II, 35, 3. III, 7, 2.
- Andocumborius*: remiar noblea. II, 3, 1.
- Aquileia*: Haranzko Galian kokatuta zegoen latindar kolonia. I, 10, 3.
- Aquitani*: Pirineotik Garona eta Ozeano Atlantikoa bitartean hedatzen den Akitania lurraldeko biztanleak. Ez ziren zeltiarrak, iberoak baizik. I, 1, 2 eta 7; III, 11, 3; 20, 1; 21, 1 eta 3; 23, 3; 26, 6; 27, 1.

- Arar*: Saona, Frantziako ibaia. I, 12, 1 eta 2; 13, 1; 16, 3.
- Ariovistus*: Suebiarren erregea. Sekuaniarrek eta Arberniarrek deituta etorri zen Galiara Heduarren nagusigoa gutxiesteko. Ariobistok azken hauek garaitu ez ezik handikiro manciatu zituen bere aliatu ohiak. Zesarrek, azken hauek babesteko Ariobistoren aurka borrokatzen du Galiatik irtenaraziz. I, 30-54 kapituloak. IV, 16, 7.
- Arverni*: zeltiar Galiako herri boteretsua. K.a. II. mendean inperio zabala izan zuten, Berzingetorixen aita Zeltilos-ek berreraiki nahi izan zuena. Beren etsaiak ziren Heduarrei aurre egiteko Germaniarrak etorrarazi zituzten. I, 31, 3 eta 4; 45, 2; VII, 3, 3; 5, 5 eta 7; 7, 1 eta 1; 8, 2, 4 eta 5; 9, 5; 34, 2; 37, 1; 38, 5 eta 7; 64, 6; 66, 1; 75, 2; 77, 3; 89, 5; 90, 2 eta 3.
- Atrebates*: belgiar herria; hiriburua Nemetocenna zen. II, 4, 9; 16, 2; 23, 1. IV, 21, 7; V, 46, 3; VII, 75, 3.
- Atrius, Q.*: V, 9, 1; 10, 2.
- Atuatuca*: Eburoniarren gotorlekua non hil baitziren Sabino eta Kota, Zesarren legatuak, 54. urtean. VI, 32, 3; 35, 8 eta 10
- Atuatuçi*: Namur inguruko aldean kokatuta dagoen herria. Zinbriarrek eta Teutoniarrak utzitako destakamendu batetik eratua zen. II, 4, 9; 16, 4; 29, 1; 31, 4; V, 27, 2; 38, 1 eta 2; 39, 3; 56, 1; VI, 2, 3; 33, 2.
- Avaricum*: Biturigiarren hiriburua. Erromatarrek erabat suntsitu zuten jasan zuten setiaketaren ondoren minduta zeudelako. VII, 13, 3; 15, 3; 16, 1 eta 2; 18, 1; 29, 4; 30, 2; 31, 3 eta 4; 32, 1; 47, 5; 52, 2.
- Aulerçi*: Lehen garaietan Galiara etorritako zeltiar herria. Hiru familian banatuta zegoen: Genomaniarrak, Diablintiarrak eta Eburobiziarrak. Normandian kokatuta zegoen. II, 34. III, 17, 3; 29, 3; VII, 4, 6.
- Aurunculeius Cota, L.*: Eburoniarren aurkako borrokan eraila izan zen Zesarren legatua 54. urtean. II, 11, 3. IV, 22, 5; 38, 3; V, 24, 5; 26, 2; 28, 3; 29, 7; 30, 1; 31, 3; 33, 2; 35, 8; 36, 3 eta 4; 37, 4; 52, 4; 37, 8.

- Ausci*: Akitaniako iberiar herria (Armagnac). Beren hiri fortifikatu nagusia Iliberis zen, egungo Ausch. III, 27, 1.
- Axona*: Oise-n ibairatzen den Aisne ibaia. II, 5, 4; 9, 3.
- Bacenis (silva)*: VI, 10, 5.
- Baluentius (I.)*: Zesarren armadako primipiloa. V, 35, 6.
- Belgae*: Sena, Marne eta Rhin ibaien artean kokatua zegoen herria. Dirudienez, Rhinaz bestalde bizi ziren Germaniarren ondorengoak ziren. Bigarren liburuan kontatzen zaigu Belgiarrak menderatzeko Zesarrek eginiko gerra. Liburu hau kanpo, beste aipamenik ere aurki daiteke: I, 1; III, 7, 1; 11, 2. IV, 38, 4; V, 24, 3.
- Bellouaci*: Sena, Soma eta Oise ibaien artean bizi zen belgiar herria. Hiruburua, Bratuspantium. II, 4, 5; 5, 3; 10, 5; 13,1; 14, 2 eta 5; V, 46, 1; VII, 59, 2 eta 5; 75, 3 eta 5; 90, 5.
- Bibracte*: Heduarren hiriburua; izena Bibrakte jainkosari eskainitako iturri batetik datorkio. I, 23, 1; VII, 55, 4 eta 6; 63, 5; 90, 7.
- Bibroci*: Trinobanziarren bizilagunak ziren bretoniarrak. V, 21,1.
- Biterriones*: Adourreko goi bailaran bizi zen herria. III, 27, 1.
- Bituriges*: zeltiar Galiako herri garrantzitsua, K.a. V. mendean botere handia izan zuena; hiriburua *Avaricum* zen (Bourges). I, 18, 6; VII, 5, 1, 2, 3, 4, 5 eta 7; 8, 5; 9, 6; 11, 9; 12, 2; 13, 3, 15, 1 eta 4; 21, 3; 29, 4, 75, 3; 90, 6.
- Blanouii*: VII, 75, 2.
- Boduognatus*: Nerbiarren buruzagia. II, 23, 4.
- Boii*: Zeltiar zenbait herriren izen generikoa. Helveziarrekin bat egin zuten Zesarren aurka borrokatzeko. Gero, garaituak izan ondoren, Heduarrek lurra eman zizkieten. I, 5, 4; 25, 6; 28, 5; 19, 2; VII, 9, 6; 10, 3 eta 4; 17, 2 eta 3; 75, 3.
- Bratuspantium*: belgiar Galiako Belobaziarren hiriburua (Montdidier edo Breteuil). II, 13, 2.
- Bribax*: Remiarren hiri fortifikatua, egungo Beaurieux. II, 6, 1.
- Britanni*: Britainiako biztanleak. IV, 21, 5; V, 11, 8 eta 9; 14, 2; 21, 3.
- Britannia*: Egungo Britainia Handia. II, 4, 7; 14, 4. III, 8, 1; 9, 10. IV, 20, 1; 21, 3; 22, 2; 23, 2; 27, 2; 28, 1 eta 2; 30, 1 eta 2; 37, 1; 38, 1

- eta 4; V, 2, 3; 6, 5; 8, 2 eta 5; 12, 1; 13, 2; 22, 4; VI, 13, 11; VII, 76, 1.
- Brutus, D. Iunius*: izen berdineko kontsularen eta Semproniarren semea. Zesarren legatua izan zen eta Beneziarren aurkako gudu-
duan ontziteriaren buru nabarmendu zen. Gudu Zibilean ere bi itsas borrokaldi irabazi zituen. 48. urtean Zesarrek Haranzko Galiako gobernua eman zion. Zesarren hiltzailetako bat izan zen eta, era berean, Dolabelaren esku hil zen Esmirnan. III, 11, 5; 14, 3.
- Caburus*: vid. Valerius.
- Cadurci*: zeltiar Galiako herrialdea. VII, 4, 6; 64, 6; 75, 2.
- Caeroesi*: germaniar herria, Treberiarren klientea. II, 4, 9.
- Caesar (L. Iulius)*: Zesarren lehengusua. Kontsula izan zen 64. urtean; 52. urtean berriz, Zesarren legatu bat zen. VII, 65, 1.
- Caleti*: Normandian bizi zen belgiar herria, Belobaziarren klientea. II, 4, 9; VII, 75, 4.
- Camulogenus*: Aulerziarren gidari bat. VII, 57, 3; 59, 5; 62, 5 eta 8.
- Caninius Rebilus (C.)*: Zesarren legatua. VII, 83, 3; 90, 6.
- Cantabri*: Hispania iparraldeko herria. Erromatarrei gogor aurre egin izanagatik hartu zuten fama. III, 26, 6.
- Cantium*: egungo Kent-eko konterria Britania Handian. V, 13, 1; 14, 1; 22, 1.
- Carnutes*: Loiraren ertzetan bizi zen herri boteretsua. Hiriburua Cenabum, geroago Civitas Aurelianorum deiturikoa zen (egungo Orléans). Galiako erdigunetzat hartzen zuten leku hura eta hango basoetan ospatzen zituzten druidek beren bilkurak. II, 35, 3; V, 25, 1 eta 4; 29, 2; 56, 1 eta 4; VI, 2, 3; 3, 4; 4, 5; 13, 10; 44, 1; VII, 2, 1 eta 3; 3, 1; 11, 3; 75, 3.
- Carvilius*: Cantium-eko lau erregeetako bat. V, 22, 1.
- Cassi*: Trinobanziarren bizilaguna zen bretoniar herria. V, 21, 1
- Cassius, L. Longinus*: Mariorekin batera kontsul izandakoa 107. urtean. Helveziarren aurka borrokatuz hil zen. I, 7, 4; 12, 5 eta 7; 13, 2.

- Cassivelaunus*: 54. urtean burututako gerran Bretoniarren buruzagia. V, 11, 8; 18, 1; 19, 1; 20, 1 eta 3; 21, 2; 22, 1, 3 eta 5.
- Casticus*: Sekuaniarren erregea. I, 3, 4.
- Catamantaloedes*: Sekuaniarren erregea eta Kastikoren aita. I, 3, 4.
- Caturiges*: Durance-ko haranean kokatuta zegoen zeltiar herria. Hiri-burua Eburodonum zen. I, 10, 4.
- Catuvolcus*: Eburoniarren erregea eta Anbiorixen aliatua. V, 24, 4, 26, 1; VI, 31, 5.
- Cavarillus*: noble heduarra. VII, 67, 7.
- Cavarinus*: Senoniarren erregea, Zesarren laguna. V, 54, 2; VI, 5, 2.
- Cavillonum*: Heduarren hiri fortifikatua. VII, 42, 5; 90, 7.
- Celtae*: orokorrean, Baltiko itsasertzetik Europa erdialdera eta Mendebaldera iritsi ziren herriak. Zesarrek Galia erdialdeko biztanleak izendatzen ditu hitz honekin. I, 1, 1.
- Celtillus*: Arbarniarren buruzagia eta Berzingetorixen aita. VII, 4, 1.
- Cenabum*: Karnuziarren hiriburua. VII, 3, 1 eta 3; 11, 3, 4 eta 6; 14, 1; 17, 7.
- Cenimagni*: Trinobanziarren bizilaguna den bretoniar herria. V, 21, 1.
- Centrones*: Alpeetako zeltiar herria. I, 10, 4.
- Cherusci*: Germaniar herria. VI, 10, 5
- Cimberius*: Suebiarren buruzagia. I, 37, 3.
- Cimbri*: Dinamarca-tik zetorren germaniar herria. Teutoniarrekin bat eginda, Italia eraso zuten baina Mariok garaitu egin zituen K.a. 101. urtean. I, 33, 4; 40, 5. II, 4, 2; 29, 4; VII, 77, 12 eta 14.
- Cingetorix*: bretoniar erregea. V, 22, 1.
- Claudius (Ap.)*: 54. urtean kontsula. V, 1, 1.
- Clodius*: 58. urtean plebearen tribunoa zelarik Zizeron kanporatzea lortu zuen. VII, 1, 1.
- Cocosates*: Landetan bizi zen akitaniar herria. III, 27, 1.
- Commius*: Zesarrek Atrebaziarren errege izendatu zuen bertako buruzagia. Zesarren mende egon zen zenbait urtez baina 52. urteko matxinadan iruzur egin zion. IV, 21, 7; 27, 2; 35, 1; V, 22, 3; VI, 6, 4; VII, 75, 5; 76, 1 eta 3; 79, 1.

- Conconnetodumnus*: karnuziar buruzagi bat. VII, 3, 1.
- Condrusi*: Mosa-ren hegoaldean kokatuta zegoen germaniar herria. II, 4, 10; IV, 6, 4; VI, 32, 1.
- Considius, P.*: Zesarren armadako buruzagia. I, 21, 4; 22, 2 eta 4.
- Convictolitanis*: heduar agintari bat. Heduarren altxamenduaren eragileetako bat izan zen 52. urtean. VII, 32, 4; 33, 4; 37; 39, 2; 42, 4; 55, 4; 67, 7.
- Coriosolites*: frantziar Bretainiako herria. II, 34. III, 7, 4; 11, 4; VII, 75, 4.
- Cotuatius*: karnuziar buruzagia. VII, 3, 1.
- Cotus*: heduar buruzagia. Bergobreto kargua eskuetik kendu zion Zesarrek. VII, 32, 4; 33, 3; 39, 2; 67, 7.
- Cotta*: ik. Aurunculeius.
- Crassus, M. Licinius*: Lehenengo Hirukundeko partaideetako bat. Partiarren aurkako borrokan hil zen 53. urtean. I, 21, 4. IV, 1, 1.
- Crassus, P. Licinius*: Aurrekoaren semea. 58. urtean Zesarren zalduneriaren buru zen. Armorika eta Akitania menderatu zituen. Zesar utzi zuen bere aitarekin Ekialdera joateko (55) eta han biak hil ziren Partiarren aurka borrokatuz. I, 52, 7. II, 34. III, 7, 2; 8, 2 eta 5; 9, 1; 11, 3; 20, 1; 21, 2 eta 3; 22, 4; 23, 1 eta 7; 24, 5; 25, 1 eta 2; 26, 1; 27, 1; V, 24, 3; 46, 1 eta 2; 47, 1 eta 2; VI, 6, 1.
- Critognatus*: arbarniar noblea. VII, 77, 2; 78, 1.
- Daci*: egungo Rumanian bizi zen traziarr herria. Trajanok menderatu zituen 107. urtean. VI, 25, 2.
- Danubius*: VI, 25, 2.
- Decetia*: heduar herrialdeko hiri bat. VII, 33, 2.
- Diablintes*: ikus *Aulerci*.
- Diviciacus*: Heduar noblea eta Erromatarren laguna. I, 3, 5; 16, 5; 18, 1 eta 8; 19, 2 eta 3; 20, 1 eta 6; 31, 3; 32, 1 eta 3; 41, 4. II, 5, 2; 10, 5; 14, 1; 15, 1; VI, 12, 5; VII, 39, 1.
- Diviciacus*: Suebiarren erregea, Bretoniako errege izatera iritsi zena. II, 4, 7.

IZENDEGIA

- Divico*: L. Longino Kasio erromatar kontsula garaitu zuen helveziar buruzagia (107. urtean). I, 13, 2; 14, 7.
- Domitius (L.)*: kontsula izan zen 54. urtean.
- Dubis*: Saonan ibairatzen den ibaia. I, 38, 4.
- Dumnorix*: Dibiziakoren anai zen heduar noblea, oso boteretsua bere herritarren artean, bereziki, druida izateagatik. Erromatarren aurkako bere etsaigoa zela eta, Zesarrek hilarazi zuen 54. urtean, Britaniako kanpainan parte hartu nahi izan ez zuelako. I, 3, 5; 9, 2 eta 3; 18, 1, 3 eta 10; 19, 4; 20, 6; V, 6, 1 eta 2; 7, 1, 3 eta 5.
- Durocortorum*: Remiarren hiriburua, egungo Reims. VI, 44, 1.
- Eburones*: Mosa eta Rhin ibaien artean kokatuta zegoen germaniar herria. II, 4, 10; V, 24, 4; 28, 1; 29, 2; 39, 3; 47, 5; 58, 7; VI, 5, 4; 31, 5; 32, 1, 2 eta 4; 34, 8; 35, 1, 4 eta 6.
- Elauer*: Galiako ibai bat. VII, 34, 2; 35, 1; 53, 4.
- Eleueti*: Arberniarren mende zegoen zeltiar herria. VII, 75, 2.
- Elusates*: Hiriburutzat Elusa (Eauze) zuen Akitaniako herri bat. III, 27, 1.
- Eporedorix*: heduar noble bat. VII, 38, 2; 39, 1 eta 3; 40, 5; 54, 1; 55, 4; 63, 9; 64, 5; 76, 3.
- Eporedorix*: beste heduar noble bat. VII, 67, 7.
- Eratosthenes*: greziar idazlea, astronomo, matematiko, historialari eta geografo famatua. K.a. III. mendean bizi zen. VI, 24, 2.
- Esuvii*: Orne-ko haranean bizi zen Britaniako herria. Zesarrek baino ez du aipatzen. II, 34. III, 7, 4; V, 24, 2.
- Fabius (C.)*: Zesarren legatua. V, 24, 2; 46, 3; 47, 3; 53, 3; VI, 6, 1; VII, 40, 3; 41, 2 eta 4; 87, 1; 90, 5.
- Fabius (L.)*: Gergobian hil zen zortzigarren legioko zenturoia. VII, 47, 7; 50, 3.
- Fabius Maximus, Q.*: 121. urtean Arberniarrak garaitu zituen erromatar kontsula. I, 45, 2.
- Fufius Cita (C.)*: Zenabon eraila izan zen erromatar zalduna. VII, 3, 1.
- Gabali*: Arberniarren klientea zen zeltiar herria. VII, 7, 2; 64, 6; 75, 2.

- Gabinus, A.*: 58. urtean Luzio Pisonekin batera kontsul izandako pertsonaia. I, 6, 4.
- Galba, Ser. Sulpicius*: Zesarren legatua. 57. urtean hamabigarren legioaren buru izan zen, 54.ean, pretore eta 50. urtean kontsultua eskuratu nahi izan zuen lortu gabe. Zesarren aurkako azpikonjuran parte hartu zutenetako bat da. III, 1, 1 eta 4; 3, 1; 5, 2; 6, 4.
- Galba*: Suesionarren erregea, Zesarrek Belgiarren kontra borrokatu zuen garaian. II, 4, 7; 13, 1.
- Gallia*: Zesarrek esanahi desberdinekin erabiltzen du deitura hau. Batzuetan Erromaren mende ez zegoen Galia askeaz ari da (Belgiarrak, Zeltiarrak eta Akitaniarrak). Bestalde, *Galiar Probitzja* edo, *Probitzja* deitura darabil, Zesar harantz joan baino lehen Erromatarrena zen lurraldea izendatzeko. Lehenengoari *Gallia Transalpina* edo *Uterior* deitu zitzaion Augustoz geroztik, besteari, berriz, *Gallia Narbonensis*. Azkenik, Italiako iparraldetik gertu zegoen Galiari, *Galia Cisalpina* deitu zitzaion. 160 aldiz gutxi gora behera aipatzen da hitz hau.
- Garunna*: Frantziako Garona ibaia. I, 2, 5 eta 7.
- Garunni*: Garonaren gaineko alderdian bizi zen herria. III, 27, 1.
- Gates*: kokagune ezjakineko akitaniar herria. III, 27, 1.
- Geidumni*: Nerbiarren klientea zen belgiar Galiako herria. V, 39, 1.
- Genua*: Probitziako *vicus* edo herrixka bat, egungo Ginebra. I, 6, 3; 7, 1 eta 2.
- Gergovia*: arbarniar hiria. VII, 4, 2; 34, 2; 36, 1; 37, 1; 38, 1 eta 7; 40, 7; 41, 1; 42, 1; 43, 5; 45, 4; 59, 1.
- Germania*: Rhin, Vistula eta Danubio ibaien artean hedatzen zen herrialdea. Rhinaren ezkerreko alderdian bizi zen germaniar herri-rik ere bazen (*Cisrhenani*). IV, 4, 2; 13, 6; VI, 11, 1; 24, 2; 25, 4; 31, 5; VII, 65, 4.
- Gobannio*: Berzingetorixen osaba zen arbarniarra. VII, 4, 2.
- Gorgobina*: boiotar hiria. VII, 9, 6.
- Graioceli*: Alpeetako herri bat. I, 10, 4.

- Grudii*: Nerbiarren klientea zen belgiar Galiako herria. V, 39, 1.
- Haedui*: zeltiar Galiako herri boteretsua eta Erromatarren laguna. Loira eta Saona arteko aldean bizi ziren eta Bibracte zuten hiribururu. 120 aldiz edo azaltzen da.
- Harudes*: Egungo Hamburgo aldean bizi zen germaniar herria. I, 31, 10; 37, 2; 51, 2.
- Helvetii*: Egungo Suizan bizi zen herria. Lau *pagi* edo auzotan banatuta zeuden, eta, 12 hiri fortifikatu eta 400 bat herrixka zituzten. I, 2-29 kapituloak. IV, 10, 3; VI, 25, 2; VII, 75, 3.
- Helvii*: Narbonensetik gertu zegoen zeltiar herria. VII, 7, 5; 8, 1 eta 2; 64, 6; 65, 2.
- Hispania*: Iberiar penintsula. Hasiera batean bi zatitan banatu zuten Erromatarrek Penintsula: Hispania Citerior eta Ulterior. I, 1, 7. II, 23, 3; V, 1, 4; 13, 2; 27, 1; VII, 55, 3.
- Icinius*: Remiar noblea. II, 3, 1; 6, 4; 7, 1.
- Illyricum*: Adriatiko itsasertzaren ekialdean hedatzen zen erromatar probintzia. II, 35, 2. III, 7, 1; V, 1, 5.
- Indutiomarus*: Zesarren aurka zegoen treberiar buruzagia. V, 3, 2 eta 4; 4, 1, 2 eta 4; 26, 2; 53, 2; 55, 1 eta 3; 57, 2 eta 3; 58, 1, 2, 4 eta 6; VI, 2, 1; 8, 8.
- Italia*: Zesarrek askotan darabil izendapen hau *Galia Cisalpina*-z ari denean. I, 10, 3; 33, 4; 40, 5. II, 29, 4; 35, 2 eta 3. III, 1, 1; V, 1, 1; 29, 2; VI, 1, 3; 32, 5; 44, 3; VII, 1, 1; 6, 1; 7, 5; 55, 3; 57, 1; 65, 4.
- Innius (Q.)*: V, 27, 1; 28, 1.
- Iura*: Jura mendia. I, 2, 3; 6, 1; 8, 1.
- Laberius Durus (Q.)*: tribuno militarra. V, 15, 5.
- Labiennus, T. Atius*: Zesarren ordezkaria eta buruzagi militarra. Galian zortzi urtez borrokatu eta aberastu zen. Gudu Zibilean Ponpeioren alderdian borrokatu zuen eta Mundako baitailan hil zen. I, 10, 3; 21, 2; 22, 1, 2 eta 3; 54, 3. II, 1, 1; 11, 3; 26, 4. III, 11, 1. IV, 38, 1 eta 2; V, 8, 1; 11, 4; 23, 4; 24, 2; 27, 9; 37, 7; 46, 4; 47, 4; 53, 1 eta 2; 56, 5; 57, 1 eta 4; 58, 4;

- VI, 5, 6; 7, 1, 4, 5 eta 8; 8, 2 eta 7; 33, 1 eta 5; VII, 34, 2; 56, 2; 57, 1; 58, 1 eta 6; 59, 3; 61, 5; 62, 2, 8 eta 10; 86, 1; 87, 3 eta 5; 90, 4.
- Latobici*: germaniar herria. I, 5, 4; 28, 3; 29, 2.
- Lemannus*: Leman lakua. I, 2, 3; 8, 1. III, 1, 1.
- Lemovices*: Britanniako herri bat, Nantes-en hegoaldean kokatuta dagoena. VII, 75, 3.
- Lepontii*: San Gotardo inguruan kokatuta zegoen Alpeetako herri bat. IV, 10, 3.
- Leuci*: Toul-eko herrialdean bizi zen zeltiar Galiako herria. I, 40, 11.
- Lenaci*: Nerbiarren klientea zen belgiar Galiako herria. V, 39, 1.
- Lexoni*: Sena itsasoratzen den lekutik hegoalderantz bizi zen zeltiar herria. III, 9, 10; 11, 4; 17, 3; 29, 3.
- Liger*: Loira ibaia. III, 9, 1; VII, 5, 4; 11, 6 eta 9; 55, 1, 9 eta 10; 56, 3; 59, 1.
- Lingones*: *Lingones* (egungo Langres) hiriburua duen zeltiar herria. I, 26, 5 eta 6; 40, 11. IV, 10, 1; VI, 44, 3; VII, 9, 4; 63, 7; 66, 2.
- Liscus*: 58. urteko heduarren bergobreta. I, 16, 5; 17, 1; 18, 1.
- Litanicus*: VII, 37, 1 eta 7; 38, 1, 4 eta 6; 39, 3; 40, 3, 6 eta 7; 42, 1; 43, 2; 54, 1; 55, 4; 67, 7.
- Lucanius (Q.)*: zenturoi primipiloa. V, 35, 7.
- Lucrius*: kadurziar buruzagia. VII, 5, 1; 7, 1; 8, 1.
- Lugotorix*: bretoniar buruzagi bat. V, 22, 2.
- Lutetia*: Parisiarren hiriburua. VI, 3, 4; VII, 57, 1; 58, 3, 5 eta 6.
- Mandubii*: zeltiar herria, Heduarren klientea. VII, 68, 1; 71, 7; 78, 3.
- Mandubracius*: Trinobanziarren buruzagi bat eta Zesarren laguna. V, 20, 1, 3 eta 4; 22, 5.
- Manlius, L.*: Alpeak Bestaldeko Galiako kontsulordea. Sertoriok garaitu zuen Hispanian eta handik itzultzerakoan Akitanian erasoia izan zen. III, 20, 1.
- Marcomani*: Meno (Main) ibaiertzean kokatuta zegoen germaniar herria. I, 51, 2.

- Marius*: Silarekin izandako lehiagatik eta Zinbriarren nahiz Teutonia-
rren aurka lortutako garaipenagatik (101-102) entzutea lortu
zuen erromatar buruzagia. I, 40, 5.
- Matisco*: helveziar hiri bat. VII, 90, 7.
- Matrona*: Frantziako Marne ibaia. I, 1, 2.
- Mediomatrici*: Treberiarren eta Leuziarren artean kokatuta zegoen
zeltiar herria. IV, 10, 3; VII, 75, 3.
- Meldi*: Sena eta Marne ibaien artean kokatuta zegoen herria. V, 5, 2.
- Menapii*: Escalda, Mosa eta Rhin ibaien ahoan kokatuta zegoen bel-
giar herria. II, 4, 9. III, 9, 10; 28, 1. IV, 4, 21; 4, 5 eta 7; 22, 5; 38,
3; VI, 2, 3; 5, 4, 5 eta 6; 6, 2 eta 4; 9, 1; 33, 1.
- Messala, M. Valerius*: M. Pison-ekin kontsul izandakoa 61. urtean. I,
2, 1; 35, 4.
- Metius, M.*: Pertsonaia ia ezezaguna. Berari buruz dakigun gauza
bakarra, *hospitium* edo abegikortasun harremanen bitartez Ario-
bistorekin hitzarmenduta zegoela. I, 47, 4; 53, 8.
- Metlosedum*: Senoniarren hiriburua. VII, 58, 2 eta 6; 60, 1; 61, 5.
- Minucius Basilus (L.)*: Zesarren ofiziala; 53. urtean zalduneriaren
buru izan zen eta 52. urtean legio batena. VI, 29, 4; 30, 1; VII,
90, 5.
- Mona*: Man irla, Ingalaterra eta Irlanda artean. V, 13, 3
- Morini*: Mancha-ko kanalaren kostaldean zegoen belgiar herria. II,
4, 9. III, 9, 10; 28, 1. IV, 21, 3; 22, 1 eta 5; 37, 1; 38, 1; V, 24, 2;
VII, 75, 3; 76, 1.
- Moritasgus*: Senoniarren erregea. V, 54, 2
- Mosa*: Mosa ibaia. IV, 9, 3; 10, 1; 12, 1; 15, 2; 16, 2; V, 24, 4; VI, 33,
3.
- Munatius Plancus (L.)*: Zesarren legatuetako bat Galian. V, 24, 3; 25, 4.
- Nammeius*: Zesarrengana ordezkari gisa Helveziarrek bidali zuten
ordezkaria.
- Namnetes*: Nantes inguruko zeltiar herria. III, 9, 10.
- Nantuates*: Rodanoaren goi aldeko zeltiar herria. III, 1, 1 eta 4; 6, 5. IV,
10, 3.

- Narbo*: Narbona. 118 urtean Erromatarrek sortutako kolonia. Galia Narbonense-ko hiriburua. III, 20, 2; VII, 7, 2 eta 4.
- Nasua*: Suebiarren buruzagia. I, 37, 3.
- Nemetes*: Espira inguruan kokatuta zegoen germaniar herria; I, 51, 2; VI, 25, 2.
- Nervicum Proelium*: Sambre ibai inguruan egindako bataila (II, 18-28 kapituloak). Sextio Bakulo ehuntaria nabarmendu zen han eta Zesarrek berak ere goraiatzten du.
- Nervii*: Sambre eta Eskalda ibaien artean kokatuta zegoen belgiar herria. Hiria Babacum (egungo Bavay) zen. II, 15-18 kapituloak; V, 24, 2; 38, 2 eta 4; 39, 3; 41, 1; 42, 1; 46, 4; 48, 2; 56, 1; 58, 7; VI, 2, 3; 3, 1; 29, 4; VII, 75, 3.
- Nitiobroges*: zeltiar herria. VII, 7, 2; 31, 5; 46, 5; 75, 3.
- Noviodunum (Biturigum)*: galiar hiri bat. VII, 12, 2; 14, 1.
- Noviodunum (Haeduorum)*: galiar beste hiri bat. VII, 55, 1 eta 5.
- Noviodunum (Suessionum)*: Soissons-etik gertu zegoen Suesioniarren hiri fortifikatua. II, 12, 1.
- Noreia*: Noricus Ager (Estiria ea Karintia) deituriko lurraldearen hiriburua. Gaur egun Neumarkt da. I, 5,4; 53, 4.
- Numidae*: Afrika iparraldean kokatuta zegoen Numidiako biztanleak. Kartagoarren ondoan borrokatu zuten hasiera batean gerra punikoetan eta, geroago, Erromatarrekin. Infanteria arineko tropen artean aipatzen ditu Zesarrek. II, 7, 1; 24, 4.
- Oceanus*: Ozeano Atlantikoa. I, 1, 5 eta 7. II, 34. III, 7, 2; 9, 1 eta 7; 13, 6. IV, 10, 1; 29, 1; VI, 31, 3; 33, 1; VII, 4, 6; 75, 4.
- Ocelum*: Graiozeliarren hiriburua. I, 10, 5.
- Octodurus*: Beragiarren auzo bat. III, 1, 4.
- Ollovico*: Erromatar herriaren Laguna izendatua izan zen Niziobrogiarren erregea. VII, 31, 5.
- Orcynia (silva)*: VI, 24, 2.
- Orgetorix*: Helveziarren buruzagia. I, 2, 1; 3, 1 eta 3; 4, 1, 2 eta 3; 9, 3; 26, 4.
- Osismi*: Bretaniako aurrezeltiar herria. II, 34. III, 9, 10; VII, 75, 4.

- Padus*: Po ibaia. V, 24, 4.
- Paemani*: Mosa ibaiaren ekialdean kokatuta zegoen herria. II, 4, 10.
- Parisii*: zeltiar Galiako herria. Hiriburua Lutetia zen. VI, 3, 4; VII, 4, 6; 34, 2; 57, 1; 75, 3.
- Pedius, K.*: Zesarren iloba eta bere ordezkotako bat. 43. urtean hil zen kontsul zelarik. II, 2, 1; 11, 3.
- Petrocorii*: zeltiar Gallian kokatuta zegoen herria. VII, 50, 4.
- Petrosidius*: 14. legioko guda-oihala eramaten zuena. V, 37, 5.
- Pictones*: Poitou inguruan bizi zen zeltiar Galiako herri bat. Hiriburua Lemonum (Poitiers) zen. III, 11, 5; VII, 4, 6; 75, 3.
- Pirustae*: egungo Albaniaren iparraldean bizi zen herria. V, 1, 5 eta 7.
- Piso, L. Calpurnius*: Zesarrek izen hau duten bi pertsonaia aipatzen ditu. Bata, kontsula izan zen 112. urtean eta Tiguriniarren kontra borrokatuz hil zen. Bestea, aurrekoaren iloba, kontsula izan zen 58. urtean eta Zesarren aitagarreba bere alaba Calpurnia harekin ezkondu ondoren. I, 6, 4; 12, 7.
- Piso, M. Pupius*: M. Messalarekin kontsula izan zena 61. urtean. I, 2, 1; 35, 4.
- Piso*: Zesarren zaldunerian ausartki borrokatu zuen akitaniar bat. 55. urtean hil zen. IV, 12, 4.
- Pleumoxii*: Nerbiarren kliente zen belgiar Galiako herria. V, 39, 1.
- Pompeius, CN. Magnus*: 106. urtean jaio zen Erroman eta Egipton hil 44. urtean. Bere cursus honorum-a eta burutu zituen ekin-tza militarrek oso ospetsuak izan ziren. Espartakoren aurka arrakasta lortu zuen Italian 71. urtean. Mediterraneoko itsasertza ere piraten erasoaldietatik askatu zuen. 66. urtean Ponto-ko Mitridates erregearen aurkako gerrarekin ere erabat bukatu zuen. Ondoren, Armeniako eta Siriako erregeak menderatu zituen (64), Judea ere konkistatuz (63). Erromara itzulita, Lehen Triunbiratoan parte hartu zuen Zesar eta Krasorekin. Azkenik, Gudu zibila sortu zen Zesarren eta beraren artean (49) eta Farsaliako porrotaren ondoren (44) Egipton hil zuten. IV, 1, 1; VI, 1, 2 eta 4; VII, 6, 1.

- Pompeius* (CN.): galiar bat. V, 36, 1.
- Portus Itius*: V, 2, 3; 5, 1.
- Pullo* (T.): Zesarren armadako zenturoia. V, 44, 1, 3, 6, 7, 10, 13.
- Ptiani*: kokagune ezjakineko akitaniar herria. III, 27, 1.
- Pyrenaei Montes*: Pirinear mendi-katea. I, 1, 17.
- Rauraci*: Basilea herrialdeko zeltiar herria. I, 5, 4; 29, 2; VI, 25, 2; VII, 75, 3.
- Redones*: Bretaniako herri bat (egungo Rennes). II, 34; VII, 75, 4.
- Remi*: Erromatarrenganako fideltasuna gorde zuen belgiar herria.
Marne ibaiaren ertzetan zegoen kokatuta eta hiriburua Durocor-torum zen (Reims). II, 3, 1; 4, 4; 5, 1, 4 eta 5; 6, 1; 7, 2 eta 3; 9, 5; 12, 1 eta 5. III, 11, 2; V, 3, 4; 24, 2; 53, 1; 54, 4; 56, 5; VI, 4, 5; 12, 7 eta 9; 44, 1; VII, 63, 7; 90, 5.
- Rhenus*: Rhin ibaia. I, 3, 5 eta 6; 2, 3; 5, 4; 27, 4; 28, 4; 31, 5, 11 eta 16; 33, 3; 35, 3; 37, 3; 43, 9; 44, 2; 53, 1; 54, 1; II, 3, 4; 4, 1; 29, 4; 35, 1; III, 11, 1; IV, 1, 1; 3, 3; 4, 2, 3, 6, eta 7; 6, 3; 10, 1, 2, eta 3; 14, 5; 15, 2; 16, 1, 2, 4 eta 6; 17, 1; 19, 4; V, 3, 1 eta 4; 24, 4; 27, 8; 29, 3; 41, 3; 55, 1 eta 2; VI, 9, 1; 24, 1; 29, 4; 32, 1; 35, 4, 5 eta 6; 41, 1; 42, 3; VII, 65, 4.
- Rhodanus*: Rodano ibaia. I, 1, 5; 2, 3; 6, 1, 2 eta 4; 8, 1 eta 4; 10, 5; 11, 5; 12, 1; 33, 4; III, 1, 1; VII, 65, 3.
- Roma*: Erroma. I, 31, 9; VI, 12, 5; VII, 90, 8.
- Roscius* (L.): V, 24, 2 eta 7; 53, 6.
- Ruteni*: Frantzia hegoaldeko zeltiar herria. I, 45, 2; VII, 5, 1; 7, 1 eta 4; 64, 6; 75, 3; 90, 6.
- Sabinus*: ik. Titurius.
- Sabis*: Mosan ibairatzen den Sambre ibaia. II, 16, 1; 18, 1.
- Samarobriua*: Anbianiarren hiriburua. V, 24, 1; 47, 2; 53, 3.
- Santoni*: La Gironda-ko zeltiar herria. I, 10, 1; 11, 6. III, 11, 5; VII, 75, 3.
- Sedullus*: Lemobiziarren buruzagia, Alesiako batailan hil zena. VII, 88, 4.
- Seduni*: Rodanoaren goi haranetan bizi zen herria. III, 1, 1; 2, 1; 7, 1.

- Sedusii*: Ariobistoren armadan parte hartu zuen germaniar herria. I, 51, 2.
- Segni*: Kondrusiarren ondoan bizi zen germaniar herria. VI, 32, 1.
- Segontiaci*: Trinobanziarren bizilaguna zen bretoniar herri bat. V, 21, 1.
- Segovax*: Cantium-eko lau erregeetako bat. V, 22, 1.
- Segusianii*: Lyon inguruko herri bat, Heduarren klientea. I, 10, 5; VII, 64, 4; 75, 2.
- Sempronius Rutilus (M.)*: Zesarren armadako ofiziala. VII, 90, 4.
- Senones*: Champagne hegoaldean eta Borgoña iparraldean kokatuta zegoen herri bat. Hiriburua Agedincum zen (Sens). II, 2, 3; V, 54, 2; 56, 1 eta 4; VI, 2, 3; 3, 4, 5 eta 6; 5, 2; 44, 1 eta 3; VII, 4, 6; 11, 1; 34, 2; 56, 5; 58, 3; 75, 3.
- Sequana*: Sena ibaia. I, 1, 2; VII, 57, 1 eta 4; 58, 3 eta 6.
- Sequani*: Zeltiar herri boteretsu bat. Arberniarrekin bat eginda, Heduarren nagusigoa lurperatzen eta Galiako agintea lortzen saiatu zen. Hiriburua Vesontio zen (Besançon). I, 1, 5; 2, 3; 3, 4; 6, 1; 8, 1; 9, 1; 2, 3 eta 4; 10, 1; 11, 1; 12, 1; 19, 1; 31, 4, 7, eta 10; 32, 2, 3, 4 eta 5; 33, 2 eta 4; 35, 3; 38, 1; 40, 11; 44, 9; 48, 2; 54, 2; IV, 10, 3; VI, 12, 1, 4 eta 6; VII, 66, 2; 67, 7; 75, 3; 90, 4.
- Sertorius*: Marioren ordezkaria. Silak agintea eskuratu zuenean, Hispaniara ihes egin zuen eta han, 63tik 72a bitartean Erromatarren aurka borrokatu zuen. III, 23, 5.
- Sextius Baculus, P.*: hamabigarren legioko ehuntari primipiloa. Sambreko batailan nabarmendu zen. II, 25, 1. III, 5, 2; VI, 38, 1 eta 4.
- Sextius (T.)*: geroago Numidiako eta Afrikako gobernadore izan zen Zesarren legatua. VI, 1, 1; VII, 49, 1; 51, 2; 90, 6.
- Sibuzates*: kokagune ezjakineko akitaniar herria. III, 27, 1.
- Silanus (M. Iunius)*: Zesarren legatua 53. urtean. VI, 1, 1.
- Sillius, T.*: militar tribuno bat. III, 7, 4; 8, 2.
- Sotiates*: Sos (Lot-et-Garonne) hiriburu zuen akitaniar herria. III, 20, 2 eta 3; 21, 1 eta 2.

IZENDEGIA

- Suebi*: Meno ibaiaren iparraldean bizi zen germaniar herria. I, 37, 3 eta 4; 51, 2; 54, 1. IV, 1, 2 eta 3; 3, 2 eta 4; 4, 1; 7, 5; 8, 3; 16, 5; 19, 1, 2 eta 3; VI, 9, 8; 10, 1, 3, 4 eta 5; 29, 1.
- Suessiones*: Marne eta Isère artean kokatuta dagoen belgiar herria. Hiriburua Noviodunum (egungo Soissons) zen. II, 3, 5; 4, 6; 12, 1 eta 4; 13,1.
- Sugambri*: Rhur ibaiaren ertzetan eta Ubiarren iparraldean kokatuta zegoen germaniar herria. IV, 16, 2; 18, 2 eta 4; 19, 4; VI, 35, 5.
- Sulpicius Rufus*: Zesarren ordezkari bat. IV, 22, 6; VII, 90, 7.
- Sulla, L. Cornelius*: erromatar diktadore famatua, Marioren etsaia. I, 21, 4.
- Tamesis*: Tamesis ibaia. V, 11, 8; 18, 1.
- Tarbelli*: Landetako akianiar herri bat. III, 27, 1.
- Tarusates*: Landetako akitaniar herri bat. III, 23, 1; 27, 1.
- Tasgetius*: Karnuziarren erregea, Zesarrek errege izendatua eta bere herritarren eskuetan eraila izan zena. V, 25, 1 eta 4; 29, 2.
- Taximagulus*: Cantium-eko erregeetako bat. V, 22, 1.
- Tenctberi*: Suebiarrek bultzatuta Galiara etorri zen germaniar herri bat. Zesarrek, ordea, Galiatik kanporatuko ditu. IV, 1, 1; 4, 1; 16, 2; 18, 4; V, 55, 2; VI, 35, 5.
- Terrasidius, T.*: tribuno militar bat. III, 7, 4; 8, 3.
- Teutomatus*: Niziobrogiarren erregea. VII, 31, 5; 46, 5.
- Tentoni*: Zinbriarrek in batera Baltiko itsasertzetik Galia eta Italia-rantz etorritako germaniar herria (K.a. 113. urtean). Marioren esku garaituak izan ziren *Aquae Sextiae*-n burututako batailan. I, 33, 4; 40, 5. II, 4, 2; 29, 4; VII, 77, 12.
- Tigurini*: Helveziarren auzoetako bat. I, 12, 4 eta 7.
- Titurius Sabinus, T.*: 54. urtean Eburoniarren aurka borrokatuz eraila suertatu zen Zesarren ordezkari bat. II, 5, 6; 9, 4; 10, 1. III, 11, 4; 17, 1 eta 5; 18, 4 eta 6; 19, 1 eta 5. IV, 22, 5; 38, 3; V, 24, 5; 26, 2; 27, 1 eta 7; 29, 1; 30, 1; 31, 3; 33, 1; 36, 1; 37, 1; 39, 1; 41, 2 eta 4; 47, 4; 52, 4; 53, 4; VI, 1, 4; 32, 4; 37, 8.

- Tolosa*: egungo Toulouse erromatar Probintzian. III, 20, 2.
- Tolosates*: Toulouse inguruko herritarrak. I, 10, 1; VII, 7, 4.
- Trebius Gallus, M.*: militar tribuno bat. III, 7, 4; 8, 3.
- Trebonius (C.)*: Zesarren legatua izan zen 56. urtean. Aurreko urtean plebarean tribunoa zelarik Zesarren agintea Galian luzatzea lortu zuen. Gerra zibilean Zesarren alde borrokatu zuen baina gero haren kontrako azpijokuan parte hartu zuen. V, 17, 2; 24, 3; VI, 33, 2 eta 5; VII, 11, 3; 81, 6.
- Trebonius (C.)*: erromatar zalduna. VI, 40, 4.
- Treveri*: Mosa ibaiertzeko zeltiar herri boteretsua. I, 37,1 eta 3. II, 24, 4. III, 11, 1. IV, 6, 4; 10, 3; V, 2, 4; 3, 3 eta 4; 4, 1 eta 3; 24, 2; 47, 4 eta 5; 53, 2; 55, 1; 58, 1; VI, 2, 1 eta 3; 3, 4; 5, 1, 4 eta 6; 6, 4; 7, 1; 8, 7; 9, 1, 2, 5 eta 6; 29, 4; 32, 1; 44, 3; VII, 63, 7.
- Triboci*: Estrasburgo inguruko germaniar herria. I, 51, 2. IV, 10, 3.
- Trinovantes*: egungo Essex inguruan kokatuta zegoen bretoniar herria. V, 20, 1; 21, 1; 22, 5.
- Tulingi*: Zesarrek soilik aipatzen duen germaniar herri bat. I, 5, 4; 25, 6; 28, 3; 29, 2.
- Tullius Cicero (Q.)*: hizlari famatuaren anai gazteena. Asiako pretore eta gobernadore izan ondoren, Zesarren legatua izan zen Galian 54-51 urteetan. V, 24, 2; 27, 9; 38, 4; 39, 1; 40, 1 eta 7; 41, 1, 5 eta 7; 45, 2 eta 5; 48, 2, 3 eta 8; 49, 2 eta 6; 52, 1, 3 eta 4; 53, 1; VI, 32, 6; 36, 1; VII, 90, 7.
- Turoni: Caesarodunum* (Tours) hiriburu zuen zeltiar herria. II, 35, 3; VII, 4, 6; 75, 3.
- Ubi*: Zesarren laguna zen germaniar herri bakarra. Egungo Colonia-ren hegoaldean bizi ziren. IV, 3, 3; 8, 3; 11, 2; 16, 5; 19, 1 eta 4; VI, 9, 6 eta 8; 10, 1 eta 2; 29, 1 eta 2.
- Unelli*: zeltiar Galiako herri bat. II, 34. III, 11, 4; 17, 1.
- Usipetes*: Suebiarrek bultzatuta beren jaioterrria utzi eta Galian bere bizilekua kokatzen saiatu zen beste germaniar herria. Tenctheriarrak bezala, hauek ere Galiatik irtenarazi zituen Zesarrek. IV, 1, 1; 4, 1; 16, 2; 18, 4; VI, 35, 5.

- Valerius Caburus, C.*: K. Balerio Flakoren eskutik hiritartasun erro-
matarra jaso zuen helveziar noblea. I, 47, 4.
- Valerius Domnotaurus (C.)*: VII, 75, 2.
- Valerius Flaccus, C.*: Galia Narbonenseko pretoreordea 83. urtean. I,
47, 4.
- Valerius Praeconinus, L.*: akitaniarrek —seguruenik Sertorioren
aurkako gudan— hil zuten erromatar buruzagi bat. III, 20, 1.
- Valerius Procillus, C.*: B. Kaburoren semea. I, 47, 4; 53, 5.
- Valerius Troucillus, C.*: Zesarren laguna zen Probintziako galiar bat. I,
19, 3.
- Valetiacus*: VII, 32, 4.
- Vangiones*: hiriburutzat *Borbetomagus* (Worms) zuen Rhin inguruko
germaniar herria. I, 51, 2.
- Velanius, Q.*: militar tribuno bat. III, 7, 4; 8, 2.
- Vellocasses*: Normandian kokatuta zegoen belgiar herria. Hiriburua
Rotomagus zen (egungo Ruán). Kaleziarrak bezala, Beloba-
ziarren kliente izango ziren. II, 4, 9; VII, 75, 3.
- Vellavi*: Arberniarren mende zegoen zeltiar Galiako herria. VII, 75, 2.
- Vellaunodunum*: Senoniarren hiriburua. VII, 11, 1 eta 4; 14, 1.
- Veneti*: zeltiar Galiako herri bat. Hiriburua *Venetia* zuen, egungo
Vannes, Britanian. II, 34. III, 7-18 kapituloak.
- Veragri*: Alpeetako zeltiar herria. III, 1, 1 eta 4; 2, 1.
- Verbigenus*: helveziar auzo bat. I, 27, 4.
- Vercassinellaunus*: Berzingetorixen lehengusua zen arberniar buruza-
gia. VII, 76, 3; 83, 6; 85, 4; 88, 4.
- Vercingetorix*: VII, 4, 1; 8, 4; 9, 1 eta 6; 12, 1 eta 4; 14, 1; 15, 6; 16,
1; 18, 1; 20, 1 eta 12; 21, 1; 26, 1 eta 2; 28, 5; 31, 1; 33, 1; 34, 3;
35, 2 eta 6; 36, 2; 44, 5; 51, 4; 53, 2; 55, 4; 63, 4, 6 eta 9; 66, 2;
67, 5; 68, 1; 70, 7; 71, 1; 75, 1; 76, 3; 81, 3; 82, 3; 83, 6; 84, 1;
89, 1 eta 4.
- Vertico*: Erromatarren laguna zen nerbiarra. V, 45, 2; 49, 2.
- Verucloetius*: Zesarrengana ordezkari gisa Helveziarrek bidalitako no-
blea. I, 7, 3.

IZENDEGIA

- Vesontio*: Sekuaniarren hiri fortifikatua, egungo Besançon. I, 38, 1; 39, 1.
- Vienna*: VII 9, 3.
- Viridomarus*: VII, 38, 2; 39, 1; 40, 5; 54, 1; 63, 9; 76, 3.
- Viridovix*: Uneliarren buruzagia. III, 17, 2, 3 eta 5; 18, 7.
- Viromandui*: belgiar herri bat. II, 4, 9; 16, 2; 23, 3.
- Vocates*: Bordele inguruan kokatuta zegoen akitaniar herria. III, 23, 1; 27, 1.
- Voccio*: Noriko-ko erregea eta Ariobistoren koinatua. I, 53, 4.
- Vocantii*: Isère ibaiertzean kokatuta dagoen herria. I, 10, 5.
- Volcaci* *Tullus* (C.): VI, 29, 3.
- Volcae Arecomici*: egungo Languedoc-en kokatuta zegoen zeltiar herria. Hiriburua Nemausus zen. VII, 7, 4; 64, 6.
- Volcae Tectosages*: beste zeltiar herri bat. VI, 24, 2.
- Volusenus Quadratus*, C.: 56. urtean miliar tribunoa. 43. urtean plebearen tribunoa izan zen eta M. Antonioren aldekoa. III, 5, 2. IV, 21, 1 eta 9; 23, 5; VI, 41, 2.
- Vorenus* (L.): erromatar zenturoia. V, 44, 1. 3, 5, 9 eta 11.
- Vosegus Mons*: Bosgiar mendikatea Frantzian. IV, 10, 1.

Veni, vidi, vici

(Suet., *Caes*, 37, 2)

